

a
Szovjet
unió
törté-
nete

A SZOVJET UNIÓ TÖRTÉNETE

E.M.G. 16.2. VART BIZ. 539
Könyvtár.

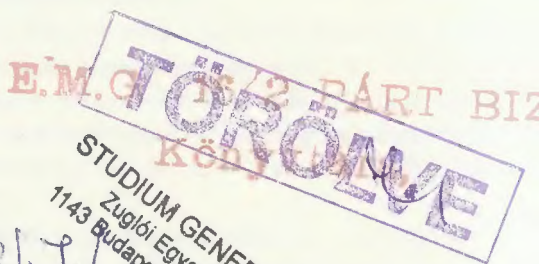

E.M.G. 16.2. VART BIZ.
Könyvtár.

Милки Сандор ентелехенде

Dolmányos István

A Szovjetunió története

STUDIUM GENERALE
Zuglói Egyesület
1143 Budapest, Ifjú u. 32.
947/232

Előszó

„Oroszországról s társadalmáról magyar nyelven soha eleget nem írhatunk” – vélekedett Thallóczy Lajos, a neves történétíró, Kelet-Európa történetének nemzetközi hírű tudósa még a múlt század nyolcvanas éveiben megjelent könyvében, amely összefoglalja a cári birodalomban tett utazásának élményeit.

Erre a következtetésre nemcsak az orosz szomszédság és a cári nagyhatalom erejének felismerése készítette. A nagy történelmi világ-rengések előmorajlásait a jó fülű kortársak idejében meghallják. Amikor Thallóczy könyve megjelent, a magyar polgári újságírók tollából már többször kicsúszott a tétel, hogy az angol parlament, majd a Tuileriák kertjének egykori világtörténelmi szerepét korunkban a Téli Palotának kell eljátszania.

Az 52 éves Marx Károly valamivel korábban kezdte meg az orosz nyelv elsajátítását Herzen emlékiratain. 1881-ben az orosz politikusokkal folytatott széles körű levelezés, a személyes érintkezés és az eredeti orosz szakirodalom olvasása alapján pedig Marx megállapította, hogy „Oroszország az európai forradalmi mozgalom élcsapatával rendelkezik”.

E régi történelmi diagnózisokat és „jóslatokat” – a felsorolást tetszés szerint növelhetnénk – az azóta lezajlott események fényesen igazolták. Századunk históriájának jó értelemben vett szenzációja a szocialista forradalmak, elsősorban pedig az Októberi Forradalommal kezdődött oroszországi szocialista forradalom története.

Évtizedek óta az egész világon lankadatlan érdeklődés mutatkozik a szovjet korszak eseményei iránt. A szovjet szakkönyvek fordítása mellett szomszédságunkban is speciálisan egy-egy ország céljaira készült összefoglaló munkák jelentek meg. Elegendő csak a cseh Zdeněk Nejedlý kétkötetes, ma is gyakran idézett művére utalnunk. De Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban sem kisebb a kereslet az orosz, kivált pedig a szovjet történelmet megvilágító könyvek iránt. Ennek érdekes példája Aragon és Maurois vetélkedése, akik „párhuzamos történetek” formájában egyszerre foglalták össze és

adták ki a Szovjetunió és az Egyesült Államok történetét. Sajnos, a Szovjetunióval kapcsolatos nyugati kiadványok nem mindig ilyen nemes versenyből születnek . . .

A Szovjetunió történetére vonatkozó magyar nyelvű fordításirodalom gazdag és értékes, de annál inkább feltűnik, hogy egy régi középiskolai tankönyvet kivéve, átfogó jellegű köztörténeti kézikönyv eleddig még fordítás formájában sem jelent meg nálunk a szovjet korszakról.

A magyar történetírásnak ezt az adósságát kívánta leróni a Kossuth Könyvkiadó, amikor felszólította a szerzőt e munka megírására. Azét a történetírást, amelynek több egykori kiváló képviselője – például Márki Sándor – nemcsak érdeklődött az orosz történelem iránt, de haladó szellemű kutatómunkájában is helyet biztosított az orosz tematikának.

Az olvasó érdeklődésének természetes iránya és a terjedelmi problémák miatt könyvünk Oroszország népei történetének az Októberi Forradalommal, 1917-tel kezdődő szakaszát kívánja megvilágítani.

Mégis szükségesnek látszott, hogy egy bevezető keretében a távolabbi (közép- és újkori), tárgyunkhoz kapcsolódó előzményeket is érintsük. Ebben a részben hármast célt követtünk: utaltunk a szocialista forradalomig ívelő fejlődés legfontosabb vonalaira, jeleztük az újabb tudományos értékeléseket, és végül, de nem utolsósorban érzékeltetni kívántuk a forradalmakat megelőző korhangulatot.

Aki az orosz történelem korábbi századainak részletes áttekintésére kíváncsi, egyebek mellett fellapozhatja Dr. Perényi József tanszékvezető egyetemi tanárral közösen írt, „A Szovjetunió története I. (Oroszország története 1917-ig)” című kéziratot egyetemi jegyzetünket.

Könyvünket az SZKP XXIV. kongresszusához kapcsolódva, az 1971-es esztendővel zárjuk. A legújabb fejlemények ismertetésével elsősorban azt kívántuk elérni, hogy az olvasó minél több konkrét támpont, adat birtokába jusson. Ennek érdekében itt még a töredékesebb előadás veszélyeit is vállalnunk kellett.

1918. február 1-ig, az új, nyugat-európai időszámítás bevezetéséig a fontos eseményeket mindkét időszámítás szerint feltüntettük, általában azonban meghagytuk a régi orosz időszámítás dátumait, amelyekhez a XIX. században 12 napot, a XX. században pedig 13 napot kell hozzáadni, hogy megkapjuk a mi időszámításunk szerinti pontos dátumot (például 1917. október 25—1917. november 7.).

Munkám közrebocsátásakor e helyütt is köszönetet mondok Vass Henriknek, az MSZMP KB Párttörténeti Intézete igazgatójának, Dr. Arató Endre és Dr. Perényi József egyetemi tanároknak, valamint Dr. Niederhauser Emil egyetemi docensnek, akik kéziratom első változatát szívesek voltak elolvasni, és tanácsaikkal elősegítették megformálását.

A szovjetkorszak első magyar szintézise távolról sem tarthat igényt végleges, kikristályosult értékítéletekre. Könyvünket inkább vázlatnak és kísérletnek tekintjük. Reméljük azonban, hogy ebben a formájában is segíti korunk emberét a század jobb megértésében.

Hiszen amíg a XIX. század szellemiségének mindenekelőtt a francia forradalomhoz való viszonyát kellett meghatározni, a mai gondolkodó fő számára a nagy orosz forradalommal megindult szocialista fejlődés értékelése a legfontosabb feladat.

Bevezetés

1

A középkori Oroszország helye az egyetemes történelmi fejlődésben

Ma a korai orosz történelem is a história divatos területei közé került. Bár első pillantásra furcsának tűnik, a szovjetkorszak terelte a figyelmet a régi szent királyokra, a jámbor pravoszláv szerzetesekre és az égetéses gazdálkodás kormányától füstös jobbágyparasztokra.

A szocialista Szovjetunió külföldi barátai a régi orosz századok tanulmányozásával szeretnék jobban megérteni a szocialista forradalomhoz vezető utat, az orosz forradalom sajátosságait. Gyakran még tudományos adósságot is törlesztenek: egyes nyugati nacionalista történeti iskolák századokon át torzító tükörben mutatták meg az orosz nép múltját, néha egyszerűen hallgattak arról.

A szovjethatalom ellenségei viszont a szocialista hatalom félremagyarázásával kapcsolatos elméleteikhez keresnek „bizonyítékot”, példatárat a távoli múlt eseményeiben. Az alábbiakban még részletesen szót ejtünk arról, miként vonják kétségbe a kommunizmus modernségét, európai gyökereit, a cárizmussal szemben mutatkozó minőségi különbségét.

Két okunk is van tehát, hogy végigfuttassuk szemünket Oroszország középkori történelmében, hogy így vértettebben érthessenek mind a századunkban bekövetkezett történelmi fejlődés, mind pedig az ellenséges oldal kérdései.

Csakugyan, milyen helyet kapott a világtörténelmi fejlődésben a középkori Oroszország, a szocializmus első győzelmének eljövendő földje?

Az orosz nép legtávolabbi múltja is arról tanúskodik, hogy sorsa elsősorban Európához kapcsolódott.

A szláv őstörténet problémáit ugyan még távolról sem tisztázták kellőképpen, annyi azonban bizonyos, hogy az őshaza központja a Kárpátoktól északra, hozzávetőlegesen a mai Lengyelország területén volt, vagyis a későbbi orosz államokhoz képest nyugatabbra. Bármilyen

ként ítélik meg a kutatók a keleti szlávok eredeti lakóhelyét, annak keleti határait még a legnagyobb sugarú kört rajzolók sem teszik a Volga felső folyásánál és a Don alsó szakaszánál keletebbre. Ebből nyilvánvaló, hogy az óorosz történelem színpada kizárólag európai térség volt.

A későbbiekben az óoroszok utódai ettől az övezettől sokkal északabbra és keletebbre tűnnek fel, sőt idővel ott „bennszülöttekké” válnak. A lakatlan vagy kevésbé lakott területek birtokbavételét célzó, Skandináviában is megfigyelhető hatalmas népmozgás alapvető kiinduló bázisa azonban mindvégig Oroszország európai területe maradt.

Az óoroszok első nagy jelentőségű állama a kijevi Rusz volt. E birodalom fővárosa, Kijev viszonylag közel esett az akkori Európa egyik fejlett államához, kultúrahordozó és kisugárzó gócpontjához – Bizánchoz. Sőt nemcsak közel volt ahhoz, de vele szerves kereskedelmi, művelődési és katonai összeköttetésben állt. (Igaz, Bizánc a maga kettős arculatának megfelelően nemcsak európai, de elő-ázsiai impulzusokat is közvetített a kijevi Ruszhoz.)

A kijevi Oroszország megalakulását a „Poveszty vremennih let...” – Elmúlt idők elbeszélése kezdetű orosz évkönyv, másként a Nesztor krónika alapján i. u. 882-re szokás tenni. Annyi bizonyos, hogy az új állam a IX. században bontakozott ki és szilárdult meg.

Az őskrónika a kijevi Rusz létrejöttével kapcsolatban a varégokról, másként a normannokról is említést tesz. Ellentmondásos szövegéből kerekedett az orosz történetírás egyik legnagyobb vitája. A normannelmélet külföldi és orosz hívei, az ún. normannisták szerint az orosz államot – az oroszok államalkotó képességének hiánya miatt – tulajdonképpen a normannok hozták létre, míg tüzes ellenfeleik rendszerint a normannok mindennemű szerepét tagadták a kijevi Rusz létrejöttében. A marxista történettudomány szempontjából ez a vita eleve értelmét veszítette, hiszen felfogásunk szerint az államot nem egyes kiemelkedő személyiségek vagy csoportok tudatos akarata, hanem a társadalmi fejlődés hozza létre. A kialakuló állam orosz jellegét adatszerűen is bizonyítja többek között, hogy az államalapítóként megjelölt legendás Rurik dinasztiájában rajta kívül még két skandináv nevű fejedelem: Oleg (879–912) és Igor (912–945) után Olga (945–969) fia, Szvjatoszláv (969–972) már szláv nevet viselt, s ettől kezdve rendre szláv nevű fejedelmek következnek. Ebből azonban az is bizonyos, hogy a normannoknak kezdetben mégis volt szerepük az orosz

állam erőinek összefogásában: meggyorsították a feudális államszervezet kiépülésének már régóta tartó folyamatát.

Itt most abban a szokatlan összefüggésben szeretnénk hivatkozni a normann kapcsolatokra, hogy azok is bizonyítékai a kijevi Rusz Európába ágyazottságának.

A legfontosabb szellemi tényező, amely annak idején biztosította az óorosz állam és Európa állandó és bensőséges érintkezését, kultúr-cseréjét, a kereszténység volt, amelyet Olga fejedelemasszony kezdeményezését követve (aki 957-ben már bizonyosan keresztény), Vlagyimir fejedelem (980–1015) tett államvallássá (kb. 989).

A kereszténységet elsősorban Bizánc közvetítésével vette fel a kijevi Rusz, és a nagy egyházszakadás (1054) után az óorosz egyházterület a konstantinápolyi pátriárka, vagyis a görögkeleti egyház hatáskörébe került. Mégis említést érdemlő körülmény, hogy a kijevi Oroszországnak a kereszténység felvétele előtt, sőt aközben is voltak bizonyos kapcsolatai a nyugati egyházi területtel. Erre mutat például Adalbert trieri szerzetes kijevi útja, amelyre Olga idején indult, s céljához Szvjatoszláv uralkodása alatt ért el. A X. században -- a végleges egyházszakadás előtt -- más nyomok is a bizánci és a latin hatás keveredésére mutatnak. A későbbiekben pedig a kijevi fejedelem dinasztikus házassági kapcsolatai teremtettek olyan helyzetet, hogy országuk fővárosában állandóan megtalálható a latin egyház bizonyos képviselője.

A Rurik dinasztia kijevi korszakában egyébként is figyelmet érdemel a fejedelmek házassági politikája. Kijev ezekben a századokban csaknem minden jelentős nyugat-európai udvarral családi-vérségi kapcsolatba került. A kereszténységet megszilárdító Jaroszláv fejedelem (1019–1054) például a svéd király lányát vette feleségül. Saját lányát I. Henrik francia királyhoz adta, három fia pedig német előkelőségek lányaival lépett házasságra. A kijevi dinasztia a magyar királyi családdal is rokonságba került. I. András királynak orosz felesége volt, aki Visegrádra és Tihanyba még a pravoszláv bazilitaszerzeteseket is magával hozta.

Az uralkodói házasságok fontos politikai és művelődési kapcsolatokat teremtettek Nyugat- és Kelet-Európa államaival. Nem utolsósorban ezeknek az összeköttetéseknek köszönhető, hogy a kijevi Oroszország politikailag függetleníteni tudta magát Bizánc fennhatósági törekvései alól. Egyházi téren a szoros összefüggés egészen a birodalom bukásáig megmaradt.

A kor forrásai, például a „Russzkaja Pravda” elnevezésű törvénykönyvgyűjtemény egy kelet-európai típusú (viszonylag később keletkezett, egyszerűbb hierarchiájú és a nemzeti társadalom erőteljesebb maradványait tovább éltető) feudalizmus kiépüléséről tanúskodnak a kijevi Rusz korában, bár ennek az államnak a földrajzi körülményei és más tényezők sajátos színezetet is kölcsönöztek. A X–XII. században gyorsan fejlődött a világi és egyházi feudális nagybirtok, felvirágzott a kereskedelem, amely nemcsak Kelet piacai felé, de Regensburg és Turku (az észti város neve az orosz *torg* – piac szóból ered) irányába is élénk és állandó forgalmat bonyolított le.

Az európai feudális államok fejlődésének megfelelően a kijevi Ruszban is csakhamar jelentkeztek a feudális széttagolódás jelei. Ezek a honvédelem szempontjából veszélyeket rejtettek magukban, de társadalmilag elsősorban az új kereskedelmi és közigazgatási gócpontok feltűnéséhez kapcsolódtak, vagyis a gazdasági élet egészséges és lendületes továbbfejlődését bizonyították.

A XI. század második felében a hatalmas területű kijevi Oroszország együtt tartásában már nehézségek mutatkoztak. Az utolsó erős kezű fejedelem Vlagyimir Monomah volt (1113–1125). Utána megkezdődött a felbomlás folyamata. Először a legfejlettebb novgorodi terület vált önálló fejedelemséggé (1136), majd Délkelet-Oroszország (Halics-Volhinia) és Északkelet-Oroszország (Rosztov-Szuzdal, későbbi nevén Vlagyimir) szakadt el Kijevtől, hogy azután az új fejedelemségek maguk is „osztódás útján” további részfejedelemségeket választanak ki magukból. Ebben a folyamatban Kijev lassanként csak az erőviszonyok kifejezőjévé vált. (Azé lett Kijev, aki a legerősebb orosz uralkodónak számított.) A befolyásosabb fejedelemségek átvették Kijev rangját, kisajátították a nagyfejedelmi címet.

Az ígéretes fejlődésnek ezt a szép folyamatát szakította meg a tatárjárás kegyetlen csapása. A kifejezés tulajdonképpen rossz: Oroszország nem olyan tatár hadjáratot ért meg, mint Magyarország. Ami nálunk lényegében egyetlen nagy rohamot jelentett, az ott rendszeres, a szilárd hódításig meg nem szűnő támadássorozat volt. Az oroszországi tatárjárást inkább a magyarországi török hódoltságához lehet hasonlítani a különbséggel, hogy a tatár iga Oroszországban nem 150, de 1240-től, Kijev elestétől számítva az adófüggés végleges felszámolásáig (1480), 240 esztendeig tartott!

A tatár, másképpen mongol iga a jórészt még mindig rablásra, hódításra épülő ázsiai nomád feudalizmus társadalmi és politikai rendszerét

hozta magával. A mongol birodalom államigazgatási gyakorlata jó-
részt a kínaiaktól eredt, a maga primitívebb formájában azt közvetít-
tette.

A mongol megszállás tehát az a pont, ahol az orosz társadalmat
erős belső-ázsiai hatás érte. A tatár – különösen a hódoltság első szaka-
szában – közvetlenül adóztatta az orosz parasztot, ami kegyetlen meg-
sarcoltatást jelentett, létbizonytalansággal, életveszéllyel egybekötve.
Az orosz mesterembereket tömegével szállították a mongol birodalom
európai részállamának, az ún. Arany Hordának székhelyére, Szarajba.
A nemesek egy részét legyilkolták, más részüket, főként a fejedelmi
családok tagjait erőszakkal vagy kedvezményekkel szolgálatra kény-
szerítették. Idővel a tisztségükben meghagyott orosz fejedelmek be-
költöztek a kán udvarába, benősültek családjába, átvették a mongol
szokásokat. Így alakult ki az orosz feudális uralkodó osztályból egy
sajátos, élősdi, hazaáruló réteg, amelyet a történelem „táltartó urak-
nak” (ti. a kán edényhordozóinak) nevez. Az ázsiai despotizmus ki-
terjeszkedése és viszonylag tartós meggyökeresedése az orosz területe-
ken felerősítette az orosz életmódban és politikai intézményekben
a korábban Bizánc útján kapott elő-ázsiai elemeket.

A mongol hódítás legfontosabb következménye nem az volt, amit
magukkal hoztak és átadtak, hanem aminek megvalósulását az orosz
társadalomban megakadályozták. Más szavakkal: a tatár iga az orosz
történelem legnagyobb jelentőségű konzerváló tényezője. Az alávetett
területek gazdasági és társadalmi fejlődése hosszú ideig azon a ponton
rekedt meg, amelyen a keleti támadók csapása érte.

Így a Nyugat-Európához képest egyébként is később indult feudali-
zálódás még inkább elhúzódott. Ha Oroszország évszázados elmaradott-
ságának egyik kulcsát a mongol vészben kell is keresnünk, arról még-
sem lehet szó, hogy az 1240-et követő korszakban az orosz társadalom
elmongolosodott, teljesen ázsiaivá alakult volna. Az orosz nép ragasz-
kodott vallásához, és a „Pax mongolica” nem zárta ki a kereszténység
viszonylag nyugalmas továbbélését, sőt az Arany Horda meghagyta
az ortodox papság adómentességét.

A magasabb szintű orosz társadalom eredményes ellenállást fejtett
ki a hódítással szemben. A termelőerők növekedésének visszazuhaná-
sa, illetve egy helyben topogása csak a XIII. század második felében,
a közvetlen és rendszeres tatár megszállás korában figyelhető meg.
Amint valamelyest lazultak a hódítás kötelékei, és a mongolok áttér-
tek az orosz fejedelmek segítségével történő kormányzásra és adósze-

désre, a XIV. század elejétől kezdve ismét megindult a gazdasági élet fejlődése.

Az alávetett területek ellenálló-képességét növelte, hogy a nyugati orosz fejedelemségek teljesen vagy részben elkerülték az Északkelet-Oroszországhoz (a rosztov-szuzdali, illetve vlagyimiri nagyfejedelemséghez), majd a XIV. század első éveiben ebből kifejlődött moszkvai nagyfejedelemséghez hasonló szoros függést. A novgorodi városköztársaság a földrajzi körülmények és kereskedő bojárainak gazdagsága folytán nemcsak dacolni tudott az Arany Hordával, hanem északon jelentős területeket szerzett, s ami még fontosabb, erőteljesen bekapcsolódott a balti-tengeri kereskedelembe. A Hanza-városokhoz és más nyugati kereskedelmi központokhoz fűződő kapcsolatok közvetve még a keleti, mongolok által hódoltatott fejedelemségekben is éreztették hatásukat.

A délnyugati Rusz szintén elkerülte a tartós mongol megszállást. Ennek azonban következményei voltak: a litván és lengyel államba beletagozódott, korábban óorosz területeken sajátságos etnikai hasadás ment végbe. A középkori Európában szokatlan módon az egyszer már kialakult óorosz népről levált, államilag elkülönült csoportok új népekké, a beloruszok és ukránok őseivé alakultak.

Az orosz nép önálló gazdasági, művelődési és erkölcsi erői azonnal előtűntek, amikor megkezdődött a mongol iga levetéséért vívott harc. Iván Danyilovics Kalita (1325–1340) moszkvai fejedelem, a „pénzeszsák”, a küzdelem anyagi előfeltételeit teremtetten meg a tatár adók megdézsmálásával. Dmitrij Ivanovics Donszkaj (1359–1389) a kulikovo poljei (szalonkaföldi) csatában először mért súlyos vereséget a tatárookra a moszkvai sereg köré egyesült orosz hadak élén. I. és II. Vaszilij (1389–1425, 1425–1462) még adót fizettek a teljes felbomlás állapotába kerülő Hordának, de ténylegesen már független és fejlődésnek induló országot kormányoztak. Végül III. Iván (1462–1505) az ugrai csatában – nem annyira csata volt már ez, inkább farkasszemnézés –, 1480-ban az adófizetés kötelezettsége alól is feloldozta az orosz fejedelemségeket egyesítő moszkvai nagyfejedelemséget.

Európa, amely lassan már elfelejtette a régi Nagy-Oroszországot, ekkor vette észre, hogy az Európán kívüli területnek tekintett pogány tatár birodalomból tüneményes gyorsasággal bukkan elő egy pogányverő, mongolpusztító, nagy katonai erejű keresztény állam.

Az oroszok és tatárok küzdelmének végeredménye döntő segítséget ad a középkori Oroszország helyének meghatározásához az egyetemes

történelmi folyamatban. A fejlődésében visszatartott, a Nyugat-, sőt még Kelet-Európa államaihoz képest is rendkívül elmaradott, tatár szokásokkal, intézményekkel és szokincssel, külsőségekkel elborított moszkvai nagyfejedelemség – fejlődésének alapvonalát tekintve – visszatérőben volt Európához. Visszakanyarodott annál inkább, mert még nem került sor az ugrai csatára, amikor 1478-ban III. Iván országába kebelezte a mindig is egyértelműen Európát jelentő, nagyra nőtt, de katonailag gyengébb novgorodi fejedelemséget.

Az orosz önkényuralom jellege és társadalmi alapjai

Vannak történészek, akik az Arany Hordából kivált Moszkvát egyszerűen egy újabb ázsiai, mongoloid államnak tekintik. S megfordítva: mások még a politikai intézményekben és jogi életben is tagadnak bármiféle lényeges hatást.

Véleményünk szerint a történelem tényei egyik vitatábort sem igazolják. Az újraegyesült Oroszország gazdasági-társadalmi alapjait tekintve még azon a bázison jött létre, amit a kijevi Rusz teremtett. Századok dúlása sem volt elég ahhoz, hogy ezek a pillérek megsemmisüljenek. A XV. századi Moszkva egy földműveskultúrára épülő, osztályszerkezetében kelet-európai típusú társadalmat képviselt. A fokozatos felszabadulás nemcsak megerősítette az orosz társadalom e régi vonásait, de a termelőerők fejlődése, a nemzetközi kapcsolatok (például a nyugati szövetségek a dánokkal, magyarokkal stb.) kiépülése nyomán tovább is fejlesztette. Az újraegyesülés a kijevi Ruszhoz való visszatérés eszméjének jegyében zajlott le. Ez az ideológia, amely az államvezetésben a kijevi nagyfejedelmi – közvetve a bizánci császári – hatalmat tekintette eszményképének, szükségszerűen eltérő államigazgatási gyakorlatot eredményezett, mint amilyen a tatár kánok hatalmának pusztá másolásával jött volna létre.

Másfelől a birodalmat alapító moszkvai nagyfejedelmek, III. Iván, III. Vaszilij (1505–1533) és IV., vagy Rettegett Iván (1533–1584) uralkodásában az ázsiai despotizmus számos jellegzetessége is megtalálható.

Az orosz központosított feudális állam kormányzati formájának egyik, évszázadokra kiható sajátossága éppen az, hogy a központi fejedelmi hatalom egyszersmind despotia, vagyis önkényuralom (szamogyerzsavije). A központosításhoz szükséges energiát a nyugat-európai

államokban általában a modern polgárság fejlődésére is támaszkodó abszolutizmus teremtetten meg. Oroszországban még nem létezett ilyen burzsoázia a XV–XVI. században. Itt a központosításhoz szükséges politikai egységet jelentős mértékben a keleties autokrácia segítségével biztosították. Igaz, a központosított állam kiépülését a tatárokkal és más ellenségekkel vívott honvédő harcok is elősegítették.

Az orosz önkényuralom később hosszú fejlődésen ment át. A XVII. század végén és a XVIII. század elején jön el az a korszak, amikor már az abszolutizmus jól ismert nyugati formái is belevegyülhettek az orosz kormányzati főhatalom gyakorlásába. A feudális abszolutizmus a XIX. században néhány kisebb, bizonytalan lépést tett a polgári abszolutizmus irányába. Az orosz önkényuralmat mindennek ellenére az jellemezte, hogy egészen 1917-ig sem feudális jellegzetességeit, sem pedig ázsiai vonásait nem tudta levetkezni (önmagát számolta volna fel, ha ezt megteszi). Lenin az orosz önkényuralomról szóló írásaiban rendszeresen kidomborította annak ázsiai, despotikus jegyeit.

A központosított orosz állam létrehozásán fáradozó uralkodók tevékenységében különösen kiütöközt még a tatár hódítás öröksége. De állandóan tekintetbe kell venni, hogy az akkori történelmi körülmények között ez a keleties egyeduralkodó a történelem alapvető pozitív tendenciájának is hordozója. Sikereitől függött Oroszország függetlenségének megszilárdulása, állami centralizációja.

Ez az ellentmondásosan is haladó szerep jól kitűnik például III. Iván novgorodi politikájából. A moszkvai uralkodó iszonyú kegyetlenségek árán, bojári családok tömegeinek kivégzése és elhurcolása révén jutott hozzá a novgorodi városköztársasághoz. Amint megszerezte a nagy nyugati fejedelemséget, azonnal felszámolta annak nemesi képviseleti szervét, a városi „vecset”, sőt a nemesi képviseleti rendszer és a városállam függetlenségét jelképező vecse-harangot is elszállíttatta. A novgorodiakéhoz hasonló partikularizmust természetesen bármely nyugati központosító király is felszámolta volna. E folyamat tömegesebb brutalitása itt mégis szembeötlő.

Bármilyen eszközökkel élt is III. Iván, s bármennyire nehéz vagy éppen lehetetlen rokonszenvezni számos intézkedésével, tagadhatatlan, hogy a történelmi fejlődés fő sodrát a moszkvai állam egyesítő szerepe jelentette. Nem véletlenül halmozott sikert sikerre, s gyűjtötte egybe a többi fejedelemséget. Az óriási állam fejévé vált III. Iván vette fel először, inkább még belső használatra a cári címet (a cár szó a cézárból ered), vagyis, a bizánci uralkodókhoz hasonlóan császárrá

TÖRÖLVE
nyilvánította magát. A bukott Bizánc örökségére egyébként is jogot formált, többek között azon az alapon, hogy feleségül vette az utolsó bizánci császár unokahúgát, Palailogosz Zsófiát.

S III. Iván még körültekintően tudott bánni szinte korlátlan hatalmával. IV. Iván számára a bonyolultabb történelmi körülmények és egyéni adottságai nem tették lehetővé ugyanezt.

IV. Iván az orosz történelem szintén nagyszabású, ám még ellentmondásosabb és tragikusabb, s ezért mind a mai napig élénk viták középpontjában álló alakja. A központosítás vívmányainak megőrzése ugyanúgy feladata volt, mint III. Ivánnak. De a XVI. század derekán e feladatnak megvalósításaért már inkább más területeken kellett tevékenykednie. Míg III. Iván belpolitikájában a frissen visszacsatolt orosz földek közigazgatásának egységesítése csak az első – bár nagyon fontos – szakaszán jutott túl, IV. Ivánra hárult a különböző történelmi múltú fejedelemségek végleges „megemésztése”, egy államba gyűrése. Ez mindenekelőtt azt jelentette, hogy IV. Ivánnak egyértelműen kellett meghatároznia a régi részfejedelmi arisztokrácia helyét és szerepét az új, egységes államban.

Lényeges különbség mutatkozott a külpolitikában is: III. Iván annak idején azt a viszonylag könnyű munkát végezte el, hogy a moszkvai állam diplomáciája és katonai hatalma segítségével szintén orosz államokkal politizáljon, s azok közös népi öntudatára, közös hagyományaira, tatárellelens beállítottságára és ortodox vallási érzelmeire hivatkozva mindnyájukat elvezesse az egyesülésig. Litvánia meghódítására tett kísérletével inkább csak utódainak jelezte az expanzió irányát. IV. Iván külpolitikájának már a tulajdonképpeni orosz területek körén kívül kellett betöltenie funkcióját. Keleten a tatár örökség rendezése, a török esetleges előnyomulásának megakadályozása, nyugaton pedig a livóniai lovagrend felbomló államának, az emiatt felmerülő balti kérdésnek, és az ezzel kapcsolatban jelentkező litván, lengyel és svéd veszélynek számításba vétele vált szükség-szerűvé.

IV. Iván formálisan hároméves korától uralkodott, ténylegesen azonban csak nagykorúságától, 1547-től vette kezébe a hatalmat. Gyermekkorát a központi hatalom meggyengülése és az egykori részfejedelemségek élén álló bojárok anarchiája jellemezte. Anyját, Jelenát valószínűleg a bojárok mérgezték meg. Őt magát kiskorúsága idején rangjában is, személyében is többször megalázták. Az újonnan létrejött egységes orosz állam számára a bojárarisztokrácia eluralkodása

STUDIUM GENERALE

Zuglói Egyesület

1943 Budapest, Ilka u. 32.

TÖRÖLVE

nagy veszélyt jelentett. Általában nem volt tehát árnyékboksolás a IV. Iván által megindított bojárellenes küzdelem, amely 1560-ig viszonylag mérsékelten zajlott, attól kezdve pedig szélsőséges formákat öltött. A bojárok áruló szerepét bizonyította, hogy Kurbszkij herceg, a nyugati orosz hadsereg főparancsnoka, a bojárok régi fejedelemsválasztói jogára hivatkozva átszökött az ellenséghez. Onnan írt leveleiből kiderül, hogy a bojárok vezető szerepére épülő rendi monarchiát kívánt Oroszországban, ami meggyöngítette volna a központosítási folyamat vezető erejét, a cári önkényuralmat.

A bojárok elleni harcot bonyolította a nehéz külpolitikai helyzet. IV. Ivánnak már az ötvenes évek elején hadjáratot kellett indítania keleten. 1552-ben elfoglalta Kazanyt, majd 1556-ban a Volga kaszpi-tengeri torkolatánál levő Asztrahanyt. Eközben azt a taktikát is alkalmazta, amit korábban a tatárok követtek az oroszokkal szemben: a tatár belpolitikában szított viszályokkal készítette elő saját hódításainak talaját. A keleti hadjáratok – bár a Kaukázusontúlt nem sikerült megszereznie – nagy sikerrel zárultak, s az orosz állam biztonságát szavatolták kelet felé.

A bojár ellenzék mindenképpen azon fáradozott, hogy további keleti, délkeleti hadjáratokra ösztönözze a cárt, amivel egyebek mellett a nyugati hadjáratokról, a bojárok lehetséges szövetségesei elleni támadásról akarták elterelni a figyelmet. A keleti hadjáratok folytatása nemcsak érthetetlen egyoldalúság, de komoly veszély forrása is lehetett volna. IV. Ivánnak alapos okai voltak arra, hogy kerülje a közvetlen összeütközést az Oszmán Birodalommal.

A cár és ötvenes évekbeli tanácsadói (a „kiválasztottak tanácsa”, élén a szolgáló nemesből bojári rangra emelt Adasevvel) jól látták, hogy Oroszország nem hagyhatja figyelmen kívül a livóniai kérdést. Az észteknek és letteknek ekkor nem volt saját államuk. A nyakukra települt német urakból szervezett lovagrendi állam felbomlásakor nemcsak Oroszországban, de minden szomszédos nagyhatalomban felmerült az az igény, hogy ellenségei elől megszerezze magának ezt a területet. A litvánok, lengyelek és a svédek pontosan olyan logikával avatkoztak a küzdelembe, mint IV. Iván. Anélkül, hogy a történelmi jogra hivatkoznánk, csak motiváló előzményként említjük azt a tényt, hogy a kijevi Rusz annak idején ténylegesen birtokolta a Baltikum keleti részét, sőt Novgorod is hatalma alatt tartott számottevő balti területeket, amit sem a lengyelekről, sem pedig a svédekről, s a vitatott területet illetőleg a litvánokról sem lehet elmondani. Az 1558 és

1583 között lezajlott 25 éves livóniai háború értékelésénél figyelembe kell még venni, hogy Lengyelországnak és Svédországnak hosszú balti-tengeri partvidéke volt, s így akadálytalanul bekapcsolódhattak a nemzetközi árucserébe, míg a sokkal nagyobb Oroszország el volt zárva ettől a lehetőségtől és minden nyugati szomszédja élődsi módon monopolizálni akarta, sőt gyakran monopolizálni tudta a nyugat felé lebonyolított orosz külkereskedelmet.

Kezdetben hatalmas győzelmeket, területi nyereségeket értek el az orosz seregek. Magnus dán királyfi még arra is vállalkozott, hogy a cár alattvalójaként orosz vazallus államot szervez Livóniában. Később más irányt vettek az események. IV. Iván diplomáciája nem tudta megakadályozni Oroszország nyugati ellenségeinek összefogását, s a túlerő átmenetileg teljes vereségre kárhoztatta a livóniai vállalkozást. (Tegyük hozzá: a nyugati szövetségesek azonnal megosztottak Livónián!) A livóniai hadjárat végső kimenetele csak arra enged következtetni, hogy IV. Ivánnak korábban kellett volna visszavonulnia. Az aktív nyugati politika értékét, messze a jövőbe mutató jelentőségét a vereség nem cáfolhatja. Később Nagy Péter sikeres balti politikája IV. Iván nyomdokain haladt.

A livóniai háború kudarcaiba a zavarossá váló orosz belpolitika tragikus eseményei is belejátszottak. A háború nehézségei és vereségei a bojárságot is, IV. Ivánt is fokozott belpolitikai tevékenységre készítették. Bojár-összeesküvések ebben az időben is voltak. A cárnak például hadjáratot kellett vezetnie a novgorodi bojárság ellen. IV. Ivánon úrrá lett a beteges félelem, s az egyébként is barbár tömeggyilkosságokat, a kedvtelésszámba menő válogatott tortúrákat olyanokra is kiterjesztette, akik a fejedelem hű emberei voltak, vagy legalább nem bonyolódtak bele az összeesküvésekbe. Az általánossá váló bojárellenes terrorhadjáratot az *opricsnyina* (a szó eredetileg elkülönített területet jelent) intézményének bevezetése egészítette ki 1565-ben. Ekkor elvették a bojárok földjeit a központi területeken, és helyettük a keleti végvidékeken adtak rosszabb minőségű területeket. A cár az elkobzott ingatlanok nagy részéből szolgálati birtokokat adományozott. Az *opricsnyina* erősítette a központi hatalmat, de azáltal, hogy gazdasági zűrzavart okozott, s hogy az országot két részre osztotta – a másik részt *zemcsinának* nevezték – egyben gyengítette is. Az elvaduló politikai harcok közepette a cár saját kezűleg sebezte halálra a fiát. A betegségtől gyötört, viszonylag fiatalon, 54 éves korában elhunyt Rettegett Iván (oroszul groznij – szigorú, fenyítő) zilált, nagy külső

vereségek terhét viselő, megnyomorított parasztságú országot hagyott maga után, de ez az állam uralkodása alatt lényegesen megnagyobbodott, és ami a fő, megőrizte a központosítás önkényuralmi rendszerét.

Részletesebben szóltunk IV. Ivánról, mert korszaka nemcsak az orosz történelem egyik fontos állomása, de a XIX–XX. század napjainkig nyúló eszmei vitáinak tárgya. Személye különösen az elmúlt három évtizedben került az érdeklődés előterébe.

A hivatalos cári történetírás IV. Iván alakját a XIX. század idejéig múlt önkényuralmi rendszerének népszerűsítésére használta fel, takargatva, szépítve a rettegett cár erős túlzásokba csapongó intézkedéseit s „középkorias” kegyetlenségét.

Az orosz forradalmi mozgalom éppen ezért a zsarnokság klasszikus megtestesítőjeként ábrázolta IV. Ivánt, s vérengzései kitergetésével a késői, de más okokból vérengző cárizmuson kívánt ütni. A szemlélet az egész akkori haladó gondolkodást átjárta. Ezt a felfogást tükrözi Antokolszkij szobrászművész zord „Rettegett Iván”-ja, s a zsarnok képe tűnik fel Repin vértől elborított vásznán.

Sok igazság volt a régi forradalmi mozgalom zsarnok-képében. Egészében azonban csaknem olyan felszínesen publicisztikus, történelmietlen volt, mint a hivatalos történetírók ellenkező előjeltű „istenes” Ivánja.

Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a szovjet történetírás kibontakozása után néhány évvel revízió alá vették a korábban vallott felfogást. Önmagában az a fordulat, hogy IV. Ivánt higgadtabban közelítették meg, s keresték a központosítás folyamatában játszott pozitív szerepét – figyelemreméltó előrelépés volt.

E revíziót azonban nem kellő mérlegeléssel hajtották végre. Az új felfogás – amelyben persze az „istenes” Ivánnak nem hagytak helyet – a harmincas évek derekára bontakozott ki, amikor Sztálin törvénytelenégei is nagy méreteket öltöttek. Sztálin – mint erről később még szó lesz – személy szerint is beavatkozott a IV. Ivánról szóló vitába; követelte, sőt hatalmi eszközeivel ki is csikarta, hogy Rettegett Ivánt az orosz történelem egészében pozitív, kizárólagosan haladó alakjának ábrázolják a történetírásban és a művészetekben. (A történetírásban Vipper magyar nyelvre is lefordított könyve tükrözi pontosan ezt a koncepciót.) Nem szükséges magyarázni, hogy a szocialista törvényesség megsértésének idején, az ártatlan kommunisták kivégzésekor miért érezte Sztálin szükségét IV. Iván mértéktelen idealizálásának.

A visszaélések és a személyi kultusz leleplezésekor, amikor megkezdődött a rehabilitáció folyamata, ismét felbukkant a IV. Iván probléma. Megjelenhettek olyan történetírói művek, amelyek Iván tevékenységének árnyoldalait is bemutatták, s ezért korábban az asztalfiókban maradtak. Ez jó és egészséges jelenség volt. Tárgyszerű vita indult a helyesebb értékelés kialakításáért. Sajnos azonban ekkortájt ismét felbukkant egy ellenkező előjelű túlzás, nem annyira a történetírásban, mint az irodalmi publicisztikában. A harmincas-negyvenes évek torzításain jogosan felbőszülve, sokan egyszerűen – de hibásan – visszakanyarodtak a XIX. századi haladás leegyszerűsítő zsarnok-konceptiójához. Ha Sztálin fehérre festette Ivánt, bizonyára fekete volt – ez az érzelmi felfogás cseng ki a sajtócikkek zöméből.

A marxista történetírás, de még a szakszerűbb polgári történetírás is távol került már a XX. században attól a sematizmustól, amely a régmúlt szereplőit a romantika jegyében mereven angyalokra és ördögökre osztályozza. Ezért a mai történeti kutatásban és történetírásban azt a törekvést tartjuk helyesnek, amely a különböző végletes értékelésekkel szembeszállva, szigorú történetiességgel vizsgálja Rettegett Iván szerepét.

Ennek egyik fontos követelménye, hogy a XVI. századi európai történelem más személyiségei mellé kell állítani az orosz uralkodót. Például a stockholmi vérfürdő megrendezőjének, II. Keresztélynek, a Zsarnok Keresztélynek alakja mellé, aki még csekélyebb eredménnyel kormányzott, mint Iván, hiszen trónját és Svédországot is elvesztette. Róla azonban ma már tudjuk, hogy a dán történelem elsősorban pozitív törekvéseinek volt képviselője, s az őt megbuktató arisztokrácia konzervatív uralmi formát védelmezett. Vagy tekintsünk Wasa Gusztáv svéd királyra, a svéd történelem egyik legtiszteltebb alakjára. Vajon ő nem nyakaztatott, s nem nyakaztatott még értelmetlenül is? Megfelelkezhetünk-e arról, hogy IV. Iván századának volt kimagasló alakja a fejlett és művelt Angliában VIII. Henrik? Hiszen a XVI. században kormányoztak a Tudorok a szigetországban, és ekkor zajlott le a Szent Bertalan-éjszaka is a civilizált Franciaországban.

Mindezzel csak annyit akarunk mondani, hogy széles látókörűen, korának ismeretében kell ítélkeznünk Ivánról. S ha így járunk el, tudomásul kell vennünk, hogy az oroszországi keleties despotizmus még IV. Iván idején is alapvetően pozitív történelmi tendenciát szolgáltat. Ezt lényegesen árnyalhatják a cár személyéből és más okokból adódó hibák, de meg nem másíthatják.

Az a jó történész, aki egyszerre tudja megértetni a XVI. századi orosz történelem fejlődési irányának szükségszerűségét, s közben képes meggyűlöltetni a velejáró, a korhoz és a körülményekhez (benne az emberekhez) kötött vértengert, tömeges erőszakot. Igaz, hogy az így ábrázolt Ivánért nem lehet zavartalanul lelkesedni, sem kizárólag szörnyűlködni, ám csak ezen az úton lehet a meséből – történelem.

A feudális állam központi hatalmának jelentőségét a Rettegett Iván halála után bekövetkezett eseményeken jól lemérhetjük. Fiának, Fjodornak uralkodását (1584–1598) már egy volt *opricsnyik*, az opricsnyina válogatott hadseregének tagja, Borisz Godunov bitorolta. Valószínű, hogy ő ölette meg a Rurik-dinasztia legifjabb sarját, a gyermek Dimitrijt („uglicsi tragédia”, 1591), majd Fjodor halálakor magához ragadta a hatalmat, és cárrá koronáztatta magát. Rövid uralkodása alatt (1598–1604) IV. Iván hagyományaira támaszkodva még szilárd kormányzatot tudott kiépíteni, de amikor megfelelő utód nélkül elhunyt, s a Rurik-dinasztiából senki sem maradt életben, az országban tombolni kezdett az anarchia. Beköszöntött a „zavar kora” (szmuti). A lengyelek és svédek Moszkvába is bevonultak, megszállták az ország nagy részét, és Angliában már tervekbe foglalták Oroszország gyarmati alapon történő felosztásáról. A jobbágyok között kitört hatalmas népmozgalmakat, így például a Bolotnyikov-féle felkelést (1606–1611) a külföldi hatalmak csalárd módszerekkel, az ún. Ál-Dimitrijek segítségével ideig-óráig a maguk céljaira tudták felhasználni.

Ekkor derült ki igazán, mi forgott veszélyben IV. Iván korában, s hogy mit ér a szilárd központi kormányzat, legyen az akár cári önkényuralom. Nem a gazdasági tényezőkön múlt, hanem az új önkényuralmi központ, a Romanov-dinasztia hatalomhoz segítségén, s persze az egész ország honvédő hangulatú felkelésén, hogy az idegen hadakat rövidesen kiűzték az országból. 1618-ban a deulinói béke egy időre csakugyan nyugalomhoz segítette a sokat szenvedett orosz népet.

Az egyház a feudális Oroszországban

A görögkeleti vallást sokszor a mozdulatlanság konfessziójának nevezik. Aki azonban tüzetesebben tanulmányozza a tényeket, azt tapasztalja, hogy az orosz pravoszlávia csaknem 1000 esztendő története

a változatlan alapmozzanatok ellenére több eseménydús korszakot képes felmutatni.

Az első ilyen mozgalmasabb periódus mindjárt a kereszténység felvétele után tűnik szemünkbe, amikor a hatalmában megnövekedett és politikailag függetlenné vált kijevi Rusz számára kényelmetlenné vált Bizánc egyházi gyámkodása. Az egyházi és világi hatalom harca az orosz történelemben több helyütt is megtalálható. Így valóságos „invesztitúra-harc” fejlődött ki az oroszországi metropolita tisztségének betöltése körül Bölcs Jaroszláv idején. Az egyházi és a világi hatalom kötéshúzása tehát először az orosz politikai hatalom és a bizánci egyházi főhatalom külpolitikai összeütközésében nyilvánult meg. 1051-ben Jaroszláv összehívta az oroszországi püspököket, és az addigi gyakorlattól eltérően nem görög, hanem orosz származású embert, saját bizalmasát, Ilariont ültette a metropolita székébe, a konstantinápolyi pátriárka jóváhagyása nélkül. Bizánc azonban el tudta érni, hogy egy évvel később már ismét görög metropolitát kapjon Oroszországra. A feudális szétdaraboltság és a tatár uralom körülményei között az egyházi életben továbbra is döntő maradt a görögök nem minden zavar nélküli befolyása.

De az orosz fejedelemségek belpolitikájából sem hiányzott az egyházi és világi hatalom súrlódása. Különösen heves összecsapásra került sor a rosztov-szuzdali fejedelemségben, ahol az erős fejedelmi hatalom nem tűrte a püspökök világi ambícióit. Az egyébként kegyes életű Andrej Bogoljubszkij például nem is egy püspököt tett félre útjából. Amennyiben tehát konfliktus keletkezett az orosz fejedelmek és az orosz püspökök között, ebben a mérkőzésben – akárcsak nyugaton – idővel a világi hatalom kerekedett felül.

De a szoros külső egyházi függés megglazítása, illetve felszámolása is csak idő kérdése volt. Amikor a XV. század első felében a törökök előrenyomulása következtében Bizánc végveszélybe került, a konstantinápolyi pátriárkák a katolikus egyházzal alkotott unió segítségével szerettek volna nyugatról segítséget kapni. (Ma – időszerűsége miatt – gyakran emlegetik ezt a nevezetes uniókísérletet.) 1437-ben, amikor az akkori moszkvai metropolita (pontos címe szerint Kijev és egész Oroszország metropolitája), a görög Izidor elutazott a ferrarai közös zsinatra, és ott unióbarát szellemben tevékenykedett, a moszkvai nagyfejedelemségben érkezettnek látták az időt a görög befolyás korlátozására. „Az Úristen nem engedte meg, hogy egyetlen farkas elprédálja az igazhitű keresztények óriási tömegű nyáját” – magya-

rázta a korabeli krónika. 1448-ban az orosz püspökök zsinata a konstantinápolyi pátriárka beleegyezése nélkül Ion, rjazanyi püspököt választotta metropolitává. Ennek az ára a litván–lengyel területek egyházi főhatóságának elvesztése volt. Konstantinápoly bukása (1453) után pedig a moszkvai metropolita végleg az orosz egyház független irányítójává lett. Így jött létre az autokephal (önmagát kormányzó) orosz nemzeti egyház, ami már több is volt, mint a régi bizánci ortodox világközpont befolyásának korlátozása vagy ellensúlyozása. A konstantinápolyi és az antiochiai pátriárkának ezután is szava volt teológiai ügyekben, de szavukra már csak konzultatív formában hallgattak az orosz egyház és állam vezetői. Az orosz egyházfő és a többi görögkeleti főpásztor „egalizálására” mutatott, hogy 1589-ben a moszkvai metropolita szintén felvette a pátriárkai címet.

Az abszolút tekintélyű és hatalmú külső egyházi világközpont megszűnése (szemben a pápaságnak a katolikus területeken megőrzött helyzetével) akkor és azóta sajátos helyzetet idézett elő az orosz egyházi életben. A világi hatalom itt most még inkább a maga szolgálataiba tudta állítani az egyházat. A többi autokephal ortodox egyházi közösség mellett, némileg a protestáns országokban bekövetkezett változásokhoz hasonlítható ez a folyamat. (Az erős külső ortodox világközpont hiánya a későbbiekben kevésbé bonyolulttá tette a szocialista állam és az egyház kapcsolatának rendezését, mint a katolikus területeken.)

Az orosz egyházfő hatalmának növekedése azonban ismét magában rejtette a világi és egyházi hatalom összeütközését. A XVII. században a pravoszláv egyház erőteljesen felmerülő reformigénye különös feszültséggel telítette a csakhamar kibontakozó konfliktusokat.

Az orosz ortodox egyházon belül a XIV. századtól kezdve mind erőteljesebben jelentkeztek különféle eretnek áramlatok, reformációs tendenciák; ezek társadalmi funkciójukkal, a nyugati szellemáramlatokkal fenntartott közvetett, néha közvetlen érintkezésükkel a latin világ humanista és reformációs törekvéseire emlékeztetnek. Ugyanakkor kapcsolatban álltak a hanyatló Bizánc szellemi áramlataival, így például a Paleolog-reneszánsszal.

E reformációs törekvések – amelyeknek a jelenlegi történeti kutatás nagy figyelmet szentel, s bennük meglepő értékeket fedez fel – mégsem tudtak reformációvá fejlődni, sőt mélyreható egyházreformig sem jutottak el a XVII. század közepéig.

Az orosz reformáció nem a sajátos orosz lelkiakat miatt, hanem

főként az orosz polgári fejlődés sokkal lassúbb üteme következtében, vagyis társadalmi okokból maradt el. Nem véletlen, hogy a demokratikus tendenciájú eretnokségek leginkább a fejlett nyugati kereskedővárosokban, főleg Novgorodban és Pszkovban terjedtek. A reformáció nyugatról való átvételét a külpolitikai megfontolások mellett az is hátráltatta, hogy a nyugati reformáció jelszavainak egy része szükségszerűen hatástalan vagy alkalmazhatatlan volt a görögkeleti területeken. Pápaellenes jelszavakkal nyilvánvalóan nem lehetett protessztánsá tenni a mindig is pápaellenes ortodoxokat. A latin egyházi nyelvet szintén nem lehetett volna eltörölni, mert addig sem kapott szerepet az ortodox liturgiában.

Mivel a reformáció előtt kívülről és belülről egyaránt zárva volt a főkapu, az ortodox egyház életének további alakításában a részleges reformok jelenthették a lépéstartást az újabb időkkel. Az egyházi élet két területe szorult újabb rendezésre: az egyházi könyvek használata, valamint az egyházi vezetés és a cárizmus viszonya.

Az egyházi könyvek egységesítését a XVII. században végre Oroszországban is elterjedt könyvnyomtatás tette időszzerűvé (Fjodorovot, aki a XVI. században IV. Iván idején nyomtatott először könyvet Oroszországban, külföldre száműzték). Az újabb idők szava volt az a törekvés, hogy egyszerűsítsék az egyházi könyvek nyelvét és a túlságosan bonyodalmas szertartásokat. Ukrajna Oroszországhoz csatolása és a balkáni pravoszláv népek felszabadításának gondolata is sürgette az ortodox rítusok és szokások összehangolását.

E rendkívül kényes és nagy ellenállásba ütköző reformsorozatot az 1652-ben pátriárkává lett Nyikon indította el. A tehetséges pátriárka jó úton haladt az egyházi könyvek és szertartások felülvizsgálatában, de hibásan döntött a cár és az egyház eljövendő kapcsolatának megítélésében. A vezető szerepet az egyháznak, vagyis magának szánta. Az első Romanov cár, Mihail (1613–1645) helyébe lépő rugalmasabb gondolkozású Alekszej (1645–1676) eleinte hathatósan támogatta Nyikont, de hatalmi törekvéseit látva szembefordult vele, és ellensúlyozása érdekében, taktikából kacérkodni kezdett a Nyikon reformjaival haragosan szembeforduló konzervatív óhitűekkel. A cár 1666-ra már elérte Nyikon tisztségvesztését, de közben akaratlanul maga segített életre hívni egy valóságos tömegmozgalommá fejlődő, antifeudális színezetű egyházi ellenzéki áramlatot, az óhitűek táborát. Az így nagyra nőtt szellemet már nem sikerült visszaparancsolnia a palackba. Erőszakos ellenintézkedései csak megpecsételték a pravo-

szláviában bekövetkezett egyházszakadást, a *raszko*lt. A máglyahalált halt Avvakumot szentként tisztelő *raszkolnyikok* az üldöztetések ellenére a XX. századig megőrizték az ólit minden külsőségéhez ragaszkodó népes szektájukat. Szívós kitartásuk titka az antifeudális hangulatú parasztság támogatása volt.

Nyíkon reformjai, amelyeket Alekszej cár az előbbi bukása után is jóváhagyott, s Fjodor cár (1676–1682) szintén megerősített, csak kezdetét jelentették az ortodox egyház átalakításának. A további, sokkal határozottabb lépéseket I. Péter korában tették meg. A XVIII. században az új balti, illetve keleti területek meghódításával egyébként is bonyolultabbá vált az Orosz Birodalom vallási térképe, fokozódott a cári valláspolitikai jelentősége. Ez azonban már új kérdés-körbe vezet át bennünket.

Nyugat-európai hatások a feudális Oroszország történetében

A legfejlettebb nyugat-európai országokhoz viszonyított késői feudalizálódás, de még inkább a tatár hódítás miatt megtorpant fejlődés életkérdéssé tette Oroszország számára termelőerőinek gyors növelését, a nyugati katonai és polgári technikai vívmányok, a nyugat-európai művelődés eredményeinek átvételét.

A tatár uralom felszámolását követő két évszázad dilemmája azonban az volt, hogy Oroszország nyugati szomszédai csak katonai vagy egyházi befolyásuk érvényesítésével, hatalmi érdekeik kielégítésével lettek volna hajlandók előmozdítani a cár birodalmának korszerűsítését. A katonai vagy egyházi beavatkozás egyképpen veszélyeztette az orosz állam frissen kivívott önállóságát. Ezt látva, az orosz cárok csak nagyon óvatosan kezdhették meg a nyugat-európai gazdasági és kulturális eredmények átvételét.

Ebből ered az a látszat, hogy Oroszország a XVI. és a XVII. században nem is törekedett az európaizálódásra, az ázsiai elemek kiiktatására, és a teljes elszigetelődés politikáját követte. Paradox módon olyan jelenségek is mutatkoztak az orosz életben, amelyek a külföldi szemében megerősíteni látszottak, hogy az orosz cárság egy a számos tatár államalakulat között.

Itt említjük azt a sok félreértésre alapot adó tényt, hogy az orosz cárok a meghódolt tatár segédcsapatokat rendszeresen átküldték a nyugati hadszíntérre. Így például a livóniai háború idején tatár előkelő-

ségek vezetésével, tatár csapatok vettek részt számos vállalkozásban. A livóniai németek pedig gyakran ezekről a seregekről alakították ki véleményüket az oroszokról, azok hadseregéről és államáról, s benyomásukat továbbadták Nyugat-Európának.

Hasonló jelenség volt a szolgáló nemesség törökbarátsága a XVI. században. Az orosz önkényuralom megszilárdításának törekvése rokonszenvessé tette a cári autokráciát támogató nemesi ideológusok körében a szultán szilárdan körülbástyázott despotikus hatalmát. Peregvinov, ennek az irányzatnak legjelentősebb írója is azt a tanácsot adta a cárnak, hogy a török szultán módjára számoljon le a bojárokkal és az Oszmán Birodalom mintájára szervezze át Oroszországot. Valószínűnek tűnik, hogy az újítások egy részében – talán az opricsnyina és a cár állandó hadseregének, a sztrelec-hadseregnek a felállításában – török hatások is érvényesültek. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy a szultán hatalma és a török díszítőművészet Nyugat-Európának is imponált!

Az ilyen jelenségek ellenére Oroszország elmaradottságának leküzdése és a nyugati eredmények átvétele már a tatárok elleni harc idején megkezdődött. A magyaroknak érdekes bizonyítékuk van erre a törekvésre, hiszen III. Iván – jellemezve az orosz kohászat elmaradottságát – szövetségesétől, Mátyás királytól kért mesterembereket. Nem tudjuk, hogy ezek eljutottak-e Oroszországba. Arra azonban több bizonyíték is van, hogy a németek és Oroszország más szomszédai feltartóztatták, börtönbe vetették a cárhoz igyekvő szakembereiket. Oroszország viszonylagos elszigeteltségét tehát két oldalról kell mérlegelnünk.

A nyugat-európai eredmények átvételének kezdetben a legegyszerűbb, legóvatosabb és a keleties elszigetelődés hagyományának is jobban megfelelő formája a külföldi szakértők felhasználása volt. A XIV. és XV. században ezt a szerepet főleg a görögök és egyéb balkáni bevándorlók, a XVI. és XVII. században pedig a németek, angolok, hollandok és ukránok játszották. Az olasz mesterek (például Aristotele Fioravanti) az orosz történelem minden szakaszán feltűntek.

A XVII. század második felében a belső-oroszországi városokban nagy kiterjedésű nyugat-európai lakónegyedek épültek. Ezeket „német városoknak” hívták, mivel az orosz köznyelv hosszú ideig minden külföldit németnek nevezett.

Az orosz könyvtárak erre az időre beszerezték a legfontosabb nyugat-európai szakirodalmat, gyakran az újabb szellemi mozgalmak vita-

iratait is. Az uralkodó családot, a nevesebb bojárokat már nyugat-európai szokás szerint nevelték, külföldi tanárok közreműködésével. Az európai fejedelmek ajándékai révén az orosz cároknak mindig voltak újdonságnak számító nyugat-európai használati cikkeik. Például a zsebórák és egyéb szerkezetek előállításuk után csakhamar az orosz cárok birtokában is megtalálhatók. A Kreml kincsestára, az Oruzsejnaja Palata egyetlen gyűjtemény keretében páratlan folyamatosságban tükrözi a XVI–XVII. század technikai és művészi újításait.

Különösen a Fjodor után uralkodó Zsófia (1682–1689) neveltetésében érvényesült a nyugatosítás, illetve európaizálás elhatározása. Zsófia ezzel kapcsolatban már viszonylag nagyszabású reformterveket dolgoztatott ki.

Az a beállítás tehát, hogy Oroszország a XVII. század végéig egyáltalán nem kívánt közeledni Nyugat-Európához, s hogy ez a célkitűzése csak I. Péter idején (1689–1725) jelent meg, nem egyéb leegyszerűsítésnél.

Pontosabban úgy lehetne meghatározni az előállott helyzetet, hogy Oroszország még a XVII. század kétségtelen újtómunkája és számottevő kulturálódása ellenére sem érte el az előrehaladásnak azt az ütemét, ami függetlenségének jelentős biztosítéka lehetett volna az akkor felgyorsuló fejlődésű, gyarmattartó birodalmakká izmosodó nyugat-európai államokkal szemben. Ez a kontraszt sokkal fontosabb az olyan külsőségeknél, hogy az orosz mindennapi életben a XVII. század végén sok ázsiai elem volt, ami az idegennek azonnal szemet szúrt. Csernisevskij hitelesnek tartotta külföldi utazók ilyen természetű megfigyeléseit, például a kabátujj hosszában kifejezett gazdagságról, a sajátságos női szépségeszményről, amelynek mutatója a kövérség volt, a nők arcfelületének festéséről, az illegális, de elterjedt bojári háreméletről, a mértéktelen fürdés kultuszról stb.

I. Péter, aki lerázta magáról féltestvérének, a sikertelenül kormányzó Zsófiának gyámkodását, nem abban volt nagy, hogy egyáltalán elkezdte a külföldi eredmények tudatosítását, hanem abban, hogy az adaptáció ütemét felgyorsította. Valóban „ablakot nyitott” Nyugat-Európába, s bizonyos tekintetben egyáltalán Európába.

A péteri korszak az egyik legmozgalmasabb az orosz történelemben. Újjászerveződött a hadsereg, jobb fegyvereket kapott, megszületett az orosz hajóhad, megjavult a felsőfokú oktatás, kezdett kiépülni az alsó fokú. A gazdasági élet reformja, közigazgatási reform, naptárreform és

írásreform követték egymást. Megváltozott a hivatalos és nem hivatalos ruhaviselet, más adórendszert vezettek be. Az orosz cár inkognitóban külföldre utazott. Átépült az államapparátus, közeledve Svédország és más külállamok berendezkedéséhez. Eltörölték az ismét akadályá vált patriarchátust, és a pravoszláv egyház élére a szinódus testülete került, amelynek fejevé (vagyis az egyház fejevé) a cárt tették meg. A protestantizmus a pietista tanítókon keresztül egy „hátsó ajtón” belopózott a cárizmus egyházpolitikájába, és több részletreformot eredményezett. Nyugalomra bírták a törököket. Huszonegy éves háborúban (1700–1721) megverték az akkori Európa legerősebb hadseregét, a svéd ármádiát, élén XII. Károly királlyal. A nystadi béke (1721) eredményeképpen megszerezték a Baltikum nagy részét. Keleten sikeres harcokat folytattak Perzsiával. Ismét kíméletlenül visszaszorították a bojár-reakciót. A cár kivégeztette saját fiát.

I. Péter uralkodása – minden élénksége ellenére – a legkevesebb vitára ad okot. Barbár kormányzási eszközei, erőszakosságai ellenére is általános elismerést aratott. Voltaire már Péter halála után két esztendővel megállapította, hogy „sikerült palléroznia országait”, és „népeit kiművelte”.

Az emberi, császári és közösségi siker egyik titka a tanulás bátorsága és következetessége volt. A tanulás a fejlettebb Nyugat-Európától.

Ám ennek a tanulásnak már Péter korában is határai és nehézségei voltak. A határt a cár despotikus abszolutizmusa szabta meg. Nagyon jellemző és érthető, hogy Péternek nem imponált az angol parlament, és semmi olyat nem vett át külföldről, ami korlátozta volna feudális teljhatalmának gyakorlásában. A nehézségek pedig főleg a külföldiek fokozott oroszországi szerepéből adódtak. A nagy cár ellenőrzéssel és egy hangsúlyos nemzeti ellenintézkedés-sorozattal igyekezett megoldani az utóbbi problémákat – ő, aki a nyugati szuronytípusokat felszereltette a gyalogság puskáira, elkergette a legtöbb külföldi zsoldosvezért, s helyükre oroszokat állított.

Péter utódai alatt Oroszország modernizálásának folyamata lelassult, a külföldpártiak és nemzetiek végleteiben pedig nemegyszer tévútra is tért. A XVIII. század cárjai a gyorsítás és a fékezés egymással összefüggő módszereit nem tudták az I. Péteréhez hasonló művészettel kezelni.

Azok, akik az ő politikai irányvonalát kívánták követni, így például felesége, Katalin (1725–1727) és unokája, II. Péter (1727–1730) hamarosan elhaláloztak. A hosszabb ideig uralkodó Anna Ivanovna

(1730–1740) pedig német kegyencére, Bironra bízta a kormányzást, s Biron uralma (a *hironovcsina*) a külföldről betelepült és a balti tartományokkal Oroszországhoz került német nemesség egyeduralmához, garázdálkodásához vezetett.

Törvényszerű volt, hogy a külföldi befolyás egészségtelen hulláma, túladagolása, a „német kérdés” kialakulása a politikában és a szellemi életben egyaránt nemzeti visszahatást váltott ki, s azt is előre lehetett látni, hogy a haragvó hazafiak a külföldi értékek elbírálásában nem mindig tudják majd, hol húzódik az ésszerű határ.

A nyugati és az orosz szellemi élet kölcsönhatása és problematikája jól tanulmányozható Lomonoszovnak (1711–1765), a roppant tehetségű tudósnek és tudománypolitikusnak életútján.

Az európai tudományosság e gigászáról az utókor lassabban és viharosabb körülmények között alakította ki véleményét, mint a hozzá hasonlóan eredeti, de szerencsésebb csillagzat alatt született gondolkodókról. 1917 előtt főleg két Lomonoszov-kép, két értékelés küzdött egymással. A nyugati művelődéstörténet – ha egyáltalán megemlíttette nevét – csak másodrangú udvaronc költőnek, idegenfaló felkapaszkodottnak mutatta be. Ezzel szemben a cári birodalomban a romantikus hazafiaskodás minden nyugati tudósnál kiválóbbról, csalhatatlan ítéletű szentté kanonizálta. E két homlokegyenest eltérő vélemény egy pontban érdekes módon megegyezett: szinte versengve hangoztatta Lomonoszov cárhűségét.

Az Októberi Forradalom után a szovjet tudomány sokat tett azért, hogy Lomonoszovot mielőbb igazi mivoltában ismerje meg a világ. Alapos levéltári kutatásokkal összegyűjtötték életpályájának legfontosabb dokumentumait. A régi, begyökeresedett értékelések kiküszöbölése azonban nem mehetett végbe máról holnapra, különösen amiatt, hogy a személyi kultusz korszaka több ponton felújította a régi túlzásokat.

A Lomonoszov-kutatás legújabb eredményei mindenekelőtt azt a primitív beállítást teszik nevetségessé, amely szerint az orosz tudós a nemzetközi tudománytól függetlenül, illetve annak ellenére lett azzá, ami lett. Az egész lomonoszovi életműben elhatározó jelentőségű volt ugyanis az a szorgalom és széles látókör, amellyel az orosz halász fia magába szívta a korabeli külföldi tudományosság eredményeit. A marburgi és freiburgi egyetem csillapíthatatlan tudásszomjú hallgatója, a hágai, amszterdami, leydeni és más híres kémiai-fizikai laboratóriumok buzgó tanulmányozója, az idegen nyelvekkel felfegyverzett

kutató, az európai hírnű tudósok levelezőtársa, a legfrissebb külföldi tudományos eredmények lankadatlan számontartója (s tegyük hozzá: a német feleséggel hazatérő férj) igazán nem tekinthető a szellemi elzárkózás képviselőjének.

Ám a mai kutatások fényében az is tisztán áll előttünk, hogy Lomonoszov nemcsak a nyugat-európai tudomány kiváló tanítványa és közvetítője, de eredeti továbbfejlesztője, alkotó munkatársa is volt, mégpedig főként a természettudományok területén. A XVIII. század kiváló matematikusa, a svájci Leonhard Euler Lomonoszov kémiai és fizikai megfigyeléseiről már a maga korában elragadtatással nyilatkozott, és éppen azt hangsúlyozta, hogy a kortársak közül senki sem hatolt olyan mélyre e szakágak jelenségeinek magyarázatában, mint az orosz tudós. A svéd és a bolognai akadémia meghívta tagjai sorába. Értekezései a latin mellett nyugat-európai élő nyelveken is napvilágot láttak.

Ha Lomonoszovval mégis mostohán bánt az európai művelődéstörténet, az több tényezőre vezethető vissza. Alkotó munkásságának késői kibontakozása és korai halála, a merész gondolataival szemben mutatkozó vaskalapos értetlenség, a cári Oroszország elmaradottsága, és nem utolsósorban a kelet-európai nemzetekről kialakult nyugati előítéletek egyként akadályozták jogos művelődéstörténeti rangjának elfogadtatását.

Lomonoszov történeti szerepét aligha lehet maradéktalanul megérteni politikai tevékenységének ismerete nélkül. Amikor külföldre ment, hazájában javában tombolt Anna cárnő német kegyenceinek rémuralma. Visszatértekor már a nemzeti színezetű felkeléssel hatalomra került Erzsébet cárnő (1741–1761) uralkodott, aki kemény kézzel tisztította meg az udvart és a közéletet a zsarnokoskodó idegenek légióitól. Lomonoszov hazafias lelkesedéssel vállalta ezt a politikát (meg ami ezzel együtt járt: ezt a cárnőt), és Bánk báni haraggal vetette magát az orosz kulturális életen gyámkodó, monopóliumát féltő külföldi kasztra. Erzsébet művelődéspolitikájának legfőbb serkentője lett. 1755-ben az ő javaslatára alapították meg a moszkvai egyetemet. Az akadémiai kancellária orosz társtitkáraként, kényszerű polihisztor gyanánt az orosz tudományosság intézményes megalapozásában is elévülhetetlen érdemeket szerzett. Az orosz irodalmi nyelv első nagy pallérozója közé tartozott. III. Péterrel (1761–1762), az újabb németbarát cárral azonban nem egyeztek Lomonoszov törekvései. Kegyesítés sújtotta; így érte viszonylag fiatalon, 54 éves korában a halál.

Amint Erzsébet sok konzervativizmussal terhelt nemzetieskedése szintén kihívta III. Péter hivalkodó németbarátságát, azonképpen az újabb fajta bironovcsina hamarosan súlyos visszavágást provokált.

1762-ben egy gárdatiszti összeesküvő csoport III. Péter feleségének, Katalinnak (eredetileg Zsófia-Friderike-Augusztá anhalt-zerbsti házból való hercegnőnek) közreműködésével meggyilkolta a cárt. Végleg megghiúsult a kísérlet, hogy Oroszországra idegen érdekeket szolgáló gyámuralmat kényszerítsenek.

Az a körülmény, hogy ezután nem bomlott meg Katalin és az összeesküvők szövetsége, hanem elvezetett II. Katalin trónra emeléséhez (1762–1796), arra mutatott, hogy mind az orosz udvarban képviselt külföldi tényezők, mind pedig a nemzeti önkényuralom orosz hívei tanultak az eseményekből és egy közös, kompromisszumos kormányzat kialakítását határozták el.

Az egyezség létrejöttében nagy szerepet játszott II. Katalin rendkívüli alkalmazkodóképessége. A cárnő felvette a pravoszláv vallást, megtanult oroszul, alkalomadtán szidalmazta a németeket, és a francia művelődésre orientálta az orosz kultúrpolitikát.

A „szerződő felek” közül tehát a hangsúlyozottan orosz önkényuralom bojári-nemesi táborá volt a meghatározó erő. Az orosz uralkodó osztály azonban továbbra is rászorult a különféle külföldi elemek gazdasági, katonai és politikai segítségére. Az orosz abszolutizmus kialakulásában az angol és francia abszolutizmus létrejöttéhez képest a belső és döntő előfeltételek mellett összehasonlíthatatlanul nagyobb szerepe volt a külső ösztönzéseknek.

Ami azonban a nyugat-európai eredmények átvételét illette: az európai tőkés fejlődés gyors előretörésével párhuzamosan *társadalmilag és politikailag* egyre jobban leszűkült az orosz feudális abszolutizmus számára alkalmazható újítások köre.

Az orosz önkényuralom érdekeihez igazodó német császárnő és külföldi bürokratái, valamint az engedelmessé vált külföldiekkel kart karba öltő orosz bojárság és nemesség jellegzetes „válogatást”, céltudatos kontraszelekciót alkalmazott a nyugati átvételeknél.

A katalini korszak tipikus orosz arisztokratája már külföldön tanult, az orosz helyett inkább franciául beszélt, öltözködésére, bútoraira a legújabb nyugati luxuscikkek nyomták rá bélyegüket, és gondolatvilága a polgári eszmékkel is kacérkodott. De a bojárok túlnyomó többsége csak külsőleg civilizálódott; odahaza „művelt formák között folytatta az emberevést”, a jobbágyok kegyetlen kizsákmányolását.

Az önkényuralom, amely végső soron ennek az osztálynak érdekeit szolgálta, egyre jobban korlátozta reformtevékenységét. I. Péter pozitív, felfelé ívelő abszolutizmusa fokról fokra veszített haladó tartalmából, és a XVIII. század végén elérte visszahulló, reakciós periódusát.

Az átmenet legjobban II. vagy Nagy Katalin uralkodása idején figyelhető meg. Kormányzása még a reformtervek jegyében indult, bár igazán radikális reformokra az udvar nem gondolt. Katalin is egyike volt a felvilágosodással kacérkodó feudális uralkodóknak, az ún. felvilágosult abszolutizmus képviselőinek. Mivel Oroszország polgári fejlettsége szerény volt, az udvar és az arisztokrácia körében Katalin jobban megengedhette magának a felvilágosultsággal, sőt a felvilágosodást képviselő írókkal (Voltaire, Diderot, d'Alembert stb.) fenntartott kapcsolataival való kérkedést.

Az egyébként sem nagy igényű reformterveket az orosz arisztokrácia azonban alaposan megnyirbálta, s végül a városi kormányzatban, a nemesek privilegizálásában és a közigazgatásban végrehajtott változtatások egész Kelet-Európában a legszerényebb reformokat eredményezték. A hetvenes évek nagy parasztháborúja, de még inkább a francia forradalom után II. Katalin ettől a szűk keretek között tartott reformmunkától is elállt, és kegyetlenül üldözni kezdte a valódi felvilágosodás itt-ott már Oroszországban is feltűnő képviselőit. Így került sor 1790-ben az első orosz republikánus, az „Utazás Szentpétervárról Moszkvába” című radikális szemléletű, szellemű könyv szerzőjének, Alekszandr Nyikolajevics Ragyiscsevnek letartóztatására, majd szibériai száműzetésére és egyéb megtorló intézkedésekre.

A szélsőséges nemesi reakció korát I. Pál századvégi uralkodása (1796–1801) képviselte. Ez a hullám végül magát a cárt is elsöpörte: amikor Pál tárgyalásokat kezdett Franciaországgal, udvari összeesküvők az angol követ titkos támogatásával meggyilkolták.

A cári önkényuralom a XIX. század első felében, közvetlen szociális bázisát tekintve, két társadalmi rétegre támaszkodott. Elsősorban az orosz bojári-nemesi nacionalista konzervativizmusra és a cárizmushoz idomult külföldi (főleg német) nagyúri bürokráciára. A hivatalos politika fordulatainak megfelelően ezért hol az egyik, hol pedig a másik csoport képviselői nyomultak az előtérbe. A Nyugat-Európához fűződő kapcsolatokat e két rokon gondolkodású tábor is különbözőképpen ítélte meg. Véleményünkben gyakran végletes, túlzó álláspontok vertek gyökeret, ezeket a cárizmus igyekezett kiegyensúlyozni.

A kor mérsékelten ellenzéki színezetű áramlataiban is hasonló, de

még szélsőségesebb nézeteltérés figyelhető meg. Az ún. nyugatosok (*zapadnyikok*) és a szlávbarátok (*szlavofilek*) irányzatainak vitájában rendszerint egy csaknem kozmopolita véglet ütközött össze a kiáltóan provinciális maradi sovinizmussal.

Mindez azt bizonyította, hogy a cárizmus és a hozzá közel álló társadalmi erők nem tudtak orvoslást találni arra az ijesztően növekvő diszkrepanciára, amely a cári birodalom és a nyugat-európai tőkés-államok gazdasági helyzete között mutatkozott, annak ellenére, hogy Oroszország fejlődése ebben az időszakban sem állt meg.

Ezt a problémát csak radikális reformok vagy forradalmi döntések oldhatták volna meg egészséges módon, amelyekben az egyetemes haladás és a nemzeti érdek szempontja elszakíthatatlan egységben jelentkezik. (Ennek a szerves kapcsolatnak kiváló példája a dekabrista mozgalom és a forradalmi demokrácia eszmeköre és tevékenysége.)

Mivel pedig ezekkel a törekvésekkel az önkényuralom valódi középkori barbársággal fordult szembe, a XIX. századtól a cárizmus Oroszország hathatós modernizálásának legfőbb akadályává alakult át.

A magyar–orosz történelmi kapcsolatokról

Oroszország nyugati kapcsolatairól szólva felmerül a kérdés: hogyan jellemezhetjük a magyar–szovjet barátság történelmi előzményeit? Egy-egy nemzet modern politikája szempontjából nem közömbös tény, hogy a szovjetbarát törekvések milyen történeti események, milyen tömeglélektani hangulatok után bontakoztak ki. A régi Bulgáriában, még Borisz király idején például 500 emlékmű hirdette a múlt bensőséges bolgár–orosz kapcsolatait. A bolgárok nemcsak nyelvrokonaikat, de nemzeti támaszukat látták és látják az oroszokban, akik felszabadították őket a török iga alól. Egy ilyen országban a történelem a nemzeti közérzet szempontjából különösen kedvező előfeltételeket teremtett a szocialista Oroszországhoz való csatlakozáshoz. Más országokban a történelmi cselekmények úgy alakultak, hogy a cárizmus külpolitikai törekvései és az adott államok külpolitikája hagyományos konfliktusba kerültek egymással, sőt az is megtörtént, hogy éppen az orosz cárizmus nyomta el nemzeti mozgalmait. Az utóbbi népeknél a nemzeti közhangulat a legkevésbé volt szerencsésen előkészítve az új, gyökeresen más politikájú Oroszország baráti jobbjának elfogadására.

A magyar történelem ebből a szempontból vegyes képet mutat.

A mérleg egyik serpenyőjébe tartoznak a magyar uralkodó osztályok nagy részének a Habsburgok által erősen szított vallási és politikai oroszellenes előítéletei, az oroszokkal vívott háborúk, s idesorolható Világos.

Szerencsére a mérleg másik serpenyője sem üres. Mátyás király és III. Iván szövetsége, ha nem is bizonyult tartósnak utódaik alatt, mégis némi baráti hagyományt teremtett. Rákóczitól kezdve újkori történelmünk szabadságmozgalmaiban rendszeresen felbukkant az a kurucokra visszavezethető felismerés, hogy a Habsburggal, a némettel igazában az orosz nagyhatalom ellensúlya dacolhat. Történelmi tény, hogy ez az ötlet még a negyvennyolcas szabadságharc egynémely vezetőjének fejében is megfordult.

S teremthetett Világos akármilyen oroszellenes hangulatot, a történelem kérlelhetetlen logikája újratemtette az orosz-kombinációkat, mielőtt megint fellendült a magyar szabadságmozgalom. A XX. század elejére éppen a magyar Függetlenségi Párt lett az oroszbarát szövetségi tervek melegágyává. Károlyi Mihály még az első világháború előtt Pétervárra készült nagy politikai delegáció élén. Justh Gyula, Lovászy Márton, Nagy György és mások támogatták terveit. Gondolatmenetüket Ady Endre is magáévá tette, és teljes szívvel kiállt a „szentpétervári utazás” kísérlete mellett.

Mégis, mindezek a tervek jórészt homokra épültek, amíg fennállt a cári önkényuralom.

Az orosz külpolitika főbb útjai a XIX. századig

Az orosz történelem bővelkedik a honvédő háborúkban, ami egyáltalán nem öröndetes, hanem tragikus vonás. Már utaltunk a Bizánc ellen indított függetlenítő hadjáratokra, s szoltunk a tatárok és a déli sztyeppe-vidék egyéb nomádjai ellen vívott évszázados küzdelemről.

Ugyanakkor más veszélyes ellenségekkel is meg kellett mérkőzni. Az orosz feudalizmus egészét tekintve elsősorban a több mint fél ezer éves, szinte állandó svéd–orosz háborúskodás tűnik a szemünkbe.

A svéd–orosz összecsapások története bizonynyal még a normann kalandozások idejére nyúlik vissza. További szakaszát jelentette a kijevei államalapítás körül bábáskodó normannok visszaszorítása, illetve asszimilálása. A kijevei Rusz szolgálatára hívott normann (varég) segédcsapatokat Vlagyimir fejedelem érdekes gesztussal odaajándé-

kozta a bizánci császárnak, de bizalmas üzenetben figyelmeztette, hogy jó lesz, ha szemét rajta tartja a megbízhatatlan testőrgárdán. Később a svéd állam nagyarányú keleti terjeszkedésbe kezdett, és csakhamar elért az addigra elkülönült novgorodi fejedelemség határaiig.

Svédország és Novgorod háborúskodása már nem olyan „tisztá” küzdelem, mint a tatárokkal vívott harc. A két állam ugyanis kölcsönösen feudális hódító politikát folytatott, és először a nyugati finnségi népek szálláshelyein ütközött meg egymással. Kapcsolataikban keveredett a hódítás és a honvédelem törekvése. A további események megítélését befolyásolja, hogy rendszeresen a svéd fél a kezdeményezőbb, az expanzívabb hatalom, s hogy Novgorod századokon át defenzívába szorult. A kereszténységre sokat hivatkozó svéd feudális állam magatartását egyébként is rossz fénybe állítja be, hogy a XIII. századtól kezdve mindig kihasználta a tatárok által az oroszokra zúdított bajokat. A svédek névai hadjárata (s névai veresége, 1240) ugyanabban az évben zajlott le, amikor a tatárok bevették Kijevet. A svéd–orosz háborúskodás hosszú időn keresztül az egész svéd állam küzdelme egy orosz részfejedelemség ellen, éppen ugyanakkor, amikor Novgorod a tatárok által megnyomorított Oroszország utolsó bástyája. Az orosz ellenállás hőfokára mutat, hogy a svédek nagy térfoglalásuk, Finnország és Nyugat-Karélia elfoglalása ellenére is sikerült megállítani az 1323. évi pähkinesaari (oreseki, orehovi) béke által megjelölt határokon. Az 1323. évi béke által megvonnt határok évszázadokon keresztül a békés rendezés alapját teremtették meg.

Svédország az egységes orosz állam létrejöttének Novgorod elfoglalásával igyekezett elejét venni, de sikertelenül. Amikor pedig a moszkvai állam fennhatósága elért a Finn-öbölíig, a svédek, akik akkor a kalmari unió közös skandináv államába tartoztak, az egész unió politikáját az aktív keleti hódítás irányába igyekeztek terelni, és a határvidéken fegyveres harcot provokáltak.

A XVI. század annyiban hozott újat a svéd–orosz kapcsolatokban, hogy Oroszország fokozta nyugati aktivitását (livóniai háború) és igénybe vehette óriásira duzzadt hadseregét. (IV. Ivánnak mintegy 300 000 katonája volt.)

Ezzel Svédország tüneményes fejlődése állt szemben a XVI. és a XVII. században, amely elsősorban katonai téren fokozatosan az európai élvonalba emelte, majd a kontinens egyik legerősebb hadseregévé tette a svéd ármádiát.

Hiába jött létre tehát az egységes orosz állam, a XVI–XVII. század-

ban Svédország közelebb férközött Oroszországhoz: megszerezte a Baltikum nagy részét és a Finn-öböl keleti partja menti területeket. A svéd királyi kormányzat étvágyát megnövelte, hogy a „zavar korá”-ban először mint szövetséges, majd mint megszálló, mélyen benyomulhatott Oroszországba, sőt svéd embert nyilvánított Oroszország cárijává.

A híres svéd militarista hagyományok szellemében nevelt fiatal XII. Károly király a következő század első éveiben erre a korábbi kísérletre emlékezve határozta el Moszkva bevételét és Oroszország leigázását. Tervének megvalósításához hozzá is kezdett, amikor Ukrajnán, a Baltikumon és Karélián keresztül megindította a nyugat-európai haditechnika újabb vívmányaival kitűnően felszerelt csapatait I. Péter országa ellen. Tehát még Nagy Péter idején is figyelmet érdemel, hogy a svédek javarészt Oroszország területén vívják ütköze- teiket.

Az 1709. évi poltavai csata, majd a későbbi tengeri viadatok Oroszország teljes győzelmét és a svéd nagyhatalmi ábrándok végleges bukását hozták. Az erőviszonyok ekkor változtak meg döntő módon a két állam között. Svédországnak Oroszország javára le kellett mondania baltikumi és karéliai területeiről.

A bekövetkezett fordulat azonban nem tudatosult a svéd abszolutizmus táborában. A XVIII. század folyamán kétségbeesett fegyveres kísérleteket tettek az elvesztett területek és régi hatalmi helyzetük visszaszerzésére, amellyel nemcsak az orosz népnek, de saját népüknek, s még inkább a finneknek okoztak nagy szenvedéseket. Oroszország minden svéd próbálkozást erélyesen visszavert, egyre jobban érezte fölényét, s az 1808–1809. évi háborúban – Napóleon hozzájárulásával – Finnországot is magához csatolta.

Addigra Svédország már annyira kimerült, hogy ez az újabb csapás végleg kijózanította. A XIX. század folyamán már csak ellenséges beállítottságú passzivitással figyelte az oroszországi eseményeket. Tulajdonképpen tehát Oroszország vette el Svédország kedvét a harciasságtól. Azóta se háborúztak.

A németekkel Oroszországnak nem volt ekkora súrlódási felülete. Először a XIII. század elején, a Baltikum német kolonizálásakor ütköztek meg a német és orosz csapatok. Ebben az időben főleg azért voltak veszélyesek a német támadások, mert párhuzamosan folytak a svéd és a tatár hadjáratokkal. Az 1242. évi csud-tavi ütközetben (a „jég-csatában”) Alekszandr Nyevszkij novgorodi fejedelem a németekre is vereséget mért.

A középkor századaiban az orosz–német ellentéteket mindkét fél részéről enyhítették a kereskedelmi érdekek. A Hanza-városok például többször ellensúlyozták a svédeket, és fontos – habár monopol – szerepet játszottak a nyugati orosz külkereskedelem lebonyolításában.

Oroszországnak mégis gondja volt arra, hogy a németeket lehetőleg távolabb szorítsa, vagy gyengítse. 1410-ben orosz csapatok is részt vettek a grünwaldi (grunwaldi) csatában, amelyben a lengyelek és litvánok mérköztek meg sikeresen a német lovagrend csapataival. III. Iván a XV. század végén bezáratta a Hanza-városok novgorodi üzletházait, majd megszüntette kereskedelmi monopóliumukat. A XVIII. század elején a volt livóniai állam területének Oroszországhoz történt csatolása után a balti német nemesség, az ún. balti bárók az önkényuralom egyik legfontosabb bázisává váltak.

A német–orosz ellentétek csak a XVIII. század közepén éleződtek ki, amikor Poroszország meg akarta kaparintani az Oroszországhoz került, német uralkodó osztályú területet, s Oroszország is ki óhajtotta szélesíteni balti hódításait. A poroszok által kezdett hétéves háborúban (1756–1762) Oroszország szövetségesének, Ausztriának segítségére sietett, és 1760-ban az ausztriai (köztük magyar) csapatok segítségével elfoglalta Berlint. Berlin ismételt orosz bevételére a napóleoni háborúk során, 1813-ban került sor, amikor azonban az oroszok mint Poroszország szövetségesei és felszabadítói jelentek meg. Német csapatok a feudalizmus századaiban sohasem tudtak behatolni Moszkvába vagy Oroszország belső területeire.

Veszélyesebb ellenfélnek számított a középkori Lengyelország. A kijevi Rusz ellen intézett hadjáratoktól és intrikáktól eltekintve, főleg a lengyel nagyhatalmiság fénykorában, a XVI. században és a XVII. század elején okozott gondokat. 1581-ben a lengyel királlyá lett Báthori István orosz területre benyomulva, Pszkovot ostromolta. 1610-ben a lengyel csapatok bevonultak Moszkvába, és megszállták Oroszország nyugati területeit.

A XVII. század derekától a lengyel–orosz kapcsolatok történetében is fordulat következett be. Oroszország kezdte leolvasztani a történelmi Lengyelország keleti területeit. A XVIII. század első felében a cári politika már jelentősen befolyásolta a lengyel belpolitikát, s a század második felében a kocka teljesen megfordult: a cárizmus Poroszországgal és Ausztriával egymás között felosztotta Lengyelországot.

A nyugati háborúkban erősen igénybe vett Oroszország hosszú időn keresztül sikeresen elkerülte az összetűzést az Oszmán Birodalommal.

A XVII. század hetvenes éveiben azonban új korszak nyílt a két nagyhatalom viszonyában. Megkezdődött az orosz–török háborúk két évszázadot átfogó láncolata. A XVII. század végén a törökökkel szembe forduló Oroszország közvetve Magyarország felszabadításához is segítséget nyújtott. Ez a mozzanat szintén azt bizonyítja, hogy az orosz–török háborúk első szakaszát a nemzetközi haladás szempontjából pozitívan lehet értékelni. Miután azonban Oroszország felszámolta a krími tatár kánságot, a szultán vazallus államát, és magát a Krím-félszigetet saját területéhez csatolta (1783), olyan korszak kezdődött, amelyben már nem annyira Oroszország biztonsága, mint inkább az Oszmán Birodalom és az általa hódoltatott területek jövője, vagyis az ún. *keleti kérdés* volt a tét. A XIX. század háborúit már mindkét részről hódító jellegű vállalkozásoknak lehet tekinteni. Azzal a megjegyzéssel azonban, hogy a cárizmus szubjektíve területszerző akciói objektíve nagy segítséget nyújtottak a török uralom lerázásáért harcoló balkáni népeknek. Ennyiben tehát még a XIX. század háborúi is pozitív szerepet játszottak. Az orosz–török fegyveres küzdelmeket az 1877–1878. évi nagy balkáni háború, illetve az első világháború zárta le, amelyek után az Oszmán Birodalom felbomlott.

Franciaország, amellyel addig a cári birodalom előnyös gazdasági és művelődési kapcsolatokat tartott fenn, a XVIII. század végén és a XIX. század elején Oroszország legveszélyesebb katonai ellenfelévé vált. Az ellenforradalmi hatalmak koalíciójában résztvevő cárizmus a francia forradalom utáni években haditengerészeti egységeivel és gyalogos csapataival a napóleoni háborúk legkülönbözőbb színterein már összemérte erejét a franciákkal. Az ellentétek végül Napóleon 1812. évi oroszországi hadjáratához vezettek, amelynek során a franciák Moszkvát is elfoglalták. A Moszkva bevétele előtt lezajlott heves borogyinói ütközet, I. Sándor cár elzárkózása a békekötés elől és a visszavonuló napóleoni seregeket megtizedelő Kutuzov-féle ellentámadás csúfos kudarcba fullasztotta a Grande Armée vállalkozását. Az ellentámadásba lendült orosz csapatok Nyugat-Európába is követtek a franciákat, és ottani győzelmeik eredményeképpen, koalíciós partnereikkel együtt ünnepélyesen bevonultak Párizsba.

Az oroszországi hadjáratig a cári hadsereg szereplését csak haladás-ellenesnek lehet minősíteni. Az 1812-es hadjárat idején változott a helyzet: a hódító szándékú francia támadással szemben Oroszország honvédő küzdelmet folytatott. Az 1813. és 1814. év nyugat-európai hadjáratai azután ismét a reakciós cári érdekek kifejezői voltak.

Franciaország a Törökországgal, Angliával és a Szárd Királysággal közösen vívott – mindkét oldalról igazságtalan – krími háborúban (1853–1856) még egyszer megkísérelte összemérni erejét Oroszországgal, hogy azután nem sokkal később szövetségesevé váljon.

A feudális orosz külpolitika történetének áttekintése egyébként is azzal a meglepetéssel szolgál, hogy Oroszország legerősebb ellenfeleit is rendre „megszelídítette”: szövetségesevé tette vagy semlegesítette. Svédország az utóbbira példa. A hétéves háborúban megvert poroszok már szövetségesek Napóleon ellen. A XVII. századi lengyel intervenciót szintén elég gyorsan követte a törökellenes orosz–lengyel szövetség. A franciákra utaltunk, s a török háborúk sora – igaz, hogy már a cárizmus bukása után – szívélyes orosz–török szövetséggel, baráti együttműködéssel zárult. S ezekben a szövetségekben Oroszország volt az erősebb fél. Természetesen nem minden közeledés bizonyult hosszú életűnek, és nem is mindegyik volt valóban bensőséges.

Mindenesetre, az orosz nép elmaradott életviszonyai és az egyre konzervatívabb cárizmus ellenére is éreztette hatalmas erejét.

A soknemzetiségű Orosz Birodalom kialakulása

Már a kijevi Rusz sem orosz népességű állam. A források többször említik például a különböző finnugor népeket. A csudoknak nevezett észtek is együtt harcoltak az oroszokkal, és egy Mikola Csugyin nevű észt törzsfő magas rangot kapott a kijevi fejedelem udvarában.

A novgorodi fejedelemség egyenes vonalú történeti fejlődése következtében az említett népek egy része továbbra is orosz állam keretében élt. Novgorod kiszélesítette a kijevi Rusz egykori szerzeményeit, és az európai Oroszország északi részén laza feudális függési rendszer formájában egészen az Urál hegységig, valóságos gyarmatbirodalmat hozott létre. Így került Novgorod kötelékébe Kelet-Karélia.

Amikor a moszkvai fejedelemség bekebelezte a novgorodi városköztársaságot, örökölte és átvette annak kiterjedt északi tartományait. A központosított orosz állam tehát már több népet egyesítő alakulatként jött létre, annál inkább, mert a moszkvai területeken is voltak kisebb nem orosz népcsoportok.

Oroszország soknemzetiségű jellege IV. Iván tatárellenes volgai hadjáratai során mélyült el. Az orosz határok az Urál-hegység déli részén is megközelítették az Európát Ázsiától elválasztó vonalat.

A XVI. századtól megkezdődött a moszkvai államtól délre eső sztyeppevidék erőteljesebb ellenőrzése.

A korábbi felderítő vállalkozások után a XVI. század első felében szinte viharos gyorsasággal indult meg Szibéria meghódítása. Az orosz expedíciók a század derekán elérték a Csendes-óceánt.

1654-ben Oroszország megszerezte Ukrajna jelentős részét, Kijevvel egyetemben. Az ősi orosz területekkel azonban már más népeket, az ukrán és a belorusz népet csatolták Alekszej cár országához.

A XVIII. század elején újabb karél, illetve finn, valamint észt, lett és németlakta területek kerültek a Balti-tenger körzetében a soknemzetiségűvé váló államhoz. A cári Oroszország későbbi nemzetiségi térképe azonban legnagyobbbrészt egy évszázad alatt, a XVIII. század végétől a XIX. század végéig alakult ki. A területhódító törekvések eme klasszikus és különösen erőszakossá váló korszakában Oroszország szinte hihetetlen mértékben kiszélesítette határait.

A XVIII. század végén megszerezte a fejlettebb Lengyelország nagyobbik részét, s ezzel újabb ukrán és belorusz területeket kapott. Krím meghódításával a Fekete-tenger lett az Orosz Birodalom déli határa. 1801-ben sikerült tartósan is bejutnia a Kaukázusontúl vidékére a keresztény Grúzia megszerzésével. 1809-ben a haladottabb közállapottal rendelkező Finnország került a cár jogara alá, 1812-ben Besszarábia. 1859-ben befejeződött a Kaukázus-vidék meghódítása. A negyvenes és ötvenes években indult meg a Bajkálontúl és a Távol-Kelet elfoglalása. 1858-ban Ajgun városában Kína szerződést írt alá, amelynek értelmében az Amúr bal partja Oroszország birtokába jutott. 1860-ban a Csendes-óceán partján felépült Vlagyivosztok városa, biztosítva a Távol-Kelet feletti uralmat. (Alaszkát, másként Orosz-Amerikát, amely egy évszázada cári felségterület volt, Oroszország értéktelennek tartotta, és 1867-ben eladta az Egyesült Államoknak.) A XIX. század második felében a cári csapatok elfoglalták a közép-ázsiai kánságokat és Türkmenisztánt, s így eljutottak Afganisztán és India határaihoz. A kilencvenes évek második felében épült ki a Port Arthur-i orosz támaszpont. 1900-ban a cári katonaság megszállta Mandzsúriát.

Az annexiók végrehajtásának formája és tartalma változatos volt. Ukrajna, Finnország és Grúzia esetében például az ott kibontakozó szabadságharcosok fordultak segítségért a cárhoz, egyenesen kérték felvételüket az Orosz Birodalomba.

Óriási nem orosz lakosságú területek kerültek a cár fennhatósága

alá egyszerűen földrajzi felfedezések következtében, amelyek olyan vidékekről hoztak hírt, ahol a gyér lakosságnak még nem volt állama. Erre Szibéria jó példa.

A megszerzett területek többsége azonban, mint ezt a tatár kánságok, Lengyelország, Besszarábia, a Kaukázus-vidék és a Távol-Kelet példája mutatja, elsősorban erőszakos katonai hódítás révén cserélt gazdát.

Az elcsatolások formájának és tartalmának megfelelően, a birodalmon belül lényeges különbségek mutatkoztak az egyes népek, nemzetek vagy nemzetrészek jogi és politikai helyzetében. A finnek például viszonylag széles körű autonómiát élveztek. Egy ideig az ukránok, balti németek és a lengyelek is rendelkeztek bizonyos önkormányzattal. Más népeket minden jogtól megfosztva tagoltak a birodalomba.

A cárizmus fokról fokra megkezdte a meghódított népek sokszor gyarmati jellegű kegyetlen elnyomását. Különösen a XIX. században haladt előre ez a folyamat, amikor a cárok már nem elégedtek meg az önkormányzatok korlátozásával vagy a pravoszláv vallás erőltetésével, hanem megkezdték az erőszakos oroszosítást. Fokozódott a nemzetiségi területek modern gazdasági kizsákmányolása. A cári Oroszország a népek börtöne lett.

A nemzetiségi elnyomás roppant gyűjtőanyagot halmozott fel a cári birodalomban. A meginduló nemzeti felszabadító mozgalmaknak (csúcspontjait az 1830–1831. és 1861. évi lengyel felkelés, valamint a kaukázusi népek Samil vezette szabadságharca a negyvenes-ötvenes években jelzi) érdekükben állt szövetszervezni a reakciós cárizmus megdöntésén fáradozó, s a cári nemzetiségi elnyomást elítélő orosz forradalmi irányzatokkal, amiként azok is az elnyomott nemzetiségekben találhatták meg legfontosabb szövetségeseiket.

Az orosz nemzet kialakulása

Az orosz népet már a kijevi Ruszban is rendkívül erős etnikai öntudat jellemezte. A tatár uralom évszázadaiban ez a népi öntudat szorosban egybefonódott a kereszténységgel. Ebben a korszakban nevezte magát az orosz nép a keresztények népének (szemben a tatárokkal). Innen származik a parasztság mai orosz megjelölése, az eredetileg keresztényt jelentő *kresztyjanyin*.

A modern orosz nemzeti öntudat és ideológia viszonylag korán jelentkezett, s szoros kapcsolatban volt a felszabadító, honvédő küzdelmekkel. Ezért az orosz nemzeti eszme megnyilatkozásai hosszú időn keresztül elsősorban haladó jellegűek. Különösen a XVIII. század második felétől kezdődött meg az a korszak, amikor a kormányzat és a hivatalos oktatásügy sovíniszta elemekkel kezdte megterhelni az eredetileg pozitív szerepet játszó orosz polgári nacionalizmust. A XIX. század derekán ennek a törekvésnek az eredménye: a pánszlávizmus nagyhatalmi ideológiai áramlatának kialakulása, bár a cárizmus – az irányzat rendkívüli türelmetlensége, túlzásai és egyéb okok miatt – a század első felében nem azonosította magát a pánszláv koncepcióval.

A XIX. század végére az orosz burzsoá nacionalizmus szélsőséges imperialista ideológiává alakult át. Az orosz nemzeti öntudat legjobb hagyományainak szellemében azonban mind tömegesebben akadtak olyan orosz hazafiak, akik nem tűrték, hogy a nemzet méltóságára hivatkozva más nemzetek leigázását és elnyomását szentesítsék, noha a nemzetiségi kérdés helyes felfogása még a forradalmároknak is gondokat okozott. Ebben az értelemben tehát valósággal két nemzet, két nemzeti ideológia meglétéről beszélhetünk a XIX–XX. században – amint ezt Lenin megállapította.

A nemzeti megújulás folyamatában döntő szerepet játszottak a szocialista eszmék, a kommunizmus tanításai. A legkiválóbb orosz hazafiak felismerték a híres marxi megállapítás igazságát: „Nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom!” A demokratikus orosz hazafiság gyakorlati programjává a nemzetek elszakadására való jogot is magában foglaló nemzeti önrendelkezési jog jelszava lett, amely a felszabadult népek szocialista föderációját, szövetségét volt hivatva előkészíteni.

A feudalizmus válsága Oroszországban

A feudalizmus alapvető osztályai, a történelem fő fejlődésirányát tekintve, Oroszországban is az európai feudális társadalmakhoz hasonlóan jöttek létre. Belső tagozódásukban, arányaikban, valamint egymáshoz való konkrét viszonyukban azonban már sok sajátos elem mutatkozott.

Az orosz jobbágyság első osztállyá szilárduló rétege a kijevi Rusz szmerdjeiben figyelhető meg. Az orosz feudalizmust azonban kezdet-

től fogva két kísérőjelenség övezte. A teljes jobbágyságba jutottak mellett – különösen a peremvidékeken – mindig nagy számban éltek szabad paraszti közösségek, amelyek csak a fejedelemnek vagy a cárnak adóztak („állami feudalizmus”). A középkori Oroszország parasztsága tehát sokkal kisebb mértékben került magánföldesúri hatalom alá, sokkal kevésbé feudalizálódott, mint a nyugat-európai parasztság – ebben a tekintetben az orosz parasztság társadalmi struktúrája a skandináv országokéra emlékeztet.

Másfelől azonban az úri függésbe került parasztok, cselédek, szolganépek számottevő hányada egy prefeudális eredetű rabszolgaság keretei között élt, vagyis sokkal rosszabb helyzetben tengődött, mint az óorosz *szmerd* vagy a nyugat-európai jobbágy. A „rabok” vagy *holopok*-rétege főleg a bizánci társadalom megfelelő kategóriáira emlékeztet. Míg több kelet-európai államban a jobbágysággal párhuzamos rabszolgaság viszonylag korán eltűnt és felszívódott a jobbágyparasztok tömegében (például a magyarországi *servusok* esetében), addig más kelet-európai államokban, például a román fejedelemségekben, de különösen Oroszországban a rabszolgaságnak ez a kiegészítő formája évszázadokon keresztül fennmaradt. Az orosz holopok még a XVII. század elején is népes és karakterisztikus társadalmi réteget alkottak.

A tőkés viszonyok – a többi kelet-európai országhoz hasonlóan – Oroszországban sem bontották fel a középkor végére a feudális úr és a jobbágyparaszt hagyományos viszonyát, sőt az ún. *második jobbágyság* (a nagy, robotoltató, árutermelő majorságok rendszere) formájában a feudalizmus tovább szilárdult, és kiszélesedett. Ennek megfelelően a XVII–XVIII. században a feudális nagybirtokok szaporodása egyrészt csökkentette az európai Oroszország szabad, csak a cárnak adózó parasztságának a számát (ezt azonban ellensúlyozta a büntető kolóniának használt Szibéria szabad paraszti benépesülése), másrészt kiegyenlítette a jobbágyokból és holopokból stb. álló feudális függésű paraszti rétegeket. A kiegyenlítődség elsősorban nem úgy ment végbe, hogy a holop elnyerte a jobbágy „kiváltságait”, hanem sajnos inkább fordítva, a jobbágyság süllyedt le egy sok tekintetben a félrabszolgaságra emlékeztető sanyarú helyzetbe. Az orosz jobbágyot földesura sokáig megölhette, piacon adhatta-vehette, családjától elszakíthatta, Szibériába száműzhette stb. Ehhez járult a jobbágy hihetetlen mértékben megnövekedett robotterhe az újkor századaiban.

Ez a vérlázító állapot még a XVIII. század végén és a XIX. század elején is fennállt, noha nemcsak a világhelyzet tette bűnös anakroniz-

mussá, hanem ekkor már a cári birodalomba került nyugati kormányzóságok parasztságának a helyzete is egy más irányú fejlődés lehetőségét nyújtotta. A XIX. század első éveiben a balti tartományokban már fontos engedményeket tettek a nem orosz jobbágyoknak, és megkezdték a jobbágyszabadság tervei kidolgozását.

Az orosz jobbágy helyzete azonban csaknem változatlan maradt. Nemhiába találjuk már évszázadok óta éppen az orosz jobbágyot a nagy paraszti osztályharcok, jobbágylázadások élén. A Bolotnyikov-féle parasztfelkelés után Sztyepan Razin indított hatalmas mozgalmat a Don- és a Volga-vidéken (1667–1671), majd a XVIII. században a minden addiginál nagyobb méretű Pugacsov-féle parasztháború (1773–1775) rázta meg Oroszországot. Az ösztönös és nem eléggé szervezett parasztlázadásokat levertek.

A kor viszonyai között korainak látszott a polgári jellegű forradalom. Leginkább tehát egy felülről kezdeményezett reformmal lehetett volna lényeges javításokat elérni. Ekkor egy gyökeresebb reform még nagy társadalmi feszítő erőket tudott volna békés úton felszabadítani, ami megfelelt volna az uralkodó osztály távolabbi érdekeinek. A földesurak és a cárizmus napi érdekei azonban minden valamelyest is merészebb reformgondolat útját eltorlaszolták. Erre szolgált szomorú példával az egyetlen jelentősebb orosz reformer, Szperanszkij (1772–1839) elbukott kísérlete.

Reform vagy forradalom?

Puskin egy ízben idős hivatalnoktól kapott meghívást. Az ebéd szokatlanul jó hangulatban telt. A 35 éves költő és a 62 éves ősz tisztviselő belemelegedett a politizálásba. A nagy találkozások mohóságával méregették-kutatták egymást. Puskin igen kedvesnek találta az öregurat, és amikor a nemrég elhunyt I. Sándor cásra fordult a szó, annak negyedszázados uralmát egy hosszú teremhez hasonlította. „Ön és Arakcsjev úgy helyezkednek el e terem két ellentétes bejáratánál, mint a jószág és gonoszság génuszai” – jelentette ki szenvedélyesen vendéglátójának.

Az egykor aktív szerepet játszó politikus, akit Puskin a jószág génuszaként állított szembe Arakcsjevvel – Sándor cár durva, kiskirálykodó kegyencével –, Mihail Mihajlovics Szperanszkij gróf volt.

Nevét országszerte ismerték. Tudták, hogy Sziperanszkij valaha teljes hatalommal irányította a politikai életet. Személyét azonban a titokzatosság légköre vette körül. Tünelmes karrierjének, merész reformterveinek, majd gyorsan bekövetkező bukásának emléke vitára kényszerítette az embereket. Puskin véleményéhez hasonlóan sokan a maradi értetlenség áldozatát, a haladó szellemű államférfit látták benne. Akadtak, akik veszedelmes forradalmárnak tartották, mások levitézlett udvaroncnak.

A vita a történetírásban is hosszú ideig folytatódott. A cári udvar levéltárának küszöbét azonban 1917 előtt mindössze az uralkodó dinasztia egyik tagjának, Nyikolaj Mihajlovics nagyhercegnek sikerült átlépnie. A forradalmak után feltárultak a levéltárak, de a hatalmas iratanyag átvizsgálása évtizedekig tartó munkát követelt. Többek közt ezzel magyarázható, hogy a legutóbbi időkig a szovjet történetírás sem tudta véglegesen tisztázni Sziperanszkij szerepét. Csak napjainkban került sor Sziperanszkij tervezeteinek kritikai kiadására és I. Sándor cár belpolitikájának részletes feldolgozására.

Az ifjú Sziperanszkij nem az akkor megszokott társadalmi környezetből, nem a nagybirtokos arisztokraták világából emelkedett az ország főrangú urai közé. 1772-ben egy falusi lelkész családjában látta meg a napvilágot. Akkoriban a nemesség a vidéki papságot a „szabad emberek” legalsóbb rendű rétegének tartotta, s valóban, a sokgyermekes ortodox pópák nagyjából ágrólszakadt szegény emberek voltak. Sziperanszkijt kivételes tehetsége emelte ki a falusi parókia szűk világából. Először a vlagyimiri szemináriumban tanult, majd az iskola a szentpétervári főszemináriumba küldte. Ennek elvégzésekor Sziperanszkij kötelező nyilvános szónoklata általános feltűnést keltett. Vallási téma helyett politikai eszmefuttatással állt elő: arról beszélt, milyen legyen a jó fejedelem. „Bölcs uralkodó légy! – szólította meg a képzeletbeli uralkodót. – Ha a trónon nem élsz emberhez méltó életet, ha tudásod egyedül a hatalomvágyat, a rabság láncainak bearnyozását szolgálja, csak pompában dúskáló gonosztevő leszel!”

I. Pál cár despotikus kormányzata még a nemességet és az arisztokráciát is maga ellen fordította. Az általános elégedetlenség légkörében a nagy felkészültséget mutató, rokonszenves diák szavait felháborodás helyett ünneplés és elismerés fogadta. Az iskolapadból kilépő ifjút a főszeminárium meghívta tanárai közé.

Rövid pedagógusi működése a korabeli viszonyokhoz képest is tarka képet mutat. Először matematikát, majd fizikát, szónoklattan és filo-

zóiát tanított. Tudatosan több irányban képezte magát, hogy felkészüljön a hivatásának választott államigazgatási pályára. Nyelvi tanulmányai kissé háttérbe szorultak. Franciául természetesen jól beszélt, de németül csak 50 éves korában tanult meg. Szellemi érdeklődése egyoldalúan franciás beállítottságú volt.

A hivatalnoknak készülő, jó hírű főszemináriumi tanáron csakhamar megakadt a nagy hatalmú Kurakin főügyész szeme. 1797-ben kancelláriájába fogadta. A véletlen úgy hozta, hogy Szperanszkij éppen a Sándor nagyherceg elnökletével működő bizottságnak lett hivataltalvezetője. A későbbi cár tehát már trónra lépése előtt személyesen megismerkedett a nála három évvel idősebb tisztviselővel.

1801-ben összeesküvők rontottak be I. Pál hálósobájába. A cár életével fizetett végletekig hajtott despotizmusáért. Halála után fia, Sándor került a trónra, aki Szperanszkijt 29 éves korában államtitkárrá nevezte ki. Az új uralkodó – apja példáján okulva – alkotmányos látszatot kívánt adni rendszerének. Ifjúkori barátaiból Titkos Tanácsot alapított, és ezt megbízta a reformtervek kidolgozásával. A munkához jogértő és jó tollú emberre is szükség volt. Így került Szperanszkij a tanács üléseire, ahol rajta kívül csak arisztokraták ültek. Szperanszkij magvas emlékiratok és tervezetek tömegét készítette el a tanácsban napirendre került problémákról. Ekkortájt terjedt el a híre, hogy az ifjú államtitkár nem elégszik meg valamely reformrészlet kidolgozásával, hanem Oroszország egész államgépezetét kívánja megújítani.

Szperanszkij írásai a mai olvasót is meglepik szokatlan társadalmi éleslátásukkal. Oroszországban a koldusokon és filozófusokon kívül nincs szabad ember – írta egyik feljegyzésében. – A jobbágyok a földesurak rabjai, a nemesek pedig a cár rabjai. A társadalom leghasznosabb részét, a parasztságot tönkreteszi a jobbágyrendszer. Morajlik a nép visszafojtott haragja, csak oda kell figyelni! Mindenütt visszaélés. A miniszterek ajándékba kapott magánbirtokként kezelik hivatalukat. – Ki hiszi el – tette fel a kérdést –, hogy az országot valamiféle kínai fallal el lehet zárni a szomszédos polgárosodó nemzetek szellemi áramlataitól?

Sándor cárnak azért tetszett a buzgó hivatalnok őszintesége, mert Szperanszkij tervezeteiben a kendőzetlen igazságok felsorolása mindig a cár személye iránti őszinte tisztelettel és bizalommal párosult. A „fiatal barátok köre” – ahogy a közvélemény I. Sándor tanácsadójának csoportját elnevezte – jó hasznát vette Szperanszkij törvényszer-

kesztői virtuozitásának, de kérelhetetlenül útját állta minden jelentős újításnak. Az arisztokrácia angol érdekekhez simuló külpolitikát kívánt, és lehurrogta Szperanszkij óvatos franciabarátságát. Szperanszkij mégsem keseredett el: nyíltan hangoztatta, hogy Oroszországnak olyan alaptörvényre van szüksége – a kisebb ellenállás kedvéért alaptörvénynek nevezte az alkotmányt –, amely véget vet a fejedelem despotikus önkényének, és ennek helyébe „a szabadság és fény királyságát”, az „igazi monarchiát” állítja.

Sándor cár kormányzata nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Voroncov gróf, a kor egyik éles szemű megfigyelője, azokhoz a római rabszolgákhoz hasonlította az orosz állampolgárok helyzetét, akik a szaturnáliák feledést nyújtó vigassága után ismét keserves rabságuk tudatára ébrednek. A cár az államháztartás zavarai és a növekvő elégedetlenség láttán, 1807 táján elhatározta, hogy újból, de most már határozottan hozzákezd a reformokhoz. Ugyanebben az évben Napóleon a tilsiti békében francia–orosz szerződés megkötésére kényszerítette Sándort, s a megállapodás bizonyos fokig kötelezte is Oroszországot államügyeinek megjavítására.

A nagyszabású fordulat kiséperte az orosz udvarból az angolbarát tanácsadókat, és a figyelem középpontjába a korábban különcknek számító Szperanszkij személyét állította. Államtitkári rangjának meghagyásával a cár felmentette őt a belügyminisztériumban végzett munkája alól, és személyes szolgálatára rendelte. Napóleon és Sándor erfurti találkozására már Szperanszkij kísérte el az orosz uralkodót. A cár bemutatta Napóleonnak és Talleyrand-nak. Hazatérve igazságügy-miniszternek nevezték ki, de mindenki tudta, hogy tisztsége jóval nagyobb ennél: a cár kegyence lett.

Szperanszkij franciabarátsága korántsem volt Napóleon-imádat, még kevésbé a francia forradalom eszmekörének elfogadása. Sohasem gondolt a franciaországi állapotok lemásolására, de nem zárkózott el annak gondolata elől, hogy a polgári jogrend bizonyos elemeit Oroszországban is meghonosítsa. Ő is, akárcsak Napóleon, egyetlen jól megalkotott törvénykönyvvel vélte elérhetőnek célját.

Sándor cár felhatalmazását elnyerve hozzá is látott alkotmányjavaslatának megszövegezéséhez. 1809-ben befejezett munkája a korabeli orosz tervezetek közül alaposságával és haladó felfogásával emelkedett ki. Képviseleti szerveket kívánt létrehozni, és az uralkodó akaratát a törvénynek rendelte alá.

Az alaptörvény munkálatai mellett számtalan kisebb reform ötle-

tét is felvetette. A cár az ő javaslatára rendelte el a képzettségüket igazolni nem tudó minisztériumi tisztviselők vizsgakötelezettségét. Az egyetemi bizottságok előtt lezajló vizsgákon sok nemesúr nyílt megvesztegetéssel kísérletezett. Az egyetemek nap mint nap botrányos jeleneteknek voltak tanúi. A tunyasághoz szokott cári bürokraták vad haraggal fordultak a rendelet értelmi szerzője ellen.

Az orosz nemesség I. Pál bukásakor hajlandó lett volna bizonyos reformokra. Tilsit után azonban halálra rémült. A rosszul tájékozott nemesi közvélemény Napóleont a francia forradalom megtestesítőjének tartotta, s képtelen volt megérteni, miként történhetett, hogy Sándor cár a békekötéskor megölelte és testvérének nevezte a korzikai „bitorlót”. A cár külpolitikai lépéseit és belső reformjait Szperanszkij rossz befolyásának tulajdonították. A konzervatív földbirtokosság attól tartott, hogy a forradalom küszöbén áll. A nemességet a franciagyűlölet kerítette hatalmába. A cár tömegével kapta a névtelen leveleket, amelyek választékos franciasággal szidalmazták a franciákat, és a gúnyosan „papfinak” nevezett Szperanszkijt Napoleon ügynökének, forradalmár üzítónak nevezték. Karamzin, a nagy tekintélyű történész, a cárnak átnyújtott emlékiratában kifejtette, hogy Oroszország számára az alkotmány nélküli jelenti a legjobb alkotmányt.

Ehhez járult, hogy 1809-ben a spanyolországi felkelés megingatta Napoleon helyzetét, és az események előrevetették a francia–orosz háború árnyékát. Sándor válaszút elé került.

1812. március 29-én a kegyvesztés bejelentésére magához rendelte Szperanszkijt. A kétórás kihallgatás után otthonába térő bukott politikus Balasov rendőrminiszterrel találta magát szemben, aki letartóztatta, és a ház elé vezetve, átadta egy csendőrtisztnek. A száműzetést jelképező trojka Nyizsnyij-Novgorodba, majd a messzi Permbe szállította. A cár a reakciós nemességnek hízelegve hozzájárult, hogy Szperanszkij ellen árulás címén vizsgálatot kezdjenek, holott maga jelentette ki a vizsgálatot vezető Golicin hercegnek: hiába kutatják át Szperanszkij iratait, nem találhatnak terhelő adatot, mert a száműzött hűségese embere volt.

Sándor cár jól számított. Szperanszkij feláldozásával sokat visszanyert a nemesség körében elvesztett népszerűségéből. Egy véres kezű zsarnok eltávolítása sem keltett volna olyan kirobbanó örömet, mint Szperanszkij bukása. Sándor a hadsereghez kocsizott, s pár héttel később megkezdődött a nagy francia–orosz küzdelem. A háború után az orosz uralkodó többé nem kívánt a reformok veszélyesnek ítélt út-

jára lépni. Évek múlva ugyan megbocsátott Szperanszkijnak, de terveit a levéltárban hagyta. A hosszú száműzetés és a konzervatív áramlatok hatására a hazatérő Szperanszkij sem volt a régi. Herzen – az orosz demokrata – főleg órá gondolt, amikor fájó szívvel megjegyezte, hogy Szentpétervár macskakövei még a legkiválóbb versenyparipát is lesántítják. A húszas évek derekán Szperanszkijt felhasználták a dekabrista forradalmárok perének lefolytatásában. 1839-ben halt meg, de az orosz haladás tábora már 1812-től gyászolhatta az élőhalott reformpolitikust.

Szperanszkij pályafutásának mégsem az 1812 utáni 27 év, hanem az azt megelőző tíz esztendő a lényege. Az orosz történelem e „nagy hivatalnoka” alkotmányos terveivel, józan ítéletű társadalombírálatával újabb haladó nemzedéket készítetett kritikai gondolkodásra. Eszméltető és indítást adó szerepe egy Széchenyi-párhuzam felé csábítja a magyar történést. A későbbi forradalmi generációk jól tudták, hogy Szperanszkij még alkotmányos terveiben is következetlen volt. Meghátrált az azonnali jobbágyszabadítás gondolata előtt. De a forradalmi elemek felismerték, hogy politikai hagyatékának jobbik fele a demokratikus mozgalmak öröksége. Tragikus bukásából is okultak. Csernisevszkij az ő sorsára mutatva tanította, hogy nem a cárizmus „rendőrköpenyes liberalizmusa”, hanem a fegyveres tömegmozgalom teremti meg a „szabadság és fény” Szperanszkij által megálmodott országát.

Nemesi forradalmárok és forradalmi demokraták

„Isten jutalmazza meg hűséges jobbágynkat!” – mondotta I. Sándor cár 1814-ben, abban a beszédében, amely összegezte a Napóleonnal szemben kivívott győzelem eredményeit. Ezzel a kegyes óhajjal egyszerűen a földöntúli erőkre hárította a háború fő terhét viselő parasztság méltányos kártalanítását.

A mérhetetlen lelki és anyagi nyomorban tartott jobbágyparaszság nem volt képes magából tudatos forradalmi mozgalmat kitermelni, legfeljebb lázadozott. A gyenge orosz polgárságnak szinte vérévé lett a nemesek előtti hajbókolás. Csak a nemesség legjobbjai teremthettek forradalmi mozgalmat, azok tehát, akikben a lelkiismeret annyira felfokozta az önvádat, hogy szembe mertek fordulni saját világukkal. Herzen szellemes hasonlata szerint az orosz forradalmárok első nemze-

déke úgy nőtt fel, mint a mondabeli Romulus és Remus: vadállat tejét szívta, de emberré cseperedett! A történetírás ezért nevezi az orosz forradalmi mozgalom kezdetét a nemesi forradalmiság korának.

Szervezkedésük az 1825 decemberében lezajlott felkelésben adott hírt magáról. A *dekabristák* maroknyi csapata megkísérelte a lehetetlent: a szó és a fegyver közös erejével akarta rávenni a nemességet a cári önkényuralom felszámolására. De hiába volt Besztuzsev-Rjumin, az orosz szellem egyik rangos képviselője, hiába fénylett Pesztyel és társai mellén az 1812-es háború több kitüntetése, a nemesség mozdulatlan, sőt elutasító maradt. Amikor a cári kartácstűz rázúdult a szentpétervári Szenátus téren álló dekabrista hadinégyszögre, az odaseregülő szegényemberek és polgárok felajánlották szolgálataikat a magas rangú dekabrista tiszteknek. Ezek szörnyülködve utasították el a „tömeg” közreműködését, mivel azt megengedhetetlennek, sőt kompromittálónak tartották. Az új cár, I. Miklós így könnyen aratott fölöttük győzelmet. Vereségük még gyorsabban teljessé vált volna, ha a felvonuló cári seregekre a szomszédos székesegyházat építő munkások nem hajigáltak volna kéretlenül is hatalmas gerendákat és követeket. A Péter-Pál-erőd koronagátján nemsokára holttesteket himbált a szél. A dekabristák sorsa megpecsételődött, de az orosz forradalmi mozgalom mégsem maradt folytatás nélkül. Méltán adta Jókai Mór a dekabristákról írt regényének ezt a címet: „Szabadság a hó alatt”. A felkelés csak előhírnök volt, az előbb-utóbb teljes bizonyossággal megérkező nagyobb mozgalmak előzménye.

Már a dekabrista felkelés megtorlásakor két koraérett, nemesi neveltetésű gyermekembert találunk a moszkvai Veréb-hegyen, akik – a kor romantikus szokásai szerint – egymásnak ünnepélyesen meg esküdtek, hogy hűek lesznek a dekabristák emlékéhez. Az egyik kisfiút – alig múlt 13 éves – Herzennek hívták, a másikat Ogarjovnak. Akkor ezek a nevek semmitmondóak voltak. Néhány évtizeddel később már a politikai élet legismertebb nevei.

Miklós cár, akit különösen erőszakos rendszere miatt az orosz demokráta Botos Miklósnak csúfoltak, minden tőle telhető eszközzel gátolta az új nemzedék eszmélését. Az 1830. évi francia forradalom és a nyomában járó varsói lengyel felkelés végül mégis felrázta a lelket a legjobbakban. A harmincas években gyorsan szaporodtak a tényleges forradalmi szervezkedésről számot adó titkosrendőri jelentések. Egyetemi hallgatók, főleg a moszkvai egyetemisták mozgalmairól értesü-

lünk. Részvevőik közül kivált egy szűkebb mag, s ebben mind gyakrabban említik Bakunyint, Herzent, Ogarjovot és Belinszkijt.

Az ifjú lázadók számára a dekabrista mozgalom egyszerre volt követésre érdemes példa és riasztó tanulság. Olyan forradalmi mozgalmat óhajtottak, amely folytatja az elődök harcát, de okul a kudarcokból és új eszközökkel dolgozik. A titkosrendőri jelentések nyomatékosan kiemelik, hogy az elégedetlenkedők a „tömeg” fellázításáról is álmodoznak. Ez volt a legfontosabb következtetés, amit az új nemzedék a dekabristák vereségéből levonhatott. A népforradalom eszméjének megjelenése önmagában is mutatja, hogy a harmincas évek generációja megkezdte a nemesi gondolkodásmód utolsó korlátainak lebontását.

Ehhez az újításhoz egy másik párosult. Kevés volt a tagadás. Előremutató programra lett szükség. A harmincas évek merész összeesküvőinek nem volt kedvük csupán a kapitalista társadalom eszméjéért rajongani. Nyugatról nemcsak jó hírek érkeztek! Így történt, hogy távolabbi terveik számára egy harmadik megoldást választottak. (Persze nem a marxi szocializmust, hiszen az akkor még nem létezett.) A harmadik megoldást az utópikus szocializmus kínálta nekik. Éppen a harmincas évek elején érkeztek Oroszországba Saint-Simon írásai, majd később Fourier is feltűnést keltett. A kor orosz forradalmárai eszmerendszerüket ettől kezdve szocializmusnak nevezték. Fourier ismert falanszter-terve helyébe, az orosz agrártársadalomnak megfelelően, a megreformált faluközösséget, orosz néven az *obscsinát* helyezték. Hittek abban, hogy a forradalom által megszabadított orosz nép majd az obscsinák demokratizált agrárközösségeiben fog élni, s ezzel a feudalizmusból kiugorva, a kapitalizmus korszakát is elkerüli.

Ebben a korszakban mégsem a jövőre vonatkozó terveik néhány utópikus mozzanata, hanem reális forradalmi akcióprogramjuk volt jelentős. Ezzel még az orosz forradalmi mozgalom történetén belül is sikerült újabb nagy korszakot létrehozniuk. A történetírás a népforradalomért küzdő orosz utópikus szocialistákat forradalmi demokratáknak nevezte el. A XIX. század végéig a forradalmi demokrata mozgalmak jellemezték az orosz szélsőbaloldal küzdelmét.

E hat évtized alatt fény derült a forradalmi demokrácia még egy másodlagos, de fontos sajátosságára: arra, hogy vezetőinek túlnyomó többsége már nem a nemesek köréből toborzódott. Ez a *raznocsinyec* (vegyesrendű) értelmiség társadalmi helyzete miatt is szabadabb volt a nemesi előítéletektől, és így tovább radikalizálhatta a mozgalmat.

Természetes, hogy a folyamat nem ment olyan gyorsan végbe,

amint erre az előbbi általános jellemzésből esetleg következtethetnénk. A történetírás valóban hibázott, amikor korábban gyakran megragadt az általánosságoknál, a sémáknál. A mozgalom története azt mutatja, hogy a forradalmárok gondolatvilágában még többször kísértett a nemesi forradalmiság emléke, s előfordult, hogy ideig-óráig eltántorodtak a mozgalomtól. Bakunyintól Belinszkijig minden forradalmi demokratának megvolt a maga válságperiódusa, amikor az elkeseredettség és a magányosság érzete újra termeli bennük a régi idealista nézeteket, sőt a politikai reakciót. 1855-ben I. Miklós cár halála és a liberalizmusával kérkedő II. Sándor trónra lépése valóságos csapdát rejtett a forradalmi demokraták számára. Még közülük is sokan bizakodtak abban, hogy a személycsere teljes rendszercserét jelenthet. A reménykedés nem volt teljesen alaptalan, hiszen II. Sándor trónra kerülése után egy ideig polgári reformokra került sor. Közöttük az 1861. évi konzervatív szellemben megvalósított jobbágyszabadítás a legjelentősebb. A földek értékesebb része a nagybirtokosok kezén maradt. Csak II. Sándor lelepleződése, uralmának reakcióba hajlása vezet el végleg a népforradalom feltétlen igenléséhez.

A vezetők társadalmi összetétele sem változott meg egyik évről a másikra: Bakunyin, Herzen és Ogarjov – tehát a „vegyesrendű” forradalmiság vezetőinek egy csoportja – ugyanúgy nemesi származásúak voltak, mint a dekabristák. S egyénenként mennyire más és más volt az út, amelyet a forradalmi demokrácia közös táborának képviselői bejártak! A leggyorsabban Bakunyin nézetei fejlődtek. Ezt annál inkább meg kell állapítanunk, mert Bakunyint későbbi antimarxizmusa és anarchista nézetei miatt a közelmúltig a marxista történetírás szűkeklően ítélte meg, s a forradalmi demokrácia történetében mellőzte. Bakunyin már 1842-ben Nyugat-Európába távozott, 1848–1849-ben részt vállalt több európai forradalomban, és hosszú időre lényegében elveszett az orosz politika számára.

Mellette a raznocsinyec származású Belinszkij az, aki a negyvenes években különösen érett forradalmiságról tett tanúbizonyságot. Olvassunk csak néhány mondatot abból a szenvedélyes vádiratból, amelyet 1847-ben intézett Gogolhoz abból az alkalomból, hogy a híres író váratlanul védelmébe vette a cárizmust:

„... hazánk mit ábrázol? Egy olyan országot, amelyben az ember emberrel kereskedik, amire még az a mentsége sincsen, amelyre az amerikai ültetvényesek álnokul hivatkoznak, akik azt állítják, hogy a néger nem ember: egy olyan országot, amelynek lakói nem is névvel

nevezik magukat, hanem csúfnévvel, Vanykának, Vaszkának, Szyoskának, Palaskának emlegetve egymást; egy olyan országot végül, ahol nincs semmiféle személy-, becsület- és vagyonbiztonság, sőt még rendőri rend sincs, hanem csak a különböző hivatali tolvajok, rablók óriási testületei vannak! Oroszország legelőbb, legkorszerűbb, legnemzetibb kérdései most: a jobbágyság megszüntetése, a testi büntetés betiltása s a már meglevő törvényeknek legalább végrehajtása. Ezt érzi maga a kormány is (amely jól tudja, mit művelnek a földesurak jobbágyaikkal, s a jobbágyok évenként hányat ütnek le a földesurak közül), amit félénk és meddő félrendszabályai bizonyítanak, amelyeket a fehér négerek javára bevezet, s az a komikus intézkedése, hogy az egyszíjú kancsukát a háromszíjú korbáccsal cseréltette fel.”

Belinszkij 1848-ban meghalt, így ő is kiesett a sorból. 1844–1845-ben Szentpétervárott Petrasevszkij vezetésével forradalmi kör alakult, amely Fourier-pártinak nevezte magát. 1849-ben a cárizmus lecsapott szervezetükre, és jelesebb vezetőiket kényszymunkával emésztette el.

Ekkor került a mozgalom stafétabotja a Svájcban, majd Londonban tartózkodó Herzen kezébe. Ezé a matematika-fizika szakot végzett, de ragyogó írói tehetségű emberé az érdem, hogy megteremtette a cárellenes orosz mozgalom emigráns központját. Felhasználta az alkalmat, hogy az orosz kormány Párizsban nem vett át egy ott készült cirillbetűs nyomdafelszerelést, azt saját pénzén megvásárolta, majd ezzel megteremtette a szabad orosz sajtót. Kossuth Lajos, aki Angliában személyes kapcsolatba került Herzennel, így jellemezte az orosz emigráns által szerkesztett „Kolokol”, azaz „Harang” című kiadvány hatását:

„... az orosz közönség szerette olvasni, s kezére játszott Herzennek, hogy lapja ezernyi példányban özönljék be a birodalomba, és ott kézről kézre keringjen. Özönlött és keringett is oly mértékben, hogy a forrongás propagandájának mozgatóerejévé lett, s mindenki *Herzen* nevére esküdött; hogy, hogy nem, még II. Sándor cár is ott találta íróasztalán a „Kolokol” minden új számát, mely megdöngötte kényúri lelkiismeretének ajtaját a szabadság öklével, s tükröt állított szemei elé, mely megmutatta neki saját bűneit, népének szenvedéseit s az abszolút kormányrendszer gyalázatos romlottságát.

Én Londonban tartózkodásom alatt gyakran gyönyörködtem *Herzen* művelt, szellemes, tanulságos társalgásában: a barátságos viszony köztünk és családjaink közt kedves emlékeim közé tartozik.”

Herzen befolyásának fénykora 1858-cal lezárult. Ekkor az Oroszországban tevékenykedő fiatalok, Csernisevskij és Dobroljubov radikálisabb propagandájukkal kiragadták Herzen és a közben Londonba érkezett Ogarjov kezéből a kezdeményezést. Abban, hogy Herzen vezetőből vezetetté vált, nagy része volt II. Sándorral szemben tanúsított túlzott reményeinek. Az igazság kedvéért azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy 1858 után Herzen eszmei fejlődése nem állt meg. Nagy ember volt, mert nemcsak tanítani tudott, de tanulni is, egészen haláláig. Az emigráns Herzennél a távollét és az információhiány által előidézett alkalmi visszazuhanások nem álltak össze eltávolodási folyamattá. Újabb és újabb szellemi vívmányaival (például az Internacionálé, majd a marxisták pozitív megítélésével) közeledett is hazájához, annak helyesen értelmezett társadalmi igényeihez. Ez különleges emberi teljesítmény a tartós emigráció viszonyait tekintve. Egyik emigránstársa, a lengyel Majewski azt a végső értékelésnek szánt szójátékot gyártotta Herzen nevéből, hogy ő is csak a szláv „Herosztráteszek” közül való. Teljesen félreértette. Herzen nem a hiú és kártékony politikai gyűjtogatók sorába tartozott. Ő az orosz forradalmi útkeresés egyik hőse.

Csernisevskijt sokáig szobatudósként tartották számon. A legújabb szovjet levéltári kutatások bebizonyították, hogy gyakorlati szervező, konspiráló munkája is rendkívüli volt. A későbbi forradalmi nemzedékek egytől egyig elsősorban Csernisevskij tanítványainak vallották magukat.

Az orosz forradalmi demokraták ragyogó együttesének szerepét sok tekintetben a francia felvilágosodás nagy alakjaihoz hasonlíthatjuk. Önfeláldozó, cárellenes propagandájuk nélkül később nem kerülhetett volna sor a világtörténelmi hatású orosz forradalmakra.

A forradalmi narodnyikoktól Plehanovig

Egy pisztolylövéllel kezdődött. 1866. április 16-án II. Sándor cár szokásos sétáját végezte a Nyári Kertben. Ekkor ugrott elő Karakozov, a merénylő. Egész testében remegett a felindultságtól, az átvirrasztott éjszakától és a szíverősítőül elfogyasztott vodkától. Célzott és lőtt, de nem talált. Az elhibázott lövés után a fiatalember megsemmisülten helyben maradt, s ellenállás nélkül hagyta, hogy a rendőrök elfogják. A tanúk között előállítottak egy Komiszarov nevű parasztot.

Az eset teljesen szokatlan volt. Oroszország története szép számmal ismert véres palotaforradalmakat, de 1866-ig nem fordult elő, hogy a nép köréből támadtak volna a cárra. Az orosz önkényuralom a nyugat-európai államférfiak ellen elkövetett merényletek alkalmával mindig a nép és a cár szent egységével kérkedett. Most a káröröm sora Nyugat-Európán volt. Az oroszországi merénylet világszenzáció lett. Egy új korszak kezdetéről írtak a cárizmus külföldi ellenfelei, s nem is alaptalanul.

Az orosz önkényuralom sietett kifogni a szelet a vitorlákból. A merényletről megjelent hivatalos jelentés a politikai legendagyártás mintapéldája. Eszerint II. Sándorra egy Karakozov nevű nemes emelte pisztolyát, mégpedig azért, mert az 1861-es jobbágyfelszabadítás során elvesztette vagyonát. A merénylet színhelyén azonban kellő éberséget tanúsított egy paraszt, Komiszarov, aki a döntő pillanatban félrerántotta Karakozov kezét. Eszerint a nép fia megmentette a népbarát cárt. Komiszarovot rábeszéltek, hogy fogadja el saját hőstettének verzióját, ami annál könnyebben ment, mert magas jutalmat kapott. Az atyafit tönkretette a hirtelen rázúduló cári kegy. Mint feljegyezték, hamarosan végzett vele az alkohol.

A merényletről kiadott hivatalos közleményből csak Karakozov nemesi származása igaz. Vagyona azonban korábban sem volt. Tettének indítóokát is másutt kereshetjük. Korán bekapcsolódott az orosz egyetemi hallgatók forradalmi mozgalmaiba. Itt határozta el, hogy megbosszulja a forradalmárok kegyetlen üldözését. Eddig csak a forradalmárok pusztultak – okoskodott Karakozov –, pusztuljon most már fő ellenségük, a cár. A merénylet forradalmi jellegéhez kétség sem fért, hiszen Karakozov a merénylet előestéjén üzenetet írt az utókorhoz. Ebben közölte, hogy élete árán is megszerzi „Kedves testvéreinek, az orosz muzsiknak” a szabadságot.

A forradalmár kört, amelyhez Karakozov tartozott, vezetőjéről Isutyin-körnek nevezték. A kör tagjai igyekeztek lebeszélni a heves fiatalembert tervéről. Sőt, amikor megtudták, hogy mégis forgat valamit a fejében, a kör két tagját megbízták, hogy erőnek erejével akadályozzák meg a merényletet. Karakozov nemcsak a rendőröket, de a forradalmárokat is kijátszotta. A rendőrség nem volt tekintettel arra, hogy Isutyiné meg akarták akadályozni a merényletet. A kör tagjait letartóztatták, és bűntársakként bíróság elé állították. A kihallgatás vezetői kegyetlen eszközöket használtak. Karakozovot egy hétig nem hagyták aludni.

Az eljárás során fény derült arra, hogy Oroszországban kialakult a forradalmár fiatalság viszonylag széles körű mozgalma. Szervezkedésükben folytatódott a nagy orosz forradalmi demokrata gondolkodók, a külföldre szorult Herzen és Ogarjov, a nemrég elhunyt Dobroljubov és az életfogytiglan bebörtönzött Csernisevszkij küzdelme.

Ezt az új mozgalmat a reakció rosszakaratúan mindent-tagadónak, nihilistának nevezte. Később a népiesek, a narodnyikok gúnynevét akasztotta rájuk. A forradalmárok dachból mindkét nevet elfogadták és maguk is használták, bár – amint ezt Karakozov szózata is bizonyította – csak a fennálló rendszert tagadták, de megvolt a maguk határozott és nemes célkitűzése. Nemcsak rombolni, építeni is akartak.

A forradalmi narodnyikok sajátos módon folytatták az előző nagy gárda harcát. Az értelmiség soraiban végzett tömegmunkában, a kialakulóban levő munkásosztály szervezése terén számottevőbb sikereket értek el, mint elődeik. Ugyanakkor a gyakorlati forradalmi harcba temetkezett fiatalok sokszor elméleti gyengeségről tettek tanúbizonyosságot. Anarchista irányzatok ütötték fel fejüket körükben, s amint éppen Karakozov esete mutatta, az egyéni terror hívei is megjelentek. A cári hatóságok csapásai alatt és a tűrhetetlen közállapotok láttán a forradalmár fiatalság egy része úgy érezte, hogy a cárizmus elleni harcban minden megoldás jogos. A cél szentesíti az eszközt – hangoztatták néhányan. Elméletükhöz annyira következetesek voltak, hogy szükség esetén a cári bankok vagy gazdag földesurak kifosztását is igazolhatónak látták, ha az a forradalmi mozgalom anyagi érdekéből törtenik. Gondolatmenetük a magyar betyárvilág eszmeköréhez hasonlított.

Dosztojevszkij éppen erről az oldalról ragadta meg a narodnyik diák típusát. Az író a narodnyik sajátosságokból és tényleges hibákból sok mindent belegyúrt Raszkolnyikovba, a „Bűn és bűnhődés” főhőisének alakjába. Dosztojevszkij közvetlenül a Karakozov merénylet előtt fogott hozzá e nagy regényéhez. Az író, akinek korábban szoros kapcsolatai voltak a forradalmi mozgalommal, tagja volt a Petrasevszkij-körnek, jól ismerte az új nemzedék gondolkodásmódját. Csak az volt a baj, hogy Dosztojevszkij az idők folyamán – nemcsak saját hibájából – eltántorodott a forradalmi harctól, és a „Bűn és bűnhődés”-t már kifejezetten a forradalmárok ellen irányította. Így aztán természetes, hogy szinte kizárólag a hibák és éretlenségek felől közelítette meg a mozgalmat. Érdekes, hogy a regény második része, amely már a merénylet után jelent meg, még hangsúlyozottabban fordult szembe a

forradalmárok törekvéseivel. Így ostromozza például a forradalmárokat Razumihin:

„...nem szeretik az eleven életfolyamatot, nem kell nekik az eleven lélek. Az élet eleven lelke követelő, az nem fogad szót a mechanikának, az eleven lélek gyanús és retrográd, az övék hullaszagú ugyan, és kaucsukból is elkészíthető, de legalább nem eleven, nincs akarata, rabszolgalelek, nem lázong. Éppen ezért sose jutnak tovább a téglák lerakásánál, a falanszter szobák és folyosók megépítésénél. A falanszter készen van, csak az ember természete nincs készen a falanszterhez, az ember élni akar, még nem jutott az életfolyamat végére, korai neki a temető.”

Persze az író ezekkel a betétekkel magát is védte: Katkov, az orosz reakciós publicisztika egyik vezéralakja, csak megfelelő változtatásokkal volt hajlandó közölni a regény utolsó fejezeteit. Dosztojevszkij éles szemmel és nagy művészi erővel vázolta fel a mozgalomban jelentkező erkölcsi problémákat, ellentmondásokat. Világnézetének egyoldalúsága mégis megakadályozta őt a mozgalom igazi történelmi jelentőségének felismerésében. Ezek az életükkel játszó fiatalok túlnyomó többségükben nem Napóleon-jelöltek, hanem egy jobb kor önzetlen úttörői voltak. A következő évek eseményei bebizonyították, hogy az orosz forradalmi mozgalom törvényszerű, jogos áramlat, amely egyre jobban kiszélesedik.

A hatvanas évek végétől gomba mód szaporodtak a titkos narodnyik körök. 1869 táján a 21 éves, szilaj természetű Nyecsajev lett a mozgalom vezére, aki – mintha csak Dosztojevszkij torzképét akarta volna igazolni – végletekig vitte a „cél szentesíti az eszközt” elvet. Rendszeresen alkalmazta például a következő módszert: ha valaki még csak rokonszenvezett velük, azt feljelentette a rendőrségen forradalmi munka vádjával. Arra számított, hogy az üldöztetés a forradalmárok oldalára szorítja az ártatlanul bebörtönzötteket. Többször valóban ez történt. Később néhány híres forradalmár bevallotta emlékirataiban, hogy tulajdonképpen Nyecsajev cselfogása adta meg a döntő lökést átállásukhoz. Mégis, a letartóztatottak java része felháborodott, s barátból ellenséggé vált. Nyecsajev magát Bakunyint, az anarchizmus atyját is megcsúfolta. Amikor külföldi tartózkodása során Bakunyin befogadta házába, Nyecsajev egy szép napon eltulajdonította az idős orosz forradalmár titkos iratait azzal a céllal, hogy így sakkban tartsa őt és még radikálisabb küzdelemre serkentse. Ha súlyos hibái voltak is az égő szemű Nyecsajevnek, szörnyű sorsa miatt megbocsát-

hatunk neki. A cári bíróság életfogytiglani börtönre ítélte, s e fogságot a falhoz láncolva, iszonyú körülmények között kellett eltöltenie. Vasakarata ekkor sem tört meg. A közelében levő börtönőrökkel addig beszélgetett, amíg ő, a leláncolt fogoly, titkos forradalmi szervezetet hozott létre köztük. Csak a véletlen akadályozta meg Nyecsajev szökését. A börtönigazgatóság megtorlásként annyira csökkentette a forradalmár élelmiszeradagját, hogy Nyecsajev hamarosan éhen halt.

A hetvenes évek elején a narodnyik mozgalomnak szelídebb vezetője akadt Perovszkaja, a híres nőforradalmár személyében. Kropotkin herceg, a narodnyik mozgalom egyik tagja emlékiratában részletesen írt róla:

„Perovszkaja láttára mindannyiunk arca felderült, és széles mosolyra húzódott: Perovszkaja ezt jóformán észre sem vette, és csak ennyit mondott zsémbesen:

– Törölje meg a lábát, ne hordja be a sarat!

Perovszkaja – mint köztudott – arisztokrata családból származott. Apja egy időben Pétervár katonai kormányzója volt. A leányáért rajongó anyja engedélyével Szofja Perovszkaja elhagyta a szülői házat, és beiratkozott a felsőfokú tanfolyamra, majd a három Kornyilova nővérrel, egy gazdag gyáros lányaival együtt létrehozta azt a kis önművelési kört, amelyből később a mienk keletkezett. A katonaruhát viselő iparosné kendővel a vállán, férficsizmában hordta a vizet a Néváról: senki sem ismerte volna fel benne azt az úrikisasszonyt, aki nemrégiben még a pétervári arisztokrata szalonokban csillogott.”

Perovszkajának nagy szerepe volt az egymást váltó forradalmi szervezetek, a Csajkovszkij-kör, a Dolgusin-kör, valamint az 1876-ban alakult *Föld és Szabadság* csoport tevékenységében. Erre az időre esik az ún. nép közé járás, a személyes falusi agitáció kora, amikor a forradalmárok álruhában igyekeztek felláztatni a parasztokat és a kisiparosokat. Szervezkedésük módszere elhibázott volt, s a tömegek is éretlennek bizonyultak még a felkelésre.

Egyre több nő bukkant fel a mozgalomban. Világhíressé vált Vera Zaszulics, egy fiatal lány, aki pisztollyal közvetlen közről rálőtt Trepov tábornokra, a főváros rendőrparancsnokára, mivel az a hírek szerint megkorbácsoltatott egy elítéltet. A „Népszava” című magyar lap annak idején méltatta az esetet:

„Tisztelet az orosz nőknek! Erős lelkek e nők, bírnak hallgatni, kínokat szenvedni, meghalni! Tanuljatok tőlük, magyar nők. Tanuljatok az orosz nőktől titoktartást, részvétet férjeitek, fiaitok, kedve-

seitek törekvéseihez. Sokkal többre mentünk volna mi szociáldemokraták, ha a nők többet gondolnának hazájukkal.”

Vera Zaszulics esete arra mutatott, hogy a nép közé járás sikertelensége és az újabb megtorló hadjárat miatt támadt elégedetlenség a forradalmárokat a merényletek káros taktikája felé sodorta. A leghíresebb narodnyik szervezet, az 1879-ben megalakított *Népszabadság Pártja* (orosz nevén: Narodnaja volja) valóságos hajtóvadászatot indított a cári tisztségviselők, majd maga a cár ellen. 1880-ban egy Halturin nevű asztalos robbantást hajtott végre a Téli Palotában, de eredménytelenül. 1881. március 13-án egész merényletsorozatot intéztek a cár ellen. Az utoljára elhajtott bomba meggyilkolta az orosz uralkodót. A világraszóló siker pirruszi győzelemnek bizonyult. III. Sándor, az új cár, kegyetlen intézkedésekkel torolta meg apja halálát, s 1881 nagypéntekén Perovszkájával együtt felakasztatta a merénylet résztvevőit.

A küzdelem hősiessége és a büntetés barbársága még a forradalmárnak igazán nem nevezhető Mikszáth Kálmánt is mély rokonszenvre készítette. Újabban került elő a „Szegedi Napló”-ba írt 1881. április 29-i cikke, amelyben egyebek mellett a következőket olvashatjuk:

„... a híres Perovszka Zsófia arcképe már megérkezett Budapestre. Én nehezen vártam a fölakasztott nemeslány arcképét, mert látni akartam a vonásokat, melyek e magasztos lélek külső porhüvelye voltak.

Nem hiszem, hogy lenne egész Európában ember, aki e nőbe, olvasva róla, nem volt legalább egy percig szerelmes. Megtaplósodott szívem van, de azért rajongtam utána napokig, és mikor a távirda meghozta szavait, beszédét, védekezését, úgy éreztem magam elolvassva azokat, mint valaha régen, egy tündöklő fényességű szerelmi légyott után... visszaidéztem szavait, és mikor gyertyámat este eloltottam, újra meg újra megjelent ő maga, és ismételte azokat.

Nem csalatkoztam, éppen olyannak képzeltem el Perovszka Zsófiát, mint aminő: vékony, magas, délceg, szőke haj, halavány hosszúkás arc, nemes, nyílt tekintet, magas, domború homlok. Semmi kétség. A szellem fönsége csak ilyen kinyomatot adhatott neki.

Csodálatos az, hogy a realiztikus kor küszöbén a romanticizmust egy ilyen fényes alak rekeszti be.”

Az események Plehanovot, a *Fekete Újrafelosztás Pártja* nevű szervezet vezetőjét és tagjait igazolták. Egy csoport a parasztság gazdasági érdekeiért, a népi, radikális (orosz szóhasználat szerint a „feke-

te'') földosztásért szállt síkra, s kárhóztatta az egyéni terror harci módszerét. A Népszabadság Pártjának bukása után ebből a csoportból váltak ki a legjobbak, és kerestek utat a marxizmus felé. Plehanovnak és társainak nagy erkölcsi bátorságra volt szükségük ahhoz, hogy bírálják a népszerűvé vált mozgalom hibáit. A *narodovolecek*ért a maguk idejében Victor Hugo, Garibaldi lelkesedett, nem is beszélve az orosz forradalmárokról. Több évtizedre volt szükség a kispolgári-paraszti szocializmus anarchisztikus módszereinek visszaszorításához. A marxizmus végül is kivezette válságából az orosz forradalmi mozgalmat.

Nem hangsúlyozhatjuk eléggé a tudományos szocializmus fölényét a kapitalizmus létét tagadó narodnyik ideológiával szemben. Mégis, helyesen jár el az újabbkori szovjet történetírás, amikor rámutat, hogy a harmincas évektől kezdve hosszú ideig méltatlanul kezelték a szociáldemokrácia hősies előfutárainak, a Marx és Engels által pozitívan értékelt forradalmi narodnyikoknak emlékét. Napjainkban történelmi szakmunkák tucatjai látnak napvilágot a narodnyikokról. E kutatások egyik új eredménye említést érdemel. A részletes vizsgálat kiderítette, hogy a Népszabadság Pártjának sokkal kisebb töredékevett részt a merényletben, mint azt eddig feltételezték. A szervezet vidéki hálózata elsősorban a forradalmi propaganda hasznos területén működött. Különösen érdekesek a Narodnaja Volja külpolitikai tervei. Ideiktatjuk a magyarokhoz intézett szép üzenetüket:

„Gondoljátok meg magyarok, hogy az oroszok nem mint szabad nemzet, nem mint szabad polgárok küzdöttek a magyar szabadságharc ellen, hanem mint a hatalmas despota kényuralma alatt nyögő rabok. Ha majdan mi is a szabadság hajnalára ébredünk, s Magyarország még egyszer kénytelen lenne szabadságáért harcolni, legyenek meggyőződve, hogy nem mint elnyomók, hanem mint szövetségeseink sorakozunk a magyarok mellé. Sietünk jóvátenni elődeink, részint kortársaink hibáit. Éppúgy, amint mi szabadok akarunk lenni, tisztelni akarjuk mások szabadságát is.”

Az oroszországi munkásmozgalmak kezdetei

Az oroszországi munkásmozgalom első jelentős lépéseit a hatvanas és hetvenes évekre tehetjük. Az 1860 és 1870 között kibontakozott mozgalmak még alig különböztek a parasztmozgalmaktól. A hetvenes

években azonban már szabályos sztrájkhullám öntötte el az országot, jelezve, hogy itt is fejlődőben van a modern ipari munkásosztály. A sztrájkok száma évről évre nőtt. 1870-ben 17, 1871-ben 13, 1872-ben 18, 1874-ben 23, 1879-ben 41 sztrájk robbant ki. Nagyobb társadalmi visszhangot keltett a szentpétervári névai gyapotfonógyár sztrájkja 1870-ben és Narva közelében a Krenholm-manufaktúra munkásainak mozgalma az 1872. évben. Ez idő tájt egy szűk értelmiségi csoport képében az oroszországi munkások mozgalmától függetlenül jött létre az I. Internacionálé rövid életű orosz szekciója (1870–1872). A munkásmozgalom különösen a forradalmi helyzet idején, 1879–1881 között élénkült meg. A sztrájkoló iparágak között a textilipar állt első helyen. A hetvenes évek második felében létrejöttek az első munkásszervezetek. Ögyesszában 1875-ben megalakult a *Dél-Oroszországi Munkásszövetség*. 1878-ban Szentpétervárott kezdte meg működését az *Orosz Munkások Északi Szövetsége*. Mindkét szövetség a narodnyik ideológia befolyása alatt állt. Az oroszországi munkásmozgalom kezdeteire általában jellemző a narodnyik mozgalom és elmélet gyámkodása. A Dél-Oroszországi Munkásszövetség élén J. O. Zaslavszkij állt, a forradalmi propaganda elsőbbségét hangsúlyozó Lavrovot követő értelmiségi narodnyik forradalmárok tipikus képviselője. Az Északi Szövetséget már munkások vezették: Sz. Ny. Halturin és V. P. Obnorszkij, akik azonban szintén a narodnyik ideológia egyik válfaját terjesztették a tagok között. A társaságok programja azáltal különbözött a narodnyik körök szokásos programjától, hogy követelte az üzemi munkaidő korlátozását és a gyermekmunka eltiltását. Emellett hangsúlyozta a munkásosztály politikai jelentőségét. Az anarchista narodnyikoktól eltérően, politikai jogokat is követelt. A munkásszövetségek kb. 200–200 tagot tömörítettek soraikban. A cári hatóságok mindkét munkásegyletet felszámolták. Zaslavszkij börtönben halt meg. Halturin és Obnorszkij a forradalmi narodnyikok terrorista csoportjához csatlakozott. (Halturinról már a Téli Palota ellen intézett merénylettel kapcsolatban megemlékeztünk.)

A nyolcvanas évek elején kirobbant ipari válság, melyet a következő évtized elejéig nyúló pangás kísért, újabb lökést adott a munkásmozgalom kibontakozásának. A nyolcvanas évek sztrájkjai szintén ösztönösek voltak. Az előző évtized mozgalmaihoz hasonlóan nem mentek túl a gazdasági követeléseken. A szervezettség, a nagyobb munkástömegek bekapcsolódása, valamint a megnövekedett munkás-

szolidaritás azonban új szintet adott a sztrájkmozgalomnak. A munkabeszüntetésekben továbbra is a textilipar játszott vezető szerepet. 1881-től 1885-ig legalább 72 sztrájk, 1886-tól 1890-ig pedig legalább 93 sztrájk zajlott le. A munkásmozgalom történetében különös jelentőségre tett szert a Morozov-gyárban, Orehovo-Zujevo községben 1885-ben indult bérmozgalom. A Morozov-gyári sztrájkban 8000 munkás vett részt. Szervezője és vezetője P. A. Mojszejenko takács, aki az Orosz Munkások Északi Szövetsége egykori tagja volt. A kormány parancsára a sztrájk 33 szervezőjét bíróság elé állították. A vádlottak megrendítő módon vázolták rettenetes munkakörülményeiket. Az esküdtek mindegyiküket felmentették. A Morozov-gyári sztrájk a munkás-tömegmozgalom előhírnöke volt, és törvényes engedményekre kényszerítette a cári kormányt.

Így születtek meg az első munkástörvények. Az 1882. évi törvényt a narvai, permi és szentpétervári sztrájkok hatására adták ki. Ez az intézkedés megtiltotta a gyermekek éjszakai gyári munkáját, és gyári felügyelőségeket hívott életre. 1884-ben elrendelték a kiskorú munkások kötelező oktatását. 1885-ben megtiltották a gyermekek és nők éjszakai munkáját a textilüzemekben. 1886-ban pedig a Morozov-gyári sztrájk és az azt követő sztrájkhullám újabb törvényt kényszerített ki, mely kibővítette a gyári felügyelőségek hatáskörét, és szabályozta az üzemek által kiróható pénzbírságokat. A kapitalisták azonban a helyi hatóságok megvesztegetésével könnyen kijátszották e törvényeket.

Az első orosz marxista szervezetek a nyolcvanas években jöttek létre. 1883-ban G. V. Plehanov Genfben megalakította a *Munka Felszabadítása* elnevezésű marxista csoportot. Plehanov (1856–1918) kisnemesi családból származott. Miután szakított a narodnyikok terrorista áramlatával, 1880-ban Svájcba emigrált. Itt ismerkedett meg behatóbban Marx tanaival. Tanulmányai marxistává tették. Emigránstársait maga köré tömörítette, és a tudományos szocializmus útjára vezette. 1883-ban már V. I. Zaszulicsot, P. B. Akszelrodot, L. G. Deutschot stb. is a Munka Felszabadítása csoport soraiban találjuk. Plehanov, a nagy műveltségű tudós ékesszólásával vette fel a harcot a narodnyik elmélet ellen. „A szocializmus és a politikai harc” (1883), valamint a „Nézeteltéréseink” (1885) című könyveiben megcáfolta azt a narodnyik alaptételt, hogy Oroszország az obscsina segítségével kikerülheti a kapitalizmust. Bebizonyította, hogy a narodnyik elméletnek semmi köze sincsen a tudományos szocializmushoz. Pleha-

nov munkái alaposan megtépták a narodnyikok befolyását a forradalmi értelmiség körében. A narodnyik ideológia teljes eszmei szétzúzását Plehanov mégsem tudta elvégezni. Néhány ponton (például a liberális burzsoázia haladó szerepének túlzó értékelésében) maga is a narodnyik nézetek talaján maradt. A narodnyik elmélet plehanovi bírálatainak különösen gyenge oldala volt a parasztság forradalmi képességeinek értékelése. A marxizmus oroszországi megalapozója a parasztságot magatehetetlen, reakciós tömegként kezelte. Ezt a hibás tételt ügyesen ellene fordították a narodnyik ideológusok. Plehanov későbbi mensevik nézeteinek gyökerei ezekhez az elméleti hibákhoz nyúlnak vissza. A hibák ellenére Plehanov és a Munka Felszabadítása csoport történelmi jelentőségű munkát végzett a tudományos szocializmus propagandájával, és részben azzal, hogy a marxizmust az orosz viszonyokra alkalmazta.

A Munka Felszabadításával egy időben Oroszországban is sorra alakultak a kisebb marxista csoportok. 1883–1884 folyamán Szentpétervárott D. Blagoev, a bolgár munkásmozgalom későbbi megalapítója körül jött létre marxista tanulókör. Ny. I. Fedoszejev 1888-ban Kazanyban alapított szociáldemokrata szervezetet. 1887-ben Vilnában a zsidó szociáldemokrata körök kezdték meg tevékenységüket. A marxista körök a kilencvenes évek derekáig elszigetelten működtek. Nem volt vagy alig volt kapcsolatuk a sztrájkmozgalmakkal. A tudományos szocializmus és a gyakorlati munkásmozgalom egybekapcsolása és a narodnyik ideológia végleges elméleti cáfolata tehát a marxista forradalmárok legfontosabb feladatává vált. Ezt a munkát történelmének következő, Lenin nevével egybeforrt szakaszában végezte el az oroszországi munkásmozgalom.

A cárizmus a századfordulón

Az orosz forradalmak idején minden Nagy Péter után következő cár szobrát ledöntötték, egyet kivéve. Ez a szobor kis torzonborz szibériai kancán ülő lomha férfit ábrázol. A forradalom humorérzékét is bizonyítja, hogy az ünnepélyes célzatú, de teljesen más hatású műemlék helyén maradhatott. Talpazatán Gyemjan Bednij szovjet költő négy soros gúnyversét helyezték el. Az új felirat Illyés Gyula fordításában így hangzik:

Apam, fiam elnyerte buntetést
 Enyem orok gyalázat Ércbe ontve
 Madarijesztőnek allok itt en még
 E földön, mely rabláncát összetorte

MINDEN OROSZOK UTOLSÓ ELŐTTI ONKENYURA,
 III SANDOR

A szobor nemcsak csúnyasága miatt kapott kegyelmet. A kozfelfo-
 gás III. Sándor cárt némileg enyhébben bírálta el, mint apját, II.
 Sándort, akit a narodnyikok 1881-ben meggyilkoltak, vagy III. Sán-
 dor fiát, a forradalom által később letaszított II. Miklóst.

III. Sándor másfél évtizedes uralkodása alatt Oroszország sehol sem
 viselt háborút. Ez a „természetellenes magatartás” addig még egy cár-
 nál sem fordult elő. A drámai előzmények után hatalomra került ural-
 kodó itt-ott engedékenynek mutatkozott. Megtiltotta például, hogy az
 új sovinszta áramlatok felszámolják a birodalomhoz tartozó Finn-
 ország onkormányzatát. A népnyelv III. Sándor javára írta, hogy
 magánéletében nem szerette a parádézást. Beszélték, hogy az uralkodó
 szűkebb családi körben egyetlen nadrágot hordott állandóan, s ezt
 szabója csak éjjel tudta újra és újra kijavítani. Rangjához képest koz-
 vetlen ember volt, jól megfért minisztereivel.

E körülmények kedvező illúziókra adtak alapot III. Sándorral
 szemben. A mai polgári történetírás több képviselője szintén ezekre
 hivatkozva kívánja tisztára mosni az utolsó előtti orosz cár emlékét.

A kísérlet aligha sikerülhet. Az emberi haladás hívei nem felejt-
 tük el III. Sándornak a forradalmi narodnyikok tomeges lemészárolta-
 tását. Azt, hogy Pobedonoszcevnnek, a pravoszláv egyházat irányító
 Szent Szinódus főügyészének sugalmazására a nyolcvanas évek elején
 az államélet meghatározott területein szabadjára engedte a szélsőséges
 konzervatívizmust: így nevéhez fűződik az ún. ellenreformok kora.
 A háborúzást III. Sándor inkább a világpolitikai helyzet alakulása és
 korai halála miatt kerulte el. Ami pedig a nemzetiségi politikát illeti,
 az erőszakos elnyomás rendszere az ő uralkodása idején sem szűnt
 meg.

Ha tagadjuk is, hogy III. Sándor és fia, II. Miklós uralkodása kozott
 minőségi különbség volt, azt el kell ismernünk, hogy a két cár tevé-
 kenysége árnyalati eltéréseket mutat. Egyéniségük és jellemük sem
 hasonlított. Az 1894-ben megkoronázott II. Miklós az államférfiúi

és emberi hibák sajátságos, két lábon járó gyűjteménye volt. Uralkodásának egyre válságosabb éveiben közömbösségbe hajló derűlátással, az optimizmus egy beteges válfajával kezelte az államügyeket. A XX. század küszöbén is meg volt győződve az önkényuralom jövőjéről. Személye még békésebb időkben is alkalmatlan lett volna a közvetlen irányításra. Anyja, Mária Fjodorovna özvegy cárné, az egykori Dagmar dán hercegnő, bizalmas beszélgetései során nyíltan megmondotta, hogy a cárnak se akarata, se jelleme. A 26 éves korában trónra került ifjú először az idős nagyhercegeket állította előtérbe (ebben persze a nagyhercegeknek is volt némi szerepük!), majd ötletszerűen választott kegyencekkel kormányzott. II. Miklós az államigazgatás egyik ágában sem rendelkezett szakismeretekkel. Ha tanácsadói szakkérdést érintettek, a cár sértődöttséget mutatott, és azonnal elzárkózott. Híresek voltak furcsa uralkodói kihallgatásai. A jelentéstevő belép dolgozószobájába, és keresi a cárt. Ő az ablaknál állva, háttal fogadja a belépőt, és szótlanul továbbra is hátat fordítva hallgatja meg a referálót. Ezután kínos csönd következik, ezalatt az audiencián megjelent tisztviselő egyik lábáról a másikra áll, majd végre a cár egy kurta igennel vagy nemmel (esetleg csak kitérő válasszal) befejezi a fogadást.

Az uralkodói döntések kialakításában mind nagyobb szerepet játszott a cár felesége, Alekszandra Fjodorovna cárné, eredeti nevén Alice hessen-darmstadti hercegnő. Alice már Németországban ismert volt akaratosságáról és kótyagos csodavárásáról. Házassága ezért némi örömet keltett. A német főudvarmester négy szemközt hálálkodott a cári udvar képviselőjének, egy másik pletykás öregúrnak, amiért megszabadítja őket a sápadt arcú fúriától. Alekszandra Fjodorovna hazát cserélve tűneményes gyorsasággal alakult át protestánsból buzgó pravoszlávvá, németből oroszra. Megragadták a pravoszláv egyház különösen díszes szertartásai, és belevetette magát a Szentpétervárott divatos vallásos-misztikus, már-már a pogánysággal kacérkodó szektás mozgalmakba. II. Katalin óta nő nem összpontosított kezében akkora hatalmat, mint Alekszandra Fjodorovna, aki szinte egész életét a betegség és az imázsármoly között töltötte el. Oroszország anyjának nevezte magát, de csak mostohaanyjának bizonyult. Minden erejével arra biztatta a cárt, hogy csorbítatlanul őrizze meg despotikus egyeduralmát.

Ilyen házaspár uralma alatt nem csoda, ha egyre többen dicsérték III. Sándor emlékét. A sokasodó bajok láttán Vitte gróf, az előző cár tehetséges kegyence egy ízben III. Sándor arcképére mutatott, és

fájdalmasan így kiáltott fel: – „Legalább három hónapra támasszátok fel őt!”

S ez volt Vitte és még annyi más udvaronc politikus alapvető tévedése. Azt hitték, hogy a cári rendszer nehézségei elsősorban az uralkodó egyénisége miatt szaporodnak. Pedig maga a rendszer volt az, amely törvényszerűen zsákutcába jutott. Ez a feudális és ázsiai színezetű zsarnokság az imperializmus viszonyai között csak még agresszívabb lehetett, még több bajt keverhetett.

Egy magát rég túlélő politikai rendszer kapkodása és a modern fináncitőkés mohóság olvadt össze II. Miklós hódító külpolitikai programjában. A cárizmus mindenekelőtt Ázsia letiprásáról álmodott, sőt ehhez hozzá is kezdett. Az események szükségszerűen vezettek a nagy véráldozattal és szégyenletes vereséggel végződő 1904–1905-ös orosz–japán háborúhoz.

A cári nemzetiségi politika a századfordulón mindenütt durvább eszközökhöz nyúlt. Megsemmisítették például Finnország alkotmányos önkormányzatát. A finnek azelőtt évtizedeken keresztül az Orosz Birodalom mintanemzeteként emlegették, olyan nyugodtan viselkedtek. A finnek maguk is hosszú ideig gúnyolták a fegyvert ragadó lengyeleket. Most elég volt néhány hónap, s a cári kormányzat azt vette észre, hogy a fővárostól ágyúlövésnyi távolságra egy második Lengyelország, a fegyveres lázadás újabb veszélygóca alakult ki.

A szűkebb értelemben vett orosz belpolitikában is önmaga ellen uszított a rövidlátó konzervativizmus. II. Miklós még Vittét, hű emberét, a tekintélyes pénzügyminisztert is eltaszította magától, mert az apró engedményeket kért a nagyburzsoá körök számára. Teljes értetlenséggel szemlélte, majd üldözni kezdte a liberális körök mérsékelt reformmozgalmát. A cárizmus maga szorította illegalitásba a lojális, forradalomellenes reformirányzatokat. Például a század első éveiben kialakult *Felszabadulás Szövetségét*, a későbbi Miljukov történész-professzor által vezetett, alkotmányos demokrata párt magját.

Ezek után a forradalmi pártok számára a cárizmus csak akasztófát, puskagolyót és súlyos rendőri megtorlást tartogatott. Ebbe a táborba tartozott a társadalmi forradalmárok pártja (Partyija szocialnih revolucionyerov, rövidített orosz néven *eszer* párt), amely ha nem is a régi tisztasággal és radikalizmussal, de a narodnyikok forradalmi demokratizmusát képviselte, s felújította a merényletek taktikáját. Az eszerek fő ideológusa a fiatal Csernov volt, aki 1904-ben készítette el a párt programját. A merényletek szervezését a kalandor hajlamú Szavinkov

irányította. Pleve, Szipjagin és más cári miniszterek egymás után haltak meg az amatőr terroristák csapásai alatt. A kor terroristája a legtöbb esetben ekkor is tiszta szándékú, önfeláldozóan gondolkodó diák. „Olyan ártatlan szemekkel nézett rám és úgy megijedt, amikor pisztolya elsült” – mesélte a kivénhedt hadastyán, Dubaszov fő kormányzó arról a merénylőről, aki rálőtt. Az eszer párt szervezkedésének a nagyszabású parasztmozgalmak adtak fenyegető háttérrel és tömegbázist. A forradalmi tábor balszárnyán a Szociáldemokrata Párt foglalt helyet.

Lenin és az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt megalakulása

A XIX. század utolsó két évtizedében az orosz ipari munkásosztály nagyszabású sztrájkharcával megteremtette a tömeges munkásmozgalmat. Küzdelmüket azonban még nem vezette a szocialista ideológia. Az országban működő marxista, szociáldemokrata körök csak propagálták a marxizmus eszméit, de nem tértek át a munkásosztály soraiban végzett tervszerű napi politikai agitációra, a proletariátus harcának irányítására. Tehát nem volt az országban marxista párt.

A szocialista elmélet és a gyakorlati munkásmozgalom egyesítésének történeti feladatát Vlagyimir Iljics Lenin (1870. április 10–22. – 1924. január 21.) végezte el.

Lenin (eredeti nevén Uljanov) Szimbirszkben (ma Uljanovszk) született. Apja pedagógus, népiskolai felügyelő, anyja, leánynevén Blank, orvos leánya volt. Lenin bátyja, Alekszandr I. Uljanov már a nyolcvanas években bekapcsolódott a pétervári forradalmi mozgalmakba. Egy III. Sándor elleni merénylet előkészítése miatt börtönbe vetették, majd 1887-ben felakasztották. A 17 éves Leninre nagy hatást gyakorolt bátyja sorsa. Megérett benne az elhatározás, hogy maga is az önkényuralom elleni harcnak szenteli életét. Diákkorában először a forradalmi demokraták (különösen Csernisevskij) tanításaiért lelkesedett. Ugyanakkor azt is felismerte, hogy a narodnyik terroristák rossz úton járnak. Miután kitüntetéssel érettségizett a szimbirszki gimnáziumban, a kazanyi egyetem jogi karára iratkozott. Rövid idő múlva az egyetemi haladó mozgalmakban való részvétele miatt letartóztatták, majd kizárták az egyetemről, és falura száműzték. Vidéki

tartózkodása során közelebből megismerkedhetett a parasztság életével. A száműzetés lejártával Kazanyba költözött, és megkezdte Marx és Engels írásainak elmélyült tanulmányozását. Közben engedélyt kapott arra, hogy külső hallgatóként letegye államvizsgáját. Így 1891-ben megszerezte az ügyvédi oklevelet.

1893-ban Lenin Szentpétervárra költözött, s miközben egy ügyvédi irodában állást vállalt, teljes erővel bekapcsolódott a marxista mozgalomba. A fiatal, de rendkívül alaposan képzett szocialista hamarosan nagy tekintélyre tett szert elvtársai körében. Lenin ebben az időben már világosan látta, hogy az oroszországi szociáldemokrata mozgalom előrehaladásának egyik fő kerékkötője a narodnyikok (elsősorban a liberális narodnyikok) még mindig élő befolyása volt az ifjúság körében. Felismerte azt is, hogy a narodnyik eszmék megcáfolásához és megsemmisítéséhez ki kell javítani azokat a hibákat, amelyeket Plehanov elkövetett. Ezek a nézetek nyertek kifejezést „Kik azok a »népbarátok« és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?” (1894) című munkájában. Ebben Lenin élesen bírálta a liberális narodnyik mozgalmat és kimutatta, hogy letértek a forradalmi harc útjáról. Plehanovtól eltérően hangsúlyozta a parasztságban rejlő hatalmas forradalmi energiák jelentőségét, és felvetette a munkás-paraszt szövetség gondolatát. Lenin nem egységes tömegként kezelte a parasztságot, hanem már ekkor kimutatta a parasztság soraiban végbement társadalmi differenciálódást. Véleménye szerint a szegényparasztsággal szövetséges munkásosztálynak (az utóbbi vezetésével) közösen meg kell döntenie a cárizmust, majd együttesen kell elragadnia a burzsoáziától a hatalmat, hogy megvalósíthassák a kommunista társadalmi rendszert. Lenin tehát figyelembe vette azt a marxi tanítást, hogy a munkásosztály forradalmát a parasztháború modern változatával kell egybekötni. E tétel átvétele és alkalmazása az orosz viszonyokra óriási jelentőségű volt a forradalmi mozgalom története szempontjából. (A középparasztság és a szocialista forradalom kapcsolatának tisztázására később került sor Lenin elméleti munkásságában.)

1895-ben Lenin Szentpétervárott megalakította a *Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására* elnevezésű szervezetet, mely először kísérelte meg a szocialista mozgalom egyesítését a munkás-tömegmozgalommal. A Harci Szövetség összeköttetésbe lépett a sztrájkoló munkásokkal, röplapokkal és agitációval támogatta küzdelmüket. Az 1895. év sztrájkmozgalmai már a Harci Szövetség irányításával zajlottak le. A pétervári szocialisták példája nyomán a vidéki városok-

ban is szövetségek alakultak, ezek is felvették a kapcsolatot a munkásmozgalommal. A Harci Szövetség összetétele az előző szocialista körökhöz képest jelentősen megváltozott. Itt már az értelmiségi forradalmárok mellett a munkásmozgalom proletár vezéralakjai is feltűntek. Érdemes megemlítenünk olyan kiváló munkásforradalmárokat, mint I. V. Babuskin, Ny. G. Poletajev, V. A. Selgunov stb. A Lenin által megteremtett új típusú marxista szervezet tehát tulajdonképpen megteremtette az orosz forradalmi proletárpárt alapjait.

Lenin még 1895-ben Berlinbe, majd Svájcba és Franciaországba utazott. Genfben megismerkedett Plehanovval. Lenin az orosz szocialista mozgalom egyik nagy előfutáraként üdvözölte a Munka Fel szabadítása csoport vezetőjét, de már első megbeszélésük előrevetette későbbi nézeteltéréseik árnyékát. A narodnyikok elleni harc kérdésében azonban egyetértettek. Miután Lenin visszautazott Oroszországba, illegális marxista újság előkészítéséhez fogott. A rendőrség rajtaütött, és 1897-ben letartóztatta. 14 havi börtönre, valamint hároméves szibériai száműzetésre ítélték. A száműzetés éveit Kelet-Szibériában, Suszenszkoje faluban töltötte. Követte menyasszonya, N. K. Krupszkaja is, akit a Harci Szövetség ügyében szintén elítéltek. Itt kötöttek házasságot – pap előtt, mivel a cári Oroszország még a polgári házasságot sem ismerte. Tulajdonképpen ezután alkalmazta Uljanov a Lenin („lénai”, vagyis a Léna-folyó mellé száműzött) fedőnevet, s így ismerte meg a világ.

Közben a marxista szövetségek egyre szaporodtak, és elérkezettnek látszott az idő a szétagolt mozgalom egyesítésére. Ezzel a céllal ült össze 1898-ban Minszkben az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt I. kongresszusa. Lenin szibériai száműzetése miatt nem vehetett részt a kongresszuson. Ilyen körülmények között a mindössze kilenc tagból álló gyülekezetben a „legális marxisták”, P. B. Sztruve, M. I. Tugan-Baranovszkij stb. játszottak vezető szerepet.

A „legális marxizmus” polgári értelmiségi eszmei-politikai irányzata a kilencvenes években alakult ki. Tagjai a marxizmus égisze alatt léptek fel a narodnyikizmus ellen. Elnevezésük a legalitásra való törekvésükből, a legális sajtóorgánumok igénybevételének óhajából eredt. A kapitalista fejlődést tagadó narodnyikokkal szemben, a kapitalista fejlődés szükségszerűségét hirdették. Nézeteikben Marxra hivatkoztak, de kiforgatták az osztályharc marxista értelmezését, elutasították a forradalmat. A marxizmust tulajdonképpen a párttá szervezkedő liberális burzsoázia érdekében használták fel. Ideológu-

saik P. B. Sztruve, Sz. Ny. Bulgakov, M. I. Tugan-Baranovszkij és Ny. A. Bergyajev voltak. Lenin bírálta a „legális marxisták” revizionista nézeteit, de a kilencvenes években a narodnyikokkal szemben szükségesnek tartotta a szociáldemokraták és a „legális marxisták” szövetségét. Ez a szövetség tette lehetővé a narodnyikok eszmei visszaszorítását, és legális sajtóorgánumokhoz (például a „Novoje Szlovo” [„Új Szó”]) juttatta a szocialista forradalmárokat.

A minszki kongresszuson vezető szerephez jutott legális marxisták nem kívántak harc képes forradalmi proletárpártot, helyette valamilyen vitaklubot akartak létrehozni. Ezért az I. kongresszus lényegében ugyanolyan állapotban hagyta az oroszországi munkásmozgalmat, amilyenben az annak előtte volt. A szócséplés és a kontárkodás tovább folyt. Ráadásul a rendőrség kisvártatva letartóztatta a megválasztott Központi Bizottságot, így a párt egységes irányítás nélkül maradt. A kongresszus jelentősége tehát elsősorban abban a formális aktusban állt, hogy a küldöttek kimondták az OSZDMP megalakulását.

A hatóságok intézkedéseitől visszariadva és a kiéleződő osztályharc láttán a legális marxisták vezetői a századfordulótól kezdve fokozatosan jobbratolódtak. Sztruve, Tugan-Baranovszkij és mások csakhamar a Felszabadulás Szövetség, majd a kadet párt vezetőiként tevékenykedtek.

Lenin a száműzetés éveiben is folytatta elméleti munkáját. Több fontos tanulmányán kívül Szibériában írta meg „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban” című könyvét, melyhez előzőleg éveken át gyűjtött statisztikai anyagot. Ebben a munkában az utolsó kegyelendőfést is megadta a narodnyik ideológiának. (Más kérdés, hogy a konok narodnyikok vagy egyáltalán nem olvasták el Lenin munkáját, vagy elolvasva sem változtatták meg véleményüket.) Az előrehaladott kapitalizálódás adatait impozáns módon a narodnyikok fejére olvasta, és megdönthetetlenül bebizonyította, hogy Oroszországban a tőkés viszonyok váltak a társadalmi rend alapjává. Ugyanakkor Lenin ügyelt az orosz falu elmaradottságának és az orosz cárizmus középkorból visszamaradt despotizmusának kellő hangsúlyozására is, s az utóbbiakkal kapcsolatban többször szólt írásaiban Oroszország ázsiai jellegzetességeiről.

A száműzetés lejártával Lenin ismét hozzákezdett az illegális lap szervezéséhez. Amikor azonban meggyőződött arról, hogy a kegyetlen rendőrterror folytán képtelen megvalósítani tervét, elhatározta, hogy

emigrációba vonul és ott megkísérli kiadni az orosz munkásmozgalom harcos orgánumát.

1900-ban Genfbe utazott, és Plehanovval folytatott tárgyalásai után az év júliusában kiadta az „Iszkra” („Szikra”) című lapot. A szerkesztőségben Lenin és Plehanov mellett Vera Zaszulics, P. V. Akszelrod, L. Martov (J. O. Cederbaum) és A. Ny. Potreszov is helyet foglalt. Az „Iszkra” 52. számáig Lenin teljes mértékben felhasználhatta a lapot nézeteinek terjesztésére. Az „Iszkra” óriási szerepet játszott az igazi forradalmi proletárpárt megteremtéséért vívott küzdelemben. Lenin az „Iszkrá”-n keresztül plántálta el a munkásmozgalomban azt a meggyőződést, hogy a proletariátusnak az oroszországi viszonyok között különösen szigorúan szervezett és hivatásos forradalmárok által vezetett pártra van szüksége. Közben állandóan harcolnia kellett a Munka Felszabadítása csoport volt tagjaival, akik az elvi és szervezeti kérdésekben több ponton egyetértettek a legális marxistákkal. A lap példányait először Lipcsében, később Münchenben és Stuttgartban nyomták, majd ügyesen átcsempészték a határon. Az új oroszországi tömegmozgalmak idején a lap igen népszerű volt.

1901-ben a cári kormány fegyveres erővel szétkergette az egyetemi hallgatók és a munkások tüntető felvonulását. Ugyanez év májusában a Szentpétervár melletti Obuhov-gyárban kemény összecsapásra került sor a munkások és a rendőrség között. Ez az ún. *obuhovi ellenállás* nagy jelentőségű volt, mert első ízben mutatta meg, hogy a munkások, ha csak kövekkel és dorongokkal is, eredményesen szembe szállhatnak a cári karhatalommal. 1902-ben a sztrájkmozgalom fokozódott. Egész Dél-Oroszországot sztrájkhullám öntötte el. Különösen kiemelkedett az év mozgalmi közül a novemberi Don-Rosztovban lezajlott sztrájk, ahol a szociáldemokraták által vezetett sztrájkolók gyűlésein több ezer környékbeli lakos vett részt. A rosztovi sztrájkolók négy héten át kitartottak a hatóságok kegyetlen támadásaival és féktelen terrorhadjáratával szemben. Az 1902-ben lezajlott mozgalmak idején az orosz proletariátus első ízben lépett fel lenyűgöző egységben. Amíg 1902-ben 36 oroszországi városban törtek ki munkabérmozgalmak, 1903-ban már 63 városban sztrájkoltak. A sztrájkmozgalmak tekintetében az orosz munkásosztály ettől az időtől kezdve Európában az első helyre került.

A nagy sztrájkmozgalmak közepette újabb opportunistá áramlat született. A szociáldemokrata szervezetekbe került liberális felfogású elemek azt kezdték hirdetni, hogy a munkásosztálynak nem kell poli-

tikai követelésekkel előállnia, elegendő a napi gazdasági érdekekért folytatott harc. Lenin 1902-ben „Mi a teendő?” című munkájában ezzel az opportunistá áramlattal is felvette a harcot. Bebizonyította, hogy az „ökonomisták” tanácsainak elfogadása tulajdonképpen egyértelmű lenne a cárizmus ellen folytatott harc beszüntetésével, a cári elnyomás meghosszabbításával. A könyv a szociáldemokrata mozgalomra olyan nagy hatással volt, hogy amikor összeült az OSZDMP II. kongresszusa, a pártmunkások már megbélyegző csúfnévnek tekintették az „ökonomista” elnevezést.

A II. kongresszus 1903 júliusában kezdte meg tanácskozásait. Először Brüsszelben ülészttek, majd a rendőrség beavatkozása miatt Londonban folytatták munkájukat. A kongresszus megerősítette a marxizmus győzelmét az „ökonomisták” nyílt opportunizmusa felett. A párt programját Lenin fogalmazásában fogadták el. A program különbözött a II. Internacionálé opportunistá pártjainak programjától, és eredeti tisztaságában vette át a „Kommunista Kiáltvány” tételét a proletariátus diktatúrájáról. Más szociáldemokrata pártokhoz hasonlóan célul tűzte ki a nemzetiségek egyenjogúsítását, a feudalizmus maradványainak felszámolását, a nagybirtokok egy részének közhasznú célokra történő elkobzását. A szervezeti szabályzat tárgyalásakor két álláspont állt szemben. Lenin azt kívánta, hogy a párt a munkásosztály élcsapata legyen, s a párttagságot szigorú feltételekhez kötötte. Ezzel kívánta távol tartani az állhatatlan, kispolgári elemeket. Martov, Akszelrod, Trockij és társaik viszont a szervezeti anarchia pártjára keltek. Azzal érveltek, hogy a szigorú pártfegyelem eltaszítja az értelmiséget. Követelték, mondja ki a szervezeti szabályzat, hogy minden sztrájkoló a párt tagjának tekintheti magát. A szervezeti szabályzat vitájában az opportunistáknak sikerült megingatniuk az „iszkrások” egy részét, és ezzel elérték, hogy 28 szavazattal 22 ellenében Martov fogalmazásában fogadták el a szervezeti szabályzatot. A továbbiakban azonban megváltoztak az erőviszonyok. Mivel a két „ökonomista” küldött és a zsidó nacionalista munkásszövetség, az ún. Bund küldöttei elhagyták a kongresszust, Lenin hívei többségbe kerültek. A többség megváltoztatta az „Iszakra” addigi szerkesztő bizottságának összetételét, és csupán Lenint, Plehanovot és Martovot választotta meg. Martov ekkor lemondott szerkesztőségi tagságáról. A kisebbség a Központi Bizottságban szerzett három helyét átengedte a lenini többségnek. A kongresszus tehát végeredményképpen a következetes forradalmi irányzat győzelmével ért véget. A leninistákat

ettől kezdve *bolszevikoknak* (bolsinsztvo – többség), az opportunistákat pedig *mensevikeknek* (menysinsztvo – kisebbség) nevezték.

Az OSZDMP II. kongresszusa feltárta, hogy az orosz munkásmozgalom két áramlatra szakadt. Az orosz szociáldemokraták Lenin által vezetett része szembefordult a II. Internacionáléban uralkodó opportunizmussal, és egy új típusú proletárpárt megteremtéséért indított harcot. A bolsevizmus fellépése – ha nem is azonnali kihatással – fordulatot jelentett a nemzetközi munkásmozgalomban. Ez a fordulat másfél évtized leforgása alatt megváltoztatta a munkásmozgalom arculatát, és hatalmas forradalmi változásokhoz vezetett az emberiség történetében.

A kongresszus után éles eszmei harc bontakozott ki a szociáldemokrata mozgalomban. Plehanov, bár a viták során több kérdésben Lenint támogatta, azon igyekezett, hogy kibékítse a kibékíthetetlen eszmei ellentétben levő áramlatokat. Ezzel tulajdonképpen a menseviket segítette. Kieszközölte, hogy Martov térjen vissza az „Iszkra” szerkesztőségébe, és a Központi Bizottságban ismét három helyet biztosított a mensevikeknek. Feleletképpen most Lenin folyamodott a szerkesztőségből való kiváláshoz. Ezzel az „Iszkra” – 52. számától kezdve – mensevik orgánummá vált. Plehanov ez idő tájt egyre jobban szembekerült Leninnel, majd az elvi nézeteltérések szakításhoz vezettek. Az orosz marxista mozgalom hőskorának ez a kiváló egyénisége nem volt képes megérteni az új idők szavát, és végül átállt az opportunistákhoz. Mindamellet tudományos tevékenységével még a későbbi években is segítette a proletariátus ügyét.

A mensevikék és bolsevikok összecsapása idején Trockij lényegében az előbbieket mellett szállt síkra. „Politikai feladataink” (1904) című brosúrájában tiltakozott a proletárpárt vasfegyelme ellen, és rágalmazta a leninistákat.

Lenin az „Egy lépés előre, két lépés hátra” (1904) című munkájában visszatért a II. kongresszus értékelésére. Ismételten bebizonyította, hogy a Martov-féle szervezeti szabályzat elfogadása az oroszországi viszonyokat tekintve a burzsoázia érdekeit szolgálja.

Közben a mensevikék többségre tettek szert a Központi Bizottságban. A bolsevikok ellentámadásba lendültek, és harcot indítottak a III. pártkongresszus összehívásáért. 1904-ben a bolsevik pártbizottságok három területi értekezleten választották meg a Többségi Bizottságok Irodáját, 1905 januárjában pedig megindították a „Vperjod”

(„Előre”) c. bolsevik lapot. Tehát ekkor már mindkét irányzatnak külön központja és külön sajtószerve volt.

A II. kongresszus után továbbfejlődött tömegmozgalmak a bolsevikokat igazolták. 1903 július-augusztusában általános sztrájk robbant ki Dél-Oroszországban. A sztrájk során a munkások a gazdasági követelések mellett politikaiakkal is felléptek. Tízezrek tüntettek a bolsevik bizottságok vezetése alatt. Politikai tömegsztrájkkal első ízben találkozunk Oroszországban, de ez a mozgalom európai viszonylatban is az elsők között szerepelt. Az orosz munkásosztály bebizonyította, hogy a cárizmus ellen vívott harc vezető erejévé vált.

Az 1905. évi polgári demokratikus forradalom kirobbanása

A mensevikek pártolták az önkényuralom megdöntésének gondolatát, de azt hangoztatták, hogy ebben a forradalomban a burzsoáziának kell előljárnia, mert Oroszország még hosszú ideig nem éri meg a szocialista forradalomra. Ez a felfogás és politikai gyakorlat igen következetlenné tette a mensevikek forradalmiságát.

Lenin és a bolsevikok világosan látták, hogy az elmaradottabb körülmények között Oroszországban a napirendre kerülő átalakulás polgári demokratikus forradalom lesz. De ebben a polgárság gyávasága miatt már a munkásság, a szocialista mozgalom jár az élen. A bolsevikok szocialista forradalommá kívánták átfejleszteni a polgári demokratikus forradalmat. Lenin a mensevikektől eltérően nagy jelentőséget tulajdonított a munkásság és parasztság forradalmi szövetségének. A két szociáldemokrata irányzat a vita eldöntését a közben kirobbant első orosz forradalomtól remélte.

1905. január 9-én a fővárosi munkások Gapon pópa vezetésével (aki ekkor még csak eszköze, 1906-tól pedig az ügynöke a cárizmusnak) békés felvonulás keretében óhajtották átadni a cárnak kívánásaik jegyzékét. A hatóságok előre megfontolt kegyetlenséggel sortűzet zúdítottak a templomi zászlók alatt menetelő munkások közé. E „véres vasárnap” nyomán tört ki a roppant erejű 1905-ös forradalom.

A leplezetlen erőszak mellett a cárizmus az ígéretések megtévesztő politikáját is alkalmazta. Október 17-én a cár kiáltványt adott ki a polgári szabadságjogokról. A „Vperjod” című bolsevik újság szemléletesen leplezte le ezt az ügyeskedést:

„Az orosz kétfejű sas egyik fejével tollait borzolja és úgy tesz, mintha kitépni készülne a sokáig alvó Oroszország végre felnyíló szemét, a másik feje papagáj módra fecseg, üdvözlő beszédet tart, és arra hívja fel az igen tisztelt »társadalmat«, hogy közelítsen hozzá és félelem nélkül vakarja meg feje búbját.”

A burzsoázia és az önkényuralom között mutatkozó ellentétek az október 17-i kiáltvány után sem tűntek el egészen. A legtöbb polgári politikai csoportosulás továbbra is ellenzékben maradt. A munkás-, paraszt- és nemzetiségi mozgalmak összütésének hatására azonban a legfőbb kérdésben, a forradalom elleni harc dolgában egyetértés alakult ki a burzsoázia és a cári kormány között. A forradalom elleni küzdelem jegyében jöttek létre az első oroszországi parlamenti pártok. A korábban nagyjában-egészében egységes liberális csoportosulás két önálló politikai pártra bomlott. A balszárny, P. Ny. Miljukov történészprofesszor vezetése alatt, megalakította az *alkotmányos demokrata pártot* (Konsztyitucionno-gyemokratyicseskaja partyija) – orosz kezdőbetűivel rövidítve: *kadet párt*). Az alapító kongresszuson Miljukov nyíltan kijelentette, hogy programjuk, jellegét tekintve forradalomellenes. A kadet párt a liberális földesurakat, a közép-burzsoáziát, a polgári értelmiség felső rétegét és a gazdag parasztság egy részét tömörítette soraiban. Az ipari és kereskedelmi nagytőke, mely több vonatkozásban közelebb állt a cárizmushoz, egy másik pártot alapított, az *Október 17-i Szövetséget* (rövidebb nevén: *októbriszta párt*).

A magas rangú nemesi bürokráciából, a latifundiumok uraiból és a nagybirtokosokból összetevődő legreakciósabb politikai csoportosulás létrehozta az *Orosz Nép Szövetségét*, mely a kormány fő támaszává vált. Az Orosz Nép Szövetsége szoros kapcsolatban állott a *feketeszázadnak* nevezett fegyveres pogromszervezetekkel. A forradalom jövője természetesen nem a polgári ellenzékétől, hanem a szovjetekben szervezkedő munkástömegek és a cárizmus párharcától függött.

A szovjetek létrejötte

A nyugati polgári tudományban szinte divattá vált elmélkedni a szovjetekről. Van aki az i. e. 287-ben kiadott Lex Hortensia-ig (a plebejus intézményeket legális testületekként elismerő római törvényig) ment vissza ebben a nyomozásban, hogy azután a középkor

városi közösségein, a svájci parasztkantonokon, az angol forradalom katonatanácsain (a cromwelli hadsereg „agitátorain”), a nagy francia forradalom kommunjén, az 1848-as francia forradalom során a Luxemburg-Palotában működő munkásügyi bizottságon, és végül az 1871. évi párizsi kommunön át húzzon *egyenes, meg nem szakadó* vonalat, egészen a szovjetekig.

Más oldalról az is előfordult, hogy néhány régebbi marxista szerző túlzó módon emelte ki a szovjetek újszerűségét, még a közvetlen előzmények befolyását is kétségbe vonva.

A szovjetek intézménye a XX. század valóban egyedi, elsősorban oroszországi történelmi jelensége. Azt azonban hiba lenne tagadni, hogy a benne megnyilatkozó radikális népi demokratizmus közvettebb módon, a világtörténeti fejlődés egészét tekintve összefüggésbe hozható a megelőző, s különösen az újkori demokratikus mozgalmak kísérleteivel, tapasztalataival.

A történeti fejlődés során a vezetés közösségi szervei igazában csak a demokratikus irányzatok részvételével, illetve azok körében tudták kibontakoztatni a bennük rejlő lehetőségeket. Minél haladóbb, történetileg újszerűbb volt egy mozgalom, annál szélesebb körben alkalmazta a testületi elvet. S minél nagyobb néptömegek vettek részt egy irányzat vagy intézmény vezető kollektíváinak munkájában, annál demokratikusabbak voltak ezek az irányzatok és intézmények.

Marx már 1850-ben papírra vetette azt a felismerését, hogy a legteljesebb, szocialista demokráciáért küzdő munkásmozgalom is létrehozza majd az osztályharc nagy csatáiban a maga minden addiginál szélesebb tömegekre támaszkodó forradalmi önkormányzatát, ellenkormányát munkástanácsok, megbízotti testületek, községtanácsok, munkásklubok, munkásbizottságok stb. képében. Nemcsak megsejtette, de megírta, hogy ezekből a nép sűrűjét tömörítő proletár testületekből alakul majd meg a jövő szocialista államhatalma.

A párizsi kommun igazolta Marx reményeit, de azt is megmutatta, hogy az ösztönösen kialakuló munkásképviseleti testületek tevékenysége csupán akkor lehet igazán eredményes, ha áthatja a tudományos szocializmussal felfegyverkezett munkáspárt politikai irányítása. Így a kommun egyszerre volt győzelme és gondja a nemzetközi szocialista mozgalomnak. Azt a tanulságot kínálta, hogy a testületi elv bármilyen széles körű és mély alkalmazása sem jelent *önmagában* biztosítékot a szocialista célok kellő érvényesülésére.

A cári Oroszország kibontakozó munkásmozgalmában korán feltűn-

tek az ipari proletariátus képviseleti szervei. A múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveiben, a sztrájkmozgalmak idején a munkások megbízottakat választottak soraikból. A munkástömegek igyekeztek megvédeni szószólóikat, miközben szinte állandósították e választott kollektívák működését.

A szocialista pártok tagjai élen jártak a sztrájkmozgalmak irányításában. Az újabb marxista történeti kutatások fényében nem állja meg a helyét az a korábbi dogmatikus beállítást, amely szerint a bolsevikok mellett a mensevikeknek nem volt lényeges szerepük az orosz munkástanácsok létrehozásában. A valóságban a mensevikek, de még az eszerek is szorgalmazták a képviseleti szervek megalakulását.

Az 1905. évi orosz forradalom első hónapjaiban gomba módra szaporodtak a legkülönbözőbb bizottságok, munkásválasztmányok, testületek. A cárizmus maga is „rápolitizált” erre a folyamatra: a rendőrség által irányított vagy befolyásolt korábbi Zubatov és Gapon-féle szervezetek mintájára hatalmi szóval megalkotott testületekkel próbálta lecsapolni a forradalom áradatát. Különösen emlékezetes az ún. Sidlovszkij-bizottság története. Miután 1905. január 9-én, a „Véres Vasárnapon” belelőttek a Téli Palota elé vonuló fegyvertelen munkástömegbe, a cári kormányzat képmutató módon bizottságot alakított az Államtanács egyik tagjának, Sidlovszkijnek elnökletével a munkásság panaszainak kivizsgálására. A bizottság meghívta kebelébe a munkásképviseleti testületek megbízottait. A mensevikek hajlandók voltak részt venni a Sidlovszkij-bizottság komédiájában azzal az érveléssel, hogy így ezt a bizottságot a cári kormányzat ellenében az oroszországi munkásság központi képviseleti szervévé változtatják. A bolsevik párt s az akkor mellé szegődő eszer párt a Sidlovszkij-bizottság bojkottálása mellett szállt síkra. Az események bebizonyították, hogy a mensevikek hibás politikát követtek, amikor túlzott reményeket fűztek a bizottsághoz. A cárizmus átlátott terveiken, és feloszlatta a testületet.

A bolsevikok a cárizmus elleni harcban elsősorban a munkások saját választmányain keresztül igyekeztek elérni a forradalmi mozgalom egységes irányítását. Oroszország történetében korszakos jelentőségűvé vált a bolsevik többségű Ivanovo-voznyeszenszki Szovjet megalakítása 1905 májusában, amelynek példájára szovjetek ezrei alakultak szerte a birodalomban, bár ekkor még nem minden munkásképviseleti szervet neveztek szovjetnek. Az Ivanovo-voznyeszenszki Munkásküldöttek Szovjetje, s a hozzá hasonlóan megalakult tanácsok

a munkásság független, osztályharcos szellemű egységkollektívái voltak, amelyek a forradalom előrehaladásával politikai harci szervezettekké alakultak át.

A mensevikek az új típusú munkástanácsok, a szovjetek kiépítésében is figyelemre méltó szerepet játszottak. Így 1905 októberében mensevik többséggel alakult meg a fővárosi, a Szentpétervári Munkásszovjet. Ennek ellenére a mensevik párt tévesen értékelte a szovjetmozgalom feladatait és kilátásait. A szovjetek sikerei láttán azt a gondolatot propagálták, hogy a szovjetek további kiépítésével, befolyásuk növelésével meg lehet ingatni a cári közigazgatási gépezetet, így a munkásság viszonylag békés önkormányzati szervezkedése is előidézheti az önkényuralom bukását.

A forradalom első hónapjaiban Lenin emigrációban tartózkodott. A párt otthoni irányítói körében a mensevikek tévedésekkel megtűzdelt politikája túlzó ellenhatást váltott ki. Amikor a mensevikek illúziókat keltve sürgették a proletariátus „önkormányzatának”, „munkásparlamentjének” kiépítését, több bolsevik arra a szektás következtetésre jutott, hogy a munkásosztálynak csak pártra van szüksége.

A hazafelé tartó Lenin már Stockholmban tiltakozott a „párt vagy szovjet” kérdésfeltevés ellen. Oroszországba érkezve azonnal kiállt a szovjetdemokrácia mellett, nem törődve azzal, hogy szektás vitatársai narodnyikizmussal csúfolják. Lenin szovjetpártiságát az különböztette meg a mensevikek felfogásától, hogy ő a szovjetekben a forradalmi felkelés szerveit látta, sőt már ekkor kezd utalni arra is, hogy a szovjetek jelentik a későbbi forradalmi munkáshatalom csíráit. Számtalanszor hangsúlyozta: a cárizmus elleni fegyveres harc nélkül, az önkényuralom megdöntése nélkül a szovjetek nem válhatnak hatalmi szervekké, sőt tartósan fenn sem állhatnak.

A moszkvai bolsevikok jól megértették a helyi szovjetnek – mint a felkelés szervének – jelentőségét, s rövid idő alatt a fegyveres harc központjává változtatták. A bolsevik többségű Moszkvai Szovjet irányítása alatt zajlott le a decemberi felkelés, az 1905-ös forradalom legnagyobb megmozdulása.

A mensevik többségű, vegyes összetételű Pétervári Szovjet nem ment teljesen keresztül ezen a pozitív fejlődésen. A Szovjet Végrehajtó Bizottságának első elnöke egy pártonkívüli ügyvéd, Noszarj volt, akit egykori álnevről Hrusztaljovnak ismertek. Amikor Hrusztaljov-Noszarjt és a Végrehajtó Bizottság több tagját letartóztatták, a Szovjet

tényleges vezetője egy időre az addig alelnöki tisztséget viselő Trockij lett.

Trockij, eredeti nevén Lev Davidovics Bronstejn 1879-ben született. Apja földbirtokos volt. Iskoláit a dél-oroszországi Nyikolajevben végezte. Már ebben az időben megismerkedett a narodnyik eszmékkel, és hatásuk alatt az elkövetkező években a marxizmussal szemben foglalt állást. Bár anyagi körülményei folytán igen művelt emberre válhatott volna, e téren mégis messze elmaradt Lenin mögött. 1897-ben néhány társával együtt lényegében narodnyik programmal alakította meg a Dél-Oroszországi Munkásszövetséget (a hasonló nevű forradalmi kör utód-szervezetét). Rövid idő múlva a szövetség kebelében is tért hódított a marxizmus, és ettől kezdve Trockij is (e nevét már a mozgalomban, egy cári börtönőrtől „kölcsonözte”) marxistának vallotta magát. Nem mélyült el azonban kellőképpen a marxizmus tanulmányozásában, inkább a gyakorlati munkának szentelte magát. Csillogó stílusával már korán magára irányította az elvtársi körök figyelmét. Trockij rendkívül jól értett a hangulatkeltéshez, a szónokias fogásokhoz és a jól hangzó forradalmi frázisok pufogtatásához. A rendőrség felfedezte és felszámolta a Dél-Oroszországi Munkásszövetséget; Trockijt Kelet-Szibériába száműzték. Szibériából sikerült megszöknie, külföldre utazott, és az „Iszkra” munkatársaként tevékenykedett. Genfi tartózkodása során a mensevikekhez csatlakozott, és szüntelenül hadakozott Lenin nézetei ellen. 1903-ban a párt lerombolójának nevezte Lenint. Amint erről már megemlékeztünk, 1904-ben „Politikai feladataink” című brosrájában igyekezett kigúnyolni a szervezeti szabályzat lenini tervezetét. Trockij bürokratikus elfajulásnak és diktátorkodásnak nevezte azt a bolsevik törekvést, hogy a nagy osztálycsatákra készülő marxista pártot hivatásos forradalmárokból álló központi vezérkarral lássák el. Trockij rágalmaikat máig visszhangozza a nemzetközi reakció. Néhány kérdésben Trockij szembeszegült a mensevikek többségének véleményével. Nézeteivel a mensevikeken belül bizonyos különállásra tett szert (például a liberális áramlatok erőteljesebb bírálatával). 1905 februárjában Oroszországba utazott, és részt vett a forradalmi mozgalmakban.

A Pétervári Szovjet elnöki tisztségét letartóztatásáig, 1905 decemberéig töltötte be. A pattanásig feszült légkörben a fővárosi munkásszovjet elnökének lebukása nagy visszhangot keltett. A kormány intézkedését a munkások újabb kihívásnak könyvelték el. Trockij pere az ország figyelmének középpontjába került. A volt szovjetelnök, maga

mögött érezve a forradalmi mozgalom megnövekedett erejét, a tárgyaláson nem védekezett, hanem élesen támadta a kormányt és a fennálló rendet. A bíróság Szibériába számúzta. Ezzel Trockij egy időre eltűnt a forradalmi mozgalom porondjáról.

Politikai álláspontját tekintve Trockij 1905-ben centrista volt, a mensevikek és bolsevikok összebékítésén fáradozott, és fenntartásai ellenére is osztozott a mensevikek több illúziójában. A fővárosi szovjet – a cári hatalmi központ nyomasztó katonai fölénye és vezetőinek hibás politikai irányvonala miatt – nem lett a Moszkvai Szovjethez hasonlóan a fegyveres felkelés szerve.

Az első orosz forradalom bukásához többek között a mensevikek, eszerek és „centristák” káros szovjetpolitikája, valamint a bolsevik párt több szektás tagjának hibás eljárása is hozzájárult. Lenin a bukott forradalom eseményeit értékelve, 1907-ben még határozottabban mutatott rá a szovjetek roppant horderejére a további forradalmi küzdelem, a jövő szocialista államhatalma szempontjából, de elutasította a „politikamentes”, „pártok fölötti” szovjetek mensevik tév-eszméit.

A leverett forradalom után a szovjeteket is felszámolták. Tevékenységük mégsem volt hiábavaló. A szovjetmozgalom emléke az 1905. évi orosz forradalom legfőbb népi hagyományává lett.

(A szovjetek eszméjének népszerűségére mutat, hogy a cárizmus a világháború éveiben a szovjetekhez hasonlóan szervezte meg a hadiipari bizottságok munkástagozatát. Ezzel a munkásságot szerette volna bevonni az imperialista háborúba. Az önkényuralom ravaszkodása ez alkalommal is megtévesztette a mensevikek jelentős csoportját. Gvozgyev vezetésével több mensevik politikus támogatta a cárhűség jegyében szervezkedő új munkástanácsokat. Hrusztaljev-Noszarjov sovinszta magatartásával az idő tájt már kompromittálta magát. Érdekes, hogy idővel még a hadiipari bizottságok munkástagozatának tag-sága is balra tolódott. 1917 elején a cárizmus ezért oszlatta fel az általa létrehívott munkástagozatot. Ez a lépés ismét azt bizonyította, hogy a cárizmus elleni fegyveres harc nélkül a proletariátus nem alakíthatta ki önálló osztályharcos egységszervezetét, s nem tehetette azt igazi hatalommá.)

A forradalom leverése és a sztolipini reakció

1906-tól az ellenforradalom fokozatosan felülkerekedett. A Sztolipin miniszterelnök nevéhez fűződő megtorló hadjárat tömegével szedte áldozatait. Az orosz szellemi élet legjobbjai részt vállaltak a forradalom előkészítésében, ezért most is felemelték szavukat. Tolsztoj ekkor írta „Nem tudok hallgatni!” című megrendítő kiáltványát:

„Nem tudok tovább így élni. Én legalább nem tudok és nem is fogok így élni.

Ezért írom mindezt, és amennyire csak lehet, nemcsak Oroszországban, hanem külföldön is elterjesztem, hogy vagy ezen embertelen tettek megszűnjenek, vagy pedig nekem ne legyen semmi közöm mindehhez, amit úgy érhetek el, hogy vagy bezárnak, és akkor nyugodt lehetek, hogy mindez a borzalmasság nem értem történik, vagy ami még jobb volna (oly jó, hogy efféle szerencséről álmodni sem merek), ha engem is, mint azt a húsz vagy tizenkét parasztot halotti ingbe bújtatnának, és lábaim alól kirántanák a padot, hogy saját súlyom folytán szorítsa össze a beszappanozott hurok öreg torkomat.”

Sztolipin hiába játszott katonásdit az újonnan megszervezett alparlamentben, az ún. *dumában* a polgári pártokkal. Az októbristák és a kadetok – ha nagyon lassan is – kezdtek rádöbbsenni, hogy hasztalanul reménykednek az alkotmányos fejlődésben. Az évtizedek óta lázongó és a század elején különösen nagy mozgalmakat indító parasztságot távolról sem elégítette ki Sztolipin földreformja, amely csak a régi faluközösség felszámolását mondotta ki, illetve indította meg. A munkásosztály összeszedte erejét, és különösen 1912-től, a lénai aranybányászok elleni felháborító sortüzet követően, ismét megkezdődtek a nagyszabású sztrájkmozgalmak. A forradalmi helyzet, az önkényuralom elleni front lépésről lépésre újratermelődött.

A munkásmozgalom a reakció és az új fellendülés éveiben

A forradalom bukása, a munkásmozgalomban lábra kapott likvidátori (vagyis a szociáldemokraták illegális tevékenységét felszámolni igyekvő) törekvések és a reakció koncentrált eszmei támadása megingatta a bolsevikokhoz csatlakozott értelmiség egy részét. Bazarov, Bogdanov, Lunacsarszkij és mások Mach és Avenarius idealista filozófiájának szellemében revízió alá vették a marxizmus filozófiai alap-

jait. Erre a kísérletre is válaszolt Lenin 1909-ben megjelent „Materializmus és empiriokriticismus” című jelentős munkájában. A „Materializmus és empiriokriticismus” materialista alapon általánosította azokat az eredményeket, melyeket a természettudományok Engels „Anti-Dühring”-je óta elértek. Bebizonyította, hogy a modern tudomány nem cáfolja, hanem a legteljesebb mértékben igazolja a dialektikus materializmust.

A bolsevik irányzaton belül egy helytelen politikai elhajlás, az *otzovizmus* (otzivaty – visszahívni) is felütötte a fejét; 1908-ban a Bogdanov, Alekszinszkij, Lunacsarszkij, Ladov, Pokrovszkij, Gyesznyickij és mások részvételével létrejött álbaldali csoport a III. Állami Dumába küldött bolsevik képviselők visszahívását követelte. Ragaszkodtak az azonnali fegyveres felkelés jelszavának napirenden tartásához. 1909-ben Bogdanovot, vezetőjüket kizárták a pártból. Később több otzovista önbírálatot gyakorolt.

Lenin elméleti munkássága megmutatta, hogy a bolsevik párt vezető magját nem ingatta meg a bekövetkezett reakció. A bolsevik frakció bizonyult az egyetlen következetes forradalmi csoportnak, amely nem fordult szembe az 1905-ös forradalom emlékével, és helyesen vonta le a tanulságokat.

A bolsevikok a nehéz körülmények ellenére is állhatatos szervező és propagandamunkát folytattak. Ebben az időben jött létre az a pártmunkás „vasgárda”, mely az elkövetkező évtizedekben a párt vezető magját alkotta. A földalatti bolsevik mozgalom gyakorlati irányítói és szervezői között egyre ismertebb lett Sztálin neve.

A grúz származású Ioszif Visszarionovics Sztálin (eredeti nevén Dzsugasvili) 1879-ben, a grúziai Goriban született. Apja cipész volt. 1894-ben beiratkozott a tifliszi (ma: Tbiliszi) papi szemináriumba. Mivel a cári nemzeti elnyomó politika következtében a Kaukázus vidékén nem volt főiskola, a papi szeminárium tulajdonképpen az itt lakó nemzetiségek egyetemét helyettesítette. Ennek megfelelően az intézet falai között összpontosult a demokratikus diákmozgalom. A fiatal Dzsugasvili vallásos légkör helyett szabadgondolkodást talált. A szeminárium tanulói között kialakult hangulat hatására maga is materialista lett. Még a szemináriumban megismerkedett a marxizmussal. 1899-ben kizárták az intézetből. Bekapcsolódott a Kaukázuson túl meginduló munkásmozgalomba, és ettől kezdve egész életét a forradalmi harcnak szentelte. 1898-ban belépett az OSZDMP-be. Az 1905-ös forradalomig lázas szervező munkát végzett, de tevékeny-

sége még a kaukázusontúli mozgalom helyi keretei között maradt, és neve nem vált ismertté a pártban. 1902-ben tartóztatták le először, és az irkutszki kormányzóságba száműzték. 1904 januárjában megszökött, és újra bekapcsolódott a tifliszi és bakui mozgalomba. Sztálin (a sztalj – acél szóból eredő új nevét szintén az illegális mozgalomban kapta) munkája nagyban hozzájárult, hogy a kaukázusontúli munkásmozgalom soraiban háttérbe szoruljon a nemzetiségi munkások testvérharca. 1904 végén egyik szervezője volt a batumi munkások általános sztrájkjának. Az 1905-ös forradalom idején tevékenyen támogatta a kaukázusontúli munkásmozgalomban Lenin irányvonalát. A III. pártkongresszustól a bolsevik irányzathoz csatlakozott. 1905 decemberében a tammerfors-szi pártkonferencián személyesen is megismerkedett a bolsevikok vezérével. Lenin már ebben az időben figyelmes lett a grúz forradalmárra, aki eredményesen ellensúlyozta a grúz mensevikek, Cereteli és Csheidze opportunistáinak politikáját. A sztolipini üldöző hadjárat Sztálint is elérte. 1908-ban letartóztatták, és a vologdai kormányzóságba száműzték. Megszökött, és tovább harcolt. 1910-ben ismét letartóztatták, de megint megszökött. A sztolipini reakció idején otzovista hibákat is elkövetett, és alkalomszerűen szembekerült a Lenin által irányított franciaországi bolsevik pártközponttal.

Sztálin csak egyike volt azoknak a bolsevik forradalmároknak, akik a kegyetlen üldözés ellenére újjáépítették, sőt kibővítették a bolsevik szervezeteket, előkészítették a munkásosztályt a következő forradalmi fellendülésre. Szverdlov, Olminszkij, Frunze, Poletajev, Kirov és még sokan mások szintén ezt az utat járták.

A bolsevikok az illegális munkát sikeresen összeegyeztették a legális tevékenységgel. A szövetkezeti intézmények kongresszusain, a gyári betegsegélyező pénztárakban, a dumában és ahol csak alkalom nyílt, ostromolták a cárizmust, és erősítették az elkövetkező forradalomba vetett hitet.

Az OSZDMP V. párizsi konferenciája, mely 1908 decemberében kezdte meg munkáját, visszaverte az illegális párt felszámolására irányuló mensevik kísérleteket, és ebben a kérdésben jóváhagyta a bolsevikok irányvonalát. Ekkor már mutatkoztak az új forradalmi fellendülés első jelei. 1910 elején Szentpétervár utcáin, hároméves szünet után, ismét munkástüntetés zajlott le. 1911-ben a sztrájkmozgalom tömeges méreteket öltött. A sztolipini politika nem tudta elejét venni a forradalmi mozgalmak továbbfejlődésének. Magát Sztolipint 1911. szeptember 1-én egy Bogrov nevű eszer agyonlőtte.

A forradalmi fellendülés távlata szinte parancsolóan előírta a Szociáldemokrata Párt két áramlatának végleges elhatárolódását. Az OSZDMP 1912 januárjában Prágában összeült VI. konferenciája a mensevikek likvidátor csoportját kiűzte az OSZDMP-ből. Lenin ehhez elnyerte a Plehanov által vezetett ún. párthű mensevikek (a mensevik párt akkori balszárnyának és centrumának) segítségét. A bolsevik irányzat „Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt (bolsevikok)” névvel létrehozta a bolsevik pártszervezetek külön szervezeti és ezek Központi Bizottságát. Ezzel nagy lépéssel haladt előre a bolsevikok önálló párttá alakulásának folyamata. A KB tagjaivá a következőket választották: Lenin, Zinovjev, Ordzonikidze, Bubnov, Szpandarjan, Szverdlov, Sztálin.

A mensevikek és bolsevikok éles összeclapása idején a száműzetésből megszökött Trockij Bécsben ún. frakciókon kívüli lapot alapított. Írásaiban és gyakorlati tevékenységében látszólag arra törekedett, hogy a két irányzatot, az opportunistákat és a következetes marxista forradalmárokat kibékítse. Valójában azonban kísérletei a mensevikeknek segítettek, mert hátráltatták a párt megtisztulását és újjászülését. Trockij 1913-ban tudósítóként Konstantinápolyban tartózkodott, majd Zürichbe és Párizsba ment.

A bolsevikok által már régen várt új forradalmi fellendülés az ún. lénai eseményekkel kezdődött. A Léna folyó mentén, mélyen a lakatlan tajgában, angol–oroszcsof vállalkozás keretében aknázták ki az aranylelőhelyeket. A messze földről odacsalogatott munkások teljesen ki voltak szolgáltatva a bányatársaság kénye-kedvének. Az igazgatóság a cári hatóságok támogatásával kegyetlenül kizsákmányolta a szinte rabszolgaságban tartott bányászokat; 1912 márciusában az egyik bányában tiltakozó sztrájk tört ki a rossz ellátás miatt. A mozgalom áttért a többi bányára, és csakhamar általános jelleget öltött. Az igazgatóság kérelmére csendőrküldönmény érkezett a bányavidékre, és letartóztatta a sztrájk vezetőit. Április 4-én 3000 sztrájkoló indult az ügyészségre, hogy követelje a letartóztatottak szabadon bocsátását. A csendőrök elállták útjukat, és a fegyvertelen tömegre sortüzet zúdítottak. 270 munkás meghalt, 250 megsebesült. Amikor a szörnyű tömeggyilkosság kérdésében a дума szociáldemokrata frakciója meginterpellálta a belügyminisztert, Makarov ezt a cinikus választ adta: „Így volt a múltban is, így lesz a jövőben is.”

A lénai események felrázták az oroszországi munkásosztályt. Az eseményeket követő tiltakozó sztrájkokban 300 000, a május 1-i sztrájk-

kokban már 400 000 munkás tette le a szerszámot. Az 1912 április-májusában lezajlott sztrájkok több munkást érintettek és az ország több pontjára terjedtek ki, mint az 1905 elején kibontakozott emlékezetes mozgalom. Az új fellendülés sztrájkjai nem gazdasági engedményekért és kisebb-nagyobb reformokért folytak, hanem egyenesen a cárizmus megdöntését írták zászlajukra.

Az új forradalmi hullám az ipar fellendülésére támaszkodott. A hosszú pangás után a gazdasági élet is megélénkült. Az ipar fejlődése kiszélesítette a munkásosztály sorait. A régi monopolszervezetekhez újak járultak. Fokozódott a külföldi, főleg a francia, belga és angol tőke befolyása. 1910-ben 43 külföldi vállalat dolgozott Oroszországban, 1912-ben már 74. Ennek megfelelően nőtt az orosz gazdasági életben szereplő külföldi tőke összege is. 1910 és 1914 között mintegy 150 millió rubel idegen tőkét fektettek be a gazdasági élet különböző területein, míg az 1904-től 1909-ig eltelt öt esztendő folyamán csak 60 milliót.

Az ipar fejlődése ellenére a cári birodalom továbbra is a gazdaságilag elmaradott országok között foglalt helyet. 1910-ben Oroszország az egy főre eső öntöttvastermelés tekintetében nyolcszor kevesebb árut állított elő, mint az Egyesült Államok. 1913-ra ez az arány Oroszországra nézve még előnytelenebbé vált: az Egyesült Államok tizenegyszer több öntöttvasat gyártott.

Az új forradalmi hullám annál veszélyesebb volt az uralkodó osztályokra nézve, mert ezúttal a nagy munkásmegmozdulásokkal egy időben, lázongani kezdett a hadsereg. Az ekkor szolgáló katonák már látták az 1905-ös forradalom eseményeit. A bolsevikok a reakció éveiben nagy figyelmet szenteltek a katonák és a tengerészek között végzett munkának. Mindez most bőven kamatozott. 1912 júliusában a Taskent melletti katonai táborban fellázadtak az árkászok. A büntetőcsapatok szabályos ütközetben verték le a felkelőket. Hasonló mozgalom bontakozott ki a kijevi helyőrség tüzéregységeinél. 1912 őszétől lázas forradalmi szervezkedés indult meg a balti-tengeri és a fekete-tengeri flottában. A matrózok általános fegyveres felkelésre készültek. A külföldi államokat járó hajók legénysége kapcsolatot teremtett a bolsevik párt külföldi szervezeteivel. A felkelés előkészítésének bolsevik vezetői magával Leninnel is összeköttetésbe léptek. A kormány – ügynökei útján – értesült a szervezkedésről, és letartóztatta a felkelés vezérkarát. A hadbíróság ítélete alapján tucatjával lőtték agyon a forradalmár tengerészeket. A matrózszervezkedés felgöngyölítésekor a

kormány Kronstadtban és Szevasztopolban elővigyázatosságból elrendelte a hadi készséget.

A tömegek forradalmasításában óriási szerepet játszott az első titkos bolsevik napilap, a „Pravda” („Igazság”). A napilapot Lenin tervei és utasításai alapján az Oroszországban dolgozó bolsevikok alapították. A titkos nyomdát Olminszkij, Poletajev és Sztálin irányításával állították fel. A lap első száma 1912. április 22-én jelent meg. A programadó cikkek között Sztálin és Kamenyev írásai szerepeltek. A rendőrség már az első szám megjelenésének napján letartóztatta és száműzte Sztálint. A Központi Bizottság a főszerkesztői tisztséget Szverdlovra ruházta, aki kiváló politikai érzékeléssel tömeglappá fejlesztette a titkos bolsevik újságot. A lap népszerűségére jellemző, hogy nemsokára már 40 000 előfizetővel rendelkezett. A „Pravda”-val egy időben a mensevikok is létrehozták sajtószervüket „Lucs” („Fény”) néven. A munkásosztály többsége azonban a bolsevik lapot támogatta. A mensevik lapnak csak 15 000 előfizetője volt.

A IV. Állami Duma választásai és a forradalmi harc kiéleződése

A III. Állami Duma mandátumainak lejártával a kormány 1912-re új választásokat írt ki. A választási hadjárat során a cárizmus igyekezett maximálisan kihasználni az 1907. június 3-i választójogi törvény antidemokratikus rendelkezéseit (így például a különböző társadalmi osztályok számára kötelezővé tett választási kényszerközösségeket, a „kúriákat”). A kormány körrendelete felszólította a helyi hatóságokat, töröljék a szavazójegyzékből az ellenzéki beállítottságú embereket. A közigazgatási szervek és a földesurak nyomást gyakoroltak a parasztokra, hogy a paraszt-kúria (paraszti választótestület) „meghatalmazottjaivá” lehetőleg kormányhű embereket válasszanak. Sikerült elérniük, hogy a paraszt-kúria 8000 „meghatalmazottja” közé 6500 papot választottak. A több lépcsős szavazási rendszernek megfelelően, a „meghatalmazottak” saját soraikból választották a képviselőket. A pápok természetesen nem a forradalmi parasztság érdekeit képviselték.

Különösen éles harc tört ki a munkás-kúria választásai körül. A „Pravda” agitációs kampányának eredményeképpen, a legnagyobb szentpétervári üzemek munkásai bolsevik „meghatalmazottakat”

választottak. A kormánysszervek érvénytelenítették a szavazást. A törvénytelen lépésre a szentpétervári munkásság sztrájkjal válaszolt. A sztrájk nyomására a kormány mégis kénytelen volt jóváhagyni a bolsevikok megválasztását.

Abban a hat kormányzóságban, ahol a munkások a lakosság többi rétegétől függetlenül saját munkás-kúriájukban választották meg képviselőiket (a törvény előírásai szerint a képviselőknek is munkásoknak kellett lenniök), a munkások bolsevikokat választottak. A szentpétervári kormányzóságban A. J. Badajevet, a vlagyimiriben F. Ny. Szamojlovot, a koztromaiban Ny. R. Sagovot, a jekatyerinoszlaviban G. I. Petrovszkijt, a harkoviban M. K. Muranovot, a moszkvaiban pedig R. V. Malinovszkijt választották meg. Az utóbbiról később kiderült, hogy rendőrügynök. A IV. Dumába hét mensevik is bekerült, tehát az első ülészak munkájában 13 szociáldemokrata képviselő vett részt.

A IV. Állami Duma 1912. november 15-én kezdte meg munkáját. Polgári pártjainak összetétele alig különbözött a III. Dumától. A дума elnökévé az októbristák egyik vezéré, a földbirtokos Rodzjan-kót választották. A cárizmus továbbra is a maga számára tartotta fenn a külügyek és a hadsereg ügyeinek irányítását. Ilyen kérdésekben a дума nem hozhatott törvényeket.

Az országban kialakuló nagyszabású népi mozgalmak hatására a nemzeti felszabadító küzdelem is megerősödött. A bolsevik párt Központi Bizottsága által Krakkóban 1912 decemberében összehívott pártértekezlet egyebek mellett a nemzeti kérdésnek is nagy figyelmet szentelt. A pártértekezleten kitűnt, milyen nagy szükség lenne a nemzeti kérdés rendszeres marxista megvilágítására. Lenin más problémák kapcsán már korábban is foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel, és Marx útmutatásaihoz visszanyúlva, lényegében lefektette a bolsevik párt nemzetiségi politikájának alaptételeit. Részletesen azonban még nem foglalkozott a témával. Az OSZDMP 1903-ban elfogadott programjában fontos nemzetiségpolitikai követelések találhatók (például törvény előtti egyenlőség, nyelvi jogok), de a bolsevikoknak nem volt különálló és részletes nemzetiségi programjuk. Az 1912-t követő két esztendő alatt a párt ezeket a hiányosságokat is pótolta. Lenin megalkotta a „Kritikai megjegyzések a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban” és „A nemzetek önrendelkezési jogáról” című híres munkáit, melyek ettől kezdve a párt nemzetiségi programját helyettesítették. Lenin megbízásából Sztálin Bécsbe utazott, és az osztrák szociál-

II. Sándor cár

Dmitrij Vlagyimirovics
Karakozov.
1866-ban merényletet
kísérelt meg II. Sándor ellen

Szotlja Perovszkaja
es Andrej Kibalsics.
a Narodnaja volja
forradalmi narodnvik
szervezet tagjai.
1881-ben részt vettek
II. Sándor
meggyilkolásában.
(Pjaszeckij rajza a
birosági tárgyaláson
készült.)

III. Sándor cár

Alekszandr Uljanov, Lenin bátyja,
akit egy III. Sándor ellen irányuló
összeesküvés miatt kivégeztek

Miklós nagyherceg (a későbbi
II. Miklós) és Erzsébet
nagyhercegnő egy jelmezbálon

Lenin második letartóztatása
idején (1895 vége, vagy 1896)

V. I. Lenin

P. B. Akszelrod

V. I. Zaszulics

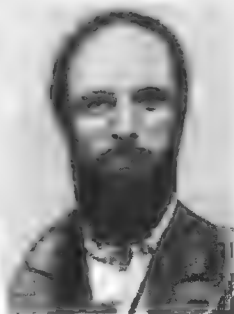
N. K. Krupszkaja

J. O. Martov

G. V. Plehanov

A. Ny. Potreszov

Az „Iszkra” (Szikra) című szociáldemokrata lap szerkesztősége.

A. I. Uljanova és M. I. Uljanova, Lenin nővérei,
a forradalmi munkásmozgalom aktív résztvevői

M. M. Litvinov
(Valah), az orosz
forradalmi
szocialdemokrácia,
a bolsevik párt
egyik vezetője

I. V. Sztálin, a kaukázusontúli forradalmi szocialdemokrácia irányítója
származtatásban 1905-ban (az álló sorban középen)

demokraták elképzeléseinek tanulmányozása után megírta „A marxizmus és a nemzeti kérdés” című füzetét, mely megállapította, hogy az opportunisták a nemzetiségi kérdés területén letértek a proletár nemzetköziség útjáról, és nacionalizmusukkal kiszolgálták az uralkodó osztályokat.

1913-ban a forradalmi erjedés tovább fokozódott. A дума bolsevik képviselői éltek mentelmi jogukkal, és nagy szerepet játszottak a politikai sztrájkmozgalmak irányításában. A kereskedelmi és iparügyi minisztérium felügyelete alatt működő Országos Betegsegélyző Tanács választásain a bolsevikok jelentős sikert arattak. A kormány meghamisíttatta a választásokat, a párt azonban egész Oroszország előtt leleplezte a csalást. Az országon végigsöpört a sztrájkhullám. 1913. május 1-én ismét 400 000 munkás sztrájkolt. A szentpétervári nagy üzemek munkásai szinte állandóan sztrájkoltak. A déli vidékeken a bakui olajvidék munkásainak mozgalmi tettek szert különösebb jelentőségre. 1913 nyarán tengerész-forradalmárok kivégzése ellen tiltakozott az oroszországi munkásosztály. Az esztendő politikai sztrájkjaiban 1 272 000 munkás vett részt, csaknem annyian, mint 1905-ben.

1913 szeptemberében, Lenin akkori lakóhelyén, a galíciai Poronin faluban a bolsevik párt Központi Bizottsága a pártmunkások bevonásával értekezletet tartott. Az értekezlet jóváhagyta a lenini nemzetiségi politika alapelveit. Határozatot hozott az általános politikai sztrájk előkészítéséről. A következő pártkongresszust 1914 augusztusára tűzték ki.

Az 1914. esztendő a hagyományos január 9-i sztrájjal kezdődött. 300 000 munkás tette le a szerszámot. Még hatalmasabb méreteket öltött a május 1-i sztrájk. 1914 nyarán Bakuban, az előző évi olajmunkássztrájk folytatásaképpen, az egész bakui munkásság sztrájkba lépett. A bakui munkások mellé felsorakoztak az ország üzemi dolgozói. Augusztusban a szentpétervári Putyilov-gyárban megrendezett nagygyűlésen a munkások rokonszenvüket fejezték ki a nehéz küzdelmet vívó bakui munkások iránt. A rendőrség belelőtt a békés munkástömegbe. A sortűz emberáldozatokat követelt. Tiltakozásul megjelentek a barikádok. Az oroszországi munkásosztály ezekkel a barikádokkal üdvözölte Poincarét, a francia köztársasági elnököt, aki azért érkezett Szentpétervárra, hogy a küszöbön álló imperialista világháború előtt az utolsó simításokat is elvégezze a francia–orosz szövetségen. Az 1914 nyarán megkezdődött világháború megszakította az oroszországi forradalmi fellendülést.

A burzsoá pártok, az októbristák és a kadetok, lelkesen helyeselték a cárizmus háborús politikáját, és már a nagy küzdelem első napjaiban kiadták jelszavukat: „Háborút, a győzelmes befejezésig!” Az eszer párt a terrorcselekedetek felfüggesztésével igyekezett előmozdítani az orosz hadműveletek sikerét. A szociáldemokratákat kötötték a II. Internacionálé stuttgarti és bázeli határozatai, melyek kimondották, hogy a szociáldemokratáknak harcolniuk kell az imperialista háború ellen. Az orosz mensevikek azonban, a II. Internacionálé pártjaihoz hasonlóan, szintén megszegtek e határozatokat, és „honvédő” álláspontot foglaltak el, azaz szavakban elítélték a háborút, de a gyakorlatban támogatták a kormány és az orosz burzsoázia háborús politikáját.

Trockij az imperialista véröntás ellen foglalt állást, de békülékeny álláspontot tanúsított a centristákkal szemben. (Miután egyik háborúellenes írását Németországban kiadták, ott több havi börtönre ítélték. 1916-ban Franciaországból szintén háborúellenes propagandája miatt utasították ki. A spanyol hatóságok a határ átlépésekor letartóztatták, majd megengedték neki, hogy az Egyesült Államokba távozzon, ahol a „Novij mir” című lap kiadásában vett részt. Az 1917. évi februári forradalom után visszaindult Oroszországba, de az angol hatóságok letartóztatták és Halifaxben internálták.)

A bolsevik párt hű maradt a proletár nemzetköziséghez, szembe fordult a háborúval, és hadat üzent az imperialista háborúnak. A bolsevik párt következetessége egyedülálló volt az egész nemzetközi munkásmozgalomban.

Közvetlenül a háború kirobbanása előtt a rendőrség feldúlta a „Pravda” nyomdáját, és elfogta a lap munkatársait. A háború kitörése után állandóan fokozódott a párt rendőri üldözése. A bolsevik szervezeteket meggyengítette, hogy a legtapasztaltabb munkásokat sorra behívták a hadseregbe. A pártnak szigorú illegalitásban kellett dolgoznia. Badajev, Petrovszkij, Muranov, Sagov, Szamojlov hőiesen teljesítették kötelességüket. Mentelmi joguk védelme alatt beutazták az országot, és előadásaikban ismertették a bolsevikok álláspontját a háború kérdésében. 1914 novemberében – a Petrográd melletti Ozerki községben – a дума bolsevik frakciójának tagjai illegális tanácskozássra gyűltek össze a pártmunkásokkal. A rendőrség értesült a megbeszélésről, és a дума-képviselőkkel együtt letartóztatta az összegyűlt pártmunkásokat. 1915 elején a bíróság örökös kelet-szibé-

riai száműzetésre ítélte a bátor forradalmárokat. A bolsevikok a bíróság előtt is kifejtették háborúellenes álláspontjukat.

A megtorló hadjárat ellenére, a párt 1915 nyarán az ország textilipari vidékein és a Don-medence bányáiban újabb sztrájkokat szervezett. Az ivanovo-voznyeszenszki munkabeszüntetéskor a rendőrség belelőtt a tüntető munkásokba. 1915 szeptemberében már 113 000 munkás sztrájkolt. Az új mozgalmakban nagy szerepet játszottak a frontra került férfiakat helyettesítő munkásnők és ifjúmunkások. A munkásmegmozdulásokat a falusi „asszonylázadások” követték. A parasztság háborgásának lecsillapítása végett a kormány felfüggesztette a sztolipini törvények végrehajtását.

A néptömegek nyomorának fokozódása és az orosz hadsereg 1915. évi nagy vereségei új lendületet adtak a forradalmi mozgalomnak. Oroszország 1916-ra ismét, s most már sokkal erőteljesebben harsogta a régi jelszót: „Így tovább nem lehet élni!”

A forradalmi válság és Raszputyin

Pétervár villanegyedében 1916 végén az ügyeletes rendőr gyanús zajra lett figyelmes. Becsöngetett az egyik előkelő *dácsába*. A ház lakói megnyugtatták: „Csak egy veszett kutyát lőttünk le!” . . . A rest agyú cári poroszló nem vette észre a válaszban rejlő kétértelműséget. A villában lázas sietséggel tevékenykedett Juszupov herceg és szűkebb baráti köre. A társaság egész éjjel együtt mulatott a cár és a cárné kegyencével, Grigorij Raszputyinnal. Korábban a bozontos szakállú, szerzetesféle ember előtt az arisztokraták is hajlongtak, de háta mögött leparasztolták, s egy ifjúkori ballépésére utalva, „tobolszki lótolvajnak” nevezték.

Raszputyin hihetetlen karriert futott be. Az egykori muzsikgyerek eleinte különféle vallásos szektákban tűnt fel. Oroszország mindig híres volt vallásos rajongóiról, ez idő tájt azonban még inkább elszaporodtak a hivatalos pravoszláv egyházhoz csak lazán vagy sehogyan sem kapcsolódó vallási közösségek. Raszputyin a bűnbeesésen keresztülvezető megtisztulás homályos tanát prédikálta. Hamarosan szent emberként emlegették, és tanításainak híre a cári családig is eljutott. Alekszandra Fjodorovna cárné Oroszországba érkezése óta a misztikus szédelgők egész hadát fogadta udvarába, a befolyásolható és hiszékeny cár beleegyezésével.

Raszputyin nemsokára a fővárosba érkezett. A cári családnál tett látogatása után a vérzékenységből szenvedő kisgyermek, Alekszej trónörökös állapota jobbra fordult. Alekszandra Fjodorovna és a cár szilárdan meg volt győződve arról, hogy a változást Raszputyin földöntúli képességei idézték elő. Hiába figyelmeztették az uralkodópárt, hogy a szúrós tekintetű zarándok korántsem él kegyes férfiúhoz méltó életet, Raszputyin a cári család kedvence lett. De kedvenc és kegyenc között különbség van. A misztikus hókuszpókuszok hozzásegíthették, hogy bekerüljön az udvarba, ám egyedül ez még nem magyarázza későbbi politikai irányító hatalmának, vagyis kegyenci mivoltának kialakulását. A rejtély nyitját inkább abban kell keresnünk, hogy az eleven, határozott és kivételes alkalmazkodóképességgel megáldott kalandor politikai szolgálatait is feltétel nélkül felajánlotta a cári családnak. A paraszti származású Raszputyin az arisztokrácia belső harcaiban nem veszélyeztethette a cár hatalmát, teljesen önálló politikai szerepet nem játszhatott, ugyanakkor népszerűségét az önkényuralom javára lehetett kamatoztatni. (A konzervatív tábor egyetlen, viszonylag népszerű embere Raszputyin volt.) Az első orosz forradalmat követő tíz esztendő alatt a titokzatos *sztarec* (pravoszláv szerzetes), a háttérből cselekvő „atya” befolyása minden képzeletet felülmúló mértékben megnőtt. Azzal a nagy hatalmú klikkel vette körül magát, amelynek a világháború éveiben már döntő szava volt a miniszterek elmozdításában és az új kormányfők kinevezésében. II. Miklós cár politikai érdekből és babonából szemet hunyt Raszputyin és két kulcsembere, Virubova udvarhölgy, valamint Protopopov belügyminiszter visszaélései felett. A cár annál kevésbé szánta el magát bizalmasainak megleckéztetésére, mert a cárné állandóan erősítette benne a Raszputyinba (vagy amint a cárné névtelenül emlegette, a család „barátjába”) vetett hitet.

„Drága angyalom! Köszönöm kedves levelezőlapodat... Barátunk könyörög, hogy kemény és férfias maradj. Ne engedj mindenben. Gondolj arra, miért nem szeretnek engem! Világos, hogy azért, mert szilárd maradok és megreszkettetem az embereket. Légy Te is ilyen, hiszen Te férfi vagy! Csak éppen arra van szükség, hogy jobban bízz Barátunkban. Nem szabad gyengének lennünk — a Babynek (Alekszej trónörökösnek) erős országot kell átadnunk.”

A cárné így biztatta leveleiben a hadsereg főhadiszállásán tartózkodó cárt. A közvélemény jól tudta, ki tartja voltaképpen kezében az ország kormányrúdját, ezért haragjával a cárné és környezete ellen

fordult. Alekszandra Fjodorovna megközelítőleg azt a szerepet töltötte be az orosz forradalom érlelődésének és kibontakozásának folyamatában, mint amelyet a nagy francia forradalomban Marie Antoinette játszott. Az utca embere tiszteletlenül beszélt a cárnéről. Német nevén egyszerűen csak Alice-nak, esetleg „Hesseni Légynek” nevezték. Az első világháború idején a németek cinkosának, veszélyes árulónak tartották, és gyűlölték, mert a despotizmus megszállottja és Raszputyin fő védnöke volt.

1916-ban Raszputyin neve minden ellenzéki bírálat célpontja lett. A nagyhercegek csoportja féltékenykedett a szerzetesre. A gyáva polgári ellenzék, a „progresszív blokk” (az októbristák és kadetok pártja) alkotmányos engedményeket kívánt, s fő ellenfelének a cárnét és Raszputyint tartotta, de persze csak ez utóbbit ostromozta. A forradalmi pártok, különösen pedig a bolsevik párt óvtak attól, hogy a tömegek elsősorban Raszputyint tekintsék a társadalmi bajok okozójának, mégsem hagyhatták kihasználatlanul a Raszputyin-ügy kínálta erkölcsi támadási felületet. Így történt, hogy az egyszerű orosz katona számára az éhség, a vereség, az árulás és az erkölcstelen despotizmus megjelölése legtöbbször egyetlen gyűjtőfogalomná sűrűsödött: mindezt Raszputyin neve jelképezte. A lázító Raszputyin-legenda politikai hatása messze túlnőtt azon a körön, amelyet egyébként indokoltá tett volna a kegyenc valóságos történelmi szerepe.

A forradalom mégsem végezhetett a sztareccal. 1916 legvégén egy arisztokratákból álló csoport elhatározta, hogy meggyilkolja. Azt hitték, hogy erőszakos beavatkozásukkal megnyugtathatják a felzaklatott közvéleményt, egyszersmind a maguk politikai befolyása alá vonhatják a cárt. A terv végrehajtását Juszupov herceg vállalta magára. Meghívta házába a mindenható kegyencet. És itt visszatérhetünk az említett hírhedt lakoma ismertetésére.

Késő éjszaka Juszupov mérgezett piroggal és mérgezett borral kínálta Raszputyint. A méreg nem hatott a várt gyorsasággal. Ám az összeesküvőket sürgette az idő; Juszupov lelőtte Raszputyint. Művüket ekkor sem tartották befejezettnek. A villa hátsó ajtaján kilopták a holttestet a Nyevkához, a Néva egyik mellékágához. Léket vágtak a folyó jegébe, és belehajították a tetemet. Ezért suttogták később, hogy Raszputyin hármassal halállal pusztult el. A cárizmus okulhatott volna Raszputyin sorsából, de II. Miklós és felesége ekkor sem bizonyult tanulékonyak. A cárné a Carszkoje Szeló-i palota kertjében temettette el a sztarec jóval később megtalált holttestét. Naponta imádkozott a

sírnál, sőt előkészületeket tett Raszputyin szentté avatztatására. Az uralkodó még nagyobb hatalmat ruházott Protopopovra, aki így nevében az ország diktátora lett.

II. Miklós semmivel sem volt okosabb, mint annak idején I. Károly angol és XVI. Lajos francia király; makacsságának és politikai vak-ságának nagy része volt a kormányzat belső meghasonlásában. A cártól saját hívei is engedményeket kértek, hogy elkerülhessék a forradal-mat. II. Miklós azonban a legcsekélyebbet sem tette meg ebben az irányban, sőt újabb intézkedéseivel olajat öntött a tűzre. Szinte provokálta a forradalmat. A kortársak nem teljesen alaptalanul nevezték ezt az eseménysorozatot a „régí hatalom önfelszámolásának”.

Amikor 1916. december 17-ére virradóra Juszupov és társai meg-
gyilkolták Raszputyint, sokan azt hitték, máris ütött a felszabadulás
órája. A bekövetkező események mindennél jobban megmutatták a
mértéktelenül nagyra növelt Raszputyin-legenda túlzásait. Kiderült,
hogy Oroszországban változatlanul a dinasztia az úr, s a cár tetszése
szerint választhat magának új kegyencet. Ekkor sok embernek kinyílt
a szeme: „jöhet Szidorov vagy Ivanov (vagyis magyarul: Péter vagy
Pál), a cári despotizmus marad”.

Raszputyin halála éppen ellenkező hatást gyakorolt a politikai hely-
zetre, mint amit addig a polgári ellenzék várt tőle. A vad reakció kora
következett, az önkényuralom tombolásának periódusa, amelynek
nagy szerepe volt a forradalom kirobbanásában.

1916. december 27-én II. Miklós A. F. Trepovot, egykori leghívebb
emberét is elcsapta, s helyette – utolsó ízben – Golicint nevezte ki
miniszterelnöknek. A kormány tényleges irányítója azonban Protopo-
pov belügyminiszter volt, akit a cár szinte diktátori hatalommal ruhá-
zott fel. Protopopov további előtérbe kerülése az elégedetlenség újabb
hullámát korbácsolta fel. Protopopov korábban maga is az októbrista
mozgalom tagja volt, de a дума alelnökeként közvetlen kapcsolatba
került a kormányzattal, és személyi előnyökért cserében fokozatosan
eltávolodott az ellenzékétől, majd belügyminiszterséget vállalt. A ne-
mesi-polgári ellenzék s az általa befolyásolt közvélemény különös
haraggal figyelte a renegát pályafutását. Raszputyin meggyilkolása
után Protopopov lett a liberális opposzícia bête noire-ja, leggyűlöltebb
ellenfele.

A csavarok további megszorítását jelezte az Állami Duma tervezett
újabb ülésszakának elhalasztása 1917. január 5-én. A cár végleg oda-
hajította a kesztyűt a dumának. Ebben az időben a „duma” kifejezés

II. Miklós környezetében már azonosult az ellenzék, sőt félig-meddig a forradalom fogalmával. Az uralkodó és a дума kapcsolatainak megromlását két tényező idézte elő. II. Miklós a háborús években szinte tüntetett egyeduralkodásával, és még a leglojálisabb дума-csoportok javaslatait sem vette figyelembe. Másrészt éppen a háború szorította rá egyre jobban a дума nemesi-polgári frakcióit arra, hogy kritikusan nézzék a cárizmus tevékenységét, mint azelőtt.

A dumában képviselt nem forradalmi ellenzéki pártok és irányzatok közeledni kezdtek egymáshoz avégett, hogy együttesen gyakoroljanak nyomást a cári politikára. Már 1915 óta „árnyékkabinetje” volt Oroszországnak. Szájról szájra adták és a sajtóban is népszerűsítették a „bizalom kormánya” tervet, amelyben kiszemelt miniszterekként a дума-pártok vezetői szerepeltek. Miniszterelnök-jelöltként az októbrista Rodzjankót emlegették, s mellette a kormány tagjaiként A. I. Gucskovot, az októbrista párt másik tagját (nem azonos testvérével, Ny. I. Gucskovval, az Október 17-i Szövetség megalapítójával), valamint a kadet Miljukovot, Singarjovot, Nyekraszovot és Konovalovot hozták szóba.

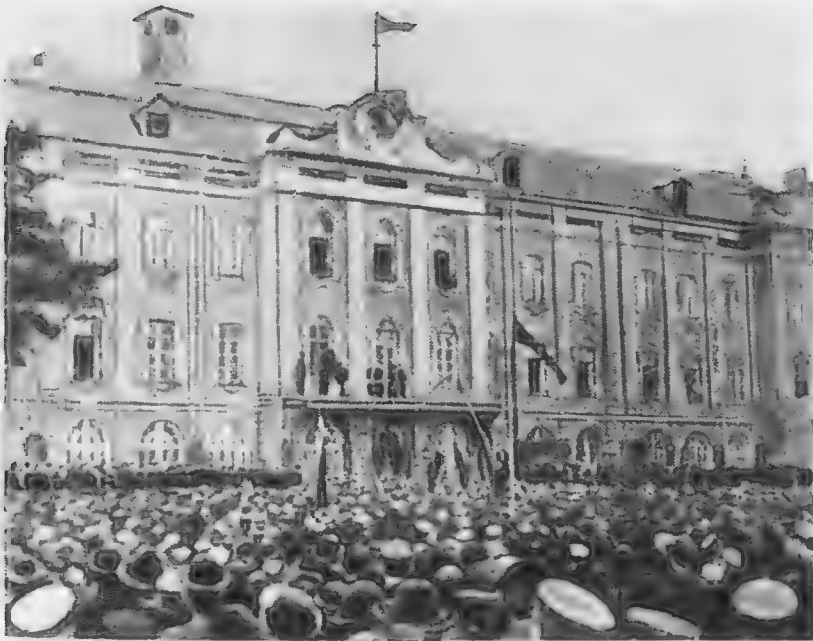
1916 augusztusában formálisan is megalakult a nemesi-polgári pártok dumabeli szövetsége *haladó blokk* (progresszisták) néven. Programjában nem szerepelt a forradalom célkitűzése, de követelései: az általános politikai amnesztia, a дума alkotmányos jellegének erősítése, a lengyelek ellen foganatosított intézkedések visszavonása, kiegyezés a finnekkal, a „kisorosz” (ukrán) sajtó engedélyezése, a *zemsztvo* intézményének (polgári vagyoni cenzus alapján választott gazdasági és népművelési önkormányzati testület) bevezetése a határterületeken stb., haladó jellegűek voltak. A cár éppen ezért hallani sem akart róluk. A cárné férjéhez intézett leveleiben bolondnak nevezte azokat, akik alkotmányt akarnak, és hisztérikusan követelte, hogy Miljukovot és Gucskovot küldjék Szibériába.

Az alkotmányos mozgalom alapvető tévedése az volt, hogy kizárólag békés úton remélte elérni céljait, s meg volt győződve arról, hogy a cárizmus így jobb belátásra bírható. A haladó blokk tevékenységét rendkívül következetlenné tette és kifejezetten reakciós mozzanatokkal tarkította az, hogy állandóan elhatárolta magát a forradalmi törekvésektől, sőt fellépett ezek ellen. Sem az önkényuralommal, sem a forradalommal – hangoztatták a blokk vezérei. Azt prédikálták, hogy a forradalmi erők és a cárizmus birkózása idején egy harmadik magatartás lehet a legeredményesebb.

„Tertium non datur” – nincs harmadik lehetőség, ez volt az a történelmi lecke, amelyet a világháborús évek lassan a polgári ellenzék fejébe is beleverték. Lojális gesztusaik következetes elutasítása nyomán a „haladó blokk” politikusainak és híveinek egy része ellenzéki hangot ütött meg. 1916 októberében Miljukov – túlzással szólva – azt írta a moszkvai politikai hangulatról, hogy ott a polgárság már úgy beszél, ahogy ezelőtt csak Svájcban mertek az emigránsok.

A dumában a blokk volt többségben. 442 képviselő közül mintegy 300 támogatta a pártkoalíciót. Azáltal, hogy a cár nem engedélyezte a дума ülésezését, akaratlanul is arra szorította a blokk pártjait, hogy politikai tanácskozásaikat magánházakban tartsák. Mivel pedig a titkosrendőrség igen élénken érdeklődött megbeszéléseik iránt, arra is rákényszerültek, hogy összejöveteleiket elkonspirálják. Így az illegális politikát ostromozó дума-vezérek fokról fokra maguk is a „föld alatt”, „törvényen kívül” politizáló személyiségekké változtak.

Az elszigetelődő cár, az egymás ellen fordult cári vezető rétegek és a meghasonlott burzsoázia nem vehette fel eredményesen a küzdelmet az újabb, de most már sokkal erőteljesebb forradalmi népmozgalommal.

'Tüntetés a szentpetervári egyetem előtt 1905 októberében.
a polgári-demokratikus forradalom idején

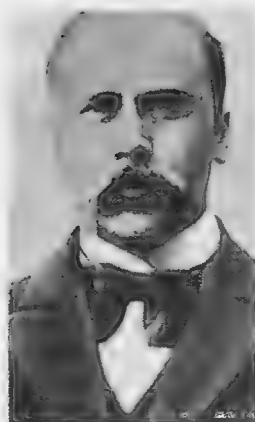
Krupszkaja,
Lenin felesége,
a bolsevikok
egyik irányítója
(1910 táján)

L. B. Kraszin,
az Oroszországi
Szociáldemokrata
Munkáspárt
alapító tagja,
kiváló
bolsevik vezető

K. B. Radek,
1904-től
a Lengyelország
és Litvánia
Szociáldemokráciája
elnevezésű szervezet
tagja,
az 1905. évi
forradalom
résztevője

A. A. Bogdanov,
a bolsevik irányzat
tagja.
Lenin
többször bírálta
filozófiai nézeteit
és politikai
következtetlenségét

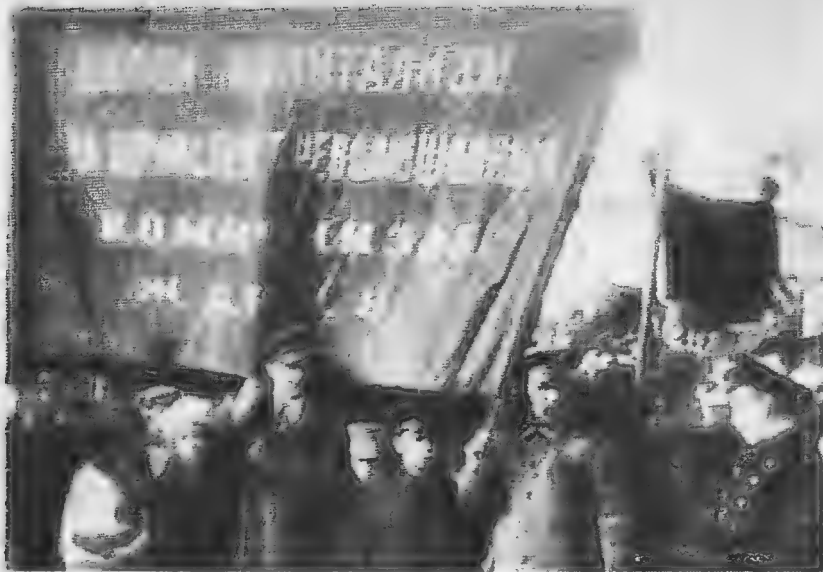
Sz. G. Saumjan,
örmény bolsevik,
az Oroszországi
Szervező Bizottság
tagja

Sztálin, az OSZD(b)MP Központi Bizottságának tagja,
a rendőrségi nyilvántartólapon (1912)

F. E. Dzierżyński (Dzerzsinszkij) az illegális bolsevik pártmunkások
„vasgárdájának” egyik harcosa Orlovban, a kényszermunkára ítélték
elosztó börtönében (1914)

Tüntetés bolsevik jelszavakkal 1917-ben az Ideiglenes Kormány ellen.
(A zászló felirata: „Le a kapitalizmussal. Eljen a forradalmi kommunizmus.”)

A februári polgári demokratikus forradalom.

A cárizmus bukása

A forradalom előzményei

A „vad reakció” kora minden addiginál súlyosabb csapást mért a harmadik utas elképzelésekre. Protopopov diktátori rendelkezései nyomán bomlásnak indultak a nemesi-polgári pártok. A liberális mozgalom jelentős része ekkor szinte teljesen a cárizmushoz simult. Az alkotmányos mozgalom másik csoportján kétségbeesés és zavar lett úrrá. Végül a harmadik töredéket elkeserítette a cár „értetlensége” és kárhozatos politikája, ezért dacból elfordult korábbi álláspontjától, és erőszakos, forradalmi megoldással fenyegetőzött.

Végül tehát a nemesi-polgári ellenzék egy csoportja is eljutott oda, vagy erősen közelített afelé, amit a szociáldemokrata mozgalom és az eszer párt, vagyis az addigi forradalmi tábor mindig hirdetett: a cári önkényuralom megdöntésének gondolatához.

A haladó blokk korábban sem igyekezett elszigetelni magát a tömegektől. Éppen ellenkezőleg: véleményét széles körben propagálta. A dumában elhangzott ellenzéki tónusú beszédekét különlenyomatként tízezres példányszámban terjesztették. A blokk már ekkor nagymértékben hozzájárult a tömegek ellenzéki hangulatának fokozásához. A mensevikek és eszerek jobboldali vezetői évek óta kapcsolatot tartottak a blokkal és mintegy közvetítették annak hatását a munkás- és paraszttömegekhez. 1917 januárjától Gucskov és társai megkettőzték erőfeszítéseiket a fellendülő munkásmozgalom befolyásolására. Egy rendőrségi jelentés február 14-én arról számolt be, hogy Gucskov több munkáscsoportot értesített a másutt foganatosított letartóztatásokról.

1916 és 1917 fordulóján a legkülönbözőbb természetű osztály- és rétegérdekek találkoztak egymással, s ideiglenesen összefonódtak a cárizmus megdöntésének célkitűzésében. A liberális burzsoázia, amennyiben csatlakozott a radikális önkényuralom-ellenes mozgalomhoz, ekkoriban forradalmasító szerepet is játszott.

Ugyanakkor a liberális burzsoázia egy része arra törekedett, hogy saját összeesküvésével távolítsa el a cárt és előzze meg a népforradal-

mat, amiként arra is láthatunk tendenciákat az orosz arisztokrácia körében, hogy palotaforradalommal vegyék elejét a tömegek lázadásának vagy a liberális puccsnak. E sokat emlegetett „két összeesküvés” azonban 1917 elején még csak kezdetleges és fejletlen állapotban létezett, így a történeti fejlődés szempontjából sokkal lényegesebb szerepet játszott az a liberális irányzat, amely – főleg a későbbi fejlemények hatása alatt – beleegyezett a cárizmus megdöntésébe. Csak az utóbbi irányzat jelentőségének reális felmérésével, méltánylásával érthetjük meg a bekövetkező események összdemokratikus jellegét.

A forradalmi mozgalom lelke azonban a bolsevik párt volt. Ez az egyetlen olyan irányzat, amely a legcsekélyebb ingadozás és következetlenség nélkül hirdette a cári despotizmussal való leszámolás szükségességét. Az 1916 végén és 1917 elején kiadott bolsevik röplapok mély hittel és pátozzsal hívták fel a közeli forradalomra a munkásosztályt s az oroszországi népmilliókat. Az éhség korbácsa által űzött és a szocializmus eszméjétől lelkesített munkásság megtette a történelmi kezdeményező lépést, és döntő erőként kibontakoztatta a forradalmat.

1917. január 9-én (január 22) a bolsevik párt Petrográdi Bizottságának felhívására az orosz főváros munkásosztálya általános sztrájkjal ünnepelte az első orosz forradalom kezdetének évfordulóját. A mozgalom gyorsan áterjedt a vidéki ipari központokra. A munkabeszüntetés résztvevőinek száma egyedül Petrográdon 150 000-re rúgott.

A forradalmi elégedetlenség a hadsereg körében is nyíltan mutatkozott. 1917 januárjában felkelés tört ki a Délnyugati Front kötelékébe tartozó 223. ezredben. A rendőri jelentések egybehangzóan azt állították, hogy a falvak hangulata az 1905. évi állapotokra emlékeztet.

Február második felében az OSZDMP Központi Bizottságának Oroszországi Irodája „A munkásnőkhöz, munkásokhoz, polgártársakhoz és katonákhoz” címet viselő kiáltványában felhívta a néptömegeket, kezdjenek harcot a cári önkényuralom ellen. A petrográdi bolsevik pártbizottság népgyűlések sorával és röpiratok ezreivel tudatosította, hogy elérkezett a döntő harc ideje. A bolsevikok különös figyelemmel kísérték a Putyilov-gyár munkásainak akcióit, amelyek rendszerint az egész fővárosi proletariátust magukkal ragadták.

Február 18-án a Putyilov-gyár egyik műhelye sztrájkba lépett, s 50%-os fizetésemelést követelt. Az igazgatóság megtagadta a kérés teljesítését, a sztrájkolókat pedig elbocsátotta. Tiltakozásul sztrájkba lépett a gyár egész munkássága. Február 22-én a katonai parancsnokság rendelkezése értelmében az üzem termelését beszüntették. A mun-

káskizárás forrongásba hozta a petrográdi proletariátust. A Putyilov-gyáriak mozgalma kiindulópontjává lett annak a hatalmas tömegküzdelemnek, amely végeredményben elvezetett a cárizmus megdöntéséhez.

A petrográdi felkelés

Február 23-án (március 8)* a fővárosi üzemekben népgyűléseket tartottak a nemzetközi nőnap tiszteletére. A munkásnők a gyűlések után az utcákra tódultak. „Kenyeret!”, „Vesszen a háború!”, „Hozzátok haza férjeinket!” felkiáltásokkal tüntettek. A főváros „nyugalmának és rendjének” védelmére a demonstrálókkal szemben katonai egységeket vonultattak fel. Protopopov cinikusan kijelentette, hogy vannak esetek, amikor egyenesen szükség van a zavargásokra: így le lehet csapolni a forradalmi mozgalmat. A rendőrséget kozák különítményekkel erősítették meg. A bolsevikok Viborg városrészi bizottsága a következő napra a Kazanyi székesegyházhoz tüntetésre hívta a munkásokat.

Február 24-én a sztrájkolók száma elérte a 200 000-et. A hatalmas tömeg az utcákra özönlött. A tüntetők a karhatalommal megbirkózva, utat törtek a város központja felé. A „Marseillaise” dallama és a „Vesszen a cár!”, „Kenyeret és békét!” kiáltások csakhamar betöltötték a Nyevszkij prospekt környékét. A forradalommal növekedő mozgalom sorsa attól függött, hogy a munkások a maguk oldalára tudják-e állítani a katonákat. Petrográd és elővárosainak helyőrsége 1917. február 1-én 467 000 főt számlált. Az 1905. évi forradalom tanulságait megszívlelő bolsevikok a februári napokban széles körű szervező munkát végeztek a hadsereg soraiban. Munkáscsoportok jelentek meg a laktanyák körül, a katonai őrségeknél, az utcákon rendfenntartó szolgálatot teljesítő alakulatoknál, és felszólították a katonákat, ne lőjenek a népre. Az agitáció eredménye csakhamar megmutatkozott, amikor a katonaság több helyütt megtagadta a tüntetők szétkergetését.

Február 25-én a Petrográdi Párthbizottság röpiratban kérte a hadsereg tagjait, hogy álljanak át a forradalom táborába. Ugyanezen a

* A továbbiakban az események időpontjának könnyebb áttekintése végett csak az orosz időszámítás szerint jelöljük a dátumokat.

napon a Központi Bizottság Irodája a vidéki dolgozók segítségének megszerzésére két megbízottját Moszkvába és Nyizsnyij-Novgorodba küldte.

Február 25-én a petrográdi sztrájk általánossá vált. A tüntetések egyre nagyobb tömegeket ragadtak magukkal. Az udvart nyugtalanítani kezdték a fővárosi események, de a cár a fejleményekben még ekkor is csak szokásos, könnyen elfojtható „éhséglázadást” látott. Habalov tábornok, a petrográdi katonai kerület parancsnoka e napon szűkszavú táviratot kapott a vezérkar főhadiszállásán tartózkodó II. Miklóstól: „Megparancsolom, hogy a fővárosban a holnapi nap folyamán vessen véget a zavargásoknak.” Február 26-án azonban már nyilvánvalóvá lett, hogy az „éhséglázadásnak” tartott mozgalom megállíthatatlan lendületű népferradalommá szélesedett. A munkástömegek először a laktanyákhoz mentek, hogy „elhozzák” a katonákat és „felfegyverezzék a forradalmat”. Az őrségek több helyütt minden vonakodás nélkül átadták a fegyvereket. A tüntetők soraiban ekkor jelentek meg a puskákkal felfegyverzett munkások.

A katonatömegek hangulatában fordulat állt be. Még a legmegbízhatóbbnak tartott gárdaezredek egy része is megingott. Az egyik gárdaezred meghasonlott parancsnoka kijelentette katonáinak: „Azt nem parancsolhatom meg nektek, hogy a tüntetőkre lőjetek, ahhoz pedig már öreg vagyok, hogy megszegjem a cárnak tett eskümet.” Azzal agyonlőtte magát. Dél tájban az egyik gárdaezred katonái feltörték a fegyverraktárt, és az így szerzett puskákkal és töltényekkel felszerelve, a Nyevszkij proszpektra vonultak. Amikor a rendőrség rálőtt a tüntető polgári lakosságra, a katonák a tömeg oldalára álltak, és viszonozták a tüzet. A tüntetés ennek következtében nyílt ütközetbe csapott át. A katonafelkeléssel megkezdődött a petrográdi helyőrség átállása. Ez a folyamat döntő módon befolyásolta az események alakulását.

A bolsevikok Viborg városrészi bizottsága – amely a letartóztatott Petrográdi Bizottság helyett ekkor átvette annak feladatkörét – február 26-án este tartott ülésén, a helyi küldöttek tájékoztatása alapján megállapította, hogy a munkások körében továbbra is elszánt forradalmi hangulat uralkodik. Az ülésen a páncélos egységek megbízottja a katonák nevében támogatást ígért a munkásoknak. Mindennek alapján a pártbizottság a sztrájk folytatása és általános fegyveres felkeléssé fejlesztése mellett döntött. Egyúttal elhatározta, hogy ösztönözni fogja a katonák és munkások barátkozását, a fegyverraktárak

megszerzésére irányuló akciókat, és lépéseket tesz annak érdekében, hogy a párt Központi Bizottsága mihamarabb felhívással forduljon az ország népéhez.

Február 27-e éjszakáján a volhíniai gárdaezred katonáinak egy csoportja esküt tett, hogy nem nyit tüzet a tüntetőkre. Reggel megölték a laktanyába érkező parancsnokot. Az ezred tisztjei megszöktek a legénység bosszúja elől. A felkelők ezután a Litván és Preobrazsenszkij-gárdaezred szálláshelyére mentek, és csatlakozásra szólították fel azokat. A felkelő ezredek a „Marseillaise” hangjai mellett a viborgi városrészbe vonultak. A felfegyverzett munkások és katonák kiszabadították a politikai elítélteket. A börtönökből kiszabaduló bolsevikok azonnal a forradalmi küzdelem élére álltak. Aktív szerepet játszottak a rendőrök által kiépített leshelyek (rejtett gépfegyverfészek) felszámolásában és a még habozó katonák megnyerésében.

Február 26-án este 600 katona állt a forradalom oldalán, s számuk egy nap leforgása alatt 66 700-ra ugrott. A felkelő egységek lefegyverezték tisztjeiket.

A felkelő munkás- és katonakülönítmények saját kezdeményezésükből elfoglalták a pályaudvarokat, a vízművek és az elektromos művek központjait, a raktárakat stb. Letartóztatták és a Tauriai Palotába szállították a cári főtitkárviselőket, a rendőrség irányítóit. Nyikolaj Dmitrijevics Golicin herceg, a cár utolsó miniszterelnöke páni félelemmel sürgette II. Miklós visszatérését, de már elkészt. Február 28-án reggel a cárhű erők utolsó maradványai – a Tengernagyi Hivatalt védő csapatok – is elhagyták őrhelyüket. A cári kormány a forradalom foglya lett. Az orosz főváros teljes egészében a felkelő nép hatalmába került.

A bolsevik párt Központi Bizottsága a forradalom sikeres előrehaladását látva, február 27-én „Oroszország minden polgárához” című kiáltványában arra hívta fel a néptömegeket, hogy válasszák meg képviselőiket az Ideiglenes Forradalmi Kormányba. A kiáltvány szerint az Ideiglenes Forradalmi Kormány megszilárdítja a köztársasági államformát, elkobozza a földesúri földeket és gabonakészleteket, bevezeti a nyolcórás munkaidőt, valamint közvetlenül a harcoló országok népeihez fordulva, véget vet az imperialista háborúnak.

A petrográdi munkások már az általános politikai sztrájk első napjaiban hozzáfogtak saját forradalmi hatalmi szerveik, a szovjetek megalkotásához. Erre akkor még egyetlen párt sem szólította fel őket. A tömegeknek a háború által sarkallt spontán mozgalmában annak a hatalmas politikai iskolának eredményei mutatkoztak meg, amelyet az első oroszországi forradalom és a bolsevik párt több éves szívós felvilágosító munkája jelentett.

A bolsevikok azonnal felkarolták a munkások forradalmi kezdeményezését. Február 25-én a Petrográdi Pártbizottság ülésén elhatározták, hogy minden üzemben tanácsokat kell választani. Felszólították az így létrejött szovjeteket, hogy válasszák meg a városi szovjethez delegált összekötőiket. A párt külön röpiratban sürgette, hogy az összekötők mielőbb alakítsák meg a Petrográdi Szovjetet.

A forradalom döntő óráiban a bolsevikok a tömegek között voltak, s közvetlenül részt vettek a fegyveres harcokban. A februári küzdelmekben sokan életüket áldozták. A háború idején a rendőrség újra meg újra lecsapott a bolsevik szervezetekre, megfosztotta a pártot legális működési lehetőségeitől, fedőszerveitől. Mindez kedvezett a mensevikeknek, akik politikai ténykedésükben például felhasználhatták a дума mensevik frakcióját vagy a hadiipari bizottságok „munkáscsoportjait”. A forradalom napjaiban e szervezetek keretében élénk politikai tevékenységet fejtettek ki, s az eszerekkel együttműködve befolyásuk alá vonták a munkásság és a tömegek nagyobb részét.

Február 27-én a Központi Hadiipari Bizottság munkáscsoportjának tagjai, a IV. Állami Дума mensevik képviselői, narodnyik és mensevik típusú értelmiségiek egy csoportja sietve összegyűlt a дума épületéül szolgáló Tauriai Palotában, és létrehozta a Munkásküldöttek Szovjetjének Ideiglenes Végrehajtó Bizottságát. A bizottság nevében kibocsátott kiáltvány felszólította a munkásokat és katonákat, hogy válasszák meg képviselőiket a Központi Szovjetbe. A küldöttek képviselőit ugyanezen a napon választották. A legtevékenyebb munkásfelkelők ekkor még az utcákon harcoltak a cárhű csapatok ellen. A választások eredményei tehát nem tükrözték teljes mértékben a munkások hangulatát.

A Petrográdi Szovjet első ülése február 27-én este nyílt meg mintegy 50 résztvevővel. A küldöttek többsége a mensevikek és az eszerek

közül került ki. Az ülésen a „munkáscsoport” és a mensevik duma-frakció tagjain kívül, az „irodalmi körök” képviselőit is ürügyén, helyet biztosítottak a mensevik Ny. Ny. Szuhanov (Gimmer; Himmer) „internacionalista mensevik” irányzatának. A Szovjet elnökévé az Állami Duma mensevik frakciójának vezetőjét, Ny. Sz. Csheidzét, helyetteseivé A. F. Kerenszkijt (eszer, a forradalom előtt a „Dolgozók Pártja” nevű forradalmi paraszti irányzat tagja: trudovik) és M. I. Szkobelevet (mensevik) választották. Csheidze és Szkobelev a mensevik párt ún. centrumához tartozott, amely nem kompromittálta magát annyira az imperialista háború támogatásával, mint a párt jobbszárnya. Előtérbe kerülésükben ez a körülmény is szerepet játszott. A Szovjet elnökségében és Végrehajtó Bizottságában szintén mensevik-eszer többség alakult ki. A Végrehajtó Bizottságba mindössze két bolsevik küldöttet választottak. A forradalom legfőbb szerve így azok kezébe került, akik korábban csak egy „békés forradalmat” tartottak elfogadhatónak, s akiket – saját bevallásuk szerint – meglepetésként értek az események.

A megalkuvó politikusok térnyerése ellenére a Petrográdi Szovjet a tömegakciók hatása alatt forradalmi kormány szervként tevékenykedett. A legsürgősebb feladatok megoldására katonai és élelmezésügyi bizottságot hozott létre. Elhatározta, hogy bírói zárlat alá helyezi a kincstári és közületi raktárakban található lisztkészleteket. Támogatta a munkások kezdeményezését, hogy a cári rendőrséget milíciával váltásák fel. Tíz biztost küldött ki a petrográdi kerületek népi hatalmának megszervezése céljából. Betiltotta a „fekete százak” sajtóorgánumait, és megkezdte saját lapja, az „Izvesztija” kiadását. A forradalmi intézkedések végrehajtását nehezítette, hogy a mensevik és eszer vezetők az első órától azt hangoztatták, hogy a munkások és a katonák „az általános bomlás csüggesztő feltételei között” nem képesek a burzsoázia segítsége nélkül kormányozni. A Petrográdi Szovjet opportunistá vezetésé végül is elhatározta, hogy átadja a hatalmat a burzsoázia politikai képviselőinek.

Az Állami Duma Ideiglenes Bizottsága

A győzelmesen kibontakozó petrográdi fegyveres felkelés láttán, a cárizmus kétségbeesett intézkedéseket tett hatalma megerősítésére. Az udvari körök attól tartottak, hogy az Állami Duma tevékenysége

hozzájárulhat a forradalom további kiszélesedéséhez. Igazolva látták félelmüket, amikor Rodzjanko, a дума októbrista elnöke újra és újra riadt hangú táviratokat intézett II. Miklóshoz. Rodzjanko a nagy méreteket öltő forradalmi mozgalomra hivatkozva leszerelő jellegű engedményeket kért. A cár – egyik magánlevelének tanúsága szerint – az engedmények pusztá gondolatáért is felháborodtan megbélyegezte a „kövér Rodzjankót”, és válaszképpen elrendelte a дума ülészakájának felfüggesztését.

E döntés híre február 26-án este érkezett a fővárosba. A pártfrakciók vezetői megvitatták, hogyan fogadják a cár kihívó lépését. A dumában képviselt liberális burzsoázia még ezek után sem fordult szembe nyíltan II. Miklós akaratával. Elhatározták, hogy nem tagadják meg a „legfelsőbb parancs” végrehajtását. A cári ukázt február 27-én reggel olvasták fel a Tauriai Palotában összegyűlt képviselők előtt. A képviselők – a frakciók vezetőinek utasítását követve – csendben végighallgatták, majd elhagyták az üléstermet. A „progresszív blokk” pártjainak meghunyászkodásában – ismert monarchista nézeteik mellett – nagy szerepe volt annak a félelemnek, hogy a cári ukáz teljesítésének megtagadása újabb lendületet ad a népmozgalmaknak.

A polgári pártok azonban jelezték, hogy nem értenek mindenben egyet a cárizmus taktikátlan és végletesen merev politikájával. A Tauriai Palota fehér termét, a дума üléseinek színhelyét elhagyó képviselők egy csoportja átvonult az ún. félkör alakú terembe, s ott vitatni kezdte a blokk teendőit, hangsúlyozva, hogy eszmecseréjük csupán „magánjellegű”.

A vitatkozók többsége a kadet párt vezetőjének, P. Ny. Miljukovnak véleményét tette magáévá. A moszkvai egyetem egykori történész-professzora, akit az első orosz forradalom után megfosztottak katedrájától (a cárizmus még ilyen konzervatívba oltott liberális politikust sem tűrt meg állami szolgálatban!), ebben az időben a дума központi alakja volt. Miljukov azt javasolta, hogy a képviselők az országban kibontakozó mozgalom jellegétől tegyék függővé álláspontjukat. A helyzet tisztázódásáig hozzák létre soraikból a дума Ideiglenes Bizottságát „a rend helyreállítása, valamint a személyekkel és intézményekkel való kapcsolattartás céljából”. E bizottságot *szenior-konventnak* (szenyoren konvent) is nevezi a történeti szakirodalom. A rögtönzött értekezlet elhatározta, hogy e bizottságban a „progresszív blokk” képviselőin kívül a trudovikoknak és a mensevikeknek is helyet biztosít, ezért a tagok közé választották Kerenszkijt és Csheidzét. Az Ideiglenes

Bizottság elnöke Rodzjanko, az Állami Duma elnöke lett. Mivel Kerenszkij és Csheidze, a Petrográdi Szovjet vezetői, a bizottságban is megalkuvó politikát folytattak, s mintegy alárendelték a szovjetet a дума bizottságának, a politikai kezdeményezés lassanként Miljukov és társai kezébe csúszott át.

A február 28-ára virradó éjszakán, amikor már kétségtelen volt, hogy a forradalom győzedelmeskedik – mégpedig a dumában képviselt polgári pártok számottevő segítsége nélkül –, az Ideiglenes Bizottság aktív tevékenységbe kezdett. Felhívást bocsátott ki Oroszország népeihez, amelyben kinyilatkoztatta, hogy magára vállalja „az állami és társadalmi rend helyreállításának” és az új kormány megalakításának feladatát. Az Ideiglenes Bizottság a minisztériumok munkájának irányítása céljából – átmeneti intézkedésként – biztosokat küldött ki a дума képviselői közül.

A Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjeinek egyesülése

Az Ideiglenes Bizottság legelső teendői között megkísérelte, hogy a „rendre és nyugalomra” hivatkozva, szembeállítsa a petrográdi helyőrséget a munkásfelkelők erőivel. A bolsevikok felismerték e szándékot, s ellensúlyozására széles körű szervező munkát fejtettek ki a helyőrség felkelői között. A február 28-ára virradó éjszakán, amikor a helyőrség képviselői a további útbaigazítások átvételére felkeresték a Tauriai Palotát, a bolsevik párt Központi Bizottságának ott-tartózkodó tagjai azt ajánlották a katonáknak, hogy térjenek vissza egységeikhez és a munkástanácsok mintájára alakítsanak ott is szovjeteket. Február 28-án megérkeztek az első katonaküldöttek a Petrográdi Szovjetbe. A bolsevikok ekkor a munkás- és katonaszovjetek egyesítését javasolták. A mensevikek közül többen ellenezték az egyesülést, s a forradalmi erők megosztásának kísérleteivel a burzsoázia kezére játszottak. A szovjet március 1-i ülésén mégis elhatározták, hogy felszólítják a katonákat: haladéknélkül válasszanak századonként egy-egy megbízottat, s azt küldjék a szovjetbe. A küldöttek közös szovjetbe tömörítése megerősítette a munkás-katona harci szövetséget, amely a februári napokban döntő szerepet játszott a forradalom győzelmében.

A Petrográdi Szovjet napirendre tűzte „az Állami Duma Ideiglenes Bizottságának a forradalmi hadsereggel szemben tanúsított fenyegető magatartása” tárgyú téma megvitatását. A katonaküldöttek javasla-

tára elfogadott határozat felhívta a helyőrséget, hogy ne adjanak fegyvert a tiszteknek.

E határozat alapján még ugyanezen a napon a szovjet a hadsereg szolgálati rendjét a híressé vált „1. számú parancsban” szabályozta; ezt szintén maguk a katonaküldöttek dolgozták ki. A parancs értelmében a hadsereg egységei katonabizottságokat választanak. Minden eljárásukban egyedül a Petrográdi Szovjetnek és saját bizottságaiknak engedelmeskednek.

Élénk visszhangot váltott ki az 1. számú parancsnak az a pontja is, amely kimondotta, hogy az egységek minden megkötés nélkül maguk választják tisztjeiket. Az utóbbi intézkedés ebben az időpontban erőteljes lendületet adott a hadsereg forradalmi mozgalmainak, és segített a reakciós tisztikar háttérbe szorításában. Éppen ezért reagáltak olyan érzékenyen erre a pontra a дума polgári pártjai és a velük együttműködő kispolgári politikusok. Az 1. számú parancs ellen indított széles körű jobboldali hadjárat elsősorban a tisztválasztásra irányította a tüzet. A bírálók gondosan leplezték kifogásaik politikai okait, s a „pártatlan katonai szakszerűség” mezében léptek fel. A burzsoá politikusok az 1. számú parancs közzétételekor lapjaikban kihagyták a sajtóközleményekből a tisztválasztásra vonatkozó pontot. Ennek ellenére a katonai bizottságok több helyütt alkalmazni kezdték a tisztválasztás rendszerét.

Végül is az 1. számú parancs a petrográdi helyőrséget a szovjet politikai vezetése alá vonta, és megfosztotta a tisztikart, valamint a дума Ideiglenes Bizottságát attól a lehetőségtől, hogy az ellenforradalom érdekében használják fel a hadsereget. Nemhiába írta később Kerenszkij, hogy tíz évet adott volna életéből, ha ezt a parancsot nem adják ki.

Az Ideiglenes Forradalmi Kormány megalakulása

A forradalom első napjaiban a reális hatalom a Petrográdi Szovjet kezében összpontosult, hiszen ellenőrzése alatt tartotta a pályaudvarokat, a nyomdákat és a távíróhivatalt. A felkelő munkások és katonák bizalmatlanul tekintettek a дума Ideiglenes Bizottságára, és a szovjet útmutatásait követték. Az eseményeknek ez az iránya válaszüte elé állította a szovjet kispolgári vezetőit, akik korábban hosszú éveken keresztül ismételtgették, hogy Oroszország még nem érett meg a szo-

cialista forradalomra. Véleményük szerint a második orosz forradalom győzelme után hosszú időre a burzsoáziának kell hatalomra kerülnie. Bár a februári forradalom egész története a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommá való fokozatos átfejlesztésének lehetőségét bizonyította, a szovjet irányítói továbbra is kitartottak régi nézeteik mellett.

A szovjet Végrehajtó Bizottságnak március 1-i ülésén a megalkuvó vezetők napirendre tűzték a hatalomról való lemondás kérdését. A jobboldali mensevikek az átruházást oly módon kívánták megvalósítani, hogy a szovjet képviselői is csatlakozzanak a burzsoá kormányhoz. Csheidze, az elnök, valamint M. Sztjeklov és Szuhanov, tehát az „internacionalista mensevikek” (akik a nyíltan nacionalista mensevikektől eltérőleg óvatos álláspontot foglaltak el az imperialista háború kérdésében) félelmüknek adtak kifejezést afölött, hogy a belépés a burzsoá kormányba kompromittálná a szovjet vezetőit a néptömegek körében. A burzsoá kormányhoz való egyszerű csatlakozás helyett azt javasolták, hogy csak a burzsoázia képviselőiből alakuljon meg a kormány, s a szovjet gyakoroljon „ellenőrzést” annak tevékenysége felett. A javaslat értelmében Csheidze bejelentette, hogy nem vállalja a дума Ideiglenes Bizottsága által felkínált munkaügyi miniszteri tisztséget. A bolsevikok azt ajánlották, hogy a kormány a szovjetben képviselt szocialista pártokból alakuljon meg.

A szovjet Végrehajtó Bizottsága úgy határozott, hogy tárgyalásokat kezd a дума Ideiglenes Bizottságával az Ideiglenes Forradalmi Kormány megalakításáról, de nem küldi tagjait az így létrejött kormányba. A tárgyalások során a szovjet vezetői a дума Ideiglenes Bizottságával kötendő megegyezés tervezetéből tudatosan kihagyták a forradalom legégetőbb problémáit, a háború és a béke, a föld és a nyolcórás munkaidő kérdését. Attól tartottak ugyanis, hogy e kérdések felbukkanása „megijeszti” a burzsoáziát, amely erre megtagadja a hatalom átvételét. A Végrehajtó Bizottság a megegyezés feltételeiként a következő problémákat választotta ki: a demokratikus köztársaság azonnali kikiáltása; a politikai és vallási elítéltek amnesztiája; gyülekezési, sajtó-, sztrájk- és szólásszabadság; e szabadságjogok kiterjesztése a katonai szolgálatot teljesítőkre; a hadsereg önkormányzata; népi milícia, az összes rendi, nemzeti és vallási megkülönböztetések eltörlése; az Alkotmányozó Gyűlés összehívása; az általános szavazati jog alapján választott helyi önkormányzat.

Március 2-án a Petrográdi Szovjet teljes ülése megvitatta a hatalom

kérdését. A bolsevikok továbbra is azt követelték, hogy az Ideiglenes Forradalmi Kormányt a szovjet hozza létre. A mensevikek a proletariátus „szervezetlenségére” és „széttagoltságára” hivatkozva, ismét elutasították ezt a tervet. Szuhanov kijelentette, hogy a burzsoáziát „fel kell használni a cárizmus felett aratott győzelem biztosítására, az ország demokratikus életének kiharcolására és megerősítésére”. Az eszer–mensevik vezetők a burzsoázia „feltételes támogatásának” formuláját kívánták elfogadtatni, és azt kérték, hogy a szovjet küldjön ki bizottságot a kormány tevékenységének „forradalmi ellenőrzése” céljából.

A szovjet küldötteinek többsége még nehezen igazodott el a politikai helyzet bonyodalmai között. Lelkesen megtapsolta a bolsevikokat, akik a burzsoáziával való bármiféle megegyezés ellen emeltek szót, ugyanakkor azonban Kerenszkij kérését is jóváhagyta.

Kerenszkij nevét a politikai perekben játszott védőügyvédi szerepe tette ismertté. A fiatal, rendkívül szenvedélyes hangú szónok a bíróság előtt, majd a дума трудовик-frakciójának elnökeként elmondott beszédeiben a kispolgári demokrácia talajáról több ízben éles hangon bírálta a cári kormány intézkedéseit. Ügyvédi irodáját messze földről felkeresték a paraszti küldöttségek, hogy segítségét kérjék az agrármozgalmak vád alá helyezett résztvevőinek ügyében. Radikális hangneme miatt a jobboldali októbristák veszedelmes forradalmárnak bélyegezték, s a cári ohrana, a titkosrendőrség is osztotta véleményüket. A bolsevik дума-frakció tagjainak letartóztatása után Kerenszkij tűnt a legbaloldalibb képviselőnek.

Idővel azonban mindinkább előtűntek tevékenységének árnyoldalai. Elsőként támogatta az imperialista háborút. Állásfoglalásain elhatalmasodott a beteges túlzásokba hajló hiúság és dicsvágy. Szónoklataiban egyre gyakrabban élt pózokkal és színészi fogásokkal. Kerenszkij a februári forradalom idején úgy érezte, hogy elérkezett az ő ideje. A polgári politikusok ijedelmét és az eszer–mensevik vezetők megalkuvását kihasználva, hozzálátott személyi hatalmának megalapozásához. A szovjet alelnökeként tárgyalásokat kezdett a дума Ideiglenes Bizottságával, és a szovjetre hivatkozva (de a szovjet engedélye nélkül) tárcát kért a megalakítás előtt álló kormányban. Amikor kilátásba helyezték számára az igazságügyi tárcát, megjelent a szovjet március 2-i teljes ülésén, hogy kicsikarja az utólagos jóváhagyást.

Ekkor elmondott beszéde a demagóg retorikai ügyeskedés mintaképe. Hol megilletődött suttogással, remegő hangon, hol pedig menny-

dörgő felkiáltásokkal követelte a szovjet hozzájárulását. „Én nem élhetek a nép nélkül, és abban a pillanatban, amikor Önök kételkednek bennem – megölnek!” – kiáltotta a hosszú beszéd végén, és anélkül, hogy megvárta volna a szavazást, kifutott a teremből.

A frázisoktól félrevezetett többség jóváhagyta Kerenszkij magánakcióját, és a Végrehajtó Bizottság által a hatalom átadására beterjesztett javaslatot. E döntésben a februári forradalom egyik alapvető ellentmondása jutott kifejezésre: a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetje, a győztes nép egyetlen jogos képviselője, önként átadta a hatalmat a burzsoá kormánynak. A forrongó néptömegek nem fogadták osztatlan tetszéssel a teljes ülés határozatát. Március 3-án mintegy 1000 munkás és katona népgyűlési határozatban mondta ki, hogy az alakulóban levő kormány „nem az igazi népérdekek kifejezője”, s ezért a szovjetnek kell magát forradalmi kormánnyá nyilvánítania.

Március 3-ára – hosszú tusakodás után – a cár is megérlelte elhatározását. II. Miklós az autokratákra jellemző konoksággal fogadta a tömegmozgalom kibontakozását, majd a forradalmat. El kell ismerüi, hogy ezekben a hetekben nem volt könnyű dolga. Ekkor már legközelebbi környezetének több tagja is lemondását kívánta. Még 1916. december 3-án történt, hogy a nagyhercegek családi tanácsának képviselőjében Pál herceg, II. Sándor legkisebb fia, ekkor a nagyhercegi tanács legidősebb tagja, kért kihallgatást a cárnál, és engedményekre vagy lemondásra szólította fel. II. Miklós fogadta Pált, s idegesen cigarettázott, amíg az a nagyhercegi kollektíva óhaját előterjesztette. Utána röviden elutasította a javaslatot, majd átadta a szót a bőbeszédű cárnénak. Alekszandra Fjodorovna már akkor tagadólag rázta a fejét, amikor Pál beszélt, utána pedig heves szöözönnel támadt rá, miközben gyakran szívére tette a kezét.

1917. január 7-én Rodzjanko járt a cárnál. Tanácsa nagy vonalakban megegyezett Pál herceg terveivel. II. Miklós ekkor már kevésbé látszott magabiztosnak. Két kezével fogta a fejét kétségbeesésében, és azt hajtogatta: lehetséges-e, hogy uralkodásának 22 éve alatt mindig téves úton járt? Végül azonban kiadta a duma elnökének útját.

Február 1-én Kokovcov, a Raszputyin befolyására korábban lemondott miniszterelnök jelentkezett kihallgatásra az udvarnál. Úgy találta, hogy II. Miklós megváltozott: lesoványodott, arca gyűrött és megviselt, szeme elvesztette régi csillogását. A cár zavartan mentegőzködött, és azt ismételtette, hogy nincs semmi baja, csak az előző éjszaka rosszul aludt. Kokovcov beszélgetésük közben arra lett figyelmes, hogy

nyitva van az egyik öltözőfülke ajtaja. Ebből arra következtetett, hogy bizonyára Alekszandra Fjodorovna ellenőrzi a kihallgatást. A дума képviselője ezúttal is üres kézzel távozott.

A következő vendég azonban összehasonlíthatatlanul nagyobb tekintélyű és sokkal határozottabb volt. A győztes forradalom kopogtatott a cár ajtaján. Mi sem jellemzőbb II. Miklósrá, aki ez idő tájt különvonatával a frontok parancsnokságait járta, hogy még február 27-e után is a helyzet urának hitte magát. Petrográd a nép kezén volt, de Miklós egyszerű kormánycserével akarta megoldani a válságot. Az újabb fenyegető hírek rászorították arra, hogy foglalkozzon a parlamentnek felelős kormány gondolatával.

Elkésett. Rodzjanko ekkor már maga sem kívánta megvédeni II. Miklós személyi hatalmát. De ha akarta volna is, a nép már nem tűrte II. Miklós mentegetését. 1917. március 2-ára virradó éjjel Rodzjanko beszélgetést folytatott a cárt képviselő Ruzszkij tábornokkal, az Északi Front parancsnokával (II. Miklós Pszkovba, az Északi Front parancsnokságának védelme alá menekült). A дума Ideiglenes Bizottságának elnöke sajnálkozva, de határozottan kérte a cár lemondását.

A cár a hadseregbe vetette reményét, ám éppen a hadsereg részéről érte a következő csapás. Ekkor a frontok parancsnokai és más magas rangú katonatisztek követelték lemondását, természetesen avégett, hogy így mentse a monarchiát.

Miután a főtisztek leveleit átadták II. Miklósnak, a cár március 2-án, ebéd után fogadta Gucskovot és V. V. Sulgint, a дума Ideiglenes Bizottságának küldötteit. A korábbi esztendőkből mindketten monarchia-hűségükről voltak ismertek. A cár különvonatának nevezetes zöld szalonkocsijában fogadta a vendégeket. Hosszú beszélgetés kezdődött, amelynek során a дума küldöttei minden ékesszólásukat latba vetve érveltek a lemondás mellett. Az uralkodó falfehér volt, szemei alatt vastag árkok húzódtak az álmatlanságtól. Végül bizonytalanul engedett. Aláírta a lemondási okmányt, de nem fia, hanem öccse, Mihály (Mihail Alekszandrovics) nagyherceg javára. Vibráló hangon, utalásszerűen meg is magyarázta döntésének okát az egybegyűlteknél (a szalonkocsi ajtaját közben kinyitották, s aki csak kíséretéből a közelben volt, odatódult). Jelentősegteljesen hangsúlyozta, hogy fiát, Alekszejt maga mellett akarja tartani, s ezzel sejtette, hogy még nem adta fel az önkényuralom visszaállításába vetett reményét.

A sánta Gucskov egy zokszót sem fűzött a lemondás módjához, és

Sulgin kíséretében boldogan távozott a lemondási okmánnyal. A lemondással egy időben Miklós G. J. Lvov herceg személyében még kinevezte a дума Ideigleges Bizottságának tagjaiból alakuló Ideiglenes Forradalmi Kormány miniszterelnökét! Lvov a liberális polgári zemsztvo-mozgalom (a területi önkormányzatok jogkörének kiszélesítését szorgalmazó alkotmányos irányzat) és a kadet párt ismert vezetője volt. Tolsztojánus hírében állt. Kinevezésekor vidéki birtokán tartózkodott. Nevének szóba hozásakor az a meggondolás vezette az Ideiglenes Bizottságot, hogy egy herceg nagyobb biztosítékot jelent az udvar számára, s hogy személyével áthidalhatják a miniszterelnökségért versengő Gucskov és Miljukov ellentétét.

Lvov herceg a távolból elhitte, hogy az Ideiglenes Bizottság csakis ugyan őt tartja az ország legkiválóbb államférfiának, s olyan önérzetesen vonult be Petrográdba, hogy általános derűtséget keltett a beavatottak körében. Azok a polgári politikusok, akik addig személyesen nem ismerték őt, csalódottan állapították meg, hogy a koros hercegnek alig van egy értelmes mondata, a döntéseket pedig általában mástól várja. A vezértelenség érzése önmagában is azonnal bizonytalanná tette a kormánytábort.

A monarchia megmentésére irányuló kísérlet a nép körében is elégedetlenséget keltett. Az Ideiglenes Kormány tagjaihoz a tömegek egyelőre megalapozatlan reményeket fűztek, de a monarchia már mindenképpen elviselhetetlen volt számukra. Miljukov egyik nyilatkozatát, amely hírül adta, hogy az alakulóban levő kormány meg kívánja őrizni a monarchikus államberendezkedést, hatalmas felháborodás fogadta. Március 3-ára virradóra a késő éjszakai órákban egy tisztekből álló csoport jelent meg a дума-bizottságnál, és bejelentette, hogy a tisztek élete kivétel nélkül minden ezredben veszélyben forog, ha Miljukov nem vonja vissza szavait. A következő nap Miljukov arra kényszerült, hogy „megmagyarázza” a sajtónak: a Romanovok mellett elhangzott nyilatkozatát csak magánvéleményének tekinti.

A tömegek kisvártatva erélyes tiltakozással feleltek a cári kiáltvánnyal Pszkovból hazaérkező Gucskov beszédére, amelyben a politikus köszöntötte Romanov Mihályt. A köztársasági érzület még az Ideiglenes Kormányt támogató eszer és mensevik pártban is általános volt. A fenyegető közhangulat láttán Mihály nem merte megkockáztatni a felajánlott koronát.

Az Ideiglenes Kormány összetételét március 3-án hozták nyilvánosságra. A külügyminiszteri tárcát Miljukov, a kadet párt vezére kapta.

A hadügyi és a tengerészetügyi miniszter az Október 17-i szövetség, vagyis az októbristák vezére, Gucskov lett, aki a reakció éveiben készen állva kiszolgáltatta az „Akasztó Sztolipint”. Kereskedelem- és iparügyi miniszterré A. I. Konovalovot, a haladó párti („progresszista”) moszkvai textilgyárost nevezték ki. A pénzügyminisztérium élére M. I. Tyerescsenko földbirtokos, az ország legnagyobb cukorgyárosa került. Az igazságügy-miniszteri székhez jutó eszer Kerenszkij a „demokrácia” képviselőjeként a kormány burzsoá jellegét volt hivatott leplezni. Kerenszkij kivételével a miniszterek valamennyien a nagyburzsoázia és a földbirtokosok pártjaihoz tartoztak. Az Ideiglenes Kormány a nagytőke és a kapitalizálódás útjára lépett földbirtokosok képviselőiből került ki. A kabinetet a népmozgalmakkal szemben táplált ellenséges érzülete mellett a gyakorlati kormányzásban nagyfokú járatlansága jellemezte.

Az Ideiglenes Kormány által kiadott nyilatkozat – ígéretként – megállapította, hogy a miniszterek a következő alapelvekre építik politikájukat: a politikai és vallási ügyekben elítéltek amnesztiája; szólásszabadság; sajtó-, szervezkedési, gyülekezési és sztrájk szabadság; a rendi, vallási és nemzeti megkülönböztetések eltörlése; a rendőrség felváltása milíciával. A nyilatkozat kilátásba helyezte az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívásának előkészítését. Nem említették azonban a demokratikus köztársaság megteremtését, az imperialista háború befejezését, a földesúri földek elkobzását és a nyolcórás munkanap bevezetését.

A kettőshatalom

A szovjetek tehát megegyeztek a burzsoáziával. Az utóbbi az eszközök és a mensevikek segítségével megszerezte a hatalmat. E sajátos fordulatot – amint erre V. I. Lenin „Levelek a távolból” című egykorú írása rámutatott – több okkal magyarázhatjuk. A két hatalmi központ összefonódását ideig-óráig a cári restauráció veszélye objektíve is szükségessé tette. De e helyzet viszonylagos tartósításában az eszer és mensevik párt jobboldali vezetőinek politikai behódolása volt a döntő tényező. Oroszország – társadalmi összetételét tekintve – 1917-ben még kispolgári ország. A munkásosztály az összlakossághoz viszonyítva aránylag csekély létszámú. A kistermelők tízmillióinál a cárizmus

igája alóli gyors felszabadulás és a polgári szabadságjogok kivívása a megnyugvás hangulatát terjesztette el.

Ez a hangulat még a munkásosztály soraiba is behatolt. A kispolgári ösztönösség vetette az események felszínére az eszer és a mensevik pártot, ez biztosított számukra többséget a szovjetekben. A munkásosztály azonban nem kívánta a burzsoázia egyeduralmát. Az országot két, sajátosan összekapcsolódó hatalmi centrum irányította: a burzsoázia hatalma az Ideiglenes Kormány képében, valamint a munkások és parasztok demokratikus diktatúrája a munkás- és katonaküldöttek szovjetjeinek formájában. A marxista történetírás – Lenin után – e jelenséget nevezi *kettőshatalomnak*. A kettőshatalom még az Ideiglenes Kormány megalakulása előtti időszakban keletkezett, amikor a forradalmi katonaság és munkásság megakadályozta, hogy a duma Ideiglenes Bizottsága befolyása alá vonja a petrográdi helyőrséget.

A kettőshatalom érvényesült, amikor a burzsoázia monarchikus kísérleteire elsöprő erejű tömegmozgalmak válaszoltak. A nép követelései miatt az Ideiglenes Kormánynak jóvá kellett hagynia a cári család letartóztatását. Ezt a felkelő katonák a Petrográdi Szovjet határozata alapján hajtották végre. A következő hónapokban a cárt és családját Carszkoje Szelóban őrizték.

A forradalom első napjaiban különös erővel bontakozott ki a tömegek alkotó tevékenysége. A munkások sok üzemben leváltották az igazgatóságot, elűzték a leginkább gyűlölt művezetőket, bevezették a munkásellenőrzést. Üzemi milíciát szerveztek, üzemi bizottságokat választottak, és önhatalmúlag bevezették a nyolcórás munkaidőt. Mozgalmuk óriási méreteket öltött, és olyan állhatatos volt, hogy a petrográdi tőkések engedményekre kényszerültek. Március 10-én a Gyáriparosok Szövetsége és a Petrográdi Szovjet egyezményt kötött a nyolcórás munkaidő bevezetéséről és a gyári üzemi bizottságok, valamint a „békéltető kamarák” felállításáról.

A februári forradalom vidéken

Február 28-ára virradó éjszaka az OSZDMP Központi Bizottságának Moszkva Területi Irodája általános sztrájkra és tömegtüntetésekre szólította fel a munkásokat a petrográdi munkások és parasztok megsegítése céljából. A párt kiáltványa szorgalmazta a munkásküldöttek szovjetjeinek megalakítását.

Március 1-én a moszkvai munkások és a helyőrség forradalmi érzelmű osztagai megszállták a postát, a távíróhivatalt, a telefonközpontot, az Állami Bankot, a rendőrőrsöket, a városparancsnokságot, a Kremlt és a fegyverraktárat. Kiszabadították a politikai elítélteket. Estére Moszkva a felkelő munkások és katonák hatalmába került.

A petrográdi és moszkvai események után a forradalmi hullám végigsöpört az egész országon. A cári hatalmi gépezet és közigazgatás felszámolásának mindenütt az illegalitásból kilépő bolsevikok voltak az előharcosai. A legtöbb vidéki szovjetben azonban, a fővároshoz hasonlóan, szintén a mensevikek és eszerek ragadták kezükbe a vezetést.

Abban a néhány szovjetben, ahol kezdettől fogva a bolsevikok befolyása került túlsúlyba (például Kronstadtban, Ivanovo-Voznyeszenszkben, Jekatyerinburgban), határozat született a munkásellenőrzés megvalósításáról, a földért küzdő parasztok támogatásáról, a munkásmilícia szervezéséről stb.

A fronton a katonai vezetés gátolni próbálta a forradalom híreinek terjedését. Nem engedélyezték az újságok továbbítását, megtiltották, hogy katonai küldöttségek látogassanak Petrográdra, feltartóztatták a hadra kelt sereghez tartó munkásdelegációkat. A forradalom hírei mégis eljutottak a lövészárkokba. A katonák forradalmi dalokat énekelve, vörös zászlókat bontva, lelkes tüntetéssel köszöntötték a cárizmus felett aratott győzelmet. A legénység sok helyütt megtagadta az engedelmességet a reakciós parancsnokoknak, és – főleg a demokratikus érzelmű zászlósok közül – új parancsnokokat választott. Az 1. számú parancs hatására a fronton is létrejöttek a katonabizottságok.

A forradalomról szóló hírek a falvak világában is gyorsan terjedtek. Ismét megindultak a parasztmozgalmak. Március folyamán több kormányzóságban járási parasztkongresszusokat tartottak, ezeken a földesúri földek megváltás nélküli átadását követelték. A régi cári közigazgatási gépezet helyébe a földművelők járási parasztbizottságokat szerveztek.

A második orosz forradalom külföldi visszhangja

A februári forradalom szerte a világon izmosította a haladó erőket. Az 1917 áprilisában kirobbant németországi tömegsztrájk jelszavai az orosz forradalom ideológiai hatását tükrözték. A francia katonák „tíz-

parancsolata”, amely illegálisan terjedt és nagy népszerűségnek örvendett a nyugati front lövészárkaiban, egyszerűen megismételte az 1. számú parancs legfontosabb részleteit.

A Keleti Fronton a cárizmus bukása után a szemben álló felek katonái barátkozni kezdtek. Az orosz hadsereg bolsevik csoportjai röpiratokkal és újságokkal látták el a német és osztrák–magyar egységeket, magyarázták a háború imperialista jellegét és a februári forradalom jelentőségét. E frontbarátkozás nagymértékben megerősítette a népek béketörekvéseit.

A második orosz forradalom győzelme nyilvánvalóvá tette – amit talán az első, vereséggel végződő orosz forradalom után még vitatni lehetett –, hogy az oroszországi munkásosztály, amely „felborította a Romanov-monarchia vérrel és szennyel borított rozzant szekerét” (Lenin), mozgalmának átütő erejét tekintve, kétségtelenül a nemzetközi munkásmozgalom élcsapata.

A februári forradalom és a történetírás

Századunk történetének kevés olyan nagyobb szabású eseménye van, amelynek forrásanyaga annyira feltárt és közreadott lenne, mint a februári forradalomé. Ennek ellenére e forradalmi „öt nap” (február 23–27) megítélése még mindig a viták keresztútjében áll.

Ezekben a forradalom kiváltó okainak kérdése foglalja el az első helyet. A nyugati polgári történetírás és az oroszországi uralkodó osztályok emigrációba vonult képviselői a februári forradalom alapvető okát rendszerint a gazdasági és társadalmi viszonyokon kívül eső szubjektív tényezőkben keresik. E „klasszikussá” vált polgári magyarázat szerint a cár és tanácsadói csak értelmi képességeik hiánya miatt tagadták meg az alkotmányos engedményeket, s ezzel nemcsak a régi rendszert döntötték pusztulásba, de tulajdonképpen magát Oroszországot is. Ebből a felfogásból logikusan következik, hogy a polgári történészek többsége szerint az adott feltételek mellett is elejét lehetett volna venni a forradalomnak.

A februári forradalom véletlenszerűségének beállítását két legenda terjesztésével támasztják alá. Az egyik a cár személyes fogyatékosságait túlozza el. Ha Oroszországnak más cárja lett volna, nem következik be 1917 – hangzik gyakran a tétel. A másik legenda Raszputyin köré fonódik, s szoros kapcsolatban áll az előzővel. Raszputyin

bűnös módon behálózta a cárnét és a cárt, majd erkölcsileg és politikailag tönkretette Oroszországot. Ez a „lojális” verzió a cárról – a cár kegyencére hárítja a felelősséget.

Természetesen a cári család viselt dolgainak és általában a felső körök válságának leírása nélkül sem kaphatunk hiteles és meggyőző képet. Az is kétségtelen, hogy a régi hatalom hallatlan rövidlátása, kiáltóan szubjektív elszámításai lényegesen meggyorsították a forradalom győzelmét, fokozták a forradalmi robbanás feszítő erejét.

A polgári véleményekkel a cárizmus társadalmi és politikai lényegének elemzését és a népi forradalmi mozgalom elsődlegességének tételét állíthatjuk szembe. A forradalom igazában azért tört ki, mert a cári abszolutizmus gazdasági, társadalmi és politikai érdekei már semmiképpen sem voltak összeegyeztethetők Oroszország modern fejlődésével, a néptömegek forradalmi törekvéseivel, kivált a világháború körülményei között.

A viták másik gyújtópontja az a probléma, vajon melyik párt vagy pártcsoporthoz tartozott az adott zászlót és jelszavakat a forradalomnak? Más szóval: milyen jellegű volt a februári fordulat? A polgári történetírás itt különösen szorult helyzetben van. A cárizmus következetes ellenfeleinek nem kívánja pártját fogni – a cárizmust pedig aligha védheti nyíltan. Ezért valamely harmadik irányzat szerepét igyekszik a legfontosabbnak és igazán dicsérhetőnek feltüntetni. Többen a „haladó blokkot” jelölik meg a forradalom szervezőjeként. A harmadik erő idealizálását azonban – mint láttuk – eleve lehetetlenné teszik az orosz történelem kiáltó tényei.

A kiutat sok polgári történész abban látja, hogy a februári forradalmat kizárólag a tömegek ösztönös akciójaként állítja be. Ez az első pillantásra talán rokonszenvesnek tűnő magyarázat a mensevik emlékirat-irodalomból ered, amely szerint a forradalmat semmiféle szervezett erő sem kezdeményezte. Nem nehéz meglegelni e koncepció történelmi gyökerét: a jobboldali mensevik vezetők egykori mulasztását. Február 27-e – írják – mindenkit úgy ért, mint derült égből a villámcsapás, sőt arról is beszélnek, hogy forradalmárok nélküli forradalom alakult ki. Trockij külföldön megjelent könyvében azzal a hasonlattal él, hogy a forradalmárok átaludták a forradalmat. Érdekes, hogy még a szovjet történetírásnak is volt olyan szakasza, amikor egyoldalúan a februári forradalom ösztönös jellegét hangoztatta.

A februári forradalom ösztönösségéről szóló tételt a szovjet történetírás később bíráltni kezdte. A harmincas és negyvenes években azon-

ban e koncepciót túlzó, az ellenkező véglethez vezető kritikának vetették alá. Az ösztönös forradalom helyét elfoglalta a bolsevikok által pontosan megtervezett és irányított forradalom. Február nagyon hasonlatos lett Októberhez.

Az ösztönösség túlzott hangsúlyozása – akár polgári oldalról merül fel, akár a marxista igényű történetírásban mutatkozik – csakugyan kifogásolható. Már kezdetben is sok jel mutatott a bolsevikok aktív és fontos közreműködésére, az utóbbi időkben pedig – különösen a hatvanas évek iratkiadásai nyomán – világossá vált, hogy a bolsevik párt nem gyengült meg annyira 1917 februárjáig, amint azt korábban még a kommunisták is feltételezték. Bár harmincszor mértek nagy csapást a párt Petrográdi Bizottságára és több ezer bolsevikot bebörtönöztek, száműztek és emigrációba kényszerítettek, 1917 elején a hatósági jelentések egyértelműen a párt szervező központjának nagy szerepét, a párt viszonylagos épségét hangsúlyozzák. Megdöntik például azt a polgári tételt, hogy 1914 júliusa a bolsevik párt halálos ítéletét jelentette. A tömegek leggyakrabban vagy az emlékezetükből felidézett, vagy a közvetlenül kapott bolsevik jelszavakat követték. A februári forradalom kirobbanásáért és sikeres befejezéséért a bolsevik párt tette a legtöbbet. A bolsevikok petrográdi szervezete – bár távolról sem tudta átfogni az egész forradalmi folyamatot –, a legfontosabb tömegakciókban menet közben kivívta magának a vezető szerepet.

A mai marxista történetírás tehát elhatárolja magát az ösztönösség túlhangsúlyozásától, illetve a teljes tervszerűség végletes felfogásaitól. Lenin több alkalommal hangsúlyozta cikkeiben a bolsevikok fontos szervező és irányító szerepét a februári forradalom eseményeiben, ugyanakkor óvott attól, hogy alábecsüljék a tömegek ösztönös forradalmi kezdeményezéseinek jelentőségét.

A februári forradalommal kapcsolatos történeti-elméleti problémák harmadik területként jelölhetjük meg az orosz polgári demokratikus forradalom helyi-nemzeti sajátosságainak kérdését. Az újabb szovjet kutatások arra világítottak rá, hogy ebben a történelmi eseményben is jól tanulmányozható az orosz burzsoázia párját ritkító politikai gyávasága, történelmileg kialakult hajlama a behódolásra a szélsőjobb oldal előtt. Az orosz nagypolgári és kispolgári pártok mindkét részről ragaszkodtak a közös koalíciós kormányzathoz. Az orosz burzsoázia tehát még egy átmeneti jellegű, tisztán jobboldali szociáldemokrata kormány elöl is elzárkózott, s az utóbbiak sem tartottak erre igényt.

Az orosz burzsoázia alkalmatlansága a nagystílusú politikai layírozásra

már a februári forradalom idején megmutatkozott. Ez az osztály nemcsak hatalma kivívására volt képtelen, de arra is, hogy azt hosszabb időn át megtartsa.

A mai polgári történetírás vezető irányzatai saját szempontjukból tragikusnak nevezik a februári eseményeket. S ez érthető is, hiszen Oroszországban munkások által vezetett polgári demokratikus forradalomra, igazi népfelkelésre került sor. Az „orosz márciust” ezért bátran és hangsúlyozottan vallhatja saját hagyományának a szocialista utókor.

Igaz, ez a forradalom nem végzett teljes munkát. Indokolt volt tehát a fiatal Pausztovszkij jelszava: „A fejet hidegen, a szívet melegen tartani! Ez még csak a prológu!”

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom előkészítése

Az Ideiglenes Kormány belpolitikája

A februári forradalom után Oroszország gyakorlatilag polgári demokratikus köztársasággá alakult. A nép milliói bekapcsolódtak a politikai életbe. Sokasodtak és erősödtek a dolgozók tömegszervezetei: a szovjetek, a szakszervezetek és a katonai bizottságok. A politikai pártok lázas tevékenységet fejtettek ki. Oroszország a hadviselő országok között a világ legszabadabb állama lett.

A bolsevik párt végre törvényesen léphetett a küzdőtérrre. Az OSZD(b)MP Központi Bizottságának illegálisból kilépő bizottságai Petrográdban és Moszkvában különösen nagy munkát végeztek a munkások és parasztok körében. A párt lapjai ismét nyíltan szólhattak a tömegekhez. Petrográdon a „Pravda”, Moszkvában a „Szocial-Demokrat” jelent meg rendszeresen.

A kettőshatalom új és különösen bonyolult viszonyai közepette, amelyhez még a német támadás veszélye járult, néhány bolsevik bizottság és a párt ismert vezetői (Kamenyev és mások) helytelen álláspontot foglaltak el az Ideiglenes Kormánnyal szemben. Felhívták ugyanis a munkásosztályt, hogy ellenőrizze a kormány tevékenységét és leplezze le a burzsoáziának a forradalom továbbfejlődése ellen irányuló mesterkedéseit. Ez a felfogás megalapozatlan reményeket keltezt a tömegekben azt illetően, hogy az Ideiglenes Kormány valóban képes a forradalom érdekében tevékenykedni.

E hibás helyzetmegítélés nyert kifejezést I. V. Sztálinnak abban a követelésében is, hogy a béketárgyalások azonnali megkezdése érdekében „nyomást kell gyakorolni” az Ideiglenes Kormányra. Amíg Lenin haza nem érkezett, a pártnak nem sikerült egyértelmű álláspontot kialakítania az Ideiglenes Kormánnyal szemben. Az ideológiai tisztázatlanság ellenére, a párt munkája ebben az időszakban is eredményes volt. Kihasználta a kedvező politikai helyzetet, kiépítette a legális szervezeteket, tisztségeket szerzett a tömegszervezetekben és

kiszélesítette sajtóhálózatát. Ami pedig a fő: a bolsevik párt ekkor sem kötelezte el magát az Ideiglenes Kormánynak.

Lvov herceg kezdetben arra kényszerült, hogy eltérje a néptömegek addig sohasem látott politikai aktivitását és törvénybe iktassa, amit a tömegmozgalom kivívott. A forradalom napjaiban kiszabadult politikai elítéltek amnesztiában részesültek, eltörölték a cári ünnepeket stb.

A kormány politikája azonban véget akart vetni a kettőshatalomnak, és mindenáron fel kívánta tartóztatni a forradalom továbbfejlődését. A kabinet több tagjának monarchikus érzelmeit bizonyította, hogy a kormány nem fordult szembe a cárizmus intézményével: Oroszországot – 1917 szeptemberéig – nem nyilvánították hivatalosan köztársasággá. Az államrend ügye hónapokon keresztül nyitott kérdés maradt. Ez bármikor megkönnyíthette az önkényuralom restaurációját.

Az iparban nem vezették be a nyolcórás munkaidőt. A kormány hozott ugyan néhány megtevesztő célzatú rendeletet a vállalkozói haszon korlátozásáról, de ezek a vállalkozók ellenállásán megbuktak.

A kormány nem tudott kenyeret adni a népnek, mert ehhez el kellett volna koboznia a földbirtokosok gabonakészleteit. Az „éhségmozgalmak” közvetlen nyomása alatt törvényerejű rendeletet hoztak a gabonamonopóliumról és a kötött gabonaárakról. Mivel azonban nem kívánták sérteni a földbirtokosok érdekeit, ez a törvény is papíron maradt.

Március elején a minisztertanács megvitatta „az angliai gabonaszállítási kötelezettséggel kapcsolatos esetleges nehézségek” kérdését. Az egyre jobban kibontakozó általános éhínség ellenére az Ideiglenes Kormány titokban 50 millió pud gabonával kedveskedett az angol imperialista kormánynak.

A burzsoá hatalom nem kívánta elkobozni a földbirtokosok földjeit. (1917-ben több mint 65 millió gyeszjatyina földet, vagyis a magántulajdonban levő terület 60%-át bankadósság terhelte. A földek elkobzása tehát a burzsoázia érdekeit is közvetlenül érintette volna.) A kormány megelégedett a cári család birtokainak kisajátításával.

Ilyen körülmények között a parasztok maguk fogtak hozzá a földesúri földek megszerzéséhez és felosztásához. 1917 márciusában – a hivatalos statisztika valószerűtlenül alacsony adatai szerint is – a parasztok 17 esetben sértették meg a földbirtokosok jogait. Áprilisban 204, májusban 259 hasonló esetet jegyeztek fel. Az Ideiglenes Kormány a föld-

birtokosok védelmére kelt. A kormányzósági biztosokat felhatalmazta, hogy katonai erő bevetésével is fojtsák el a paraszti megmozdulásokat.

Áprilisban a kormány „A vetések védelméről” szóló törvényerejű rendelettel teljes védelmet biztosított a földbirtokosoknak, kimondta a bérleti díjak jogosságát, és kártérítést ítélt meg arra az esetre, ha a parasztok mozgalma kárt okozna a vetésekben.

A februári forradalom soknemzetiségű megmozdulás volt. A tömegek nemzetiségi hovatartozásuktól függetlenül vettek részt a cárizmus megdöntésében. Sőt, az elnyomott népek fiainak külön okuk volt a leszámolásra az önkényuralommal. A forradalom napjaiban és azt követően fellendültek a nemzeti felszabadító mozgalmak, amelyek a nemzeti elnyomás teljes megszüntetését követelték az Ideiglenes Kormánytól. Az orosz forradalmi mozgalom általában becsületbeli ügynek tekintette a felszabadulásukért harcoló nemzetek támogatását. Természeteszerű volt, hogy a februári forradalom arra szorította az Ideiglenes Kormányt, hogy azonnali intézkedések egész sorával módosítsa a nemzeti elnyomást célzó cári törvényeket. Így került sor többek között 1917. március 7-én Finnország alkotmányának visszaállítására, március 16-án pedig a lengyel nép önrendelkezési jogának formális elismeréséről szóló kormányfelhívás kiadására. (Igaz, az utóbbi szövege érzékeltette, hogy a Lvov-kormány nem gondolja komolyan, amit mond: eleve kikötötte, hogy a megalakuló „független” lengyel államnak katonai szövetségben kell lennie Oroszországgal.) Az Ideiglenes Kormány felemásan is nagy jelentőségű nemzetiségpolitikai rendelkezéseiben fontos szerepet játszott a Petrográdi Szovjet ösztönzése. Jellemző, hogy a szovjet két nappal korábban tette közzé a lengyelekhez intézett kiáltványát.

A kormány egy ideig még további részletengedményeket tett a nemzetiségi politika területén; a március 20-i kormánydekrétum eltörölt néhány vallási és nemzeti megkülönböztető rendelkezést. De a burzsoá hatalom a kadet párt programjának megfelelő nagyhatalmi sovíniszta politikát folytatott. A nemzeti elnyomás nyílt és durva formáját egy leplezett elnyomó politika váltotta fel.

Lvov kabinetje ellenségesen fogadta az autonómiát és önrendelkezést követelő népek törekvéseit. Az Ideiglenes Kormány buharai helytartója azt írta Petrográdba, hogy Közép-Ázsia közigazgatását „Tunisz, Algír, Marokkó és Egyiptom példája alapján” szervezte meg. Még az Ideiglenes Kormány által a nemzetiségi területeken bevezetett „hely-

tartó” és „helytartóság” elnevezéseket is az imperialista gyarmattartók szótárából merítették.

A februári forradalom nemzetiségpolitikai vívmányai ennek ellenére számottevőek, és annál inkább méltányolhatók, mert a polgári kormányok később még határozottabban igyekeztek részenként visszavonni, burkoltan visszaperelni az engedményeket.

A kormány külpolitikája

Az 1917 februárja előtt kialakult kormányzati válságot elmélyítette, hogy az angol és a francia imperializmusnak is érdeke fűződött II. Miklós bukás előtt álló és a különbéke irányába tapogatózó kormányzati rendszerének felváltásához. A nyugati szövetséges hatalmak ebben az időben már szívesebben látták volna, ha az orosz kormányzat – természetesen nem forradalom, hanem egy szűk körben végrehajtott államcsíny útján – a burzsoázia ellenzéki politikusainak kezébe kerül. A Gucskov, Miljukov és társaik által képviselt burzsoázia folytatni kívánta a háborút, és ennek a célnak elérésére rugalmasabb politikára volt képes, mint a cárizmus. Az orosz tőkét szoros szálak fűzték a nyugati kapitalista hatalmakhoz. Miljukov, aki az első forradalom után egy ideig Chicagóban működött, amerikai útjai és egyéb külföldi utazásai során személyesen is kapcsolatba lépett a nyugati imperialista politikai körökkel, és felajánlotta pártja szolgálatait. Az októbristakadet vezetők fokozatosan elnyerték a nyugati követségek támogatását. (Legtovább a Paléologue által vezetett francia nagykövetség tartott ki a cárizmus mellett: az eseményekkel lépést tartani nem tudó Paléologue-ot májusban visszahívták állomáshelyéről.) Amikor a forradalmi események következtében váratlanul az új kormány élére kerültek, nem kellett a nyugati szövetségesek és az Egyesült Államok beavatkozásától tartaniuk. Ez hozzájárult a februári forradalom gyors győzelméhez.

Az Ideiglenes Kormány hivatalba lépésének ötödik napján az Egyesült Államok kormánya már elismerte Lvov kabinetjét. Példáját még ugyanaznap Anglia, Franciaország és Olaszország is követte.

A támogatásért és az elismerésért viszontszolgálatok jártak. Miljukov március 5-i nyilatkozatában célzott arra, hogy a háborút a „végső győzelemig” kellene folytatni. A külügyminiszter állásfoglalása nyug-

talanságot keltett a fővárosi munkásság körében. A Petrográdi Szovjet március 14-én tiltakozott a háborús propaganda ellen.

Ilyen körülmények között az Ideiglenes Kormánynak óvatosan kellett eljárnia. Különösen a forradalmat követő első hetekben leplezte külpolitikájának igazi arculatát. Március 27-én kiadott nyilatkozatában békevágát hangoztatta, és elutasította a területi hódítások gondolatát.

Közben azonban a háború folyt tovább. Újabb kiegészítő csapatokat szereltek fel. Kibocsátották a „Szabadság kölcsönt”, amelynek a háborúval kapcsolatos pénzügyi problémák egy részét kellett volna megoldania.

A hazai pénzforrások nem fedezték az imperialista öldöklés költségeit, ezért március 4-én a kormány utasítást adott a japán és az amerikai pénzpiac által kínált lehetőségek felmérésére. A szükséges kölcsönöket rövid idő múlva az Egyesült Államok kormánya folyósította. Csak a 25 millió dollártól 125 millió dollárig terjedő amerikai kölcsönök összesen 450 millió dollárra rúgtak. A pénzügyi segélynyújtás feltétele az volt, hogy Oroszország tovább folytatja a háborút. A kölcsönösszegeket az amerikai megbízottak ellenőrzése mellett lehetett felhasználni.

Az Ideiglenes Kormány Angliától és Franciaországtól is kapott kölcsönöket, természetesen a háború folytatásának kikötésével.

Az imperialista külpolitika álcázását az ún. forradalmi honvédelem ideológiája szolgálta. A burzsoá politikusok és eszer-mensevik kiszolgálók szerint a cárizmus bukásakor a háború elvesztette imperialista jellegét, és forradalmi honvédő küzdelemmé változott. Ügyesen a császári Németország és a Habsburg-monarchia – a háborús ellenfelek – közismerten reakciós államrendjére hivatkoztak. Azt ismételtgették: ha Oroszország beszünteti az ellenállást, elvesznek a forradalom vívmányai. Történelmietlenül, a külpolitikai helyzet különbségének elhallgatásával párhuzamot vontak az Ideiglenes Kormány által viselt háború és a nagy francia forradalom harcai között, holott az Ideiglenes Kormány a nyugati imperialista hatalmakkal közös rablóérdekekért folytatta a háborút. A látszólag demokratikus érvek egy ideig megtévesztő hatást gyakoroltak a tömegekre, különösen a parasztságra. Néhány hétig a forradalom híveinek jelentős része is lelkesen követte a kormány külpolitikai intézkedéseit. A forradalom győzelme után fellépő kispolgári eszmei áradatnak e „forradalmi honvédő” hangulat volt a legnehezebben leküzdhető és legelterjedtebb megnyilvánulási formája.

Lenin a forradalom kirobbanásakor Svájcban tartózkodott. Az események hírére keresni kezdte a hazautazás lehetőségeit. Világháborús időkben ez nehéz feladatnak bizonyult. Az antantországok nem voltak hajlandók átengedni az orosz emigránsok közismerten háborúellenes csoportját, így elsősorban a bolsevikokat. Az antanthatalmakkal egyetértésben eljáró orosz Ideiglenes Kormány sem válaszolt a svájci emigránsok segélykérő felszólításaira. Mivel a háború alatt Kovaljovszkij, az ismert liberális politikus hazatérésevel kapcsolatban már előfordult, hogy orosz állampolgár a hazaárulás gyanúja nélkül Németországon keresztül jutott Oroszországba (Miljukov annak idején az állomáson ünnepélyesen fogadta Kovaljovszkijt), Martov, az „internacionalista mensevikek” vezetője azt a javaslatot vetette fel, hogy az emigránsok is így térjenek haza. Lenin elfogadta a javaslatot, de – előre látva politikai ellenfeleinek gátlástalan magatartását – az út előkészítésére a svájci internacionalista szocialistákat kérte fel. A német kormány hajlandónak mutatkozott az akció lebonyolítására. Az emigránsok hazatérésétől az oroszországi háborúellenes mozgalom erősödését, majd Oroszország katonai összeomlását várta. (A német kormány és a vezérkar számításai rövid távon nem nélkülözték a realitás elemeit, de abban a tekintetben nagyfokú politikai szűklátókörűségről tettek tanúbizonyságot, hogy kizárólag a pillanatnyi katonai terhek csökkentésének szempontjából mérlegelték az emigránsok hazautazását. Később ugyanezen körök keserű szemrehányást tettek maguknak, amiért akaratlanul is segítséget nyújtottak az általuk lehetetlennek tartott szocialista forradalom kibontakozásához, s közvetve a német császárság megdöntéséhez.)

Március 26-án Lenin, 32 emigráns kíséretében (19 bolsevik, 5 Bund-tag, 7 más pártok és csoportok képviselője) Németországon keresztül Svédországba utazott. A német kormánnyal kötött megállapodás szerint az emigránsok kocsiját a hatóságok nem ellenőrizhették, oda be nem léphettek. Útközben német részről mégis kísérletet tettek arra, hogy Leninnel érintkezésbe lépjenek, ezt azonban Lenin, a közvetítő szerepet játszó svájci szocialisták segítségével, határozottan elutasította. Az emigránsok Svédországon, majd Finnországon keresztül érkeztek az orosz fővárosba. Lenin sikeres hazatérése láttán az a svájci emigráns csoport is a Németországon keresztül történő visszatérés mellett döntött, amely először elutasította e gondolatot.

Az Ideiglenes Kormányban képviselt pártok csakhamar meghamisították az események történetét, és a Németországon történt átutazás miatt a hazaárulás vádját koholták Lenin és bolsevik társai ellen, közben pedig hallgattak az antant szerepéről, saját magatartásukról, Kovaljovszkij és a nem bolsevik emigránsok hasonló útjáról.

Amikor április 3-án a bolsevik párt vezére megérkezett Petrográdra, a pályaudvaron hatalmas tömeg köszöntötte. A következő napon Lenin ismertette történelmi jelentőségű „Áprilisi téziseit”, amelyek a forradalom után kialakult sajtószerű helyzet helyes értékelésével vértették fel a pártot és a munkásosztályt.

A bolsevik párt vezére rámutatott, hogy az Ideiglenes Kormány által folytatott háború is rabló, imperialista jellegű küzdelem. Megvilágította, hogy Oroszország a polgári demokratikus forradalom és a szocialista forradalom közti átmenet állapotába került. Az „Áprilisi tézisek” nagyszerű eredményeihez tartozik, hogy a pontos helyzetmegítélésen kívül felsorolta azokat a közvetlen célokat is, amelyekért küzdve a párt a legkönnyebben lendítheti tovább az eseményeket a szocialista forradalom irányába. Semmi támogatást az Ideiglenes Kormánynak – követelte Lenin. A kettőshatalmat a munkás- és katonaküldöttek osztatlan hatalmával kell felváltani. A szovjet köztársaság a forradalmi hatalom egyetlen lehetséges formája. Gazdasági téren a földesúri földek elkobzását és nacionalizálását, az ország valamennyi bankjának egy nemzeti bankban való egyesítését, valamint e hitelintézet és az ipar munkásellenőrzésének bevezetését javasolta. A párt eredményesebb munkája érdekében a tézisek a pártkongresszus azonnali összehívását, a program megújítását, a párt nevének megváltoztatását (*szociáldemokrata* helyett *kommunista* párt), végül az opportunizmustól és szociálsovinizmustól mentes III. Internacionálé megalapítását irányozták elő.

A „Minden hatalmat a szovjeteknek!” jelszó, amelyet Lenin „Áprilisi tézisei” vetettek fel, a forradalom viszonylag békés lefolytatására irányult. A kettőshatalom viszonyai között Lenin – kivételesen – lehetségesnek tartotta a nagyarányú fegyveres összecsapás elkerülését. A mensevikek felléptek a szovjetek osztatlan hatalma ellen. A „Minden hatalmat a szovjeteknek!” jelszó tehát hozzájárult e pártok leleplezéséhez, tömegbázisuk megintatásához.

Az „Áprilisi tézisek” választ adtak mindazokra a kérdésekre, amelyekkel az illegalitásból kilépő, száműzetésből és emigrációból megtérő bolsevikok szembe találták magukat. A pártmunkások többsége fel-

ismerte a lenini útmutatásokban rejlő forradalmi energiát. Lenin hazatérése és közvetlen eszmei irányítása véget vetett a párt vezető köreiből február után megfigyelhető bizonytalankodásnak.

A Téli Palotán vörös zászló lengett, és az orosz főváros több pontján ugyancsak a forradalmi munkásmozgalom jelképével játszott a szél. Mégis, a reakció felütötte fejét. A tisztikar arra készült, hogy eltörölje és megtorolja a forradalom legfőbb katonapolitikai vívmányát, a hadsereg életét demokratizáló 1. számú parancsot.

Ez az a korszak, amikor a kormány tagjai a munkás- és katonaküldöttek szovjetjéhez úgy fordultak jóváhagyásért, s úgy intéztek lemondást kilátásba helyező üzeneteket, mint korábban a cárokhoz. S mindemellett azok tartották erősebben kezükben a hatalom gyepölőjét, akik a legszívesebben karddal ütöttek volna szét a szovjeteken. A cár letartóztatására monarchisták adtak parancsot, az Alkotmányozó Gyűlés összehívásáról azok szavaltak, akiknek abban főtt a fejük, miképpen lehetne mind távolabbra kitolni ennek a népszavazásszerű megnyilatkozásnak a határidejét.

Ebben az összekavarodott világban a hazatért Lenin ismerte fel pontosan az események fejlődésének tulajdonképpeni irányát. Ez az alacsony termetű, törekeny csontú ember, szellemének gigászi erejével lendített egyet a forradalom megtorpant kerekén.

A polgári hatalom első válsága

Az elhúzódó háború szenvedései, a gazdasági bomlás és a féktelen spekuláció fokozatosan rávilágítottak az Ideiglenes Kormány igazi arculatára. Megkezdődött a tömegek kijózanodásának folyamata.

A kormánypolitika első válsága 1917 áprilisában bontakozott ki, amikor Miljukov külügyminiszter kezdeményezésére a kormány nyíltan biztosította a szövetséges hatalmakat, hogy Oroszország a végső győzelemig kívánja folytatni a háborút (Miljukov-jegyzék). A kétség-telenül imperialista célzatú jegyzék felháborította a petrográdi katonákat és munkásokat. A bolsevik párt Központi Bizottsága tiltakozásra szólította fel a lakosságot. Április 20-án és 21-én Petrográd viharos munkás- és katonatüntetések színhelye volt. „Minden hatalmat a szovjeteknek!”, „Le a háborúval!”, „Le Miljukovval!” – e jelszavak alatt vonultak fel a tüntetők.

A Miljukov-jegyzék nyomán támadt népmozgalmak a kormányt támogató pártok belső ellentéteit is kiélezték. Gucskov hadügyminiszter és Miljukov külügyminiszter helyzete különösen kritikussá vált. A tüntetők elsősorban őket bírálták, ugyanakkor maguk nem kívántak engedni a nyomásnak. Felváltásukat elősegítette a Kerenszkij és az említett politikusok között kifejlődő személyi versengés és pártellentét. A két legbefolyásosabb miniszter lemondása (Miljukov: április 26, Gucskov: április 30) kormányválságot idézett elő. A tárgyalások eredményeképpen a kormány május 3—5-én átalakult. A már korábban lemondott miniszterek kiváltak, két miniszter tárcát cserélt (Singarjov földművelésügyi miniszter átvette a pénzügyminisztérium, Tyerescsenko pénzügyminiszter pedig a külügyminisztérium vezetését), s Kerenszkijen kívül még öt új „szocialista” miniszter került a kormányba — az eszer és mensevik párt képviselőiben. Köztük volt Csernov, az eszer párt egyik vezetője, mint földművelésügyi miniszter és a mensevik Cereteli posta- és távíróügyi miniszterként. A tőkésék tehát a megalkuvó politikusok tömegbázisát használták ki.

Az új, első koalíciós kormány megalakulása előtt az eszerek és mensevikek tagadó válasza esetére a többi burzsoá miniszter is lemondással fenyegetőzött. Ultimátumukkal kedvező helyzet alakult ki a szovjetek szempontjából. A hatalom magamagát kínálta. A kispolgári pártok vezetői azonban ezúttal is elutasították a szovjetek osztatlan hatalmát. Nyomásukra a Petrográdi Szovjet Végrehajtó Bizottsága elküldte képviselőit a kormányba.

Gucskov helyett Kerenszkij kapta a had- és tengerészetügyi tárcát, vagyis kulcsfontosságú pozíciókat szerzett. Osztályjellegét tekintve a koalíciós kormányban a nagyburzsoázia és a kispolgári pártok vezetőinek blokkja öltött alakot. A tíz kadet párti és októbrista miniszter az új Lvov-kormányban is biztosította a nagypolgári pártok többségét. A hatalmat ugyanaz az osztály birtokolta, mint korábban, ennél fogva a kormánypolitika lényege is változatlan maradt. Ugyanakkor a megalkuvók nyíltan átálltak az ellenforradalmi burzsoázia táborába. A kadetek mellett a mensevikek és eszerek is kormányzó párttá váltak.

A koalíciós kormány létrehozása ideig-óráig lehetővé tette, hogy a burzsoázia megtartsa hatalmát. A válság kirobbantó oka azonban nem szűnt meg. Ezen a talajon elkerülhetetlen volt az újabb válság.

A lenini eszmékkel felfegyverzett párt bátran harcba indult a szocialista forradalom kibontakoztatásáért. Az erők mozgósításában nagy szerepet játszott a bolsevikok VII. (áprilisi) összoroszországi konferenciája. A Kommunista Párt történetében e megbeszélés kongresszushoz hasonló jelentőségre tett szert.

A konferenciát április 24—29-én tartották Petrográdon. Legfontosabb eseménye a politikai helyzetről tartott beszámoló volt, amelyben Lenin részletesebben kifejtette az „Áprilisi tézisek” mondanivalóját.

A konferencia küldötteinek többsége jóváhagyta Lenin tervét. L. B. Kamenyev és A. I. Rikov, a párt ismert funkcionáriusai, valamint mások azonban támadták a téziseket. Azt bizonygatták, hogy Oroszországban még nem fejeződött be a polgári demokratikus forradalom, ezért még nem alakultak ki a szocialista forradalom előfeltételei.

A konferencia a Lenin által beterjesztett határozati javaslatokat fogadta el a politikai helyzet, a háború, az Ideiglenes Kormányral szemben követendő magatartás, az agrárprobléma és a pártprogram felülvizsgálásának kérdésében.

A nemzeti kérdéstről I. V. Sztálin tartott beszámolót. A beszámoló megvitatása után a konferencia jóváhagyta a nemzeti kérdés Lenin fogalmazta határozati javaslatát. Ez kimondotta, hogy csak az elnyomott nemzetek elszakadásra való jogának elismerése biztosíthatja a különböző nemzetiségű munkások teljes szolidaritását, csak ez mozdíthatja elő a nemzetek demokratikus közeledését. A konferencia határozatait a bolsevik agitátorok ezrei ismertették a legszélesebb tömegekkel.

Az üzemi (gyári) bizottságok és a szakszervezetek a forradalmi harc gócpontjaivá lettek. Márciusban és áprilisban egyedül Petrográdon és Moszkvában legalább 130, az egész országban pedig több mint 2000 szakszervezet alakult. E szervezetek összevonása útján 1917 júliusára 976 szakszervezet született, összesen másfél millió taggal. A szakszervezetek késői kiépülése a cári elnyomás alól felszabaduló oroszországi munkásmozgalom tipikus jelensége.

1917 tavaszán megélné a szovjetek munkája. Ismét több helyi szovjet szabadult ki a mensevikek és eszerek által vezetett petrográdi és moszkvai szovjetek bűvköréből, és megelőzve azokat, a szóban forgó területen valóságos hatalmat gyakorolt. Így Orehovo-Zujevóban,

Szerpuhovban, Bogorodszkban és néhány más városban a szovjetek kivívták a nyolcórás munkaidőt, és munkásellenőrzés alatt tartották a termelést.

A szovjetek munkájának további kibontakozását számottevően gátolta az országos központ hiánya.

A bolsevikok felhasználták és egységes mederbe terelték a forradalmi tömegmozgalom legkülönbözőbb áramlatait. Nagy jelentőséget tulajdonítottak a falusi, mindenekelőtt a proletár és félproletár rétegek között végzett pártmunkának.

Április közepén 30 kormányzóság paraszti szervezeteinek képviselői tanácskoztak Petrográdon. A tanácskozás idején a „Pravda” megjelentette Lenin „A parasztküldöttek kongresszusa” című cikkét. Május 4-től 28-ig tanácskozott a parasztküldöttek I. összoroszországi kongresszusa, amelyen 1115 küldött vett részt. Bár a kongresszuson csak igen kis bolsevik frakció képviseltette magát, Lenin mégis fontosnak tartotta, hogy nyílt levéllel forduljon a parasztküldöttekhez, majd személyesen is megjelent az ülésteremben és beszédet mondott. Ismertette a bolsevikok programját a föld, a háború és az államberendezkedés kérdésében.

A forradalmi agitáció nem maradt hatástalan, de a parasztok hangulatát ekkor még bizonyos kettősség, tisztázatlanság jellemezte. A kongresszus másik ülésén Kerenszkij is részt vett, felszólalt, s homályos frázisokat hangoztatott arról, hogy az 1917-es forradalom nem ismétli meg az 1905-ös forradalom hibáját, s biztosítja a földet a parasztnak. Az eszerek és mensevikek szólamai félrevezették a politikailag jórészt tájékozatlan küldötteket. A kongresszus sok tagja félreismerte, ennél fogva éltette Kerenszkijt: a parasztok köréje sereglettek, s igaz képviselőjüként ölelgették, majd egy székre ültetve, vállaikon vitték autójához.

A katonatömegek gyorsabban kiábrándultak az Ideiglenes Kormány által propagált „forradalmi honvédelemből”; egyre kevésbé hallgattak a megalkuvó pártok szavára. 1917 áprilisában a petrográdi helyőrségnek mintegy fele már a bolsevikokat követte. A moszkvai helyőrségben erre az időre 2000 körül járt a bolsevikok száma. 1917 júniusában zajlott le az OSZD(b)MP katonai szervezeteinek összoroszországi konferenciája. Ezen 26 000 párttag nevében 60 szervezet képviseltette magát 107 küldöttjével. A konferencia munkáját Lenin személyesen vezette. A megbeszélés egyik eredményeként létrejött a Katonai Szervezetek Összoroszországi Központi Irodája.

A Balti Flottában végzett politikai munka jobb irányítását szolgálta a Balti Flotta április 22-én megalakított Központi Bizottsága (Centrobalt); ennek elnökévé P. Dibenko ismert bolsevik tengerészt választották.

A nőmozgalomban eredményes tevékenységet fejtett ki a „Rabotnyica” („Munkásnő”) című bolsevik lap. Szerkesztőségében N. K. Krupszkaja (Lenin felesége), M. I. Uljanova (Lenin nővére), J. D. Sztaszova, A. I. Jelizarova és a párt más neves tagjai munkálkodtak.

A munkásosztály öntudatosulását, politikai aktivitásának fokozódását legjobban a fegyveres proletár szervezetek létrehozása bizonyította. Áprilistól Petrográdon és Moszkvában megkezdődött a munkásőrségek átalakítása Vörös Gárdává. A bolsevik többségű Viborg-városrészi Szovjet által kidolgozott működési szabályzatot mindenütt átvették.

A cárizmus bukása után kiszabadult külföldi hadifogoly forradalmárok – köztük sok magyar – tömegesen léptek be a vörös gárdák alakulataiba.

A szovjetek I. összoroszországi kongresszusa

1917. június 3-án Petrográdon megkezdte, majd június 24-ig folytatta munkáját a szovjetek I. összoroszországi kongresszusa. Az 1000-nél is több küldöttből álló testület túlnyomó többsége mensevikekből és eszerekből került ki. A bolsevik pártot csak 105 küldött képviselte. A bolsevik frakció azzal a javaslattal fordult a kongresszushoz, hogy mindenekelőtt az Ideiglenes Kormány által előkészített nagyszabású katonai támadás kérdését vitassák meg. A javaslatot a kongresszus vezetősége nem fogadta el.

A kormány által teremtett jogi és közbiztonsági zűrzavarban a szovjetek kongresszusa rendelkezett az ország egyetlen jól összefogható hatalmi szervezete felett. Kezébe vehette volna a hatalmat, de az eszerek és a mensevikek elutasították ezt a lehetőséget. Cereteli, a mensevik párt egyik grúz származású vezetője, a II. Duma egykori tagja, felszólalásában hangoztatta, hogy az országban nincs olyan párt, amely képes lenne egyedül magára vállalni a hatalmat.

„Van olyan párt!” – felelte fennhangon a padok közül Lenin. Majd a szónoki emelvényről leleplezte az Ideiglenes Kormány népellenes politikáját, és ismertette az OSZD(b)MP áprilisi konferenciájának határozatait.

Lenin felszólalása lényeges hatást gyakorolt a küldöttekre. A határozatok jellegét azonban a résztvevők pártösszetétele határozta meg. A kongresszus jóváhagyta az Ideiglenes Kormány politikáját és bizalmát nyilvánította iránta. A szovjetek ekkor megválasztott Központi Végrehajtó Bizottsága főleg eszerekből és mensevikekből állt. Tagjai közé választottak azonban 35 bolsevikot is, köztük Lenint, Sztálint, Sz. I. Guszevet (a bolsevik párt alapító tagját) és Ny. V. Krilenkót (a párt katonai szervezeteinek ismert vezetőjét).

E kongresszuson találkozott személyesen Lenin és Kerenszkij. A hadügyminiszter féltékenyen figyelte hatalmas politikai ellenfelét, míg Lenin legfeljebb gúnyos megjegyzéseket fűzött Kerenszkij színpadias viselkedéséhez.

A bolsevikok a teremben kisebbségben maradtak, de nemhiába ismerte el emlékiratában Kerenszkij, hogy az utcákon másként alakultak az erőviszonyok.

A júniusi válság

A szovjetek kongresszusának ülészése közben a háborús kizsákmányolás által meggyötört petrográdi munkások egy csoportja tüntetést rendezett és benyújtotta követeléseit a dolgozók parlamentjéhez. A tüntetés ösztönösen kezdődött. A bolsevikok elhatározták, hogy szervezett jelleget adnak a munkástömegek mozgalmának. A Központi Bizottság június 10-re békés tüntetést hirdetett, hogy megmutassa a kongresszus küldötteinek a nép igazi akaratát és ezúton gyakoroljon nyomást rájuk.

Amikor a mensevikek és az eszerek értesültek erről, határozatot fogadtattak el a kongresszussal, amely betiltotta a tüntetést. Arra számítottak, hogy a tilalom ellenére végrehajtott tüntetés esetén polgárháború szításával vádolhatják a bolsevikokat, és ezzel az ürüggyel ki zárhatják őket a szovjetekekből.

A Központi Bizottság úgy döntött, hogy aláveti magát a kongresszus határozatának, és felhívta a tömegeket: álljanak el tervüktől. A Központi Bizottság határozatát végrehajtották. Az eszer és a mensevik vezetők azonban tömegkapcsolataik megőrzése céljából egy saját vezetésük és saját jelszavuk („Bizalmat az Ideiglenes Kormánynak!”) alatt lebonyolódó tüntetést tűztek ki június 18-ára. A bolsevik párt fel-

szólította a munkásokat és katonákat, hogy bolsevik jelszavakkal vegyenek részt a tüntetésen.

Június 18-án mintegy félmillió munkás és katona vonult az utcákra. A „Minden hatalmat a szovjeteknek!”, „Le a tíz kapitalista miniszterrel!”, „Le a háborúval!” jelszavak között a szó szoros értelmében elvesztek az eszer és mensevik jelszavak. A júniusi tüntetés megmutatta, hogy szakadatlanul tovább emelkedik a tömegek politikai képzettségének színvonala, és növekszik a párt befolyása.

A katonai támadás kudarca. A júliusi tüntetés. A kettőshatalom felszámolása

Az orosz hadsereg Tarnopol (Tyernopol) körzetében június 18-án hosszabb szünet után támadást indított. Az offenzívába 300 000 katonát vetettek be. A támadás ellentétben állt a katonák és a tömegek békevágyával. Ezt az újabb „Bruszilov-offenzívát” (ekkor már Bruszilov volt az orosz csapatok főparancsnoka) katonailag hibásan készítették elő; még a február előtt összeállított tervek szerint hajtották végre, a gyalogságot nem támogatta megfelelőképpen a tüzérség, kevés löszert biztosítottak stb. Az offenzíva végül is összeomlott. A kormány kalandorpolitikája folytán közel 150 000 ember elesett vagy megsebesült.

A kudarc híre újabb válságot robbantott ki.

A tömegek fellépéséhez három kadet-miniszter (Singarjov, Manuilov és Sahovszkoj) lemondási színjátéka adta meg a közvetlen indítást. A polgári miniszterek ezzel a látszat-távozással akarták kikényszeríteni, hogy az Ideiglenes Kormány még reakciósabb nemzetiségi politikát folytasson Ukrajnában. Arra számítottak, hogy az eszerek és a mensevikek újabb meghátrálása esetén a bolsevik párt betiltását, a munkások lefegyverzését és a forradalmi csapatoknak a fővárosból való kivonását is kikényszeríthetik. A kadetek taktikázása azonban visszautott: nemcsak a kormányválság robbant ki, de jelentős mértékben elmélyült a szocialista forradalmat érlelő, az országot átfogó krízis.

Július 3-án az első lövészezred legénysége elhatározta, hogy fegyverrel lép fel az Ideiglenes Kormánnyal szemben. A katonák és a hozzájuk csatlakozott munkások a Tauriai Palota körül gyülekeztek. A bolsevikok gyors beavatkozással igyekeztek visszatartani a tömegeket az ösztönös és előkészítetlen fellépéstől.

A tömegek mozgalmát azonban már nem lehetett megállítani. Az OSZD(b)MP Központi Bizottsága július 3-án késő este elhatározta, hogy a következő napra „Minden hatalmat a szovjeteknek!” jelszó alatt békés felvonulást szervez. A szélsőjobboldali pogromcsoportok elleni önvédelem céljából azonban ajánlatosnak tartotta a tüntetők lefegyverzését. Az előkészületek irányítására az OSZD(b)MP katonai szervezete mellett törzskart hoztak létre. Július 4-én Petrográd utcáin több mint félmillió munkás, katona és Kronstadtból érkezett tengerész vett részt a tüntetésen. A tüntetők egy része fegyvert viselt.

A tüntetők 1000 emberenként egy-egy képviselőt választottak, és rajtuk keresztül azt követelték a Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottságától, hogy vegye kezébe a hatalmat. Az eszer és a mensevik vezetők visszautasították a tüntetők követelését, és támogatták a burzsoá politikusok megtorló rendszabályait. A Központi Végrehajtó Bizottság „a rend helyreállításán” és a tüntetés szétverésén fáradozó körzeti katonai parancsnok segítségére két eszer politikust küldött ki.

A kormány tisztiiskolásokkal és kozákokkal rontott a tömegre. A tüntetőkre több helyütt rálöttek. A katonák és a tengerészek viszonozták a tüzet. Ezen a napon mintegy 400 embert lőttek agyon, illetve sebesítettek meg.

Az ellenforradalom támadásba lendült. Petrográdban kihirdették az ostromállapotot. Július 6-án feldúlták a „Pravda” szerkesztőségét és a Trud nyomda helyiségeit. A bolsevik újságok terjesztéséért a tisztiiskolások meggyilkoltak egy Voinov nevű munkást. Gátlástalan rágalomhadjárat indult a bolsevikok és személyesen Lenin ellen. A kormány fegyveres felkelés megszervezésének ürügyén elfogatta V. A. Antonov-Ovszejenkót, az 1906. évi szevasztopoli felkelés szervezőjét, aki 1917 májusában tért haza a száműzetésből, és a mensevikektől elfordulva, részt vállalt a bolsevikok küzdelmében. Letartóztatták még A. M. Kollontajt, Kamenyevet és a párt több ismert aktivistáját, valamint Trockijt, aki az általa vezetett „területközi” szociáldemokrata csoporttal (*mezsrajonka* – a bolsevikok és mensevikek között elhelyezkedni óhajtó centrista irányzat) együtt akkor kérte felvételét a bolsevik pártba. (Trockij május 4-én tért vissza az emigrációból).

Az Ideiglenes Kormány letartóztatási parancsot adott ki Lenin ellen. A forradalom vezérének először Petrográdban, majd a Razliv-tó közepében kellett elrejtőznie. Augusztus végén Lenin Finnországba távozott.

A kormánycsapatok megkezdték a munkások lefegyverzését. Július

12-én a fronton ismét bevezették a halálos ítéletet. Július 8-tól Kerenszkij az Ideiglenes Kormány miniszterelnöke lett. Mivel a kadet-politikusok kezdetben távol tartották magukat az első Kerenszkij-kabinet-től, a kormányban csak eszer és mensevik miniszterek voltak. Így a nép és a burzsoázia közé a magukat szocialistának nevező miniszterek sorfala került. Július 24-én, néhány hetes válság után Kerenszkij szabályosan megalakította kormányát, a második koalíciós kormányt. Ebben a tárcák egyik felét ismét a kadetek, másik felét pedig az eszerek és a mensevikek kapták. A kormány beköltözött a cár lakosztályába, a Téli Palotába. Kerenszkij elsősorban önmagára vállalta a forradalmi tömegek letörésének vagyis az ellenforradalom elősegítésének reakciós szerepét.

Lenin „Három válság” című cikkében közvetlenül az események után végigtekintett az április és július között többször ismétlődő politikai bonyodalmak történetén. Cáfolta, hogy ezeket „mesterségesen idézték elő”. A cikk találóan állapítja meg, hogy az Ideiglenes Kormány politikája miatt kiobbant válságok túlnőttek a szokásos tömegtüntetések keretein, de nem érték el a forradalom szintjét.

Bolsevik jelszavak alatt tüntettek Moszkvában, Ivanovo-Vozneszenszkben, Jaroszlavlban, Nyizsnyij-Novgorodban és más városokban is.

A júliusi napok megváltoztatták az ország politikai helyzetét és osztály-erőviszonyait. A mensevik és az eszer párt egy jobboldali vezető csoportja már nemcsak egyezkedni kívánt a burzsoáziával, hanem az ellenforradalom közvetlen segédcsapatává alakult. Az eszer–mensevik szovjetek az Ideiglenes Kormány fiókintézményeivé züllöttek. Véget ért a kettőshatalom: a burzsoázia osztatlanul kezdte birtokolni az államhatalmat. Egyre nyilvánvalóbb lett, hogy az új körülmények között a forradalom sorsát csak fegyveres harc döntheti el.

A fegyveres felkelés távlata

A tüntetés szétverését követő napon Lenin az OSZD(b)MP szűk körű tanácskozásán elemezte a július 3–5-i eseményeket. Itt elhangzott hozzászólásában, valamint „A jelszavakról”, „A politikai helyzet” és „A forradalom tanulságai” című cikkeiben új taktikai irányvonal alapjait vetette meg.

A Lenin által kidolgozott taktikát fogadta el az OSZD(b)MP VI.

kongresszusa, amelyet Petrográdon július 26 és augusztus 3-a között illegálisan tartottak. Lenin rejtkehelyéről is döntő eszmei befolyást gyakorolt a kongresszusra: ő dolgozta ki a politikai helyzetet elemző téziseket, az ő cikkei jelentették a vezérfonalat a határozatok kidolgozásakor. A kongresszus egyhangúlag tiszteletbeli elnökévé választotta Lenint, és üdvözlét intézett hozzá.

A kongresszus napirendjének legfontosabb pontja a Központi Bizottság politikai és szervezeti munkáját taglaló beszámoló és a politikai helyzetről szóló előterjesztés volt (Sztálin, illetve Szverdlov tolmácsolásában kerültek megvitatásra). A VI. kongresszus úgy döntött, hogy a „Minden hatalmat a szovjeteknek!” jelszót ideiglenesen vissza kell vonni, mivel a szovjetek az ellenforradalom fedezékének szerepét játszották, és e jelszó a szocialista forradalom békés győzelmének megalapozatlan reményét kelthette volna a tömegekben. A kongresszus is megerősítette, hogy az új hatalmi viszonyokat tekintve, fel kell készülni az imperialista burzsoázia diktatúrájának fegyveres megdöntésére.

A „Minden hatalmat a szovjeteknek!” jelszó ideiglenes visszavonása nem jelentette általában a szovjetek elvetését. A párt csak az akkori, eszerek és mensevikek által vezetett szovjeteket tartotta képtelennek a hatalom átvételére. Egyébként a bolsevikok még az eszer–mensevik többségű szovjetekben is bent maradtak.

A kongresszus teljes mértékben jóváhagyta Leninnek azt a nagy horderejű elméleti következtetését, hogy a szocializmus először egyetlen, elszigetelt országban is győzhet.

J. A. Preobrazsenszkij, a kongresszus egyik küldötte azt hangoztatta, hogy a nyugati államok forradalma nélkül Oroszországban nem diadalmaskodhat a szocialista forradalom. Sztálin a delegátusok helyeslése közben védelmezte Lenin álláspontját: „Nincs kizárva az a lehetőség, hogy éppen Oroszország lesz az az ország, amely utat tör a szocializmushoz.”

A kongresszus jóváhagyta az Ideiglenes Kormány által letartóztatott Trockijnak és a „területköziek” csoportjának a bolsevik pártba való felvételét. A Trockij korábbi, inkább centrista irányvonalát követő szociáldemokrata politikusok (Joffe, Karahan, Lunacsarszkij, Pokrovszkij, Rjazanov, Urickij és mások) a februári forradalom után közelebb kerültek a bolsevikokhoz, minthogy az események az utóbbiakat igazolták. (E közeledés még a mensevik párt forradalmi elemeinél is megfigyelhető). Így indokoltan merült fel a forradalmi erőkk

szövetkezésének, egységük megteremtésének gondolata. Más oldalról azonban döntő kérdés volt, hogy az esetleges egyesülés a bolsevik program alapján jöjjön létre. Hosszú tanácskozások után a mensevik párt tárgyalópartnerei elutasították ezt a feltételt. A „területköziek” azonban másként döntöttek: elhatározták, hogy belépnek a bolsevik pártha. Csatlakozásuk, amellet, hogy a leninizmus fölényét bizonyította, egy sereg tehetséges forradalmi értelmiséggel erősítette a bolsevik pártot. Így – bár csökevényes formában – az oroszországi szocialista forradalom előtt is megfigyelhető a szociáldemokrata irányzatok-egyesülése.

Az ellenforradalom erőinek mozgósítása.

Az Állami Tanácskozás. A Kornyilov-lázadás elfojtása

A júliusi események után a burzsoázia katonai diktatúra kiépítéséhez kezdett. A diktátor szerepére L. G. Kornyilov tábornokot, a hadsereg új főparancsnokát szemelték ki, akit július 19-én neveztek ki a liberálisnak tartott Bruszilov helyébe. A fő csapást a bolsevikokra akarták mérni, de közben már elhatározták, hogy szétkergetik a feleslegessé vált mensevik és eszer szovjetekeket.

A diktatúra parlamentáris álcázása céljából hívta életre a kormány az Állami Tanácskozást. A kereskedelmi és ipari körök, a földbirtokosok, a tábornoki kar, a papság, a kadet párt szószólóiból és az Állami Duma egykori képviselőiből összeállított testület Moszkvában, 1917. augusztus 12-én kezdte meg üléseit. A Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottsága kis létszámú, eszerekből és mensevikekből álló küldöttséggel képviseltette magát.

A szélsőjobboldal az Állami Tanácskozás megnyitását egybe akarta kötni Kornyilov diktátorra nyilvánításával, az Ideiglenes Kormány megbuktatásával, valamint a szovjeteke és a demokratikus szervezetek szétkergetésével. Evégett a frontról Moszkvába irányítottak egy kozák ezredet. Az Állami Tanácskozáson – Kerenszkij segítségével – megjelent Kornyilov tábornok.

A burzsoázia azonban nem tudta végrehajtani a tervét. A kozákokat feltartóztatták a forradalmi munkások és katonák. A bolsevik párt moszkvai bizottsága az ellenforradalom elleni harc céljaira forradalmi központot hozott létre. Az Állami Tanácskozás megnyitásának napján

a moszkvai bolsevikok a Központi Bizottság utasítására sztrájkot szerveztek, amelyben több mint 400 000 ember vett részt.

A tanácskozás után Kornyilov Mogiljovba utazott, az ellenforradalom központjává alakult katonai főhadiszállásra. Ide tartottak ekkoriban bankárok, nagykereskedők, gyárosok, az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország diplomáciai képviselői. A közvélemény megtevesztésére a burzsoá sajtó légből kapott híreket közölt arról, hogy a bolsevikok a februári forradalom féléves évfordulóján (augusztus 27-én) felkelést akarnak kirobbantani Petrográdon.

Kornyilov felkelése 1917. augusztus 25-én kezdődött. Valamivel előbb, augusztus 21-én, Kornyilov hívei a német fronton feladták Rigát, mert ebben a körzetben a bolsevikok növekedő befolyásával szemben már tehetetlennek érezték magukat. Az ellenforradalmárok tehát attól sem riadtak vissza, hogy a külső ellenség kezére játsszanak. A tervek szerint dél felől Kalegyin tábornoknak kellett Kornyilov segítségére sietnie. A felkelés előkészítő szakaszában Kerenszkij is együttműködött Kornyilovval. Az Ideiglenes Kormány elnöke alaptalanul abban bízott, hogy a szélsőjobboldali lázadás megerősíti saját pozícióját.

Kornyilov, Krimov tábornok parancsnoksága alatt a III. lovashadosztályt és a kaukázusi hegyilakókból toborzott „vad hadosztályt” küldte Petrográd ellen. A főváros ellen vonuló egységekkel tartott egy angol harckocsizó különítmény is, amelyben orosz egyenruhába öltöztetett angolok szolgáltak.

Az első látszatsikerek után Kornyilov haladéktalanul ultimátumot küldött az Ideiglenes Kormánynak. A hadiállapot kihirdetését követelte a fővárosban, és igényt támasztott a teljes katonai és polgári hatalomra. Az ultimátum azonnali lemondásra szólította fel az Ideiglenes Kormány elnökét és minisztereit. Az új kormány megalakításának jogát Kornyilov magának tartotta fenn.

A lázadás kettészakította a kormányt. Kerenszkij számára Kornyilov ellenséges fellépése, saját személyi hatalmának veszélyeztetettsége, valamint félelme a szélsőjobboldali puccs keltette tömegfelháborodástól, lehetetlenné tette a lázadás további támogatását. Az Ideiglenes Kormány elnöke parancsot adott Kornyilov leváltására, és lázadóvá nyilvánította addigi cinkostársát. A kadet-párti miniszterek nem követték Kerenszkij döntését, hanem Kornyilov iránti szolidaritásuk kifejezéséként valamennyien lemondtak.

A bolsevik párt Központi Bizottsága augusztus 27-én elfogadta a

lázadás szétverésére készített tervezetet. Minszk, Orsa, Vityebszk és Gomel ekkor alakult, bolsevik befolyás alatt álló forradalmi bizottságai fegyveres különítményeket állítottak a lázadók mogiljovi fészékének szétverésére. Hadmozdulataik eredményeként Mogiljovot körülférták. A forradalmárok feltartóztatták a Petrográd felé haladó lázadó egységeket, lendületes agitációs munkával pedig megfosztották Kornilovot saját katonáitól. A bolsevik agitátorok még a „vad hadosztályt” is meggyőzték.

A lázadást leverték. A bolsevik párt vezette munkások és katonák megmentették az országot az orosz és a külföldi imperializmus diktatúrájától. A névtelen tízezrek a Téli Palota urának, Kerenszkijnek életét is megóvták. A miniszterelnök szívéből nagy kő esett le. Egy kortársi visszaemlékezés szerint Kerenszkij, Kornilov bukásának hírére, egyik operaáriát a másik után harsogta jókedvében. A lázadás kudarcának hallatán Krimov agyonlőtte magát. Kornilovot átadták a bíróságnak. Ugyanezen a napon Kerenszkij önmagát nevezte ki a hadsereg főparancsnokává. A főhadiszállás vezérkari parancsnoka Alekszejev tábornok lett, a Kornilov-felkelés bűnrészesé.

A Kornilov-lázadás napjaiban bebizonyosodott, hogy az üldöztetés ellenére a bolsevik párt hatalmas erővé vált, rajta kívül egyetlen párt sem volt képes a tömegek önvédelmi harcának megszervezésére.

Válság az Ideiglenes Kormány táborában

A Kornilov-felkelés napjaival új lehetőségek nyíltak a politikai életben. Válságba került az eszer-mensevik blokk szövetsége a polgári politikussal, főleg a kadet jobbszárny képviselőivel. A jobboldali diktatúra veszélye balra tolta, radikalizálta az eszer-mensevik politikusok egy csoportját. Maga Kerenszkij is megrémült, s több olyan intézkedést tett, amely megfelelt a tömegek érdekeinek. A júliusi napokban bebörtönzött bolsevikokat szabadon engedték, közöttük Antonov-Ovszejenkót, Kollontajt, Kamenyevet és Trockijt. Az eszer és mensevik párt közvetlenül a Kornilov-felkelés után határozatot is hozott, amelyben jórészt a kadet pártra hárították a felelősséget a bekövetkezett eseményekért, s kimondották, hogy többet nem alakítanak velük közös kormányt. A polgári újságok burkolt célzásokkal siratták, hogy ledőlt a moszkvai bálvány, Kornilov. A szélsőjobboldal sötét jóslatokkal árasztotta el az „egykori embereket”.

Kornyilov bukása után a bolsevik párt szemszögéből is sok minden más színben festett. Ebben a történelmi pillanatban úgy tűnt, hogy az eszerek és mensevikek valamelyest okultak a történelekből. Mintha visszatértek volna a tavaszi napok, amikor a forradalom békés győzelmére lehetett számítani. A finnországi rejtekhelyek „dolgozósobáiban” most még többet sercegett a toll: Lenin komoly ajánlatokat tett az eszer és a mensevik pártnak a forradalmi hatalom együttes kicsikarására. Erről írt „A kompromisszumokról” című újságcikkében és – utolsó ízben – „A forradalom feladatai” című tanulmányában.

Könyörtelen elvszerűség tört itt utat magának, semmibe véve a személyes érzékenységet, a presztízsszempontokat, félrevetve az emlékeket. Lenin csak a lényegre tekintett: ha mód nyílik a forradalom viszonylag békés győzelmére, akkor a ritka alkalmat meg kell ragadni.

E javaslat felett az eszerek és mensevikek hibájából szinte azonnal eljárt az idő, de a felvillanó lehetőség jelzése önmagában is bizonyítja, hogy Lenin politikája nem sémákból, hanem a gyorsan változó körülmények figyelembevételéből indult ki.

A Kornyilov-felkelés veszélyének elmúlása és a tömegek forradalmasodása a jobboldali eszer és mensevik vezetőket (ahogy Lenin nevezte őket: a „forradalmi demokrata selyemfiúkat”) arra készítette, hogy régi vonalvezetésüket kövessék. A bolsevikok szövetségi ajánlatát elutasították, sőt ismét nekiláttak a forradalmárok üldözésének. Az újabb fordulattal azonban a jobboldali eszerek és mensevikek maguk alatt is vágták a fát. Nyilvánvaló volt, hogy a tömegekkel szemben megint a polgári pártoknál kell menedéket keresniük, vagyis újra koalíciót kell alkotniuk velük.

Pedig a tisztán szocialista kormány gondolata igen népszerű volt ezekben a napokban. Igaz, már az is közfelfogásnak számított, hogy a szocialista pártok kormánya csak Kerenszkij ellenére jöhet létre.

A kadet-miniszterek kiválása a Kerenszkij-kabinetből arra mutatott, hogy a Kornyilov-felkelés idején és az azt követő napokban a katonai diktatúrát óhajtó jobbszárny vált meghatározó erővé pártjukban. Szeptember elején a kadet párt másik szárnya kerekedett felül, amely feltalálta magát az új helyzetben, és arra ösztönözte az egész pártot, hogy térjenek vissza az eszerekkel és a mensevikekkel megalakított koalícióhoz.

A szovjetek bolsevizálása

A júliusi napok tapasztalatai, de különösen a Kornyilov-lázadás eseményei fordulatot idéztek elő a tömeghangulatban. Az árulónak bizonyult mensevikeket és ezereket a munkások és katonák kezdték visszahívni a szovjetekből, majd bolsevikokat választottak helyükbe. A megváltozott erőviszonyok kifejezéseként, a Petrográdi Szovjet augusztus 31-i ülése szótöbbséggel az OSZD(b)MP Központi Bizottsága által kidolgozott határozatot fogadta el a hatalom kérdéséről. A szóban forgó határozat szükségesnek tartotta a demokratikus köztársaság kiáltását, az ipar munkásellenőrzésének bevezetését, valamint a földesúri földek magántulajdonának megszüntetését. Követelte, hogy Oroszország demokratikus békére szólítsa fel a hadviselő országok népeit. A szótöbbséggel hozott döntésből a Petrográdi Szovjet Csheidze vezette mensevik-eszer elnöksége levonta a kellő következtetést; megvált tisztségétől. A Petrográdi Szovjet vezetése a bolsevikok kezébe került. Az elnök Trockij lett, aki 1905-ben is hasonló tisztséget töltött be: a szovjet alelnöke volt, majd az elnök letartóztatása után a szovjet tényleges vezetője. (Trockij előtérbe kerülését és legális munkáját előmozdította, hogy ő az antantországokból tért haza, s így ellene nehezebben lehetett alkalmazni a „német ügynök” vádját.)

Szeptember elején a bolsevikok többségre tettek szert a Moszkvai Munkásküldöttek Szovjetjében. Elnökké V. P. Nogint, az ismert bolsevik pártmunkást választották. 1917 szeptemberében a bolsevikok többséget vívtak ki a legnagyobb vidéki városok szovjetjeiben. Több helyütt a bolsevik többség abszolút többséget jelentett. Luganszkban például a szovjet tagjainak 85%-a közülük került ki.

A szovjetek tevékenységének megélénkülése és bolsevizálódása lehetővé tette, hogy a párt ismét kiadja a „Minden hatalmat a szovjeteknek” jelszót. Mivel azonban ekkor békés úton már nem lehetett átvenni a hatalmat, a jelszó tartalma megváltozott: felhívást jelentett a fegyveres harcra és a proletariátus diktatúrájának megteremtésére.

A gazdasági csőd elmélyülése

1917 őszére a népgazdaság teljesen szétzilálódott. A katonai terhek alatt roskadozó országot gazdasági katasztrófa fenyegette. A háborúhoz ragaszkodó burzsoázia képtelen volt orvosolni a gazdasági élet

bajait, sőt arra is alkalmatlannak bizonyult, hogy ideig-óráig megakadályozza a végső gazdasági összeomlást. A nagyipar össztermelése 1917-ben az 1916. évi színvonal felére zuhant. 1917 első hét hónapjában a Don-medence széntermelése 27%-kal csökkent. Katasztrófális méreteket öltött a vasúti szállítás válsága.

A gazdasági összeomlást nagymértékben előmozdította, hogy az oroszországi burzsoázia fokozatosan csökkentette a termelést. 1917 márciusától októberig, részleges adatok szerint, a tőkések 1000-nél több vállalatot számoltak fel, ezzel pedig mintegy 360 000 munkást dobtak az utcára. A munkáselbocsátások gyakran a tömeges kizárások formáját öltötték.

A háborús felbomlás a mezőgazdaságot is hatalmába kerítette. A gabonabetakarítás eredménye 1917-ben a háború előtti évi átlageredményeknek csupán 55%-át érte el. Az éhség már a falvakban is felütötte a fejét.

Növekedtek a hadikiadások. Amíg 1914-ben az állami költségvetés deficitje 39%-os volt, 1917-ben 85%-ra ugrott. Fizetőeszközként az Ideiglenes Kormány által kibocsátott, elértéktelenedett, kiadási szám és keltezés nélküli papírpénzek szolgáltak, ezeket a népnyelv Keren-szkij-bankónak nevezte.

Lenin 1917 szeptemberében illegális tartózkodási helyén megírta „A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene” címet viselő brosúráját. Ebben felvázolta a burzsoázia rablógazdálkodása nyomán kialakult helyzetet, egyúttal pedig kidolgozta az ország gazdasági talpra állításának bolsevik tervezetét.

„A válság megérett!”

1917 őszén addig nem látott méreteket öltött a kormányellenes tömegmozgalom. Oroszországban – Lenin kifejezése szerint – „össznépi forradalmi fellendülés” bontakozott ki.

Erre az időre a munkásosztály nagymértékben előrehaladt szervezkedése (októberben csak a szakszervezetek több mint kétmillió tagot egyesítettek) már a bolsevik párt irányadó befolyása alá került. Szeptemberben mintegy 100 000 munkás részvételével nagy sztrájkmozgalom zajlott le az Urál vidékén. A hónap végén a vasutasok kivívták a fizetésemelést. Szeptember-októberben sztrájkharcot vívtak

az orehovo-zujevói textilipari körzet szövőmunkásai, a moszkvai bőrmunkások és több város nyomdászai.

A vörös gárdák segítségével a munkások több esetben elűzték a tulajdonosokat, és átvették az üzemek irányítását. Így utalta ki például a Jekatyerinburgi Szovjet a Zsirjakov-féle textilgyárat a munkásoknak. A munkásmozgalom egészen közel került a hatalomátvételhez.

Szélesedett a parasztmozgalom. Szeptemberben 958 paraszti „zavargást” számláltak össze; ezek során legtöbbször feldúlták a kastélyokat, és felosztották a földet. A paraszti földfogláló mozgalmat Lenin a kibontakozó össznemzeti válság fontos ismérvének tekintette.

A hadseregben megingott a mensevikek és az eszerek helyzete, ezzel szemben egyre szaporodtak a bolsevik katonai szervezetek. A katonák a bolsevikok javára újraválasztották bizottságaikat. 1917 október-novemberére a hadsereg felét már bolsevizáltnak lehetett tekinteni, a fővároshoz legközelebb eső frontokon pedig a bolsevikok döntő többségre tettek szert. Még erőteljesebben érvényesült a párt befolyása a haditengerészet soraiban, különösen a balti egységeknél. Kronstadt valóságos bolsevik erőddé vált ezekben a hetekben; Kronstadtban annyira meggyorsult a politikai fejlődés, hogy a kormány már hónapok óta eredménytelenül próbálta felszámolni a hatalmát el nem ismerő „kronstadti köztársaságot”. A Balti Flotta Központi Bizottsága már szeptemberben határozatban jelentette ki, hogy nem ismeri el az Ideiglenes Kormányt, nem hajtja végre utasításait.

A forradalmi válság érlelődése a nemzeti felszabadító mozgalom izmosodásában is kifejezésre jutott. Finnország, Ukrajna, Belorusszija, a Baltikum, a Kaukázus-vidék és Közép-Ázsia népei mind erőteljesebben elítélték az Ideiglenes Kormány nacionalista elnyomó politikáját. Finnországban tovább hullámozott a tiltakozás a finn országgyűlés erőszakos feloszlatása ellen.

A polgári és kispolgári pártok befolyásának fokozatos csökkenése belső válságot, majd bomlási folyamatot idézett elő soraikban. Az egyszerű tagok csoportosan hagyták el régi pártjaikat. Az eszer pártban erős, a párt munkástömegei által támogatott baloldal alakult ki, amely fellépett a burzsoáziával tervezett koalíciós szövetséggel szemben.

A kormány és az eszer-mensevik pártok vezetői, helyzetük megszilárdítása céljából politikai manőverekhez folyamodtak. Így szeptember 1-én, a cárizmus bukása után fél esztendővel, Oroszországot köztársasággá nyilvánították.

Amikor a kadet-miniszterek a Kornyilov-felkelés utáni napokban kiváltak a Kerenszkij-kabinetből, a kormány tulajdonképpen teljesen szétesett. Ezután az eszerek és a mensevikek Kerenszkij vezetése alatt öttagú direktóriumot állítottak fel. Ezzel a nagy francia forradalomra emlékeztető kormányzó szervvel ismét azt a benyomást szerették volna kelteni, mintha a hatalom forradalmárok kezében lenne. A direktóriumból kimaradtak Kornyilov legismertebb hívei. Tagjai között találjuk Kerenszkijt, Tyerescsenko külügyminisztert, Verhovszkij hadügyminisztert, Vergyerevszkij tengerészetügyi minisztert és Nyikityin posta- és távíróügyi minisztert.

A direktórium felszólított minden „demokratikus szervezetet”, hogy az új kormány összetételének demokratikus úton történő megvitatása és jóváhagyása céljából küldjék el képviselőiket. E küldöttekből kívánta megalakítani az Összoroszársági Demokratikus Tanácskozást. Ebben helyet biztosítottak a városi dumák, a zemsztvók, szövetkezetek, szovjetek, katonai szervezetek, szakszervezetek, üzemi bizottságok stb. küldötteinek. A direktóriumot tulajdonképpen nem a kormány összeállításának demokratikus módja érdekelte, hanem az, hogy egy alkotmányos és demokratikus színezetű testülettől felhatalmazást kapjon az új – koalíciós! – kormány megalakítására.

A tanácskozás Petrográdon 1917. szeptember 14-én nyílt meg. A résztvevőket tendenciózusan válogatták össze. A „demokrácia” több mint 1500 képviselője közül csak 136 volt bolsevik. Ám még ez a részrehajló módon összeállított testület is elutasította, hogy a direktóriumbeliek újabb szövetséget kössenek a kadetokkal.

Kerenszkij ennek ellenére szeptember 25-én ismét koalícióra lépett a nagypolgári politikusokkal. Az ekkor megalakuló harmadik, egyben utolsó koalíciós kormányban (Kerenszkij második kormányában) több kadet- és haladó párti („progresszista”) miniszter vett részt. Kerenszkij úgy hidalta át a jogi nehézségeket, hogy kinyilatkoztatta: a polgári miniszterek nem pártjaik képviselőiként, hanem szakemberekként foglalnak helyet kabinetjében.

Az új koalíció létrejöttében nemcsak Kerenszkij ármányát kell látnunk. Maga a kadet-párti burzsoázia volt az, amely közvetlenül, személyes megbízottai útján is, határozottan részt követelt a kormány-hatalomból. Ez a mozzanat ismét az orosz burzsoázia hagyományos konzervativizmusát, merevségét bizonyította, és sok mindent megmagyaráz gyors bukásából.

A Demokratikus Tanácskozás kudarca ellenére, a kispolgári poli-

tikusok újabb erőfeszítéseket tettek, hogy parlamenti illúziókkal elvonják a tömegek figyelmét a szovjetek kiépítéséért folytatott harctól. A demokratikus tanácskozás 555 tagjából megalakították az Oroszországi Köztársaság Ideiglenes Szovjetjét (Tanácsát), másképpen az Előparlamentet. Lenin határozottan ellenezte, hogy a bolsevikok részt vegyenek a demokratikus tanácskozáson és a kormány eszközévé degradált Előparlamentben. A Központi Bizottság hibájának tartotta, hogy a bolsevikok képviselői is megjelentek e testületekben. Lenin fellépésére a kommunista frakció kivonult a demokratikus tanácskozásról. A Központi Bizottság röviddel ezután az Előparlament bojkottjáról is határozatot hozott.

A tengerészek küzdelme Petrográd megvédéséért

Az ellenforradalom egyes szélsőjobboldali körői árulást készítettek elő. Át akarták adni Petrográdot a külső ellenségnek, végső dühükben német szuronyokkal fojtották volna meg a forradalmat. Mintegy 300 német hadihajó és 25 000 gyalogos és tengerész bevetésével megindult a Petrográd elleni támadás. A bolsevik párt felszólította a tengerészeket, hogy védjék meg a fővárost, ahol ez idő tájt – mint erről azonnal részletesen szólunk – befejező szakaszába lépett a felkelés előkészítése. A forradalmi Balti Flotta a nagy erejű külső támadással csak a rigai öbölben horgonyzó elavult hadihajókkal tudott szembe szállni. A szeptember 29-től október 6-ig tartó csatározások eredményeként a németeket feltartóztatták. A Balti Flotta morális erejét megsokszorozta az a tény, hogy már nem az Ideiglenes Kormányt, hanem a szocialista forradalmat védelmezték.

Lenin Petrográdon. A fegyveres felkelés előkészítése

Finnország már-már elkülönült helyzete, földrajzi közelsége – ami nem kevésbé fontos –, a fejlettebb gazdasági körülmények között kibontakozott finn munkásmozgalom ereje, bolsevik szimpátiája magyarázza, hogy Lenin ott keresett bújóhelyet az illegális nehéz heteiben.

Mivel a szociáldemokraták finn területen behatoltak az államapparátusba, a munkásmozgalom néhány kiemelkedő vezetője fontos hiva-

tali tisztségeket kapott. Így lett például Gustav Rovio – egy baloldali szociáldemokrata – Helsingfors (Helsinki) rendőrfőnöke. Többek között nála, ilyen valószínűtlen helyen talált menedéket Lenin. Tojás és tea meg némi vaj – ez volt a bujdosó Lenin menüje két hónapon át.

„Hát megalakult Kerenszkij utolsó kormánya!” – kiáltott fel finnországi vendéglátói előtt Lenin, amikor hírért vette az új koalíciós kabinet létrejöttének. Véget ért a tavasz az őszben.

Lenin Finnországból is egy szeizmográf érzékenységevel figyelte az oroszországi politika talajmozgásait. Politikai ösztöne tökéletes biztonsággal választotta ki azt az időpontot, amikor a tömegek hangulata, a front helyzete, Kerenszkij és a konzervatívok magatartása szükség-szerűvé, elodázhatatlanná tette a hatalom átvételét. Ekkor szinte emberfeletti erővel buzdított, sürgetett, sőt követelt. Félelmetes energiája minden akadályt letarolt a felkelés útjából.

Sebesen követték egymást Lenin felkelésre hívó történelmi levelei. 1917 szeptemberének derekán a Központi Bizottsághoz intézett levelében rámutatott, hogy az adott körülmények között, amikor a nép többsége a párt mögé sorakozott fel, a bolsevikok átvehetik a hatalmat, sőt át is kell venniük. A fegyveres felkelés jelszava most a gyakorlati cselekvés jelszavává lett. A történelmi órákban – a Központi Bizottság határozata értelmében – Lenin visszatért Petrográdra, és kezébe vette a felkelés előkészületeinek közvetlen irányítását. (A finn szocialista forradalmárok addig is kézzől kézre adták, s az orosz fővárosba vezető útján szintén egy „finn lánc” segítette.)

A megérkezését követő napon vetette papírra a petrográdi bolsevikok számára „Egy kívülálló tanácsai” című írását, amely ismét nagy nyomatékkal hangsúlyozta az előkészítő munka fontosságát, és Marxra emlékeztetve azt kérte, hogy művészi tökélytel irányítsák a felkelést. Ugyanebben az írásában Lenin kidolgozta a fegyveres felkelés vázlatát.

Október 10-én ült össze az OSZD(b)MP Központi Bizottságának sorsdöntő jelentőségű ülése. A tizenkét jelenlevő közül tízen Lenin irányvonalát támogatták. Csupán Zinovjev és Kamenyev ellenezte a felkelés napirendre tűzését. A határozat megállapította, hogy „a fegyveres felkelés elkerülhetetlen és teljesen megérett, a Központi Bizottság felhívja a pártszervezeteket, hogy vegyék ezt irányadónak, és minden gyakorlati kérdést ebből a szempontból tárgyaljanak meg és döntsenek el . . .”

A felkelés előkészületeinek irányítására a Központi Bizottság Lenin

vezetésével Politikai Irodát alakított. A forradalmi erők megszervezésében nagy szerepet játszott a Forradalmi Katonai Bizottság. Ezt a szervet a Központi Bizottság ajánlatára a Petrográdi Szovjet Végrehajtó Bizottsága hozta létre október 12-i zárt ülésén. Munkájában több mint 60 személy vett részt. Az Októberi Forradalom idején az FKB elnökének tisztségét a bolsevik párt ismert harcosa, Ny. I. Podvojszkij töltötte be, a felkelés előkészítéséből pedig tevékeny részt vállalt V. A. Antonov-Ovszejenko.

Az FKB biztosokat küldött 51 katonai egységhez, majd valamivel később az ország 600 politikai és stratégiai csomópontjára. A biztosokat a legtüzesebb forradalmárok közül válogatták ki. Iljin-Zsenyevszkij például a gránátos ezred, I. P. Kolcsin pedig az „Aurora” cirkáló biztosa lett.

Különösen nagy jelentőségű munkát végzett az Északi Terület Szovjetjeinek október 11–13-án tartott kongresszusa. Petrográd képviselőin kívül megjelentek itt a Balti Flotta, Kronstadt, Moszkva, Reval (Tallinn), Narva, Novgorod és Arhangelszk küldöttei. A kongresszus bolsevikjaihoz Lenin külön levelet intézett. Ebben azt követelte tőlük, hogy a fegyveres felkelésre irányítsák a küldöttek figyelmét. „A felkelésről van szó – írta –, amit Petrográdnak, Moszkvának, Helsingforsnak (Helsinki), Kronstadtnak és Revalnak el lehet és el is kell határoznia.”

Lenin javaslatára október 16-án a Petrográdi Bizottság, a Katonai Szervezet, a Petrográdi Szovjet, az üzemi bizottságok, a vasutasszakszervezetek és a petrográdi kerületi bizottságok küldötteinek bevonásával a Központi Bizottság kibővített ülést tartott. A fegyveres felkelésről szóló beszámolót Lenin mondotta el. „Az oroszországi és az európai osztályharc politikai elemzéséből az következik – jelentette ki –, hogy feltétlenül a leghatározottabb és a legaktívabb politikát kell folytatnunk, ami nem lehet más, mint a fegyveres felkelés.”

A tanácskozás résztvevőinek túlnyomó többsége támogatta a lenini határozatot, Kamenyev és Zinovjev azonban ekkor is felléptek az azonnali fegyveres felkelés gondolatával szemben. A felkelés gyakorlati irányítására a Központi Bizottság zárt ülése Forradalmi Katonai Központot hozott létre. Tagjaivá A. Sz. Bubnovot, F. E. Dzierżyńskit, J. M. Szverdlovot, I. V. Sztálint és M. Sz. Urickijt választották. A Forradalmi Katonai Központ az FKB részeként, annak szűkebb irányító kollektíváját testesítette meg.

Kamenyev és Zinovjev a Központi Bizottság döntő fontosságú ülése

után sem hagytak fel szakadár tevékenységükkel. Kamenyev október 18-án a maga és Zinovjev nevében a „Novaja Zsizny” című félmenshevik lapban tiltakozást tett közzé a Központi Bizottságnak a fegyveres felkelésről szóló határozata ellen. A titkos határozat közvetett felfedése súlyosan megsértette a pártfegyelmet. Amikor Lenin értesült az eseményről, „Levél a bolsevik párt tagjaihoz” című írásában Kamenyevet és Zinovjevet „a forradalom sztrájktróinek” bélyegezte, és követelte, hogy zárják ki őket a párt soraiból.

Sztálin a felkelés kérdésében elvileg támogatta Lenint, de Zinovjev és Kamenyev ügyében ekkor káros, békülékeny magatartást tanúsított, ami többek között a „Pravda” október 20-i szerkesztőségi nyilatkozatában és neki magának a Központi Bizottság október 20-i ülésén elfoglalt álláspontjában jutott kifejezésre. Sztálin ellenezte, hogy a KB Lenin levelének megfelelően határozzon. Kérte, hogy Zinovjevet és Kamenyevet továbbra is tekintsék a Központi Bizottság tagjának. Amikor a KB elvetette javaslatát, majd Lenin javaslata szerint döntött, Sztálin tüntetőleg lemondott a „Pravda” szerkesztőségében viselt tisztségéről, lemondását azonban a Központi Bizottság nem fogadta el.

Akadályt gördített a szocialista forradalom útjába Trockij is. Bár a Központi Bizottság ülésén nem szavazott a felkelés ellen, a Petrográdi Szovjetben tartott egyik beszédében mégis úgy nyilatkozott, hogy csak a II. szovjetkongresszus rendeli majd el a hatalom átvételét. Ezzel az álláspontjával ő is a felkelés halogatóihoz, tervének felfedőihez közeledett.

Ha a forradalmi kompromisszumok politikája korábban a veszélyes frázishősök ellenállását váltotta ki, a felkelés jelszava a munkásmozgalom nem eléggé következetes, megalkuvásra hajlamos rétegeiben talált oppozícióra. A reakciós lapok arról cikkeztek, hogy fellázadtak „Lenin hadnagyai”. A párthoz közel álló értelmiségi körök számára nagy gondot jelentett a fegyveres harc távlata. A felkelés szükség esetén könyörtelenséget kívánt, s ezzel a gondolattal nehezen birkóztak meg a humanitás elvont szólamait hangoztató „szintén-marxisták”, „negyedbolsevikok”. Több alapszervezetben divat lett a pesszimizmus, a bolsevik erők lebecsülése.

A döntő pillanatban miben különbözik a borúlátás az átállástól? – tette fel a kérdést Lenin. „Aussprechen was ist” („ki kell mondani, ami van”), ezzel a német kifejezéssel élt Lenin, s rámutatott, hogy a halogatók irányzatot alkotnak a Központi Bizottságban. Ezt az irány-

zatot le kell győzni! Maga is minden követ megmozgatott, hogy sikerüljön. Még a központi bizottsági tagságáról való lemondását is bevetette a vitába. Egyéni agitációt végzett tagtársai körében. Dzierżyński jegyezte fel, hogy az egyik viharos ülés után, amikor kettesben hazafelé tartottak, Lenin váratlanul ezt kérdezte tőle: „Mondja, mi volna Ön a francia forradalom idején?” Dzierżyński így válaszolt: „Jakobinus lennék, számításba véve, hogy Zinovjev és Kamenyev girondisták lennének.” A felelet tetszett Leninnek.

Ahogy szeptemberben Lenin elhatározta magát a voluntarista kalandorkodástól, októberben úgy veszi kritikai tűz alá a forradalom automatikus kifejlődésének felfogását.

A roham megszervezése tehát drámai vitákkal párosult magában a bolsevik pártban. De bármily fontosak voltak is az akkori nézeteltérések, bármekkora hordereje volt is egyesek tévedéseinek, a történelem távlatából még jobban látjuk, hogy a bolsevik „vezérkar” nagy munkájában elsősorban a pozitívumok kaptak hangsúlyt. Ez a megállapítás 1917 egészét tekintve több olyan politikusra is érvényes, aki közben elemi politikai vétséget követett el.

Leninnek, világtörténelmi jelentőségű küzdelmében, nagy hasznára volt Szverdlov, a párt kiváló szervezője és vezetője. A katonai tervek kialakításában a Podvojszkij, Nyevszkij és Antonov-Ovszejenko által vezetett bolsevik katonai szervezet támogatta. Becses segítséget kapott a kronstadti és finnországi bolsevikoktól. Az utóbbiak a Balti Flottát és a főváros körül elhelyezett csapatokat biztosították a nagy tervhez. Raszkolnyikov, Dibenko, Szmilga itt végezték pártmunkájukat.

Hibái és ingadozásai ellenére hasznosan járult hozzá az Októberi Forradalom több hónapos közvetlen előkészítő munkálataihoz Sztálin, Kamenyev, Zinovjev és Trockij (általában a volt „területköziek” minden fogyatékoságuk ellenére pozitív szerepet játszottak a szocialista forradalomban). Kamenyevnek és Zinovjevnek főleg gyakorlati pártmunkája bizonyult értékesnek. Trockijnak, mint újdonsült bolseviknak, érthetően gyengébb volt párton belüli pozíciója, de az Október előtti hetekben a Petrográdi Szovjet elnökeként a párt egyik legnépszerűbb politikusa lett, aki hatást gyakorolt a bolsevik jelszavak megfogalmazására. Koszior, Molotov, Kalinyin, Lacisz, Zaluckij, Rahja, Tomszkij és Jevdokimov a Petrográdi Pártbizottság ismert tagjaiként működtek közre. Buharin, Rikov, Nogin és Lomov Moszkvából tartották az összeköttetést a forradalom petrográdi vezérkarával.

Zinovjev, Kamenyev és Trockij indirekt tájékoztatása elősegítette, hogy a Központi Végrehajtó Bizottság eszerekből és mensevikekből álló irodája a II. szovjetkongresszus megnyitását október 20-áról sietve október 25-ére változtatta. Arra számítottak, hogy a halasztással többséget biztosíthatnak a kongresszuson, időt nyerhetnek a felkelés elfojtásához. Október 18-án az Ideiglenes Kormány zárt ülésen foglalkozott a készülő felkelés ügyével. Az ellenforradalom vezérkara elhatározta, hogy erőinek összevonásával megakadályozza, hogy felkeléssé fejlődjön a munkások és a katonák mozgalma. Tervbe vették, hogy a II. szovjetkongresszus megnyitását követő napon hatalmukba kerítik a bolsevik párt főhadiszállásává átalakított Szmolnijt, az egykori nemesi leánynevelő intézet épületét, amely egy régi gyantakereskedő házának a helyén épült (*szmola* – gyanta). A kormányhű egységeket már a fővárosba rendelték.

A Téli Palotában vonták össze a legmegbízhatóbb csapattesteket. Az őrségeket megerősítették. Az épületet páncélgépkocsikkal és gépfegyverekkel vették körül. A „múlhatatlan szükség”-re hivatkozva, az Ideiglenes Kormány 100 000 töltenyt és 10 000 kézigránátot kért a lőszerellátással foglalkozó hivataltól.

A fegyveres előkészületeket a bolsevikok ellen irányuló újabb propaganda- és üldözési kampány egészítette ki. Október 19-én az igazságügy-miniszter parancsot adott Lenin tartózkodási helyének felderítésére és a nagy forradalmár letartóztatására.

Az októberi politikai helyzetet az jellemezte, hogy a tömeg támogatását elvesztő Kerenszkij egyre inkább a jobboldal erőire építette személyes számításait. S ekkor a cári szélsőjobboldal is felzárkózott Kerenszkij mögé. Az Ideiglenes Kormány miniszterelnöke tehát tulajdonképpen már szélsőjobboldali összeesküvéssel fenyegette az országot.

Az erőteljesebb ellenforradalmi fellépésre az imperialista hatalmak is ösztökélték a kadet-eszer-mensevik politikusokat. Közben azonban Oroszországnak nyújtott segélypolitikájuk – követeik hangulatjelentése alapján – egyre óvatosabbá vált. Ez is közrejátszott abban, hogy október derekára a katonai helyzet még kilátástalanabbá vált. Verhovszkij hadügyminiszter az Előparlament egyik titkos ülésén maga jelentette ki, hogy Oroszország nem képes a háború eredményes folytatására. Verhovszkij a béke mielőbbi megkötését vagy legalábbis

komoly kilátásba helyezését követelte. Az Ideiglenes Kormány más képviselői indulatosan szembefordultak a hadügyminiszterrel. Verhovszkij később a szovjethatalom szolgálatába állt.

A néphangulat a felkelés mellett

Az Októberi Forradalom ellenségei sokszor azt állítják, hogy a petrográdi felkelés „csalfa forradalom”, „szűk körű puccs” volt, amely nem tükrözte a tömegek hangulatát.

A tények ezzel szemben arra mutatnak, hogy a háborútól meggyötört és a bolsevik párt által felvilágosított nép gondolkodásában gyökeret vert az imperialista burzsoázia megdöntésének eszméje. Az októbert megelőző hetekben mintegy kétmillió munkás sztrájkolt – a februári forradalom előtt 700 000. A felkelés a tömegek jelszavává lett. Októberben a Putyilov-üzem munkásgyűlése határozatban követelte a hatalom átadását. Az üzemi bizottságok Petrográdon október 17–22-én tartott konferenciája ugyancsak a szovjethatalom mellett nyilatkozott.

A Petrográdi Szovjet kulcsszerepét felismerve, a bolsevik párt Központi Bizottsága elhatározta, hogy megerősíti annak Végrehajtó Bizottságát. A KB október 21-i ülése V. Volodarszkijt (M. M. Goldstejn), F. Dzierżyńskit és Sztálint néhány más vezető pártmunkással együtt a Végrehajtó Bizottságba küldte.

Ezekben a napokban befejeződött a petrográdi helyőrség megnyeréséért folytatott politikai küzdelem. A petrográdi katonaság ezred- és századmegbízottainak október 18-án és 21-én tartott értekezlete bizalmatlanságát nyilvánította az Ideiglenes Kormány iránt, ugyanakkor támogatásáról biztosította a Forradalmi Katonai Bizottságot. A bolsevikok különösen a Péter–Pál-erőd, a fontos fegyverraktár legénységének átállásával arattak nagy sikert.

Az Ideiglenes Kormánnyal való döntő leszámolás idejére a munkásosztály már kiépítette fegyveres egységeit, a forradalmi Vörös Gárdákat. A Vörös Gárda országos állománya 200 000 fő körül járt. Petrográdban csaknem minden üzem megszervezte vörösgárdista osztagát. Október 20–23-án tartották Petrográd és környéke vörösgárdistáinak konferenciáját – a küldöttek 20 000 forradalmi harcost képviseltek.

A Forradalmi Katonai Bizottság október 22–23-án elkészítette a felkelés részletes tervét. Kiindulópontként Lenin javaslata szolgált:

„egyidejű, minél váratlanabb és gyorsabb támadás Petrográd ellen, feltétlenül kívülről is, belülről is, a munkásnegyedekből is, Finnországból is, Revalból (Tallinn) is, Kronstadtból is . . .”

A terv túlerőt kívánt teremteni a döntő pontokon, és a forradalom legjelentősebb erőcsoportjainak, a tengerész- és katonaegységeknek kombinálását irányozta elő. Első helyen szerepelt a stratégiai fontosságú épületek elfoglalása. A terv nem szűk körű, katonai erőkkel végrehajtott fordulat, hanem tömegfelkelés céljaira készült.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme

A felkelés kezdete

Az Ideiglenes Kormány szeretne volna megelőzni a forradalom erőit. Október 24-én reggel a tisztiiskolások egysége elfoglalta a „Rabocsij Puty”, a bolsevik párt központi sajtóorgánumának szerkesztőségét és nyomdáját. Ezután a Szmolnijt akarták hatalmukba keríteni, hogy letartóztassák az FKB tagjait, de itt ellenállásba ütköztek. Erősítésként a Téli Palotába küldték a női önkéntes zászlóaljzat, az Ideiglenes Kormány egyik kedvenc alakulatát. A Palota téren ágyúkat állítottak fel. A tisztiiskolások csapatai elfoglalták a pályaudvarokat, a Névahidakat, a kormányhivatalokat. A Néván tartózkodó „Aurora” cirkáló parancsot kapott, hogy fusson ki a tengerre. A fővárosi katonai körzet vezérkara leváltottnak nyilvánította és katonai bíróság elé utalta az FKB biztosait.

Az események alakulása Lenin véleményét támasztotta alá. Világossá vált, hogy még a II. szovjetkongresszus előtt fegyverrel kell dönteni a hatalom kérdésében. A Központi Bizottság október 24-e reggelén összeült rendkívüli értekezlete forradalmi csapatokat küldött a „Rabocsij Puty” szerkesztőségének és nyomdájának felszabadítására, hogy lehetővé tegye a következő lapszám megjelenését. Az értekezlet meghallgatta a Forradalmi Katonai Bizottság jelentését a felkelés előkészületeinek befejezéséről, és elhatározta, hogy a Központi Bizottság újabb tagjait küldi az FKB-ba. Az Ideiglenes Kormány tevékenységének ellenőrzésével Szverdlovot, a posta- és távíróhivatali dolgozók összekötőjeként Dzierżyńskit bízták meg. A Péter–Pál-erődben megszervezték a felkelés „tartalék vezérkarát”.

A burzsoázia forradalomellenes megelőző intézkedéseivel taktikai sikert ért el. Végso soron azonban ez a lépés mégis politikailag hátrányos helyzetet teremtett a kormány számára. A bolsevik párt a felkelés megindításakor joggal hivatkozhatott a pogromok elleni védelemre, s ezzel szélesebb tömegbázist teremthetett a döntő fellépéskor.

Az FKB a korábban kidolgozott terv alapján mozgásba hozta a

forradalmi erőket. A vörösgárdisták és tengerészek kiűzték a tisztiskolásokat a „Rabocsij Puty” szerkesztőségéből és nyomdájából. A Szmolnijba egymás után érkeztek a vörösgárdisták és a katonaforradalmárok egységei. A munkások között fegyvert osztottak. A vörösgárdisták és a felkelő katonák megszállták Petrográd elővárosait, különös gonddal zárták el a front felé vezető utakat. Az FKB parancsára harci készségbe helyezték a Péter–Pál-erőd ágyúit. A bizottság semmisnek nyilvánította az „Aurora” cirkálónak adott kormányparancsot. Október 24-én estére a vörösgárdisták már elfoglalták a távíróhivatalt és a fontosabb hidakat.

Lenin, a felkelés irányítója

A forradalom vezére ezalatt egy konspirációs célokat szolgáló lakásban tartózkodott. Október 24-én este levelet intézett a Központi Bizottsághoz, amelyben biztonság okából szinte ultimátumszerűen, drámai hangon követelte, hogy még az éjszaka folyamán döntsék meg az Ideiglenes Kormányt. A Központi Bizottság elfogadta a javaslatot, és utasítást adott Leninnek, jelenjen meg a Szmolnijban és vegye át a felkelés vezetését. Lenin eleget tett a határozatnak; G. I. Lomov, az események ismert bolsevik szereplője jegyezte fel emlékiratában, hogy október 24-én napközben és este még bizonyos mértékig várakozó hangulat uralkodott a Szmolnijban. Amikor azonban megjelent Lenin, a helyzet percekben belül megváltozott: ettől fogva megszűnt az ingadozás és óvatoskodás.

Október 25-ére virradó éjszaka a forradalmi csapatok elfoglalták a Miklós-hidat. Kronstadtból és Helsingforsból (Helsinki) hadihajók és tengerészegységek érkeztek. Október 25-én napközben az új erők bevonásával folytatódott a főváros fontosabb stratégiai pontjainak és körzeteinek megszállása. A felkelők kezébe került a telefonközpont, az Állami Bank, a Mária-palota, a Varsói pályaudvar, a Palota-híd, a hadügyminisztérium.

A felkelés szervezeten és tervszerűen bontakozott ki. Ezt még az ellenségnek is el kellett ismernie. A petrográdi katonai körzet parancsnoka például ezt közölte a főhadiszállással: „A helyzet Petrográdban fenyegető. Nincs utcai tüntetés vagy kilengés, de tervszerűen folyik az intézmények és pályaudvarok elfoglalása, egyes személyek letartóztatása.”

Október 25-én reggel már csak a Téli Palota, a vezérkar épülete és a Palota tér körüli néhány ház volt az Ideiglenes Kormány kezében. A felkelés tulajdonképpen győzelmet aratott. Kerenszkij délelőtt 11 órakor az amerikai követség gépkocsiját is igénybe véve, kíséretével együtt megszökött a városból.

Ekkor már megjelent a Forradalmi Katonai Bizottság Lenin által fogalmazott kiáltványa, amely hírül adta a felkelés győzelmét: „Az Ideiglenes Kormány meg van döntve. Az államhatalom a petrográdi proletariátus és helyőrség élén álló Forradalmi Katonai Bizottság kezébe ment át, amely a Munkás- és Katonaküldöttek Petrográdi Szovjetjének szerve.

Az ügy, amelyért a nép harcolt: a demokratikus béke haladéktalan felajánlása, a földesúri földtulajdon megszüntetése, a termelés munkásellenőrzése, a szovjet kormány alakítása – biztosítva van.”

Nem sokkal később megnyílt a Petrográdi Szovjet ülése, amelyen – a júliusi napok óta – a nyilvánosság előtt első ízben szólalt fel Lenin.

Az Ideiglenes Kormány a megerősített Téli Palotába zárkózott, folytatta az ellenállást, és abban reménykedett, hogy a frontról érkező csapatok kiszabadítják szorult helyzetéből. A palota körül összevont maradék katonai csoportok összlétszáma elérte az 1800 főt. Négy páncélautójuk, hat ágyújuk és sok gépfegyverük volt.

A Forradalmi Katonai Bizottság nagy erőket összpontosított a Téli Palota ostromára. A vállalkozásban több vörösgárdista egység és számos ezred katonái vettek részt. Az ostromlók felvonultatták a páncélgépkocsizókat is. Bekapcsolódott az ostromba a kronstadti tengerészek újonnan érkezett nagyobb egysége.

A Téli Palota bevételeének irányítását Antonov-Ovszejenko, Podvojszkij és Csudnovszkij „trojkájára”, háromtagú kollektívájára bízta. Az Ideiglenes Kormány tagjainak ultimátumot küldtek: azonnal szüntessék be az ellenállást. A miniszterek nem válaszoltak.

Este kilenc órakor az „Aurora” cirkáló vaktöltéssel leadott ágyúlövése jelt adott a rohamra. A Péter–Pál-erőd ágyúi néhány tűzcsapást mértek a Téli Palotára. A felkelőknek először a Téli Palota kórházán keresztül sikerült beszivárogniuk, majd rohamra indultak a vörösgárdisták, a tengerészek és a katonák ezrei, de súlyosabb vérontásra nem került sor. Éjjel két órára a palota őrségét lefegyverezték, a kormány tagjait letartóztatták, majd a Péter–Pál-erődbe kísérték. Az ór-

ség embereit, miután becsületszavukat adták, hogy nem támadnak a szovjethatalomra, hazabocsátották.

Lenin követelése szerint a hatalom kérdése ténylegesen még a II. szovjetkongresszus előtt eldőlt.

A szovjetek II. összoroszországi kongresszusa (október 25—27)

A Téli Palotát már csaknem bevették a felkelők, amikor a Szmolnijban 22 óra 45 perckor megkezdte tanácskozásait a II. szovjetkongresszus. A küldöttek több mint 402 helyi szovjetet képviseltek. A kongresszus megnyitásakor számba vett 670 küldött közül csak 390 tartozott a bolsevikokhoz. A kongresszus elnökségében 14 bolsevik (Lenin, Antonov-Ovszejenko, Zinovjev, Kamenyev, Kollontaj, Krilenko, Lunacsarszkij, Muranov, Nogin, Rikov, Rjazanov, Szkljanszkij, Sztucska, Trockij), 7 baloldali eszer (Gutman, Zaksz, Kamkov, Karelín, Kahovszkaja, Misztyiszlavszkij, Szpiridonova) és egy ukrán szocialista (Kulicsenko) foglalt helyet.

A kongresszus első ülését a hatalom kérdésének szentelték. A men-sevikek és az eszerek az Ideiglenes Kormánnyal vívott harc beszüntetését követelték. Abban reménykedtek, hogy ilyenformán megmenthetik az Ideiglenes Kormányt a frontról útnak indult ellenforradalmi csapatok megérkezéséig. Kísérleteik megghiúsulása után elhagyták a kongresszust.

A II. szovjetkongresszus elfogadta a Lenin tollából származó és Lunacsarszkij által felolvasott „Munkások, katonák és parasztok!” kezdetű felhívást, amely kimondotta, hogy a kongresszus kezébe veszi a hatalmat. Ekkor a baloldali eszerek, az „internacionalista mensevikek”, a Bund és a Poalé Cion (a cionisták szervezete) képviselői visszatértek a terembe. A baloldali eszerek csatlakoztak a felhíváshoz, az utóbbiak tartózkodtak a szavazástól.

Ezzel a kongresszus kikiáltotta a szovjethatalmat, a proletariátus diktatúrájának államformáját. Létrejött a világtörténelem első munkás-paraszt állama.

Dekrétum a békéről

Október 26-án a kongresszus meghallgatta Lenin beszámolóját a béke ügyéről, majd egyhangúlag elfogadta az általa előterjesztett dekrétumot. A békéről szóló dekrétum határozottan elítélte az imperialista, rabló jellegű háborúkat. A szovjet kormány valamennyi hadviselő országnak és kormányainak ajánlatot tett az igazságos és demokratikus békére vonatkozó tárgyalások azonnali megindítására, és javasolta egy három hónapnál hosszabb időre szóló fegyverszünet megkötését. A dekrétum elítélte az annexiókat, bármiféle formában jelentkezzenek is, s kinyilvánította a népek egyenjogúságát, tekintet nélkül lélekszámukra, gazdasági és kulturális fejlődésük színvonalára. Tudatta a világ közvéleményével, hogy a szovjet kormány megszünteti a titkos diplomáciát, a rabló jellegű titkos szerződéseket, a tárgyalásokat pedig nyíltan, a népek közvetlen ellenőrzésével óhajtja folytatni.

A dekrétum elfogadásával vége szakadt a cári kormány és az Ideiglenes Kormány által folytatott imperialista külpolitikának. Szövegében kifejezést nyert a különböző társadalmi rendszerben élő országok békés egymás mellett éléséről szóló lenini tanítás.

Dekrétum a földről

A szovjetek kongresszusának második történelmi jelentőségű rendeletét, a földről szóló dekrétumot is Lenin hasonló tárgyú beszámolója alapján fogadták el, s ezzel egy csapásra megsemmisítették a földesúri földtulajdont. A földbirtokosok, a kolostorok és az egyházak földjeit, valamint a koronabirtokokat minden élő és holt felszerelésükkel, majorsági épületeikkel és minden tartozékukkal megváltás nélkül átadták a paraszti földbizottságoknak és a parasztküldöttek kerületi szovjetjeinek.

A dekrétum megszüntette a föld-magántulajdont; a földet össznépi tulajdonná nyilvánította, vagyis kikiáltotta a föld nacionalizálását. A rendelkezések végrehajtási utasításaként minden változás nélkül a dekrétumba foglalták azt a tervezetet, amelyet még az Októberi Forradalom előtt az „Izvesztija Vszerosszijszkovo Szovjeta Kresztjanszkij Gyeputatov” című eszerirányzatú lap szerkesztősége állított össze 242 paraszti választói körzet utasítása alapján.

Ennek megfelelően a dekrétum kimondotta az ún. egyenlősítő

földhasználatot: a földet meghatározott munka-, illetőleg szükségleti norma alapján szétoszthatták a parasztok között. Az egyenlősítő földhasználat eszméje nem a bolsevik párt, hanem az eszer párt programjának tartozéka volt. Az adott körülmények között azonban a parasztság többsége az egyenlősítő földhasználatról várta sorsa jobbrafordulását. A bolsevik pártnak a munkás-paraszt szövetségért folytatott harc e szakaszán fel kellett karolnia ezt az eszmét, engedményt kellett tennie a parasztságnak – mindenekelőtt a középparasztoknak.

A nyugat-európai országoktól eltérően, az oroszországi parasztságot nem a burzsoá forradalom, hanem a proletariátus által vezetett szocialista forradalom juttatta földhöz, ez szabadította meg a még meglevő feudális maradványoktól.

A dekrétum végrehajtása következtében hozzávetőlegesen 150 millió hektár föld került össznépi tulajdonba. A paraszttömegek megszabadultak a bankoknak, a földbirtokosoknak, a kulákoknak és az uzsorásoknak járó tartozásoktól. Egyedül a Parasztbanknál 1500 millió rubelre tehető követelés vált semmissé. A parasztság megszabadult a bérleti díjaktól és a vásárolt földek után járó törlesztésektől. Az utóbbiak együttes összege elérte a 700 millió aranyrubelt. A föld nacionalizálása megkönnyítette a mezőgazdaság szocialista átalakítását.

A szovjet kormány megalakulása

A szovjetek kongresszusa megalakította a világ első munkás-paraszt kormányát, a Népbiztosok Tanácsát. Elnökké V. I. Lenint, belügyi népbiztossá A. I. Rikovit, földművelésügyi népbiztossá V. P. Miljutyint, munkaügyi népbiztossá A. G. Sljapnyikovot, kereskedelem- és iparügyi népbiztossá V. P. Nogint, közoktatásügyi népbiztossá A. V. Lunacsarszkijt, pénzügyi népbiztossá I. I. Sztjepanovot (Szkvorcovot), külügyi népbiztossá L. D. Trockijt, igazságügyi népbiztossá G. I. Lomovot (Oppokovot), élelmezésügyi népbiztossá I. A. Tyeodorovicot, a posta- és távíróügyek népbiztosává I. P. Glebovot (Avilovot) nevezték ki. A Hadügyi Népbiztosság vezetését háromtagú kollektívára bízták, ennek tagjai V. A. Antonov (Ovszejenko), Ny. V. Krilenko és P. J. Dibenko voltak. A Nemzetiségügyi Népbiztosság elnöke I. V. Sztálin lett.

A szovjet kormányt teljes egészében a felkelést irányító egyetlen párt, a bolsevik párt ismert személyiségeiből állították össze. E hatá-

rozat ellen a kisebbséget képviselő internacionalista mensevikek, a baloldali eszerek és a jobboldal befolyása alatt álló vasutasszövetség küldöttei tiltakoztak, akik „egynemű szocialista kormányt” követeltek a bolsevikok kizorításának szándékával. A kormánynak a baloldali eszerek irányában történő kiszélesítésére – a kisebbség álláspontjától függetlenül – tárgyalások indultak.

Trockij helyett rövid ideig Zinovjev lett a Petrográdi Szovjet elnöke, de az utóbbi újabb politikai nézeteltérések miatt, átmenetileg kilépett a párt Központi Bizottságából. (Zinovjev azokhoz csatlakozott, akik olyannyira ki akarták bővíteni a Népbiztosok Tanácsának kereteit, ami súlyosan veszélyeztette volna a bolsevik párt vezető szerepét és egyáltalán a szovjethatalom létét.) A szovjetek II. kongresszusa új Végrehajtó Bizottságot választott, amelyben bolsevik többség alakult ki. Első elnökévé Kamenyevet választották. A szovjetek II. összoroszországi kongresszusa megerősítette a petrográdi felkelés, a szocialista forradalom győzelmét.

A Népbiztosok Tanácsa kifejezés ekkor keletkezett. A cári és a Kerenszkij-féle kormányok annyira gyűlöletessé tették a tömegek szemében a miniszter és a miniszterelnök megjelölést, hogy célszerűnek látszott, ha az új hatalom legfőbb képviselői – legalább átmenetileg – nevükben is megkülönböztetik magukat a régi idők minisztereitől. Az erre alkalmas megjelölést – a *komisszár*, vagyis a *megbízott*, illetve *biztos* jelentésű kifejezést – a francia forradalmaktól kölcsönözték, és a *népi* jelzővel nyomatékosították. Mivel pedig a régi orosz kormányokban antidemokratikus egyeduralkodó viszonyok alakultak ki, az új hatalom a kormány elnevezést sem akarta használni, hanem e helyett a Népbiztosok Tanácsa nevet vette fel; ezzel a szovjet főhatalom közösségi, kollektív jellegét is hangsúlyozta.

A szovjetek II. kongresszusán a hatalom és a béke kérdése állt a figyelem központjában. A nemzetiségi népbiztosság megalakítása és a népek önrendelkezési jogának meghirdetése azonban bizonyította, hogy a szocialista hatalom azonnal hozzákezdett a nemzetiségi kérdés forradalmi megoldásához. A kongresszus dokumentumai az új államot ekkor még „Oroszországi Köztársaságnak” nevezték. Mivel a szocialista föderalizálás gyakorlati kérdései nem voltak kidolgozva, a szovjet állam, fennállásának első néhány hetében, „unitarisztikus” államként képviselte a különféle népek érdekeit.

A Népbiztosok Tanácsa ellen azonnal megkezdődött az ellenforradalmi burzsoázia és a megalkuvó eszer és mensevik vezetők mozgoló-

dása. Vezető szervüket is megalakították, s azt képmutató módon „Hon- és Forradalommentő Bizottságnak” keresztelték. Ez a testület lármás propagandát kezdett a bolsevik párt Központi Bizottsága, amint mondták: „Marx 12 apostola” ellen. Az ellenforradalmi bizottság „igazi német szertelenségnek” nevezte a szovjethatalmat, vele szemben pedig a régi jó „kozák szellemre” hivatkozott. A „Hon- és Forradalommentő Bizottság” sorsát végül fegyveres lázadásuk kimenetele döntötte el.

Kerenszkij és Krasznov lázadásának leverése. Ellenforradalmi kísérletek

A burzsoázia ekkor Kerenszkijbe vetette reményét, aki szökése után vezetése alá vonta és Krasznov tábornok parancsnokságával Petrográd ellen küldte a vidéki ellenforradalmi katonai egységeket. Október 27-én, a fehérgárdisták elfoglalták Gatcsinát és Carszkoje Szelót. Két nap múlva Petrográdban kirobbant a mensevikek és a jobboldali eszerek által irányított szovjetellenes lázadás.

A lázadás leverését személyesen Lenin irányította. Október 29-én Petrográdban elfojtották a lázadást. A következő napon a pulkovói magaslatoknál adáz küzdelem után döntő csapást mértek a főváros felé törő fehérgárdistákra. Krasznov fogságba esett. Vallomásaiban arról panaszkodott, hogy a döntő ütközet előtti éjszakán a tisztjei túlságosan sokáig mulattak. Kerenszkij női ruhában ismét megszökött.

A lázadókkal vívott áldozatos harc óráiban a mensevikek és a jobboldali eszerek a Vasutasszakszervezet Összoroszországi Végrehajtó Bizottságát (orosz kezdőbetűivel rövidítve: Vikzsel) mozgósították. A Vikzsel vezetői ultimátumszerűen azt követelték a Népbiztosok Tanácsától, hogy a kormányba a mensevikeket és a jobboldali eszereket is vonják be. A Vikzsel az új kabinet vezetését – Lenint mellőzve – a megalkuvó politikusokra szeretne volna bízni. Az ultimátum elvetése esetére a vasutasszövetség vezetői azzal fenyegettek, hogy kihirdetik az általános vasutassztrájkot – amit később abban a formában meg is tettek, hogy a vasutasok „semlegességére” hivatkozva, megtiltották a bolsevik csapatok szállítását.

A Vikzsel követeléséhez a bolsevik párt Központi Bizottságának néhány megriadt tagja is csatlakozott: Kamenyev, Zinovjev, Milju-

tyin, Rikov és mások. Kishitúségük, a Központi Bizottság többsége elleni pártszerűtlen fellépésük megkönnyítette a szovjetellenes lázadás és a szabotázsmozgalom kibontakozását, s hozzájárult az értelmiség körében megfigyelhető zavarhoz. Gorkij alapvető személyes felelőssége mellett a pártellenzék is vétkes abban, hogy a forradalmár proletárfró ebben az időben átmenetileg szembefordult Leninnel és a párt politikájával.

A Központi Bizottság (amelyet ekkor Trockij is támogatott) határozottan elítélte a „forradalom sztrájkőrőinek” újabb akcióját. Válaszképpen Kamenyev, Zinovjev, Rikov és Nogin közös nyilatkozatban jelentették be, hogy lemondanak központi bizottsági tagságukról és a szovjet kormányban viselt tisztségükről. Az ellenforradalmárok kihasználták Kamenyevnek és társainak bajkeverését, arra számítva, hogy segítségükkel felbomlaszthatják a pártot. Reményeik nem teljesültek. Az eltávozottak helyére az Összoroszárszági Végrehajtó Bizottságba és a Népbiztosok Tanácsába a körülményeket pontosan felismerő bolsevikok kerültek. Ekkor választották meg a Központi Végrehajtó Bizottság elnökévé – Kamenyev helyébe – J. M. Szverdlovot. A Belügyi Népbiztosság élére Rikov helyett G. I. Petrovszkij, az Állami Duma egykori neves bolsevik képviselője, az igazságügyi népbiztos tisztségébe pedig a Nogint leváltó P. I. Sztucska ismert lett forradalmár került.

Kerenszkij és Krasznov lázadásának gyors leverése a Központi Bizottság többségének álláspontját igazolta. Az ellenzékiek csoportja meghátrált, és bejelentette, hogy ismét elfoglalja helyét a Központi Bizottságban és a szovjet közéletben. Miután oppozíciójukkal ekkor felhagytak, Lenin és a párt vezetősége megtalálta a módját, hogy az „öreg bolsevikoknak” ezt a csoportját a szocialista forradalom javára, képességeiknek megfelelően foglalkoztassa.

A fegyveres felkelés győzelme Moszkvában

A petrográdi felkelés győzelmének híre október 25-én érkezett Moszkvába. A bolsevikokból alakult Moszkvai Forradalmi Katonai Bizottság felhívására a forradalom oldalára állt a Kreml őrsége. Az erőd politikai biztosává az FKB tagját, J. M. Jaroszlavszkijt (J. M. Gubeljman) nevezték ki, aki később párttörténeti és vallástörténeti tanulmányaival vált ismertté.

Az ellenforradalom is mozgósította erőit. A városi дума kadetekből, mensevikekből és eszerekből megalakította a Társadalmi Biztonság Bizottságát. A bizottság utasítására a tisztiiskolások elfoglalták a Lovardát, körülzárták a Kremlt, és megakadályozták az erődítményben őrzött fegyverek kiszállítását. A katonai körzet parancsnoka előzőleg lefegyvereztette a moszkvai helyőrséget.

Az FKB tárgyalásokat kezdett Rjabcevvvel, a moszkvai katonai körzet akkori parancsnokával. A tárgyalások ürügyén az ellenforradalom csapást mért a felkelőkre. A Kreml elesett, 300 embert agyonlőttek. A tisztiiskolások elfoglalták a város központját, körülvették a városi szovjet épületét, megszerezték a postát és a távíróhivatalt. Az ellenforradalom diadalmámborban úszott. Az Ideiglenes Kormánynak a le tartóztatás elől elmenekült tagjai, az ellenforradalmár tisztek és tábornokok Moszkvába siettek. Moszkvát szemelték ki a szovjetellenes erők gyűjtőpontjául, itt akarták megalakítani az új burzsoá kormányt.

A harcok még napokig tartottak a városban. A Kreml környékének műemlékeit féltve, Lunacsarszkij közoktatásügyi népbiztos felajánlotta lemondását. A szovjet kormány nem fogadta el Lunacsarszkij aggodalomból eredő gesztusát, és erélyes intézkedéseket tett a moszkvai fegyveres küzdelem beszüntetésére. A moszkvai események során a helyszínen tartózkodó Buharin is érdemeket szerzett. Október végén Lenin utasítására 500 tengerész érkezett Petrográdból Moszkvába, akiket napokon belül 2000 vörösgárdista követett. November 1-én M. V. Frunze vezetésével bevonultak Vlagyimir, Suja és Ivanovo különítményei.

A moszkvai forradalmi egységek soraiban magyar, román, kínai és lengyel internacionalisták küzdöttek. A telefonközpont bevételeinél ki-tüntették magukat a Szamuely Tibor vezetése alatt harcoló magyar vörösgárdisták. A munkások és a katonaforradalmárok november 3-án bevették a Kreml épületeit.

A Társadalmi Biztonság Bizottsága és a Forradalmi Katonai Bizottság között létrejött egyezmény értelmében a foglyul ejtett fehérgárdistákat lefegyverezték, majd szabadon bocsátották. Az egyezmény megkötésekor a Forradalmi Katonai Bizottság hibája folytán a tisztek fegyvereit meghagyták, a tisztiiskolásoknak pedig „oktatási célokból” pus-kákat és gépfegyvereket adtak. A fehérgárdisták közül még a Kreml-őrség gyilkosait is szabadon engedték. Ezért az engedékenyséért később súlyos árat kellett fizetni.

A bolsevikok november derekán, a megalkuvó pártokkal folytatott elkeseredett politikai küzdelem után, megszerezték a többséget az Északi és a Nyugati Front katonabizottságaiban, és kiragadták az egységek vezetését az ellenforradalmi beállítottságú tisztikar kezéből. A forradalom itt győzött leggyorsabban, legszervezettebben. Az ellenforradalmárok és a külföldi hatalmak ügynökségei a hadsereg legfelsőbb parancsnokának főhadiszállását szemelték ki a szovjetellenes erők újabb gyűjtőpontjaként. (Az Ideiglenes Kormány megdöntése után Ny. Ny. Duhonyin tábornok foglalta el a főparancsnoki tisztséget.) A Népbiztosok Tanácsának utasításával szembeforduló főhadiszállás felszámolására Krilenko vezetésével munkás- és katonaforradalmárokból álló egységet küldtek ki. November 20-án a főhadiszállást felszámolták, Duhonyint a felháborodott katonák és tengerészek megölték. Nagy hazai és nemzetközi visszhangot keltett, hogy a szovjet kormány a hadsereg új főparancsnokául Krilenkót, az „egyszerű” zászlóst nevezte ki. Nagyobb nehézségekbe ütközött, bonyolultabb feladatokat támasztott a Délnyugati, a Román és a Kaukázusi Front katonáinak meggyőzése.

Október 26-án éjjel az ország lakossága távírójelentésekből értesült arról, hogy a hatalom a szovjetek kezébe került. A vidéki szovjet-hatalom kiépítésében nagy szerepet játszottak a szovjetek II. oroszországi kongresszusának hazautazó küldöttei. A petrográdi felkelés győzelmét követő első héten már a szovjetek kezébe került a nagy ipari központok irányítása.

November végére európai Oroszország 49 kormányzósági székhelye közül 28-ban győzedelmeskedett a szocialista forradalom. Azokban a városokban és ipari központokban, ahol bolsevikok álltak a szovjetek élén, és ahol a Vörös Gárda képében a szovjeteknek fegyveres hatalmuk is volt, a hatalomátvétel békés úton történt. Néhány városban – például Voronyezsben, Szaratovban, Kalugában és Szmolenszkben – az ellenforradalmárok szovjetellenes lázadást robbantottak ki.

A szocialista forradalom győzelme Belorusszijában, a Baltikumban és Ukrajnában

A nemzetiségi övezetekben a szocialista forradalom győzelmében fontos szerepet játszott a lenini nemzetiségi politika. A Népbiztosok Tanácsa a szovjethatalom első napjaiban kiadott fontos rendelkezéseiben kormányprogramként hirdette meg a lenini nemzeti politika alapelveit. 1917. november 2-án elfogadták „Az oroszországi népek jogairól” szóló nyilatkozatot, amely deklarálta a népek egyenjogúságát és szabad fejlődését; az önrendelkezési jogot, beleértve az elszakadás és az önálló állam alakításának jogát; kimondotta minden nemzeti és vallási előjog és korlátozó intézkedés megszüntetését. E dokumentumban már utalás történt egy szocialista föderáció kiépítésére.

1917. november 20-án a szovjet kormány felhívást intézett „Oroszország és a Kelet összes muzulmán dolgozójához”. A felhívás hangsúlyozta, hogy a szovjethatalom a mohamedán vidékeken is véget vet a cárizmus és az Ideiglenes Kormány által táplált nemzeti és vallási megkülönböztetéseknek.

A központi területekkel csaknem egy időben győzött a szocialista forradalom Belorusszijában és a Baltikum németek által meg nem szállt területein – Észt- és Lettországbán. A Minszki Szovjet már október 25-én bejelentette, hogy átveszi a hatalmat. Ezután Gomelben, Vityebszkben és Belorusszija más városaiban is bekövetkezett a fordulat. November végén Belorusszijában A. F. Mjasznyikov (Mjasznyikjan) vezetésével létrejött a Nyugati Területek Népbiztosainak Tanácsa.

Október 27-én Kijevben megalakult a Forradalmi Katonai Bizottság. Másnap a bizottság tagjait az ellenforradalmárok letartóztatták. Ekkor az Arzenál kijevi nagyüzem bolsevik pártbizottsága megkezdte a fegyveres felkelés előkészítését. A. V. Ivanov vezetésével új Forradalmi Bizottság alakult.

A kijevi felkelés október 29-én kezdődött. Három napig tartó elkeseredett küzdelem után a Forradalmi Bizottság táviratban jelenthette Leninnek a győzelmet. Ugyanekkor azonban az ukrán nacionalista kispolgári pártokat képviselő Központi Rada a frontról hazairányított négy ellenforradalmi érzelmű ezredet; ezek Kijevbe érve elfoglalták a középületeket és a város stratégiai fontosságú pontjait. Rövid időn belül a Rada – Harkov és a Donyec-medence kivételével –

Ukrajna egész területén kezébe kaparintotta a hatalmat. Ezzel az Ukrán Rada az antant imperialistái által támogatott oroszországi ellenforradalom egyik fontos gócpontjává vált.

1917. december 4-én az Oroszországi Köztársaság Népbiztosainak Tanácsa átnyújtotta a Központi Radának az ukrán néphez intézett kiáltványát, amelyben ultimátumszerűen követelte, hogy a Rada hagyjon fel a közös németellenes front bomlasztásával és ne engedje át területén a doni orosz ellenforradalmi csapatokat.

A kiáltvány hangsúlyozta: „... mi, a Népbiztosok Tanácsa, elismerjük az Ukrán Népköztársaságot és jogát arra, hogy teljesen különváljon Oroszországtól vagy szerződést kössön az Oroszországi Köztársasággal föderációs és egyéb kölcsönös kapcsolatokról”.

Válaszképpen a Rada kinyilatkoztatta, hogy harcolni fog Szovjet-Oroszország ellen, és segítséget kért a nyugati imperialista hatalmaktól. Németország és az antantországok elismerték és támogatták a Radát. A Központi Radával vívott harc kiindulópontja a Donyec-medence és Harkov körzete volt. A harkovi bolsevikok, akiket a legendás bolsevik pártszervező, Artyom (F. A. Szergejev) irányított, Vörös Gárdát alakítottak. Petrográdból Harkovba érkezett egy páncélvonat Putyilov-gyári munkásokkal és matrózokkal. Az utóbbiak közt volt A. G. Zseleznyakov tengerész, a polgárháborúról szóló forradalmi dalok „Zseleznyák matróz-partizán”-ja.

December elején Kijevben összeült az Ukrajnai Munkás-, Katona- és Parasztküldöttek Szovjetjeinek kongresszusa. A Rada nem merte betiltani a kongresszust, de mindent elkövetett, hogy megakadályozza munkáját. Az ülésteremben 2000 módos vagy gazdagparaszt jelent meg, míg a szovjetek valódi képviselői alig 200-an voltak. A bolsevikok úgy döntöttek, hogy elhagyják az álkongresszust. Javaslatukra a szovjetek küldöttei Harkovba utaztak, ahol éppen akkor folyt a Donyec- és Krivoj Rog-i medence szovjetjeinek kongresszusa.

A Kijevből érkező küldöttek a Harkovban levőkkel egyesülve alakították meg a szovjetek I. összukrajnai kongresszusát, amely 1917. december 12-én kikiáltotta a szovjethatalmat, megválasztotta az Össz-ukrajnai Végrehajtó Bizottságot, és létrehozta a Népi Titkárságot, az első ukrán szovjet kormányt. Oroszország Népbiztosainak Tanácsa a Népi Titkárságot Ukrajna egyedüli kormányának ismerte el, és határozatot hozott az ukrán szovjethatalom azonnali támogatásáról.

A központi területekről csapatok érkeztek Ukrajnába, amelyek az ukrán szovjet kormány csapataival együtt támadást indítottak az ellen-

forradalmárok ellen. Felkelt Poltava, Nyikolajev, Vinnyica, Zsměrinka és más ukrainai városok munkássága, és létrehozta a helyi szovjethatalmat.

Amikor a szovjet csapatok Kijev alá értek, a város munkásai fegyverre keltek. A Vörös Hadsereg külső és belső csapásai alatt megintottak a Rada különítményei. 1918. január 26-án Kijev felszabadult. Január 30-án az ukrán szovjet kormány Harkovból Kijevbe tette át székhelyét. 1918 februárjára csaknem egész Ukrajnában létrejött a szovjethatalom.

A kijevi proletariátus felkelésében részt vett a szerbekből, horvátokból, szlovénekből, montenegróiakból és macedóniaiakból álló délszláv zászlóalj. Ögyesszában tevékenykedett a cseh nemzetiségű M. Melčech vezetése alatt álló internacionalista egység. A cseh alegység A. Šipek, a jugoszláv alegység O. Dundić parancsnoksága alatt állt.

A Don-vidéki ellenforradalmi erők szétverése

A. M. Kalegyin tábornok, aki 1917 augusztusától töltötte be a doni kozákhadsereg atamánjának, parancsnokának tisztét, az Ideiglenes Kormány bukása után hadiállapotot rendelt el a Don-vidéken, és ellenforradalmi lázadást robbantott ki. Kalegyin védőszárnyai alá menekült Miljukov, Gucskov, Rodzjanko és Szavinkov. Ide sereglett a reakciós tábornoki kar több tagja: Alekszejev, Kornyilov és Gyenyikin. A Don-vidéki ellenforradalmi központot tevékenyen támogatták a francia, angol és amerikai imperialisták. Kalegyin csapatai elfoglalták Rosztovot, Taganrogot, és a Donyec-medence ellen készültek. Moszkvából, Petrográdról és a Donyec-medencéből vörösgárdista csapatok indultak a Don-vidék felé. A bolsevikok politikai meggyőző munkát fejtettek ki a kozák csapatok között.

Február elején Glubokaja kozák falu mellett megsemmisítették Kalegyin 1500 főből álló önkéntes fehérgárdista egységét. Kalegyin öngyilkos lett. A fehér csapatok hátában felkeltek a taganrogi munkások. Február 24-én felszabadult Rosztov, s nyomban utána Novocserkasszk. A Don-vidéken létrejött a szovjethatalom.

1917 szeptemberében az orenburgi (uráli) kozák körzetben Dutov atamán kinyilatkoztatta, hogy önálló kormányt alakít. Ez a lépés a kozák szeparatista öntudat megnyilvánulása volt. A petrográdi fegyveres felkelés győzelme után azonban Dutov tisztekből, tisztiiskolásokból és kozák kulákokból ellenforradalmi egységeket szervezett. Orenburg forradalmi érzelmű helyőrségét a leszerelés ürügyével feloszlatta.

A kozák ellenforradalom összefogott a baskír és a kazah nacionalista urakkal. A Validov által irányított baskír nacionalisták Orenburgban összehívták képviseleti testületüket, az ún. *kurultájt* (kurultay baskíruul kongresszust, tanácskozást, gyűlést jelent), amelyen saját kormányt alakítottak, majd szövetséget kötöttek Dutov atamánnal. A kazah burzsoá-feudális reakció is megalakította „kormányát”, élén A. Bukejhanovval, a kadet párt tagjával.

Január 16-án Kargala kozák falu mellett Dutov követői döntő vereséget szenvedtek. A fehérgárdisták Orenburgba vonultak vissza, de ott munkásfelkelés tört ki. Dutov hadseregének maradványai a sztyeppére menekültek.

Harc a szovjethatalomért a Kaukázusontúl és Közép-Ázsiában

A Kaukázusontúl a forradalom és az ellenforradalom küzdelme évekig elhúzódott. A politikai helyzetet viszonylag hosszú ideig az ellenforradalmi burzsoá kormányok stabilizálódása jellemezte. A Kaukázusontúl sokkal elmaradottabb volt a cári birodalom nyugati kormányzóságainál. Baku kivételével nem volt számottevő ipari központja. A bakui proletariátus 1917. október 31-én mégis létrehozta a szovjethatalmat. 1917 novemberének derekán azonban a burzsoá nacionalista pártok: az azerbajdzsán muszavatisták (pán-iszlám propagandát folytató párt), az örmény dasnakok (az orosz eszer párthoz hasonló politikai szervezet) és a grúz mensevikek szélsőséges nacionalista agitáció közepette együttesen megalakították az ún. Kaukázusi Biztosságot, a kaukázusontúli terület burzsoá kormányát. A német és a török imperialisták segítségével, később pedig a francia, az angol és az amerikai kormányok támogatásával kiépítették ellenforradalmi hadsere-

güket, és terrorizálták a kaukázusontúli dolgozó lakosságot. A szovjethatalomért folytatott kaukázusontúli harcokban kitüntette magát az Sz. G. Saumjan, M. A. Azizbekov, P. A. Dzsaparidze, F. Maharadze, M. G. Chakaja, A. Mikojan és mások által vezetett bakui pártbizottság.

Közép-Ázsiában és Kazahsztánban a forradalmi események központja Taskent városa volt. Itt a szovjetek már 1917 szeptemberében megszerezték a hatalmat, az Ideiglenes Kormány azonban erőszakkal feloszlatta a befolyásos szovjeteket. Október végén Taskent orosz, üzbég, kazah, kirgiz, türkmén és tadzsik lakossága fegyvert ragadott. A város négy napig véres harcok színhelye volt. November 1-én elesett az erőd, az Ideiglenes Kormány csapatainak utolsó menedéke.

A földbirtokosok és tőkések uralmát tehát az oroszországi nemzetek dolgozóinak összefogásával és az orosz munkásosztály vezetésével sikerült megdönteni. Oroszország területén csaknem mindenütt azonnal létrejött a szovjethatalom. A szocialista forradalom eme áldozatokban is bővelkedő diadalútja bebizonyította, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom célkitűzései mélyen ott éltek a néptömegek eszmévilágában.

Az Októberi Forradalom és a történetírás

Október sokszerűen érte a régi világot. Ebben a táborban öreg politikusok vagy ifjú történészek – ha eltérő reakciókkal is – egyként zavarodottan tekintettek 1917-re, a „bolondos esztendő”-re, amely már a második forradalmi talányt adta fel a népeknek. Az európai polgárság rangos közíróinak reagálásaiban is rendszeresen ilyen kifejezések bukkantak fel: „esztelen dráma”, „megfejtethetlen talány”, „képtelen álom”.

A régi történetírás egyébként sem nyúlt szívesen kortörténeti kérdésekhez. Ez az átmeneti tétovázással járó megrázkódtatás még inkább arra vezetett: a polgári történetírás szakszerű művelői az első esztendőkből alig adták tanújelét, hogy egyáltalában tudomást vettek volna az Októberi Forradalomról.

A merő megbotránkozásnak, a rémült csodálkozásnak ezt a rövid korszakát azonban bizonyos idő múlva – mégpedig addig páratlan, mondhatni modern gyorsasággal – felváltotta a nem sokkal korábban végbement forradalom sietős, rosszindulatú boncolgatása. Az októberi

események témakörére azóta is roppant erőfeszítéssel koncentrálnak a polgári történetírás.

Természetesen ez a fordulat elsősorban nem valamely belátás következménye volt. A világ fejlődése alakult úgy, hogy a szovjethatalom gazdasági és politikai sikerei megannyi kínzó túskeként nyugtalanították, ösztökélték a tőkés világ társadalomtudósait. A Szovjetuniót a történettudományban sem lehetett elhallgatni. Az Októberi Forradalom évfordulói valóságos lelki tortúrát, újabb és újabb keserű csalódást tartogattak a polgári ideológusoknak, mivel önnön táboruk előtt is tarthatatlanokká váltak korábbi típusú bagatellizálási kísérleteik. A legrózsásabb polgári illúziók szétfoslása csak növelte eszmei ellenfeleink ügybuzgalmát, hiszen jól tudták, hogy az Októberi Forradalom értékelése szoros kapcsolatban áll a nyomában létrejött új társadalmi rendszer tekintélyével.

A történelem ironikus büntetése, hogy azok, akik korábban megmagyarázhatatlannak, csodaszerűnek tartották november 7-ét, most jórészt az októberi események magyarázatába, tudományoskodó elemzésébe vetik reményeiket. A mai polgári történetírás és eszmeiség objektív helyzetét azonban éppen az Októberi Forradalom problémakörében jellemzi leginkább a kényszerű defenzív magatartás.

A marxista és a polgári ideológia párharcából az idők folyamán részben vagy egészben több vitakérdés kikapcsolódik, azon egyszerű okból, mert beigazolódik a marxista álláspont helyessége.

Ma már aligha merik kétségbe vonni például az Októberi Forradalom történelmi súlyát, jelentőségét. Igen jellemzők ebből a szempontból a polgári politika vezető alakjainak ideológiai állásfoglalásai, amelyek mindenkor nagy hatást gyakoroltak a nyugati történészek eszmei irányvonalára. Pichon, francia külügyminiszter, az intervenció idején a francia nemzet megsértésének nyilvánította a nagy francia forradalom és az Októberi Forradalom párhuzamba állítását, és tagadta, hogy e két eseményt bármilyen vonatkozásban is összefüggésbe lehetne hozni egymással. De Gaulle, volt francia államfő 1966 júniusában, leningrádi látogatásakor már erre a párhuzamra építette beszédét.

A polgári történetírás elsősorban azt igyekszik cáfolni, hogy az Októberi Forradalom lényege nemzetközi érvényű, nemzetközi jellegű. Ezzel a felismeréssel szemben két, egymással minőségileg teljesen azonos elméletet állítanak szembe.

Az első szerint az Októberi Forradalom tisztán orosz, illetve orosz-

országi jelenség. Nagy világtörténelmi súlya van, de az oroszországi változások nem állnak szerves kapcsolatban a világ más részein végbe-
menő fejleményekkel.

A forradalom ilyen felfogása szükségszerűvé tette a sajátos helyi okok felsorolását. Ezek között kezdetben igen nagy szerepe volt a „különleges orosz lélekre” vonatkozó gyermekes elméleteknek. Egy angol polgári történész nem restellte leírni a következő körmondatot: „Az ország bővelkedik hatalmas, ember nem lakta térségekben, amelyek a reménytelenség jegyét viselik magukon, s így csak arra alkalmasak, hogy szomorú gondolatokat váltsanak ki; nem csodálatos tehát, hogy az orosz jellem a csalódás letargiája és a profetikus fanatizmus között ingadozik.” Anélkül, hogy tagadnánk a földrajzi környezet hatását az emberi pszichikumra, elegendő csak azt az egyetlen kritikai szempontot említeni, hogy a forradalomnak a földrajzi tényezőkből való direkt levezetése teljes képtelenség. Erre maguk a polgári történetírók is csakhamar rájöttek, s ekkor a néplélektani sémák bizonyos félretolásával, inkább az orosz történelem különleges alakulásából igyekeztek levezetni a bolsevizmust.

Manapság rendkívül kedvelt egy másik elmélet, amely úgy bizonygatja a forradalom kizárólagos orosz okait és jellegét, hogy a leninistákat egyszerűen az orosz anarchisták, vagyis Bakunyin és Nyecsajev követőinek tünteti fel. Lenin mindig büszkén vállalta az előző orosz forradalmi nemzedékek (legyenek azok dekabristák, forradalmi demokraták, vagy az anarchistákat is magukban foglaló forradalmi narodnyikok) pozitív tevékenységének örökségét. Hibáikból és erényeikből okulni igyekezett. Ennek ellenére kétségtelen, hogy nála aligha volt nagyobb ellenfele az anarchista eszmei irányzatnak és módszereknek. A forradalmár elődök tapasztalatait csak a kor legmodernebb, nyugati eredetű eszmeáramlata, a marxizmus alkotó alkalmazása érdekében használta fel.

A bolsevizmus kizárólagos orosz jellegének másik divatos koncepciója a legvakmerőbb vállalkozástól sem riad vissza: a szovjethatalmat a cárizmus folytatásaként szemléli. Eközben olyan kérdéseket hagy megválaszolatlanul, mint a cári ellenforradalmárok és a szovjethatalom polgárháborúvá fejlődő ellentétének oka, valamint a cárizmussal jól megférő nyugati imperialista kormányzatok gyökeresen megváltozott magatartásának magyarázata. Egyébként nyilvánvaló, hogy az anarchizmus és a cárizmus vádja egymást kölcsönösen kizáró magyarázatok.

A népi demokratikus forradalmak kibontakozása után sok polgári történelemben fokozatosan kialakult az a szilárd felismerés, hogy pusztán a külső szovjet segítséggel nem lehet megmagyarázni a népi demokratikus rendszerek stabilitását; napnál világosabbá vált, hogy az új szocialista államok nem nélkülözik a belső, hazai tömegtámogatást. Ekkor vált népszerűvé a kommunizmus „ázsiai” jellegének, sajátos ázsiai okainak elmélete. Ha közelebbről vizsgáljuk ezt a nézetet, kiderül, hogy szó sincs új felfedezésről. A polgári ideológusok egyszerűen földrajzilag kiszélesítették az „orosz specifikum” koncepcióját. Ami korábban orosz lélek volt, az most *ázsiai* pszichikum lett, amit előbb *bizantinizmus*ként állítottak be, az újabban *keleti despotizmus*nak minősül.

Az Októberi Forradalom kizárólagos övezeti jellegének mindkét polgári magyarázata azonos célt követ. Azt szeretnék elhíttetni tömegeikkel, hogy annak, ami 1917 óta Keleten végbement, semmiféle kapcsolata sem lehet a Nyugattal. A forradalom okainak magyarázatok végeredményképpen a Kelet és Nyugat kezdetleges geopolitikai szembeállításában merül ki a polgári koncepció üres bölcsessége.

Míg nyugaton Ázsiába igyekeznek kitolni a bolsevizmust, egy idő óta néhány ázsiai ország kommunista mozgalmának szektás nézeteket képviselő csoportjai részéről olyan kísérletek is tapasztalhatók, amelyek az Októberi Forradalom és az utána következő oroszországi események szféráját teljességgel Ázsián kívüli övezetnek, magukat az oroszokat pedig valamiféle gyűlöletes európai idegeneknek igyekeznek beállítani. Szovjet-Ázsia forradalmát kizárólag Európa számlájára írják. A maoista ideológusoknak ez az újabb primitív szellemi kaptafája csupán arra szolgál, hogy végleg meggyőződjünk minden erőszakolt geopolitikai séma haszontalanságáról.

Az orosz forradalomnak, csakúgy mint a népi demokratikus forradalmaknak, nemzeti sajátosságai is voltak. Az Októberi Forradalom több vonatkozásban is tükrözi a szocialista forradalom helyi problémáit. Nyugodtan állíthatjuk, hogy ebben az értelemben – ti. a nemzeti, s az orosz birodalmon belül a nemzetiségi sajátosságok tekintetében – az Októberi Forradalom *megismételhetetlen*. De egészen másként áll a helyzet a forradalom lényegével, a szocialista átalakulással. Ebben Október volt és marad az első követésre méltó példa. Az egyetemes történelem és az egész forradalmi munkásmozgalom azóta eltelt története bebizonyította, hogy az Oroszországban megszületett szocialista rendszer nemzetközi vitalitását nem lehet kétségbe vonni.

Abban, hogy a polgári történészeknek és ideológusoknak mégis sikerült jelentős tömegekben elültetni a szovjet rendszer nemzeti kizárólagosságának hamis gondolatát, nagy szerepe volt a személyi kultusz szubjektivizmusának és dogmatizmusának is, amely nemegyszer az orosz forradalom nemzeti vonásainak utánzását követelte meg más országok kommunistáitól. A teljes igazsághoz híven azt is megállapíthatjuk, hogy azokban a külföldi kommunistákban, akiket az elméleti restség és saját országuk nem kielégítő ismerete jellemzett, szintén megvolt a hajlam arra, hogy a szocialista forradalom orosz formáját „a” szocialista forradalomként fogják fel, s feladatukat az utánzásban lássák. Erre a kétoldalú jelenségre annak idején már Lenin is figyelte, és „szuzdali kontármunka”-ként elítélte az orosz forradalom kopírozására irányuló törekvéseket. A „szuzdali kontármunka” mérhetetlenül sokat ártott. Ennek nyomait a polgári történetírás tevékenységében is lemérhetjük. Az viszont nem igaz, hogy az Októberi Forradalom ügye külföldön csak kontár kezekben volt. Gramsci 1919-ben már megírta, hogy az olasz kommunisták példájukat, Októbert, csak a lényegben kívánják utánozni: az osztálykövetkezetességben, az olaszországi és a világhelyzet marxista elemzésében. (Természetesen távolról sem csak Gramsciról van szó. Mennyi alkotó törekvés bontakozott ki a húszas évek nemzetközi kommunista mozgalmában! Ezek tág teret kaptak a Kommunista Internacionálé fordulatot jelentő VII. kongresszusának határozatainak nyomán, amelyek nyomatékosan felszólították az egyes országok kommunista pártjait politikájuk alkotó, a nemzeti sajátosságokat és érdekeket a legteljesebb mértékben figyelembe vevő alkalmazására. A kommunista pártok a második világháborúban és a népi demokratikus forradalmak során a leninizmus mesteri átértésének, önálló felhasználásának és továbbfejlesztésének ragyogó példasorát mutatták fel.)

A polgári történetírás viszonylagos eszmei sikereinek értékelésekor nem szabad elfelejtenünk, hogy amíg csak egyetlen szocialista ország létezett, objektíve is nehéz volt a végbement események világtörténelmi beágyazottságát bizonyítani. Volt idő, amikor az angol munkáspárti Macdonald a szigetországban még nagy sikerrel leckéztethette a bolsevikokat az iskolamester pózából: „Oroszország nem Magyarország, Magyarország nem Franciaország, Franciaország nem Anglia!” Ma már lényegesen más a helyzet. Most mi mondhatjuk a Nyugatnak: Igen! A Szovjetunió nem a Magyar Népköztársaság, a Magyar Népköztársaság nem a Koreai Népköztársaság, a Koreai Népköztársaság

nem a Lengyel Népköztársaság stb., és ez a sokszínű, nemzeti hagyományait óva őrző baráti közösség mégis a szocializmus világsikerét, világérvényét dokumentálja.

Gondoljuk meg: ha a gigász forradalom, Október, fél évszázad további forradalmi mozgalmait tekintve már szinte csak indító epizódnak tűnik, miképpen lehet tagadni értelmének egyetemességét?

A bolsevizmus tisztán orosz vagy tisztán ázsiai jellegének legkézenfekvőbb – és a nyugati országok közvéleménye előtt is könnyen érthető – cáfolata az, ha utalunk e társadalmi rendszer marxista eredetére. A marxizmus – mint közismert – Nyugat-Európában keletkezett. A polgári történetírás igyekszik megtalálni a módját, hogy elhárítsa ezt a cáfolhatatlan ellenérvet. Eljárása egyszerű. Komikus módon elvhű marxizmust mímél, s váltig bizonygatja, hogy mindaz, ami októberben történt, ellentmond a marxizmusnak. Következésképpen tagadja Október szocialista jellegét.

Könnyebb azonban egy ilyen tagadó nyilatkozatot megtenni, mint arra a kérdésre válaszolni: ha a forradalom ellentmondott a marxizmusnak, és szocialista jellegűnek sem nevezhető, akkor mi is volt tulajdonképpen?

A felelet erre az egyszerű kérdésre minden esetben spekulatív, zavaros, homályos. Van, aki úgy véli, hogy a bolsevizmussal új vallás született. Mások sértőnek találják ezt a hívők szempontjából, ezért pót-vallásról vagy valláspótlékról írnak. Érdekességgént megemlítjük, hogy az ilyen elméletek még a szovjet rendszerrel rokonszenvező Bertrand Russelt is megzavarták, aki arra az ugyancsak eredeti következtetésre jutott, hogy a bolsevizmus a francia forradalom eszméi és az iszlám keresztezéséből létrejött új religió, új világvallás.

Ateistákat vallással gyanúsítani, bizony nem volt túlságosan hatásos dolog. Veszélyesebbnek bizonyult a „kém-elmélet”, amely német cinikussággal, egyszerű ügynöki tevékenységgel gyanúsította a bolsevikokat; így tagadta és tagadja szocialista mivoltukat. Lenint még Washingtonnál is jobban megrágalmazták – írta jogosan Shaw.

Vagy említsük meg a Sisson-iratok esetét. Sisson Wilson elnök egyik személyi megbízottja volt, aki Oroszországba utazott, majd csakhamar azzal a „szenzációs” jelentéssel állt elő, hogy „a Szmolnijból kicsempészett”, birtokában levő iratok bizonyítják, hogy Lenin, Trockij és a többi szovjet vezető a németek fizetett ügynöke. E kezdetleges tákolmányokat az Egyesült Államokban kormányköltségen és a kormány erkölcsi fedezetével kinyomtatták. A Sisson-iratokra hosszú időn

keresztül épített a polgári történetírás, időközben mégis kiderült, hogy hamisítványok. Ekkor újabb iratokat kutattak fel. A második világháború után tendenciózus válogatásban közreadott dokumentumokat közelebbről megvizsgálva kiderül, hogy ezek – ha egyáltalában elfogadjuk hitelességüket – csak azt bizonyítják, hogy a bolsevik pártba a cári ohrana ügynökeihez hasonlóan, a német hatóságok is beküldték ágenseiket. Köztük egyetlen vezető bolsevik névvel sem találkozunk, Leninről pedig ezekből az iratokból is kiderül, hogy személyileg, erkölcsileg teljesen hozzáférhetetlen volt. A német ügynökség vádját tehát napjainkban csak az újonnan megjelentetett dokumentumok félremagyarázásával tarthatják fenn.

A polgári történetírás nemcsak a marxizmust, de a demokratizmus bármiféle elemét is elvitatja az Októberi Forradalomtól. Számára Október egyszerű katonai puccs volt. Az események előadásakor óriási szerepet kap a bolsevikok ügyességének (értelmezésükben: ravaszságuknak) előtérbe állítása, majd annak hangsúlyozása, hogy a hatalom megragadása után és azóta is 50 esztendőn keresztül, alapjában véve a terrorra támaszkodva áll fenn a szovjet rendszer. Ez a koncepció Lenint és a bolsevik vezetőket hihetetlenül hataloméhes, önző, törtető emberekként ábrázolja.

Mivel a polgári történetírás messze jár az igazságtól, minduntalan ellentmondásokba keveredik. Az olyan megfogalmazások, hogy 1917 novemberében „az orosz tömegek érzelmeik áldozatai lettek”, vagy amint egy nyugatnémet történész írja, „az értelem behódolt az ösztönnek”, önmagukért beszélnek, és elárulják elméletkovácsaikat. Ezekből is kitűnik, hogy a bolsevikok a tömegek támogatásával hajtották végre a forradalmat.

Hasonló ellentmondással találkozunk a szovjetek értékelésénél. A nyugatnémet történetírás abban az igyekezetében, hogy a forradalom utáni szovjeteket „álönkormányzati szerveknek” minősítette, kénytelen visszalépni a régebbi polgári felfogástól, és elismeri, sőt a kontraszt kedvéért kidomborítja, hogy a forradalom előtti szovjetek *népi* szervek voltak. Ebből azonban óhatatlanul az következik, hogy az Októberi Forradalom szovjetjei a tömegek véleményének adtak kifejezést.

Az orosz forradalom nemzetközi kapcsolatainak területén – a rossz emlékéü intervenciós politika miatt – defenzív pozícióba kényszerült a polgári történetírás. Vitára mégis bőven van ok. Az amerikai polgári történetírás jelenleg az antant egykori politikájának bizonyos belső

bírálatával lép fel. Szavakban nem fukarkodik a megrovó kifejezésekkel, a külügyi államtitkárság bürokrataira tett célzásokkal, mégis, Francis amerikai nagykövet hozzá nem értésével, hedonizmusával, Wilson elhatalmasodó fáradtságával és hasonló másodlagos tényezőkkel magyarázza az 1917 végén bekövetkezett diplomáciai és katonai eseményeket. Ezeket a véleményeket nem annyira kritikának, mint inkább mérsékeltén önkritikus apológiának nevezhetjük.

Az egyetlen, bár csak olcsó „diadalt” a forradalom túlkapásainak, bizonyos illúzióinak, emberi gyarlóságainak leírásakor aratják a burzsoá történetírók. Valóban, Októbernek fintorai is voltak. Az eseményekbe beletartozott az anarchisták helyenkénti garázdálkodása is, a műemlék kastélyok feldúlása, a forradalmi hatalommal való esetenkénti visszaélés. A forradalom nem báli mulatság. Októberből a nyereség sem hiányzott. Magától értetődik, hogy Tizenhét vörösgárdistái nem voltak forradalmi parsifalok. A harc egyszerre folyt az ellenséggel és a belső gyengeségekkel. Meddő és igaztalan dolog azonban, ha a forradalmat csak a hibák és a gyengeségek oldaláról mutatják be.

A vita közvetlen módszerei mellett a disputa közvetett formája, vagyis a téma további kutatásokon alapuló pozitív kifejtése is nagy szerephez jut. A vita e kettős módszere között kölcsönhatás figyelhető meg.

A szovjet történetírás a kezdet kezdetétől fogva tudatában volt az Októberi Forradalom világtörténeti és oroszországi jelentőségének, s tisztán látta Október nemzetközi jellegét. Ez a kiindulópont nemcsak szemléletileg, de gyakorlatilag is mérhetetlen előnyt biztosított számára a polgári történetírással szemben. Szinte a forradalom másnapján megkezdődtek a levéltári kutatások, megkezdődött az orosz forradalmak, főként pedig az Októberi Forradalom történetének szakszerű feltárása. A húszas években alapos monográfiák, tanulmányok, nagy történeti becsű iratok és visszaemlékezések hosszú sora látott napvilágot. Ezek mindmáig – és bizonyára még igen sokáig – nélkülözhetetlen alappillérei az Októberi Forradalom kutatásának. E nagy munka egyik szervezője és személyes résztvevője Pokrovszkij, az akkori közoktatásügyi népbiztoshelyettes, az ismert és képzett történész volt. Sajnos, politikai-historiográfiai okok miatt a magyar tudományos közvélemény keveset tud a szovjet történetírás és az Októberi Forradalom kutatásának hőskoráról. A szóban forgó feldolgozások annak idején nem kerülhettek Magyarországra, így szinte teljesen hiányzanak könyvtárainkból.

A harmincas évektől az ötvenes évek derekáig tartó periódusban is számos értékes iratkiadás és történeti mű jelent meg. Kétségtelen azonban, hogy ebben a korszakban az elhatalmasodó önkényeskedés, a szubjektivizmus és a személyi kultusz miatt leszűkültek a tárgyi kutatások, nagymértékben csökkent a feldolgozások eszmei színvonala, s az okmánypublikációkban és más kiadványokban egész sereg ferdtetés, torzítás jelentkezett.

1953 után különösen nagy eredményeket mutathat fel a szovjet történetírás. Erre a periódusra esik a dogmatizmus felszámolásáért folytatott harc megindítása és a tárgyi kutatások ismételt kiszélesítése. Ha valamikor, úgy most különösen érdemes a történetírás általános módszertani szempontjaiból is figyelemmel kísérni a szovjet tudományos eredményeket. A szovjet társadalomtudományokon belül ez alatt az egy évtized alatt roppant horderejű változások mentek végbe, amelyek napjainkban is folytatódnak. A folyamat távolról sem olyan látványos, mint a szovjet ipar és technika világraszóló sikerei, a Szovjetunió és az egész nemzetközi forradalmi mozgalom jövője szempontjából mégis igen fontos.

Az Októberi Forradalom történetének kutatásában mindez elsősorban azt jelenti, hogy kritikusan felülvizsgálják a személyi kultusz korszakának ferdtéteit, túlzásait, és Lenin útmutatásainak ismételt mérlegelésével továbbfejlesztik az Októberi Forradalom történetének marxista koncepcióját.

Amint az újabb, rangos jubileumi publikációkból is kiderült, a szovjet történetírók eredményesen leküzdi az ún. szűk párttörténeti szemléletmódot, amely elszakítja a forradalmi munkásmozgalmat természetes környezetétől. A történelem objektív fejlődéséből következőleg, a bolsevik párt és a forradalmi munkásmozgalom tevékenysége most is az ábrázolás középpontjában áll, de az igényes szovjet kutatók szemléletmódot arra töreksenek, hogy teljes körképet adjanak az oroszországi politikáról és ebbe illesszék bele a párt küzdelmeit.

Több figyelem jut tehát magára a cárizmusra, a polgári-földesúri liberális ellenzékre, realisabban, méltányosabban értékelik az eszer és a mensevik párt forradalmi érzületű tagságát, illetve az említett irányzatok baloldali vezető csoportját.

Mindehhez részletesebb gazdasági és társadalmi rajz csatlakozik. Itt különös nyomatókat kapott az oroszországi társadalom „többalapúságának” kifejtése. Szembeszökő a szocialista forradalom bővebb gazdasági indoklása, 1917 gazdaságtörténetének alapos elemzése.

A forradalom egyes szakaszait tekintve újszerűek azok a szempontok, amelyek alapján számos történész elismeri a polgári opposíció egy csoportjának forradalmasító szerepét a februári forradalomban.

A februárt követő, de Lenin hazatérését megelőző időszak vonatkozásában határozottabban mutatnak rá az új feldolgozások a mensevikok és a bolsevikok álláspontjának különbözőségére az Ideiglenes Kormányhoz fűződő kapcsolat kérdésében annak ellenére, hogy akkor még a bolsevik párt sem alakította ki a maga határozott politikai álláspontját.

1917 derekán a nemzeti mozgalmak elemzőbb bemutatása vonja magára a figyelmet. Ezek a fejtegetések a korábbi felfogáshoz hasonlóan keményen bírálják a nemzeti mozgalmak jobbszárnyát, de nagyobb megértést tanúsítanak a nemzetiségi mozgalmak forradalmi demokratikus balszárnya iránt.

A bolsevik párton belüli viták leírásakor ugyan nem bagatellizálnak a nézetkülönbségek, de nem is kerülnek a régebbihez hasonlóan túlzottan drámai megvilágításba. Nagy jelentőségű fordulat a szovjetek történetének részletes tárgyalása, s ezen keresztül a munkás- és paraszttömegek népképviselőinek, szocialista demokráciájának tüzetes vizsgálata. Ehhez kapcsolódik az értelmiség szerepének kiszélesülő kutatása, a korabeli forradalmi diákmozgalmak történetének beillesztése.

A szovjet külpolitika kezdeteinél a kutatás hangsúlyozza az első hónapok megkülönböztető sajátosságát, a forradalmi pátoz és a forradalmi jelszavak előtérbe kerülését, de cáfolja a szovjet külpolitika merő pragmatizmusáról terjesztett véleményeket. A szovjet történetírás napjainkban gazdag anyagot szolgáltat a forradalom nyugati, internacionalista, baráti fogadtatásáról.

Történelemtanításunk presztizskérdése, hogy az Októberi Forradalom történetét mély tömegélménnyé formáljuk. Nem nyugodhatunk addig, amíg a forradalom tényeit, szereplőit, összefüggéseit legalább annyira be nem vesszük az emberek legbensőbb érzelm- és gondolatvilágába, amint azt a nagy francia forradalommal tették másfélszáz év alatt az emberi haladás előttünk járó nemzedékei.

A szovjethatalom megszilárdításáért folytatott harc

A polgári-földesúri államgépezet széthúzósa

A burzsoá államgépezet megsemmisítése már az Ideiglenes Kormány megdöntésével elkezdődött. A forradalom első hónapjaiban felszámolták a régi államapparátust, megtörték a minisztériumok és hivatalok tisztviselőinek szabotázsakcióit. A régi hadsereget feloszlattak nyilvánították.

Lenin október 26-i feljegyzésében alapelvként szögezte le, hogy olyan államgépezetet kell teremteni, amelyben a vezetőket maguk a néptömegek jelölik ki. Két hónap leforgása alatt (1917 novemberétől 1918 január végéig) a Népbiztosok Tanácsa által kiadott dekrétumok és rendeletek közül 113-at – vagyis csaknem a rendeletek felét – a régi államgépezet széthúzásával és az új apparátus megteremtésével kapcsolatos kérdéseknek szentelték.

Lenin ismételten rámutatott, hogy az állam irányításába a lehető legnagyobb mértékben be kell vonni a dolgozó tömegeket. „Elvtársak! Dolgozók! – írta „A lakossághoz” című, 1917. november 5-én megjelent cikkében – Ne feledjétek, hogy most *ti magatok* kormányozzatok az államot. Senki sem segít nektek, ha ti magatok nem egyesültök, és nem veszitek az állam *minden ügyét saját* kezetekbe. A *ti* szovjetjeitek mostantól fogva az államhatalom szervei, teljhatalmú, döntőszervek.”

A forradalom ellenségei arra számítottak, hogy a bolsevikok nem tudják majd mozgásba hozni államgépezetüket, mert nem találnak elegendő számú és megfelelően képzett tisztviselőt. Ebben a tekintetben valóban óriási nehézségeket kellett legyűrni. A Petrográdi FKB, Petrográd és Moszkva szovjetjei, szakszervezetei, üzemi-gyári bizottságai, a Vörös Gárda, a Balti Flotta, Petrográd és a nagyobb városok helyőrségei azonban elküldték bizalmi embereiket, az öntudatos munkások, katonák és tengerészek seregét állami szolgálatra.

A Belügyi Népbiztosság a Putyilov-gyári munkások tevékeny közreműködésével jött létre. A Közlekedésügyi Népbiztosság a petrográdi és a moszkvai vasúti csomópont munkásainak segítségével alakult meg.

A Külügyi Népbiztossághoz a káderek jelentős részét az egykori Siemens és Schuckert-cég munkásai és a Balti Flotta tengerészei közül választották ki.

Ny. G. Markin tengerész a külügyminisztérium bizalmas irattárában fontos titkos iratokat talált. A szovjet kormány megbízta, hogy szervezze meg az iratok közzétételét. A tengerész gyorsan és pontosan teljesítette feladatát, több mint 100 okmányt publikált, ezek világszenzációt keltve leleplezték az imperialista államok titkos diplomáciáját, és megmutatták a tömegeknek a világháború igazi okait.

1918. január 15-én a Népbiztosok Tanácsa dekrétumot fogadott el a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg megszervezéséről, február 11-én pedig a Munkás-Paraszt Vörös Flotta megszervezéséről. Rövid idő alatt bebizonyosodott ugyanis, hogy az imperialista hatalmak reguláris seregeivel szemben nem elégséges a népi milícia, a Vörös Gárda, s az általános népfelfegyverzés régi szocialista eszméje sem felel meg a helyzet támasztotta követelményeknek. Az egykori elképzelések az adott körülmények között irreálissá váltak. Az első hónapokban a Vörös Hadsereg önkéntes alapon működött.

A feudalizmus maradványainak eltörlése

A földről szóló dekrétum már megsemmisítette a feudális eredetű rendek gazdasági alapját. Az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa 1917. november 10-én újabb dekrétumot fogadott el, amely jogilag is eltörölte a régi Oroszországban fennállott rendeket, a rendi privilégiumokat és korlátozásokat, a rendi intézményeket és a polgári rangokat (a régi kasztjellegű besorolásokat). Egyszer s mindenkorra megszűnt a *nemes*, a *kereskedő*, a *polgár* és a *paraszt* hivatalos rang, illetve megszólítás. Vagyoni állapottól és eredettől függetlenül hivatalosan mindenkit „polgártársnak” lehetett és kellett ezután nevezni.

Az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa 1917. december 18-án dekrétumot adott ki a polgári házasságról, a gyermekekről és a polgári anyakönyvvezetésről. E szerint az egyházi esküvő az állampolgárok magánügye lett. A szovjet nő egyenlő jogokat kapott a férfival. A dekrétum elismerte a házasságon kívül született gyermekek egyenjogúságát.

A forradalomig az egyház az államgépezet részét képezte. A szovjet

kormány 1918. január 20-án kelt rendelete elválasztotta az egyházat az államtól, az iskolát az egyháztól.

1918. február 1-én a Népbiztosok Tanácsa bevezette a nyugat-európai naptárt. (A nyugat-európai időszámítás szerint 1918. február 14-én.)

Megkezdődött az orosz írás egyszerűsítését célzó helyesírási reform előkészítése. Az új helyesírást 1918. október 10-én rendelték el.

A feudalizmus maradványainak eltörlése az alapos munkát végző oroszországi szocialista forradalom európaizáló-modernizáló mellékterméke volt.

Harc az ellenforradalommal és a szabotázssal, a VCSK megalakulása

Petrográdon és Moszkvában földalatti szabotázs-szervezetek alakultak az egykori főtisztviselők, a minisztériumok és központi intézmények tisztviselői, az értelmiség felső, szovjetellenes beállítottságú rétege, a bankárok, az üzem- és gyártulajdonosok szervezete: a „Szövetségek Szövetsége” vezetősége és a hasonló levitézlett elemek közreműködésével.

A szabotázsakciók szervezője és eszmei irányítója a kadet párt volt. A jobboldali mensevikek és jobboldali eszerek támogatták a burzsoázia politikai vállalkozásait. Továbbra is fenntartották a szovjetek egykori mensevik-eszer Központi Végrehajtó Bizottságát, annak ellenére, hogy a II. szovjetkongresszus már új Végrehajtó Bizottságot választott. Cereteli, Abramovics, Dan és más ismert megalkuvó politikusok a földalatti Végrehajtó Bizottságban is folytatták tevékenységüket.

A proletárállam előtt az a nehéz, de halasztást nem tűrő feladat állt, hogy megtörje a burzsoázia ellenállását, s közben kivonja a megtévedt tisztviselőket, értelmiségieket a kadet ellenforradalom és az eszermensevik ellenforradalom befolyása alól.

„Tartóztassatok le és adjatok át a nép forradalmi bíróságának mindenkit, aki ártani mer a nép ügyének” – írta Lenin „A lakossághoz” címzett cikkében.

Az ellenforradalom mindenekelőtt a közellátás terén szeretett volna csapást mérni a szovjethatalomra. A mensevikek és az eszerek felhívták az egykori minisztériumok (elsősorban a közellátás ügyeivel foglalkozó szervek) hivatalnokait, hogy ne engedelmeskedjenek a munkás-

osztály hatalmát képviselő Népbiztosok Tanácsának. Az Élelmezésügyi Népbiztosság elküldte rendkívüli megbízottait Arhangelszkbe, Murmanszkba, Kotlaszba és Permbe, ahol a raktárakból több millió pud gabonára sikerült szert tenni. Heves küzdelem alakult ki a bankok körül, amelyeket a nacionalizálásról szóló dekrétum kiadásáig munkásellenőrzés alá utaltak.

Lenin december 6-án a Népbiztosok Tanácsa előtt kifejtette nézeteit a szabotázs, a spekuláció és az ellenforradalmi megmozdulások elleni harcról. Másnap a Népbiztosok Tanácsa megvitatta Dzierżyński erre vonatkozó előadói beszédét. Ezen az ülésen határozat született az Összoroszországi Rendkívüli Bizottság (oroszul: Vszerosszijszkaja csrezvicsajnaja komisszija, rövidítve: VCSK vagy Cseka) létrehozásáról. A VCSK azt a feladatot kapta, hogy sújtsa le azokra, akik kezét emelik a szovjethatalomra. A VCSK vezetőjévé Dzierżyńskit nevezték ki. A párt kipróbált forradalmárokat küldött a Rendkívüli Bizottságba, köztük I. K. Ksenofontovot, J. H. Petyerszt, M. J. Laciszt és V. R. Menzsinszkijt.

A VCSK megalakításának időszerűségét bizonyította, hogy 1918. január 1-én ellenforradalmi terroristák sikertelen merényletet követtek el Lenin ellen. A kilőtt négy golyó közül csak egy érte gépkocsiját, s megsebesítette Plattent, a svájci forradalmárt.

A munkásellenőrzés bevezetése. A gazdasági átépítés első lépései

A Petrográdi Szovjet október 25-én, Lenin előadói beszéde alapján jóváhagyta, hogy a munkás-paraszt kormány megszervezi a termelés és a termékelosztás munkásellenőrzését. A munkásellenőrzés tényleges bevezetése már az Októberi Forradalom előtt megkezdődött. A munkásellenőrzés a gazdasági vezetés iskoláját jelentette a széles munkástömegek számára. Az erre vonatkozó törvényt november 14-én fogadta el a Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottsága. A burzsoázia heves ellenállást tanúsított a rendelet végrehajtásával szemben. A moszkvai Gyártulajdonosok Szövetsége határozatot hozott a szovjet kormány dekrétumának bojkottálásáról, a termelés dezorganizálásáról és a munkások tömeges elbocsátásáról. Az uráli bányatulajdonosok tanácskozása elhatározta, nem szállítanak azoknak az üzemeknek, ahol megvalósul a munkásellenőrzés.

A szocialista forradalom győzelme után vörösgárdista fegyveres őr-

séget állítottak az Állami Bank épületéhez. December 14-én jelent meg a magánbankok államosításáról szóló törvényerejű rendelet. A pénzügyleteket állami monopóliummá nyilvánították. A magánbankoknak az Állami Bankkal egyesülve kellett megalakítaniuk az Oroszországi Köztársaság egységes népbankját. Február elején elkobozták és az Állami Bank rendelkezésére bocsátották a részvénytőkéket. 1918. február 3-án dekrétum jelent meg a cárizmus és az Ideiglenes Kormány által felvett kölcsönök semmissé nyilvánításáról.

A szovjet kormány 1917. november 28-án adott ki első ízben rendelkezést ipari üzem (az Orehovo-Zujevo mellett működő Likinói Manufaktúra) államosítására, 1917 végén és 1918 elején külön rendelkezésekkel még több nagyüzemet államosítottak. A Putyilov-gyár ebben az időben került népi tulajdonba. A helyi szovjetek öntevékenyen is megkezdték az üzemek elkobzását.

1918 márciusában a Donyec-medence bányáinak fele már a szovjet-hatalom birtokában volt. Petrográdon május elején 40, a moszkvai területen 58 nagyüzemet tartottak állami kezelésben. Június 1-én országosan 513 államosított ipari nagyüzemet számláltak össze, ezek 42%-a a bánya- és kohóüzemekből, valamint gépgyártó vállalatokból került ki. Párhuzamosan folyt a vasúti szállítás és a kereskedelmi flotta szocialista irányításának megszervezése. Az 1918. április 22-i dekrétum államosította a külkereskedelmet. Az államosított ipar igazgatása céljából 1917. december 2-án megszervezték a Legfelső Népgazdasági Tanácsot.

Az Alkotmányozó Gyűlés összehívása és szétkergetése

Az Alkotmányozó Gyűlés létrehozása az oroszországi demokrácia (benne az OSZDMP) régi követelése volt. Egybehívása a februári forradalommal időszerűvé vált, de a politikai erőviszonyok miatt a burzsoá kormányzat hónapokig semmit sem tett ennek érdekében. Csak 1917 őszén kezdte meg a választások előkészítését. Amit a polgári kormányzat a saját programjából is elmulasztott, azt a szocialista hatalom pótolta. Az Alkotmányozó Gyűlés megnyitását a Népbiztosok Tanácsa 1918. január 5-ére tűzte ki. Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság ugyanakkor elhatározta, hogy január 10-ére összehívja a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjeinek III. kongresszusát, január 12-ére pedig a parasztküldöttek III. kongresszusát.

A burzsoázia nagy várakozással tekintett az Alkotmányozó Gyűlés elé. Azt remélte, hogy az Alkotmányozó Gyűlés többségének megszerzésével demokratikus látszatot kölcsönözhet ellenforradalmi törekvéseinek és a testületre támaszkodva megdöntheti a szocialista hatalmat. A monarchista szélsőjobboldali körök, a nagypolgári reakciót képviselő októbrista és kadet-politikusok ezekben a hetekben inkább azt a taktikát alkalmazták, hogy közvetlenül a jobboldali eszereket és a jobboldali mensevikeket állították szembe a bolsevikokkal, a baloldali eszerekkel, valamint a tovább radikalizálódott eszer párttagsággal. Az Alkotmányozó Gyűlés összehívásának jelszava, amely előbb fenyegető réme volt a szélsőjobboldalnak, most a retrográd erők egyetlen mentsvárának tűnt. Akik korábban ravaszul halogatták e testület összehívását, most hangos szóval síkraszálltak azonnali összeülése érdekében. Látszólagos demokráciával akarták megölni a tömegek élő népuralmát.

A szovjet kormány mégis elrendelte az Alkotmányozó Gyűlés összehívását. Nem azért tette ezt, mintha egy pillanatig is elhitte volna a reakció szájából hamisan hangzó demokratikus nyilatkozatokat, hanem arra törekedett, hogy ez a politikai akció igazi mivoltukban mutassa meg az ellenforradalmárokat. Emellett a választások időszakában még nem volt eleve feltétlenül kizárt dolog, hogy az Alkotmányozó Gyűlést sikerül a szovjethatalom szervévé alakítani.

Az Alkotmányozó Gyűlés választásait az október előtti jegyzékek alapján bonyolították le. A pártjegyzékek annak az időszaknak a politikai viszonyait tükrözték, amikor a parasztság többsége az eszereket követte. A választások idején a falvakban és a nemzetiségi övezetekben nem mindenütt jött létre a szovjethatalom. A lakosság számottevő része akkor még nem ismerte fel a szocialista forradalom jelentőségét. Ezért a végül eszer többségűvé vált Alkotmányozó Gyűlés nem fejezte ki pontosan az új osztály-erőviszonyokat, nem tükrözte hűen a dolgozók igazi óhajait.

Az Összoroszországi Központi Bizottság január 3-án elfogadta „A dolgozó és kizsákmányolt nép jogainak kinyilatkoztatása” című, Lenin által fogalmazott, valamint Sztálin és Buharin által szerkesztett okmányt, és elhatározta, hogy az Alkotmányozó Gyűlés elé terjeszti. A nyilatkozat tömören összefoglalta az Októberi Forradalom vívmányait. Szövegében a következő részletet találjuk: „Az Alkotmányozó Gyűlés támogatja a szovjethatalmat és a Népbiztosok Tanácsának dekrétumait, és azt tartja, hogy saját feladatai kimerülnek a tár-

sadalom szocialista átépítésére vonatkozó legfontosabb alapelvek megállapításában.”

Lenin részt vett az Alkotmányozó Gyűlés megnyitásán január 5-én. A Szmolnijtól a Tauriai Palotáig szigorú biztonsági intézkedések mellett, titokban tette meg az utat, s egy hátsó bejáraton át szinte becsempészték az ülés színhelyére. Az elővigyázatosságot a rendkívül feszült politikai légkör, az ellenforradalmárok időzített összeesküvései indokolták. Lenin védelméről és az Alkotmányozó Gyűlés üléseinek előkészítéséről egy Szverdlovból, Podvojszkijból, Prosjanból, Urickijből, Boncs-Brujevicsből és másokból álló katonai törzs gondoskodott. Leninnek, minden eshetőségre készen, pisztolyt is adtak. A Népbiztosok Tanácsának elnöke – miután látta, hogy a gyűlésen valóban ellenforradalmi többség alakult ki – már alig figyelt a jobboldali eszerek tombolására, s csak a kedvező lehetőséget várta a bolsevik frakció elvonulására.

Az Alkotmányozó Gyűlés január 5-én kezdte meg munkáját. Nem ismerte el az Októberi Forradalom vívmányait, és megtagadta, hogy „A dolgozó és kizsákmányolt nép jogainak kinyilatkoztatása”-ról tárgyaljon, vagyis ebben a tekintetben igazolta a burzsoáziának és támogatóinak számításait. Az ellenforradalom gyűjtőpontjává vált testületet az Összoroszárszági Központi Végrehajtó Bizottság január 6-án kelt dekrétumában feloszlatta.

Az Alkotmányozó Gyűlésen felülkerekedő ellenséges polgári erők maguk akadályozták meg, hogy a parlamentarizmus intézményének hagyományos elemei innen azonnal átmenjenek a szovjet államéletbe. Így az oroszországi szocialista meggyőződésű tömegek demokratikus képviseleti szervei továbbra is csak a parlamenten kívüli szovjetek lehettek.

Az Alkotmányozó Gyűlés feloszlátása megadta a méltó választ a kapitalizmus restaurálásában reménykedő csoportoknak. A burzsoázia elszámította magát: még egy ilyen Alkotmányozó Gyűléssel sem tudta megdönteni a szovjetek hatalmát.

A kadet párt által irányított ellenforradalmi erők nyílt jelentkezése olyan felháborodást szült a tömegekben, hogy az Alkotmányozó Gyűlést követően, 1918. január 19-ről 20-ra virradó éjszaka, forradalmi merénylők megölték a Mariinszkij-kórházban ápolt Singarjovot és Kokoskint, a kadet párt ismert vezetőit. A bolsevik párt és a szovjet kormány elítélte ezt az önkényeskedést.

1918. január 10-én megnyílt a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjeinek III. összoroszországi kongresszusa. A Petrográdra érkező parasztküldöttek egyesültek a munkás- és katonaküldöttekkel, a különféle szovjetek tehát közös kongresszust tarthattak. Az utolsó ülésen 1587 szavazati joggal rendelkező küldött vett részt, vagyis a küldöttek száma két és félszer több volt, mint a II. szovjetkongresszusé és kétszer felülmúlta az Alkotmányozó Gyűlés küldötteinek számát. A küldöttek kétharmada a bolsevikok közül került ki. Kudarcot vallott a jobboldali eszerek kísérlete, hogy a parasztok szovjetjeit elszakítsák a munkások és katonák szovjetjeitől.

A kongresszuson a nemzetiségi területek 233 küldötte is részt vett. Képviseltette magát Ukrajna, Belorusszija, Lettország (a megszállt területek kivételével), Észtország és Finnország. Közép-Ázsia képviselete részleges volt, mert ebben az időben elszakadt az oroszországi fejleményektől. Kaukázusontúlt csak Baku küldöttei képviselték.

Lenin előadói beszéde után a kongresszus elfogadta „A dolgozó és kizsákmányolt nép jogainak kinyilatkoztatását”-t, amelyet később belefoglaltak az első szovjet alkotmányba.

A szovjet föderáció frissen kidolgozott alapelveiről és az Oroszországi Köztársaság szövetségi szerveiről Sztálin mondott előadói beszédet. A kongresszus, hogy véget vessen a forradalmat követő „prekonstitucionális” korszaknak, megbízást adott az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottságnak a szovjet alkotmány kidolgozására.

Harc az imperialista háborúból való kilépésért.

A tárgyalások kezdete

A szovjet állam fennállása első napjaitól kezdve harcot vívott az általános demokratikus békéért. A Népbiztosok Tanácsa több ízben felhívta az antant kormányait, Oroszország háborús szövetségeseit, hogy kezdjenek azonnal közös béketárgyalásokat a központi hatalmakkal. Az antant válasza sem méltatta a jegyzékeket. Ebben a helyzetben a szovjet kormány arra kényszerült, hogy önállóan és egyoldalúan kezdjen béketárgyalásokat a központi hatalmak képviselőivel.

Németország és háborús szövetségesei elfogadták a szovjet javasla-

tot, mert a Keleti Front felszámolásától stratégiai és gazdasági helyzetük javulását remélték.

A tárgyalások 1917. december 3-án kezdődtek Breszt-Litovszkban. A szovjet kormány annexiók és hadisarc nélküli békére tett javaslatot. A német imperialisták rablókövetelésekkel álltak elő; a népek önrendelkezésének ürügyén maguknak követelték az általuk már megszállt Lengyelországot, Litvániát, valamint Lettország és Belorusszija egy részét.

A szovjet kormány válaszára el került: vagy megkötöti a központi hatalmakkal a rabló jellegű békét, vagy a belső gazdasági és katonai nehézségekre való tekintet nélkül háborút folytat, s így biztos bukásra ítéli a szovjethatalmat.

Oroszország minden ellenforradalmi politikai csoportosulása elkészen tiltakozott a békekötés ellen. A megdöntött uralkodó osztályok feltétlen hűséget követeltek az antant imperialista célkitűzései iránt, s közben sokan abban reménykedtek, hogy a németek előre nyomulása véget vet a szovjethatalomnak. A mensevikek és a jobboldali eszerek szintén a „nemzet árulásával” vádolták azokat, akik ténylegesen véget akartak vetni az imperialista öldöklésnek.

A bolsevik pártban sem alakult ki szilárd egység a különbéke ügyében. A szovjethatalom gyors sikerei nyomán a pártmunkások tekintélyes részén, sőt egész pártszervezeteken úrrá lett az elbizakodottság. Sokan a tényleges nehézségekkel nem számolva, romantikus lendülettel forradalmi háborút követeltek a német imperialisták ellen.

Lenin álláspontjával szemben – aki elkerülhetetlennek tartotta a különbéke megkötését – harcot folytatott Buharin „baloldali kommunista” csoportja. Buharin megalkuvónak nevezte Lenin véleményét, a háború folytatását pedig az orosz proletariátus internacionalista kötelességének igyekezett feltüntetni. Buharin és követői nem ítélték meg reálisan a Szovjet-Oroszországban kialakult állapotokat, és a nyugati forradalmi mozgalmak közvetlen perspektíváit is túlságosan rózsás színekben látták. Lenin komikusnak tartotta, hogy a Buharincsoport máris egy nemzetközi polgárháború jeleit vélte felfedezni.

Tulajdonképpen Buharinéhoz hasonló álláspontra helyezkedett Trockij is, aki a „sem békét, sem háborút” jelszót ajánlotta a pártnak. Felfogása szerint a szovjet katonáknak el kell dobniuk fegyvereiket, ott kell hagyniuk a lövészárkokat. Trockij úgy gondolta, hogy ez az eljárás olyan mély morális és politikai hatást gyakorol a szemben álló csapatokra, hogy azok is hazamennek, és otthon kirobbantják a forra-

dalmat. Az adott politikai viszonyok között azonban az ilyen eljárás óhatatlanul a német támadás folytatásához és a szovjethatalom bukásához vezetett volna.

A párt Központi Bizottsága 1918. január 24-én, a buharinistákkal folytatott kemény eszmei csatában elérte, hogy határozat született a béketárgyalások elhúzásáról (Buharin a tárgyalások megszakítását követelte). Lenin a Központi Bizottság felhatalmazása alapján azt az utasítást adta a tárgyalásokat folytató Trockij külügyi népbiztos vezette szovjet küldöttségnek, hogy húzza el a tárgyalásokat mindaddig, amíg a központi hatalmak nem intéznek ultimátumot a szovjet kormányhoz. Ezután azonban – más kiút híján – írják alá a békediktátumot.

Németország február 10-én ultimátumszerűen követelte a különbéke aláírását. A tárgyalásokat folytató szovjet delegáció kérdésére ekkor Lenin ismét azt az utasítást adta, hogy haladéktalanul alá kell írni az egyezményt. Trockij azonban, Lenin utasítását megszegve, a szovjet kormány és a Központi Bizottság akaratával szembehelyezkedve kijelentette a tárgyaló feleknek, hogy Szovjet-Oroszország nem írja alá a békét, de a háborút befejezi és csapatait leszereli. Ezzel a tárgyalások megszakadtak. Lenin értékelte azt a propagandamunkát, amellyel Trockij leleplezte a központi hatalmak imperialista rabló törekvéseit, de ezt az önkényes lépését politikai bűnnek tekintette, amelyért Szovjet-Oroszországnak és az egész nemzetközi munkásmozgalomnak súlyos árat kellett fizetnie. A német imperialisták támadásba kezdtek, elfoglalták egész Lettországot, Észtországot, Belorusszija és Ukrajna jelentős részét, vagyis még nagyobb területet szálltak meg, mint amennyit az első javaslat elfogadása esetén kaptak volna.

A párt Központi Bizottsága február 18-án, Lenin javaslatát elfogadva, határozatilag kimondotta, hogy azonnal kapcsolatba kell lépni a német kormány megbízottaival, és haladéktalanul alá kell írni a békét. Miközben a szovjet küldöttség felkereste a német Keleti Front vezérkarát, a központi hatalmak csapatai folytatták előrenyomulásukat.

A szovjet kormány elfogadta és közrebocsátotta a „Veszélyben a szocialista haza!” című, Lenin által fogalmazott kiáltványt. A fiatal Vörös Hadsereg Pszkov és Reval (Tallinn) mellett február 23-án megütközött a németekkel, és hősieles küzdelem után visszavetette a betolakodókat. E győzelemre emlékezve a szovjet nép évente február 23-án ünnepli a szovjet hadsereg születésnapját.

A Vörös Hadsereg ellenállása megérlelte a németek különbéketörekvéseit. Petrográd egy csapással történő elfoglalása lehetetlenné vált. A frontra újabb és újabb szovjet csapatok érkeztek. Március közepén a Vörös Hadsereg (a Vörös Gárdával együtt) 300 000 katonát állított csatasorba.

A németek elfogadták a különbéke-ajánlatot, de súlyosabb feltételekkel álltak elő. Most már nemcsak Lengyelországot, Litvániát és Lettország egy részét, de egész Lettországot, Észtországot és Finnországot is követelték. Azt kívánták, hogy Ukrajna német vazallus állam legyen, a szovjet kormány írja alá a békét a Központi Radával, szerelje le hadseregét, flottáját és fizessen óriási összegű kártérítést Törökországnak, amely egyébként jogot kap arra, hogy birtokába vegye Karszt, Ardahánt és Batumit. A németek az új békefeltételek elküldése után is folytatták támadásukat.

Lenin álláspontjának győzelme a különbéke kérdésében

A Központi Bizottság február 23-i ülésén Lenin a Buharin-csoporttal és az őket gyakorlatilag támogató Trockij-féle irányzattal vitázva, ultimátumszerű határozottsággal kérte a békeszerződés aláírását.

E nehéz történelmi órában Sztálin, bár maga is javasolta a meg egyezést a központi hatalmakkal, a Központi Bizottság ellenzéki tagjaihoz hasonlóan azt állította, hogy a szovjethatalomnak módjában áll alá nem írni a szerződést. E kijelentése megnehezítette Lenin helyzetét, és ellentétben állt Sztálin korábbi javaslatával. Lenin kénytelen volt Sztálint is megbírálni: bebizonyította, hogy a szovjethatalom kényszerhelyzetben van és létérdekei azonnali békét követelnek.

A Központi Bizottság tagjainak többsége Lenin véleményét fogadta el. Trockij nem sokkal később távozott a külügyi népbiztosi tisztségből, és hadügyi népbiztosként folytatta tevékenységét. Helyére

Georgij Vasziljevics Csicserin, az addigi népbiztoshelyettes került, akit Lenin megbízható, nagy munkabírási és a nemzetközi kérdésekben széles körű ismeretekkel rendelkező politikusnak tartott. (Csicserin nem sokkal korábban tért vissza angliai fogságából, ahonnan a szovjet kormány csereakciója folytán szabadult ki.) Hivatalos megbízását csak 1918. május 30-án kapta meg, de már a breszt-litovszki béke aláírásában is vezető szerepet játszott.

A szovjet kormány új küldöttséget állított össze a szerződés megkötésére. Tagjai között Csicserin is helyet foglalt. Breszt-Litovszkba érve, a szovjet delegáció – Lenin utasításának megfelelően – kinyilatkoztatta, hogy a német támadás körülményei közepette megtagadja a békefeltételek megvitatását; a szerződést ultimátumnak tekinti, ezért aláírja a békét. Az 1918. március 3-án megkötött szerződésen a szovjet kormány részéről Csicserin aláírása szerepelt.

A breszt-litovszki békeszerződés cikkelyeinek vita nélküli elfogadásával a szovjet kormány a szerződés rabló jellegét és az aláírás kényszerűségét hangsúlyozta.

1918. március 6-án Petrográdon, a Tauriai Palotában megkezdte munkáját a párt VII., rendkívüli kongresszusa. A kongresszust a breszt-litovszki béke megkötése, ezzel kapcsolatban pedig a „baloldali kommunisták” ellenzéki akciója tette szükségessé. A háborúról és a békéről szóló előadói beszédet Lenin tartotta. Rámutatott, hogy békés lélegzetvételnél szünet nélkül a szovjetország nem képes hozzákezdeni a szocialista építéshez, és saját hadseregének kifejlesztéséhez. Lenin már ekkor felvetette a különböző rendszerű országok békés együttélésének elvét.

A kongresszus jóváhagyta a békeszerződést, a háború és béke kérdésében pedig elfogadta a Lenin által előterjesztett határozati javaslatot. Elítélte a „baloldali kommunisták” csoportjának tevékenységét, akik a moszkvai pártszervezetet is befolyásuk alá vonták, és arra kényszerítették, hogy bizalmatlanságát fejezze ki a Központi Bizottság iránt. A breszti békét és a pártkongresszus határozatait örömmel üdvözlötték az elcsigázott, békére sóvárgó néptömegek.

Lenin már a VII. kongresszuson jelezte, hogy a breszt-litovszki szerződést korántsem tartja örök életűnek. És csakugyan: a németországi forradalom után, 1918. november 13-án a szovjetek Központi Végrehajtó Bizottsága semmissé nyilváníthatta a szerződést. A nemzetközi jogban a breszti szerződés a leggyorsabban került az elfelejtett békék közé. Lenin taktikája fényesen igazolódott.

Március 12-én a szovjet kormány a veszélyeztetett Petrográdból átköltözött Moszkvába. Ettől kezdve Moszkva lett az ország fővárosa. Március 14-én itt gyűltek össze a IV. rendkívüli szovjetkongresszus küldöttei. A kongresszus ratifikálta a breszt-litovszki szerződést.

A baloldali eszerek szembeszegültek a kongresszus határozatával. 1917 végén a szovjet kormány tekintetbe vette, hogy a baloldali eszereket jelentős paraszttömegek követik, ezért koalíciót ajánlott fel az eszer balszárny vezetőinek. Így került a Népbiztosok Tanácsába A. L. Kolegajev (földművelésügy), I. Z. Stejnberg (igazságügy), P. P. Prosjan (postaügy) és még néhány eszer politikus. A koalíció létrehozása helyes lépés volt, mert hozzájárult a paraszttömegeknek az eszerekről való leválasztásához és a jobboldali eszer vezetők igazi arculatának leleplezéséhez. 1918. március 15-én bebizonyosodott, hogy a baloldali eszer vezetők is csak rövid ideig tudtak együtt haladni a szovjethatalommal: az eszer népbiztosok a breszt-litovszki békére hivatkozva benyújtották lemondásukat, és eltávoztak a Népbiztosok Tanácsából. Helyükre bolsevikok kerültek. Az eszer párt forradalmi érzelmű paraszttömegei fokozatosan felsorakoztak a szovjethatalom mögött.

A breszti békeszerződés megkötésének óriási nemzetközi jelentősége volt. Különösen nagy politikai hatást gyakorolt a békeszerződés a központi hatalmak országaira, ahol ebben az időben a néptömegek az Októberi Forradalmat „békeforradalomnak”, Lenint pedig „a béke prófétájának” nevezték.

A szocialista gazdaság alapvetése

Lenin a forradalom előtt írt elméleti munkáiban több ízben le- szögezte, hogy a szocialista államhatalom megteremtése után a Kom- munista Párt politikájának súlypontja szükségszerűen áttevődik a gaz- dasági építés területére. A szocialista forradalom győzelme után való- ban ilyen fordulatot vettek az események. 1918 áprilisában az OK(b)P Központi Bizottságának megbízásából Lenin téziseket készített az aktuális politikai kérdésekről, amelyek tartalmát „A szovjethatalom soronlevő feladatai” című tanulmányában részletesebben is kifejtette.

Lenin a termelési eszközök társadalmasítását, a szocialista nagyipar

létrehozását, a kisárutermelő gazdaságok átépítését és a nép alkotó erőinek kibontakoztatását jelölte meg a legfontosabb feladatokként. Felhívta a figyelmet a munka termelékenységének növelésére (buzdított a Taylor-rendszer tudományos elemeinek felhasználására). 1918 áprilisának végén a Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottsága jóváhagyta Lenin téziseit, amelyeket a szovjet kormánypolitika vezérfonalává nyilvánított. 1918. június 28-án a Népbiztosok Tanácsa dekretumot adott ki az egész nagyipar államosításáról. 1918 szeptemberére az államosított üzemek száma elérte a 3000-et.

Lenin tervezete a gazdaságfejlesztési program elválaszthatatlan alkatelemeként emelte ki a tudomány és technika legújabb vívmányainak (akkor még főleg a külföldi eredményeknek) széles körű ipari és mezőgazdasági alkalmazását. 1918 májusában a Legfelső Nép-gazdasági Tanács munkatervet készített Szovjet-Oroszország és az Amerikai Egyesült Államok gazdasági kapcsolatainak fejlesztéséről.

A szovjethatalom modernizáló törekvéseit Lenin „A tudományos-technikai munkák tervének vázlata” (1918 április) címet viselő írása közelebbről is megvilágította, amikor a nyersanyagforrásokat figyelembe vevő arányos ipartelepítést, az üzemek nagyfokú koncentrálását, az ipar, a szállítás és a földművelés villamosítását, az ország technikai-gazdasági önállóságának megteremtését tűzte ki célul.

Az agrárforradalom kibontakozása

A parasztság általános örömmel fogadta a földről szóló „szent dekretumot”, és szovjetjei segítségével azonnal hozzákezdett a nagybirtokok elkobzásához. A konfiskálás rendjét csak egyes helyeken zavarták meg a dekretum utasításait semmibe vevő pogromok, de amilyen mértékben erősödött a szovjethatalom, úgy szilárdult a forradalmi törvényesség.

1917 és 1918 fordulóján a központi területeken nagyjában-egészében befejeződött a nagybirtokok elkobzása, és napirendre került az új agrárviszonyok törvényes rendezése. Miután az Alkotmányozó Gyűlés megtagadta a földről szóló dekretum jóváhagyását, a forradalmi változások megerősítése és a fejlődés útjának kijelölése a szovjetek III. kongresszusára várt. A föld szocializálásáról szóló törvénytervezetet a Földművelésügyi Népbiztosság eszer vezetői úgy állították össze, hogy annak elfogadásával lehetetlenné váljék a falu további

forradalmi szocialista fejlődése (nem adtak teret a szövetségi gazdálkodás alternatívájának). A szovjetek III. kongresszusa ezért megbírálta a tervezetet, és átdolgozás céljából a kongresszus parasztszekciójához utasította. Az átdolgozás munkájába bevonták a földbizottságok éppen akkor ülésező kongresszusának küldötteit. A szerkesztés végső munkájában tevékeny részt vett Lenin és a szovjetek kongresszusának bolsevik frakciója.

Az alapos előkészítés a szocialista forradalom igényeihez igazította az eredeti tervezetet. Az alapvető kérdésekben a bolsevik párt álláspontját juttatta kifejezésre, de engedményeket tett a fogalmazás tekintetében. Megmaradt például a tervezet címében a föld „szocializálása” kifejezés, amelyhez az eszerek azért ragaszkodtak, mert anarchisztikus ideológiájuknak megfelelően az állami tulajdonba vételt is ellenezték. A bolsevikok jól tudták, hogy a „szocializálás” kifejezés abban az esetben, ha a törvény a földdel való rendelkezés jogát az állami szervekre ruházza, s ha a föld használatáért állami kötelezettségeket ró a parasztságra, elvitathatatlanul *nacionalizálást* jelent. Az egyenlősítő földhasználat elve – mint szükséges átmeneti rendelkezés – Lenin korábbi elképzeléseinek és a földről szóló dekretumnak megfelelően „A föld szocializálásáról” szóló alaptörvényben is helyet kapott. Az így elkészített tervezet került ismét a kongresszus elé, amely vita nélkül elfogadta annak általános részét (az első 19 paragrafust), s megbízta a Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottságát a törvény részletes rendelkezéseinek végleges megfogalmazásával.

A Központi Végrehajtó Bizottság február 9-én hozott határozatával törvényerőre emelte a javaslatot. Március 2-án Lenin és Szverdlov aláírásával tették közzé, éppen azon a napon, amikor a régi Oroszországban az 1861. évi jobbágyreformra emlékezve, a cári alamizsnapolitikát ünnepelték. (Március 2-a a régi időszámítás szerint február 19-ének felel meg).

Az alaptörvény előírásai és a szovjet kormány további törvényes intézkedései alapján teljes szélességben kibontakozhatott a szovjet állam által irányított agrárforradalom. 1918 tavaszán, nyarán és őszén – három egymást követő részleges földosztással – a parasztság berendezkedett az elkobzott úri földterületeken. A legjelentősebb a tavaszi földosztás volt. Amint a szocializálásról szóló alaptörvény előírta, a parasztok községenként választhattak, körzetenként teljesen szabadon dönthettek a földhasználat formájáról. Ha akarták, szövetségetbe tömörültek, ha nem, valamely általuk megállapított norma szerint

feloszthatták egymás közt a földet. A felosztás módja és a normák megállapítása egyedül az adott község vagy körzet osztály-erőviszonyaitól függött. Mindemellett a törvényben világosan kifejezésre jutott, hogy a Népbiztosok Tanácsának rokonszenve nem a viszonylag kisebb előrehaladást jelentő földosztás, hanem a paraszti szövetkezés, a nagyüzemi szocialista mezőgazdaság megszervezése felé hajlik.

Roppant horderejű volt az a rugalmas döntés, hogy a szovjethatalom alternatív lehetőségként megengedte a kisparaszti használatba történő földosztást. A bolsevikok azonban 1918 első felében nemcsak propagálták, nemcsak kezdeményezték a szövetkezeti gazdaságokat (a kommunákat, az artyeleket), de nyomatékosan érzékeltették rendeleteikben, hogy az utóbbiak kifejlesztését közelinek tartják. A szocialista forradalom utáni hónapokban – az engedmények ellenére – olyan általános elvárás, feltételezés élt a párt és a kormány vezetőinek körében, hogy a kollektivizálás küszöbön áll, s ennek érdekében azonnal gyakorlati mozgalmat kell indítani. Ez a feltételezés illúzió-nak bizonyult.

A parasztság túlnyomó többsége az egyenlősítő földosztás mellett foglalt állást. Csak a volt uradalmi cselédek és a legszegényebb gazdák léptek a kommunák, illetve az artelek kollektív gazdálkodásának útjára.

A földosztás kétféleképpen történt. A Központi Feketeföld-övezetben (Ukrajna és Dél-Oroszország különösen termékeny zónájában), a Volga-vidéken és néhány központi ipari területen minden földet felosztás alá vontak és – az eszer agrárszakértők bonyolult normarendszerét félretéve – a családtagok száma szerint juttattak belőle. Másutt a már meglevő paraszti gazdaságokat egészítették ki úgy, hogy megfeleljenek a „fogyasztási vagy munkanorma” követelményeinek. A paraszti kézre került új földek mennyisége természetesen a volt úri birtokok nagyságától függött. A nyugati kormányzóságokban, ahol különösen nagy latifundiumok voltak, a korábban paraszti tulajdonban levő föld 58%-nak megfelelő úri birtokot osztottak ki; az arány a Volga-vidéken 16%-os, az Urál vidékén pedig csak 5%-os volt.

A földosztások kielezték a szegényparasztság és a kulákok ellentétét. Az első földosztáskor a gazdagparasztok több helyütt arra használták fel megőrzött politikai és közigazgatási pozícióikat, hogy a szegényparasztokat megrövidítve, jogtalanul eltulajdonítsák az elkobzott földek és termelési eszközök egy részét. Más oldalról állandó összetűzésekre adott okot, hogy a szegényparasztság a földosztás során valóban

komolyan vette az egyenlősítés elméletét, s a kulákbirtokok megcsapolását követelte.

E küzdelem szorosan összefüggött a szocialista forradalom kiterjesztéséért és megszilárdításáért folyó harccal, mert a gazdagparaszság nyíltan szembefordult a szovjethatalommal. A Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottságának 1918. június 11-én kelt dekrétuma szegényparaszti bizottságok felállítását rendelte el a gabonakészletek, a közszükségleti cikkek és a termelési eszközök felosztása, valamint a gazdagparaszti gabonafeleslegek begyűjtése céljából. Az eredeti tervezet bizonyos teret engedett a kulákbefolyásnak, s ugyanakkor azt az értelmezést sem zárta ki, hogy a szegényparaszti bizottságok a középparasztok ellen is irányulnak. Lenin újrafogalmazta a bizottságok összetételéről szóló cikkelyt, ezzel kijavította a tervezet legfőbb hibáit.

A szegényparaszti bizottságok gyakorlati tevékenységük során szélesebb körű munkát végeztek a Központi Végrehajtó Bizottság rendeletében megjelölt feladatoknál. A kulákföldek egy részét is felosztották, hogy így szerezzenek érvényt az egyenlősítés követelményeinek. E második földosztás során mintegy 50 millió hektár földet koboztak el a gazdagparasztoktól. A kulákbirtok a cári korszakhoz képest egytizedére csökkent.

A szegényparasztság és a kulákság összeütközésekor a korábban baloldali szólamokat hangoztató eszer vezetők az utóbbiak mellé álltak. Maguk bizonyították be, hogy nem kívánják megvalósítani az általuk propagált paraszti egyenlőséget.

1918 nyarán a politikai helyzet kiéleződésével kapcsolatban (a gazdagparaszság és a szegényparasztság összezsapásai, a megindult polgárháború és intervenció) sok bolsevik vezető úgy látta, hogy vége szakadt a kisparaszti földhasználat tolerálásának (ezt látszott alátámasztani szemükben a baloldali eszerek nagy részének átállása, áru-lása is). 1918 nyaratól tehát megerősödtek az államapparátusban, sőt a párt vezető köreiből is a gyors és közeli kollektivizálás illúziói. Az év második felében egyre inkább kibontakoztak az 1918 első felében halványabban jelentkezett, de kétségtelenül meglevő „gyorskollektivizálási” törekvések. A kampányszerű eltolódásban vezető szerepük volt a Lenint támadó „baloldali kommunistáknak”. De az eszer földművelésügyi népbiztos lemondása és a népbiztosság átszervezése után az állami szervek tevékenységében is szinte általánosnak mondható ez a hibás irányvonal. Lenin nagy érdeme, hogy az eseményekkel párhuzamosan fokról fokra, először csak óvatos utalások

formájában, majd határozottabb tiltakozásként az ellenkező szellemi utat teszi meg, mint a „baloldali kommunisták”. Elméleti és gyakorlati munkájának roppant eredményei azonban csak hosszú hónapok múltán kezdenek beérni, mivel Lenin agrárpolitikai elemző tevékenysége a polgárháború közepette elhúzódott.

1918 végére a központi területeken nagyjából mégis befejeződött a földek felosztása. Ezzel a szocialista forradalom mellékfeladatként sikeresen megoldotta a nagybirtok felszámolásának polgári demokratikus feladatát.

Az állam intézkedések sorával gondoskodott az év végéig megalkult 975 kommuna és 604 artyel támogatásáról. Az oroszországi agrárforradalom tehát nemcsak a polgári forradalom utolsó szakaszát, de a nagyüzemi szocialista mezőgazdaság felé tett első lépést is jelentette.

A régi agrárviszonyok felszámolásának kezdete a tulajdonviszonyok szférájában politikai szempontból a párt nagy horderejű győzelme volt. A parasztság a Kommunista Párt, a munkásosztály pártja kezéből kapta meg ősi jussát, s ez a tény elszakíthatatlanul a szovjethatalomhoz fűzte a föld dolgozóit. Most már csak idő kérdése volt, s a parasztság saját tapasztalatai alapján győződött meg az egyenlősítés kilátástalanságáról (az egyenlősítő földosztást még úgy-ahogy végrehajtották, de az egyenlősítő földhasználatot nem sikerült kialakítani) és – lassabban – a kollektív gazdálkodás előnyeiről.

A szovjetek V. összoroszországi kongresszusa

Az új szovjetkongresszus előestéjén a bolsevik párt heves eszmei küzdelmet vívott a szocialista állammal szembefordult eszer balszárny ellen. A paraszti tömegek és a baloldali eszerek kapcsolatában ez idő tájt fordulat tapasztalható. A kormányzósági és járási szovjetválasztások bebizonyították, hogy a paraszttömegek elfordultak a háború folytatását követelő és a gazdagparasztokat védelmező politikusoktól. A baloldali eszer vezetőkől még az eszer-párti kisemberek is kezdtek kiábrándulni. A választási eredményekből kitűnt, hogy nemcsak az eszer párt jobbszárnya, de a „balszárny” is katasztrofális vereséget szenvedett. Az V. szovjetkongresszuson mindössze 32 járási szovjet képviseltette magát baloldali eszerekkel, vagyis az összes járások 8,6%-a.

Az V. szovjetkongresszus 1918. július 4-én Szverdlov elnökletével

nyílt meg a Moszkvai Nagyszínházban. Az előadói beszédet Lenin tartotta. A gazdasági építésről szólva hangoztatta, hogy a munkásellenőrzés rendszere elavult. A munkásvezetőknek az ellenőrzés után a tényleges gazdasági irányítást is meg kell tanulniuk.

A kongresszus jóváhagyta a szovjet kormány bel- és külpolitikáját. A küldöttek többsége elutasította a baloldali eszerek javaslatát, akik azt kérték a kongresszustól, hogy fejezze ki bizalmatlanságát a Népbiztosok Tanácsa iránt, törölje el a breszti békét, változtassa meg a kormány kül- és belpolitikáját.

A baloldali eszerek a csúfos vereség után a fegyveres kalandorság útjára léptek. Július 6-án az eszer párt baloldalának két tagja hamis iratokkal behatolt a moszkvai német nagykövetségre, és megölte Mirbach grófot, a német követet. A merénylet jeladásul szolgált a fegyveres felkelésre. Július 6–8-án a kongresszus munkáját félbeszakította a baloldali eszerek által Moszkvában kirobbantott lázadás. Szpiridonova, a baloldali eszerek vezetője, a Nagyszínház pódiumára pattant, s ott egy levegőbe eresztett revolverlövessel szólította harcra híveit. A felkelést néhány óra alatt elfojtották.

A szovjet kormány tájékoztatta a német kormányt, hogy a merényletet az antant zsoldjában álló ellenforradalmárok követték el, és rámutatott a merényletért felelős személyek ellen foganatosított szigorú intézkedésekre. Ilyképpen sikerült megvédeni a békét.

Július 9-én az V. szovjetkongresszus folytatta munkáját, most már a baloldali eszer lázadók nélkül. Az eszer frakció tagjait letartóztatták. A kongresszus jóváhagyta a lázadás elfojtását, és követelte az elkövetett bűnök szigorú megtorlását. A lázadás leverésével az eszer pártnak ez a csoportja is végleg elvesztette korábbi befolyását és politikai jelentőségét.

Az V. szovjetkongresszus a Vörös Hadsereg szervezésében az önkéntes toborzás elvét felcserélte az általános hadkötelezettséggel.

Az első szovjet alkotmány

Az orosz szocialista forradalom még a nagy francia forradalomnál is gyorsabban dolgozott: nyolc hónap alatt olyan maradandó alkotmányt hozott tető alá, amely évtizedek alkotmányos fejlődésének szolgált alapjául.

Az alkotmány előkészítéséhez tartozott „A dolgozó és kizsákmányolt

nép jogainak kinyilatkoztatását"ról szóló dekrétum megalkotása (ami az első szovjet alkotmányba is bekerült mint annak bevezető fejezete). 1917 decemberétől különféle bizottságokban megindult az új alkotmány részleteinek kimunkálása. Az 1918. április 1-én megalkotott legfelsőbb szintű alkotmánybizottság pedig (Szverdlov, Sztálin, Buharin, Pokrovszkij, Sztjeklov és mások részvételével) a végleges alkotmánytervezetet is elkészítette.

Közben a bizottságok kebelében parázs viták zajlottak le. Az egyik tábor azokat alkották, akik dogmatikus módon, eltúlozva értelmezték a szocialista kormányzat központi szerveinek irányító szerepét, s akik nem akartak kellő teret engedni a helyi kezdeményezésnek és önkormányzatnak. Ez a politikai csoport a nemzeti önkormányzat kérdésében is merev álláspontot foglalt el. Pokrovszkij például tagadta, hogy szükség lenne a különféle nemzetek önálló államiságának kiépítésére és az egész szocialista államtömb szövetségi, föderatív alapon történő megszervezésére.

A másik irányzat az államépítés kérdéseiben az anarchistákra és szindikalistákra emlékeztető megoldásokat javasolt. Sztjeklovhoz hasonlóan ennek a csoportnak az volt a fő gondja, hogy az állam még az átmeneti korszakban is tartózkodjon a beleszólástól a gazdasági és politikai kérdésekbe, s az állam helyett már ekkor a különféle termelői csoportok (tehát például az ipari dolgozók vagy a kereskedelmi alkalmazottak) önálló szakmai szervezeteire kívánták építeni a társadalom igazgatását. A nemzeti kérdésben ez a csoport egészen szabadosan, a körülményektől elszakadva magyarázta a föderatív elveket, lebecsülve a föderatív állam közös tennivalóinak jelentőségét.

A két fő irányzat disputája közben csak fokozatosan, részben a párt és Lenin állandó ösztönzéseinek eredményeképpen alakult ki egy helyesebb törekvésű harmadik, többségi áramlat. Ez feltétlenül szükségesnek ismerte el a szocialista állam erős és befolyásos központi kormányzatát, hangsúlyozta a nemzetek államszövetségének centrális feladatait, ugyanakkor kellő teret nyitott a helyi, államigazgatási szervek és különféle közösségek önigazgatásának, kezdeményezésének, népi demokratizmusának, s lehetővé akarta tenni, hogy a szövetség keretein belül minden nemzet nyerjen jogot az önálló politikai életre.

A kongresszus 1918. július 10-én jóváhagyta az Oroszországi Szocialista Szövetségi Szovjet Köztársaság (OSZSZSZK) első alkotmányát, amely rögzítette az Októberi Forradalom vívmányait és az új

társadalmi rendszer építésében elért első eredményeket. Az alkotmány felvázolta a szocialista építés távlatait is, ennyiben programjellegű volt.

A szocialista állam alaptörvénye általános szavazati jogot biztosított a dolgozóknak, s ezzel jelentősen kiszélesítette a néptömegek politikai jogait, de az ádáz osztályharc körülményeit és a falusi lakosság politikai öntudatának fokát figyelembe véve, átmenetileg eltérően szabályozta a városi és a falusi lakosság képviseltetését. A szovjetek összoroszországi kongresszusára a városi szovjetek 25 000 szavazója, a kormányzósági szovjeteknek pedig 150 000 lakosa választott egy küldöttet. Az egykori kizsákmányoló osztályok tagjainak kezébe nem adtak fegyvert.

Az OSZSZSZK-t az alkotmány az oroszországi nemzetek közös, szövetségi államává nyilvánította. Ezzel mintegy összegezte annak a fejlődésnek eredményeit, amelyet a párt nemzeti politikája a szocialista föderáció gondolata és gyakorlata felé megtett. Az alkotmány „autonóm területi szövetségek” megalakulását mondta ki, amelyek a föderáció elvei szerint részei az OSZSZSZK-nak. E rendelkezéssel a forradalom folyamatában elsősorban ösztönös módon, „alulról létrehozott” különféle területi vagy nemzeti autonómiákat törvényesítette. Ugyanakkor a nemzetekre bízta, hogy „teljhatalommal rendelkező szovjetkongresszusaikon önállóan határozzák el, részt óhajtanak-e venni és milyen feltételek mellett a szövetségi kormányban és a többi szövetségi szovjet intézményben”. Az első alkotmány ennyiben „nyitott” föderációt hozott létre.

Az alkotmány a föderáció gondolatának előtérbe állításával jelentős mértékben tovább fejlesztette a forradalom előtti nemzeti programot, de szövege több ponton még bizonytalanságról, a szervező elvek ingatlanságáról tanúskodott. Nem jelölte meg például az egyes autonóm területi szövetségeket. Nem tisztázta pontosan, hogy az OSZSZSZK föderációja a területi autonómián vagy szuverén állami életet élő szovjetköztársaságokon épül-e fel. Az autonóm területi szövetség elnevezés inkább az előbbire, a szövetségi szervekre vonatkozó megjegyzés pedig az utóbbira engedett következtetni. Az sem tűnt ki világosan, hogy az autonóm területi szövetség csak a nemzeti különbség alapján – vagy netán más körülmények között (gazdasági, földrajzi stb. okokból) is szerveződhet.

A fogalmazás bizonytalanságában kétségtelenül közrejátszott az alkotmány szövegét kialakító kollektívák egyes tagjainak megalapo-

zatlan félelme a föderáció gondolatától és konzervatív ragaszkodásuk az egységes, centralizált állam korábbi felfogásához. Bizonyos fokig érvényesült még az ún. földrajzi föderáció, vagyis a földrajzi egységek alapján szerveződő államszövetség híveinek (főleg a baloldali eszerek) befolyása, akik az autonóm területi szövetségek felállításakor lebecsülték a nemzeti tényező elsődleges jelentőségét. Mindezeknek a hangulatoknak tápot adtak a baloldali pártellenzék megnyilatkozásai.

Döntő módon azonban a történelmi körülmények tették befejezetlenné, felemássá az első szovjet alkotmánynak a nemzeti államépítésre vonatkozó pontjait. Amikor elfogadták, még javában zajlott a forradalomból a polgárháborúba átcsapó hatalmas küzdelem. Az egykori Orosz Birodalom népeinek az önrendelkezési jogért vívott küzdelme elhúzódott. Mindaddig, amíg maga a történelem nem döntötte el a cárizmus és az Ideiglenes Kormány uralma alól felszabadult népek további sorsát, a szovjet alkotmány ebben a vonatkozásban is szükség-szerűen programjellegű maradt.

Az OSZSZSZK alkotmánya követendő példaképet jelentett a sorra megalakuló nemzeti szovjetköztársaságok számára. Ezzel az alaptörvénnyel jutott először alkotmányhoz Oroszország, amely korábban se a cártól, se az Ideiglenes Kormánytól nem kapott igazi konstitúciót. S nem is akármilyen alkotmány született, hanem a világtörténelem első szocialista közjogi alaptörvénye.

A kultúrforradalom kezdetei

A kizsákmányoló osztályok megdöntése eltávolította a legfőbb akadályt a néptömegek művelődésének útjából. A kormány művelődéspolitikája már ebben az időszakban megindította a szocialista kultúrforradalom hatalmas folyamatát. A cári családtól és a gazdagoktól elkobzott palotákba munkásokat költöztettek. A városokban bevezették a társadalmi biztosítást, az ingyenes orvosi segélynyújtást. A munkafolyamatokat a munkavédelem szempontjából felülvizsgálták. Korlátozták a munkaidőt. A szocialista kultúrforradalom elsősorban a marxizmus-leninizmus világnézetének széles körű térhódításához vezetett. A régi művelődési nyomor felszámolásának másik fontos mutatója az analfabetizmus elleni küzdelem volt, amelyhez a szovjet-hatalom azonnal hozzáfogott. A kultúrforradalmat közvetlenül az

A. V. Lunacsarszkij által vezetett Művelődésügyi Népbiztosság irányította.

Lunacsarszkij a forradalmi munkásmozgalommal összeforrt értelmiségi típusát testesítette meg. Két évtizedes forradalmi múltja, ragyogó emberi, tudományos képességei, valamint meglepően széles körű társadalomtudományi, filozófiai, esztétikai és művészettörténeti ismeretei szinte predestinálták e fontos tisztség betöltésére. (Romain Rolland már 1915-ben megjósolta, hogy egykor Lunacsarszkij lesz az orosz művelődésügy minisztere.) Az 1905 után kialakult bonyolult helyzetben ugyan egy időre eltávolodott a bolsevizmustól, de 1917-ben mint a „területköziek” csoportjának tagja, megtalálta az utat a párthoz. Lenin mély vonzalmat érzett iránta, és egyik Gorkijjal folytatott beszélgetésében tréfásan gyenge pontjának nevezte Lunacsarszkijt.

A Művelődésügyi Népbiztosság az egységes, ún. munkaiskolák felállításával megszüntette az iskolarendszer addigi kasztszerű megosztását. A tudósok és tanárok egy szűkebb haladó köre (K. A. Tyimirjazev, A. P. Karpinszkij stb.) már a forradalom első napjaitól kezdve támogatták a szovjethatalmat.

A nemesi-polgári eredetű értelmiség nagyobb részét közvetlenül Október után a „válogatás” jellemezte. A békeprogramot helyeselte, de a különbéke aláírását elutasította. A rendek eltörlését, a polgári anyakönyvezést, az egyház és állam elválasztását, a helyesírási és naptárreformot elfogadta, ám azzal a hatalommal, amely mindezt végrehajtotta – ellenségesen állt szemben. A régi oroszországi értelmiség zömét a legnemesebb hagyományok jellemezték. Az orosz irodalom emberbaráttá, finom lelkűvé formálta e rétegeket. Az orosz intelligencia úgy sóvárogta a demokráciát, mint az éhezõ a falat kenyeret. De amikor feltűnt a tömegek élő népuralka, akkor a rég várt nap fénye egyszerűen elvakította a szemét.

Mindenesetre, a bolsevik pártnak az orosz politikában így is páratlan agyközpontja volt. A Népbiztosok Tanácsában például valóságos tudósok, ritka tehetségű közírók, a legeurópaibb elmék sora foglalt helyet.

A párt mégsem volt az értelmiség magánpártja, mint újabban a polgári történészek állítják. A bolsevikokat támogató hatalmas munkás- és paraszttömegekhez viszonyítva elenyészõ kisebbségben volt a mozgalomban az értelmiség. Októberben és közvetlenül azután szinte vészes értelmiségi-hiánnyal küszködött a forradalom.

1917 októberében a Népbiztosok Tanácsa elfogadta a sajtóról szóló

dekrétumot. Ennek alapján betiltották az ellenséges sajtóorgánumokat, elkobozták nyomdáikat és nagyobb anyagi támogatást biztosítottak a szovjet sajtónak. 1917 decemberében az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság rendeletet fogadott el az állami könyvkiadásról. Több magánkönyvtárat elkoboztak és hozzáférhetővé tettek a nyilvánosság számára. A levéltárakat államosították.

1918 áprilisában a Tudományos Akadémia javaslatot tett a szovjet kormánynak az ország természeti kincseinek felkutatására. A Népbiztosok Tanácsa jóváhagyta a tudósok tervezetét.

A színházügy irányításának jogát a Művelődésügyi Népbiztosságra ruházták. Új, modern felfogású színjátszó társulatot hoztak létre. A Művelődésügyi Népbiztosság nagy szerepet játszott a régi színházi művészeti vezetők és színművészek közömbösségének vagy ellenségeskedésének leküzdésében. Lenin a szovjethatalom legválságosabb óráiban is teljesítette Lunacsarszkijnak a színházak anyagi támogatását célzó kéréseit.

A szovjethatalom békés gazdasági és művelődési építő munkáját félbeszakította a polgárháború és a külföldi katonai beavatkozás.

A szovjetköztársaságok a polgárháború és a külföldi katonai beavatkozás időszakában (1918—1920)

A polgárháború és a külföldi intervenció okai

Az események békés fejlődése ellentétben állt az oroszországi és nemzetközi burzsoázia törekvéseivel. Az oroszországi burzsoázia és földbirtokosság a néptömegek egy részének megfélemlítésével nem áttért fegyveres belharcot kirobbantani, csak hogy visszaszerezze jogát a kizsákmányolásra. A kapitalista hatalmak is növekvő nyugtalansággal figyelték az oroszországi fejleményeket. Attól tartottak, hogy az orosz tűzvész szikrái idővel átcsapnak a szomszédos háztetőkre. A szovjethatalom megdöntése érdekében összefogták erőiket, és szövetkeztek az oroszországi ellenforradalommal. A francia, angol, amerikai és más imperialisták igyekeztek visszaszerezni elvesztett oroszországi előjogaikat. A kapitalista kormányokat félelemmel töltötte el a szovjethatalom békés külpolitikai irányvonala, az agressziók, a rablőháborúk elutasítása és megbélyegzése. Különösen az antant-hatalmak fejtettek ki igen erőteljes szovjetellenes tevékenységet, mivel az orosz néptömegeket mindenáron továbbra is ágyútöltelék gyanánt szerették volna felhasználni a világháborúban.

Az antantdiplomácia és az Októberi Forradalom

Vaszipil Maklakov, az orosz Ideiglenes Kormány párizsi követe 1917 novemberében érkezett meg rendeltetési helyére. Az újdonsült követ bejelentette tisztelegő látogatását a francia hatóságoknál. Maklakovot nagy meglepetés érte a fogadtatásnál. A Quai d'Orsay egyik alacsonyabb beosztású tisztviselője várta, s kímélettel közölte vele, hogy kormánya, amelyet képvisel, sajnos már nem létezik: röviddel előbb megdöntötték a „maximalisták”, vagyis a bolsevikok.

A Maklakov-ügy jól példázza, hogy a szocialista forradalom meglepetésként érte az orosz polgári politikusokat. De nemcsak őket. Az antant politikusai rövidesen szintén a pórul járt és kigúnyolt

Maklakov helyzetébe kerültek. Az antant polgári sajtója – a központi hatalmak hírvetéséhez hasonlóan – nagyjából úgy reagált az Októberi Forradalom hírére, mint az „Excelsior” című francia lap, amely „maklakovi” előrelátással nyilatkoztatta ki november 13-i számában, hogy a bolsevik kormányzat csupán – „alkalmi incidens”. E lapok – bizonyos mértéktelen szélsőségektől eltekintve – nemcsak saját véleményüknek adtak hangot, de kormányaik álláspontját is kifejezték.

Clemenceau francia miniszterelnök kijelentette, hogy a bolsevikok nem tarthatják magukat három napnál tovább a hatalmon. Clemenceau és a francia minisztertanács álláspontjából logikusan következett, hogy Maklakov ügye egyik napról a másikra jobbra fordult. Poincaré külügyminiszter magához kérte, és közölte vele, hogy érvényesnek tekinti Kerenszkijtől kapott megbízólevelét.

Maklakov diadalittasan távozott, és azonnal az újságírókat kereste. Újabb nyilatkozatában a bolsevikok erőszakosságán szörnyülködött, majd azt hangoztatta, hogy az oroszországi helyzeten csak egy „radikális műtéti beavatkozás” segíthet. „Vérnek kell folynia” – leplezte le magát Maklakov. (Kerenszkij párizsi követe már régóta kedvelte az erőszakos, véres megoldásokat. 1916-ban tagja volt annak az összeesküvő csoportnak, amely meggyilkolta a cár kegyencét, Raszputyint. Kérkedésként még Párizsba is magával hozta a husángot és a méregpalackot, amelyeket Puriskevics adott át neki a gyilkosság előestéjén.)

Az antantországok kormányainak kialakulóban levő álláspontját Wilson amerikai elnök magatartása is szemlélteti. Az elnököt golfozás közben érték a petrográdi események hírei. Wilson nem zavartatta magát, s véleményének kifejezésével napokon keresztül adós maradt. A maga módján így érzékeltette, hogy nem tartja nagy horderejűnek az oroszországi fordulatot. Soron következő buffalói beszédében „ostoba ábrándozók”-nak nevezte a szovjet kormány tagjait. Wilson mégis hétről hétre többet volt kénytelen foglalkozni az „orosz kérdéssel”, és mind figyelmesebben olvasta a petrográdi amerikai követ jelentéseit.

Ekkor David Francis volt az Egyesült Államok oroszországi követe, akit társadalmi helyzete, egyéni adottságai nem tettek alkalmassá arra, hogy akárcsak némileg is reálisabban szemlélje az oroszországi változásokat. A dúsgazdag tőkés vállalkozót pénze igen magas közigazgatási tisztségekbe emelte. Missouri állam egykori kormányzója 1916-ban szinekiraként kapta a nyugalmasnak tűnő oroszországi

követi megbízatást. Ez az ország sohasem érdekelte, oroszul nem tudott és nem is akart megtanulni. Francis a diplomáciához keveset konyított. A 67 éves, kényelmes öregúr egyébként is tehernek érezte hivatali kötelességeit.

Francis visszavonultságának egyik oka az volt, hogy gyengéu értett franciául. Igaz, hogy ezen a fogyatékoságán változtatni kívánt. A követség alkalmazottai naponta látták, hogy Francist felkeresi deCram asszony, aki franciára tanította. A baj csak az volt, hogy Francis a feleségét, deCram asszony pedig a férjét hagyta Amerikában. Így történt, hogy a franciatanárnő csakhamar beköltözött a követ magánlakosztályába. Francis látszólag nem sejtette, hogy ennek az *affaire*-nek még politikai következményei is lehetnek.

Francis az Októberi Forradalommal szemben ellenséges álláspontot foglalt el: kijelentette, hogy a szovjet kormány megalakítása „ízléstelenség”. Jóváhagyta, hogy a követség autóját a szökésben levő Kerenszkij kíséretének rendelkezésére bocsássák, és átkozódva ismételtette, hogy szóba sem áll a bolsevikokkal, akiknek napjai amúgy is meg vannak számlálva. Ezekre a nyomós politikai érvekre hivatkozva, a külvilággal fenntartott kapcsolatait még inkább elsorvasztotta. Inkább néger szakácsa remekeinek és jóféle szivarjainak szentelte figyelmét.

Az ellentmondás szellemét Thompson, az amerikai Vöröskereszt missziójának vezetője szabadította ki a palackból. Társadalmi helyzete nem sokban különbözött Francisétól. A bőrmilliomost természetesen elsősorban nem jótékony célból küldték Oroszországba – az orosz-amerikai kereskedelmi kapcsolatok bővítését várták tőle. Thompson egész lakosztályt foglaltatott a petrográdi Európa-szállóban. Hatalmas francia autójával, mindenfelé magával hurcolt farkaskutyájával, látványos életmódjával azonnal magára irányította a figyelmet. A színházakban Thompson az egykori cári páholyokba invitálták. Az utca nyelve „amerikai cár”-nak nevezte.

Thompson Oroszország politikai problémáit amerikai módra, pénzzel akarta megoldani. Hazulról pénzt kért a jobboldali eszerek anyagi támogatására, s amikor javaslatát nem fogadták el, saját zsebéből adott egymillió dollárt az eszer párt jobboldali garnitúrájának. A petrográdi felkelés után Thompson az amerikaiak közül elsőként jutott el arra a gondolatra, hogy az antant kormányainak meg kellene kísérelniük együttműködni a konszolidálódó szovjet kormánnyal. Thompson persze antantérdekből, a németek ellen folytatandó

imperialista háború kedvéért szeretne volna megkönyékezni a szovjet kormányt, de Francis számára már pusztán a szovjet kormány megszilárdulásának gondolata is égbekiáltó bűnnek számított. Az egyik milliomos tehát bevádolta kormányánál a másik milliomost, s Thompsonnak hamarosan haza kellett térnie.

Wilson kezdetben ravasz és óvatos politikára szánta el magát. Követét a leplezett beavatkozás politikájára utasította. Maradjon Francis a helyén, hivatalosan ne élezze kapcsolatait a szovjet kormánnyal, még kevésbé gondoljon arra, hogy személyzetével hazatérjen, hanem helyett – élvezve a diplomáciai státus előnyeit – csendben támogassa az antibolsevista mozgalmat, s várja ki annak feltételezett győzelmét.

Az antantországok diplomatáinak és kiküldötteinek egy része kezdett valamit felismerni vonalvezetésük helytelenségéből. Közülük is kitűnik Judson tábornok, az amerikai katonai misszió parancsnoka és a követség katonai attaséja. Judson saját elhatározásából elment a Szmolnijba, a szovjet kormány székhelyére, ahol felkereste Trockijt, aki akkor még külügyi népbiztos volt. Beszélgetésük során bizonyos kilátás nyílt a közeledésre. Tervéről előzetesen értesítette Francist. A követ kétszínűen viselkedett. Miközben a lázadókat rendszeresen felhasználta információk szerzésére, „hátsóajtó-diplomáciára”, hivatalos jelentéseiben befeketítette az általa eszközként használt amerikai politikusokat. Az amerikai kormány Wilson döntése alapján visszarendelte Judsont és a hozzá hasonló gondolkodású tisztviselőket.

1917. december 23-án Lloyd George angol miniszterelnök Clemenceau-val angol-francia titkos egyezményt kötött, amely előírta Oroszország megszállását és felosztását. Az angol kormány végső döntéseiben együtt haladt a másik két antant-nagyhatalommal a szovjetellenes offenzívában. Némi különbség azért megfigyelhető. Az akkor legagresszívebb hangot megütő francia kormánytól és az álszenteskedő amerikai kormánytól eltérően, az angol kabinet magatartását az antantállamok közös politikájának bizonyos felülbírálata, a részletkérdések latolgatása, vagyis bizonyos ingadozás jellemezte. Ez mutatkozott meg a hazafelé utazó Thompson figyelmes angliai fogadtatásában, valamint Buchanan oroszországi angol követ feltűnést keltő állásfoglalásában, aki a „keményfejű” francia követtől, Noulens-től és az amerikai Francistól eltérően, 1918 elején az antant politikájának némi revízióját javasolta.

1918 januárjában, a Diamandi-incidens során, az amerikai követet és az antantországok megbízottait komoly diplomáciai-politikai vere-

ség érte. Ez idő tájt a román király utasítást adott a Moldova területén állomásozó orosz csapatok forradalmárainak letartóztatására és legyilkolására. A román döntést messzemenően támogatták az orosz ellenforradalmárok. A szovjet kormány nem nézhette tétlenül e súlyos támadást, s kénytelen volt megtorlásokat kilátásba helyezni. Mivel a figyelmeztetések nem használtak, tuszként letartóztatta Constantin Diamandi grófot, a petrográdi román követet.

Ekkor már Francis volt az oroszországi diplomáciai testület doyenje. Az általa összehívott diplomatagyűlés először azt mondta ki, hogyha Diamandi nem kerül azonnal szabadlábra, úgy minden külföldi diplomata elutazik Oroszországból. Ennek a határozatnak átnyújtását azonban maga Wilson akadályozta meg. Célszerűbbnek ítélte, ha megbízottai továbbra is a helyszínen maradva befolyásolják az eseményeket. Általában Wilson viszonylag rugalmas, merész politikai módszerektől sem visszariadó taktikával igyekezett ellensúlyozni az Októberi Forradalmat. (Például a népek önrendelkezésének jelszavát elorozta a lenini dekrétumból, s félrevezető módon elhelyezte az 1918 januárjában kiadott, sokat reklámozott „14 pont”-ban.)

Francis tehát újabb tervet agyalt ki. Akciójának az volt a lényege, hogy a Petrográdon tartózkodó diplomaták együttesen felkeresik Lenint, és előtte személyesen tüntetnek a szovjet kormány ellen. A szovjet diplomácia felismerte, hogy Francis elvétette a lépést, és a maga részéről előmozdította, hogy mielőbb sor kerüljön a követek kollektív fogadására.

Lenin a Szmolnijba kérette a haragos követeket. A diplomatákat rendkívül érdekelte az épület, a forradalom főhadiszállása, amelynek meglátogatásától eddig eltiltotta őket politikai állásfoglalásuk. A Szmolnij kertjében szabad tűzhelyeken főzték a vörösgárdisták és a szovjet kormány tagjainak levesét. A tulajdonképpeni tárgyalásra Lenin dolgozószobájában került sor. Lenin pompásan irányította a tárgyalást. A pöffeszkedő Francist erkölcsileg azonnal megsemmisítette azzal a bevezető megjegyzésével, hogy mivel ő, Lenin, nem eléggé jártas az angol nyelvben, kéri a diplomáciai testület vezetőjét, hogy mondani-valóját francia nyelven adja elő. (Persze Lenin sok angol és amerikai tanúsága szerint jól beszélt angolul!) Francis ónérzete súlyos sebet kapott. Szégyenszemre kérnie kellett, hogy valaki kollégái közül siessen segítségére, s angol szavait fordítsa franciára. Számítsuk mind-ehhez Lenin ismert ravaszkás, diadalmas mosolyát, de még a követek

alig titkolt derűtségét is, hiszen sokan önkéntelenül Francis híressé vált francia leckéire emlékeztek.

Az igazi csapást Lenin akkor mérte a megjelentekre, amikor kifejezte örömét afelett, hogy a követek, akik addig még egyenként sem akarták elismerni a szovjet hatóságokat, most kollektívan jöttek el, sőt még kérelemmel is fordulnak hozzá!

Az ellentmondó és bosszantó oroszországi jelentések Wilsont arra kényszerítették, hogy újabb és újabb személyi megbízottakat küldjön Oroszországba a helyzet tisztázása érdekében. Köztük volt a már említett intrikus, a mindenre kész Sisson, aki csakhamar kétes világhírnévre tett szert. A Sisson-iratokkal kapcsolatban az angol hatóságok már akkor is óvatosságra intették az amerikaiakat, ám hiába. Francis maga is fanatikusan ismételtegette, hogy a bolsevikok – német ügynökök. Az egyik követségi értekezlet előtt azonban (ahol éppen a német befolyás elleni küzdelem problémáit akarták megbeszélni) távirat érkezett Washingtonból. A követség titkára szinte diadalmasan nyújtotta át a követnek a megfejtett táviratot. Az amerikai külügyminisztérium röviden és határozottan közölte Francisszal, hogy deCram asszony a németek érdekében végzett kémkedéssel gyanúsítható, s azonnal felszólította a követet, hogy a nevezett személyt távolítsa el a követség épületéből.

Az amerikai követ csak azért került el a nagyobb botrányt, mert a breszt-litovszki béke megkötése után az antant kormányai számára mindennél fontosabbá lett a fegyveres beavatkozás. Francis egyik napról a másikra elrendelte a követség kiürítését. Olyan gyorsan távoztak, hogy követségük százévi iratanyagát hulladék papír módjára hagyták hátra. Eltávoztak a jelentéktelen Petrográdról, és meg sem álltak Vologda világvárosáig. Könnyű kitalálni: ez a község azért volt számukra fontos, mert errefelé tanyáztak a fehérgárdisták, akiknek győzelmét biztosra vették a nyugati urak.

Az intervenció kezdete

Az antant összehangolt katonai intervenciója az angol csapatok 1918. március 9-i murmanszki partraszállásával kezdődött. Az angolok kihasználták, hogy a Murmanszki Szovjet vezetése néhány kapituláns (Jurjev és mások) kezébe került. A partraszállás előtt, március 2-án egyezményt kötöttek a Murmanszki Szovjet vezetőivel; ennek értel-

mében az angol fegyveres erők a németek esetleges támadásának ürügyén a város körzetébe lépnek. (A németek finnországi intervenciója csakugyan veszélyeztette a murmanszki vasútvonal vidékét.) Trockij, akinek politikai koncepciójába beleillett a március 3-án aláírt breszti békeszerződés felborítása, s aki megalapozatlan reményeket melengedett az antanthatalmakkal való megegyezésről, engedékenyen kezelte a partraszállást. Amint az egyezmény és a partraszállás híre megérkezett Moszkvába, Lenin a szovjet kormány nevében követelte a Murmanszki Szovjet vezetőitől, hogy szálljanak szembe a külföldi betolakodókkal. Felismerte, hogy a murmanszki partraszállás ismét háborúba taszíthatja a szovjetországot, és hídfőállást létesíthet a külföldi intervenció céljaira. Amikor Jurjev megtagadta a kormány utasításának végrehajtását, a Népbiztosok Tanácsa, Lenin határozott fellépésére, a nép ellenségévé nyilvánította a Murmanszki Szovjet vezetőjét és híveit, majd erélyes katonai intézkedéseket tett a betörés elszigetelésére.

Közben azonban a japán imperialisták is megindították támadásukat. 1918. április 4-éről 5-ére virradó éjszaka két japán állampolgár meggyilkolásának ürügyén s a helyi fehérgárdisták támogatásával megszállták Vlagyivosztokot.

1918 májusában a német csapatok a békeszerződés megsértésével kezükbe kerítették Észak-Kaukázus és a Kaukázusontúl egy részét.

Az antant intervenciósök nagy szerepet szántak a csehszlovák hadtest ellenforradalmárainak. A csehszlovák hadtestet a háború alatt cseh és szlovák hadifoglyokból alakították a cári hadsereg kiegészítő egységeként. 1918 elején a szovjet kormány megengedte a csehszlovákoknak, hogy a Távol-Keleten keresztül hazatérhessenek. Az antant azonban elhatározta, hogy a hadtestet eszközévé teszi. A kommunista és baloldali szocialista meggyőződésű katonák küzdelme ellenére, a hadtest vezetősége összeütközést provokált a szovjet csapatok és a csehszlovák egységek között. 1918 májusában a csehszlovákok nyílt ellenforradalmi lázadást robbantottak ki. A szibériai vasútvonal mentén rövid idő alatt elfoglalták Ufát, Szimbirszt (ma: Uljanovszk) és Kazanyt. Szovjet-Oroszországtól ilyen módon elszakadt a Volga-vidék nagyobb része, az Urál, Szibéria és a Távol-Kelet. (Az Oroszországba került csehek és szlovákok közül sokan álltak a szovjethatalom oldalára.)

A csehszlovák hadtest lázadását és az ország belső nehézségeit kihasználva, az imperialisták 1918 nyarán kiszélesítették intervenciók hadállásait. Július elején az angol csapatok elfoglalták Kem városát,

július végén Onyegát, augusztus 2-án Arhangelszket. Délen a Perzsiából kiinduló angol csapatok a németekkel versenyezve megszállták Bakut. Közükbe kerítették Ashabadot és Közép-Ázsia más városait. Bakuban a fehérgárdistákkal együttműködő angol katonai parancsnokság letartóztatta az azerbajdzsáni szovjethatalom kiváló vezetőit, köztük Sz. Saumjant, P. Dzsaparidzét és M. Azizbekovot. A lakosság megrettentése céljából az elfogott 26 bakui komisszárt az angol parancsnokság és eszer kiszolgálóik utasítására agyonlőtték.

Az antantkormányok magukra vállalták az oroszországi ellenforradalmi erők szervezését és anyagi támogatását. Szíttották a polgárháborút. A burzsoá-földesúri ellenforradalom és a külföldi katonai beavatkozás fő társadalmi bázisául a kulákság és a cári kiváltságokat visszasíró módos kozákság szolgált.

Az oroszországi ellenforradalom fő erői a déli területeken helyezkedtek el. Észak-Kaukázus és Jekatyerinodar (ma: Krasznodar) vidékén indított támadást Gyenyikin tábornok több ezer főből álló „önkéntes” hadserege, a legnagyobb fehérgárdista egység, amelynek törzsét a délre menekült volt cári tisztek alkották. Hozzájuk csatlakoztak Skuro ezredes fegyveres kulák csoportjai. A Don-vidéken a fogságból megszökött Krasznov tábornok gyűjtött maga köré jelentősebb ellenforradalmi egységet, aki egyszer már megkísérelte a szovjethatalom megdöntését. Csapatait főleg a gazdag kozákok és a kozák tisztek támogatták. Krasznov seregében nagy szerepet játszott Mamontov ezredes. Katonáik Caricin (ma: Volgográd) ellen támadtak, és azon igyekeztek, hogy egyesítsék az Ukrajnában és az asztrahanyi kormányzóságban tevékenykedő fehérkozák erőket. Az orenburgi sztyep-péket Dutov atamán ellenforradalmi kozák különítményei kerítették hatalmukba.

Gomba módra bújtak elő a különféle „kormányok” és politikai szervezetek. A Közép-Volga-vidéken megalakult Csajkovszkijnak a kuláklázadók és a csehszlovák hadtest által támogatott északi „kormánya”. Szamarában (ma: Kujbisev) az Alkotmányozó Gyűlés volt eszer tagjai alakították meg az „alkotmányozó gyűlés tagjainak bizottságát”, amelyet kormány szervnek tekintettek. Jekatyerinburgban (ma: Szverdlovszk) a kadetok, eszerek és mensevikek hozták létre az Urál területi „kormányát”. Ennek mintájára szervezték meg az Omszkban székelő szibériai „kormányt”.

Az ellenforradalmi fegyveres egységek és kormányok többsége elsősorban az antanthatalmakra tekintett. Krasznov, valamint a Grúziá-

A népbiztosok tanácsának ülése a Szmolnijban (Petrográd 1918 január vagy február). Jobbról I. Z. Stejnberg igazságügyi népbiztos, I. I. Szkvorcov-Sztyepanov pénzügyi népbiztos, B. D. Kamkov, a szovjetek összoroszországi Végrehajtó Bizottságának tagja, V. D. Boncs-Brujevics, a népbiztosok tanácsa hivatalának vezetője, V. J. Trutovszkij, a helyi önkormányzat ügyeinek népbiztosa, A. G. Slapnyikov munkaügyi népbiztos, P. P. Prosjan posta- és táviróügyi népbiztos, V. I. Lenin, a népbiztosok tanácsának elnöke, I. V. Sztálin, a nemzetiségi ügyek népbiztossága kollégiumának elnöke (áll), A. M. Kollontaj, a gyámsági ügyek népbiztosa, P. J. Dibenko, a hadügyi népbiztosság Katonai Bizottságának egyik vezetője (áll), I. K. Koksarjova, a népbiztosok tanácsa hivatalának titkára, Ny. I. Podvojszkij, a hadügyi népbiztosság összoroszországi hadseregszervező bizottságának tagja, Ny. P. Gorbunov, a népbiztosok tanácsa hivatalának titkára, V. I. Nyevszkij (?) közlekedésügyi népbiztos, A. V. Sotman, a posta- és táviróügyi népbiztosság kollégiumának tagja, G. V. Csicserin, a külügyi népbiztos helyettese

Lenin a népbiztosok tanácsa hivatalának tisztviselőivel (1918)

Szverdlov, a szovjetek
összorosországi
Végrehajtó Bizottságának elnöke
(1918)

Ny. V. Krilenko,
a hadügyi népbiztosság
egyik vezetője

L. D. Trockij, külügyi népbiztos

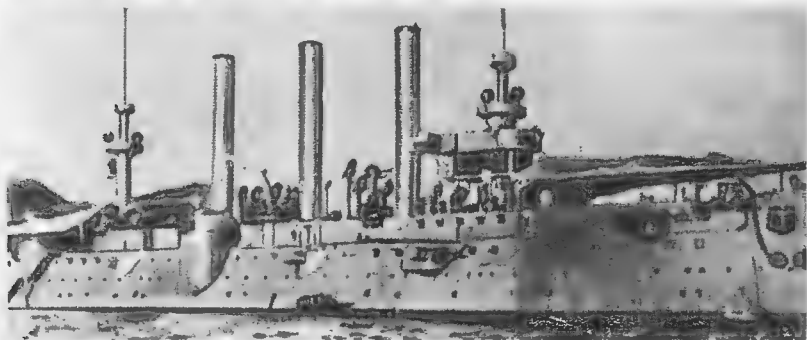
G. V. Csicserin. 1918. május
30-tól a külügyek új népbiztosa

David R. Francis,
az Egyesült Államok
oroszországi
nagykövete

Edgar Sisson,
a bolsevik vezetőket
rágalmazó,
hamis okmányok
közrebocsátója

Az intervencióban résztvevő „Brooklyn” amerikai hadihajó
Vlagyivosztokban

Az eszer vezetők a szovjet kormány ellen együttműködtek az amerikai
diplomáciai misszióval. Ülnek, balról jobbra: William Boyce Thompson,
Lazarjov, K. Breskovszkaja. Állnak, balról jobbra: Ny. V. Csajkovszkij,
Frederick M. Corse, Viktor Szoszke (Kerenszkij személyi titkára),
Raymond Robins

Lenin
beszédet mond
Marx
születésének
századik
évfordulója
alkalmából
Moszkvában

Lenin teleplezi
az Októberi
Forradalom
első évfordulóján
a Kreml falában
elhelyezett
emléktáblát
(elvágja a leplet
tartó szalagot,
közben
környezetének
tagjai
támogatják)

ban, Örményországban és Azerbajdzsánban létrejött első nacionalista kormányok és más csoportok azonban a német és török imperialisták segítségét élvezték. Harc közben az eltérő külpolitikai irányzatot képviselő csoportok a szovjetellenesség talaján nemegyszer közösen jártak el.

A mensevikek és az eszerek terrorista akciókat hajtottak végre szovjet területen, és gátlástalanul a francia, angol és amerikai megszállók kezére játszottak. 1918. június 20-án Szergejev meggyilkolta V. Volodarszkijt (M. M. Goldstejnt), a sajtó, propaganda és agitáció népbiztosát. Augusztus 30-án ugyancsak eszer merénylet ölte meg M. Sz. Urickijt, a párt Központi Bizottságának tagját, a petrográdi VCSK elnökét. Ugyanezen a napon Dora Kaplan (eredeti nevén Feiga Roidman) eszer merénylető Moszkvában súlyosan megsebesítette Lenint, a szovjet állam vezetőjét.

A merényletsorozat, különösen Lenin megsebesítése, óriási felháborodást keltett a munkás- és parasztforradalmárok körében. A fehérterror szükségszerűen kihívta a vörösterroret, a szigorú megtorló intézkedéseket. Rendkívüli törvény gondoskodott a fehérterror hathatós megtorlásáról.

A szovjetország mozgását

Szovjet-Oroszország az ellenség tűzgyűrűjébe került. A fehérgárdisták és intervenciósök elfoglaltak több döntő fontosságú gazdasági övezetet, a Kommunista Párt azonban viszonylag rövid idő leforgása alatt mozgásba hozta az oroszországi népmilliók roppant erejét. A szovjetország védelmét az OK(b)P Központi Bizottsága és személyesen Lenin vezette. A Központi Bizottság és a szovjet kormány a kollektív vezetés elvei szerint döntötte el a háború stratégiai és operatív jellegű alapkérdéseit.

A fenyegető veszély elhárítására a különböző frontokra küldték Petrográd, Moszkva, Ivanovo-Voznyeszensk és más városok több ezer kommunistáját. 1918 áprilisában meghonosították a Vörös Hadseregben a politikai biztosok intézményét. A párt és a kormány e teljhatalommal felruházott bizalmi férfiai ellenőrizték a katonai szakértők tevékenységét. A biztosok széles körű politikai felvilágosító munkát végeztek. Június 12-én a Népbiztosok Tanácsa mozgósította a Volga

menti, uráli és nyugat-szibériai katonai körzeteket. Június közepén katonai szolgálatra hívták be Moszkva, majd Petrográd munkásait.

A Vörös Hadsereg – szigorú felügyelet mellett – felhasználta azoknak a régi katonai szakértőknek munkáját, akiket a szovjethatalom mellé állítottak a szocialista forradalom nemes eszméi.

1918 júliusában a párt Központi Bizottsága határozatot hozott az általános hadiállapot elrendeléséről. A párt a Keleti Front támogatása érdekében egész tagságát mozgósította.

Megszilárdították a hadsereg forradalmi fegyelmét, a központi irányítást és a helyi parancsnokok tekintélyét. Politikai meggyőző munkával eloszlatták az Ideiglenes Kormány idején kiadott 1. számú paranccsal és a szovjet kormány első katonai intézkedéseivel (például a rangjelzések eltörlése) kapcsolatos félreértéseket. A szovjet katonák többsége viszonylag rövid idő alatt megértette, hogy ezek a rendelkezések a régi, cári hadsereg szétzúzását szolgálták, s hogy a szocialista forradalom után új helyzet alakult ki, amelyből az új típusú hadseregre vonatkozó következtetéseket is le kellett vonni.

A szovjet kormány 1918. október 3-án kiadta a három milliós hadsereg megteremtésének jelszavát.

A Keleti Front – 1918 nyarán a fő front

A Központi Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa a kialakult helyzet elemzése alapján arra a következtetésre jutott, hogy a legközvetlenebb veszélyt a Keleti Front fejleményei jelentik. Lenin 1918. augusztus 1-én a Keleti Front Forradalmi Katonai Tanácsához intézett levelében kifejtette, hogy az adott körülmények között minden attól függ, sikerül-e Kazany, az Urál és Szamara körzetében döntő csapást mérni a fellázadt csehszlovák hadtestre és az orosz fehérgárdistákra. 1918 szeptemberében a Keleti Fronton megkezdődött a szovjet csapatok támadása. Szeptember 10-én bevették Kazanyt, szeptember 12-én Szimbirszket, október 7-én pedig Szamarát. A Vörös Hadsereg lendületesen folytatta előrenyomulását.

Amikor a 24. hadosztály csapatai felszabadították Szimbirszket, táviratot intéztek a szovjet kormányfőhöz, és közölték, hogy szülővárosának bevételelével kívántak megfelelni Lenin egyik sebére, a másikért Szamara visszaszerzését ajánlották fel.

A fehércsehekkel és a fehérgárdistákkal vívott küzdelemben legen-

dás hírnevet szerzett V. I. Csapajev, V. K. Bljuher és a Keleti Front több más parancsnoka.

A Keleti Fronton elért győzelmek felvillanyozták a többi front harcosait. Az 1918 szeptemberében megalakított Déli Front egységei Sztálin és K. J. Vorosilov vezetése alatt, D. P. Zsjolba észak-kaukázusi „vashadosztályának” támogatásával, rendre visszaverték az ellenség rohamait, és megsemmisítették Krasznov tábornok fehérkozákjainak jelentős részét. Az ellenforradalmárokat visszavetették a Don mögé. Ugyanilyen kudarcot szenvedtek a Moszkva ellen irányított fehérgárdista különítmények.

A világ dolgozóinak testvéri szolidaritása

A kapitalista országokban a proletár internacionalizmus eszméinek jegyében nagyszabású mozgalmat indítottak az első munkás-paraszt állam védelmére.

1918-ban 3500 amerikai állampolgár nyilatkoztatta ki, hogy harcolni kíván a Vörös Hadsereg soraiban, az Egyesült Államok kormánya azonban megakadályozta kiutazásukat. Az amerikaiak John Reed, a fiatal forradalmár újságíró és politikus munkái és személyes élménybeszámolóí nyomán ismerkedtek meg az oroszországi események igaz történetével. Lenin nagyra értékelte Reed „Tíz nap, amely megrengette a világot” című riportkönyvét. Az amerikai újságíró folyóirat-cikkeiben szerkesztőként fáradhatatlanul népszerűsítette az amerikai és a szovjet nép barátságát.

Kevésbé ismert Debsnek, az amerikai munkásmozgalom vezérének, az „amerikai Bebel”-nek lelkes kiállása: „Lenin olyan ember, akit a kor megkövetel. . . Tetőtől talpig bolsevik vagyok!”

Szovjet-Oroszország védelmében felemelte szavát Anatole France, Romain Rolland, Henri Barbusse és a francia művelődés sok más kiválósága.

Az Oroszországban tartózkodó külföldi dolgozók tevékenyen részt vettek a külföldi beavatkozók és fehérgárdisták ellen vívott harcokban. Mindannyiuk véleményét tükrözte a kínai munkások Verhnye-Ugyinszkban kiadott nyilatkozata: „A munkások és parasztok, az orosz elvtársak ügyét a magunkénak is érezzük.”

Az internacionalisták egységeibe özönlöttek a magyar, kínai, délszláv, román, cseh és szlovák, német, finn, koreai, lengyel, bolgár,

olasz forradalmárok. A polgárháború idején a legóvatosabb becslések szerint is legalább 70–80 000 (de inkább kb. 100 000) magyar, 30–40 000 kínai, mintegy 30 000 délszláv, több mint 10 000 cseh és szlovák harcost találunk a Vörös Hadsereg soraiban.

A Vörös Hadsereg internacionalista egységeinek szervezésében, majd vezetésében kiemelkedő szerepet játszott Kun Béla, Szamuely Tibor, Münnich Ferenc, Zalka Máté, Ligeti Károly, Szun Fu-jüan, O. Dundić, D. Serdić, I. Köplenig, I. Munteanu, M. Bujor, J. Hašek, T. Antikainen és K. Swierczewski. Az internacionalisták szervezkedéséhez kapcsolódva jött létre Szovjet-Oroszországban az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Magyar Csoportja.

Több magyar hadifogoly még az Októberi Forradalom előtt csatlakozott a bolsevikokhoz, közöttük Kun Béla, Seidler Ernő és Pór Ernő.

A hadifogoly tömegek igazi „balra át”-ja Október után ment végbe. A „minden nyelven tudó Péterek”, a külföldi internacionalisták 1917 végén csapatosan sereglettek a Vörös Gárda zászlói alá. Magyar részről Rudnyánszky Endre és Holländer Sándor irányította az új szervezkedést.

1918. március 24-én ült össze az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Magyar Csoportjának alakuló értekezlete Moszkvában, a Szkobelev (ma: Szovjet) téren, a Drezda-szállóban. Kun Béla, Szamuely Tibor, Pór Ernő, Jancsik Ferenc, Gisztl Pál, Mayerhoffer (Maros) Károly, Tuszkán Árpád, Kiska Viktor és mások ültek a tanácskozási asztalnál. Az értekezők nyomán megjelent „Szociális Forradalom” című lap szükségbetűkkel szedett, ékezethiányos első számai arról írtak, hogy a szervezet alapítói az itthoni baloldali szociáldemokratákkal együtt „erős Kommunista Pártot” kívántak létrehozni Magyarországon.

A magyar munkásmozgalom ismert harcosai gyűltek március 24-én egybe, hogy hazánk nevében is bejelentseik csatlakozásukat a leninisták világmozgalmához. Fejből idézett Petőfi és Ady-idézetekkel és tüzes szavakkal hirdették, hogy forradalmi úton viszik diadalra a szocializmus politikáját.

A Magyar Csoport a következő nyolc hónap során gyorsan fejlődött. Ahol csak feltűnt a „vékony kabátos, viharvert kalapos” Kun Béla és agitátortársainak alakja, ahol felidéztek Dózsa György emlékét az oroszországi magyarok előtt, százával, ezrével jelentkeztek a mozgalom új barátai. „Meddig vársz még, meddig nemzetem?” – üzenete haza

ebben a várakozó hangulatban Szamarából „Szózat” című versében egy magyar hadifogoly költő.

1918 végén az őszirózsás forradalom hírére a moszkvai Drezsda-szálló előtt ujjongott a magyar internacionalisták tömege: „Fiúk! Hazamegyünk!” November 24-én pedig már Budapesten alakult meg a Kommunisták Magyarországi Pártja.

A szovjetek VI. összoroszországi kongresszusa

1918. november 6-án Moszkvában gyűltek össze a VI. rendkívüli szovjetkongresszus küldöttei. Lenin a forradalom évfordulójára emlékező beszédében összegezte az elmúlt esztendő világtörténelmi jelentőségű eredményeit. A kommunisták és a pártonkívüli forradalmárok hőstetteit sűrítette egy mondatba, amikor megállapította, hogy nincs már egyetlen olyan elmaradott sarka sem az országnak, ahol a szovjet államszervezet ne vert volna tartós gyökeret.

A szegényparaszti bizottságok létrehozása után a falvakban sajátos helyzet alakult ki. Formálisan a szovjeteket tekintették az államhatalom szerveinek, de ténylegesen a szegényparaszti bizottságok gyakorolták a hatalmat. A VI. szovjetkongresszus elrendelte a szegényparaszti bizottságok feloszlását és az egységes falusi szovjetek megteremtését. Ezt a munkát az 1918. év végén és 1919 elején lezajlott falusi és járási szovjetválasztásokon végezték el. A választásokon első ízben alkalmazták az OSZSZSZK alkotmányának előírásait.

A német megszállási rendszer összeomlása

Ukrajna, Belorusszija, Litvánia, Lettország és Észtország néptömegei a német megszállás kezdetétől harcot folytattak a betolakodók ellen. Több helyen partizánosztagok alakultak. A megszállók elleni honvédő küzdelem tehetséges népi vezeterei közül is kiemelkedik az ukrán Ny. A. Scsorsz neve, aki osztagával súlyos csapásokat mért a központi hatalmak egységeire. Nehéz időszakban, a harcok tüzeiben alakultak ki Ukrajna, Belorusszija és Litvánia bolsevik pártszervezetei. 1918 júliusában Moszkvában tartották Ukrajna Kommunista (bolsevik) Pártja I. kongresszusát. Augusztusban Szmolenszkbe hívták össze Belorusszija és Litvánia kommunista pártszervezeteinek első kon-

ferenciáját. 1918 október végén Moszkvában ült össze a megszállt területek kommunista pártszervezeteinek konferenciája, itt összehangolták a megszállók és az őket kiszolgáló burzsoá nacionalisták ellen irányuló fegyveres felkelés terveit. Az ukrainai felkelő egységek megszervezésében nagy szerepet játszott A. Sz. Bubnov és Sz. V. Koszior.

1918 novemberében Németország és háborús szövetségesei vereséget szenvedtek. November 11-én a fegyverszünet aláírásával véget ért a világháború. Németországban polgári demokratikus forradalom tört ki. A breszt-litovszki rablóbéke annullálása lehetővé tette, hogy a szovjethatalom hadműveleteket kezdjen a megszálló csapatok ellen. A partizánosztagokból szervezett ukrainai Vörös Hadsereg és Szovjet-Oroszország fegyveres erői Ukrajna felszabadítására közös támadást indítottak.

Ukrajnában megalakult az ideiglenes szovjet kormány H. G. Rakovszkij (Racovski), Artyom (F. A. Szergejev), V. P. Zatonszkij, K. J. Vorosilov és mások részvételével. A kormány megdöntöttnek nyilvánította a központi hatalmak ügynökének, Szkoropadszkij hetmannak uralmát. (Miután 1918 elején az ukrainai burzsoázia legfőbb támaszává vált kispolgári Rada vereséget szenvedett, vezetői nem átlották a reakciós német császárság fegyveres segítségét kérni. A német és osztrák–magyar imperialisták kapva kaptak az alkalmon. A Rada támogatásával 1918 tavaszán megszállták Ukrajnát, és megdöntötték az Ukrán Tanácsköztársaságot. A visszatért Rada azonban nem sokáig élvezhette árulása jutalmát, mert a megszállóként viselkedő központi hatalmak még ezt a reakciós politikai csoportot is túlságosan haladónak tartották, és antant-szimpatióval gyanúsították. A Radát egyszerűen szétkergették, és helyébe a földbirtokos Szkoropadszkij konzervatív bábkormányát állították.)

Szkoropadszkij bukásával azonban az ukrainai ellenforradalom nem tette le a fegyvert. Sz. V. Petljura, V. K. Vinnyicsenko és a Rada már levitézlett vezetői 1918 őszén, a német összeomlás után, bejelentették igényüket a hatalomra. A Rada egykori politikusai megalakították saját burzsoá kormányukat, az ún. direktóriumot. A kormányalakítás – amint a direktórium elnevezése is mutatja – forradalmi frazeológiával, erőteljes nemzeti és társadalmi demagógiával ment végbe. A direktórium álnemzeti és álforradalmi agitációja átmenetileg megtévesztette az ukrán dolgozók jelentős részét. A forradalmi fellendülés idején a szélsőjobboldali ukrainai erők tanácsosabbnak látták, ha a mensevik és eszer vezetésű kormányt támogatják, s eszközükként

használják. A direktórium röviddel megalakulása után fegyveres összeütközést provokált a szovjet csapatokkal, és a francia–angol imperializmus beavatkozását kérte. 1919. február 27-én a direktórium Ukrajnát Franciaország „védnökségébe” ajánlotta.

1919 februárjában az Ny. A. Scsorsz és V. Ny. Bozszenko vezetése alatt harcoló szovjetukrán ezredek felszabadították Kijevet. A szovjethatalom csakhamar kiterjedt Ukrajna legnagyobb részére. 1919 márciusában összeült a szovjetek III. összukrajnai kongresszusa, amely elfogadta az Ukrán Szocialista Szovjetköztársaság (USZSZK) első alkotmányát. Az alkotmány értelmében az USZSZK önálló állammá alakult. Az önálló Ukrán Köztársaság szerződéses szövetségi kapcsolatba lépett a baráti OSZSZSZK-val.

Bizonyos fokig hasonlóan alakultak a dolgok a Baltikumban. Az észti és a lett területek teljes megszállásának első következménye természetesen a szovjethatalom erőszakos megdöntése volt. Ebből következett a második lépés: az észti és a lett burzsoázia vezető, antantpárti csoportját félreseperték, s ez útját szegte, hogy Észtország vagy Lettország, akárcsak burzsoá nemzeti államként is, önállóságra tegyen szert. A német nemesség éledezni kezdett, és követelte, hogy a Baltikumot változtassák a német birodalom tartományává. A megszállás időszakában az észti és lett burzsoázia mind nagyobb része úgy gondolkodott, hogy csak két lehetőség között választhat: vagy a szovjet csapatok győznek, s akkor a kapitalista kizsákmányolásnak befellegzett, vagy a németek, s akkor biztosra vehető a balti német uralom kiépítése. Az utóbbit osztályérdekei szempontjából még mindig előnyösebbnek ítélte. Kezdett berendezkedni a német uralomra és tisztségeket vállalt a németeknél. Mire azonban az észti és a lett burzsoázia megbarátkozott volna a német igával, 1918 őszén bekövetkezett az összeomlás. E hirtelen fordulat mély politikai válságot idézett elő a helyi burzsoázia soraiban. A legtöbb „függetlenségi” politikusról kiderült, hogy német ügynökké változott, akikkel ezután a nyugati hatalmak sem szívesen álltak szóba. Szovjetellenes célzatú kollaborálásával még az a kisebbség is kompromittálta magát bizonyos fokig, amely végül is mérsékelt ellenzéket képviselt a német hódító törekvésekkel szemben.

A német összeomlás után a burzsoázia az utóbbi körökből alakította antant-orientációjú „kormányait” (Észtországban K. Päts, Lettországban K. Ulmanis vezetésével), ezek az új forradalmi fellendülés viszonyai között igyekeztek kézbe venni a hatalmat. Nehézségeikre mutat, hogy azonnal kérlelni kezdték a szövetséges imperialista hatalmakat:

engedjék meg, hogy a német katonaság – az észtl és lett függetlenség halálos ellensége – „rendfenntartási” célokból, különleges alakulatként a békeszerződésig a balti országok területén maradhasson.

1918 novemberében az észtlországi és lettországi szovjet csapatok, amelyek az év elején Szovjet-Oroszországba vonultak vissza, megindultak hazafelé. Előretörésüket az általuk, valamint az észtlországi és lettországi felkelők által segítségül hívott szovjet-orosz csapatok is támogatták. A dolgozó lakosság örömmel köszöntötte a német elnyomók és cinkostársaik elűzőit. Rövid idő leforgása alatt nemcsak Észtlország és Lettország legnagyobb része, de a korábban mindvégig megszállva tartott litván területek is felszabadultak. Az észtl és lett burzsoá kormányokhoz hasonlóan, Slezevičius litván kabinetje is menekülni kényszerült. 1918 végén Észtlországban és Lettországban másodszor, Litvániában először kikiáltották a proletárdiktatúrát.

Míg 1917-ben a balti szovjetszervek (Ukrajnától eltérően) még az Oroszországi Köztársaság részének tekintették magukat, vagyis nem kívánták az állami elkülönülést, 1918 november-decemberében már nem területi autonóm szovjetszervek, hanem önálló tanácsköztársaságok alakultak ki a Baltikumban. Az elmúlt eseménydús esztendő során ugyanis a kommunisták jobban felismerték, hogy a balti népek forradalmi erői a szocializmus mellett az önálló államiságra is igényt tartanak. A szocialista föderáció lenini gondolatával gazdagodott bolsevik nemzeti program – akárcsak a finn forradalom során 1917 decemberében – lehetővé tette ennek az igénynek kielégítését. A Népbiztosok Tanácsának dekrétuma 1918. december 8-án az Észtl Tanácsköztársaság (az Észtl Munkakommün), december 22-én pedig a Lett Tanácsköztársaság és a Litván Tanácsköztársaság önállóságát ismerte el.

A tanácsköztársaságok létrejöttével a balti népek először tömörülhettek nemzeti államokba. A szovjet kormány elismerése az új államok legfontosabb nemzetközi garanciáját is megadta. (A kor viszonyai szempontjából jellemző körülmény, hogy a nyugati hatalmak még a segítségükkel megalakult polgári „kormányokat” sem ismerték el országaik felelős vezetőiként. Az imperialista hatalmak ugyanis a sovinszta orosz fehérgárdisták kívánságának rendelték alá balti politikájukat, s amíg az orosz ellenforradalom győzelmére némi remény mutatkozott, a nyugati kormányok is az „egységes és oszthatatlan Oroszország” álláspontját védelmezték.) Az önálló szocialista államok talaján előnyösebb pozíciókból, eredményesebben lehetett felvenni a küzdelmet a burzsoá nacionalizmussal, mint 1917 őszén a területi autonómia

alapján. A tanácsköztársaságok közigazgatási nyelvei a nemzeti nyelvek voltak, ami forradalmi horderejű változást jelentett a korábbi privilegizált német és orosz nyelvhasználathoz képest. Az önálló állami kereteknek megfelelően, a balti országok kommunistái önálló pártokat alakítottak, a balti tanácsköztársaságok pedig szerződéses szövetségre léptek az OSZSZSZK-val.

Ugyanebben az időben a belorusz nép is kemény küzdelmet vívott a betolakodókkal. December 10-én a szovjet Nyugati Hadsereg egységei – belorusszjai forradalmárok tevékeny közreműködésével – felszabadították Minszk városát. A megszállókat csakhamar kiűzték a belorusz területekről. 1919. január 1-én megalakult Szovjet-Belorusszija ideiglenes kormánya.

A szovjetellenes intervenció kiszélesedése

Az első világháború frontjainak felszámolásával az antant kiszélesíthette szovjet-oroszországi beavatkozását. Az angol kormány a német kapituláció után Gyenyikint hatásosabban segítette fegyverekkel és lőszerekkel; kiegészítette a Szibériában tartózkodó katonatiszti küldöttségét és több felszerelést küldött oda, ezenfelül *de facto* elismerte az omszki ellenforradalmi kormányt.

1918 novemberében, a hadihajók védelme alatt, Ogyesszában partra szálltak a francia és a görög csapatok. Az intervenciósök megkaparintották Szevasztopolt és a Fekete-tenger partvidékének több jelentős kikötőjét. Kaukázusontúl megélénkültek az angol csapatok hadmozdulatai: a britek bevonultak Batumiba és Tifliszbe (ma: Tbiliszi). Az intervenciósök megerősítették északon és Távol-Keleten partra tett egységeiket.

Az antant ügynökei hozzájárultak az omszki ellenforradalmi kormány szélsőjobboldali átszervezéséhez. 1918. november 18-ának éjszakáján Kolcsak tengernagy megdöntötte az omszki eszer-mensevik kormányt, majd új kabinetet alakított. Magát Oroszország „legfelsőbb kormányzójának” nyilvánította, és az antant utasításainak megfelelően, támadásra készült Moszkva ellen.

Kolcsak csapatainak támadása nem késett sokáig. A szovjet Keleti Front egységei hőiesen védekeztek, de a fehérgárdisták gyors ütemben nyomultak előre. Már közvetlenül Perm és Vjatka birtoklásáért

harcoltak, hogy ebben a körzetben egyesüljenek az északról előnyomuló intervenciós csapatokkal.

A szakszerűen vezetett és jól felfegyverzett ellenforradalmárok Perm körzetében harcképtelenné tették a Keleti Front 3. szovjet hadseregét, s ezzel súlyos csapást mértek a Vörös Hadseregre. A 3. hadsereg megbomlásához a szovjet egységeknél elkövetett politikai hibák is hozzájárultak.

A permi katasztrófa okainak kiderítésére a párt Központi Bizottsága és a Védelmi Tanács rendkívüli vizsgáló bizottságot küldött a Keleti Frontra Dzierżyński és Sztálin részvételével. A bizottság erélyes intézkedésekkel helyreállította a front egységét, és támadást készített elő. A Központi Bizottság gyors beavatkozása elejét vette az intervenciósok és a Kolcsak-csapatok egyesülésének.

A Keleti Front csapatainak ellentámadása december 31-én felszabadította Ufát, 1919. január 22-én Orenburgot, két nap múlva pedig Uralszk városát. A győzelmek eredményeképpen a Keleti Front csapatai egyesülhettek az OSZSZSZK részét képező, újonnan alakult Turkesztáni Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság hadseregével.

1918–1919 telén a szovjet csapatok csapást mértek az intervenciósok senkurszki egységeire. Az angol és amerikai csapatok a bekerítéstől és a teljes megsemmisüléstől tartva, elhagyták Senkurszkot. Ezzel a győzelemmel megkezdődött Szovjet-Észak megtisztítása a beavatkozóktól.

A Déli Front küzdelmei

1918 második felében a Déli Fronton zajlottak a legfontosabb események. Novemberben Krasznov tábornok fehérkozákjai erőteljes csapásokat mértek a velük szemben álló szovjet csapatokra, majd északi irányban törtek előre.

A hátszág újabb nagyarányú mozgósításával azonban sikerült megállítani a diadalittas ellenséget, majd 1919 márciusában a Vörös Hadsereg megtörte a fehérjárdista kozákcsapatok elkeseredett ellenállását, és felszabadította a Don-vidéket. Krasznov 80 000 főből álló hadserege összeomlott. Az északi Donyecen csak 15 000 ellenforradalmárnak sikerült átkelnie.

Dél-Ukrajnába és a Krímbe érve, a Vörös Hadsereg a francia és más intervenciós csapatokkal is megütközött. 1919 április elején felszabadult Ogyessza, 29-én pedig Szevasztopol.

A déli intervenció vállalkozás összeomlásában nagy szerepet játszottak a beavatkozók hátszágában fellángoló forradalmi mozgalmak. A párt illegalitásban tevékenykedő oggyesszai területi bizottsága eredményes agitációt végzett a lakosság és a külföldi katonák között. A megszállók elfogták és kegyetlen kínzás után meggyilkolták a felszabadító mozgalmat irányító Ny. Lasztocskint (I. F. Szmirnov) és a legendás hírű francia forradalmárnőt, Jeanne Labourbe-ot, de a lakosság és a külföldi sorkatonák, a tengerészek ellenállását nem sikerült megtörniük. Április 20-án még a fekete-tengeri francia flottában is felkelés tört ki. Két hajón kitűzték a vörös lobogót. A szovjet hadsereg csapásai alatt és a forradalmi mozgalmtól megrettenve az intervenciók visszavonták csapataikat, és elhajóztak. Dél-Ukrajna és a Krím ismét a szovjetországhoz került.

Az észak-kaukázusi helyi küzdelmek másként végződtek. 1919 januárjában az itteni szovjet csapatokra rátámadt Gyenyikin friss, jól felfegyverzett „önkéntes” hadserege. A szovjet csapatok kitartó védelmi harcokat vívtak, majd nehéz körülmények között, Asztrahany irányába vonultak vissza.

A hadikommunizmus politikája

A polgárháború és a külföldi katonai beavatkozás idején a szovjet-hatalomnak a hadiállapotoknak megfelelően kellett átépítenie az ország gazdasági életét. A történelem az erre irányuló intézkedések rendszerét *hadikommunizmusnak* nevezi, Lenin későbbi megjelölése nyomán.

Az iparban a hadikommunizmus politikája további államosításokhoz vezetett: a kis- és középipart is kisajátították, teljesen felszámolták az ipari burzsoáziát mint osztályt. Az ipar irányítását koncentrálták. Az iparban végrehajtott intézkedések következtében hatásosabban támogathatták a hadsereg küzdelmét. A Vörös Hadsereg fegyver- és lőszerellátása nem maradt el a világháborús idők cári utánpótlása mögött.

1919 januárjában elrendelték a parasztok gabonafeleslegének teljes mértékű és rögzített áron történő beszolgáltatását. Ez volt a hadikommunizmus legfontosabb intézkedése. A kormány megállapította a parasztok személyes szükségleteinek miennyiségét, s ami ezen túl megmaradt, begyűjtésre került. Kezdetben a gabona-beszolgáltatást csak a kifejezetten gabonatermelő kormányzóságokban alkalmazták. 1919

nyarán azonban, amikor az ellátásban nagyobb nehézségek mutatkoztak, a beszolgáltatási kötelezettséget valamennyi kormányzóságra kiterjesztették. 1919 őszén minden mezőgazdasági terményt és a háziipari cikkeket is a törvény hatálya alá vonták. A begyűjtéskor figyelembe vették a parasztság osztály- és rétegtagozódását. A beszolgáltatás alapvető terhét a gazdagparasztságra hárították. A középparasztoktól mérsékelten követeltek, a szegényparasztokat pedig felmentették a beszolgáltatás alól.

Az élelmiszer-begyűjtés eredményes megszervezése folytán 1918–1919-ben 110 millió, 1919–1920-ban 220 millió, 1920–1921-ben pedig több mint 285 millió pud gabonát kapott az állam. Ehhez járult a többi mezőgazdasági termék. Az élelmiszer-beszolgáltatás rendszere bevált.

Az állam a parasztokkal kiépített közvetlen kapcsolatot felhasználta a kollektív mezőgazdasági nagyüzemek gondolatának népszerűsítésére. A gyakorlati szervező munka is tovább folyt. A szovhozok hálózata mellett a hadikommunizmus éveiben több mint 6000 kommunát, artyelt és más paraszti társulást alapítottak. A szövetkezeti mozgalom hőskora értékes tapasztalatokkal gazdagította a pártot, ezeket később a kollektivizálás időszakában hasznosították.

Az általános munkakötelezettség bevezetésével munkára kényszerítették az egykori kizsákmányolókat és az élősködő elemeket. Az állam a begyűjtött készletekből magára vállalta a nem őstermelő lakosság ellátását. A munkások bérét természetben fizették. A legfontosabb üzemeknek külön élelmiszeralapot biztosítottak. Bevezették a munkaruha-ellátást. Ez a korszak a pénz kiiktatásával, a közvetlen termékcserével történő kereskedelem kora. Megszűntek a lakbérek, az adók, a vámok. A postát és a közlekedési eszközöket a dolgozók ingyen vehették igénybe. A gyermekeket – származásuktól függetlenül – állami élelmiszer- és ruhaellátásban részesítették. A polgárháború végén már 35 millió embert láttak el az állami intézmények, köztük több mint 13 millió ipari és szállítmányozási dolgozót, illetve családtagjaikat.

A hadikommunizmus rendszere több vonatkozásban mégis hátrányos volt a lakosság számára. Különösen nagy anyagi megterhelést rótt a kisbirtokos dolgozó parasztságra. Az ellenforradalmárokkal vívott életre-halálra menő küzdelem idején azonban nem létezett más kiút. A hadikommunizmus betöltötte történelmi funkcióját: egy zilált gazdaságú, elmaradott országban megmentette a dolgozók demokratikus vívmányait.

Éppen a hadikommunizmus sikere érlelte meg sok emberben azt a meggyőződést, hogy ez a rendszer közvetlen átmenetet jelent a kommunista társadalomba. A hadikommunizmusban tehát a hasznos háborús szükségrendszabályok ötvözöttek jelentkeztek az utopisztikus, türelmetlen tervekkel. Csak 1920-ra vált világossá a bolsevik párt előtt, hogy a hadikommunizmus nem válhat a kapitalizmusról a szocializmusra való áttérés klasszikus útjává.

Fordulat a középparaszttal kötött szövetség felé

1919 márciusában megkezdte munkáját az OK(b)P VIII. kongresszusa. Fő feladata az új pártprogram kidolgozása volt. Az OSZDMP II. kongresszusa által 1903-ban elfogadott programot már végrehajtották, az tehát érvényét veszítette.

Elsősorban a középparasztnak politikai szerepe s a középparasztnak irányában folytatott politika okozott gondot a pártnak. A régi középparasztság az októberi fordulat idején jelentős mértékben az eszer párt vezetőinek befolyása alá került. Tulajdonjogát elvesztve (az állam a kisparaszti tulajdont is kisajátította) azt hitte, birtokhasználatát is elveszti. A párt az Októberi Forradalom idején és az azt követő hónapokban a semlegesítés politikáját folytatta; igyekezett elszakítani a középparasztnak a gazdagparaszttól. Lenin a párt tanácskozásain fellépett a középparasztnak és a kulákok összekeverése ellen. Kétségtelen azonban, hogy 1919 előtt a párt a történelmi tapasztalatok hiánya és a háborús nehézségek miatt még nem tudta behatóbb vizsgálat alá venni ezt a problémakört.

A polgárháború katonai és gazdasági feladatai parancsoló szükségként vetették felszínre a középparasztnak ügyét. Az agrárforradalom által előidézett strukturális változások is ebben az irányban hatottak; 1918 után a szovjet falu jellegzetes képviselője a középparasztnak lett. A középparasztnak sorba emelkedett egykori nincstelenek és szegényparasztnak befolyást gyakoroltak a régi középparasztságra, és elősegítették, hogy megbékéljen a szovjethatalommal. Időszzerűvé tette a középparasztnak kérdés felülvizsgálását az is, hogy a pártban (különösen a távoli vidékeken) még éltek a parasztnak kérdés szociáldemokratikus felfogásának elemei, s ezeket a maradványokat erősítette a különféle ellenzéki csoportok tevékenysége. Sok helyütt erőltetett ütemű kollektivizálásba kezdtek; a középparasztnak kulákokként kezelték; a kisgazdasá-

goknak a földosztás eredményeként kiépült rendszerét kérészéletű alakzatnak tekintették.

A VIII. kongresszus nagy jelentőségű fordulatot idézett elő a párt agrárpolitikájában. A középparasztok semlegesítésének jelszava helyett a párt kiadta a szövetség jelszavát. A kongresszus elutasította Buharin, Pjatakov és más doktrínék javaslatait, amelyek tagadták a középparasztság jelentős politikai szerepét; visszautasította az azonnali és általános kollektivizálás követeléseit, és megbírálta az ilyen jellegű gyakorlati hibákat. Az új pártprogram leszögezte, hogy a kisparaszti gazdaság még hosszú ideig fennmarad, s a pártnak és a szovjet államnak ehhez kell mérnie politikáját. A középparasztságról szóló határozat erélyesen bírálta a helyi hatalmak önkényeskedését, felhívta a figyelmet a jogtalan rekvirálások megengedhetetlenségére és politikai veszélyességére, valamint a középparasztok nehéz anyagi helyzetére.

A VIII. kongresszus megvitatta a hadsereg fejlesztésének problémáit. A Központi Bizottság tézisei állandó jellegű és központosított vezetésű hadsereg tervét szabták meg. A tervvel szemben fellépett a „katonai ellenzék” (V. M. Szmirnov, Ty. V. Szapronov, J. M. Jaroszlavszkij, K. J. Vorosilov és mások), amely inkább a kezdeti időszak egymástól független, központi vezetés nélküli felkelő egységeinek, partizáncsoportjainak szervezeti módszereit kívánta rögzíteni. A katonai ellenzék Trockijnak, a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa (e szervet 1918 szeptemberében hozták létre) elnökének, hadügyi és tengerészetiügyi népbiztosnak hibáival érvelt. Trockij abban az igyekezetében, hogy felhasználja a régi katonai kádereket, túlzottan bízott a Vörös Hadseregben szolgáló egykori cári tisztekben, és a vezető tisztségek betöltésénél nemritkán előnyben is részesítette őket.

Lenin megvédte a Központi Bizottság téziseit. Rámutatott, hogy a Vörös Hadsereg nem állhat fenn a legszigorúbb katonai fegyelem és központi irányítás nélkül. Helytelenítette, hogy a katonai ellenzék, Trockij kritikájának ürügyén, a Központi Bizottság alapvető katonapolitikai irányvonalát támadta. Emlékeztette a kongresszust, hogy a Központi Bizottság mindenkor ellenőrizte a katonai hatóságok működését, s ennek következtében a hadügyi tárca politikája a Központi Bizottság politikája volt. Lenin fontosnak tartotta a régi katonai szakértők felhasználását és még szélesebb körű munkába állítását. Hangsúlyozta azonban, hogy ez csak forradalmi ellenőrzés mellett történhet. A kongresszus végül elfogadta a Központi Bizottság javaslatát.

Lenin távozik az iskolán kívüli oktatás első kongresszusáról
(Moszkva, 1919 május)

Gyemjan Bednij
(Jefim Alekszejevics Pridvorov),
a gyűjtő szavú bolsevik költő

K. A. Tyimurjazev,
növényélettan-kutató

I. I. Vacetisz,
a Vörös
Hadsereg
főparancsnoka

Sz. Sz.
Kamenyev,
Vacetisz utóda,
a Vörös
Hadsereg
főparancsnoka

V. I. Csapajev, a polgárháború legendás hadvezére a 25. lövészhadosztály parancsnokai és politikai vezetői között 1919-ben (a kép középpontjában, bekötött arccal, tőle jobbra D. A. Furmanov, a hadosztály politikai megbízottja)

Ülésezik a Forradalmi Katonai Tanács.
Balról a harmadik: Vorosilov, mellette Bugyonnij

F. A. Szergejev
(Artyom), az ukrajnai
szovjet kormány,
a Népi Titkárság
tagja

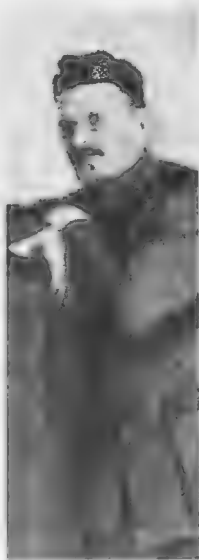
R. A. Eihe (Ejhe),
1919-ben a Lett
Tanácsköztársaság
élelmezésügyi
népbiztosa

Z. K. Bljuher
(Blücher), a szibériai
és távol-keleti harcok
híres népi hadvezére

I. P. Uborevics,
a Távol-keleti
Köztársaság
hadseregének
egyik
parancsnoka

Kalinyin,
Szverdlov után
a szovjetek
Végrehajtó
Bizottságának
új elnöke

Kirov (Szergej Mironovics
Kosztrikov), K. A. Mehonisin
és Ny. K. Levandovszkij,
a polgárháború neves
pártmunkásai (1919)

Lenin
a Komintern II.
kongresszusának
küldötteivel
beszélget
(1920 április)

Lenin
1920. május 1-én

A harmadik vitatott problémakör a nemzeti önrendelkezés kérdése volt. Ebben a kérdésben az Októberi Forradalom után a párt értekezletein és tanácskozásain rendszeresen két felfogás jelentkezett. A nemzeteltérések lényegét különösen a VIII. kongresszuson lefolyt vita tártá fel. Ez alkalommal főleg Buharin támadta az önrendelkezés lenini értelmezését és ezen keresztül tulajdonképpen magát az önrendelkezést. Szerinte a bolsevikok, a történelmi körülményektől függetlenül, mindenképpen csak a dolgozó osztályok önrendelkezését méltányolhatják. Véleményét a lengyel kérdésben is konkretizálta: „Ha a lengyel munkások nem kívánnak velünk egy államban maradni, nem fogjuk kényszeríteni őket, tiszteljük és tisztelni fogjuk a lengyel proletariátus akaratát. Azonban egyáltalán nem tiszteljük a lengyel burzsoázia akaratát.” Buharin csak ott tartotta megengedhetőnek a nemzetek önrendelkezési jogát, ahol a proletariátus még nem szerveződött osztállyá – például Indiában.

Pjatakov felszólalása lényegében támogatta Buharint: az önrendelkezési jog lenini jelszavának tulajdonította, hogy a forradalom és a polgárháború menetében a nemzetiségi területeken bonyodalmak mutatkoztak. Ugyanakkor Pjatakov még a dolgozó osztályok önrendelkezésének buharini jelszavát is túlságosan széleskörűnek találta, s azt javasolta, hogy a párt csak a proletár vagy félproletár elemek álláspontját vegye figyelembe.

Elméletileg e különböző árnyalatú véleményeket a nemzeti kérdés lebecsülése, a marxizmus-leninizmus kiáltóan történelmietlen alkalmazása hozta közös nevezőre. A napi politikai gyakorlatban Lenin kritikái az orosz sovinizmus és a helyi nacionalizmus kezére játszottak. Bár a párt vezető szervei rendszeresen elvetették javaslataikat, és a kormánypolitikát is Lenin irányvonala határozta meg, a pártellenzék elméleti és publicisztikai tevékenysége, gyakorlati hibáik bizalmatlanságot keltettek a nemzetiségekben, sőt lehetővé tették, hogy az „egyes és oszthatatlan Oroszország” hívei helyenként új lepelben ismét fellépjenek. A pártellenzék a párttagság egy részének gondolkodását is megzavarta; gátolta a régi szociáldemokrata szemlélet teljes leküzdését. A nemzetiségi burzsoázia kapva kapott a kommunista párttagok minden hibás nyilatkozatán vagy gyakorlati lépésén.

A VIII. kongresszus is bebizonyította, hogy Lenin szinte emberfeletti energiát követelő küzdelmet folytatott a párt politikájának, s így nemzetiségi politikájának következetes érvényesítéséért. Szembeszállt a nemzetiségi gyászpolitikusok csoportjával, és mesterien védel-

mezte az alkotó marxizmuson alapuló nemzetiségi programot. Bebizonyította, hogy Buharin és Pjatakov jelszavai figyelmen kívül hagyják a konkrét körülményeket. Lenin kifejtette, hogy a marxistáknak a történeti és osztályszemlélet álláspontjáról egyedi vizsgálat útján kell választ adniuk minden egyes nemzet esetében arra a kérdésre, milyen társadalmi erők illetékesek az akaratnyilvánítás gyakorlására. Az osztály-erőviszonyok alapján azt kell mérlegelni, hogy az érdekelt nép még a burzsoá demokrácia felé, vagy már a szocialista demokrácia felé tart. Mindebből arra a következtetésre jutott, hogy a kommunisták meghatározott körülmények között elismerhetik a burzsoázia vezetésével végbemenő önrendelkezést. Ha a proletariátus és a parasztság még nem szakadt ki megfelelőképpen a burzsoázia eszmei befolyása alól, akkor a polgári vezetésű önrendelkezés elősegítheti a differenciálódást. Ezzel szemben az erőszakos külső beavatkozás csak hátráltatja a folyamat kibontakozását. A küldöttek jóváhagyták a lenini nemzeti politika alapelveit.

A VIII. kongresszus megújította a Központi Bizottságot. Rendes taggá választották Beloborodovot, Buharint, Dzierżyńskit, Jevdokimovot, Kalinyint, Kamenyevet, Kresztyinszkijt, Lenint, Muranovot, Radeket, Rakovszkijt, Szerebjakovot, Szmiglát, Sztálint, Sztaszovát, Sztucskát, Tomszkijt, Trockijt és Zinovjevét.

A Komintern megalakulása

Az oroszországi proletárforradalom egyre népszerűbb lett a nemzetközi munkásmozgalomban. Az első szocialista állam létrejötte alapot teremtett a kommunista pártok egységes világszervezetének megteremtéséhez. 1919. március 2–6-a között Moszkvában tartották a kommunista pártok I. kongresszusát, amely megalapította a III., vagy a Kommunista Internacionálét. A Komintern a nemzetközi munkásmozgalomban ismét megteremtette a forradalmi eszmei és szervezeti kapcsolatokat, amelyek a megalkuvó szociáldemokrata vezetők hibájából a háború kitörésekor megszakadtak. A kongresszus üzeneteket intézett „Minden ország munkásaihoz”.

1919 tavaszán új szakasz kezdődött a polgárháború és a külföldi beavatkozás történetében. 1918 végén és 1919 elején a Vörös Hadsereg sikerei és az intervenciós csapatok körében kibontakozó forradalmi mozgalmak következtében az imperialista hatalmak kivonták Szovjet-Oroszország területéről katonai egységeik jelentős részét. A szovjet-hatalom elhódította az antant katonáit. Ezután a nyugati nagyhatalmak még inkább arra törekedtek, hogy az oroszországi ellenforradalom erőivel kapartassák ki a tűzből a gesztenyét.

Reményeiket kezdetben Kolcsak tengernagy szibériai csapataihoz fűzték. 1919 tavaszára Kolcsak 140 000 főre rúgó ellenforradalmi sereget toborzott. Franciaország, Anglia, az Egyesült Államok és Japán összesen 700 000 puskával, 3150 gépfegyverrel, 530 ágyúval, 30 repülőgéppel, töltények és lövedékek százmillióival támogatta a Kolcsak-csapatok felfegyverzését. 240 000 katona részére teljes ruházatot és kétmillió pár csizmát küldtek.

A fehérgárdisták és az intervenciós kormányok a Keleti Fronton akarták térdre kényszeríteni a Vörös Hadsereget. 1919. április 4-én Kolcsak csapatai nagy támadást indítottak. A történeti irodalom ezt a vállalkozást gyakran az *antant első hadjáratának* nevezi. A fő fronttá – akárcsak 1918-ban – a Keleti Front vált.

Kolcsak hadserege április közepén 80 kilométerre megközelítette Kazanyt, Szimbirsztől pedig csak 100 kilométer választotta el. Ezzel ötmillió lakossal rendelkező, 300 000 négyzetkilométernyi terület került a fehérgárdisták kezére. Az uráli iparvidék, Szibéria és a Volga-vidék gabonatermő övezetei elszakadtak a szovjetországtól.

A „nagy kezdeményezés”

A háborús események és a mozgósítás következtében nehézségek mutatkoztak a szállításban. 1919 áprilisában Lenin felhívta a lakosság figyelmét a szállításra, és a szovjet kormány nevében hathatós segítséget kért a tömegektől. A lenini felhívást megvitatva, a Moszkva–Kazany vasútvonal moszkvai rendezőpályaudvarának kommunistái felajánlották, hogy minden szombaton munkaidő után, térítés nélküli munkájukkal segítik a közlekedést és ennek révén a Vörös Hadsereget. Első alkalommal szombat este nyolc órától vasárnap reggel hat óráig

dolgoztak, és ezalatt három mozdonyt javítottak meg. Az egyik mozdonyt „Vesszen Kolcsak” felirattal indították útjára.

A moszkvai vasutas kommunisták kezdeményezése feltűnést keltett, és csakhamar követésre talált a szovjetország minden szögletében. A vasúti üzemekben és a városokban általánossá váltak az önkéntes kommunista szombatok, amelyeken a pártonkívüli lakosság is mind nagyobb számban vett részt. Az éhező, fázó, rongyokban járó szovjet munkásosztály hősie energiával fokozta a termelést. A Putyilov-gyáriak például három- vagy négyszer olyan gyorsan végezték el az ágyúk és páncélvonatok javítását, mint korábban. 1919 júliusában Lenin „A nagy kezdeményezés” című cikkében foglalkozott a hátsó ország erőfeszítéseivel. Különös figyelmet szentelt a munkásosztály önkéntes, lelkesedéstől fűtött kezdeményezésének, a kommunista szombatoknak.

A Vörös Hadsereg ellentámadása

A szovjet csapatok déli csoportja 1919. április 28-án indította meg ellentámadását. Június 9-én a vörös egységek elfoglalták Ufát. A harcokban ismét kitüntették magukat a polgárháború neves népi parancsnokai: Frunze, Bljuher, Csapajev és Ejhe. Kolcsak súlyos vereséget szenvedett, de még megtartotta az Urál vidékét és Szibériát.

J. J. Vacetisz, a Vörös Hadsereg akkori főparancsnoka (korábban a cári hadsereg hivatásos tisztje) és Trockij, a Forradalmi Katonai Tanács elnöke, arra az álláspontra helyezkedett, hogy a szovjet kormány elégedjen meg a keleti sikerekkel, állítsa meg a támadást, és a csapatok jelentős részét irányítsa át a Déli és a Petrográdi Frontra.

A pártellenzék különböző csoportjai túlértékelték a nyugati forradalmi mozgalmak eredményeit, lebecsülték az oroszországi forradalmi erőket, és e hibás helyzetmegítélésből arra következtettek, hogy a Vörös Hadsereg is olyan nagyszabású európai hadjáratok várnak, mint annak idején a francia forradalom hadseregére. Konceptiójuk objektíve háborús kalandorpolitika felé szorította volna a szovjet kormány politikáját.

A keleti támadás megállításának tervét katonai megfontolásokkal sem lehetett alátámasztani. A Vörös Hadsereg megtorpanása esetén Kolcsak az uráli üzemekre, a megszállt vasúti csomópontokra és a gabonatermelő szibériai területekre támaszkodva, bármikor – esetleg

egy nagyobb nyugati összeütközés idején – új támadást indíthatott volna.

Amikor Lenin értesült e tervekről, azonnal táviratot küldött a Keleti Front Forradalmi Katonai Tanácsához, amelyben hangoztatta: ha a szovjet csapatok a tél beállta előtt nem veszik be az Urál vidékét, a forradalom menthetetlenül elbukik. 1919. június 15-én a párt Központi Bizottságának teljes ülése jóváhagyta Lenin javaslatát, és megadta a szükséges utasításokat a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának.

Június végén a szovjet csapatok általános támadást intéztek az Urál vidék ellen. Felszabadították Permet, majd Jekatyerinburgot és Cseljabinszk városát. 1919. augusztus 24-én Lenin, az ország népéhez intézett külön üzenetben jelentette be Kolcsak hadseregének szétzúzását. A fehérgárdisták hátában, Irkutszkban népfelkelés robbant ki. Ebben a helyzetben az antant is cserbenhagyta Kolcsakot, és egy demokratikus látszatú eszer-mensevik kormány megalakításának útját egyengette. Kolcsak „főkormányzó” és Pepeljajov, a Kolcsak irányította „kormány” miniszterelnöke, a felkelők fogságába került. A felkelés végül is a bolsevikok kezébe juttatta Irkutszkban a hatalmat. Az irkutszki Forradalmi Katonai Bizottság, a fehérgárdisták támadásától tartva, 1920 februárjában, még a Vörös Hadsereg megérkezése előtt agyonlövötte Kolcsakot és Pepeljajovot.

Petrográd védelme 1919 nyarán

A Kolcsak-hadjárat válságos napjaiban az északnyugati mellékfront is megélénkült. Jugyenyics tábornok Petrográd ostromára indította csapatait. A fehérgárdisták árulással elfoglalták a „Krasznaja Gorka” és a „Szeraja Losagy” nevű tengerparti erődítményeket. Petrográd veszélybe került. A petrográdi pártbizottság és Sztálin, aki a Központi Bizottság meghatalmazottjaként utazott Petrográdra, mozgósították a város lakosságát. A szárazföldi, a tengeri és a légierők összehangolt hadműveletekkel visszaszerezték a tengerparti erődöket, megbüntették a lázadókat, majd déli irányban támadást indítottak. Augusztus 26-án Pszkov a Vörös Hadsereg kezére került.

A szocialista forradalom első csapásaiból felocsúdó balti burzsoázia minden ajtón kopogtatott, hogy visszaállítsa a régi társadalmi rendszert. Behívták a finn munkásforradalom leverésében nagy szerepet játszott német különítményeket és a fehérfinn csapatokat, a svéd és dán „önkénteseket”; tengeri kikötőikbe invitálták a nyugati hatalmak (főleg az angolok és az amerikaiak) hadihajóit; délen paktáltak a balti impériumról álmodó, litvánfaló lengyel urakkal. Még a sovinszta orosz fehérgárdisták is elfoglalhatták helyüket a nemzeti szabadságharc ürügyén induló ellenforradalomban. A tanácsköztársaságok a külföldi szövetségesekkel támadó ellenforradalommal szemben igénybe vették a szövetséges szovjet-orosz Vörös Hadsereg támogatását. A burzsoá pártoknak és jobboldali szocialista kiszolgálóiknak a szélsőséges nacionalista és parasztdemagógia segítségével sikerült a reakció oldalára vonniuk az észet, a lett és a litván birtokos parasztságot, sőt részben a munkástömegeket is. A fehér csapatokhoz álló parasztok és munkások ezrei azt hitték, hogy nemzetük függetlenségéért, családi tűzhelyükért, gazdaságaikért harcolnak. Az erőviszonyok eltolódtak a burzsoázia javára.

Az ellenforradalom térnyeréséhez hozzájárult a balti szovjetköztársaságok nagy vívmányokat felmutató, több tekintetben mégis hibás agrárpolitikája. A földesúri földek elkobzása és minden földtulajdon nacionalizálása után nem osztottak földet a parasztok között, hanem azonnal nagyüzemi gazdaságok szervezéséhez fogtak. Ezt azzal indokolták, hogy a Baltikum fejlettebb agrárviszonyai nem teszik szükségessé az orosz példa teljes mértékű követését. Az észet, a lett és a litván mezőgazdaság valóban fejlettebb volt, de ez a körülmény éppen a fejlettebb kistulajdonosi érdekek figyelembevételére kötelezte volna a balti vezetőket.

A balti kommunista funkcionáriusok jelentős része – a régi szociáldemokrata nézetek és a pártellenzék hatása alatt – a nemzeti kérdésről szóló marx–lenini tanításokat sem tudta megfelelőképpen elsajátítani. A tanácshatalom nem számolt eléggé a cári oroszosító politika által kiváltott nacionalista előítéletekkel, nem ismerte fel, hogy az adott körülmények között a nemzeti érzés és a nemzeti tradíciók kezelése rendkívül fontos szerepet játszik az erőviszonyok alakításában. Mindezen következtében, a kommunista vezetők nem fordítottak kellő figyelmet annak megmagyarázására, hogy éppen a szocialista hatalom

teremtheti meg a legszilárdabb alapokat a nemzeti függetlenség és önállóság számára.

1919 januárjában az észti és a külföldi csapatok támadása megdöntötte az Észti Munkakommünt. Májusban a lett és a külföldi fehérgárdisták elfoglalták Rigát, majd felszámolták a Lett Tanácsköztársaságot. Hasonló fordulat zajlott le Litvániában. A több oldalról szorongatott OSZSZSZK nem tudott kellő segítséget adni balti szövetségeseinek.

A szovjetköztársaságok katonai-politikai szövetsége

Az ellenforradalmárok és a külföldi beavatkozók egymást követő hadjárataival szemben a szocialista köztársaságok népei között szoros katonai-politikai szövetség alakult ki. 1919. június 1-én, a szovjetek Központi Végrehajtó Bizottságának kibővített ülésén megjelentek a többi önálló köztársaság küldöttei (Ukrajna, Belorusszija és az akkor még létező Litván és Lett Tanácsköztársaság képviselői), és közösen elhatározták, hogy az eredményesebb védekezés céljából – a köztársaságok szuverén jogainak elismerése mellett – egyesítik katonai parancsnokságaikat, népgazdasági tanácsaikat, a vasútigazgatást, a pénzügyek és a munkaügyek irányítását. E lépés eredményeként az említett területeken a vezetés egységes testületek kezében összpontosult. Lenin „szoros föderációnak” nevezte a szövetkezés újabb formáját.

A közös veszély nyomán kialakult összefogás a gyakorlatban erősebb kapcsolatokat hozott létre. A köztársaságok az OSZSZSZK törvényeit saját törvényeikként ismerték el. Többször előfordult, hogy bizonyos fontos feladatokat az OSZSZSZK szakértői végeztek el a szövetséges államokban. Ukrajnában például az OSZSZSZK szervei irányították az ipari és szállítási vállalatok nacionalizálását. Az egykori Orosz Birodalom nemzeteinek sok tekintetben közös múltja megkönnyítette a cári elnyomatás alól felszabadult népek összefogását.

Gyenyikin csapatainak támadása

1919 nyarán a Déli Fronton megindult az ellenforradalmárok és az intervenciósök újabb nagy támadása, amelyet a történeti irodalom gyakran az *antant második hadjáratának* nevez. Június végén Gyenyi-

kin csapatai bevették Caricint, és megszállták a Don-vidéket. Oldalukra vonták a gazdag kozákokat és a kozákság megtévedt részét. Az elfoglalt területeken visszaállították a tőkés-földbirtokos rendszert, és terrorizálták a forradalmi érzületű lakosságot.

Július elején a szovjet kormány Vacetiszt katonai hibái miatt leváltotta a főparancsnoki tisztségéből, és helyébe kinevezte Sz. Sz. Kamenyevet (szintén a cári hadsereg egykori tisztjét, aki nem azonos L. B. Kamenyevvel, a Központi Bizottság tagjával). A Déli Front legénységi állományát, a gépfegyverek és a lövegek számát megketőzték.

Az ellenséget mégsem sikerült megállítani. Október 13-án már elfoglalták Orjolt, s innen Moszkva ellen készültek. A fehérgárdisták a polgárháború folyamán ekkor kerültek legközelebb a szovjetország fővárosához.

Ukrajna gyors elvesztését, az újabb katonai mulasztások mellett, az Ukrán Szovjet Köztársaság kormánya által elkövetett agrárpolitika és nemzetiségi politika hibái segítették. 1919 első felében az ukrainai földbirtokok nagyobb részét nem osztották fel, hanem azonnal nagyüzemi szocialista gazdaságokká, szovhozokká alakították. A kormány egyik rendelete kulákoknak minősítette a tíz gyeszjatyinánál több földterülettel rendelkező gazdákat. Ez a tévedés a középparasztság nagyobb részét a gazdagparasztság felé taszította. A beszolgáltatások lebonyolításánál hasonlóképpen jártak el. Rakovszkij és az Ukrán Szovjet Köztársaság néhány más befolyásos vezetője, a szovhozok megőrzésének ürügyével, még a VIII. kongresszus után is ragaszkodott az erőltetett ütemű fejlesztés gondolatához. Az ukrainai kormányférfiak egy csoportja hibás nemzetiség-politikát folytatott. Az ukrán nyelvhasználatot és művelődést háttérbe akarták szorítani. Mindez felháborította a lakosságot.

Amikor Gyenyikin megkezdte offenzíváját, az ukrán parasztság jelentős része szovjetellenes álláspontra helyezkedett; szétzilálta a Vörös Hadsereg utánpótlási vonalait. Az ukrán parasztság felkelései és fegyveres csoportjai lehetetlenné tették, hogy a Vörös Hadsereg eredményesen ellenálljon Gyenyikin offenzívájának.

1919 októberében a Déli Front csapatai ellentámadásba lendültek. A többi frontról elvont egységekkel együtt Kromi és Orjol körzetében megsemmisítették Gyenyikin „önkéntes” hadseregét. Október 20-án felszabadult Orjol. Bugyonnij híressé vált lovashadteste négy nap múlva bevette Voronyeszt. November közepén Petrográd alatt ismét

megverték Jugyenyicset, akinek csapatai ezután az észti burzsoá nacionalistáknál kaptak menedéket. A szovjet hadsereg sikerei időszerűvé tették Ukrajna felszabadítását.

Mielőtt azonban a szovjet csapatok ismét Ukrajna földjére léptek volna, a kommunistáknak gyökeresen fel kellett számolniuk az Ukrajnában elkövetett politikai hibákat. Többek között ezt a célt szolgálta az 1919. december 2–4-én Moszkvában tartott VIII. pártkonferencia, az Októberi Forradalom utáni időszak első pártkonferenciája, amelyen részletesen megvitatták az ukrainai szovjethatalom kérdéseit. Ez alkalommal újból igen éles bírálatot kapott a pártellenzékhez tartozó Rakovszkij és társai nemzeti és agrárpolitikája. Lenin és követői azt javasolták, hogy Ukrajna felszabadítása a nagybirtokok felosztásának jegyében bonyolódjon le. Feltétlenül szükségesnek tartották az egykori szovhozok földjeinek felosztását is. A szovhozterületeknek csupán egy töredékét akarták meghagyni abban az esetben, ha a felosztást a művelési ág jellege nem engedi meg. A leninisták síkra szálltak amellett, hogy a hibás területi normák félretételével csupán azokat tekintsék kulákoknak, akik rendszeresen idegen munkaerőt zsákmányolnak ki. Nemzeti tekintetben az Ukrán Szovjet Köztársaság függetlenségének elismerését és propagandáját, az ukrán lakosság nemzeti érzéseinek legteljesebb mértékű méltánylását, valamint a kispolgári-paraszti nacionalizmus tapintatos kezelését kérték. A konferencia Rakovszkij és társai tiltakozása ellenére elfogadta a lenini szellemben fogant határozati javaslatot, s ezzel megteremtette a Vörös Hadsereg ukrainai győzelmeinek legfontosabb politikai előfeltételét.

A támadásba lendült szovjet csapatok 1919 végére megtisztították az ellenségtől a Don-vidéket. Ezzel a Déli Frontot tulajdonképpen felszámolták. Az ukrainai sikereket előmozdította, hogy az ukrán parasztság a megszállás tapasztalatain okulva és a szovjet kormányzat módosult politikája láttán, határozottan szembefordult a fehérgárdistákkal.

Keleten ebben az időben semmisítették meg a Kolcsak-csapatok utolsó maradványait. Északon ismét szovjet kézbe került Murmanszk és Arhangelszk. A szovjet támadássorozat fontos állomását jelentette a Bakuért folytatott küzdelem. Amikor a Vörös Hadsereg a város alá ért, 1920. április 28-án, A. I. Mikojan vezetésével felkeltek a bakui munkások, és megdöntötték a burzsoá-nacionalista kormányzatot.

Az *antant második hadjáratának* visszaverése után bekövetkező lélegzetvételnyi szünetet a szovjet-orosz kormány felhasználta az ország nemzetközi kapcsolatainak megjavítására. A Népbiztosok Tanácsa felhívással fordult a kínai néphez, valamint a dél-kínai és észak-kínai kormányokhoz. Ebben ismételten bejelentette, hogy a szovjethatalom semmisnek tekinti a cárizmus idején kötött egyenlőtlen egyezményeket, és lemond a cári Oroszország által Kínában élvezett előjogokról. A felhívás kiemelte, hogy az orosz munkásosztály rokonszenvvel figyeli a szabadságáért harcoló kínai nép erőfeszítéseit. Japán, Anglia és az Egyesült Államok nyomására azonban a kínai hatóságok nem vették fel a diplomáciai kapcsolatokat Szovjet-Oroszországgal.

Hasonló felhívást intéztek Törökországhoz és Perzsiához. Itt kedvező fogadtatásra talált a szovjet javaslat, így kiépülhettek a diplomáciai kapcsolatok.

1920 januárjában az antant legfelső tanácsa a kölcsönösség alapján engedélyt adott a kereskedelemre Szovjet-Oroszországgal. A határozat kikötötte, hogy mellőzni kell a szovjet állami intézményeket, s csak a szovjet szövetkezetekkel lehet ügyleteket kötni. Az intézkedés az antantországok (mindenekelőtt Anglia) kereskedői köreit kívánta kielégíteni. Az antant döntése ebben a formában is nagy szovjet győzelmet jelentett. Megszakadt a gazdasági blokádnak, és megkezdődött a rendes gazdasági kapcsolatok kiépítése, az intervenciós hatalmak és Szovjet-Oroszország között.

A szovjetköztársaságok belpolitikai helyzete

1920 elejére csaknem teljesen kimerültek a szén- és fémkészletek. Járványok pusztítottak. Lenin ekkor nevezte a gazdasági bomlást és a fehérgárdista ellenforradalmat a szovjethatalom egyenrangú ellenfeleinek.

Amint a hadiesemények megengedték, a párt és a kormány figyelme fokozottan a gazdasági építőmunka felé fordult. Megindították a termelést a Donyec-medence szénbányáiban. Mivel a hadsereget még nem lehetett leszerelni, a Védelmi Tanács 1920 januárjában kiadott rendelete a katonai egységek nagy részét termelőmunkára irányította. Így jöttek létre a *munkahadseregek*.

Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság 1920 februárjában eltörölte a halálbüntetést.

A párt IX. kongresszusa 1920 márciusában határozatban mondatta ki az egységes népgazdasági terv és egy hosszú lejáratú villamosítási terv kidolgozásának szükségességét. Az utóbbit GOELRO-tervnek nevezték. (Az elnevezés a terv kidolgozására és a munkálatok létrehozására alapított szerv: Oroszország Villamosításának Állami Bizottsága orosz kezdőbetűit vonja össze.) Az energianyomor közepette sokan kétkedéssel fogadták a Lenin és a GOELRO-bizottság által felvázolt nagyszabású tervet.

1920. április 22-én szerte a szovjetországban megünnepezték Lenin 50. születésnapját. A nagy államférfi szerénységére vall, hogy tiltakozott a nagyszabású ünneplés ellen. A dolgozók őszinte és spontán szeretet-megnyilvánulásainak azonban nem lehetett gátat vetni. A moszkvai díszgyűlésen Gorkij vállalta az előadói beszédet. Lenint az emberiségért munkáló szellem titánjának nevezte, és megvilágította a lenini életmű világtörténeti jelentőségét. Gorkij beszéde egyúttal ismét bebizonyította, hogy a nagy proletárró eredményesen túljutott az 1917-es esztendő eszmei válságán, és támogatja a párt és a szovjet kormány politikáját. (Gorkij még 1918 novemberében a „Pravdá”-ban közzétette a néphez és a dolgozó értelmiséghez intézett híres felhívását, amely félreérthetetlenül állást foglalt a szovjet-hatalom mellett.)

1920. május 1-én, az össznépi kommunista szombaton 15 millió ember dolgozott. Sikerült újabb élelmiszer- és szénkészleteket gyűjteni. A lélegzetvételnyi szünet időszakában megerősödött a szovjet népek katonai-politikai szövetsége. Az OSZSZSZK kormánya a nem orosz lakosság körében előmozdította a nemzeti szovjet államiság kiépítését. Ez idő tájt alakultak ki a szovjet nemzeti autonómia különböző formái. Az új nemzetiségi politika „hőskorában” létrejött szervezeti megoldások időtállóknak bizonyultak: maradandó keretet szolgáltattak a népek szocialista együttműködéséhez. 1920 májusában a Végrehajtó Bizottság jóváhagyta a Baskír Autonóm SZSZK és a Tatár ASZSZK megalakulását. Ezt követően jött létre a Karéliai Munkakommuna (később Karél ASZSZK), a Kirgiz (Kazah) ASZSZK, a Csuvas és Votjak (Udmurt) Autonóm Terület stb.

1920 tavaszán az a veszély fenyegetett, hogy a szovjetállam háborúba keveredik Japánnal. Lenin a háború elodázását vagy teljes elhárítását kérte. A Központi Bizottság javasolta a távol-keleti és szibé-

riai bolsevik pártszervezeteknek, hogy átmenetileg alakítsanak az OSZSZSZK és Japán között ütközőállamot. 1920 áprilisában Verhnye-Ugyinszkban a kászpintúli, amuri, tenger melléki, szahalini és kamcsatkai területek küldötteinek kongresszusán valóban kimondották a Távol-keleti Köztársaság megalakulását. Ez a demokratikus állam ideiglenesen békét biztosított a Távol-Keleten.

A lélegzetvételenyi szünet vége. Lengyel támadás Ukrajna ellen

A békés építőmunkát újabb támadás szakította meg, az *antant harmadik hadjárata*, amelyben a polgári Lengyelország csapatai és a Vrangel által vezetett gyenyikinista egységek játszották a főszerepet.

A sovinszta lengyel polgári kormány „történelmi jogokra” hivatkozva, Ogyesszáig terjedő hatalmas birodalom kiépítéséről ábrándozott, vagyis újra lengyel fennhatóság alá akarta vonni Ukrajna jelentős részét, Belorusszját, és a szóban forgó területeken fegyveres erővel vissza akarta állítani az ipari tőkések és a földbirtokosok uralmát. A közös szovjetellenes támadás céljából szövetséget kötöttek a Lengyelországba menekült Petljura-féle ukrán „kormánnyal”. Gyakorlatilag hasonló fegyverszövetség jött létre Vrangel és a lengyel kormány között.

Annak ellenére, hogy a szovjet kormány elismerte a polgári Lengyelország függetlenségét és 1918 óta több ízben javasolta a békés kapcsolatok kiépítését, lengyel részről elutasították a közeledési kísérleteket; 1920. április 25-én pedig a Pilsudski parancsnoksága alá tartozó lengyel csapatok megkezdték keleti agressziójukat, s szovjet földre léptek. Petljura és hívei tevékenyen támogatták az ukrán szabadság ellenségeit. Az antant pénzzel, fegyverrel, tanácsadókkal és diplomáciai akcióval segítette a szovjetellenes hadjáratot. 1920. május 7-én a lengyel urak hadserege bevette Kijevet.

Június elején Vrangel hadserege is megkezdte előrenyomulását. Rövid idő leforgása alatt elfoglalta Észak-Krímet, és Zaporozsje közelébe nyomult.

Az agressziót követő hetekben M. Ny. Tuhacsevszkij (a cári hadsereg egykori tisztje, tehetséges és meggyőződéses kommunista hadvezér) és A. I. Jegorov parancsnoksága alatt a lengyel fronton összpontosították a szovjet hadsereg legjobb egységeit. Ideirányították az 1. lovashadsereget Sz. M. Bugyonnij vezetésével.

1920. május 14-én, majd július 4-én a Vörös Hadsereg nagy támadásokat indított. Július végére teljesen felszabadult Ukrajna és Belorusszija. A harcokban eredményesen együttműködött a lengyelek ellen operáló Nyugati és Délnyugati Front. Az ellentámadás folytatásaként a szovjet egységek lengyel területre léptek, és néhány hét múlva Varsó alá érkeztek. A szocialista köztársaságokat a lengyelországi hadjáratban kizárólag az önvédelem kényszere vezette. A lengyel-szovjet háború kirobbanásakor az OSZSZSZK Népbiztosainak Tanácsa ismételten kinyilatkoztatta, hogy nem kívánja érinteni a lengyel függetlenséget. Lenin a lengyel frontra induló katonák előtt mondott beszédében tudatosította, hogy a szovjethatalom mindenképpen tiszteletben tartja a lengyel nemzet önrendelkezését.

A sikeres előrenyomuláskor Lengyelország keleti területein az Ideiglenes Forradalmi Bizottság képeiben ideiglenes lengyel tanácskormány jött létre. Ilyen körülmények között természetesen felmerült a probléma, mi történjen majd egy esetleges Tanács-Lengyelországgal. A felelet azonban ekkor is csak az volt, hogy a lengyel nemzet a szocialista társadalmi rendszerben is függetlenül, önálló államban élhet.

Lenin a hadjárat idején újból és újból arra intette a lengyel Ideiglenes Forradalmi Bizottságot és a Vörös Hadsereg politikai és katonai vezetőit, hogy megkülönböztetett figyelemmel kezeljék a nemzeti érzést és az agrárproblémát.

A lengyel burzsoá kormány felhasználta a nép körében az orosz cárizmus elnyomó politikája által kiváltott nemzeti érzékenységet, és propagandájában úgy tüntette föl a Vörös Hadsereg ellentámadását, mintha a szovjethatalom a cárizmus örökébe lépve, le akarná igázni Lengyelországot. A Pilsudski és társai által előidézett szélsőséges nacionalista hangulatkeltés eredményeként, a lengyel néptömegekben a nemzeti függetlenség elvesztésének pszichózisa alakult ki a szovjet hadsereg előrenyomulása láttán.

A hamis tömegpszichózis kialakulását előmozdították a lengyel

Ideiglenes Forradalmi Bizottság által, Lenin határozott figyelmeztetése ellenére elkövetett agrárpolitikai és a balti kommunista pártokéhoz hasonló egyéb hibák.

A lengyel kapitalizmus erőinek konszolidálódása kihatott a hadiesemények menetére. 1920. augusztus 16-án a lengyel csapatok ellen-csapást mértek a szovjet hadseregre, visszavetették Varsó alól, majd kiszorították Lengyelországból. Október 5-én a lengyelek ismét elfoglalták Minszkét, a Belorusz SZSZK fővárosát.

Pilsudski csapatainak váratlan sikereit elősegítették a Vörös Hadsereg vezetésének katonai hibái. A parancsnokok lebecsülték az ellenfél erejét. A Nyugati és a Délnyugati Front sikeres együttműködése megbomlott.

A katonai sikerek ellenére, a polgári Lengyelország gyengének érezte magát a háború folytatásához. Béketárgyalásokba kezdett. Mivel a Vörös Hadsereg így is megvédte az ukrán és a belorusz területek zömét a háború kirobbanását előidéző lengyel agressziótól, s mivel a lengyelországi küzdelem folytatása csak a reakció kezére játszott volna, a szocialista köztársaságok kormányai úgy döntöttek, hogy akár áldozatok árán is, befejezik a háborút. 1920. október 20-án aláírták az előzetes békeszerződést. Ennek értelmében a szovjetköztársaságok arra kényszerültek, hogy átadják Lengyelországnak Nyugat-Ukrajnát és Nyugat-Belorussziját. Lengyelország ugyanakkor lemondott a jobb parti Ukrajna és Belorusszija fennmaradó részére támasztott követeléseiről. A megegyezés 1921. március 18-án, a rigai békével vált jogerőssé.

Vrangel hadseregének szétverése

A lengyelországi háború befejezése lehetővé tette, hogy a Vörös Hadsereg Vrangel ellen koncentrálja erőit. A szovjet csapatok október 28-án Frunze vezetésével megindították déli hadjáratukat. A krími terület északi részének meghódítása után Vrangel a Krím-félsziget mélyére húzódott vissza. November 9-én elesett Perekop, nem sokkal később felszabadult az egész félsziget. A Vrangel-hadsereg maradványai behajóztak, és a balkáni államokba menekültek.

A Krím-félsziget visszaszerzéséért folytatott hősie és nagy véráldozatokkal járó harcokban, a különböző nemzetiségű szovjet egységek

mellett, kitüntették magukat az internacionalista alakulatok is, köztük a magyar vörösgárdisták.

Az antant harmadik hadjáratának visszaverésével az európai területeken lényegében befejeződött a polgárháború és a külföldi katonai intervenció. A peremvidékeken és a Távol-Keleten azonban még folytatódott a küzdelem.

A Horezmi és Buharai Népi Köztársaság megalakulása

Keleten, Baskíria felszabadítása után, a Vörös Hadsereg kapcsolatot teremtett a több hónapja elszigetelten harcoló Turkesztáni és Kirgiz Autonóm Köztársaságok katonai egységeivel, majd ezek a területek ismét egyesültek az OSZSZSZK-val.

1920 elejére szovjet kézbe került az egész Káspintúl. A Vörös Hadsereg Híva és Buhara határára ért. A Hívai Kánságban és a Buharai Emirátusban a despotikus uralkodó osztály az Októberi Forradalom utáni két esztendőben – a népmozgalmak és a felkelések ellenére – szilárdan megtartotta hatalmát. A fejedelemségek a déli türkmén területeket megszálló angol csapatok közvetlen támogatását élvezték. A kán és az emír hatalma a forradalmasodó Közép-Ázsiában valóságos oázist jelentett a különböző rendű és rangú ellenforradalmárok számára. 1920-ban, a Vörös Hadsereg közeledésekor februárban Hívában, augusztusban Buharában tört ki felkelés. A kánt és az emírt megfosztották hatalmuktól, és kikiáltották a Buharai Népi Köztársaságot és a Horezmi Népi Köztársaságot (az utóbbit a hívai területen). Az új önálló tanácsköztársaságok elnevezése is kifejezte, hogy az adott társadalmi feltételek között Buharát és Horezmet még nem tekintették szocialista államoknak.

A kaukázusontúli szovjetköztársaságok létrejötte

Baku felszabadulása mintegy jelt adott az általános kaukázusontúli felkelésre. 1920-ra a burzsoá nacionalisták garázdálkodása miatt forrongott az egész terület. Azerbajdzsánban, Örményországban és Grúziában a bolsevikok vezetése alatt forradalmi bizottságok alakultak, majd a kaukázusi forradalmi erők, a segítségül hívott Vörös Hadsereggel együtt megdöntötték a külföldi hatalmakat kiszolgáló kormányo-

kat, és kikiáltották a proletárdiktatúrát. 1920 áprilisában Azerbajdzsán, 1920 novemberében Örményország, 1921 februárjában pedig Grúzia alakult önálló szocialista köztársasággá.

A távol-keleti és mongóliai harcok

Időközben a Távol-Keleten folytatódott a japán beavatkozókkal és a fehérgárdistákkal vívott küzdelem. Miután a japánok kiszorultak a Bajkálontúlról és az Amur-vidékről, a Tengermelléken igyekeztek megvetni lábukat. A gazdag Merkulov kereskedő testvérpár és más orosz fehérgárdisták vezetésével létrehozták a befolyásuk alá tartozó tengermelléki ütköző államot (nem azonos a népi Távol-keleti Köztársasággal).

A visszacsapásra készülő japán imperialisták maguk köré gyűjtötték Távol-Kelet minden ellenforradalmi csoportját. Mongólia területén Ungern báró vezetése alatt 30 000 főre rúgó hadsereg jött létre, amelynek azt a feladatot szánták, hogy a Bajkálontúlra betörve, elvágja a Távol-keleti Köztársaságot Szovjet-Oroszországtól.

A Vörös Hadsereg, a Távol-keleti Köztársaság hadserege és a Szuhe-Bator parancsnoksága alá tartozó mongol forradalmi katonai alakulatok közösen vették fel a harcot Ungern báró csapataival. 1921 júniusában Ungern erőit szétzúzták, majd a szövetséges csapatok júliusban bevonultak Urgába. A forradalmi csapatokkal együtt érkezett meg a Mongol Néppárt vezetősége és a nemrég létrejött önálló Mongol Népköztársaság Ideiglenes Kormánya.

Ezzel az oroszországi ellenforradalom és a külföldi beavatkozók által kirobbantott háború a dolgozó nép, a szovjet hadsereg győzelmével véget ért.

A kultúrforradalom kibontakozása

A polgárháború éveiben a fegyverek hódítását a marxizmus-leninizmus eszmei térhódítása is nyomon követte. 1918–1919-ben Marx, Engels és Lenin műveit mintegy ötmillió példányban adták ki. Moszkvában létrehozták a Szverdlovról elnevezett Kommunista Akadémiát. A harcos kommunista sajtópropagandában nagy érdemeket szerzett a „Pravda” és az „Izvesztyija” című napilap, valamint a

„Bednota” és a „Bolsevik” című folyóirat. 1919-ben megszervezték az Állami Könyvkiadót. 1920 szeptemberében Olminszkij vezetésével megalakult a Párttörténet és az Októberi Forradalom Bizottsága (Iztpart). 1920 decemberében létrehozták a Marx és Engels műveinek tanulmányozásával és kiadásával foglalkozó tudományos intézetet.

A korszak iskolapolitikájának teljesen újszerű jelensége a nemzeti-ségi nyelvű iskolák felállítása. A tanítóknak, tanároknak és a diákságnak azonban nagy nehézségeket kellett leküzdeniük. A papírhiány olyan méreteket öltött, hogy az iskolákban fehérre mosott fatáblákra írtak, ceruza helyett pedig széndarabot használtak. Az acéltoll híján ismét előkerült a lúdtoll. 1920-ban mintegy hárommillió embert tanítottak meg a betűvetésre az írástudatlanság ellen küzdő brigádok.

1918. augusztus 2-án Lenin fogalmazásában jelent meg a felső-oktatási intézmények felvételi követelményeiről szóló utasítás, amely lehetővé tette a dolgozók tanulni vágyó, tehetséges gyermekeinek továbbképzését. Bevezették az állami ösztöndíjak rendszerét; 1919 januárjában szervezték meg az első *munkásfakultást* (a mi egykori szakértségekhez hasonló intézmény), amelynek segítségével a munkásifjúság egy része elfoglalhatta helyét az egyetem padjaiban. 1920-ban már 32 munkásfakultás működött az országban, összesen 17 000 hallgatóval. A régi egyetemek mellett megalapították a közép-ázsiai, az azerbajdzsáni és az irkutszki egyetemeket.

A Tudományos Akadémia kollektívája csak fokozatosan, a történelmi tapasztalatok hatására fordult a szovjethatalom felé. Először az iparral és mezőgazdasággal szorosabb kapcsolatban levő természettudományok képviselőinél sikerült áttörni a bizalmatlanság falát. 1918 nyarán megalakult a Legfelső Népgazdasági Tanács tudományos-technikai osztálya, amely a gazdasági feladatok megoldásába kapcsolta be a tudósokat. Moszkvában, Petrográdon, Nyizsnyij-Novgorodban és a nagy ipari centrumokban több tudományos kutatóintézet, kísérleti telep létesült. 1918–1919-ben vetették meg az aerohidrodinamikai, a fizikai-technikai és az optikai intézet alapjait. Rádiókísérleti kutató létesült. A szovjethatalom igyekezett javítani a vezető tudósok anyagi ellátását.

Megszervezték több bauxitlelőhely felkutatását és kitermelését. 1919-ben először gyártottak alumíniumot az OSZSZSZK területén. Ez lendületet adott a repülőgépgyártásnak. A petrográdi repülőgépgyár tökéletesített repülőgépei már részt vettek a Gyenyikin és Vran-gel ellen vívott harcokban.

A szovjet kormányzat a nagyobb távlatú kutatásokat is támogatta. K. E. Ciolkovszkij szélesebb alapokon folytathatta rakéatechnikai munkásságát.

1919 augusztusában államosították a színházakat. A műsorlapok az új tematika úttörését jelezték. A Művész Színház Byron „Káin”-ját tűzte műsorára. A Kis Színház első ízben adott elő Gorkij-darabot, és sikerrel játszotta Lunacsarszkij „Cromwell Olivér”-jét. Az egykori Sándor-színház Gorkij „Éjjeli menedékhely” című drámájával vonzott táblás házakat. A színtársulatok közvetlen frontelőadásukkal szórakoztatták a sokat szenvedett katonákat.

A szocialista színművészet fejlődése bonyolult és buktatókkal teli úton haladt előre. A korszak nagy eredménye a bátor művészi útkeresés formában és tartalomban egyaránt. A szovjet művelődéspolitikája szinte korlátlan lehetőséget biztosított a művészi kísérletezésre. Ebben a kezdeti korszakban különösen nagy erővel csapott össze a formában is új megoldásokat kereső realizmus az üres formalizmussal, az igazi újítás az álújítással. A színházak az új, maradandó alkotások mellett gyakran játszottak forradalmi frázisokkal leplezett, értéktelen darabokat.

1918 júniusában államosították a Petrográdi és Moszkvai Konzervatóriumot. Az év második felében köztulajdonba vették a zenei iskolákat és a zenemű-kiadókat. Sohasem látott mértékben bontakozott ki a népi kórusművészet. Fjodor Saljapin és az énekművészet más kiválóságai agitatív jellegű gyűléseken szerepeltek. A frontokon újabb forradalmi indulók születtek (például Pokrasz „Bugyonnij-induló”-ja).

Az Októberi Forradalom után valamennyi művészeti ágban és a művelődéspolitikában is forradalmi szándékú, de több vonatkozásban álbaldali áramlatok jelentkeztek. A Kommunista Párt kezdettől fogva küzdött e törekvések ellen, a „harc terep” sajátosságai miatt azonban az eredmények csak fokozatosan jelentkeztek. A túlzó, álbaldali körök a „Proletkult” nevű szervezetben összpontosították erőiket; a „Proletkult”-ot egyébként a forradalom iránt leginkább elkötelezett művészek alapították. Felfogásuk szerint a szocialista kultúra szakít az elmúlt korok művelődésével, és teljesen új, proletár osztály-kultúrát képvisel.

Lenin megcáfolta és antimarxistáknak bélyegezte ezeket az eszmefuttatásokat, és művészetellenesnek nyilvánította az erre vonatkozó kísérleteket. Rámutatott, hogy a szocialista kultúra csak az emberiség legjobb kulturális hagyományainak továbbfejlesztésével jöhet létre.

Javaslatára a párt Központi Bizottsága 1920 decemberében határozatot hozott a „Proletkult” szervezeteinek átalakításáról és a párt eszmei vezetésének a művészi életben történő érvényesítéséről.

Nyomban a szocialista forradalom győzelme után kirajzolódtak a szovjet írócsoport körvonalai. Gorkij, Bednij és Szerafimovics mellett Blok, Jeszenyin, Majakovszkij, Trenyov, Csapigin, Szergejev-Censzkij, Novikov-Priboj is Október útját választották. Ilyenformán a szovjet-hatalom oldalán sorakoztak fel a forradalom előtti orosz demokratikus irodalom legjobbjai. Ez idő tájt jelentkezett első műveivel Tyihonov, Furmanov, Fegyin, Scsipacsov, Visnyevszkij és Iszakovszkij.

Solohov, Babel, Osztrovszkij, Fagyjev, Gajdar, Szurkov és Leonov ekkor még csak a fronton álmodoztak jövőendő alkotásaikról.

Az Októberi Forradalom győzelmének és a polgárháború sikerének okai és nemzetközi jelentősége

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, amely létrehozta Oroszországban a proletariátus diktatúráját, a marxizmus-leninizmusnak, a proletárforradalom lenini elméletének győzelmét jelentette. A forradalom történelmi csapást mért a burzsoá ideológiára, a jobboldali szocialisták és reformisták tanaira, a szociálsovinizmusra és a reakciós nacionalizmusra.

A viszonylag gyors győzelem egyik fontos oka a burzsoázia gyengeségében rejlik. A szétagolt és szervezetlen oroszországi polgárságnak kevés politikai tapasztalata volt. Hatalomra kerülése után is csak azért tarthatta magát ideig-óráig, mert segítségére siettek a megalkuvó pártok és az antanthatalmak. Amikor az opportunistá mensevik és eszer vezetők lelepleződtek a tömegek előtt, a burzsoá kormány nyomban talajtalanná vált, és a forradalom erői megdöntötték.

Az Októberi Forradalom jelentősége nem korlátozódott Oroszországra. Nemzetközi érvényű forradalom volt, amely megszakította az imperializmus láncát – két táborra, két társadalmi rendszerre tagolta a világot, ezáltal gyökeres változást eredményezett a nemzetközi erőviszonyokban. A petrográdi felkelés győzelme az emberi történelem legmélyebb fordulataát idézte elő.

Lenin megvilágította az orosz proletárforradalom több igen lényeges sajátos vonását, egyszersmind azonban arra is rámutatott, hogy az Októberi Forradalom tanulságai nemzetközi érvényűek. Ez volt az

első olyan forradalom, amely végleg megsemmisített mindenféle kizsákmányolást.

1917-tel a világtörténelemben új szakasz nyílt, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet kora. Fordulópontul szolgál a nemzetközi forradalmi mozgalmak történetében, és klasszikus példát jelent a kapitalizmusnak a munkásosztály vezetése alatt végbemenő forradalmi átalakítására. A szovjetköztársaság – Október szülötte – a világ minden dolgozójának vonzasközpontjává alakult. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom súlyos csapást mért az imperializmus gyarmati rendszerére, és elmélyítette válságát.

E vívmányokat megmentette, illetve megerősítette a polgárháborúban kivívott győzelem. Az oroszországi ipari munkásosztály a polgárháború három esztendeje alatt a nélkülözés szinte emberfeletti próbatételét állta ki. Létkörülményeit tekintve rosszabbul élt, többet szenvedett, mint például 1917-ben, a hurzsoá társadalmi rendszer idején. A proletariátus azonban átmenetileg minden lemondást vállalt, hogy megvédje a jövőjét jelentő szovjethatalmat.

Nagy szerepet játszott a fehérgárdisták és intervenciósök visszaverésében a Kommunisták Párt mesteri vezetése, a kommunisták egyéni hősiessége (több mint 50 000 kommunista áldozta életét a polgárháború csataterein), a Vörös Hadsereg és a szovjet partizánok vasfegyelme és az újonnan kialakított, határozott központi katonai vezetés.

A külföldi dolgozók rokonszenve és a Szovjet-Oroszországra támadó intervenciók csapatok felbomlása a legnehezebb időkben is bátorítást nyújtott. Egyúttal újabb fényes bizonyosságul szolgált, hogy a Vörös Hadsereg, a szovjet kormány igazságos ügyért harcol.

A polgárháborúban kivívott győzelem önbizalommal töltötte el a sokat szenvedett oroszországi népmilliókat. A párt és a kormány értékes tapasztalatokat szerzett az ellenséggel folytatott küzdelemben és a politikai felvilágosítás aprómunkájában. A vörös zászló diadala minden időkre intő példát jelent a külföldi beavatkozók, az imperialista agresszorok számára.

A szovjetköztársaságok a népgazdaság helyreállításának időszakában.

A Szovjetunió megalakulása (1921–1925)

A szovjet külpolitika sikerei

A szovjethatalom létjogának kivívásához a fegyverek diadala mellett a szovjet külpolitika eredményes tevékenysége is hozzájárult. A katonai megfontolások és a diplomáciai érdekek már 1919-ben arra késztették a balti és a szovjet-orosz kommunista vezetőket, hogy a további védelmi harcok abbahagyásával az OSZSZSZK és a balti országok közti béke útját egyengessék. 1920. február 2-án Jurjevben (ma: Tartu) az OSZSZSZK és Észtország képviselői aláírták a békeszerződést. Ezzel a szovjet diplomácia először nyitott „ablakot” Nyugat-Európa felé. 1920. július 12-én Litvániával, majd augusztus 11-én Lettországgal sikerült békét kötni. A szovjet kormány teljes mértékben elismerte a polgári Észtország, Lettország és Litvánia függetlenségét, és a szovjet–balti kapcsolatok megjavítása érdekében messzeemenő anyagi-gazdasági engedményeket tett. A háború befejezése felszámolta a nacionalista uszítás táptalaját. A kis kapitalista államokkal történt békekötés mintegy az antanttal kötendő békeszerződés főpróbája lett. Az újabb szovjet diplomáciatörténeti irodalom gazdag anyaggal bizonyítja e „hőskorszak” hajlékony külpolitikai módszereit. A Leonyid Kraszinnról, Csicserin és Litvinov munkatársáról, az akkori külkereskedelmi népbiztosról megjelent életrajzok jól érzékeltetik azt a világpolitikai „kerülőutat”, amellyel 1920-ban a skandináv–szovjet kapcsolatok megjavításával sikerült megegyezésre szorítani az egykori antant és a központi hatalmak több vezető országát.

1921 márciusában aláírták az angol–szovjet kereskedelmi egyezményt. Ezzel Anglia *de facto* elismerte az OSZSZSZK kormányát, és felszámolta az ún. aranyblokádát (a kapitalista államok korábban a fizetések teljesítésénél nem fogadták el a szovjet aranyat). 1921 májusában az OSZSZSZK és a weimari Németország között ideiglenes kereskedelmi egyezmény jött létre az angolokkal kötött megállapodás mintájára. Németország gyakorlatilag a szovjet kormányt ismerte el Oroszország egyetlen kormányaként.

1920 februárjában az OSZSZSZK Külügyi Népbiztossága értesítette az Egyesült Államokat, hogy kész haladéktalanul tárgyalásokat kezdeni. A szovjet kezdeményezés eredménnyel járt: 1920 decemberében az amerikai kormány feloldotta a magáncégeket a szovjetköztársaságokkal folytatott kereskedelem tilalma alól. 1921 márciusában az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság ajánlatot tett az Egyesült Államok kongresszusának és elnökének, hogy gazdasági tárgyalások céljából küldöttséget meneszt az Egyesült Államokba. Az amerikai kormány a reakciós monopoltőke nyomására elutasította a szovjet javaslatot.

1921 végén és 1922 elején kereskedelmi egyezmény jött létre Norvégiával, Ausztriával, Olaszországgal, Dániával és Csehszlovákiával. Az egyezmények ez alkalommal is *de facto* elismerést jelentettek.

1921 februárjában aláírták a szovjet–perzsa szerződést. Szovjet részről nagy értékű anyagi javakat adtak át a perzsa kormány képviselőinek, és átruházták az egykori orosz koncessziókra vonatkozó jogokat. Arra az esetre, ha harmadik fél fenyegetné Perzsiát, s területét háborús célokra használná fel, a szovjet kormány a szerződés értelmében csapatait perzsa területre vezényelhette.

Ugyanekkor jött létre a szovjet–afgán szerződés, amely baráti kapcsolatokat teremtett a két ország között, s hozzájárult az afgán függetlenség megszilárdításához.

1921 márciusában barátsági szerződés pecsételte meg a Törökországgal folytatott tárgyalásokat. Az OSZSZSZK kormánya semmissé nyilvánította a cárizmus által Törökországra kényszerített szerződéseket. A szovjethatalom teljes támogatásáról biztosította az imperialista-ellenes szabadságharcot folytató török népet. A fekete-tengeri szorosok kérdését a partvidéki hatalmak közössége elé utalták. A szovjet–török szerződés nagy szerepet játszott Kemál nemzeti forradalmának sikerében.

Szovjet-Oroszország sokoldalú segítséget nyújtott Mongóliának állami szervezete kiépítésében és függetlensége megszilárdításában. A szoros szovjet–mongol érintkezés lehetővé tette, hogy Mongólia – első népi demokratikus államként –, a kapitalizmus fejlődési szakaszát kikerülve, közvetlenül hozzákezdhessen a szocializmus építéséhez. A polgárháború idején kialakult barátságot az 1921. november 5-i szerződés hivatalosan is rögzítette. A szovjetköztársaságok és Mongólia között szocialista jellegű szövetségi kapcsolat jött létre.

A szovjetköztársaságok belső helyzete

Az első világháború és a polgárháború több mint hat éven keresztül pusztította az egykori Orosz Birodalom területét. Az OSZSZSZK nagyipari termelése 1920-ban az 1913. évinek egyhatedére zuhant.

A gabonatermelés 1920-ban az 1913. évihez képest felére csökkent. A háború különösen nagy pusztítást végzett az állatállományban. 1920-ban az állam csupán 200 millió pud gabonát tudott begyűjteni, vagyis kb. annyit, amennyit néhány éve az Altái terület ad.

A mozdonypark fele és a vagonkészlet egynegyede használhatatlan állapotban rozsdásodott.

A városokban álltak a villamosok; megszűnt a közvilágítás; ritkán működött a vízszolgáltatás. Nem volt elég kenyér, só, fűtőanyag és ruházat. A tifuszbajrány minden köztársaságban tömegével szedte áldozatait. A gazdasági bomlás a munkásosztály egy részének deklaszszálódásához vezetett.

A lenini villamosítási terv

Lenin előrelátásának jellemző epizódja volt, amikor a nagy forradalmár a villamosítási terv megszállottjaként tréfás-komolyan egy vidéki gazdaságba „száműzte” Sztjepanov-Szkvorcovot, hogy mielőbb írja meg Oroszország elektrifikálásáról szóló könyvét. Az isten háta mögé került, „tejre fogott” nyughatatlan bolsevik hamarosan hálát érzett ezért. Rekordgyorsasággal elkészült könyvével és sikert aratott.

A Legfelső Népgazdasági Tanács Lenin vezetése alatt működő Villamosítási Bizottsága 1920 őszére kidolgozta a GOELRO-terv alapelveit. Eszerint 10–15 év alatt 30 nagyobb villanyerőművet kellett építeni, összesen mintegy 1 500 000 kilowatt teljesítménnyel. A párt visszautasította a kishitűek ellenjavaslatait, és magáévá tette a tervet. A GOELRO-bizottság elképzeléseit a szovjetek VIII. összoroszországi kongresszusa is jóváhagyta 1920 decemberében.

Lenin a szovjetkongresszuson elmondott beszédében a bolsevik párt második programjának nevezte a Villamosítási Bizottság előterjesztését. Ettől kezdve szállóigévé vált a szovjetköztársaságokban Lenin találó megállapítása: a kommunizmus = szovjethatalom + az egész ország villamosítása.

1921 februárjában az OSZSZSZK Népbiztosainak Tanácsa rendeletet adott ki az Állami Tervbizottság felállításáról.

Lenin a tervgazdálkodás kialakuló vezérkarától azt követelte, hogy munkáját emeljék tudományos színvonalra. Figyelmeztette a gazdasági szakértőket: vigyázzanak, nehogy az élet „kinevesse” a terveket. Amíg Trockij túlzott akademizmussal vádolta a szovjet tervhivatalt, Lenin úgy látta: az új intézmény gyakran elvesz a kisszerű feladatok között, nem szorgalmazza eléggé a távlati tervezés elméleti munkáját. A tervhivatal élén álló Krzsiszanovszkij, az „energetika poétája” sokat tanult Leninnek a pragmatizmus és a doktrinerség elleni intelmeiből.

Vita a szakszervezetekről

A gazdasági építőmunka előtérbe kerülése természetesen növelte a szakszervezetek társadalmi szerepét és felelősségét. A szakszervezetek életének felpozícionálásához és az új körülményeknek megfelelő átszervezéséhez el kellett takarítani az útból azokat az intézkedéseket, melyek a polgárháború idején kényszerűségből születtek, és most már korlátozták a demokratikus szervezeti életet. 1920 elején Lenin a szakszervezetek új feladatairól készített tervezetében elsősorban a demokratizmus és az öntevékenység fejlesztését ajánlotta a szakszervezeti vezetők figyelmébe.

A szakszervezetek demokratizálásának lenini irányvonalát azonnal két oldalról is támadás érte. Trockij, egy állítólagos „szovjet trade-unionizmus” (a politikai párt szerepét lebecsülő és a szakszervezetet előtérbe állító áramlat) elleni harc ürügyén, objektíve a szakszervezetek feletti kicsinyes, bürokratikus gyámkodás és parancsnoklás módszereit védelmezte. Az állami szervek és a szakszervezetek együttműködése helyett a szakszervezetek „államosítását” követelte. Ennek az elképzelésnek megvalósítása megfosztotta volna a szakszervezeteket tömegszervezeti jellegüktől.

A Trockij és követői (Andrejev, Buharin, Dzerżyński, Preobrazszenszkij, Pjatakov stb.) által kirobbantott szakszervezeti vitába a „munkásellenzék” (Slapnyikov, Medvegyev, Kollontaj stb.) is beleszólt. Az anarcho-szindikalizmus befolyása alá kerülő irányzatuk, a szakszervezeti demokráciának torz értelmet adva, egészében a „termelők szövetségeinek” képviselőiből megalakított „Országos Termelői

Tanácsnak” kívánta átadni a népgazdaság irányítását. Megvádolta a Központi Bizottságot, hogy bizalmatlan a munkásosztállyal szemben.

E két irányzat, miközben egymást is élesen bírálta, a leglényegesebb ponton találkozott: hadat üzent a párt helyesen alakuló szakszervezeti politikájának. Az eszközök és mensevikek szították és sugalmazták a „munkásellenzék” tevékenységét, és ennek érdekében kihasználták Trockij nyilatkozatait. A vita rövid idő múltán túlnőtt a szakszervezeti munka problémakörének keretein. Tulajdonképpen akörül folyt, milyen politikát kövessen a párt a hadikommunizmussal elégedetlen parasztsággal szemben, hogyan kezelje a pártonkívüli munkásokat és egyáltalán: miként közeledjen a tömegekhez a háború befejezése után.

Lenin, Zinovjev, Tomszkij, Kamenyev, Lozovszkij, Artyom (Szergejev), Rudzutak, Sztálin, Kalinyin (az utóbbit Szverdlov 1919-ben bekövetkezett halála után az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottság elnökévé választották) és Petrovszkij a „tizek platformjával” válaszoltak az ellenzéki csoportok platformjaira. Ezen keresztül megvilágították, hogy a szakszervezeteket a nevelés, a kormányzás, a gazdálkodás – vagyis a kommunizmus iskolájának tekintik. A szakszervezeti platformokat a küszöbönálló X. kongresszus vitaanyagaként terjesztették a pártszervezetek elé.

A belső nehézségek felhalmozódása 1921 elején

1921 tavaszán a gazdasági helyzet egyre inkább válságosra fordult. A begyűjtött gabonakészlet felét még február előtt kiosztották. A szovjet kormánynak külföldön nagyobb mennyiségű élelmiszert és fűtőanyagot kellett vásárolnia.

A köztársaságok számos körzetében kuláklázadások törtek ki, amelyekhez a középparasztság egy része is csatlakozott. Az eszközök által szervezett tambovi lázadás öt járásra terjedt át. Nagyobb felkelés bontakozott ki a szaratovi kormányzóságban és Szibéria több övezetében. Ukrajnában megélénkült a burzsoá nacionalisták és a kulákok által vezetett fegyveres csoportok és Mahno anarchista egységeinek tevékenysége. Validov 1920. évi baskíriai lázadása után a Baskíriával határos Közép-Ázsiában veszélyes méreteket öltött az ún. bászmács-mozgalom, egy nacionalista fegyveres szervezet aknamunkája.

Az ellenforradalom ritkán lépett fel nyílt sisakkal. Számításba

vette, hogy a szovjethatalom eszméje mélyen a tömegek tudatába ágyazódott, és elvitathatatlan népszerűsége tett szert. A fehérgárdisták és szövetségeseik az új körülmények között félretették régi jelszavukat („Le a szovjetekkel!”), és ehelyett új jelszó alatt bontakoztatták ki akcióikat: „Szovjeteket, de kommunisták nélkül!”.

Az új taktika alkalmazásának példája az 1921. február 28-án kirobbantott kronstadti lázadás. Az eszerek, a mensevikek és a fehérgárdisták kihasználták a hadikommunizmus időszerűtlenné vált rendszeréből és a gazdasági nehézségekből táplálkozó elégedetlenséget, pártjukra vonták a balti tengerészek állhatatlan részét (a polgárháború idején a régi tengerészgárda javarészt kicserélődött), és segítségükkel nagyszabású fegyveres felkelést robbantottak ki. Hatalmukba kerítették Kronstadt fontos erődítményét, és közvetlen közelről fenyegették Petrográdot. Március 1-én a lázadók gyűlést tartottak, amelyen különféle „szabadságjogokat” követeltek: a pártok szabadságát, a kereskedelem szabadságát stb. A lázadás annál veszélyesebbnek mutatkozott, mert a francia, az angol és az amerikai imperialisták erőteljes támogatását élvezte. Az amerikai burzsoázia, a Vörös kereszt zászlaja alatt, azonnal segélyszállítmányt küldött Kronstadtba.

Párizsban a fehérgárdisták gyűjtést rendeztek a kronstadti lázadók megsegítésére. Csernov, az eszer párt vezetője már megérkezett Tallinnba, és megkezdte egy új kormány megalakításának előkészítését.

A szovjet kormányzat a lázadás felszámolása érdekében gyors és határozott intézkedéseket hozott. A petrográdi katonai körzet utasítást kapott: készüljön fel a lázadás elfojtására. A Népbiztosok Tanácsa azonban nem kívánt feleslegesen vért ontani, annál kevésbé, mert tudta, hogy az ellenforradalmárok megtévesztették a tengerészek és a lakosság egy részét. Ezért mindenekelőtt ultimátumot intézett a lázadókhoz, s ebben azonnali fegyverletételt követelt. Az OSZSZSZK Védelmi Bizottsága még a tárgyalásoktól sem zárkózott el. A lázadók igyekeztek elhúzni a megbeszéléseket, s közben újabb szovjetellenes lépéseket készítettek elő. A Védelmi Bizottság, amelyben ekkor Zinovjev elnökölt, mulasztást követelt el, hogy lehetővé tette a tárgyalások elhúzását, és ezzel hétnapos haladékot adott az ellenforradalmároknak. Végül, a jól megerősített kronstadti erődöt fegyveres rohammal kellett bevenni.

Az ostrom azokban a napokban kezdődött, amikor összegyűltek a X. pártkongresszus küldöttei. Lenin javaslatára a kongresszus 300 küldötte a támadás élére állt. A rohamot Vorosilov irányította. Március

18-án a szovjet csapatoknak sikerült betörniük az erődbe. Egész napos elkeseredett küzdelem után a lázadást leverték. Vezetői Finnországba menekültek, a lázadáshoz csatlakozott hajók pedig megadták magukat.

A gazdaságpolitikai fordulat

1921 elejére nyilvánvalóvá vált, hogy a hadikommunizmus keretei között lehetetlen helyreállítani a népgazdaságot. Lenin 1920-ban megfeszített munkával kereste a hadikommunizmus felszámolásának és egy új gazdaságpolitikának az útjait és módjait. Figyelmesen tanulmányozta a „paraszti barométert”, rendszeres eszmecserét folytatott a fővárosba látogató parasztküldöttségekkel. Főleg az iránt érdeklődött: hogyan teljesítik beszolgáltatási kötelezettségeiket, milyen a helyi hatóságok és a parasztok kapcsolata. Tanácsot kért, mivel lehetne helyettesíteni a teljes termény-beszolgáltatási kötelezettséget. A „Bednota” című napilap rendszeresen elküldte Leninnek a parasztoktól érkezett leveleket.

Lenin – Krupszkaja hasonlata szerint, mint fülét a földre szorító ember – először arra figyelt fel, hogy a parasztok ott adják be a legtöbb gabonát, ahol az előző évben jutalomképpen meghagyták feleslegük egy részét. Az ilyenfajta prémiumrendszer kiépítése logikusan vezette el Lenint a kereskedelem szükségességének elismeréséig, hiszen a paraszt a megmaradt terményeit iparcikkekre kívánta becserélni. A kereskedelem engedélyezésének gondolata maga után vonta a pénz elkerülhetetlenségének megállapítását, végül pedig megszületett Leninben a felismerés, hogy a szocializmus érdekében a hadikommunizmus egész rendszerét le kell bontani, s helyébe új gazdaságpolitikát állítani, amely jelentős gabonafeleslegeket hagy a parasztság birtokában, a kisárutermelés fellendítésével mozgásba hozza az ország gazdasági vérkeringését, majd a gazdaság kistőkés és tőkés elemeivel ügyesen lavírozva, győzelemre juttatja a szocialista társadalmi viszonyokat.

Lenin a marxizmus régi módszereit alkalmazta, de viszonylag olyan gyorsan jutott új megoldásokhoz, hogy Kalinyin államelnök az egyik pártértekezleten – ahol utólag felrőtták, miért nem tértek át hamarabb a NEP-re – kijelentette: ha ő vagy valaki más néhány hónappal korábban ilyen kiérlelt formában terjeszti elő ezeket a javaslatokat, aligha kerüli el a bolondokházát. Kalinyin vitaélce segítségével jobban

megértjük azt, hogy a NEP kidolgozását nemcsak azért jellemezte fokozatosság, mert időt követelt a tapasztalatok elemzése, de az új történelmi helyzet, a tömegek módosult állásfoglalása szintén csak folyamatként bontakozott ki.

1921. február 8-án Lenin téziseket dolgozott ki a parasztpolitika megváltoztatásáról. Még aznap a párt Központi Bizottságának Politikai Irodája bizottságot hozott létre avégett, hogy Lenin tézisei alapján törvénytervezetet készítsen a kötelező termény-beszolgáltatásnak terményadóval történő felváltásáról.

A szovjet gazdaságpolitika történelmi jelentőségű fordulata felé a Moszkvában 1921. március 8–16-án lezajlott X. pártkongresszus tette meg az elhatározó lépést. A kongresszus – elutasítva a hadikommunizmus „utolsó bárdjainak” tiltakozását – kimondotta az új gazdaságpolitika szükségességét, és első intézkedésként a terményadó bevezetését ajánlotta.

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet gazdaságpolitikáját illető elméleti alapok kidolgozását Lenin tulajdonképpen már 1918-ban megkezdte. 1921-ben az új gazdaságpolitika (oroszul: novaja ekonomicseskaja polityika, rövidítve NEP) bevezetésével a párt az 1918. évi kezdeteket folytatta, kiteljesítve azokat. Az átmeneti korszak gazdaságpolitikájának normális folyamatába azonban ekkor a hadikommunizmus rendszerének lebontása, valamint több új mozzanat vegyült. A NEP *részletintézkedéseinek* tekintélyes része a szovjetköztársaságok sajátos történeti fejlődését tükrözte, kizárólag ebből következett. Az új gazdaságpolitika Lenin által kidolgozott *alapelvei* azonban nemzetközi érvénnyel mutattak rá, milyen gazdaságpolitikát kell folytatnia a szocialista államhatalomnak a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti korszakban.

A X. kongresszus, Lenin javaslata alapján, határozatot fogadott el a pártban mutatkozó szindikalista és anarchista elhajlásról. Ebben anti-marxistának minősítette a „munkásellenzék” nézeteit, és megállapította, hogy az anarcho-szindikalista nézetek propagálása összeférhetetlen a párttagsággal. Egyidejűleg a Trockij által benyújtott szakszervezeti platformot is elvetette. A kongresszus – ugyancsak Lenin javaslatára – nagy fontosságú határozatában foglalt állást a pártegység követelményeinek kérdésében, és elrendelte valamennyi párton belüli csoportosulás és frakció feloszlását.

A párt aktuális nemzetiségpolitikai feladataival Sztálin előadói beszéde foglalkozott. Megállapította, hogy a nemzeti egyenjogúság meg-

valósításához nem elégséges csupán deklarálni a nemzeti szabadságjogokat, hanem olyan politikát kell folytatni, amely gyors ütemben fellendíti a nemzeti köztársaságok gazdasági és kulturális életét. A nemzeti kérdésről elfogadott határozati javaslat kimondotta, hogy folytatni kell a küzdelmet a fő veszélyt jelentő orosz nagyhatalmi sovinizmus ellen, s továbbra is fel kell venni a harcot a helyi burzsoá nacionalizmussal.

A NEP első intézkedései

Az OSZSZSZK Szovjetjei Központi Végrehajtó Bizottságának elnöksége 1921. március 21-én határozatot hozott a kötelező terménybeszolgáltatásnak terményadóval történő felváltásáról. Egy hét múlva a Népbiztosok Tanácsának törvényerejű rendelete 240 millió pudban jelölte meg az egész országban behajtani kívánt terményadó mennyiségét. Ez lényeges könnyítést jelentett a parasztság számára, hiszen a régi rendeletek szerint az összes terményfelesleg kötelező beszolgáltatásával 1920–1921-ben 423 millió pud gabonát kellett volna begyűjteni. A parasztok termény-beszolgáltatási kötelezettsége tehát a hadikommunizmus felszámolása után csaknem felére csökkent. A terményadóról szóló rendelet azt is kimondotta, hogy a 240 millió pudos előírányt csak közepes termésű évekre vonatkoztatja.

Március végén azoknak a kormányzóságoknak, ahol eredményesen végrehajtották az 1920. évi beszolgáltatást, megengedték a szabad gabonakereskedelmet. E kormányzóságok területéről kivonták a spekuláció és a tiltott kereskedelmi forgalom gátlása céljából kirendelt csapatokat. 1921 áprilisában a szövetkezeteket felhatalmazták: eladhatják a lakosságnak az általuk megtermelt élelmezési cikkeket. Májusban mindazok a parasztok engedélyt kaptak a szabad terménycserére, az adásvételre, akik eleget tettek terményadó kötelezettségüknek. Rendelet jelent meg a kézműipari és könnyűipari cikkek szabad forgalmáról. A szovjet kormány új gazdasági intézkedései politikai téren is azonnal éreztették jótékony hatásukat. 1921-ben sikerült felszámolni a fegyveres kulákcsoportokat.

A hadikommunizmus országos iparügyi főhatóságai helyett területi trösztöket hoztak létre. A vállalatok költségvetés alapján kezdtek dolgozni, és megfelelő hatáskört kaptak a helyi kezdeményezés érdekében. 1921 júliusában a Népbiztosok Tanácsa megengedte, hogy a

kisebb üzemeket az állam bérbe adja szövetkezeteknek, társulásoknak, sőt magánszemélyeknek.

A moszkvai kormányzóság pártkonferenciáján ekkor jelentette ki Lenin, hogy az adott pillanatban a kereskedelem a gazdaságpolitika legfontosabb láncszeme. A kommunistáknak meg kell tanulniuk kereskedni – hangoztatta. A termékelosztásban az állam az egyenlő fejadagokról áttért a munka szerinti juttatásra.

A *munkahadseregeket* és a munkamozgósításokat megszüntették. Az üzemek munkaerő-szükségletét a munkások önkéntes jelentkezésével kezdték kielégíteni. A munkabért a teljesítményhez mérték, és a terménybért fokozatosan pénzzel cserélték fel. A szovjet kormány eltörölte a rendszeres túlórázást, ismét bevezette a nyolcórás munkaidőt és a szabadságot, rendeletet adott ki a társadalombiztosításról. Megkezdődött a jegyrendszer felszámolása.

Elrendelték a szovjetek vezetőségének rendszeres újraválasztását. Az államigazgatás pártirányításának javítása céljából párttisztítást hajtottak végre, ennek során kizárták az elburokratizálódott, megvesztegethető, állhatatlan kommunistákat.

Az újabb történeti kutatás meglepő adatok sorával bizonyítja a népbiztosok tanácsa elnökének bámulatra méltó tájékozottságát, sőt tudatosan kezdeményező közreműködését a gazdasági kérdések megoldásában. Mindamellet Lenin látókörét nem határolta el a közgazdasági élet. Még kevésbé vált „technokratává”. Úgy foglalkozott az ipar, a mezőgazdaság és a kereskedelem napi gondjaival, hogy azokat állandóan a kormánypolitika szemszögéből mérlegelte. Színes egyénisége mellett ebből is adódott, hogy – Krzsiszanovszkijhoz hasonlóan – bizonyos könnyedséggel, szinte játékossággal ülte végig a szakértekezetek sorát. Teljes odaadással dolgozott a kisebb ügyek megtárgyalásakor is, de magasabb politikai-történelmi nézőpontja folytán nem veszett el a részletekben, nem fásult el. Jó kedélyét megőrizte. Egy gazdasági természetű okmány széljegyzetként szabadverset írt. Ebben epigrammai tömörséggel jelölte meg a gazdasági élet fogyatékoságait.

Az 1921. évi aszály és következményei

A NEP első esztendejében súlyos elemi csapás érte az országot. A Volga-vidékre, Észak-Kaukázusra, Ukrajna déli részére – tehát a legfontosabb gabonatermelő-övezetre – alig hullott csapadék. Az

aszály a cári időkben is rendszeresen végigsepert ezeken a vidékeken, és nyomában a rendkívül szegény oroszországi parasztság milliói a szó szoros értelmében az éhhalál szélére kerültek. A periodikusan visszatérő oroszországi éhség hullámokhoz hasonló tömegszerencsétlenséget Nyugat-Európa modern története már nem ismerte. A hosszú háborúskodás teljesen kimerítette a parasztság tartalékait, így az 1921. évi aszály a szokásos, sőt a szokásosnál is nagyobb tragédiához vezetett. Ezúttal több mint 25 millió embert érintett közvetlenül. Az éhínség százezerszám szedte áldozatait.

Az éhezők megsegítését a szovjet kormány az egész nép ügyévé nyilvánította. Kalinyin elnökletével segélybizottság alakult. Országos élelmiszer- és vetőmaggyűjtés kezdődött. A munkások munkabérük és természetbeni juttatásaik meghatározott százalékát rendszeresen az éhezők támogatására küldték, és hasonló célból kommunista szombatokat tartottak. A parasztok terményadományaikkal támogatták az aszály áldozatait. 1922 februárjában az állam az éhezők javára különadót vetett ki.

A közraktárakból 12 millió pud gabonát bocsátottak a Volga-vidék rendelkezésére, hogy a vetéseket idejében elvégezhessek és újabb milliókat küldtek az éhség enyhítésére. A gyermekek százezreit szállították el a veszélyeztetett körzetekből. A külföldi élelmiszer-vásárlások fedezése céljából elrendelték az egyházi értéktárgyak elkobzását. 1921 augusztusában Lenin felhívta a nemzetközi munkásosztályt, nyújtson segítséget az éhínség áldozatainak.

A Komintern Végrehajtó Bizottságának tevékeny közreműködésével 1921 augusztusában megalakult a Nemzetközi Munkássegély (Mezsrabpom) nevű szervezet, amely ismert politikusok, tudósok és írók vezetésével (Klara Zetkin, Henri Barbusse, Martin Andersen Nexö stb.) számos országban kiépítette fiókiintézményét.

A kommunista pártok és az általuk irányított szakszervezetek nagy mennyiségű élelmiszert, ruházatot, gyógyszert, a mezőgazdaság és ipar helyreállítását elősegítő felszereléseket küldtek Szovjet-Oroszországnak. Az adományok elszállítására a német munkások 16 hajót béreltek. Anatole France az éhezők javára lemondott 1921-ben kapott Nobel-díjáról. Értékes szervező- és gyűjtőmunkát végzett Nansen, az ismert norvég sarkkutató.

A kommunista pártok, a Munkássegély, a Vörös kereszt és más demokratikus szervezetek egy esztendő alatt egymilliárd márkát gyűjtöttek, amelyért 33 millió pud gabonát szállítottak a szovjetköztársaságokba.

Több burzsoá kormány azért hangoztatta segítő szándékát, mert így akart ismét beavatkozni a szovjet belügyekbe. A Népszövetségben az imperialista országok diplomatái azt javasolták, hogy használják ki az éhséget a bolsevizmus elfojtására. „Teljes mértékben létrejöttek a szovjet kormány megdöntésére irányuló újabb közös erőfeszítés feltételei” – írta ekkor Curzon, Anglia külügyminisztere. A kapitalista kormányok által létrehozott „Az éhezők megsegítésének lehetőségeit vizsgáló bizottság” élére Noulens-t, Franciaország egykori petrográdi nagykövetét, az intervenció szervezőjét állították.

1921 augusztusában a szovjet kormány egyezményt kötött az amerikai segélyszervezettel (American Relief Administration – ARA). Az ARA jogot kapott elosztóállomásainak felállítására, de tevékenységét csak a szovjet hatóságok ellenőrzése alatt fejthette ki. Az éhezők megsegítésében az ARÁ-nak is volt bizonyos – bár korántsem döntő – szerepe. A szovjet kormány a segélyakció befejezésekor köszönetet mondott az amerikai szervezet képviselőinek. A szervezet működése során erélyes visszautasításban részesültek azok a kísérletek, hogy az ARÁ-t a tőkés kémkedés szolgálatába állítsák.

A nyugati imperialisták az ellenforradalmi vállalkozások felélénkítésére használták fel a szovjetországot ért természeti csapást. 1921 októberében a fehérfinn különítmények betörték Szovjet-Karéliába. A Vörös Hadsereg 1922 áprilisára visszaverte az agressziót. Az ellencsapásban tevékenyen részt vett a Petrográdi Katonai Iskola T. Antikainen vezetése alatt álló internacionalista sósztaga.

Lengyelországból a kormány segítségével Belorusszijába nyomultak az eszer Szavinkov fegyveres egységei. Lengyelországból és Romániából újra Ukrajnára támadtak a Petljura-féle csapatok. A Vörös Hadsereg a belorusz és az ukrán parasztság segítségével megsemmisítette az ellenforradalmárokat. 1921 augusztusában döntő vereséget mértek Mahno kozák atamán anarchista csoportjaira. A Mahno-különítmények egy része Romániába menekült.

A NEP első eredményei

1921 folyamán gyors ütemben folyt a könnyűipar helyreállítása. Lassabban bontakozott ki a gépgyártó ipar és a fémkohászat. Az utóbbi az év végén sem teljesítette túl a háború előtti eredmények 60%-át. Felépült a moszkvai és a leningrádi vízi erőmű. 1921-ben 159 falusi

vízi erőművet létesítettek. Júniusban a donyeci bányákban annyi szemet hoztak felszínre, amennyire a szovjethatalom fennállása óta nem volt példa. A sikerekben nagy szerepe volt a munkásosztály és az értelmiség megelégnélő munkakedvének. 1921 áprilisában az összoroszági Központi Végrehajtó Bizottság első ízben adományozta a Munka Vörös Zászló Érdemrendjét. Lenin 1921 végén, a szovjetek IX. kongresszusán megállapította, hogy az addig politikai jellegű munkásparaszt szövetség gazdasági összefogással bővült.

Bevált a terményadó. Az aszály ellenére, 1921-ben az OSZSZSZK-ban 127 millió, Ukrajnában pedig 62,5 millió pud gabona gyűlt be adó fejében. A parasztot érdekelttebbé tették a termelésben. Az őszi vetésterület kiszélesedett. A szovjetkongresszus határozatai hangsúlyozták, hogy a mezőgazdasági társulások szabadon dönthetnek a földhasználat formájáról, és felhívták a szovjet gazdasági szervek figyelmét a falu áruellátására.

Lenin fontosnak tartotta a forradalmi törvényesség megszilárdítását. A szovjetkongresszus elrendelte a VCSK átszervezését. 1922 februárjában a Népbiztosok Tanácsának dekrétuma megszüntette a VCSK-t, és életre hívta az Állami Politikai hatóságot (GPU).

A NEP első esztendejének mérlegét a párt XI. kongresszusa vonta meg (1922. március 27–április 2). Lenin utoljára irányította a pártkongresszus munkáját. A Központi Bizottság tevékenységéről szóló előadói beszédében megállapította, hogy az új gazdasági politika beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Ugyanakkor arra is rámutatott, hogy véget kell vetni annak az ideiglenes visszavonulásnak, ami a hadikommunizmus felszámolásával kapcsolatban a NEP első esztendejét jellemezte. A kisárutermelés, a kapitalizmus bizonyos elemeinek egyes felhasználásával határozott támadást kell indítani a kapitalizmus alappillérei ellen.

Preobrazszkij kongresszusi felszólalásában azt állította, hogy a párt távlati elképzelések nélkül irányítja a gazdaságpolitikát. Javasolta, vitassák meg ezt a problémát, vegyék ki a gazdasági ügyeket a Politikai Iroda ügyköréből és adják át egy gazdasági irodának. A kongresszus visszautasította Preobrazszkij alaptalan kijelentéseit, és elvetette javaslatát. Lenin bebizonyította, hogy Preobrazszkij téved, amikor mesterkéltan el akarja választani a politikát a gazdasági szervező munkától. Bármely politikai kérdés gazdasági szervező problémává válhat és megfordítva. A politika – állapította meg Lenin – koncentrált gazdaság.

A kongresszuson megfelelő bírálatban részesült Trockij, aki azt hangoztatta, hogy a Központi Bizottság szakszervezeti tézisei tulajdonképpen az ő régi álláspontját ismétlik, s a X. kongresszus határozata a szakszervezeti munkáról néhány hónap alatt elévült. Visszatartották Zinovjev párttörténeti eszmefuttatásának azt a Trockij álláspontjához hasonló tételét, hogy 1917-ig a párt nem látta világosan a soron következő forradalom jellegét.

1922-ben jobb termést hozott a föld: mintegy 40%-kal több gabonát takarítottak be. Az éhínség megszűnt. Különösen a közszükségleti cikkek gyártása növekedett. Hosszú szünet után, 1922 őszén ismét megnyílt a hagyományos irbiti, Nyizsnyij Novgorod-i (ma: Gorkij) és moszkvai vásár.

A szovjet gazdaságpolitika a helyreállítási munka során gondot fordított a legújabb hazai és külföldi technikai vívmányok alkalmazására. Az erőműsorozat építése során G. O. Gaftijio mérnök újszerű megoldásaival a külföldi szakemberek érdeklődését is kiváltotta. A bakui olajvidéket modern kutakkal szerelték fel. Ebben az időben készültek el az első szovjet traktorok és gépkocsik. Lenin megbízása alapján 1922-ben állították fel a moszkvai rádióállomást, amelynek 12 kilowattos teljesítménye akkor világrekordot jelentett.

Az osztályharc kiéleződése

A magánkapitalista szektornak tett elkerülhetetlen taktikai engedmények alapján a burzsoázia egy része újjászületett az ún. *nepmanok* (kisvállalkozók, bérlők, kereskedők stb.) képében. Az osztályharc kiéleződött. A közgazdaság, a politika és az ideológiai élet terén a történelem ismét feltette a kérdést: „ki kit győz le?”

Az ellenforradalmi emigráció a szovjethatalom fegyveres győzelmét követő letargikus hónapok után ismét reménykedni és szervezkedni kezdett. A kapitalista kormányok anyagilag és politikailag támogatták a nagyvilágban szétszórta élő fehérgárdistákat. (Franciaországban főleg Miklós cár környezete, a jobboldali kadetok, a gazdag földbirtokosok és tőkések húzódtak meg, Németországban a monarchisták német orientációjú része és az eszerek egy csoportja. Lengyelországban a petljuristák és Szavinkov követőinek töredéke élt, Csehszlovákiában az ukrán fehérgárdisták és az eszerek, Jugoszláviában Vrangel hadseregének roncsai és egy eszer töredék kapott menedéket.

Anglia és az Egyesült Államok főként az emigráció „demokratikus”, eszer-mensevik szárnyát erősítették.)

Az emigráció Usztrjalov professzor (egykori Kolcsak-miniszter) eszmei befolyása alatt álló irányzata a NEP politikai bevezetését a szovjethatalom elfajulásaként értékelte. Mivel a szocializmust életképtelen társadalmi rendszernek tartotta, fennen hirdette, hogy a kapitalizmus a gazdasági és politikai fejlődés törvényei szerint előbb-utóbb automatikusan restaurálódik Oroszországban. Ebben az esetben pedig – hangoztatta Usztrjalov – értelmetlen dolog fegyverrel támadni a szovjethatalomra, mert így csak akadályozzák az elkerülhetetlen folyamat bekövetkezését. Irányváltoztatást ajánlott a fehéremigrációnak: a fegyveres küzdelem, s egyáltalán a nyílt politikai harc helyett térjen haza, működjék együtt a szovjethatalommal; ha kell, álljon a szovjet állam szolgálatába, ám közben minden rendelkezésére álló eszközzel igyekezzen megvalósítani a polgári társadalmi rend felújulását. Ez az eszmekör tulajdonképpen az Oroszországban maradt polgári értelmiség fokozatos hangulatváltozásának tükröződése volt. Usztrjalov „Szmena veh” („Irányváltoztatás”) címmel Prágában gyűjteményes kötetet, Párizsban pedig hasonló című folyóiratot adott ki. E kiadványokról nevezték Usztrjalov követőit szmenovehistáknak.

A szmenovehizmus nagy hatást, illetve visszahatást gyakorolt az ellenforradalmi emigrációra és a belföldi polgári értelmiségre, a nepmanok, sőt a szovjet alkalmazottak tízezreire. A szovjethatalom fellazítására irányuló leplezett erőfeszítéseiket Lenin a szocializmus létét fenyegető legnagyobb veszedelemnek nevezte, és felszólította a párttagságot a szmenovehisták elleni erőteljes küzdelemre.

Usztrjalov agitációja nyomán az emigráció táborában hazatérési hullám bontakozott ki. A visszatérők egy része a szovjethatalom ellenségének bizonyult, másik része azonban a szovjet élet, a szocialista sikerek benyomása alatt szakított az ellenforradalommal. Így a szmenovehizmus akaratlanul is arra vezetett, hogy az értelmiség számos értékes, megtevédett képviselője (A. Tolsztoj és sokan mások) ismét kapcsolatba kerüljenek a szovjetországgal és megtalálják helyüket a nép oldalán. A szmenovehizmus tulajdonképpen az ellenforradalmi emigráció első nagy válságát jelezte. (Mivel a szmenovehizmus bomlasztólag is hatott a fehérgárdista emigrációra, a szovjet kormány – miközben politikai és eszmei harcot folytatott a szmenovehista elmélet ellen – szubvencionálta az irányzat egyes orgánumait.)

Az eszerek és mensevikek ellenforradalmi politikai terveikben és

gyakorlatukban támogatták a szemenovehista vezetőket. Leleplezésük szempontjából nagy szerepet játszott a jobboldali eszer vezetők 1922-ben lezajlott pere. A bírósági tárgyaláson bebizonyosodott, hogy az ellenforradalom oldalára állt eszerek az Októberi Forradalom óta a nép ellen harcoltak, fegyveres felkeléseket, összeesküvéseket szerveztek és terrorcselekményeket hajtottak végre. A vádlottakat védelmébe vette a II. Internacionálé, amely elküldte a tárgyalásra képviselőit Vanderfelde, Rosenfeld és Theodor Liebknecht személyében. A moszkvai munkások hatalmas tiltakozó gyűléssel fogadták az ellenforradalom védőügyvédjeit. A tárgyaláson Lunacsarszkij hatásos vádbeszédet mondott. A Legfelső Bíróság golyó általi halálra ítélte a jobboldali eszer vezetőket (köztük Szavinkovot). Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság elnöksége a vádlottak kegyelmi beadványát elvetve jóváhagyta az ítéletet, de végrehajtását felfüggesztette azzal a feltétellel, hogy az eszer párt felhagy ellenforradalmi tevékenységével.

A gazdasági leigázás kísérlete

1922 elején a szovjet kormányt meghívták a Genuába (Genova) összehívott nemzetközi konferenciára, amelynek a gazdasági kapcsolatok újrafelvételének és szabályozásának módozatait kellett meghatároznia. A nyugati hatalmak annak az óhajuknak is kifejezést adtak, hogy a szovjet küldöttséget Lenin vezesse. A Népbiztosok Tanácsa elfogadta a meghívást. A szovjet küldöttség vezetőjévé hivatalosan Lenint nevezték ki, de a kapitalista nagyhatalmak kormányaival közölték, hogy abban az esetben, ha a szovjet kormányfő állami kötelezettségei nem tennék lehetővé külföldi utazását, a küldöttség tagjait úgy választják ki és felhatalmazását oly módon szabják meg, mintha a delegációt „Lenin polgártárs vezetné”. A küldöttség helyettes vezetőjéül Csicserin külügyi népbiztost jelölték ki. A delegációban V. V. Vorovszkij, L. B. Kraszín, M. M. Litvinov és a szovjet diplomácia más kiválóságai foglaltak helyet.

A konferencián a szovjetköztársaságok egységesen léptek fel: előzetes egyezménnyel felhatalmazták az OSZSZSZK-t jogaik és szuverenitásuk védelmezésére.

A genuai konferencia 1922. április 10-én 34 állam részvételével kezdte meg munkáját. Az Egyesült Államok megfigyelőkkel képviselte magát. A Csicserin vezette szovjet küldöttség a különböző tár-

sadalmi rendszerű országok békés együttműködésének programját tárta a konferencia elé. A Népbiztosok Tanácsa koncessziókat helyezett kilátásba a külföldi kapitalistáknak, és ajánlatot tett a háború előtti kölcsönök visszafizetésére azzal a feltétellel, ha a kapitalista hatalmak is megtérítik az intervenció idején okozott károkat. A szovjet küldöttség programjának fontos részét képezte a fegyverzet általános csökkentésére vonatkozó javaslat.

Az imperialisták burkoltan elvetették a békés egymás mellett élés gondolatát, és olyan javaslatokkal álltak elő, amelyek elfogadása egyet jelentett volna a kapitulációval. Követelték, hogy a szovjet kormány minden feltétel nélkül kamatostól fizesse meg a háború előtti és a háborús kölcsönöket, adja vissza a külföldi tőkéseknek az államosított gyárakat, törölje el a külkereskedelem állami monopóliumát, adja meg a területenkívüliség jogát a külföldi állampolgároknak, a pénzügyek és a népgazdaság terén fogadja el a kapitalista hatalmak nemzetközi ellenőrzését stb. A szovjet küldöttség ilyen alapon nem tárgyalhatott.

Az antant és Németország közötti ellentéteket felhasználva, a szovjet delegáció 1922. április 16-án Rapallóban – még a génauai konferencia befejezése előtt – szerződést kötött Németországgal. A rapallói szerződés diplomáciai kapcsolatokat létesített az OSZSZSZK és Németország között. A szerződő felek lemondtak az egymással szemben támasztott követelésekről. Szovjet-Oroszország lemondott a versailles-i béke által előírt jóvátételről, Németország pedig elismerte a német állampolgárok oroszországi javainak államosítását, és lemondott a cárizmusnak nyújtott kölcsönök visszafizetési követeléséről.

A rapallói szerződés a szovjet diplomácia hatalmas sikere volt. A szovjet államot először ismerte el kapitalista nagyhatalom. Rész támadt az egységes szovjetellenes fronton. Ugyanakkor a rapallói szerződés Németország diplomáciai elszigeteltségét is feloldotta. A rapallói szerződés megíúsította a szovjetköztársaságok gazdasági leigázására irányuló kísérletet. Ezzel zárult a génauai konferencia.

A kapitalista hatalmakkal való békés gazdasági együttműködés készségéről a hágai konferencián is bizonyosságot tett a szovjet diplomácia. Az 1922. július 15-én megnyíló hágai értekezlet a génauai konferencia határozata alapján azzal a feladattal ült össze, hogy megvizsgálja a kölcsönös igényeket és eldöntse az előző konferencián függőben maradt kérdéseket. A szovjet küldöttség bejelentette, hogy az OSZSZSZK és szövetségesei elállnak az intervenció és a gazdasági blo-

kád által okozott károk megtérítésének követelésétől, ha a nyugati hatalmak is lemondanak a hadikölcsönök megtérítéséről. A küldöttség a német igények és a kamatok leszámítása után felajánlotta 5695 millió rubel háború előtt felvett kölcsön visszafizetését és azt, hogy az államosított üzemek egykori külföldi tulajdonosainak előjogokat biztosítanak a koncesszióknál. Az imperialisták nem fogadták el a szovjet javaslatokat, továbbra is ragaszkodtak a leigázó jellegű követelésekhez. Július 20-án a konferencia feloszlott.

A szovjet kormány kezdeményezésére 1922 decemberében Moszkvában a fegyveres erők csökkentésének kérdésével foglalkozó nemzetközi konferenciát tartottak Lengyelország, Lettország, Litvánia és Finnország részvételével. A szovjet küldött a kölcsönösség és igazságosság elvein alapuló részletes leszerelési javaslatot terjesztett elő. A javaslat nem talált megértésre. Annak ellenére, hogy a burzsoá államok képviselői elutasították a szovjet ajánlatot, a Népbiztosok Tanácsa – békepolitikájának bizonyítása céljából – egyoldalú részleges leszerelést hajtott végre. Egy esztendő alatt (1922 január–1923 január) 1 600 000-ről 600 000 főre csökkentette a fegyveres erők létszámát.

A Távol-Kelet végleges felszabadítása

1922 októberének végén a Távol-Keleti Köztársaság népi-forradalmi hadserege és a partizánosztagok halálos csapást mértek a fehérgárdisták fő erőire. A japán parancsnokság 1922. október 24-én kiűrtette Vlagyivosztokot. A japán intervenciók után a „Sacramento” nevű amerikai cirkáló is sietve elhagyta a vlagyivosztoki öblöt, s magával vitte az utolsó amerikai intervenciók egységet.

A Távol-Keleti Köztársaság törvényhozó testülete – miután kikiáltotta a távol-keleti szovjethatalmat – azzal a kéréssel fordult az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottsághoz, vegye fel a Távol-Keletet az Oroszági Köztársaság keretei közé. November 15-én az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottság a Távol-Keleti Köztársaságot a külföldi megszállás alatt álló észak-szahalini övezettel együtt az OSZSZSZK elidegeníthetetlen részévé nyilvánította.

1921-re a cári birodalom helyén – az új kapitalista országokat nem számítva – hat önálló szocialista állam jött létre: az Orosz, a Belorusz, az Ukrán, a Grúz, az Örmény és az Azerbajdzsán Köztársaság. Ezekhez járult a Horezmi és a Buharai Népi Köztársaság. A békés munka első gondjai között azonnal felmerült a háborús események által összezekuszált államközi kapcsolatok rendezésének problémája.

Visszás állapotban volt a hitelélet és a pénzügy. Egyes köztársaságok saját pénzt adtak ki, ugyanakkor a lakosság az OSZSZSZK pénzjegyeit vagy más köztársaság valutáját is használta. A bíróság és a közigazgatás hol az OSZSZSZK törvényeit, hol a köztársasági törvényhozást tekintette mérvadónak. A köztársaságoknak ez idő tájt még önálló külképviseleti szerveik voltak. A gazdasági élet helyreállítása és a meginduló szocialista építés a cári birodalom hosszú évtizedek alatt kialakult területi munkamegosztásának figyelembevételével az új tervek összehangolását is megkövetelte. Az államközi kapcsolatok rendezését elsőként a gazdasági tervek kidolgozására hivatott intézmények sürgették.

A szocialista köztársaságok kapcsolatai az 1918-ban és 1919-ben kötött szerződéseken alapultak. A kétoldalú megállapodásokra épült szövetséget a történeti irodalom szerződéses föderációnak nevezi. 1920-ra a szerződéses föderáció belső nehézségei már nyilvánvalókká váltak. Egyelőre azonban a szocialista kormányok a szerződéses rendszer továbbépítésével kívánták orvosolni a bajokat. 1920-ban és 1921-ben a megállapodások egy részét felújították, illetve az akkor létrejött köztársaságokkal kötött szerződéseket különös gonddal készítették elő. A bajok mégsem múltak el, sőt mind erőteljesebben jelentkeztek. A gazdasági problémák politikai nyugtalanságot, helyenként nacionalista hangulatot idéztek elő. Az OSZSZSZK-ban az állami és pártvezetők egy csoportja a kelleténél többnek tartotta a szövetségeseknek nyújtott anyagi támogatást (például az OSZSZSZK költségvetéséből fizették a kaukázusi államok hadikiadásait). A többi köztársaságban pedig éppen ellenkezőleg, az OSZSZSZK szerveinek tevékenységét tekintették túlságosan széles körűnek, és úgy érezték, hogy a közös kiadásoknál megrövidítik őket. Az Ukrán SZSZK és az OSZSZSZK között 1922 nyarán folytatott hivatalos tárgyalások teljes mértékben felszínre hozták az államközi kapcsolatok rendezetlenségének problémáját, és bebizonyították, hogy gyökeres orvoslásra van szükség.

A kommunista vezetők soraiban a szerződéses föderáció nehézségeivel kapcsolatban három álláspont alakult ki.

1. Lenin az imperialista hatalmak rendkívül erős és veszélyes nyomásának kitett szocialista köztársaságok szorosabb szövetkezésében jelezte meg a kivezető utat. A különálló, egymással csupán szerződéses föderációval összefűzött köztársaságok rendszere helyett egy állandó szovjet államszövetség létrehozását ajánlotta. Az új szövetségben – elképzelése szerint – a köztársaságok a szigorú egyenlőség alapján vennének részt, legfontosabb kormány szerveiket egyesítik, a helyi jelentőségűeket pedig köztársasági hatáskörben tartják. A bolsevik párt vezetője az új föderáció megalakítását csak akkor tartotta reálisnak, ha ennek az eszmének teljes mértékben megnyerik a szovjethatalmat támogató néptömegeket.

A föderatív alapon történő egyesülés eszméje nagy visszhangot keltett a köztársaságokban. A tömegek mindenekelőtt gazdasági helyzetük gyors megjavulását várták ettől a lépéstől; a kereskedelmi zűrzavar és a bankjegy-káosz felszámolásában reménykedtek. Az OSZSZSZK-ban több nyersanyagot, a többi köztársaságban több iparcikket, s mindenütt jobb és akadálytalan közlekedést kívántak. Az erők egyesítésének, a szocialista népek közti jobb együttműködésnek gondolata mind népszerűbb lett, és a kommunista pártok vezetésével egyesülési mozgalommá fejlődött.

2. A tömegek kedvező hangulatát látva Trockij, Buharin és elvbarátaik nem léptek fel nyíltan az egyesítő mozgalom ellen, de a konföderáció lazább együttműködési formája mellett szálltak síkra. Azt kívánták, hogy az új szövetség legfelső szerveinek intézkedéseit terjesszék jóváhagyásra a köztársasági kormányok elé. A pártellenzék nemzetiségi politikájában ebben az időben érdekes változás figyelhető meg. Míg korábban éppen az ő körükből indultak ki a nemzeti önrendelkezés ellen irányuló támadások, vagyis objektíve elsősorban a nagyorosz sovinizmusnak adtak hangot, addig ezekben az években látszatra a nemzeti jogok bajnokaiként léptek fel, sőt a helyi nacionalista elhajlókat védelmezték. E sajtóságos fordulat magyarázatát mindezenekelőtt abban kell keresnünk, hogy a központi párt- és állami szervezetekben kisebbségben levő ellenzéki csoportok foggal-körömmel küzdöttek a helyi pozíciókért.

3. Az egyesüléssel kapcsolatos harmadik felfogást Sztálin és az ekkor hozzá közel álló politikusok képviselték (főként Dzierżyński, Ordzonikidze, Manuilszkij, Lebegy, de ideszámítható egyúttal Csi-

- ★ A Szovjetunió államhatárai és fővárosa
- ⊙ A szövetségi köztársaságok határai és fővárosai
- Az autonóm szövetségi köztársaságok határai és fővárosai
- ◊ Az autonóm területek határai és központjai
- ⊙ A népi szovjet köztársaságok (KORÉAI és HÍVA) határai és fővárosai
- ⊙ A külföldi államok határai és fővárosai

A SZOVJETUNIÓ POLITIKAI-KÖZIGAZGATÁSI
TÉRKÉPE 1922. XII. 30-án

- OSzSzk
1. Baskír ASzSzk	7. Kabard-balkár autonóm terület
2. Hegyilakók ASzSzk-ja	Kalmük autonóm terület
Dagesztáni ASzSzk	8. Karacsaj-cserkesz autonóm terület
3. Krim ASzSzk	Karél Munkáskommuna
Tatár ASzSzk	Komi (zurjén) autonóm terület
Turkesztáni ASzSzk	9. Mari autonóm terület
Jakut ASzSzk	Ojrot autonóm terület
4. Burját-mongol autonóm terület	10. Volgai Német Munkáskommuna
(Távol-Kelet)	(autonóm terület)
5. Burját-mongol autonóm terület	11. Cserkesz (adige) autonóm terület
(Sibéria)	12. Cssecsen autonóm terület
6. Votják (udmurt) autonóm terület	13. Csuvasz autonóm terület
- UKRÁN SzSzk
BELORUSZ SzSzk
KAUKÁZUSONTÜLI SzSzk
AZERBAJDZSÁNI SzSzk
14. Nahicséváni körzet (autonóm terület)
ORMÉNY SzSzk
GRÚZ SzSzk
15. Abház ASzSzk
16. Adzsár ASzSzk
17. Dél-Oszét autonóm terület
- Számokkal jeleztük azokat a politikai-közigazgatási egységeket, amelyek neve nem szerepel a térképen.

cserin, Kamenyev, s bizonyos fenntartásokkal Frunze). Ez a csoport, melynek zöme egyébként Lenin követőiből, internacionalista meggyőződésükről ismert bolsevikokból állt, a szerződéses föderáció bonyodalmait a helyi nemzeti érdekekkel kellőképpen nem számoló, túlhajtott centralizációval kívánta megszüntetni.

Az „autonomizálási” tervezet és fogadtatása

1922 augusztusában az OK(b)P Központi Bizottsága Szervező Irodája bizottságot alakított az OSZSZSZK és a többi különálló köztársaság közti viszony megvizsgálása és rendezése céljából. Ez év szeptemberében Sztálin bemutatta a bizottságnak a szovjet köztársaságok kapcsolatainak rendezéséről készített tézistervezetét, amely a benne foglalt javaslatról az „autonomizálási” tervezet elnevezést kapta. Sztálin azt ajánlotta, hogy Ukrajna, Belorusszija és a Kaukázusontúli Köztársaságok szövetsége autonóm köztársaságokként lépjenek be az OSZSZSZK-ba. Buhara és Horezm csatlakozása a tézisek alapján nyílt kérdés maradt. A tervezet ezenfelül azt javasolta, hogy az ilyenformán létrejövő föderáció ismerje el az OSZSZSZK legfelsőbb kormányzó szerveit.

A bizottság a Sztálin által kidolgozott téziseket vita céljából megküldte az OSZSZSZK-val szerződéses viszonyban álló köztársaságok kommunista pártjainak. Az autonomizálás tervével szemben több helyütt bizonyos ellenállás mutatkozott, Grúzia Kommunista Pártjának Központi Bizottsága pedig egyenesen elvetette Sztálin javaslatát.

Az OK(b)P Kaukázusontúli Területi Bizottsága, amelyet Ordzsonikidze irányított, Sztálin téziseinek alapjára helyezkedett, és a határozat kellő elemzése nélkül, erőszakkal kötelezni próbálta a grúz KB-t, hogy a tervezet szellemében dolgozzon. A Területi Bizottság vezetői megalapozatlan és súlyos politikai vádakát emeltek Mdivani és a véleményük mellett kitartó többi központi bizottsági tag ellen, sőt adminisztratív intézkedéseket is foganatosítottak ellenük. A Területi Bizottság és a grúz pártvezetők között felmerült vita kivizsgálására kiküldött Dzierżyński-féle bizottság Ordzsonikidze javára részrehajlóan ítélt, és tovább fokozta a grúziai bonyodalmakat.

A Területi Pártbizottság (amely a három köztársaság felettes párt-szerve volt) és a grúz KB vitája szorosan összefüggött a Kaukázusontúli Köztársaságok Föderációjának problémájával, amelynek létrehozását az OK(b)K Központi Bizottsága szükségesnek tartotta. Lenin külön felhívta a figyelmet a kaukázusontúli szövetségi szervek létrehozásának fontosságára. Igen valószínűnek látszott, hogy egy újabb imperialista beavatkozás esetén éppen a Kaukázus-vidék válik a hadiesemények színhelyévé. A belső nemzeti súrlódások kiküszöbölése is megkövetelte egy helyi államközi szervezet létrehozását.

A grúz párt- és kormányvezetők Mdivani köré csoportosuló része értetlenül fogadta a föderáció megteremtésére irányuló törekvéseket, pontosabban az olyan föderációt, amely közös kormány szerv felállítására vezetett volna. Mdivani követelte, hogy Grúzia és a többi Kaukázusontúli Köztársaság önálló tagként lépjen be az új szövetségbe.

1922 decemberében a kaukázusontúli szovjetek I. kongresszusa megerősítette a Kaukázusontúli Szovjetköztársaságok Szocialista Szövetségének alkotmányát. Ez az esemény jelentős pozitív lépés volt, előkészítésében mégis érvényesültek a Területi Pártbizottság már említett módszerei.

Lenin szerepe a Szovjetunió megalakulásában

Ebben a légkörben szólalt meg Lenin, aki betegsége miatt nem irányíthatta közvetlenül az egyesülés munkáját, s csak némi késéssel ismerkedhetett meg az autonomizálási tervezet körüli vita eredményeivel. 1922. szeptember 27-én igen fontos levelet intézett a Politikai Iroda tagjaihoz.

Ebben rámutatott arra, hogy Sztálin elvileg nem teljesen helyesen és bizonyos türelmetlenséggel kezeli az egyesülés ügyét. A köztársaságok összefogását és szövetkezését Lenin is fontosnak és szükségesnek tartotta, véleménye szerint azonban az erők összefogását a nemzeti érdekek teljes figyelembevételével, a nemzetek közti egyenjogúság gondos betartásával kell megvalósítani. A szövetség konkrét formáját illetően elvetette Sztálin „autonomizálási” javaslatát. A köztársaságok ne „lépjenek be” az OSZSZSZK-ba, hanem egyenjogú felekként ala-

kítsanak új szövetséget. Lenin megfogalmazása szerint: alakítsák meg „Európa és Ázsia Szovjet Köztársaságainak Szövetségét”.

Az új típusú szovjet szövetségi állam megteremtésének gondolata mellett Lenin levele mindjárt kidolgozta az új állam alkotmányának főbb téziseit. Javasolta, hogy ne az OSZSZSZK kormánya, hanem Össz-szövetségi Végrehajtó Bizottság irányítsa a föderációt. A köztársasági népbiztosságok összevonásával hozzanak létre több össz-szövetségi népbiztosságot a külügy, a külkereskedelem, a hadügy, a pénzügy, a közlekedés- és postaügy irányítására. A közös népbiztosságokat Moszkvában helyezték el, a köztársaságok pedig értsék meg: függetlenségük megmarad, arra csupán újabb „emelet” kerül.

Lenin közölte még, hogy a levelében kifejtett véleményt előzetes tervnek tekinti, s Mdivanival, valamint más elvtársakkal való beszélgetés alapján még kiegészítéseket és változtatásokat tesz. Néhány nap múlva Lenin találkozott Sztálinnal. Megbeszélésük és az 1922. szeptember 27-i levél jelentős mértékben megváltoztatta a helyzetet. Sztálin feladta az autonomizálás gondolatát, elfogadta Lenin tervezetét. A párt őszi értekezletein, majd a december 30-án összeült I. össz-szövetségi szovjetkongresszuson Lenin elképzelései szerint körvonalazta a szövetségi állam, vagy amint már ekkor nevezték, a *Szovjetunió* megalakulásának jelentőségét és módját.

A párt a konföderációs terveket szintén elvetette, s a kaukázusi köztársaságok kollektív képviselte mellett döntött. Az össz-szövetségi szovjetkongresszus, amelyen minden köztársaság képvisellet kapott, elfogadta az eléje terjesztett tervezetet, és megszavazta a Szovjetunió megalakulásáról szóló világtörténelmi jelentőségű határozatot.

Közben azonban Lenin – amennyire betegsége engedte – egyre behatóbban megismerkedett az egyesülés és a Kaukázusontúli Föderáció előkészítésének eseményeivel, és újabb adatok birtokába jutott a grúziai erőszakos és törvénytelen lépésekről. A tények elemzése alapján világosan felismerte, hogy az egyesülés időszakában a nemzetiségi kérdésben tapasztalható két elhajlás közül nem a helyi nacionalizmus, hanem a nagyhatalmi orosz sovinizmus jelenti a legfőbb veszélyt. „A nagyorosz sovinizmusnak hadat üzenek életre-halálra” – írta október 6-án a Politikai Iroda tagjaihoz intézett újabb levelében. Szeptember 27-i fejtegetéseit továbbfűzve javasolta, hogy az Össz-szövetségi Központi Végrehajtó Bizottságnál oroszok, ukránok, grúzok és más nemzetiségűek felváltva elnököljenek.

Lenin figyelmeztetése nagy hatást gyakorolt a párt- és állami veze-

tökre, szavainak mégsem lett kellő foganatja. Az új szövetségi állam alkotmányának kidolgozása elhúzódott, mert az alkotmány előkészítésével foglalkozó, Sztálin vezetése alatt álló bizottság nem kérte ki megfelelő mértékben a köztársaságok véleményét, ezért hibás javaslattal állt elő. Az összoroszországi szovjetkongresszus is csak általános formában, alapelveiben erősíthette meg a Szovjetunió létrehozásáról szóló szerződést, s az alkotmány kidolgozása és elfogadása váratott magára. Az alkotmányozó munka elvégzésére hivatott bizottságban a szövetségi köztársaságok nem jutottak méltányos képviselőhöz. Ha Sztálin és támogatói több vonatkozásban eleget is tettek Lenin kívánságainak, nem látták be, hogy elméleti és gyakorlati tevékenységük több tekintetben ártott annak az ügynek, amelyet maguk is szolgálni kívántak.

Ez készítette Lenint arra, hogy 1922 decemberének utolsó napjaiban, amikor tollba mondta a párt következő kongresszusához intézett üzenetét, ismét, a korábbiaknál azonban sokkal határozottabban mutasson rá Sztálin és munkatársai hibáira. A nemzeti kérdéssel foglalkozó üzenetrésznek Lenin „A nemzetiségek, illetve az »autonomizálás« kérdésehez” címet adta. Az erre vonatkozó feljegyzések 1922. december 30-án és 31-én születtek, tehát éppen azokban a napokban, amikor a szovjetek kongresszusa jóváhagyta a Szovjetunió megalakulását. A szovjet szövetségi állam létrehozása már tény volt, de Lenin rendkívül fontosnak tartotta a lezajlott nemzetiségpolitikai események értékelését és a megfelelő tanulságok levonását.

December 30-án Lenin a grúz kérdéssel foglalkozott: „Úgy látom, nagyot vétettem Oroszország munkásai ellen, hogy nem avatkoztam be elég erélyesen és elég élesen az autonomizálás hírhedt kérdésébe, amelyet hivatalosan alighanem a szovjet szocialista köztársaságok szövetsége kérdésének neveznek” – kezdődik a feljegyzés. Lenin a továbbiakban megemlítette, hogy beszélt Dzierżyńskivel és Zinovjevvel. „Mindaz, amit a Központi Bizottság által a grúz incidens kivizsgálására küldött bizottság vezetője, Dzerzsinszkij elvtárs elmondott, csak a legnagyobb aggodalomra adott okot. Ha már odáig fajult a dolog, hogy Ordzonikidze fizikai erőszak alkalmazására vetemedhetett (ti. eljárás indult több személy ellen – *D. I.*), amint azt velem Dzerzsinszkij elvtárs közölte, akkor elképzelhetjük, micsoda ingoványos talajra léptünk. Látnivaló, hogy az autonomizálás gondolata gyökerében helytelen és időszerűtlen volt.”

„... Ilyen körülmények között nagyon is természetes, hogy a

»szövetségből való kilépés szabadsága«, amivel mentegetőzünk, csak frott malaszt, s így nem tudja megvédeni a más nemzetiségű oroszországi állampolgárokat az olyan tősgyökeres oroszoknak, az olyan sovinsztla nagyorosznak, lényegében erőszakos gazembernek a támadásától, amelyen a tipikus orosz bürokrata . . .”

Lenin a történekekért elsősorban Sztálint tette felelőssé: „Azt hiszem, ebben végzetes szerepe volt Sztálin hirtelenkedésének és adminisztratív túlbuzgóságának, valamint a hírhedt »szociálnacionalizmussal« szemben érzett dühének. A politikában egyáltalán a düh rendszerint a legrosszabb tanácsadó.”

„Attól tartok – folytatódik a feljegyzés –, hogy Dzerzsinszkij elvtárs, aki azért utazott a Kaukázusba, hogy kivizsgálja ezeknek a »szociálnacionalistáknak« a »bűncselekményeit«, ezúttal szintén csak tősgyökeres orosz érzelmeivel tűnt ki (tudott dolog, hogy az eloroszosodott más nemzetiségűek mindig túlzásba viszik a tősgyökeres orosz érzelmeiket), és hogy egész bizottságának a pártatlanságát eléggé jellemzi Ordzsonikidze »tettlegessége«.”

December 31-én Lenin elméletileg világította meg, hogy különbséget kell tenni a volt elnyomó és a volt elnyomott nemzet, a kis és a nagy nemzet nacionalizmusa között; az előbbivel szemben óvatosságot és bizonyos engedékenységet ajánlott. A feladatokra térve hangsúlyozta, hogy fenn kell tartani a szocialista köztársaságok szövetségét, de feltétlenül elejét kell venni a nemzetiségeket sértő visszaéléseknek. Szigorúan szabályozni kell a nemzeti nyelv használatát a szövetséghez tartozó nemzeti köztársaságokban, és gondosan ellenőrizni kell a szabályok tiszteletben tartását. Ha a bizalom megszilárdítása érdekében szükséges lenne, a soron következő szovjetkongresszuson még azt a hátralépést is meg lehetne tenni, hogy a Szovjetunióknak, mint katonai és diplomáciai szövetségnek fenntartása mellett a köztársasági népbiztosságok ismét kapják vissza hatáskörüket.

A gondolatgazdag feladat-megjelölés egyik különösen tanulságos javaslata: „ . . . példásan meg kell büntetni Ordzsonikidze elvtársat (ezt annál jobban sajnálom, mivel barátai közé tartozom, és külföldön az emigrációban együtt dolgoztam vele), valamint folytatnunk kell vagy újra kezdenünk a Dzerzsinszkij-bizottságok egész anyagának megvizsgálását abból a célból, hogy kijavítsuk az abban kétségtelenül fellelhető temérdek hibát és részrehajló ítéletet. Természetesen Sztálint és Dzerzsinszkijt kell politikailag felelőssé tenni ezért a valóban nagyorosz-nacionalista hadjáratért.”

A XII. pártkongresszust 1923 áprilisára hívták össze. A Népbiztosok Tanácsa elnökének erélyes fellépése Sztálint és munkatársait politikájuk módosítására készítette. Az általuk kialakított határozati javaslat, amelyet a kongresszus is magáévá tett, a fő csapást az orosz nagyhatalmi sovinizmus maradványaira mérte, amelyek – miként a tervezet megállapította – még éltek a központi és helyi szovjet funkcionáriusok, állami vezetők és a nacionalista elhajlók körében. A határozat különös alapossággal tért ki a szovjet államszövetség megteremtésével kapcsolatos feladatokra. Az össz-szövetségi népbiztosságok megalakítását a szovjet államapparátus vizsgájának nevezte, felhívta a párttagságot és a funkcionáriusokat, hogy a szövetségi állam szerveinek kiépítésekor a legmesszebbmenőkig vegyék figyelembe a nemzetiségek érdekeit. Arra az esetre, ha munka közben megsértenék a nemzetiségek jogait, kilátásba helyezte az ilyen módon létrehozott össz-szövetségi szervek felosztatását és újbóli megalakítását. Kimondotta, hogy a Szovjetunió legfelsőbb szerveit úgy kell életre hívni, hogy azok ne csak a szövetkezett népek közös érdekeit, de az egyes népek sajátos érdekeit is képviselhessék. A kongresszusi határozat biztosította, hogy a Szovjetunió – Lenin kívánsága szerint – a proletár internacionalizmus alapján jöhessen létre.

A Szovjetunió alkotmányának kidolgozása

Sztálin a kongresszus után olyan lépéseket tett, amelyek Lenin kritikájának megszívlelésére mutattak. Felkarolta a Nemzetiségek Tanácsának tervét. Az OK(b)P alkotmányozó bizottságában, amely az ő elnöklete alatt végezte munkáját, szorgalmazta a szövetségi köztársaságok jogi garanciáinak tüzetesebb meghatározását. A további események azonban azt bizonyították, hogy nem nézett szembe teljes komolysággal Lenin által megbírált hibáival, nem számolt le következetesen hibás irányvonalával. Amikor például az alkotmány végleges szövegének megvizsgálására került sor, Sztálin főleg a szövetségi, vagyis a közös állami szervek hatáskörét szélesítette ki. Ezt az egyoldalúságot az OK(b)P Központi Bizottsága teljes ülése részesítette bírálatban.

Az alkotmányozó munka és a nemzeti politika alakulása szempont-

jából nagy jelentőségű volt a Központi Bizottságnál a nemzeti területek felelős pártmunkásaival lefolytatott IV. értekezlet (1923 június). Itt a kongresszushoz hasonlóan ismételten kimondották, hogy megengedhetetlennek tartják az alkotmány nagyhatalmi sovíniszta eltorzítását, ugyanakkor visszaverték az ekkor élénkülőben levő helyi nacionalista törekvéseket.

A IV. értekezlet határozata alapján befejezett alkotmánytervezetet 1923 júliusában fogadta el az OSZSZSZK Végrehajtó Bizottsága. A Szovjetunió első alkotmányának végleges megerősítését a Szovjetunió II. összoroszországi kongresszusa mondta ki 1924 januárjában. Az alkotmány érvénybelépésével a szovjet nemzetiségi politika, hatesztendei kitartó munka után végre elérte legfőbb célját: megkezdte működését a soknemzetiségű szocialista szövetségi állam.

Nemzeti-állami építés az OSZSZSZK-ban

Az egyesülési mozgalom időszakában, a Szovjetunió kiépítésével párhuzamosan, a szocialista köztársaságok kormányai egy sereg, viszonylag kisebb horderejű feladatot is megoldottak. Ez a nemzetiségpolitikai „aprómunka” ugyan nem vert széles körű nemzetközi és föderáción belüli hullámokat, de a fontos részletek kidolgozásával mintegy kiegészítette a nagy összefüggésekre tekintő alkotmányozást. A kommunista pártok és a kormányok erőfeszítései a helyi nemzeti-állami építés során főleg két területre irányultak: a szövetséges köztársaságok belső nemzeti viszonyainak további rendezésére, és az államapparátus eredményesebb nemzeti politikát szolgáló átépítésére.

Az OSZSZSZK-ban a Nemzetiségügyi Népbiztosság irányította e tevékenységet. Munkája a többi köztársaságra is kihatott. Segítette és összehangolta a szövetséges kormányok intézkedéseit. A cári birodalomtól örökölt nemzetiségi kérdés megoldása és a szocialista népek kölcsönös bizalma érdekében kifejtett tevékenységével elévülhetetlen érdemeket szerzett. Természetesen a Nemzetiségügyi Népbiztosság szerepének értékelését 1921 és 1923 között vezetőjének, Sztálinnak autonomizálási elképzeléseitől sem lehet elválasztani. A hibák ellenére kétségtelen, hogy sok esetben hasznosan emelte fel szavát a nagyhatalmi vagy helyi nacionalizmussal szemben. Éppen emiatt korainak kell tartanunk a Nemzetiségügyi Népbiztosság 1923. július 7-én történt feloszlását.

Az OSZSZSZK-ban a helyreállítási periódus éveiben folytatódott az autonóm területek és az autonóm köztársaságok kiépítése. 1921-ben Dagesztánban, 1922-ben pedig Jakutföldön jött létre Autonóm Szocialista Szovjet Köztársaság, 1923-ban a Karéliai Munkakommuna átalakult Karél ASZSZK-vá. A Burját-Mongol és a Csuvas-Autonóm Területeket 1923-ban, illetve 1925-ben autonóm köztársaságokká szervezték át. A Hegyvidéki Köztársaságból, amely a polgárháború befejezése után jött létre, ekkor több autonóm terület vált ki, s ezzel kapcsolatban 1924-ben az anyaköztársaságot megszüntették. 1925-re az OSZSZSZK nemzetiségei már tíz autonóm köztársaságban és 13 autonóm területen tömörültek. A nemzeti államisággá szerveződő helyi szovjethatalom befolyása tovább növekedett.

Az új, nemzeti autonómiára épülő közigazgatási beosztás létrehozása közben, a határok megállapításakor és a városok hovatartozásának eldöntésénél nagy nehézségeket kellett leküzdeni. A szovjet szervek általában az etnikai többség elvét alkalmazták, de előfordult, hogy ettől az elvtől el kellett tekinteni. Orenburg városát például, ahol a lakosság többsége oroszokból került ki, nem lehetett kiszakítani a Kirgiz (Kazah) ASZSZK-ból. Ugyanilyen alapon került Kazany a Tatár ASZSZK-hoz, Petrozavodszk pedig Karéliához. Különösen bonyolult feladatot jelentett a több nemzetet egyesítő Turkesztáni ASZSZK elhatárolása.

A közép-ázsiai nemzeti elhatárolás

A turkesztáni nemzetté alakuló népek gazdasági és kulturális fel-emelését szolgáló munka napirendre tűzte a köztársaság nemzeti elhatárolásának problémáját. Mivel a lakosság túlnyomó többsége a török nyelvcsoporthoz tartozó nyelveket beszélte, a köztársaság befolyásos bolsevik funkcionáriusainak egy része – a pán-török burzsoá ideológia hatása alatt – azt ajánlotta, hogy nyilvánítsák a lakosságot török nemzetnek és a köztársaság elnevezését is változtassák Török ASZSZK-vá. Fellépett egy másik csoport is, amely rámutatott, hogy a nyelvi rokonság ellenére a turkesztáni népek különböző nemzeteket alkotnak, s ezen a címen már 1920-ban a nemzeti elhatárolás azonnali végrehajtását követelte. A párt az utóbbi csoport álláspontját elméletileg helyesnek tartotta, de a nemzeti elhatároláshoz bizonyos előkészületi periódust tartott szükségesnek. Sok helyütt ugyanis még

nemzetiségi-törzsi ellentétek is fennállottak, ezek felszámolása időt és türelmes felvilágosító munkát követelt. Meg kellett vizsgálni és ki kellett küszöbölni azokat a konfliktus-lehetőségeket is, amelyek egyrészt a felsőbbrendűség pózában jelentkező üzbég sovinizmust, másrészt a türkmén és kirgiz nacionalizmust újra és újra lánggra lobbantották.

Több éves előkészítés után, 1924-ben a Turkesztáni, a Kazah, a Horezmi és a Buharai Köztársaságok (Horezm 1923-tól, Buhara 1924-től átalakult szocialista köztársasággá) összehangolt intézkedésekkel végrehajtották a nemzeti elhatárolást. A feudalizmus korából fennmaradt, nemzetiségileg kevert lakosságú fejedelemségek helyén két önálló köztársaság jött létre: az Üzbég SZSZK és a Türkmén SZSZK. Megalakult a Tadzsik ASZSZK az Üzbég SZSZK keretében. Megmaradt a Kirgiz (Kazah) ASZSZK (az OSZSZSZK keretében), de kibővült Turkesztán egykori kazah-lakta területeivel és az ekkor megalakult Kara-kalpak Autonóm Területtel. Létrejött még és az OSZSZSZK-hoz került a Karakirgiz Autonóm Terület (a mai Kirgiz SZSZK).

Az Üzbég és Türkmén SZSZK 1925-ben belépett a Szovjetunióba. Ezzel a szövetségi köztársaságok száma hatra emelkedett.

A Belorusz Köztársaság kiszélesítése

A Belorusz SZSZK – megalakulásának idején – csupán a minszki kormányzóság hat járására terjedt ki. A vityebszki és a gomeli kormányzóság többségében beloruszok által lakott vidéke és a szmolenszki kormányzóság túlnyomóan belorusz jellegű járásai az OSZSZSZK keretében maradtak. Belorusszija Kommunista Pártja és a belorusz kormány már 1922-ben akciót kezdett a belorusz nemzeti egység kialakításáért.

A törekvést mind az OK(b)P, mind az OSZSZSZK kormánya támogatta. A belorusz területek egyesítésével szemben azonban ellenállást tanúsított a vityebszki kormányzóság pártbizottsága. A pártbizottság azt állította, hogy a vityebszki kormányzóságban a lakosság már elvesztette belorusz nemzeti öntudatát (a valóságban inkább akkor bontakozott ki!), s egyébként is helyesebb, ha a belorusznál magasabb fokú orosz kultúrkörhöz tartozik.

A legfelsőbb szovjet-orosz kormányzervek visszaverték a vityebszkiek nagyhatalmi sovinszta fellépését, és 1924-ben, tehát már a Szovjetunió fennállásának időszakában, Belorusszijának ítélték a vi-

tyebszki kormányzóságot (három járás kivételével), a gomeli kormányzóságot (öt járás kivételével) és a szmolenszki kormányzóság két járását. Az egyesítés után Belorusszija nemzetiségi megoszlása a következő képet mutatta: 70,4% belorusz, 16,7% orosz, 9,7% zsidó, 2,2% lengyel és 1% más nemzetiségű.

1926-ban Belorusszija megkapta a jelentős belorusz lakossággal rendelkező gomeli és recsicai járásokat, Gomel városával. Befejeződött a szocialista köztársaságokhoz tartozó beloruszok egy államban való egyesítése. A Belorusz SZSZK ekkor több mint ötmillió lakost számlált.

Az Ukrán SZSZK nemzeti politikája

Az Ukrán SZSZK megalakítása után orosz sovinszta elemek azzal vádolták a kommunista pártokat, hogy mesterséges úton kívánják létrehozni a nem létező ukrán nemzetet. Hangulatkeltésük az OK(b)P egyes csoportjainál is visszhangot keltett. A X. pártkongresszuson az OK(b)P vezetősége visszautasította ezeket a hangokat, és rámutatott, hogy létezik ukrán nemzet, s így vele feltétlenül számolni kell.

A nagyhatalmi sovinszta elhajlás veszélye fenyegetett azzal kapcsolatban, hogy az ukrainai párt- és államvezetés ebben az időszakban elsősorban az orosz nemzetiségű bolsevikok közül került ki. Az ukrainai proletariátus többsége ugyanis a forradalom idején még orosz volt, s a szocialista állam vezetői természetesen a munkásmozgalom régi harcosaiból kerültek ki. Ez a helyzet a polgárháborús állapotokból és azok maradványaiból is következett. A helyreállítási időszak nehéz munkájában a párt nem mondhatott le az Oroszországból érkezett bolsevikok segítségéről sem.

Bármennyire is szükségszerűen alakultak így a dolgok, a párt tisztában volt a nemzeti összetétel rossz arányaiból fakadó hátrányokkal és veszedelmekkel. Sztálin a nemzetiségi pártmunkások említett IV. értekezletén Turkesztán után Ukrajnát jelölte meg a szovjet nemzeti politika második gyenge pontjaként, és – bizonyára némi túlzással – kijelentette, hogy az ukrainai államapparátus ugyanolyan távol áll a köztársaság népének nyelvétől és életmódjától, mint a turkesztáni. Amint a körülmények megengedték, a párt mindent elkövetett a vizsgált állapotok felszámolásáért.

Az ukrán kommunisták egy csoportja nacionalista türelmetlenség-

gel követelőzni, vádaskodni kezdett. A felső pártszervekhez küldött levelükben tiltakoztak az ellen, hogy Ukrajnába az orosz kormányzóságokból küldjenek pártmunkásokat és tanács-funkcionáriusokat. Lenin elítélte a beadványt, és követelte, hogy részesítsék pártbüntetésben az ukrán kommunisták e csoportját. Az OK(b)P Szervező Irodája a levél 32 íróját megrovásban részesítette, amiért az „Összukrajnai Forradalmi Bizottság és az UK(b)P Irodájának vezetése alatt végzett hasznos munka helyett mások szapulásával és felelőtlen politizálgással töltik az idejüket.”

Ugyanakkor Lenin és a kommunista pártok rugalmas politikáját bizonyítják a Vinnyicsenkóval lefolytatott tárgyalások. Még 1920-ban történt, hogy Vinnyicsenko, az ukrán nacionalista ellenforradalom egyik vezetője, az ukrán eszerek „Borotyba” című, külföldön megjelenő lapjában cikket tett közzé, amelyben elismerte, hogy a szovjet hatalom kiépíti az ukrán államiséget, és támogatja az ukrán nemzeti kultúrát. Ebből következően nagy tévedésének nevezte, hogy a direktórium idején elhangzott nyilatkozataiban Ukrajnában nem tartotta alkalmazhatónak a bolsevik formákat, és az ukránok nyugati orientációja mellett szállt síkra. Az Ukrajnában is közzétett cikk nagy visszhangot keltett. Az UK(b)P Vinnyicsenko leveléből hatósos fegyvert kovácsolt a nacionalista irányzatok ellen. A szovjet kormánysszervek pedig – Lenin tudtával és beleegyezésével – felajánlották Vinnyicsenkónak, hogy térjen haza és lépjen be az ukrán kormányba. Az emigráns politikus elfogadta az ajánlatot, és konkrét tárgyalások céljából Moszkvába utazott, ahol a párt- és kormánysszervek több vezető tisztviselője fogadta. Vinnyicsenko nem elégedett meg a felkínált tisztséggel, hanem egyeduralomra tört, ezért a tárgyalások a szocialista kormányok sajnálatára megszakadtak.

Az Ukrán SZSZK keretében folyó nemzetiségpolitikai munka egyik fontos állomása a Moldavai ASZSZK 1924. évi megalakítása volt. Az új köztársaság Moldvának a Dnyeszter bal partján levő, szovjet fennhatóság alatt maradt részén jött létre.

A Kaukázusontúli Föderáció fejlődése

A Kaukázusontúli Szocialista Szövetségi Szovjet Köztársaság (KSZSZSZK) párhuzamos munkával hozta létre a helyi nemzeti-közigazgatási apparátust (Azerbajdzsánban például 1923–1924-ben ala-

kíttették meg a Nahicseváni ASZSZK-t és a Karabah-Hegyvidéki Autonóm Területet), valamint a szövetségi vezető szerveket. Az utóbbiak kiépítésekor túlzott centralizmus érvényesült. Ilyen módon jött létre a Kaukázusontúli Kereskedelmi Népbiztosság, a Kaukázusontúli Rendkívüli Bizottság (ZCSK), a Mezőgazdasági Bank és a helyi viszonyok között fontos szerepet játszó Kaukázusontúli Vízgazdálkodási Vállalat.

A KSZSZSZK helytelen irányba kanyarodó nemzeti-állami szervező munkája egyenesen következett abból a tényből, hogy az OK(b)P Politikai Irodája a Dzierżyński-bizottság emlékeztető kaukázusi vizsgálatával kapcsolatban elzárkózott Lenin „A nemzetiségek, illetve az »autonomizálás« kérdéséről” című írásában kifejtett értékeléstől. 1923. január 25-én a Politikai Iroda – a beteg Lenin távollétében – jóváhagyta a Dzierżyński-bizottság jelentését és döntését, de Kujbisev vezetésével még egy bizottságot küldött ki a grúziai helyzet kivizsgálására.

Amikor Lenin értesült a Politikai Iroda döntéséről, azonnal utasítást adott titkárságának, hogy alapos tanulmányozás után terjessze elő a „grúziai incidens” egész iratanyagát. Környezetének kijelentette, hogy ennek alapján kíván felszólalni a kongresszuson. 1923. március 3-án Lenin megkapta a kért anyagokat, de március 6-án állapota annyira súlyosra fordult, hogy többé már nem tudott dolgozni. A további tragikus események megmutatták, hogy Leninnek teljes mértékben igaza volt, amikor a „grúziai incidens” okát a párt nemzeti-ségi politikájának eltorzításában jelölte meg. A Kujbisev-bizottság a helyszínre utazva újabb jelentést tett. Bár ebben nem hatolt a dolgok mélyére, mégis megállapította, hogy a Kaukázusontúli Területi Párt-bizottság hibát követett el a túlzott centralizációval. A Területi Párt-bizottság a felemás jelentést felhasználva, még a Kujbisev-bizottság által feltárt hibákat sem javította ki. A következmények nem maradtak el. 1924 augusztusában Grúziában és Mingréliában nagyméretű felkelés robbant ki. A felkelést leverték. A párt több vonatkozásban levonta a szükséges tanulságokat a komoly figyelmeztetést jelentő grúziai felkelésből. Az események több oldalú elemzése azonban váratott magára.

1922. november 20-án Lenin beszédet mondott a Moszkvai Szovjet teljes ülésén. Ez volt utolsó nyilvános szereplése. Ismételten hangsúlyozta, hogy az új gazdasági politika igazolta a hozzáfűzött reményeket, s kifejezte azt a meggyőződését, hogy a NEP Oroszországból szocialista Oroszország lesz.

1922 decemberében Lenin tollba mondta „Levél a kongresszushoz” című, bizalmas jellegű feljegyzéssorozatát. Erről nemzetiségpolitikai vonatkozásban már megemlékeztünk. 1923 januárjától márciusig hasonló módon elkészítette „Naplójegyzetek”, „A szövetkezetekről”, „Forradalmunkról”, „Hogyan szervezzük át a Munkás-Paraszt Felügyeletet”, „Inkább kevesebbet, de jobban” című cikkeit. Az utóbbiakat a nyilvánosságnak szánta. Utolsó írásaiban összegezte a szovjethatalom ötesztendő történetét, fontos útmutatásokat adott a szocializmus felépítéséhez és az elmaradt Oroszország iparosításához. Lenin programja főleg három feladatot ajánlott a párt és a szovjet nép figyelmébe.

Az első: az ország iparosítása. A villamosítási terv végrehajtása alapján olyan gépesített nagyipart kell teremteni, amely az élenjáró kapitalista országoknál is nagyobb termelékenységet biztosít. Csak a gépipar teremti meg a szocializmus anyagi-technikai alapját.

A második nagy jelentőségű feladatnak a mezőgazdaság átalakítását tartotta. „A szövetkezetekről” című cikkében megvilágította, hogyan kell bevonni a parasztságot a szocializmus építésébe. Lenin döntő fontosságúnak tartotta a szövetkezeti mozgalom széles körű kifejlesztését.

A szövetkezetek lazább, alacsonyabb rendű formáinak (fogyasztási szövetkezetek) segítségével meg kell kedveltetni a társulást, így saját tapasztalatai alapján fokozatosan kell elvezetni a parasztságot a termelőszövetkezetek bonyolultabb, magasabbrendű formáiba. Közben feltétlenül tiszteletben kell tartani az önkéntesség elvét.

A harmadik nagy feladatot a szocialista kultúrforradalom végrehajtásában jelölte meg.

E célkitűzések maradéktalan és nagyobb hibáktól mentes megvalósításának biztosítékait Lenin a szocialista állam egészséges fejlődésében, az államgépezet munkájának javításában, a bürokratizmus elleni harcban, a forradalmi törvényesség megszilárdulásában és a pártegyeség megőrzésében látta.

Behatóan foglalkozott a párt elvi és gyakorlati egységét, ezen keresztül pedig az egész szovjetállamot fenyegető jelenségekkel. A XII. kongresszushoz intézett üzenetében személy szerint jellemezte a párt legkiemelkedőbb vezetőit, és erényeik mellett megvilágította munkásságuk hibás pontjait, amelyek magukban rejtették a pártszakadás vagy a pártpolitika torzulásának veszélyét. Emlékeztette a kongresszust Zinovjev és Kamenyev „októberi epizódjára” s ennek elvi alapjaira. Trockij kétségtelen tehetségének megállapítása mellett figyelmeztetett nem bolsevik tulajdonságaira, önlhitségére, valamint a párt- és államügyek kezelésében megmutatkozó adminisztratív szemléletére. Nem kerülték el figyelmét Buharin marxista szempontból kétes értékű elméleti nézetei és Pjatakov politikai állhatatlanságának jelei sem. Sztálinról szólva megállapította, hogy anióta a párt főtitkára lett (Sztálint a XI. kongresszus után, 1922. április 3-án választották meg erre a tisztségre, korábban a pártban nem volt főtitkári funkció), állami hivatalaival együtt roppant hatalmat összpontosít kezében. Sztálin személyes tulajdonságaiban nem látott biztosítékot arra, hogy ezt az óriási hatalmat mindig kellő óvatossággal használja majd fel. 1923. január 4-i feljegyzéseiben a kongresszus figyelmébe ajánlotta, hogy fontolja meg a „túlságosan goromba” Sztálin áthelezését s azt a lehetőséget, hogy helyette olyasvalakit válasszon főtitkárrá, aki csak egy dologban különbözik tőle: sokkal türelmesebb, lojálisabb, udvariasabb és figyelmesebb az elvtársak iránt.

Lenin külön kiemelte Sztálint és Trockijt, akiket a párt legjelentősebb vezetőinek nevezett, és nyomatékosan rámutatott, hogy a pártnak nagy gonddal kell szemmel tartania e két vezető politikus viszonyát, nehogy személyi síkra terelődő ellentéteik a párt katasztrófájához vezessenek.

A forradalmi törvényesség szigorú betartása és az önkényeskedés lehetőségének kiküszöbölése céljából a Népbiztosok Tanácsának elnöke igen fontosnak tartotta az állami és pártellenőrzés megjavítását és a széles tömegeknek az ellenőrzés munkájába való bevonását. Javasolta, hogy vonják össze a párt Központi Ellenőrző Bizottságát és a Munkás-Paraszt Felügyelet nevű állami szervet.

Lenin utolsó írásában tömör fogalmazásban öltött formát politikai végakarata. A „Levél a kongresszushoz” című feljegyzéssorozatot ezért nevezi a történeti irodalom Lenin „végrendeletének”. Lenin politikai testamentumának aranyfedezete saját párt- és államvezetői tevékenysége volt. Az Októberi Forradalom óta eltelt közel hét esztendő

alatt a szovjet élet alapvető kérdéseinek megoldásában Leniné volt a vezető szerep.

A lenini vezetési „stílus” titka az volt, hogy sohasem saját személyi hatalmával törődött. Politikai vezércsillaga a munkásosztály, a dolgozó nép hatalmának megteremtése volt. Kérlelhetetlen, félelmetes és könyörtelen volt a nép javíthatatlan ellenségeivel szemben. Ilyen esetekben habozás nélkül írta alá a halálos ítéleteket, a börtönbüntetéseket. De mind eközben rendkívül körültekintően és lelkiismeretesen járt el, s távol állt tőle a beteges gyanakvás szelleme. Mélységes emberszeretete volt az a tulajdonsága, mely annyi ellenség közepette egészséges egyensúlyban tartotta gondolkozásmódját. Sokszor még a más világnézetűek, még a politikai barikád másik oldalán levők táborából is képes volt új barátokat szerezni a kommunizmus ügyének. A szovjethatalom körülményei között fontosnak és lehetségesnek tartotta a bizalmatlan vagy ellenséges félrevezetettek elvszerű megnyerését.

Lenin tisztelettel és kiapadhatatlan érdeklődéssel hallgatta meg a munkások, a parasztok és az értelmiségiek véleményét, azokét is, akik távol álltak a párttól. Személyes tömegkapcsolatait – erejét és egészségét nem kímélve – tudatosan fejlesztette, s így vezetői tevékenységét állandóan a tömegek közvetlen ellenőrzésének vetette alá. Másokat is erre intett, s a szocialista demokrácia követelményeinek megfelelően, szüntelenül javítani igyekezett a szovjetek és más népi testületek tevékenységét. Tudta, hogy a szocialista demokrácia további építése, a tömegek politikai iskolázása a szovjethatalom egyik legnagyobb horderejű, folyamatos feladata.

Sohasem szegte meg a szocialista törvényeket. A pártéletben is mindig szigorúan a demokratikus centralizmus alapelveihez igazodott. Különösen tanulságos az a mód, ahogy Lenin a párton belüli (vagy a III. Internacionáléban a kommunista pártok közötti) viták ügyét kezelte. Tisztában volt azzal, hogy a marxista elmélet és módszer tisztaságának megvédése általában elválaszthatatlan az új korszakok új kérdéseinek alkotó jellegű kidolgozásától. Lenin tehát nem volt egyszerűen csak „őrálló”, az írott betűt védelmező marxista. Éppen ezért elképzelhetetlennek, sőt a pártmunka elemi feltételének tartotta, hogy az időszerű problémákban közösségi viták alapján hozzanak döntéseket. A vezető Lenin egyik leglényegesebb megnyilatkozási formája az állandóan vitára kész, sőt a zseniálisan vitázó Lenin volt. A disputákban legjobb barátaival szemben is kendőzetlen szókimondás-

sal élt. Érvelésének szenvedélyessége talán minden vezetőtársát felülmúlta. De a vitából nem csinált személyi ügyet, nem gyűlölködött, nem „lötött vissza”. A hatalom csúcsán eltöltött hét esztendő alatt egyszer sem fordult elő, hogy párton belüli vitatársainak bármelyikét bírói úton vonatta volna felelősségre vagy éppen kivégeztette volna. (Pedig a szűkebb értelemben vett lenini korszakban zajlottak le a legélesebb viták, s a pártellenzék sem Lenin hihetetlenül durva sértegetésétől, sem az inszINUációtól nem riadt vissza.) Az eszmei vitában legyőzött ellenfelekkel szemben emberséges, megértő volt. Nem egyes személyek, hanem téves nézetek ellen harcolt. Alkalmi, párton belüli ellenfelei egy-egy nagy vita után jobb munkatársaivá lettek, mint azelőtt. Lenin körül ezért nem ritkult, hanem egyre jobban kiszélesedett az érdemes szovjet vezetők tábor.

Igaz, hogy a felesleges politizálgatást, a szócséplést, a káros irányba forduló vitákat nem szerette. A leghatározottabban azzal fordult szembe, hogy a párt kollektív döntése után egyes párttagok egyéni véleményük szerint cselekedjenek, külön platformok alapján frakciókat szervezzenek, ilyenformán pedig veszélyeztessék a párt egységét, amely a szocialista hatalom legfontosabb előfeltétele. A pártfegyelem megsértőinek, az internacionalizmus megszegőinek Leninnél nem volt nagyobb ellenfele.

Értette a módját, hogyan neveljen a napi feladatok megbecsülésére. Ha valaki félvállról veszi a soron következő tavaszi vetést – jelentette ki Lenin 1921-ben –, az hasonlatos ahhoz az emberhez, aki nem lépcsőn megy le a negyedik emeletről, hanem egyszerűen kiugrik az ablakon.

Nem ellenezte a szükségesnek mutakozó politikai engedményeket, de mindig tiltakozott az engedmények „vonala” ellen.

Vezetésének következetesen szocialista jellegét és zsenialitását bizonyítja, hogy – a korszak hihetetlen nehézségei ellenére – gazdaságilag és politikailag egészségesen fejlődő szocialista országot hagyott a helyére lépő utódaira.

Hivatalos formában nem került a XII. kongresszus elé a „Levél a kongresszushoz” című feljegyzéssorozat. Közvetve azonban a kongresszus az állami élet és a gazdasági építés terén is helyt adott Lenin több kívánságának. Határozatot hozott a párt Központi Ellenőrző Bizottsága és a Munkás-Paraszt Felügyelet közös szervének megalakításáról, és az egyesült testületek feladatává tette a pártegység védelmezését, a párt- és állami fegyelem, valamint a forradalmi törvényes-

ség feletti éber őrökdest. A Központi Ellenőrző Bizottság a Munkás-Paraszt Felügyelet néven egyesült szervezet elnökévé Kujbisevet választották.

A Központi Bizottság tevékenységéről szóló határozat aláhúzta a gazdasági vezetés megjavításának fontosságát, de elutasította azoknak az ellenzéki köröknek a véleményét, amelyek – a szmenovehizmushoz hasonlóan – a NEP-et a kapitalizmushoz való visszatérésként, a szocialista alappozíciók feladásaként értelmezték.

Buharin, Szokolnyikov és mások a kongresszus előtti időszakban az állami külkereskedelmi monopólium felszámolását kérték. A kongresszus restaurációs jellegű nézetnek bélyegezte javaslatukat, és jóváhagyta a monopólium rendszerét. Hasonlóképpen elvetette a párt Trockijnak és követőinek a döntő fontosságú iparágak külföldi concessziójával kapcsolatos terveit.

Trockij a kongresszuson elhangzott előadói beszédében a nagyüzemek deficitese munkájára hivatkozva, javasolta a Putyilov-gyár, a brjanszki gyár és más nagyüzemek bezárását. Az ipar fejlesztését oly módon kívánta megoldani, ami feltétlenül a parasztság erőforrásainak kimerítéséhez vezetett volna. (Ebben az értelemben írt a „Pravdá”-ban az ipar „diktatúrájának” jelszaváról.) A küldöttek élesen bírálták Trockij eszmefuttatásait. Az Októberi Forradalom óta ez volt az első kongresszus, amelynek munkájában Lenin személyesen nem vett részt.

A gazdasági helyreállítás nehézségei

1923 végén a népgazdaság minden ágában fellendülés mutatkozott. A gabona vetésterülete, amely 1922-ben csak 66,2 millió hektárra rúgott, 1923-ban elérte a 78,6 millió hektárt. 1923 decemberére a nagyipar munkáslétszáma megközelítette a háború előtti munkáslétszám 60%-át.

Az ipar termelése azonban távolról sem elégítette ki az ország szükségleteit. 1923 végén több mint egymillió munkanélküli volt a Szovjetunióban. Zavarok mutatkoztak a kereskedelemben. Az iparcikkek ára aránytalanul magasabb volt, mint a mezőgazdasági terményeké („agráröllő”). A gabonát és a takarmányt például 33%-kal olcsóbban, a textil- és bőrárakat pedig háromszor-négyszer annyiért adták el, mint a háború előtt. Csökkent a szovjet pénz vásárlóereje.

Csak az ipari üzemek között és a nagykereskedelemben számoltak a hivatalos árak szerint.

1923. december 24-én a párt Központi Bizottsága határozatot hozott a gazdaságpolitika soron levő kérdéseiről. 1924. február 29-én csökkentették az iparcikkek árát. Az „agrárrolló” ezzel nem tűnt el egy csapásra, de lényegesen mérséklődött (átlagban 29%-kal), majd a következő évek gazdaságpolitikai intézkedései nyomán tovább szűkült.

1924 februárjában befejeződött az 1922-ben még stabil fizetőeszközként bevezetett, de azóta elértéktelenedett papírpénzek (cservonyec) kibocsátása, és forgalomba kerültek az aranyfedezettel biztosított 1, 3 és 5 rubeles szilárd értékű bankjegyek, valamint az új ezüst és réz váltópénzek.

A népgazdaság vezetésének megszilárdítása céljából 1924 februárjában Dzierżyńskit nevezték ki a Legfelső Népgazdasági Tanács elnökévé.

A gazdasági visszasságokat tetézte, hogy 1923 októberében a Trockij köré tömörülő ellenzéki csoportok benyújtották a „46-ok nyilatkozatának” nevezett antileninista platformjukat, s ezzel új vitát kényszerítettek a pártra. A „46-ok” között találjuk a „munkásellenzéseket”, a „baloldali kommunistákat” és más, korábban széthullott ellenzéki csoportok több képviselőjét. Az ellenzék azzal vádolta a Központi Bizottságot, hogy politikájával katasztrófába dönti az országot. Helytelenítették az iparcikkek árának leszállítását, követelték a parasztság fokozott megadóztatását, sőt – Trockij korábbi javaslatának megfelelően – a deficit üzemek bezárását.

Trockij bürokratizálódással vádolta a Központi Bizottságot, és a régi bolsevik gárda elfajulására célozgatott. A párt fiatal tagjainak hízelegve, igyekezett szembeállítani őket az idősebb vezető garnitúrával. A pártapparátus elleni kirohanásaiban alaposan kihasználta Sztálin tevékenységének helytelen mozzanatait. Trockij a X. kongresszus határozatát megszegve, a Központi Bizottság megkerülésével levelet intézett a körzeti pártszervezetekhez, s ebben a párton belüli frakciók és csoportok szabadságát követelte.

A párt a Központi Bizottság irányításával visszaverte a trockisták támadását. A XIII. pártkonferencia (1924. január 16–18) kispolgári elhajlasként, élesen elítélte a trockista ellenzék állásfoglalását. A konferencián egyebek közt erősen helytelenítették, hogy Trockij, bár maga is tagja volt a Politikai Irodának, a pártvezetéstől független

ellenzékinak tüntette fel magát. Ebben az időben Zinovjev, a petrográdi pártbizottság titkára, a Komintern elnöke és Kamenyev, a moszkvai pártszervezet titkára is Trockijjal szemben foglalt állást.

Nemzetközi bonyodalmak

1922 novemberében a Törökországgal kötendő békeszerződés előkészítésére nemzetközi konferenciát hívtak össze Lausanne-ban. Annak ellenére, hogy a Szovjetunió közvetlenül érdekelt volt a közeli kérdésekben, a szovjet küldöttség csak a tengerszorosok ügyének megtárgyalásában vehetett részt. A szovjet diplomaták a Közel-Kelet demokratikus megbékélésének programját tárták a konferencia elé, és következetesen védelmezték a török nemzet szuverenitását.

A kapitalista hatalmak igyekeztek megakadályozni, hogy a szovjet küldöttség a világ közvéleménye előtt ismertesse a Szovjetunió békepolitikáját. A konferencia munkáját megszakították. Lausanne-ban egy fehérgárdista emigráns meggyilkolta V. V. Vorovszkijt, a szovjet küldöttség tagját. A merénylettel csaknem egy időben nyújtották át a Népbiztosok Tanácsának az angol kormány jegyzékét (Curzon-jegyzék), amely ultimátumszerűen követelte, hogy Perzsiából és Afganisztánból hívják vissza a Szovjetunió hivatalos képviselőit; adjanak kártérítést a Szovjetunióban kivégzett angol kémek hozzátartozóinak stb. A jegyzéknek az angol hajóhad balti-tengeri, fehér-tengeri és a murmanszki partok előtt végrehajtott hadgyakorlatával kívántak kellő nyomatékot adni.

A szovjet kormány nem hátrált meg; elutasította az elbizakodott ultimátumot. Ugyanakkor kifejezte készségét a nemzetközi kérdések békés rendezésére. A szovjet nép nagy tiltakozó mozgalommal felelt a Curzon-jegyzékre. A Nemzetközi Munkássegély felhívására a demokratikusan gondolkodó emberek sok helyütt felemelték szavukat a kitörőfélben levő háború ellen. Angliában nagy visszhangot keltett a Kommunista Párt Végrehajtó Bizottságának kiáltványa. Berlinben Vorovszkij holttestének átszállításakor több mint 150 000 munkás gyűlt össze a Sziléziai pályaudvarnál.

Az „ultimátum-politikával” a szovjet kereskedelmi kapcsolatok kiterjesztésében érdekelt angol üzleti körök is elégedetlenkedtek – a Szovjetunió ebben az időben már 28 országgal kereskedett. A „keményfejúek” mereven szovjetellenes politikája csődöt mondott.

E külpolitikai kudarcnak is része volt abban, hogy Bonar Law brit kormányfő lemondott tisztségéről. Curzon 1923. május 29-én kelt jegyzékében már utalt a szovjet kormány „békeszeretetére”.

A lausanne-i konferencia munkájának második szakaszában a szovjet küldöttség nem vett részt az üléseken. Amikor azonban a fekete-tengeri szorosokról szóló konvenció megkötésére került sor, az antant-hatalmaknak mégis fel kellett kérniük a szovjet diplomatákat a konvenció aláírására.

Lenin halála

1924. január 21-én nagy veszteség érte a szovjet népet és a haladó emberiséget; hosszas betegség, az agy véredényeinek elmeszesedése következtében elhunyt Lenin. Az OK(b)P Központi Bizottsága által ez alkalomból kiadott közlemény részletesen méltatta a bolsevik párt alapítójának, a szovjetállam irányítójának és a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom elismert vezérének elévülhetetlen történelmi érdemeit. Lenin halála rendkívül nagy részvétet keltett a szovjet dolgozók millióiban. Emlékének megörökítésére a Szovjetunió II. összszövetségi szovjetkongresszusa, amely január végén ülésezett, elrendelte műveinek új kiadását, a Lenin-mauzóleum felépítését, Petrográd nevét pedig Leningrádra változtatta.

Január 27-én a Vörös téren tartották Lenin temetési szertartását. A szovjetország minden szögletében gyászpompával emlékeztek meg a nép szeretett Vlagyimir Iljicsének utolsó útjáról. A nemzetközi munkásosztály ötperces munkamegszakítással rótt le kegyeletét. Ezekben a napokban több mint 200 000 szovjet munkás kérte felvételét a pártba.

A temetés előestéjén Sztálin a maga és a Központi Bizottság nevében esküt tett Lenin végakarátának teljesítésére. A Népbiztosok Tanácsának új elnökévé A. I. Rikovit választották, aki az Októberi Forradalom után belügyi népbiztosként, majd a Legfelső Nép gazdasági Tanács elnökeként tevékenykedett. Helyettese Kamenyev lett. Az OK(b)P élén rövid ideig elsősorban egy szűkebb vezető csoport („trojka”), Sztálin, Zinovjev és Kamenyev kezébe került a politikai élet irányítása. Az utóbbiak ekkor még szemben álltak Trockijjal és követőivel.

1924 májusában tartották a párt XIII. kongresszusát. Határozatai Lenin végakarátának teljesítésére és a párt egységének megerősítésére irányultak. A kongresszus figyelme mindenekelőtt a munkásparaszt szövetség problémái, a falu és a város közti kapcsolatok megjavítása felé fordult. Az áruellátás fokozása érdekében kimondotta a könnyűipar fejlesztésének szükségességét. Az elfogadott határozat azt is hangsúlyozta, hogy a szocialista gazdaság alapjainak megteremtése érdekében döntő fontosságú a nehézipar fejlesztése. Jóváhagyták a Belkereskedelmi Népbiztosság felállításának tervezetét. Az új Népbiztosság legfőbb feladata a piac meghódítása, a magánkereskedelem kiszorítása lett. A mezőgazdasági politikában a szövetkezeti mozgalom további kibontakoztatása mellett döntöttek.

Lenin javaslatának megfelelően kiszélesült a Központi Bizottság. A kongresszus jóváhagyta a XIII. pártkonferencia határozatait, és elítélte a Trockij által vezetett ellenzék platformját. A küldöttek megvitatták Lenin politikai „végrendeletét” (ezt Krupszkaja adta át a kongresszusnak) és a „Levél a kongresszushoz” című írást. Lenin javaslatának eleget téve megfontolták azt a lehetőséget, hogy Sztálint áthelyezzék és helyette mást válasszanak főtitkárrá. A vita után a kongresszus úgy döntött: abban a reményben, hogy Sztálin megszívleli a lenini kritikát és változtat magatartásán, továbbra is meghagyja őt tisztségében. Kamenyev és Zinovjev is támogatták Sztálin főtitkárságát. A kongresszus Sztálinra vonatkozó döntésében figyelembe vette azokat az érdekeket, amelyeket a párt főtitkára a trockista és más antileninista csoportok, valamint a burzsoá nacionalisták ellen vívott harcban szerzett.

A trockisták felől fenyegető veszély a XIII. kongresszus után sem múlt el. Trockij felhasználta Lenin halálát, és hadjáratot kezdett a Központi Bizottság lenini többsége ellen. 1924 októberében, „Október tanulságai” címmel kiadott füzetében kísérletet tett arra, hogy a leninizmust trockizmusra cserélje fel. Elferdítette a bolsevik párt és Lenin szerepét az Októberi Forradalom győzelmében. Ismét kifejtette a „permanens forradalom” elméletét, amely lényegében tagadta a szocializmus egy országban történő felépítésének lehetőségét, és inkább a nyugati országok forradalmi mozgalmától várta az oroszországi problémák megoldását. A pártdemokrácia helyreállításának ürügyén

ezúttal is a párton belüli frakciók és csoportosulások szabadságát követte.

Sztálin a „Leninizmus alapjai” című, 1924 elején megjelent cikke után ez év decemberében „Az októberi forradalom és az orosz kommunisták taktikája” címet viselő tanulmányában és más írásaiban – több leegyszerűsítő megállapítástól eltekintve – meggyőző erővel bizonyította be, hogy Trockij javaslatai nem egyeztethetők össze a marxizmus–leninizmussal és az ország érdekeivel.

A Kozponti Bizottság lenini többsége a vitában határozottan Sztálin mellett foglalt állást, köréje tömörült. Trockij 1925 januárjában lemondott a hadügyi és tengerészetügyi népbiztosi tisztségéről, de megtartotta a párt Politikai Irodájában elfoglalt helyét. Belügyi és tengerészetügyi népbiztossá, valamint a Forradalmi Katonai Tanács elnökévé M. V. Frunzét, a polgárháború kiváló parancsnokát nevezték ki.

Sztálin a XIII. kongresszus idején és a következő hónapokban azt a benyomást keltette, mintha megszívelte volna Lenin intelmeit. A trockizmus elleni harcban elért sikereit, személyes tekintélyének növekedését mégis arra használta fel, hogy fátyolt borítson azokra a hibákra, amelyekért Lenin „végrendeletében” és másutt is joggal bírálta. S abban a mértékben, amint az antileninista csoportok ellen folyó harc és a szocializmus építésének sikerei erősítették Sztálin népszerűségét és befolyását, az államférfi egyre kevésbé számolt Lenin figyelmeztetésével. Túlbecsülte saját érdemeit a sikerekben és tévedhetetlennek tartotta magát. A pártélet lenini normáitól idegen személyi kultuszt honosított meg személye körül, majd a nagyfokú központosítást igénylő történelmi körülményekkel visszaélve, rendszeresen megsértette a pártdemokráciát és a szocialista törvényességet. A sztálini önkény fokozatos kialakulása – a szovjethatalom nagy sikerei ellenére – nem tette lehetővé Lenin tanításainak maradéktalan hasznosítását, s ezáltal megkönnyítette az antileninista pártellenzék, a trockisták és a burzsoá nacionalisták helyzetét. Nem kétséges, hogy a párt sokkal hamarabb befejezhette volna ellenfeleinek eszmei megsemmisítését, ha nem játszik ezek kezére a sok tekintetben önkényeskedő, bürokratizálódó sztálini vezetés.

1925-ben az ipar termelési eredménye elérte háború előtti eredményének háromnegyedét. A villamosítás a GOELRO-tervben előírt ütemben haladt. Az erőművek több villamos energiát adtak az országnak, mint 1913-ban. Az iparban és a kereskedelemben fokozatosan háttérbe szorult a magánszektor. 1924–1925-ben a szocialista szektor az iparban 81%-ra, a kereskedelemben 75%-ra emelkedett. A nehézipar azonban még mindig elmaradt – a termelés színvonala a háború előttinek 70%-a körül mozgott.

Némileg megjavult a munkásosztály anyagi helyzete: megszűnt az ipari munkások anyagi okokból történő vidékre költözése, deklasszáldása. 1926 januárjában az ipari munkásosztály létszáma az 1914. évi 90%-ára rúgott. A munkabér 1925-ben a háború előtti 94%-áig emelkedett. A munkaidő átlagban 7,6 órára csökkent (1913-ban 9,6 óra).

1925-ben a vetésterület megközelítette a háború előttit. Az állattenyésztésben túlhaladták az 1916. év színvonalát. A szegény- és középparasztság előnyös feltételű hiteleket vehetett fel. 1925-ben a falusi társulások összes változataiban 6,6 millió parasztgazdaság egyesült. Fejlődött a termelőszövetkezeti (kolhoz) mozgalom. 1925-ben 294 000 parasztgazdaság összefogásával 22 000 kolhoz működött. Igaz, hogy a termelőszövetkezetek útját ekkor még csak az ország parasztgazdaságainak 1,2%-a választotta, de a jól működő kolhozok példájának jelentősége messze túlnőtt a termelőszövetkezetek százalékarányán.

1923-ban a szovjet kormány rendeletet hozott a széles körű hazai traktorgyártásról. A moszkvai gépkocsigyárnak, a kolomnai gépgyárnak, a petrográdi Vörös Putyilov-üzemnek és a harkovi mozdonygyárnak a rendelet értelmében évente 3400 traktort kellett adnia az országnak. 1926-ban 14 000 traktor dolgozott. A falusi szocialista építés kibontakoztatása érdekében 10 000 kommunista és komszomolista utazott vidékre.

Az „elismerés éve”

1924. február 1-én Anglia diplomáciai kapcsolatokat létesített a Szovjetunióval. Február 7-én Olaszország szánta el magát hasonló lépésre. Ezután 36 nap leforgása alatt Norvégia, Ausztria, Görögor-

szág és Svédország is elismerte a Népbiztosok Tanácsát. Franciaország még viszonylag hosszú ideig ragaszkodott az intervenció felújításának merev politikájához, így csak több hónappal a realisabb angol kormány után, 1924 végén létesített diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. Franciaország példáját hat ország követte.

1924 májusában a Szovjetunió és Kína között is kiépült a normális diplomáciai összeköttetés. Az ekkor kötött szovjet-kínai szerződéssel Kína – újabb történelme során – első ízben kötött olyan megállapodást, amelyben egy nagyhatalom egyenrangú félként kezelte. A szovjet kormány ismét semmisnek nyilvánította a cárizmus idején egyenlőtlen alapon létrejött orosz-kínai szerződéseket, valamint a cári Oroszország és más államok között Kína nemzeti szuverenitását érintő megállapodásokat. Lemondott az orosz koncesszióról, a századeleji boxerfelkelés következtében járó kártérítési igényről, a területenkívüliségről és a konzuli törvénykezésről. A Kelet-Kínai Vasútvonal, amely korábban a cári Oroszország tulajdonában volt, most a két állam közös igazgatása alá került. A Szovjetunió beleegyezett, hogy Kína nemzeti tőkéje segítségével megvásárolja ezt a vasútvonalat.

A katonai reform

1925 májusában tartották meg a Szovjetunió III. szovjetkongresszusát. A kongresszus munkájának középpontjában a Frunze nevéhez fűződő katonai reform állott. A jóváhagyott reform következtében a Vörös Hadsereg lényegében állandó, reguláris hadsereggé változott, amely azonban helyenként még felhasználta a polgárőrség (milícia) egységeit is. E vegyes rendszer lehetővé tette, hogy a lehető legkisebb anyagi ráfordítással, mégis szakszerűen oktassák a sorköteles évfolyamokat. Megkezdődött a hivatásos tisztek képzése. A tisztikar politikai színvonalának és társadalmi összetételének javulása megengedte az egyszemélyi parancsnoklás bevezetését. A politikai biztosokat felmentették a parancsnoki kar harcászati, adminisztratív és gazdasági jellegű tevékenységének ellenőrzése alól. A pártmunka és a politikai munka irányítása továbbra is a biztosok feladata maradt. 1925 szeptemberében „A kötelező katonai szolgálatról” megjelent törvény részletezte a hadsereg életében bekövetkezett változásokat.

Frunze 1925. október 31-én meghalt, így nem sikerült teljesen

Lenin előadói beszédét
tartja az új gazdasági
politikát megalapozó
X. pártkongresszuson
(1921)

Szovjet diplomaták
Genovában.
Balról V. V. Vorovszkij,
Litvinov és Csicserin
(1922)

Lenin a ravatalon (1924)

Moszkva búcsúzik Lenintől

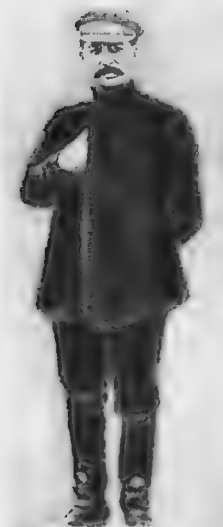
A moszkvai ifjúság a lenini eszínék végrehajtásának jegyében,
lenini jelszavak alatt vonult fel 1924. május 1-én

Zinovjev,
a III.
Internacionale
Végrehajtó
Bizottságának
első elnöke

Dzierżyński (Dzerzsinszkij) és Kirov
Leningrádban (1926)

Sztálin,
a bolsevik part
főtitkára

A húszas évek vezető szovjet politikusainak
egy csoportja. Az asztalnál, balról jobbra
Szokolnyikov, Pjatakov (áll). Buharin.
Kamenyev, Kurszki

befejeznie a katonai reform munkáját. Helyébe Vorosilovot nevezték ki hadügyi és tengerészetiügyi népbiztossá és a Forradalmi Katonai Tanács elnökévé.

Az iparosítás programjának elfogadása

1925 decemberében a XIV. pártkongresszus végleg az iparosítást jelölte meg a szocializmusért folytatott harc legfőbb soron levő feladatának. A Központi Bizottság Sztálin által előterjesztett beszámolója, a lenini eszméknek megfelelően, részletesen kifejtette azt a gondolatot, hogy a Szovjetunióban a kapitalista környezet ellenére is fel lehet építeni a teljes szocialista társadalmat.

A beszámoló alapvető tétele ellen ezúttal Zinovjev, Kamenyev és az általuk létrehozott ún. „új ellenzék” lépett fel. Bár Zinovjev és Kamenyev a kongresszust megelőző XIV. pártkonferencián megszavazták a szocializmus felépíthetőségéről szóló határozati javaslatot, ez alkalommal elutasító álláspontra helyezkedtek. Az „új ellenzék” – akárcsak a trockisták – az ország gazdasági elmaradottságára és a szovjet munkásosztály csekély létszámára hivatkozva, a tartós kapitalista elszigeteltség viszonyai között reménytelennek tartotta a szocializmus győzelmét a Szovjetunióban. A szocializmus felépítéséről szóló, Lenin által megalapozott elméletet az „új ellenzék” tábora gúnyosan „nemzeti korlátoltságnak” nevezte. A zinovjevista Szokolnyikov azt javasolta, hogy az iparosítás helyett a Szovjetunió továbbra is őrizze meg agrárjellegét és az iparcikkeket külföldről szerezze be. Javaslatának elfogadása szükségszerűen a kapitalista országok nyersanyag-szolgáltató függvényévé tette volna a Szovjetuniót. Az „új ellenzék” különösen azért volt veszélyes, mert elveit látszólag baloldali kritikaként, az internacionalizmus félremagyarázásával és több (rosszul értelmezett) Lenin-idézet bevetésével fejtette ki.

A zinovjevisták a parasztpolitikában is antileninista nézeteket vallottak. A kulákok szerepét felnagyították, a közép- és szegényparasztokeket lekicsinyelték a falu gazdasági életében. A középparaszttal szemben kifejezték bizalmatlanságukat. A szoros szövetségi politika helyett semlegesítésüket ajánlották.

Buharin – aki ekkor a politikai vezetésben Sztálin mellett mintegy helyet cserélt Zinovjevvel és Kamenyevvel –, követőivel együtt ebben az időben nem lépett fel nyíltan a párt politikai irányvonalával szem-

ben. Sztálin a XIV. kongresszuson ezért kijelentette, hogy a trockisták álbaloldali törekvéseivel viaskodó „Buharin mellett vagyunk és leszünk”. Az agrárkérdés terén azonban már ekkor is kitűntek ellenkező előjelű túlzásaik. Még a XIV. pártkonferencia előtt kiadták a „Gazdagodjatok” jelszót, s közben nem tisztázták eléggé, hogy a párt csupán a dolgozó parasztok anyagi helyzetének javítását szorgalmazza. Amíg a zinovjevisták túlozták a kulákok jelentőségét, Buharin és követői lebecsülték a gazdagparasztok oldaláról fenyegető veszélyt.

A kongresszus megbírálta és elvetette Zinovjev, Kamenyev és az „új ellenzék” kapituláns tételeit. Lenin szavaira emlékeztetve határozatilag leszögezte, hogy a Szovjetuniónak minden szükséges adottsága megvan a teljes szocialista társadalom felépítéséhez. Ebből kiindulva jóváhagyta az ország szocialista iparosításának merész, mégis reális programját.

1926 januárjában a Központi Bizottság utasítására Andrejev, Kahunyin, Kirov és Vorosilov Leningrádba utaztak, hogy ismertessék a városi pártszervezettel a leningrádi kongresszusi küldöttség antileninista felszólalásait. A leningrádi pártszervezet abszolút többsége helyeselte a XIV. kongresszus határozatait, és elítélte a Zinovjev-Kamenyev-féle ellenzéket. A pártszervezet még 1926-ban Sz. M. Kirovot választotta meg titkárává. A XIV. kongresszus határozataira támaszkodva, a szovjet nép hozzákezdhetett a szocializmus alapjainak lerakásához.

A szocialista gazdaság alapjainak lerakása (1926—1932)

A szocialista iparosítás erőforrásai

A burzsoázia hatalmának megdöntése után a szovjetország politikai berendezése egy egész történelmi korszakkal megelőzte a kapitalista államokat. A leghaladóbb politikai rendszer azonban elmaradott technikai-gazdasági alapra támaszkodott. Ezt az ellentmondást csak az ország szocialista iparosításával, a gépi nagyipari termelés kifejlesztésével lehetett feloldani. A szovjet állam és a szovjet nép 1926-tól harcot kezdett a szocialista iparosítás megvalósításáért.

Az iparosítást a kapitalista fejlődés megszokott útjától eltérően, a nehézipar fejlesztésével kellett kezdeni. A nagy vállalkozás óriási költségeit a belső felhalmozás útján fedezték. Erre a célra igénybe vették az államosított ipar, a hitelintézetek, a külkereskedelem és a közlekedési vállalatok hasznának tekintélyes részét.

A feudális eredetű nagybirtokok felszámolása után javult a parasztság adózóképesége, ami lehetővé tette, hogy számottevő segítséget nyújtson az állam össznépi érdekeket szolgáló munkájához. A szovjet adópolitika ezúttal is igénybe vette a parasztság gazdasági erejét, de elutasította a parasztok túlzott adóztatására vonatkozó trockista javaslatokat.

1926 áprilisában a párt Központi Bizottsága és az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság nagyszabású takarékosági mozgalmat indított. Az iparosítás és a szocializmus alapjainak lerakásával járó egyéb feladatok átmenetileg nagy anyagi lemondást követeltek a lakosságtól. A szovjet nép felismerte a kormány célkitűzéseinek jelentőségét, és lelkesen, forradalmi hazafiságtól fűtve, önfeláldozóan segítette a szocialista építést. 1926 szeptemberében néhány nap leforgása alatt túljegyezték a 30 millió rubel értékben kibocsátott államkölcsönt. 1927-ben a 200 millió rubel értékben kibocsátott iparosítási kölcsönt hasonlóképpen fogadta a nép. Az ellátási nehézségek miatt 1928 végén több városban bevezették a kenyérjegyet, 1929 második felétől kezdve

pedig mindenütt megállapították a kenyér- és cukorfejadagokat. Ezt a rendelkezést később más élelmiszerekre és több iparcikkre (cipő, ruha stb.) is kiterjesztették.

A szovjet szervek munkájának átépítése

A nagyszabású tervek megvalósítása a szovjet állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciójának kiszélesülését tette szükségessé. A kormány intézkedései elevenné tették a szovjetek életét, megjavították az államgépezet összetételét és munkamódszerét. A bekövetkező személyi változások a párton belül kibontakozó vitákkal is kapcsolatban álltak.

Az 1927–1928-as gazdasági évben 14 500 munkás hagyta el munkapadját, hogy ettől kezdve az ingadozó állami hivatalok felelős beosztású irányítójaként tevékenykedjenek.

1926-ban, Dzierżyński halála után, Kujbisevet nevezték ki az Össz-szövetségi Népgazdasági Tanács elnökévé. A GPU élére Dzierżyński helyett Menzsinszkijt állították. A Kül- és Belkereskedelmi Népbiztosság vezetését az ingadozó Kamenyev helyett A. I. Mikojanra bízta.

1927 júniusában az Állami Tervhivatalt felmentették a tervezéssel közvetlenül össze nem függő ügyek intézésétől.

A szovjetek munkáját hatásosabbá tette az ország új közigazgatási beosztása. A cári Oroszország legszűkebb közigazgatási egysége, a *volosztj* helyébe a körzetet (a *rajont*) állították, amely a volosztynál nagyobb területet ölelt fel. A körzetek kerületekké (*okrug*), a kerületek pedig területekké vagy vidékekké (*oblaszty, kraj*) egyesültek.

Különösen az 1926, majd 1927 elején lezajlott választások élénkítették a szovjetek munkáját. A polgárháború befejezése óta első ízben került sor nagyobb választási hadjáratokra. A szavazóhelyiségekben többen jelentek meg, mint az előző években. 1926-ban a választásra jogosult munkások és alkalmazottak 57%-a, a parasztok 47%-a adta le szavazatát. (1924–1925-ben a munkások és alkalmazottak 52%-a, a paraszti választók 41%-a szavazott.)

Az 1927. évi választások után ez év áprilisában zajlott le a IV. szovjetkongresszus. Kujbisevnek, a Legfelső Népgazdasági Tanács elnökének beszámolója alapján határozat született az ipar helyzetéről. A kongresszus jóváhagyta a kormány addigi politikáját, és utasítást adott a

Dnyeperi Vízierőmű és a szemirecsjei, vagyis a Balhas-tótól délre elterülő vidékekhez vezető vasútvonal (Turkszib) felépítésére. A Dnyeperi Vízierőmű (Dnyeprogesz) felépítésének gondolata az iparosítás jelképévé vált. A kongresszus felhatalmazta a kormányt, dolgozza ki a népgazdaság fejlesztésének első öt éves tervét.

(Jóllehet, Lenin és a szovjet kormány kezdettől fogva nagy jelentőséget tulajdonított a szocialista építés tervszerűségének, a szocialista és a kapitalista szektor párhuzamossága, a szocialista szektor fejletlensége eleve korlátozta egy általános gazdasági terv összeállításának lehetőségeit. A húszas évek elejétől tehát a villamosítási [GOELRO] program vitt tervszerűséget az ország gazdasági életébe.)

A kongresszus megvitatta Kalinyinnak a mezőgazdaság fejlesztéséről szóló beszámolóját, majd határozatilag megállapította, hogy a mezőgazdaság eredményes fejlődése az iparosítástól függ. A kollektív gazdaságok fejlesztésében a soron levő feladatot a legalacsonyabb rendű társulási formák széles körű kibontakoztatásában jelölte meg.

A honvédelemről szóló határozat, amelyet Vorosilov előadói beszéde alapján fogadtak el, a Vörös Hadsereg harcirepülőgép-kötelékeinek és hadiflottájának kiépítésére hívta fel a figyelmet.

Az iparosítás kezdetei

1925–1926-ban kétszer annyi beruházás jutott az iparra, mint az előző gazdasági évben. 1926–1927-ben kereken egymilliárd rubelt fordítottak ipari beruházásokra.

1926-ban ünnepélyesen felavatták az ország akkor legnagyobb energetikai létesítményét, a volhovi vízierőművet. 1927-ben az ország két és félszer annyi villamos árammal rendelkezett, mint 1913-ban. 1927-ben megvetették a Dnyeperi Vízierőmű alapjait. Ekkor kezdődött a rosztovi mezőgazdasági gépgyár, a Moszkvai Autógyár, a Volga-menti traktorgyár és a más hasonló szocialista óriásüzemek építése. Megindultak a Turkesztán–Szibériai – 1500 kilométeres – Vasútvonal munkálatai. A régi bányákat, különösen a vasérclelőhelyeket kiszélesítették. Fémhulladékgyűjtő-akciókat rendeztek. Az 1926–1927. gazdasági év végén az ipar össztermelése jelentősen felülmúlta a háború előtti színvonalat. Az ipar ekkor 38%-kal részesedett a népgazdaság termelésében (1924–1925-ben 32,4%). A nagyipar gyors fejlődésére mutatott, hogy termelése csupán 1927-ben

18%-kal nőtt. 1927 végén az egész ipar 86%-át már a szocialista szektor képviselte. Az iparosítás sikere a munkásosztály létszámának növekedésében is kifejeződött. Míg 1924–1925-ben 5 448 000 fizikai munkás dolgozott (az idénymunkásokkal és mezőgazdasági munkásokkal együtt), 1926–1927-ben 7 060 000-et számláltak össze, vagyis számuk 29,6%-kal emelkedett. Ekkor azonban még állástalan munkások százezrei vártak munkaalkalomra. A szovjet kormány 1927-ben csökkentette az iparcikkek kiskereskedelmi árát.

Az Októberi Forradalom 10. évfordulója

A nevezetes jubileum építőállványok között találta a Szovjetuniót. Az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottságnak Leningrádban tartott ünnepi ülészakán Kujbisev előadói beszéde felsorolta az elmúlt évtized nagy sikereit. Az ülészak által elfogadott kiáltvány bejelentette, hogy a szovjethatalom második évtizedében a munkaidőt (a munkabér csökkentése nélkül) nyolc óráról hét órára szállítják le, növelik az iskolaügyekre és a lakásépítésre szánt összegeket. (A hétórás munkaidőt ekkor megvalósították. Később a háborús veszély és a feszített ütemű gazdasági építés miatt a kormányzat és a nép kénytelen volt lemondani erről a kedvezményről.) A 10. évforduló tiszteletére a termelésben élenjáró munkások újabb ezrei kérték felvételüket a Kommunista Pártba. Az ünnepségek alkalmából sok külföldi munkásküldöttség kereste fel a szovjet fővárost, ahol ezekben a napokban ült össze a Szovjetunió Barátainak Kongresszusa. 45 országból közel 1000 küldött érkezett.

A trockista–zinovjevista ellenzék eszmei veresége

A XIV. pártkongresszus után az „új ellenzék” nem hagyott fel pártellenes tevékenységével, hanem az antileninista nézetek platformján csatlakozott a trockistákhoz, akiket korábban Zinovjev és Kamenyev élesen támadott. A frakcióharc logikája odavezetett, hogy a trockisták is hajlandónak mutatkoztak elfelejteni: nem sokkal azelőtt még gyűlölködő hangon gúnyolták Zinovjevet és Kamenyevet, amiért azok „trojkát” alkottak Sztálinnal. A trockisták és a zinovjevisták

ták 1926 nyarán létrejött közös blokkja más frakciós csoportok maradványait is magához vonzotta.

A trockista–zinovjevista blokk „ideológiájának” kiindulópontja eredetileg az a burkoltan képviselt kishitű felfogás volt, hogy a Szovjetunió gazdasági elmaradottságánál fogva szükségszerűen rá van utalva a nyugati országok forradalmi mozgalmainak sürgős támogatására, léte a nyugati forradalmi mozgalmak fejlődésétől függ. Történelmietlenül, a reális nemzetközi helyzetet figyelmen kívül hagyva, továbbra is a világforradalom gyors győzelmében bizakodott. A szocializmus felépítését csak abban az esetben tartotta lehetségesnek, ha közben lezajlik a világforradalom. Éppen ezért elutasította a pártnak a szocializmus felépítésére vonatkozó lenini programját, s ehelyett a külpolitikai helyzet élezésében, nemzetközi kalandok kirobbantásában látta a szovjet kormány elsődleges feladatát. A trockisták nem ismerték fel kellőképpen, hogy a Szovjetunió a polgárháború befejezése után a viszonylag békés fejlődés korszakába lépett. A szovjet kormánynak a békés egymás mellett élés lenini eszméjétől vezérelt ésszerű külpolitikai kompromisszumait megalkuvásnak, behódolásnak minősítették. A gyarmati és félgyarmati országok szabadságharcának támogatásakor szűkkeblűen csak a kommunista pártok és csoportok erősítését követelték (Kínában például lehetetlennek tartották a Kuomintang egy részével való hazafias célzatú együttműködést). A belpolitika kérdéseivel kapcsolatban szintén álforradalmi, baloldaliaskodó szólampolitika jellemezte a blokk tevékenységét. A trockisták és zinovjevisták megrágalmazták a pártot és lenini Központi Bizottságát, hogy a NEP-politika végrehajtásával thermidorhoz hasonló, burzsoá–kulák érdekeket szolgáló fordulatot hajt végre.

Az ellenzék vezetői megszegték a pártfegyelmet. Titokban saját Központi Bizottságot, saját területi szerveket és helyi csoportokat állítottak fel. Konspiratív hálózatot építettek ki. Külön tagsági díjat szedtek. Titkos gyűléseket tartottak, ahol kétkulacsos magatartásra szólították fel követőiket arra az esetre, ha felfednék szervezkedésüket. Rendszeresen megsértették a X. kongresszus határozatát, amely megtiltotta a párton belüli frakciózást és csoportok alakítását.

A csupán szavakban baloldali trockista–zinovjevista politika a valóságban közvetlen segítséget nyújtott a jobboldali erőknek. A kishitűség és a defetista tétlenkedés hangulatát árasztotta a népgazdasági feladatokkal birkózó pártszervezetekben, állami intézményekben. Lángra lobbantotta a szovjethatalom ellenségeinek mozgalmát. A fehérgár-

disták, az eszerek és a mensevikek fedezékként és eszközként használták a trockista–zinovjevista blokkot. Trockij, Zinovjev és az ellenzék más vezetői kapcsolatba léptek a külföldi kommunista mozgalom renegátjaival. Rágalmazó irományokkal segítették őket a Komintern, a szovjet állam és az SZK(b)P Központi Bizottsága ellen folytatott harcukban.

A blokk vezetői, látva a párttagság túlnyomó többségének határozott ellenvéleményét és azt a veszélyt, hogy kizárják őket a Központi Bizottságból, két alkalommal is (1926. október 16, 1927. augusztus 8.) nyilatkozatot adtak át a Központi Bizottságnak, amelyben megígérték a frakcióharc beszüntetését. Mindkét esetben megszegték ígéretüket.

A Központi Bizottság az ellenzékkel vívott harcában feltárta a trockista–zinovjevista blokk elméleti nézeteinek és gyakorlati politikájának antileninista, mensevik vonásait. Jó előre figyelmeztette az ellenzéket frakciós tevékenységének várható következményeire. Követelte, hagyjon fel a pártfegyelem és a pártegység megbontásával.

Mivel a blokk újra meg újra megsértette a pártélet szabályait, ismételten őszintétlen magatartást tanúsított, a Központi Bizottság fegyelmi intézkedésekre kényszerült. 1926 júliusában a Központi Bizottság és a Központi Ellenőrző Bizottság együttes ülése elítélte a frakciósok magatartását, kizárta Zinovjevet a Politikai Iroda tagjai sorából, továbbá felhívta az ellenzék figyelmét arra, hogy tevékenysége folytatása esetén minden rendelkezésére álló eszközzel megvédi a pártegységet. Az ellenzék azonban nem szívelte meg a párt vezető szerveinek tanácsát. Három nap múlva, 1926 októberében a Központi Bizottság és a Központi Ellenőrző Bizottság együttes ülése a frakciós küzdelem újabb tényei alapján elhatározta, hogy Trockijt kizárja a Politikai Iroda tagjai, Kamenyevet pedig a Politikai Iroda póttagjai közül. Kimondotta még, hogy lehetetlennek tartja Zinovjev további Kominternbeli tevékenységét.

1926. november 3-án a XV. össz-szövetségi pártkonferencia a trockista–zinovjevista blokk nézeteit a forradalom jellegének és távlatainak megítélésében mutatkozó szociáldemokrata elhajlasként jellemezte, jóváhagyva a Központi Bizottság eljárását. 1926 decemberében a Komintern Végrehajtó Bizottságának bővített ülése megerősítette a pártkonferencia döntését, azt saját határozatának ismerte el. Zinovjev helyett Buharin lett a Komintern elnöke.

Az ellenzék ekkor sem hallgatott a párt szavára, újabb támadásokat intézett a Központi Bizottság és a párt fő politikai irányvonala ellen.

1927 tavaszán és nyarán kiszélesítette szervezkedését: illegális nyomdákat hozott létre, amelyek munkájában a párt egykori, kizárt tagjai és az ellenforradalmárokkal kapcsolatban álló burzsoá elemek is részt vettek. Titkos pártiratokat és rágalmazó cikkeket sokszorosítottak és terjesztettek a lakosság körében. Dezorganizálták a kollektív szerződések megújítását. A munkásság elmaradott részét felhasználva, sztrájkokat igyekeztek kirobbantani. 1927. október 23-án a KB és a KEB újabb együttes ülése megállapította, hogy az ellenzék másodszor is megtevéstette a pártot. A frakcióharcban odáig ment, hogy burzsoá-értelmiségi elemekkel összefogva, szinte új antileninista pártot hozott létre. Az együttes ülés Trockijt és Zinovjevet kizárta a Központi Bizottság tagjainak sorából, és elhatározta, hogy az ellenzéki blokk vezetőinek szakadár tevékenységéről szóló adatokat a XV. pártkongresszus elé terjeszti.

A párt csaknem két éven keresztül türelmes, meggyőző munkával igyekezett érvényt szerezni a pártfegyelem előírásainak. Kiderült azonban, hogy az ellenzéki blokk éppen erre a türelemre épít, a türelmet pedig a gyengeség jelének tekinti. Az Októberi Forradalom 10. évfordulójának ünnepén az ellenzék pártellenes tüntetést rendezett Moszkvában és Leningrádban. A két város munkássága és a párthoz hű tömegek ellentüntetése azonban elsöpörte a trockisták–zinovjevisták kísérletét.

1927. november 14-én a KB és a KEB közös határozata Trockijt és Zinovjevet kizárta a párt tagjainak sorából. Indoklásként megrögzött pártellenes szervezkedésükre hivatkozott, amely immár szovjetellenes tevékenységbe csapott át. Ugyanez a határozat az ellenzék több képviselőjét kizárta a Központi Bizottságból és a Központi Ellenőrző Bizottságból. Azt a kérdést pedig, hogy az ellenzéki elemek frakciós tevékenysége összeegyeztethető-e a párttagsággal, a XV. kongresszus elé utalta.

Trockij és Zinovjev kizárását a külföldi kommunista pártok vezető szervei is helyeselték. Ausztria, Anglia, Németország, az Egyesült Államok és Franciaország kommunista pártjainak központi bizottságai határozatot fogadtak el, amelyben kifejezték egyetértésüket az SZK(b)P Központi Bizottságának határozatával.

1927 decemberében tartották meg a XV. pártkongresszust. A Központi Bizottság Sztálin által előterjesztett beszámolója rámutatott az ellenzék antileninista elméleti nézeteire és gyakorlati tevékenységük pártellenes vonásaira. Rakovszkij, Kamenyev és az ellenzék más jelen-

levő képviselői még ez alkalommal is védelmezni igyekeztek álláspontjukat, és az imperialistákkal való együttműködéssel gyanúsították a Központi Bizottságot. Maguk is kénytelenek voltak azonban elismerni, hogy a párt közvéleménye ellenük fordult. A Központi Bizottság beszámolójáról folyó vitában Andrejev, Kalinyin, Kirov, Mikojan, Jaroszlavszkij és mások szenvedélyes hangon elítélték a trockista–zinovjevista blokk magatartását. A Központi Bizottság lenini többsége elsőprő győzelmet aratott. A beszámolóról elfogadott határozat kimondta, hogy a trockista nézetek propagálása és a trockisták szervezkedése összeférhetetlen a párttagsággal.

Az ellenzék tevékenységét vizsgáló bizottság jelentését Ordzsonikidze ismertette a küldöttekkel. Ezután a kongresszus határozatot fogadott el, amely megállapította, hogy az ellenzék a mensevizmus talajára került, s szovjetellenes taktikájával egy sorba állította magát a proletárdiktatúra országának nyílt ellenfeleivel. Jóváhagyta a KB és a KEB által korábban foganatosított intézkedéseket, kizárta a pártból a trockista ellenzék aktív képviselőit és Szapronov csoportját (az utóbbi a „baloldali kommunisták” és a „munkásellenzékiek” trockista befolyás alá került maradványait egyesítette). A kongresszus utasította a Központi Bizottságot, hogy az eszmei meggyőzés minden eszközével igyekezzék jobb belátásra bírni az ellenzék egyszerű tagjait, de tisztítsa meg a pártot a trockizmus megrögzött híveitől.

Buharin, Rikov és követőik ez alkalommal támogatták a Központi Bizottság és a kongresszus álláspontját. A lenini elvek védelmét megnehezítette, hogy a buharinisták, a trockizmus elleni harc ürügyén, saját helytelen nézeteiket is propagálták.

Hasonlóképpen gyengítette a Központi Bizottság lenini többségének álláspontját, sőt támadó felületet nyújtott a trockistáknak, hogy Sztálin követőinek egy csoportja – az ellenzék inszINUÁCIÓJÁT viszonzva – azzal gyanúsítgatta eszmei ellenfeleit, hogy az imperialisták fizetett ügynökeivé züllöttek.

A XV. kongresszus feltárta a kommunista mozgalomban mutatkozó válságtüneteket, de így is a párt nagy győzelmét jelentette. A trockisták és zinovjevisták elszigetelésével, nézeteik megcáfolásával nehéz akadály hárult el a szocializmus építésének útjából. A pártellenzék veresége egyúttal kedvezően befolyásolta a szovjet külpolitika alakulását.

A szocializmus gazdasági alapjainak lerakása bonyolult nemzetközi helyzetben kezdődött. A kapitalizmus az ideiglenes és részleges stabilizálódás időszakába lépett, amely hosszabb távon mégis újra kiélezte az imperialista ellentéteket.

1926–1927 között a forradalmi apály korszakát új fellendülés váltotta fel. 1926-ban zajlott le az angol bányászok nagyszabású sztrájkmozgalma. 1927 júliusában felkeltek a bécsi munkások. Felszabadító mozgalmak robbantak ki Szíriában, Marokkóban, Indonéziában és más gyarmati vagy függő országokban.

A gyarmati felszabadító mozgalom kiemelkedő jelentőségű eseménye volt az 1924–1927. évi kínai forradalom. A szovjet nép nagyszabású rokonszenvtüntetést bontakoztatott ki. „Ne feledjék el – állapította meg ekkor Szun Jat-szen egyik beszédében –, hogy ott, a szabad Oroszországban adták ki az »El a kezekkel Kínától« jelszót . . . Mi tudjuk, hogy a szovjetek sohasem állnak igaztalan ügy pártjára.” Szun Jat-szen meghívására szovjet tanácsadók csoportja segített megszervezni a kínai Forradalmi Hadsereget. A Szovjetunió élelmiszert és gyógyszereket küldött Kínának.

1925 és 1927 között sok munkásküldöttség kereste fel a szovjet-országot. Az angol szakszervezetek küldöttségének összefoglaló jelentése is kedvezően nyilatkozott a szovjet jóléti intézkedésekről. A korszak érdekes jelensége, hogy a kapitalista országok nyomortól fojtogatott munkásainak néhány csoportja áttelepedett a Szovjetunióba. 1922 és 1924 között 2000 külföldi munkás költözött be, és 17 mezőgazdasági kommunát, gépesített nagyüzemet hozott létre. 1925 végén Csehszlovákiából érkezett nagyobb, jól képzett ipari munkásokból álló csoport, amely vállalta, hogy Frunze közelében iparszerűen megszervezett mezőgazdasági nagyüzemet alapít.

Ebben az időben az angol burzsoázia játszott vezető szerepet a szovjetellenes ármánykodásban. Baldwin és Joseph Austen Chamberlain konzervatív kormánya a II. Internacionálé vezetőinek támogatásával propaganda-hadjáratot kezdett a Szovjetunió ellen. Még az angliai gabonaárak emelkedését is a szovjet kormánynak, a szovjet gabonakivitelnek tulajdonította, holott az elsősorban az angol tőkések kanadai tőzsdespekulációjából következett.

A nyugati nagyhatalmak nemcsak Németországot, Franciaországot és Olaszországot igyekeztek bevonni a szovjetellenes diplomáciai

blokkba (Locarno), de a balti államokat is hasonló jellegű szövetségbe akarták tömöríteni (balti „Locarno”). Felmerült az „északi Locarno” (a skandináv és balti országokat egyesítő blokk), a „balkáni Locarno” és a „közép-európai Locarno” terve. Az angol vezetők 1927 februárjában megszervezték a londoni szovjet kereskedelmi konzulátus ellen intézett, provokációszerű támadást.

1927 áprilisában a kínai angol követ utasítására és az Egyesült Államok, valamint más kapitalista országok diplomatáinak közreműködésével Csang Co-lin katonái és angol tisztek megrohanták a pekingi szovjet követséget. A nemzetközi imperializmus szélsőséges körei arra számítottak, hogy kínai–szovjet háborút robbanthatnak ki. Ilyen körülmények között rendkívül káros lett volna a trockisták javaslatának elfogadása, akik visszacsapásként háborút követeltek Kína ellen.

1927 májusában az angol rendőrség – a szovjet diplomaták állítólagos „felforgató tevékenységére” hivatkozva – behatolt a londoni szovjet követségre és az ARCOS (All-Russian Co-operative Society Limited) angol–szovjet kereskedelmi részvénytársaság irodáiba.

Az angol kormány érvénytelenítette az 1921. évi gazdasági meg egyezést, és megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. Bár Anglia példáját csak Kanada követte, az angol kormány eljárása így is veszélyeztette a békét.

A nemzetközi haladó közvéleményt különösen P. L. Vojkov, lengyelországi szovjet nagykövet meggyilkolása háborította fel. A merényletet egy fehérgárdista hajtotta végre, aki összeköttetésben állt az angol felderítő szervekkel. A gyilkosság után 56 000 lengyel férfi és nő látogatott el a szovjet nagykövetségre, hogy részvétéről és rokonszenvéről biztosítsa a szovjet diplomatákat.

Az imperialisták agresszív politikájával a Szovjetunió a békés egymás mellett élés diplomáciáját állította szembe.

A trockisták visszaszorításának és vereségének időszakában a buharinisták felől is veszély fenyegette a szovjet külpolitika lenini vonalát. Buharin, a Komintern elnökeként, a világszervezetben végzett tevékenységével több vonatkozásban is rossz irányba igyekezett befolyásolni Csicserin külügyi népbiztos és a Külügyi Népbiztosság munkáját. Beszédeivel ártott a Szovjetunió és Németország kapcsolatainak, s ez a szakításra készülő angol kormány dolgát is megkönnyítette. Azonosította Csang Kaj-sek és Csang Co-lin politikáját a törökországi kemalizmussal. Ez objektíve arra vezetett, hogy Buharin lazította

a Szovjetunió kapcsolatait Törökországgal anélkül, hogy megjavította volna a kapcsolatokat Kínával. Ebben az időben Sztálin nem ellen-súlyozta megfelelőképpen Buharin törekvéseit.

Csicserin Lenin halála után is védelmezte a külpolitika lenini elveit. Bátran síkraszállt Sztálin, Rikov és Buharin téves nézetei ellen a nemzetközi politika számos kérdésében. 1927 júniusában Sztálinhoz és Rikovhoz írt levelében megállapította, hogy a megelőző hónapokban a szovjet-német kapcsolatok rovására káros incidensekre került sor. „Ma, amikor a Szovjetunió léte érdekében elsősorban Berlinben kell erősítenünk helyzetünket – írta Csicserin –, egyes elvtársak semmi jobbat sem tudnak kitalálni, minthogy egész munkánkat lerombolják Németország ellen intézett támadásaikkal.” 1930-ban Csicserint felmentették a külügyi népbiztos tisztsége alól. Felmentésének oka nemcsak a betegség volt. Sztálin így torolta meg Csicserin kritikáját. A személyi kultusz időszakában Csicserin nevét és a szovjet diplomáciában játszott kiváló szerepét mesterségesen elfeledtették. Pedig nem utolsósorban Csicserin érdeme volt, hogy az imperialista provokáció-sorozattal szemben a szovjet külpolitika megőrizte hidegvérét, alapvető vívmányait, és ahol tudta, erősítette békés kapcsolatait. 1926-ban semlegességi szerződés jött létre Németországgal, Afganisztánnal; semlegességi és barátsági szerződést kötöttek Litvániával. 1927-ben Lettországgal került sor hasonló jellegű szerződés előzetes megállapodásának aláírására, s ugyanebben az évben sikerült érvénybe léptetni a szovjet-perzsa egyezményt.

1927 novemberétől a Szovjetunió részt vett a Népszövetség leszerelési bizottságának tárgyalásain. Javaslatot terjesztett elő a teljes és általános leszerelésről, majd amikor a kapitalista hatalmak azt elutasították, tervezetet dolgozott ki a részleges leszerelésről. Az imperialisták ehhez sem járultak hozzá. Mégis a szovjet diplomaták eredményes tevékenységét bizonyítja, hogy a Népszövetségben előadott javaslatok érdekében 13 ország csaknem 200 különböző társadalmi szervezete emelte fel szavát.

A Kellogg-paktumot a Szovjetunió és szomszédai korábban külön, egymás vonatkozásában ratifikálták. Most a Szovjetunió, hogy a háború elhárítására mutakozó legkisebb lehetőséget is felhasználja, csatlakozott a Kellogg-paktumhoz, amely tiltotta a nemzetek közti ellentétek háborús megoldását. 1927 végére sikerült elhárítani a Szovjetunió biztonságát fenyegető nagyobb nemzetközi bonyodalmakat.

A békeharcban aratott sikerek ellenére, a nemzetközi helyzet a hon-

védelmi készütség további tökéletesítését követelte meg. 1927-ben a Vörös Hadseregben és a Haditengerészeti Hajóhadnál összesen 586 000 fő szolgált.

Az 1924-ben megkezdett katonai reformot 1927-ben fejezték be. Az iparosítás első eredményei alapján a hadsereg technikai ellátottságában bizonyos javulás mutatkozott. Tökéletesített löveg-, harckocsi- és repülőgéptípusok jelentek meg a szovjet hadsereg fegyvertárában. A párt felhívására 1927-ben mindenütt megrendezték a „Védelem hetét”. Munkásezredeket szerveztek, pénzt gyűjtöttek harckocsik és repülőgépek építésére.

A mezőgazdaság kollektivizálásának programja.

A „gabonaválság”

Az 1926–1927-es gazdasági évben a mezőgazdaság terméseredményei 8%-kal meghaladták a háború előtti színvonalat. A mezőgazdaság fejlődésének üteme azonban elmaradt az ipar mögött. Míg az ipar ebben az évben 18%-kal több árucikket adott az országnak, a mezőgazdaság mindössze 4,1%-kal növelte terméseredményeit. Különösen lassan fejlődött a gabonafélék termesztése. A mezőgazdaság elmaradása szükségszerűen következett a gazdasági elaprózottságból, a parasztbirtokok igen alacsony technikai színvonalából. A falusi társadalomban uralkodó helyzetet foglalt el a középparaszt. Gazdasága fél-fogyasztó jellegű volt: a megtermelt gabonának alig 10%-a került a piacra. A falu elmaradt kistulajdonosi birtokviszonyai és technikai színvonala mind érezhetőbben gátolták a szocialista népgazdaság egészének fejlődését.

A XV. kongresszus – miközben az iparosítás változatlan utemű folytatását javasolta – ezért jelölte meg a mezőgazdaság fokozatos kollektivizálását a falusi pártmunka központi feladataként, és határozottabb politikát igényelt a városi és a falusi kapitalista elemek kiszorítása érdekében.

1927 januárjától 1928 januárjáig 300 millió pud gabonát sikerült begyűjteni. Ez a mennyiség visszaesést jelentett az előző évhez képest, amikor 428 millió pud került az állami raktárakba.

A kulákság kihasználta a rendkívüli helyzetet, és 1927 végén, 1928 elején sajátságos „gabonasztrájkot” szervezett. A kulákság a középparasztság egy részét is magával ragadta. A gazdagparasztsók ellenállá-

sát az államnak rendkívüli eszközökkel kellett letörnie. Az árugabona törvénytelen rejtegetői és „fekete áron” áruba bocsátói ellen az OSZSZSZK büntető törvénykönyvének 107. cikkelye, a szövetséges köztársaságokban pedig a megfelelő köztársasági rendelkezések alapján eljárást indítottak. A rejtegetett gabonát elkobozták, a bűnösöket három évig terjedő szabadságvesztésre ítélték. Az elkobzott gabona 25%-át alacsony áron, hitelre kiosztották a szegényparasztok és a mezőgazdasági munkások között. A párt Központi Bizottsága és a szovjet kormány utasítást adott arra, hogy a rendkívüli intézkedések végrehajtásakor ne érintsék a középparasztok érdekeit és gabonabegyűjtéskor ne alkalmazzák velük szemben a rekvirálás módszereit. Felemelték a gazdagparasztokra rótt adót (a parasztgazdaságok 4–5%-át kitevő kulákgazdaságok fizették a mezőgazdasági adó 30–40%-át). A leggazdagabb kulákokra személyi adót vetettek ki. Korlátozták a gazdagparasztok bér munka lehetőségét, illetve bérleményeit stb. A gazdagparasztok ellen irányuló rendkívüli intézkedések mellett megjavították a falu iparcikkellátását, és felemelték a gabona termelői árát. Mindez lehetővé tette a „gabonaválság” leküzdését. A városok és a Vörös Hadsereg kenyérellátásában megszűntek a legkirívóbb zavarok, sőt tartalékokat is sikerült felhalmozni.

A gazdagparaszttság szovjetellenes harca nem korlátozódott a gabonarejtegetésre. A rendkívüli intézkedések idején gyakran előfordult, hogy ellenséges elemek a pártmunkások, a szovjetek tisztségviselői és a pártonkívüli aktivisták életére törtek. Felgyűjtötták a gabonarakárakat, a kolhozok és szovhozok épületeit. Ukrajnában a gazdagparasztok, vagy az általuk felizgatott személyek, 1928 februárjáig 300-nál több terrorcselekményt hajtottak végre.

A gabonarejtegetés megtörése és az ezekkel kapcsolatos merényletek visszaverése számottevő politikai hatást gyakorolt a szovjet falura. A parasztság jelentős része előtt megnövekedett a szovjet állam tekintélye. A szovjet kormányzat 1927 és 1928 fordulóján aratott győzelme megkönnyítette a mezőgazdaság átszervezésének munkáját, az ellenforradalmi hangulatú kulákság befolyása azonban még ezután sem szűnt meg. A rendkívüli intézkedések végrehajtása közben több helyen nem mozgósították kellőképpen a szegény- és középparaszttságot, másutt a középparasztok egy részét is a kulákok közé sorolták. Az ellenforradalmárok kihasználták az e hibák nyomán támadt elégedetlenséget.

Az osztályharc kiéleződésének bizonyítéka, hogy a burzsoá szakértők viszonylag szűk csoportja, amely csak látszatra fogadta el a szovjet-hatalmat, ez idő tájt úgy érezte, hogy számára is elérkezett a cselekvés órája. A polgárháború tapasztalatai miatt óvakodtak a nyílt harc ki-robantásától, a gazdasági élet szétzilálásával szerették volna ki-robantani az újabb polgárháborút.

1928 elején az állambiztonsági szervek eljárást indítottak a sahti (Donyec-medence) közelében működő bányaüzemek polgári szakértő gárdájának egy csoportja ellen, amely kapcsolatban állt a régi tulajdonosokkal és a külföldi felderítő szervekkel; tudatosan rossz irányba vezette az építkezést; robbantásokat, tüzeket idézett elő; megszegte a munkavédelmi szabályokat, és túrhetetlen munkakörülményeket teremtett, hogy kiprovokálja a munkások elégedetlenségét. 1928 nyarán a Szovjetunió Legfelső Bírósága a sahti-ügy 11 vádlottját golyó általi halálra ítélte, többekre pedig tartós börtönbüntetést mért. A sahti-ügy megmutatta: a pártmunkások és a szovjet funkcionáriusok széles köre abban a téves hitben élt, hogy a polgárháborúban térdre kényszerített osztályellenség többé nem fejthet ki ellenállást. A per fő tanulságát igyekezett megszívlelni a párt és a kormány, amikor megjavította és kibővítette a szocialista szakemberképzést. 1928-ban 1000 kommunistát küldtek tanulni a felsőoktatási intézményekbe.

1928 júniusában, az államgépezet jobb munkája érdekében, a Központi Bizottság kiáltvánnyal fordult „Minden párttaghoz, minden munkához”, hogy „a személyekre való tekintet nélkül”, bátran használják a szocializmus érdekeit szolgáló kritika és önkritika fegyverét. A nagyüzemek ebben az időben védnökséget vállaltak egy-egy állami hivatal munkája felett. Segítséget nyújtottak munkájuk megjavításához, káderkérdéseik megoldásához. 1929 elején országos tisztogatást hajtottak végre az állami intézményekben. A megbízhatatlan és elbürokratizálódott elemek ellen vívott harc során 51 000 hivatalnokot távolítottak el helyéről.

A néptömegek nagy jelentőségű kritikai mozgalmának azonban határokat szabott a mind jobban kibontakozó személyi kultusz. A gazdagparashti szabotázs, a sahti-ügy és az államgépezet munkájában mutatkozó nehézségek idején a párt és a kormány joggal élesztette a forradalmi éberséget, de a tanulságok levonásakor a jogos éberség

A. V. Lunacsarszkij,
művelődésügyi
népbiztos

M. Ny. Pokrovszkij,
a művelődésügyi
népbiztos helyettese,
történész

Szergej
Alekszandrovics
Jeszenyin, költő

Irni-olvasni tanuló parasztok a Csuvas Autonóm SZSZK-ban
a húszas években

D. D. Sosztakovics zeneszerző.
V. E. Meyerhold színhazi rendező.
V. V. Majakovszkij költő. A. M. Rodcsenko
(1929)

Sz. M. Eizenstein
filmrendező (1926)

Gorkij (a kép
jobbszélén)
a moszkvai
autógyárban

Solohov
részleteket
olvas fel
„Csendes Don”
című regényéből
egy gyári
munkásklubban
(1929)

Kalinyin és
Ordzonikidze
a Dnyeperi
Vízierőmű
avatásán
(1932. október)

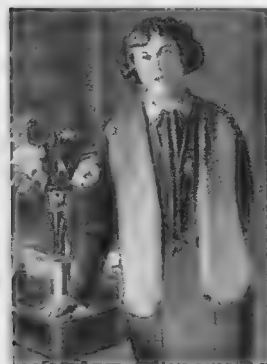
M. V. Frunze hadügyi és tengerészetiügyi népbiztos
(középen)

M. Ny.
Tuhacsevszkij,
1931-től
a hadügyi
és tengerészeti-
ügyi népbiztos
helyettese

Az első öt éves tervek gazdaságpolitikusaiknak
egy csoportja: T. K. Ordzonikidze, V. V. Kujbisev
és J. E. Rudzutak, a Politikai Iroda tagjai (1933)

A. M. Kollontaj,
szovjet
diplomatanő
a harmincas
években

Bljuher
(Blücher),
a Távol-keleti
Hadsereg
parancsnoka,
a Szovjetunió
marsallja
hadgyakorlaton
(1936)

Krupszkaja.
Lenin özvegye
idős korában

Szovjet politikusok egy csoportja
a Los Angelesből közvetlen repülést megkísérítő
Levangyevszkij pilóta fogadásán.
Balról jobbra: V. I. Mezslauk, Rudzutak,
N. Sz. Hruscsov (a mögöttes sorban)
és A. A. Andrejev

A Szovjetunió politikai vezetői szovjet tisztek körében. Az ülő sorban
középen Sztafin, az OK(b)P főtitkára, mellette jobbra Kalinyin,
a szovjetek Végrehajtó Bizottságának elnöke, Sztálintól balra
Vorosilov marsall és Molotov, a népbiztosok tanácsának elnöke

több ízben már alaptalan bizalmatlansággal vegyült. Ha valami, úgy ez könnyíthette meg a pártban mutatkozó újabb elhajlás, a jobboldali ellenzék dolgát.

A jobboldali ellenzék veresége

A mezőgazdaság kollektivizálásának gyorsítása és a „gabonaválság” elhárítása érdekében alkalmazott rendkívüli intézkedések idején Buharin, Rikov és Tomszkij vezetésével jobboldali frakciós csoport alakult a párt vezető szerveiben. Buharin, aki 1918-ban a „baloldali kommunisták” vezéralakja volt, több vonatkozásban megőrizte doktrínér, balos nézeteit; a húszas évek derekától mégis elsősorban jobboldali törekvéseivel okozott gondot a pártnak. A jobboldali ellenzék a gazdag-paraszság ellen irányuló rendkívüli intézkedések megszüntetését követelte a Politikai Irodában azzal az indokolással, hogy a rendkívüli intézkedések szükségszerűen a kulákok karjaiba taszítják a középparasztokat. A gabonakérdést nagyarányú külföldi gabona-behozattal kívánták megoldani. Nem tartották szükségesnek a kollektivizálás meggyorsítását; a kulákok részéről fenyegető veszélyt alábecsülték. Nézeteik alátámasztására azt a tételt állították fel, hogy a szocializmus építése során az osztályharc *állandóan* csökken. Buharin és követői a gyors iparosítás ellen is felléptek, és a nehézipar elsődleges fejlesztése helyett azonnal a könnyűipar bővítését követelték.

A Politikai Iroda többi tagja egyhangúlag elítélte az ellenzék álláspontját, és követelte pártellenes tevékenységének beszüntetését. (A XV. kongresszus után Kalinyin, Kujbisev, Molotov, Rudzutak, Sztálin, Vorosilov és a jobboldali ellenzék három említett vezetője foglalt helyet a testületben.) Buharin és társai – hibáik kijavítása helyett – kapcsolatba léptek a szétvert trockista–zinovjevista blokk egyes tagjaival, közöttük Kamenyevvel, és velük együtt ismételt támadásokat intéztek a párt fő politikai irányvonala ellen. 1929. január 30-án Buharin nyilatkozatban fordult szembe a Központi Bizottság irányvonalával, február 9-én pedig Rikovval és Tomszkijjal együtt újabb deklarációban ítélte el „a parasztság katonai-feudális kizsákmányolásának politikáját”. Buharinék trockista elhajlással vádolták a Központi Bizottságot.

A Központi Bizottság 1929 áprilisában tartott teljes ülése feltárta a jobboldali ellenzék álláspontjának kapituláns, objektíve a tőkés restau-

rációnak kedvező jellegét. A Központi Bizottság rámutatott: nem felel meg a tényeknek, hogy a középparasztság egészében vagy többségében a kulákokhoz csatlakozott volna, sőt a rendkívüli intézkedések sikerét követő időszakban a középparasztság többsége fokozottabban a szovjethatalom felé fordult. A KB tagjai bebizonyították, hogy az élelmezési nehézségeknek gabona-behozatal útján történő „megoldása” csak elodázná a döntést, s ugyanakkor elvonná az iparfejlesztési tervhez szükséges devizakészleteket. Az áprilisi konferencia vitája kétségtelenné tette, hogy az egyetlen lehetséges kiút: a mezőgazdaság mielőbbi kollektivizálása, ellenkező esetben az országot gazdasági csőd, a szovjethatalom bukása fenyegeti. Megállapítást nyert, hogy az adott időszak fő ismérve nem az osztályharc csökkenése, hanem éppen ellenkezőleg, az osztályharc *kiéleződése*. Ennek következtében súlyos politikai hiba az ellenforradalmi érzelmű kulák felől fenyegető veszély leplezése.

Az egészében jó irányú, lenini szellemű kritikát gyengítette, hogy Sztálin és követőinek szűkebb csoportja a vita közben – és még inkább azután – visszajára fordította a jobboldali ellenzék tételét, majd egyre határozottabban arra a következtetésre jutott, hogy az osztályharc a szocializmus építése során *állandóan és szükségszerűen* élesedik. Sztálin ebben a tekintetben nem tudta megvilágítani a buharinisták hibájának lényegét. Nem mutatott rá, hogy a szocializmus sikerei általában csakugyan az osztályharc gyengülése irányában hatnak, de közben mégis lehetnek olyan átmeneti időszakok, amikor éleződik, sőt egyenesen tragikus összecsapásokhoz vezet.

A Központi Bizottság 1929 novemberében tartott teljes ülése ismét megvizsgálta Buharin és társai ügyét. Határozatilag kimondotta, hogy a jobboldali ellenzék nézeteinek propagandája összeférhetetlen a párttagsággal. A jobboldaliak irányítóit eltávolították a vezető párt- és állami tisztségekből. Rikovit felmentették a Népbiztosok Tanácsa elnöki tisztsége alól. Helyébe 1930 decemberében V. M. Molotovot nevezték ki. Buharint a Komintern Végrehajtó Bizottsága leváltotta elnöki funkciójáról; a tisztség átmenetileg betöltetlen maradt. Gyakorlatilag Manuilszkij vette át az elnökre háruló ügyek intézését.

A jobboldali ellenzék felett aratott eszmei győzelem tovább öregbítette Sztálin tekintélyét. Népszerűségét ekkor már mesterségesen is fokozták. 1929 decemberében, Sztálin 50. születésnapján, Moszkva házait és kerítéseit ellepték az államférfi arcképét ábrázoló falragaszok. A kirakatokba szinte kötelező volt kitenni Sztálin mellszobrát. Az ün-

nepi szónokok beszédei sok helyütt csálhatatlan lánghelmeként magasztalták. Mindez sokban különbözött attól, amit a kortársak annak idején Lenin 50. születésnapján tapasztaltak. Lenin szinte harcolt ünneplőivel, Sztálin azonban nem hárította el, sőt igényelte a tömjénezést.

A jobboldali ellenzékkel vívott harc idején a trockista–zinovjevista blokk tagjainak egy része (Radek, Pjatakov, Szokolnyikov, Zinovjev stb.) arra számított, hogy ebben a helyzetben a pártra erőszakolhatja „balos” kalandorpolitikáját. Közeledni kezdtek a párthoz, megbánást színeltek.

A blokk másik, Trockij köré tömörülő csoportja továbbra is a nyílt küzdelmet választotta. Trockij, akit a szovjet kormány 1927-ben kénytelen volt a kazahsztáni Alma-Atába száműzni, új tartózkodási helyén sem hagyott fel pártellenes tevékenységével; kapcsolatot tartott a trockista hálózat tagjaival, és utasításokkal látta el őket. Ezért, 1929 januárjában a szovjet kormány kiutasította a Szovjetunió területéről. (Trockij Törökországban, majd Norvégiában is folytatta a nemzetközi kommunista mozgalmat bomlasztó, antileninista kísérleteit. Végül Mexikóban telepedett le, ahol 1940 augusztusában környezetének egyik tagja meggyilkolta.)

A jobboldali ellenzék eszmei veresége lehetővé tette, hogy a párt és a szovjet kormány zavartalanabban összpontosíthassa figyelmét a szocialista átalakítás gazdasági feladataira.

Az első ötéves terv kezdete

Az első általános népgazdaság-fejlesztési ötéves terv végrehajtását már 1928 végén megkezdték, hivatalosan azonban csak 1929 májusában, az V. szovjetkongresszuson fogadták el. A terv az ipar össztermelését csaknem háromszorosára (a háború előtti termelés több mint háromszorosára) kívánta emelni. Az ipari tőkebefektetések 78%-a a nehéziparnak jutott. A termelési eszközöket gyártó iparágaknak öt év alatt 3,33-szorosára kellett növelniük termelésüket. A tervidőszak végére évente 22 milliárd kilowattóra villamos energiát, 75 millió tonna kőszén, 22 millió tonna olajat és 10 millió tonna nyersvasat kívántak előállítani.

A mezőgazdaság területén tervbe vették mintegy 23,5 millió parasztgazdaságnak, a gazdaságok 85%-ának kollektivizálását. A kol-

hozok és szovhozok vetésterületét 26 millió hektárra kívánták növelni oly módon, hogy ebből a kolhozok vetésterületére 22 millió hektár (vagyis az ország vetésterületének 20%-a) jusson. A mezőgazdasági kultúrák termelékenységének emelkedését 35%-kal irányozták elő.

Az ötéves terv a nemzeti jövedelem 103%-kal, az ipari munkások reálbérének 71%-kal, a földműves lakosság jövedelmének 67%-kal történő növelését tartotta szükségesnek. A terv jelentős figyelmet szentelt a lakásépítésnek.

A művelődéspolitikában célul tűzték az általános, kötelező elemi iskolai oktatás bevezetését, az iskolahálózat, a művelődési házak, a népkönyvtárak, a könyvtárak és más kulturális-felvilágosító intézmények kiszélesítését, illetve szaporítását.

A szovjet munkásosztály lelkesen üdvözölte az ötéves tervet. 1929 januárjában a „Pravda”-ban közzétették Lenin „Hogyan szervezzük meg a versenyt?” című cikkét. A szocialista munkaverseny lenini gondolata visszhangra talált a szovjetország dolgozói között. 1929 januárjában és februárjában főleg az ifjúság körében bontakozott ki az önköltség csökkentésére és a minőség javítására irányuló mozgalom.

1929 februárjában a leningrádi Vörös Viborgi Gyárban aláírták az első munkaverseny-szerződést; 1929 áprilisára a szocialista munkaverseny már csaknem minden nagyobb ipari központban kibontakozott. A tervidőszak első esztendejében több mint kétmillió munkás csatlakozott a nagyüzemek mozgalmához. Szerte az országban százával alakultak az élmunkásbrigádok. Az Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség (Komszomol) másfél millió komszomolistát és ifjúmunkást szervezett élmunkásbrigádokba. 7000 fiatal utazott a sztálingrádi* traktorgyár építkezéséhez, 8000-en vettek részt a gorkiji autógyár, 66 000-en az uráli és szibériai létesítmények, 36 000-en a Don-medence bányáinak munkálataiban. 1929. augusztus 6-án a leningrádi üzemek kezdeményezésére országszerte megrendezték az Iparosítás Napját. Ezen a napon a munkások keresetüket felajánlották az iparosítási alap javára.

A munkások mozgalma a falvakban is visszhangot keltett. Az omszki körzet parasztszervezeteinek kezdeményezésére az Iparosítás Napján sok falugyűlésen határozatot hoztak, hogy közösen elvetik az „iparosítási tizedet” (a gabonavetés egytizedét, amelyet az iparfejlesztés támogatására szántak).

* Caricint 1925-ben Sztálingrádnak nevezték el.

Az Októberi Forradalom 12. évfordulóját a „Négy év alatt az ötéves tervet!” jelszó jegyében ünnepelte a Szovjetunió. Meggyorsult a munka a Turkesztán–Szibériai Vasútvonalon: 1929-re már üzembe helyezték az első 1500 kilométeres szakaszt. Lendületesebben haladt a Dzerzsinszkij Traktorgyár építése. Az első tervesztendőben megvetették a magnyitogorszki és kuznyecki kohóüzemek alapjait.

A szocialista létesítmények építése eleinte rendkívül nehéz körülmények közt folyt. A gépesítés kezdetleges fokon állt. A leginkább munkaigényes építési feladatokat pusztán emberi erővel kellett megoldani; a munkások számára nem építettek megfelelő lakóhelyiségeket stb. A szakmunkáshiány is nagy gondot okozott. A magnyitogorszki fémkombinát építéséhez például 6400 szakmunkásra lett volna szükség, de csak 1700-at sikerült szerződtetni. Az építők zöme frissen érkezett faluról, nem volt megfelelő gyakorlata. Ez a tény viszonylag hosszú időn keresztül nagyarányú munkaerő-vándorlást idézett elő. A munka során ezek váltak szakmunkásokká, jó munkaerőcsú, szocialista meggyőződésű építőkké.

A szovjet kormány a külföldi mérnökök, szakértők és szakmunkások tudását is felhasználta. 1930-ban az iparban és a nagy építkezéseknél 4500 német, cseh, amerikai, angol és más nemzetiségű külföldi munkás és szakértő dolgozott. (Még Turner Ákos magyar mérnök és néhány társa is munkát talált a szovjet építkezéseknél.) Többet közülük szovjet kormánykitüntetésekben részesítettek. A külföldiek munkájában kifejezésre jutott a nemzetközi proletariátus szolidaritása, ugyanakkor a polgári értelmiségiek alkalmazása a kapitalista országokkal való békés üzleti együttműködést is előmozdította. A polgári szakértők közül sokan a Szovjetunió őszinte barátaivá váltak.

A szovjet dolgozók megfeszített munkája nyomán túlteljesítették az első tervesztendő előirányzatát. A szocialista nagyipar termelése egy év alatt 23,7%-kal nőtt – a terv 21,4%-ot írt elő. 91 új üzem kezdte meg munkáját.

Az 1929. esztendő a szocialista építés fontosabb területein a fordulat évének bizonyult. Az ipar termelékenysége egy esztendő alatt 15,1%-kal emelkedett. Különösen erőteljes volt a fejlődés az év második felében, amikor kiszélesedett a munkaverseny.

1928–1929-ben lényegében megoldották az építkezésekhez szükséges tőke felhalmozásának problémáját. A rendkívül szigorú takarékosági és bérezési rendszer, a termelés ésszerűsítése és a termelékenység emelése révén sikerült előteremteni a szükséges összegeket. 1928–1929-ben 1,6 milliárd rubelt fordítottak a nagyiparra, 1929–1930-ra pedig 3,4 milliárd rubelt irányoztak elő.

A Kommunisták Pártja és a szovjet kormány áldozatos munkával elérte, hogy a paraszttömegek fokozatosan megbarátkoztak a közös gazdálkodás gondolatával. Az ötéves terv beindulásakor gyors fejlődésnek indult a kolhozmozgalom. Az iparosítás sikerei előkészítették a fordulatot. 1929 végén 34 900 traktor dolgozott a mezőgazdaságban, nagy részüket már szovjet üzemek gyártották. Most a gép- és traktorállomások felállításával az állami támogatás szélesebb körben és hatásosabban érvényesült. Az első gép- és traktorállomást 1928-ban hozták létre. 1929 novemberében 98 állomás működött.

A tömegek hangulatában beállt fordulatot elősegítették a szovhozok és az első termelőszövetkezetek munkája nyomán szerzett tapasztalatok. Természetesen óriási szerepet játszott a párt és az állam felvilágosító és szervező munkája. Míg 1927–1928-ban 445 000 parasztgazdaság egyesült kolhozokban, 1928–1929-ben számuk 1 040 000-re emelkedett. Végre a parasztság legszélesebb rétege, a középparasztság is megindult a termelőszövetkezetek felé.

Az általános kollektivizálás

1929 októberétől decemberéig kétszer annyi paraszt lépett be a kolhozokba, mint a szovjethatalom 12 esztendeje alatt együttvéve. A mezőgazdaság szocialista átalakításában új szakasz kezdődött, az általános kollektivizálás korszaka. Gyökeres fordulat következett be a szovjet mezőgazdaság fejlődésében: a paraszti tömegek ekkor fordultak végleg a szocializmus felé.

Az áttérés az általános kollektivizálásra szükségszerű változást idé-

zett elő a gazdagparaszttal szemben folytatott politikában. A kulákság az utolsó és egyben a legnagyobb létszámú kizsákmányoló osztályt képviselte, amely ekkor a parasztgazdaságok mintegy 5%-át tartotta kezében. 1929 végéig a párt és az állam a kulákok korlátozásának és kiszorításának politikáját folytatta, és igyekezett gátolni a falusi kapitalista elemek megerősödését. 1920 végétől a kormány a tömeges kollektivizálás alapján áttért a gazdagparasztságnak mint osztálynak felszámolására. Fő feladatának azt tartotta, hogy megfossza a kulákságot termelési eszközeitől, termelési létforrásaitól. Amíg nem következett be a kolhozmozgalom gyors megerősödése, az állam nem foghatott hozzá a gazdagparasztság likvidálásához, mert a szocialista szektor még nem volt képes teljes mértékben helyettesíteni a kulákok árutermelését. 1927-ben a kulákok 400 millió pud gabonát takarítottak be, s ebből 130 millió a piacra került. Ebben az időben a kolhozok és szovhozok mindössze 35 millió pud árugabonát adtak az országnak. 1929-ben a helyzet megváltozott. Ekkor a kolhozok és szovhozok által termesztett 400 millióból több mint 130 millió pudot áruba bocsátottak. Létrejött tehát a gazdagparasztság felszámolásának egyik legfontosabb anyagi előfeltétele. A politikai körülmények is kedveztek: az új kolhozokba lépő középparaszti tömegek áramlása arról tanúskodott, hogy a kulákság fokozatosan elszigetelődik, és a dolgozó parasztság mindinkább a párt köré tömörül.

A parasztburzsoáziának mint osztálynak felszámolását csak az általános kollektivizálás alapján lehetett eredményesen végrehajtani. Ha a zsírosparasztságot kisajátítják, de az ország mezőgazdaságában továbbra is uralkodó helyzetet foglal el a kisparaszti gazdaság: a kapitalizmus gyökerei megmaradnak. A kisárutermelő parasztgazdaságok talaján a kulákság idővel ismét kialakulhat.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása a hatalom megragadása óta a legnehezebb feladat elé állította a forradalmárokat. Fordulatot kellett előidézni a paraszti milliók mindennapi életében, évszázados termelőmódjában és gondolkodásában. A nagyüzemi mezőgazdaság anyagi-technikai alapjait csak az átszervezéssel párhuzamosan sikerült megvetni. A kolhozok elsősorban egyszerű paraszti termelési eszközökkel dolgoztak, azokat igyekeztek összpontosítani, ésszerűbben felhasználni. A társulás előnye tehát ebben az időszakban főleg az egyszerű kooperáció előnyét jelentette. Ez a körülmény a Szovjetunióban sajátos jelleget kölcsönzött az általános kollektivizálásnak, és nagy nehézségeket támasztott a szövetkezeti munka első éveiben.

1930. január 5-én a párt Központi Bizottsága határozatot fogadott el a kollektivizálás üteméről és a kolhozépítés állami támogatásáról, amely kinyilvánította, hogy a párt áttér a gazdagparaszti osztály felszámolásának politikájára. Övezeti határidőket állapított meg a kollektivizálás lebonyolítására a szóban forgó országrészek földrajzi és egyéb sajátosságainak, valamint a politikai felkészülés fokának megfelelően. A gabonatermelő övezetek csoportjának (Észak-Kaukázus, a Közép-Volga vidék és az Alsó-Volga vidék), amely több traktorral, több szovhossal és kolhossal, valamint a kulákság elleni harc nagyobb tapasztalatával rendelkezett, 1931 tavaszáig kellett nagyjából befejeznie a tömeges átszervezést. A többi gabonatermelő övezetnek (Ukrajna, a Központi Feketeföld-terület, Szibéria, az Urál vidék, Kazahsztán) ugyanezt a feladatot 1932 tavaszáig kellett megoldania. A fennmaradt övezetek későbbi időpontban fejezhették be a kollektivizálást.

A határozat szükségesnek tartotta az új traktorgyárak és a mezőgazdasági gépgyártó üzemek építésének meggyorsítását, és jelentős állami támogatást biztosított az átszervezés céljaira. A Központi Bizottság az adott körülmények között a mezőgazdasági artelt jelölte meg a kolhozépítés elsődleges formájaként, vagyis azt a termelőszövetkezeti típust, ahol a tagok háztáji gazdasággal is rendelkezhetnek. A Földművelésügyi Népbiztosság felszólítást kapott a mezőgazdasági artelek minta-alapszabályzatának elkészítésére.

A Központi Bizottság határozata tömegmozgalomként kívánta lebonyolítani a kollektivizálást, ezért óva intette a pártszervezeteket a kolhozmozgalom pusztá „elrendelésétől”, és a belépéseknél az önkéntesség lenini elvének betartását követelte.

1930. február 1-én a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa rendeletet fogadott el a tömeges kollektivizálás övezeteinek szocialista átépítéséről és a gazdagparasztság elleni harcról. Ezzel a kulákság felszámolásának politikája törvényerőre emelkedett. A párt és a kormány arra törekedett, hogy a gazdagparasztságnak mint osztálynak felszámolása ne egyszerű adminisztratív intézkedésként, hanem tömegmozgalomként menjen végbe. A kulákgazdaságok felszámolását a kolhozokba lépő szegény- és középparasztok bizottságainak kezébe adták. E bizottságok kobozták el a kulákgazdaságok felszerelését, állatállományát, és átadták a kolhozok ún. oszthatatlan alapjába. Ilyen módon összesen mintegy 400 millió rubel értékű gazdagparaszti ingó és ingatlan tulajdon cserélt gazdát. Az elkobzott vagyon-tárgyakból került ki a kolhozok oszthatatlan alapjának 23%-a. A kol-

hozok javára történő konfiskálás különösen az új termelőségvetkezeteknek nyújtott segítséget. A gazdagparaszságnak mint osztálynak felszámolása nem jelentette a kulákok fizikai megsemmisítését. Többségüket más vidékekre telepítették, és munkához juttatva, igyekeztek őket átnevelni. Az egykori kulákok gondolatvilágának megváltoztatását és a szocializmust építő társadalomba való beilleszkedését gátolta, hogy a személyi kultusz időszakában a szükséges éberség mindinkább alaptalan bizalmatlansággal párosult.

Az adott bel- és külpolitikai viszonyokat tekintve, a gazdagparaszság kisajátításának ez a módja volt az egyetlen járható út. A teljes kapitalista elszigeteltség viszonyai közepette csak a leghatározottabb intézkedésekkel lehetett megtörni a kulákok ellenállását. Kétségtelen azonban, hogy a hibák nélkül az átalakulás folyamata kevesebb fájdalommal és nagyobb gazdasági eredménnyel zajlott volna le.

A mezőgazdaság szocialista átépítésében kiemelkedő szerepet játszott az ipari munkásosztály. 1929 novemberében a párt Központi Bizottsága 25 000 politikailag képzett és a gazdasági szervezésben jártos munkást küldött a kolhozokba és a gépállomásokra. A „huszonöt-ezrek” után a Komszomol és a szakszervezetek újabb és újabb küldöttségeket indítottak útnak. 1928 és 1930 között összesen mintegy 250 000 munkás ment falura. Segítségükkel több ezer egyéni parasztból lett kiváló kolhozelnök, brigádvezető stb.

A Központi Bizottság helyes irányelveinek megvalósítását rendkívül megnehezítette, hogy Sztálin a kollektivizálás első sikerei után elrendelte: minden eszközzel fokozni kell az ütemet. 1929 decemberében a marxista mezőgazdasági szakértők konferenciáján elhangzott felszólalása is azt mutatta, hogy Sztálin nem értékelte helyesen a parasztság ragaszkodását a magántulajdonhoz, lebecsülte kötöttségeit a régi gazdálkodási formához és életmódhoz. Különösen 1930 első két hónapja bizonyította be, hogy Sztálin nem szívelte meg Engels és Lenin türelemre és tapintatra intő figyelmeztetéseit. Ebben az időben erős nyomást gyakoroltak a helyi párt- és szovjetszervekre. Valóságos hajszá kezdődött a minél magasabb kollektivizálási arányszámok eléréseért. Sztálin utasítására a „Pravda” február 3-i vezércikke azt állította: nem jelent maximális feladatot, ha célul tűzik ki, hogy 1930-1931 folyamán a szegény- és középparaszti gazdaságok 75%-át termelőszövetkezetekbe tömörítik. Ilyen módon az 1930 februárjára elért kollektivizálási arányszám jóval felülmúlta a Központi Bizottság határozatában előírt követelményeket.

A felülről gyakorolt nyomás eredményeként a kollektivizálás ütemét mesterségesen felgyorsították. A Központi Feketeföld-terület és a Moszkva terület pártbizottságai úgy tájékoztatták a kommunistákat, hogy az átszervezést 1930 tavaszán be kell fejezni, holott a Központi Bizottság határozata szerint a Központi Feketeföld-területnek még két éve, a moszkvai területnek pedig legalább három éve volt erre a feladatra. A nemzetiségi köztársaságok és körzetek pártszervezetei igyekeztek felzárkózni a központi területhez. Ennélfogva Észak-Kaukázusban, a Kaukázusontúl, Közép-Ázsiában és Kazahsztánban elhanyagolták a politikai előkészítő munkát, és közigazgatási nyomással igyekeztek kikényszeríteni a belépést. Több helyütt azzal fenyegették a dolgozó parasztokat, hogy kulákként „számolják fel” őket, elveszik választójogukat stb. A fenyegetéseket gyakran be is váltották; néhány övezetben az indokolatlan kisajátítás a parasztság 15%-át sújtotta, a választójogtól való törvénytelen megfosztás pedig a falusi lakosság 15–20%-ára terjedt ki.

Az országos irányítás ugyanakkor el is maradt a kolhozmozgalom igényei mögött. A párt kerületi és területi bizottságai több ízben azzal a kéréssel fordultak a Központi Bizottsághoz és Sztálinhoz, adjanak útbaigazítást, milyen paraszti termelési eszközöket kell társadalmásítani és mi maradhat a kolhoztagok háztáji gazdaságában. A szükséges felvilágosítás azonban nem érkezett meg időben. A mezőgazdasági artel minta-alapszabályának első, 1930. február 6-án nyilvánosságra hozott változata nem rendelkezett a paraszti termelési eszközök társadalmásításának részleteiről, olyan esetekről, amikor a kolhoztagnak csupán egy tehene volt, és említés nélkül hagyta az aprójószágokat. Ez a mulasztás súlyos visszaélésekhez és következményekhez vezetett. Több helyütt megtörtént, hogy a kollektivizálási mozgalom az artel-forma helyett gyakorlatilag a kommuna-formára tért át, vagyis a kolhoztagnak nem maradt háztáji földje, egyetlen tehenét, sőt aprójószágát is társadalmásították. Különösen az Urál vidéken és Szibériában fordultak elő ilyen esetek.

Mindez elkéséřítette és politikai tisztánlátásában megzavarta a parasztság jelentős részét, különösen a középparasztság zömét. A kolhozmozgalom tekintélye súlyos csorbát szenvedett. Az a veszély fenyegetett, hogy a paraszti tömegek elfordulnak a munkás-paraszt szövetségtől, így megbomlik a proletárdiktatúra létalapja. A hibák és visszaélések kedveztek az ellenforradalmároknak.

A szovjethatalom ellenségei, élükön a kulákokkal, ádáz harcot kezd-

tek a kollektivizálás ellen. Ismét megszaporodtak a kolhozszervezők és a falusi aktivisták ellen elkövetett merényletek. A hibákat felhasználva, azt a hírt terjesztették, hogy a kolhozban elvesznek minden jószágot. Felhívták a parasztságot: ölje le állatait, semmisítse meg gazdasági felszerelését, herdálja el vetőmagkészletét és gyűjtsa fel a szovhoz- vagy kolhozépületeket. A szovjetellenes agitáció az adott körülmények között erős befolyást gyakorolt a parasztság kevésbé öntudatos részére, ott pedig, ahol a törvény megsértésével igyekeztek kiépíteni a kolhozokat, az elégedetlen parasztság széles rétegeit is megtevesztette és ellenforradalmi fellépésekre készítette. Az 1929–1930-as gazdasági évben a szarvasmarhák száma 14,6 millió darabbal csökkent. Elveszett a sertésállomány egyharmada, a juh- és kecskeállomány több mint egyharmada. A legtöbb állatot 1930 február–márciusban irtották ki. Az országot ezzel nagy csapás érte. Az állatállomány a tömeges kollektivizálás időszakában a háború előttinél is alacsonyabbra zuhant vissza. A gazdasági szabotázscelemekényeket az ország több pontján fegyveres lázadások súlyosbították.

1930 februárjának második felében a helyi párt- és állami szervektől érkező jelentések olyan riasztó híreket közöltek a paraszti tömegek hangulatáról és magatartásáról, hogy a Központi Bizottság azonnali intézkedéseket tett az elkövetett hibák kijavítására.

Még e hó végén összehívták a köztársasági és területi pártszervezetek több vezetőjét, hogy megvitassák a kollektivizálás kérdéseit. A felszólalók rámutattak, hogy nem kaptak világos útbaigazításokat az átszervezés gyakorlati problémáiról, és bírálták a termelészövetkezeti mozgalom indokolatlan felgyorsítását követelő „Pravda”-t. A vita során a vidéki körutazásról visszatért Kalinyin és Ordzsonikidze is megerősítette, hogy a „Pravda” több ízben helytelen útbaigazításokat adott. Mindketten méltatták a vidéki pártszervezetek érdemeit.

A helyi pártszervezetek képviselőinek és a Politikai Iroda több tagjának sürgetésére a Központi Bizottság február utolsó napjaiban módosította a mezőgazdasági artel minta-alapszabályának első változatát. Az új változat 1930. március 2-án jelent meg. A paraszti termelési eszközök társadalmasításának, valamint az artelek munkaszervezési, bérezési és igazgatási kérdéseinek részletes megoldása, illetve megoldási javaslata értékes segítséget adott a kolhozmozgalomnak, és lehetővé tette a túlkapások részleges kijavítását.

1930. március 2-án jelent meg a „Pravda”-ban Sztálin „Akiknek a siker a fejükbe szállt” című cikke. Megírására a Politikai Iroda adott

utasítást, de Sztálin az elkészült cikket nem beszélte meg a Politikai Iroda tagjaival. Az írás kettős jelleget mutatott. Minthogy hangsúlyozta, hogy a kollektivizálás során megengedhetetlen a kényszerítő eszközök igénybevétele, kedvező fogadtatásra talált a közép- és szegényparasztságnál. A visszaélések és hibák okait azonban egyoldalúan magyarázta. Bár a kollektivizálás tempójának túlhajtása felülről, Sztálintól indult ki, a cikk a felelősséget *teljes mértékben* az elbizakodottsággal vádolt helyi pártmunkásokra és állami tisztségviselőkre hárította. Ezért a cikk tartalma és hangneme váratlanul érte az országot. A párttagság körében zavar támadt, és ez megnehezítette a viszszaszállások orvoslását.

A párt a kudarcok ellenére is szilárdan bízott a kolhozmozgalom győzelmében. A helyi pártszervezetek viszonylag rövid időn belül úrrá lettek a helyzeten, átszervezték munkájukat, hozzáfogtak a hibák jóvátételéhez. Azokban a körzetekben, ahol meggyőzés helyett különösen széles körben alkalmazták az adminisztratív kényszert, gyakorlatilag lehetővé vált a kolhozokból való kilépés. A moszkvai területen például a kollektivizálásnak a szövetkezett parasztgazdaságok számára vonatkozó százalékaránya 72-ről 7,2-re zuhant vissza. Nyugat-Szibériában a parasztgazdaságok 54%-a helyett csak 20% maradt a kolhozokban. Ott, ahol a kollektivizálás az önkéntesség elvének tiszteletben tartásával ment végbe, életképes kolhozok alakultak, s a kilépők száma jelentéktelen volt. Az egyéni sérelmek egy részét orvosolták. 1930. április 2-án a kolhozokat és kolhoztagokat két évre felmentették az állatok után fizetendő adó alól, az új szövetkezetek 61 millió pud vetőmagsegélyben, valamint más kedvezményben részesültek.

A rombolások és gyilkolások idővel azokat a parasztokat is igazi érdekeik tudatára ébresztették, akik átmenetileg az ellenforradalmi agitáció hatása alá kerültek. A kolhozparaszt törzsgárda a felforgató elemek szigorú megbüntetését, a szovjethatalom hű fiainak megvédelmezését, a lázító ellenforradalmárok, a kulákok kisajátítását és más vidékre telepítését követelte. A paraszttömegek fokozatosan megbékéltek, a nyílt kolhozellenes fellépések hulláma apadni kezdett.

1930. július 1-ére az alapvető gabonatermelő övezetekben a gazdaságok 40-50%-a, országos viszonylatban pedig 23,6%-a egyesült kolhozokban. A kolhozok vetésterülete elérte a 36 millió hektárt, vagyis az ötéves terv kollektivizálási előirányzatát másfélszeresen túlteljesítették. A szocialista gazdaság a faluban is döntő helyet vívott ki magának.

A szovjetek a kollektivizálásért

A kormány a helyi szovjeteknek fontos szerepet szánt az átszervezés munkájában. Kiderült azonban, hogy a tömeges kollektivizálás övezeteiben az a helytelen meggyőződés alakult ki sokakban, hogy a falvak közigazgatását a kolhozok megalakulása után azok vezetőségeinek kell átvenniük. 1930 januárjában részben a szovjetek feladatainak tisztázására, részben pedig munkájuk megjavításacéljából a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága össz-szövetségi megbeszélést tartott. Ezt követően a KVB elrendelte, hogy a tömeges kollektivizálás övezeteiben és ott, ahol a szovjetek nem tudták eredményesen irányítani az átszervezés munkáját, a hatékonyabb vezetés és az ellenséges elemek eltávolítása céljából válasszák újra a testületeket. A városi szovjetek 7200 tapasztalt tisztségviselőt küldtek a falusi szovjetekbe. A Komszomol területi bizottságai 1000 ifjúkommunistát irányítottak vidékre, hogy a szovjetek titkáraiként segítsék a parasztságot. 1930. július 15-én a párt Központi Bizottságának határozata alapján megszüntették a kerületek (*okrugok*) közigazgatási egységét. Ez a rendelet felesleges lépcsőt távolított el a szovjet államgépezetből. A kerületi szovjetfunkcionáriusok mintegy 90%-a a kisebb egységet jelentő körzeti (*rajoni*) szovjetintézményekhez került.

A szovjet ötéves terv külföldi és magyarországi visszhangja

A szovjet iparosítás sikerei lépésről lépésre emelték a Szovjetunió nemzetközi tekintélyét. A világ proletariátusa és a haladás barátai örömmel fogadták a szocialista építés híreit. A maga módján a tőkés-földbirtokos reakció is elismerte a szovjet eredményeket, amikor megkettőzte a szocialista állam megdöntésére és a nemzetközi haladó közvélemény megtévesztésére irányuló erőfeszítéseit.

A Szovjetuniót ebben az időben is több munkásküldöttség kereste fel. Az amerikai munkásdelegáció, amely 1931 novemberében látogatott el a szovjetországba, visszatérésekor kiadott nyilatkozatában első sorban azt hangsúlyozta, hogy a szovjet munkásság a kormány vezetésével elérte a munkanélküliség megszüntetését, saját szükségleteinek fedezésére pedig nagyarányú iparosítást hajt végre. A gazdasági világválság közepette a kapitalista országokban ilyen eredmények elképzelhetetlenek voltak.

Az első öt éves terv eredményei még a fasiszta diktatúra által a Szovjetuniótól szinte hermetikusan elzárt Magyarországon is visszhangot keltettek. A rendőrségi jelentések szerint 1929. november 7-én, az Októberi Forradalom 12. évfordulóján, Budapesten a következő szövegű feliratok jelentek meg: „Éljen az öt éves terv! Kövessük az orosz példát!” A KMP 1930. május 1-re készült felhívásában olvashatjuk: „A Szovjetunió öt éves terve új életkörülményeket teremt a munkásságnak. Ezért készül az eszeveszett hajsza a Szovjetunió ellen. De a világ munkássága nem engedi vérbe fojtani az öt éves terv keresztülvételét, a szocializmus diadalmas üggyét.”

Bartók Béla, aki 1929-ben több szovjet nagyvárosban lépett fel, hazatérve reális képet nyújtott a terv nehézségeivel birkózó szovjet dolgozókról. Nem hallgatta el az általa tapasztalt visszaességekát sem, de az elismerés hangján szólt a terv alkotásairól, dicsérte a zsúfolt nézőterű, frissen épült szovjet kultúrházakat, s bennük az új közönséget.

József Attila egyik versében a vajúdo anyához hasonlítottá a szocializmus megalapozásán dolgozó Szovjetuniót, és kijelentette barátainak: „Ha tudnátok, hogy a szovjet öt éves terv beválása mennyire fellanyozza az embereket. Most esetleg a közömbösebb kizsákmányolt is észreveszi, hogy van kiút: a szovjet példa követése.” Ez az a korszak, amikor Kassák Lajos, az iskolázatlan magyar paraszt sorsára gondolva, így sóhajt fel: „Vajon mit tud ő az épülő Oroszországról?”

A szociáldemokrata baloldal folyóirata, a „Munka” egyik cikke állapította meg, hogy „ott, ha ezer nélkülözés és jaj árán is, egy szocialista közösség alappillérenek lerakásáról van szó”. Még a Szociáldemokrata Párt hivatalos folyóirata, a „Szocializmus” is kénytelen volt elismerni: „Technikusok, nemzetgazdászok lelkesednek az óriás méretű tervgazdaság kísérletén. A munkanélküliek, a világ gazdasági válság kétségbeesztő áldozatai, vágyakozva tekintenek a Szovjetunió produktív beruházásai felé, melyek a Szovjetuniót olyan országgá teszik, ahol már nincs munkanélküliség.”

És érdekes hírt közölt az „Esti Kurir” egyik apró hírféje: „Banga János kisteleki gazdát és társait, akik a szovjet öt éves tervet mint utánzandó dolgot emlegették, letartóztatták. Mivel ennek keresztülvétele csak a társadalmi rend felforgatásával lehetséges.”

A rendőri jelentések igazolják, hogy a politikailag fejlett munkások és parasztok körében az öt éves terv rokonszenvenné tette a szovjet gazdaságpolitikát. Amikor 1931-ben szovjet kereskedelmi küldöttség járt a Chinoin-gyárban, a látogatásról beszámoló rendőrségi jelentés

megállapította: „A munkások tüntettek az Oroszországgal való kereskedelmi szerződés megkötéséért.”

A magyar ipari és kereskedelmi burzsoázia egy csoportja, ha más szempontból is, de szorgalmazta a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok kiépítését. A Magyar Külkereskedelmi Intézet Rt. 1931. szeptember 10-én beadványt intézett a kereskedelemügyi miniszterhez, amelyben egyebek közt a következőket írta: „Oroszország az egyetlen piac, ahol néhány mezőgazdasági és ipari cikkünk számára jelentékeny elhelyezési lehetőségek volnának biztosíthatók. A mi tartózkodásunk nem fogja hátráltatni az orosz öt éves terv sikerét, esetleges áruszállításaink pedig nem lendítenének az öt éves terven annyit, mint amennyi előnyt a megrendelésekben szűkölködő termelésünknek e pillanatban az orosz vásárlók jelentenének.” A beadványból jól kitűnik, hogy 1931-ben a magyar burzsoázia reálisabban gondolkodó része már biztosra vette az öt éves terv sikerét. Milyen nagy fordulat volt ez ahhoz képest, hogy 1928 végén, 1929 elején a magyar polgári-földbirtokos sajtó szinte egységesen pusztá propagandafogásnak minősítette a terv bejelentését. A magyar tőkések és földbirtokosok zöme egyelőre mégis mereven elutasított minden közeledési kísérletet.

A tervgazdálkodásnak, s ezen keresztül a Szovjetuniónak mégis nagy tekintélye támadt. Az uralkodó osztály Magyarországon és a nyugati kapitalista országokban saját fegyverükkel kívánt lesújtani a kommunistákra, amikor igyekezett kisajátítani a tervgazdaság marxista gondolatát. „Tervgazdálkodás, államkapitalizmus... valamilyen öt éves terv (mindegy, hogy mi célra és hogyan, csak öt éves terv legyen) mindenütt a valamennyire komolyan vehető gondolatok alapján valamiként az orosz szuggesztívó bizserég” – írta a „Századunk” című magyar folyóirat. Még a szovjetgyűlölettel eltelt Horthy Miklós is helyeselte, hogy a kormányzat megtévesztő játékot folytasson a tervgazdálkodás jelszavával. 1931 áprilisában írt egyik levelében fájdalommal bár, de kénytelen elismerni, hogy a Szovjetunió „megvalósítja a legmerészebb kísérletet, mely valaha az emberiség történetében előfordult”, s javasolta, hogy a magyar kormányzat is hirdesse meg a tervgazdaság gondolatát.

Az öt éves terv előtt tehát barát és ellenség – ki-ki a maga módján – meghajtotta zászlaját. A reakció azonban a terv sikerének felismeréséből újabb érveket kovácsolt egy szovjetellenes háború előkészítéséhez. Propaganda-hadjáratában messzemenően – és nem sikertelenül – felhasználta a kollektivizálás visszasságait.

A Szovjetunió nemzetközi helyzete a gazdasági világválság éveiben

A nemzetközi burzsoázia legagresszívebb körei a szovjetellenes háború tervében is kiutat kerestek a gazdasági világválság szorításából. Az imperialista államok vezérkari főnökségei különböző terveket állítottak össze a Szovjetunió lerohanására. 1930-ban egyes militarista csoportok szerették volna megismételni az intervenciót. Ezért minden eszközzel igyekeztek szélesíteni a kínai-szovjet ellentéteket, és a kínai-szovjet háborút a külföldi beavatkozás előjátékának tekintették.

1929 nyarán az angol, az amerikai és a francia imperialisták által támogatott, a japán kapitalistáktól bátorított kínai militaristák elfoglalták a Kelet-Kínai Vasútvonalat (KKV), és ezzel megsértették a KKV közös igazgatásáról szóló egyezményt. A Szovjetunió ajánlatot tett a konfliktus békés rendezésére. Csang Kaj-sek pekingi kormánya azonban még a tárgyalások gondolatát is elutasította. Nem sokkal később a nankingi kormány csapatai, fehérgárdista orosz emigránsokkal együtt, támadást indítottak a Szovjetunió ellen. A szovjet kormány megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Kína reakciós kormányával, és intézkedéseket tett határai megvédésére. 1929 októberében és novemberében a V. K. Bljuher vezetése alatt álló, akkor alakult Különleges Távol-keleti Hadsereg döntő csapást mért a betolakodókra, kiűzte őket a szovjet földről, majd a támadókat üldözve, kínai területre lépett. Az ellenséges erők megsemmisítése után az egységek visszatértek a Szovjetunióba. A csangkajsekták és imperialista támogatóik tehát vereséget szenvedtek. A Kuomintang-kormány békés tárgyalásokra kényszerült. A Habarovszkban 1929. december 22-én aláírt szerződés visszaállította a KKV igazgatásának korábbi rendszerét.

A háborús és szovjetellenes tervekkel foglalkozó kapitalista kormányok szovjetellenes hangulatot igyekeztek teremteni. 1930 elején propaganda-hadjáratot kezdtek a Szovjetunióban folyó „vallásüldözés” jelszavával. 1930 februárjában XI. Pius pápa azt követelte a nagyhatalmaktól, hogy közösen gyakoroljanak nyomást a Szovjetunióra; a kollektivizálás során ugyanis újra kiéleződött a papság ellenforradalmi érzületű része és a szovjethatalom közti ellentét. A pápa március 19-ét a szovjetellenes „környörgések napjává” nyilvánította, és a reakciós politikai agitációt folytató papokat a hit védelmezőiként igyekezett felüntetni. Franciaország, Németország, Anglia, Csehszlovákia és más országok öntudatos munkásai azonban március 19-ét a háborús uszítók

leleplezésére használták fel. A Vatikán politikája elleni tiltakozásként sok hívő munkás kilépett a katolikus egyházból.

A Szovjetuniót ez alkalommal is megvédelmezték a haladó nemzetközi kultúra kiválóságai. Rabindranath Tagore meglegedését fejezte ki, hogy a szovjethatalom leküzdötte a cári önkényuralom által kialakított vallási fanatizmust, szellemi rabságot. Bernard Shaw, Romain Rolland és mások óva intettek a szovjetellenes háborútól.

Briand francia külügyminiszter 1930 októberében lépett fel ún. Pán-Európa tervével, amely az európai kapitalista országok gazdasági összefogását, vámközösségét és ennek segítségével a Szovjetunió gazdasági elszigetelését kívánta elérni. Briand terve ugyan meghíúsult, de a vámbojkott gondolata megfogamzott. Első ízben az Egyesült Államok vámtételei állítottak akadályokat a szovjet áruk útjába, majd az Egyesült Államok példáját más országok is követték. A vámháború politikája azonban az imperialisták ellen fordult. 1930. október 20-án a Népbiztosok Tanácsa elrendelte, hogy a szovjet külkereskedelmi szervek ne vásároljanak és ne rendeljenek semmit a gazdasági megkülönböztető intézkedéseket foganatosító országokban, vagy vásárlásaikat és megrendeléseiket a lehető legszükségesebbre korlátozzák. Ezzel egy időben a Szovjetunió megszüntette a szóban forgó országok kereskedelmi hajóinak, kikötőinek és átmenő kereskedelmi útjainak igénybevételét. Korlátozó intézkedéseket foganatosított a gazdasági blokád országaiban gyártott vagy onnan származó árucikkek átmenő forgalmában.

A válság idején a szovjet ellenintézkedések érzékenyen érintették a szóban forgó országokat. A Nemzetközi Kereskedelmi Kamara – amely már napirendre tűzte a „szovjet (gabona) dömping” kérdését – sietve kijelentette, hogy eltekint az álkérdés megvitatásától. A Szovjetuniót meghívták a Pán-Európa terv gazdasági kérdéseinek megtárgyalására létrehozott európai bizottság üléseire. 1931 májusában a bizottságban helyet foglaló szovjet kiküldött javasolta, hogy a tárgyalásokon képviselt hatalmak egyezményben jelentsék ki: nem folytatnak egymás ellen gazdasági háborút. Az egyezmény ugyan nem jött létre, de a Szovjetunió az európai bizottságban kifejtett tevékenységével így is hozzájárult a blokád terveinek összeomlásához. A kapitalista államok külkereskedelmében ezután fokozottabban érvényesült a másik törekvés: felhasználni a Szovjetunió hatalmas felvevőképeségű piacait a gazdasági válság enyhítésére.

A háborús uszítók azonban nem nyugodtak. 1931 végén provokációs

célzatú merényletet követtek el Moszkvában a japán nagykövet ellen. A finn határon át megkísérelték szovjet területre csempészni Stålberg, egykori finn köztársasági elnök holttestét, akit a finn fasiszták gyilkoltak meg. 1932 elején Moszkvában Stern orosz fehérgárdista megsebesítette a német nagykövetség egyik tanácsosát. Franciaországban Gorgulov fehérgárdista meggyilkolta Paul Doumert, a Francia Köztársaság elnökét. Összeütközésekre került sor a szovjet–román határon.

A szovjetellenes háború kirobbanásához fűzött remények akkor kaptak újabb tápot, amikor 1931-ben a japán csapatok betörték Mandzsúriába. A Távol-Keleten veszélyes háborús tűzfészek keletkezett. A szovjet kormány 1931 decemberében, a béke megóvása érdekében javaslattal fordult Japánhoz: kössön a két állam megnemtámadási egyezményt. Mivel a háborús veszély szovjet–kínai összefogást tett szükségessé, a Népbiztosok Tanácsa a Japánnak tett javaslattal egy időben felszólította a Kuomintang-kormányt, állítsák helyre a szovjet–kínai diplomáciai kapcsolatokat és kössenek megnemtámadási szerződést. A Szovjetunió közvetlen segítséget nyújtott a kínai népnek. A szovjet területre hátrált kínai csapatok menedékjogot kaptak. A Népbiztosok Tanácsa visszautasította a japán kiadatási kérelmet. A kínai szakszervezetek, a Parasztszövetség, a Közoktatási Dolgozók Szövetsége, a Kereskedők Szövetsége és más kínai társadalmi szervezetek táviratban mondtak köszönetet e baráti lépésért. Kína demokratikus övezeteinek Ideiglenes Központi Kormánya (a Kuomintang uralma alól felszabadult területek közös kormánysszerve) barátságáról és rokonszenvéről biztosította a szovjet kormányt. Ilyen körülmények között a nankingi kormány nem utasíthatta el a szovjet javaslatokat. 1932. december 12-én helyreállították a szovjet–kínai kapcsolatokat.

1932 végén a Szovjetunió megismételte a szovjet–japán szerződésre tett ajánlatát. Az újabb elutasítás a japán kapitalisták távol-keleti hódító szándékairól tanúskodott. A Népbiztosok Tanácsa arra kényszerült, hogy megerősítse a szovjet Távol-Kelet védelmét.

1931-ben szovjet–afgán semlegességi és megnemtámadási szerződés jött létre. Anglia, Törökország és Perzsia kereskedelmi egyezményeket kötött a Szovjetunióval. 1932-ben megnemtámadási egyezményt írtak alá Finnországgal, Lettországgal, Észtországgal, Lengyelországgal és Franciaországgal. A nemzetközi leszerelési konferencia 1932 februárjában lezajlott ülésein a szovjet diplomaták folytatták a leszerelésért vívott küzdelmüket.

Az ipar 1929–1930. évi össztermelése kétszeresen felülmúlta a háború előtti színvonalat. Különösen gyorsan fejlődött a nehézipar és annak legfontosabb ágazata, a gépgyártás. Az ország történetében először fordult elő, hogy az ipari termelés értéke felülmúlta (53%) a mezőgazdasági termelés értékét. A Szovjetunió agrár-ipari országból fokozatosan ipari-agrár országgá alakult. Az iparban képviselt magántőke 1929–1930-ban mindössze 0,7%-ra zsugorodott.

1930 nyarán megkezdte termelését az ötéves terv több óriás üzeme, köztük a Rosztovi Mezőgazdasági Gépgyár és a Dzerzsinszkij Traktorgyár (Sztálingrád). Az utóbbit évente 50 000 traktor gyártására méretezték. 1930. május 1-én befejeződött a Turkesztán–Szibériai Vasútvonal építése, amely Közép-Ázsia gyapottermelő vidékeit kötötte össze Szibéria gabonatermelő övezeteivel.

A szocialista iparosítás és a kollektivizálás első éveinek eredményeit és fogyatékoságait az 1930 júniusában összehívott XVI. pártkongresszus összegezte. Sztálin, Ordzonikidze, Kujbisev, Jakovlev és Ny. M. Svernyik beszámolóinak megvitatása után a kongresszus kimondotta egy új keleti szén- és fémgyártó központ létesítésének szükségességét, és utasítást adott az uráli-kuznyeck-i kombinát felépítésére. A kombinát munkálatainak megkezdése a honvédelem szempontjából is fontos lépést jelentett.

A mezőgazdaság eredményeit számba véve, a küldöttek részletes útmutatásokat adtak az ötéves terv négy év alatt történő teljesítésére. A XVI. pártkongresszust a szocializmus általános támadásának kongresszusaként említi a történetírás.

Az „Iparpárt” és más ellenséges szervezetek felfedése

A kapitalizmus híveinek szűk csoportja elkeseredett ellenállással figyelte a szocializmus diadalútját. 1930-ban felfedezték az „Iparpárt”-nak nevezett felforgató szervezetet. Az erről kiadott jelentés szerint Ramzin mérnökprofesszor és a szervezet más vezetői kapcsolatban állottak külföldi ügynökökkel, a francia kormány megbízottaival, egykori orosz nagyiparosokkal, akik az Októberi Forradalom után Párizsba menekültek. Az „Iparpárt” diverziós cselekményeket hajtott végre.

Ugyanebben az évben leplezték le a „Dolgozó Paraszt Párt”-nak nevezett földalatti csoportot, amelynek élén Kondratyev, az Ideiglenes Kormány egykori minisztere állt. Kondratyev szervezetét súlyos felelősség terhelte a kolhozellenes agitációért.

1931-ben ítélkezett a bíróság az „OSZDMP Szövetségi Irodájá”-nak nevezett mensevik titkos szervezet felett. A tárgyalás során kiderült, hogy szovjetellenes tevékenységük közben szoros kapcsolatban álltak a II. Internacionálé vezetőivel. A belső ellenforradalmárok azonban nem tudták lényegesen megzavarni a szovjet nép munkáját.

Erőfeszítések a terv határidő előtti teljesítésére

1931 februárjában az ipari dolgozók össz-szövetségi konferenciája az ötéves tervért vívott harc legfontosabb feladatáknak az új technika meghonosítását jelölte meg. A konferencia után a kommunista gazdasági szakemberek és a pártonkívüli munkások százai tanulmányozták az új technikai eljárásokat, majd igyekeztek azokat alkalmazni a nagy tervlétesítményekben. A modern technikai eredmények kamatoztatásáért valóságos hadjárat bontakozott ki Ordzonikidze vezetése alatt, akit 1930 novemberében neveztek ki a Legfelső Nép gazdasági Tanács elnökévé.

Az ötéves terv határidő előtti teljesítését az 1931-es esztendő eredményei döntötték el. Az év végén a munkásság zöme már versenyben álló brigádokba tömörült. Ekkor terjedtek el az „ellentervek”: a munkások – saját lehetőségeik gondos tanulmányozása után – még a tervben előírtnál is magasabb termelési eredmények elérésére kötelezték magukat.

A komszomolisták, az ifjúmunkások lelkes munkájával lehetett csak elérni, hogy a Magnyitogorszki Kohókombinát 1932 februárjában már vasat adott az országnak. A Kuznyecki Kohókombinát az üzemelés alapjainak megvetése után 23 hónappal kezdte meg munkáját. A Gorkiji Autógyárát 17 hónap alatt hozták létre. A Harkovi Traktorgyárát 15 hónapos munka után, 1931 végén adták át. A Dnyeperi Vízierőmű építésénél csaknem az egész Szovjetunió képviseltette magát. A munkások között az ukránok oroszokkal, beloruszokkal, kazahokkal és más szovjet nemzetek fiaival dolgoztak együtt. Néhány iparág (az olajipar, az elektromos felszerelések gyártása, a traktor- és gépgyártás) már 1931 végén befejezte ötéves tervét.

Kezdetben az új üzemek kapacitását nem tudták kihasználni. Sok gondot okozott ebben a tekintetben a Dzerzsinszkij Traktorgyár. A munkások között mozgalom indult a normális termelés érdekében. 1932 áprilisában a Dzerzsinszkij Traktorgyár is teljes erővel dolgozott, és naponta 144 traktort adott az országnak. A Harkovi Traktorgyárban hasonló folyamat ment végbe. Áprilisban a harkoviak naponta 100 traktort készítettek. 1931 végéig 1400 gépállomást létesítettek, összesen 68 000 traktorral és sok egyéb mezőgazdasági géppel.

A VI. szovjetkongresszus. Az első ötéves terv ipari és mezőgazdasági eredményei

A szovjetek 1931 márciusában üléselő kongresszusát elsősorban a kolhozépítés kérdéseinek szentelték. Abban az időben a parasztgazdaságok 37%-a egyesült a kolhozokban. A fő gabonatermelő övezetek (Ukrajna, a Krím-félsziget, a Közép-Volga vidék) kollektivizálása már befejezés előtt állt. A VI. szovjetkongresszus határozatban hívta fel a még habozó, egyénileg gazdálkodó parasztokat, hogy hazafias kötelességüknek eleget téve, mielőbbi belépésükkel járuljanak hozzá a mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez. 1931 nyarán már a parasztgazdaságok 52,7%-a gazdálkodott közösen. A kolhozok gabona-vetésterülete 61 millió hektárra emelkedett, míg az egyéni parasztok 35,3 millió hektár földön vetettek.

Az első ötéves tervet 1933. január 1-én fejezték be, vagyis négy év és három hónap alatt hajtották végre. Az ipari termelés 1928-hoz képest kétszeresére, 1913-hoz viszonyítva pedig háromszorosára emelkedett. A gépgyártás ugyanebben az időszakban négy és fél, illetve tízszeresére nőtt.

Olyan nehézipari ágak jöttek létre, amelyeket alig vagy egyáltalán nem ismert a cári Oroszország: a gépgyártás, a traktorgyártás, a repülőgép- és gépkocsiipar, a kémiai nagyipar. Az ipar évente átlag 22%-kal fejlődött. A gyors haladás még inkább megváltoztatta az ipar és mezőgazdaság arányát. 1932-ben az ipari termékek értéke a nép-gazdaság össztermelésének 70%-ára rúgott. A Szovjetunió ipari-agrár országgá, ipari nagyhatalommá nőtt. A szocialista ipar végleg kiszorította a kapitalista elemeket. A terv időszakában 1500 új üzem épült. 1932 végén a Szovjetunió az olajkitermelés, a vasgyártás és a gépgyár-

tás terén a második, a villamosenergia-termelésben pedig a harmadik helyre került az államok termelési világgrangsorában.

Megváltozott az ipar területi elhelyezése. Új ipari övezetek létesültek az Urál vidéken, Szibériában és a Távol-Keleten. A terv időszakában mintegy 100 új város épült (például Magnyitogorszk). A terv idején létrehozott önálló gazdasági-technikai bázis döntő szerepet játszott a szocializmus további építésében.

1932 derekán kb. 15 millió parasztgazdaság egyesült a kolhozokban. A kolhozok vetésterülete már az ország vetésterületének 77,7%-ára emelkedett. A kollektivizálást lényegében befejezték. A tervidőszakban 2446 gépállomást létesítettek. A kolhoz- és szovhozföldeken 148 000 traktor és több mint 14 000 teherautó dolgozott. A Szovjetunió kisparaszti országból a fejlődés kezdetén álló nagyüzemi mezőgazdaság országává fejlődött. 21 millió hektárral nőtt az ország vetésterülete. 1931–1932-ben az állam 1400 millió pud árugabonával rendelkezett, míg 1927–1928-ban csupán 700 millióra sikerült szert tenni.

Az új kolhozok azonban nehézségekkel küzdöttek. Az állattenyésztésben még nem pótolták az átszervezéssel kapcsolatos veszteségeket, elmaradott képet mutatott a falusi építkezés, útépítés stb.

Az ötéves terv így is hatalmas előrelépést jelentett. Felszámolták a gazdagparaszságot, a legnagyobb kizsákmányoló osztályt. A dolgozó parasztság megindult új osztállyá, kolhozparaszsággá alakulása útján. Eredményesen megoldódott a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti korszak legfontosabb feladata: a szocialista gazdaság alapjainak lerakása.

A húszas és harmincas évek fordulójának története kétségbevonhatatlanul bebizonyította, hogy a szovjet rendszer az újat is eredményesen képes építeni.

A népjólét részleges emelkedése

Míg a kapitalista országokban közel 40 millió munkanélküli szenvedett szűkséget, a Szovjetunióban 1930-ban megszűnt a munkanélküliség. A munkások és az alkalmazottak száma négy év leforgása alatt csaknem megkétszereződött, s 1932-ben 22,6 millióra emelkedett. A kolhozrendszer kiépülése már a kezdet kezdetén bizonyos létbiztonságot teremtett falun.

1928-hoz képest a népgazdaság jövedelme 85%-kal emelkedett. A munkások munkabére 67%-kal nőtt. A munkások túlnyomó többsége ebben az időben már napi hét órát dolgozott.

Előrehaladás mutatkozott a lakásépítés és a városgazdaság területén, bár az építkezés korántsem tudott lépést tartani a hirtelen megnövekedett szükségletekkel. Ekkor jelentek meg a Szovjetunióban az első modern munkásnegyedek. A párt Központi Bizottságának 1931 júliusában tartott teljes ülése határozatot hozott Moszkva újjáépítéséről. Ugyanebben az évben megkezdték a moszkvai föld alatti vasút, a híres Metró munkálatait.

A szocialista építés és a Szovjetunió nemzetei

A szocializmus gazdasági alapjainak lerakása és a kommunista gazdasági építőmunka szoros összefüggésben állt a Szovjetunió népeinek nemzeti érdekeivel. Az OK(b)P 1921-ben lezajlott X. kongresszusának egyik határozata már rámutatott, hogy a cári Oroszországtól örökölt nemzetiségi kérdést nem lehet megoldani a jogegyenlőség pusztá deklarálásával. A nemzetek viszonyában csak akkor történhetik gyökeres fordulat, ha megszűnnek a nemzetek között mutatkozó hatalmas gazdasági és művelődési szintkülönbségek. A határozat kimondotta, hogy a párt nemzetiségpolitikai tevékenységének középpontjában az elmaradt nemzetek gazdasági és kulturális felemelésének, tényleges egyenjogúsításának kell állnia. A kommunisták felismerték, hogy ez több éves munkát igényel, s ezért a nemzeti kérdés megoldása hosszú folyamatot jelent.

A húszas évek derekán rekonstruálták az ukrainai üzemeket. Több új, kulcsfontosságú gyárat hoztak létre. Az 1928–1929-es gazdasági évre az ukrán ipar termelése, a háború előttihez viszonyítva, csaknem megkétszereződött. A többi nemzeti köztársaságban ebben az időben még nem bontakozott ki az iparfejlesztés. A húszas és harmincas évek fordulóján azonban megváltozott a helyzet. A nemzeti köztársaságok ipara ugrásszerű fejlődésnek indult. Az előrehaladás ütemére jellemző, hogy 1928 és 1932 között Belorusszijában és Türkmenisztánban a munkásosztály megháromszorozódott. Üzbegisztánban pedig négy és félszeresére növekedett. 1932-ben Ukrajna ipari termelése három és félszer felülmúlta az 1913. év eredményét.

Az iparfejlesztés kihatott az egykor elnyomott népek városi életére.

Kijev, Minszk és a többi nyugati város mellett a keleti város arculata is átalakult. Baku, Taskent, Sztálinabad, Alma-Ata, Frunze a modern nagyváros jellegzetességeit öltötte magára.

Az európai Oroszországban 1917–1918-ban az agrárforradalom során már eltávolították a mezőgazdaság gyors fejlődésének legfőbb akadályát: a feudalizmusból maradt nagybirtokrendszert. A Kaukázusontúl erre 1920–1921 után került sor. Kazahsztánban és Közép-Ázsiában a régi feudális-patriarchális viszonyok felszámolásához – nem utolsósorban nemzetiségpolitikai megfontolásokból – csak nagyobb előkészületi idő után lehetett hozzáfogni. 1925 és 1928 között a keleti köztársaságokban föld- és vízreform zajlott le. Teljes mértékben kisajátították a telepes orosz vagy más európai eredetű kulákbirtokokat, a feudális törzsi, nemzeti előkelőségek állatállományát és egyéb vagyonát. Az elkobzott javakat felosztották a nincstelen és szegény *dehkanok*, a muzulmán állattenyésztők, parasztok között.

1932-re a Szovjetunió parasztgazdaságainak 61,5%-át találjuk a kolhozokban. A legtöbb nemzeti köztársaságban ennél jóval kedvezőtlenebb arányok alakultak ki: Belorusszijában például 47,8%, Grúziában 36,4%, Örményországban 37,9%, Tadzsikisztánban 41,9%. Ezen a területeken csak a második ötéves terv idején sikerült elérni alapvető fordulatot. A közép-ázsiai kollektivizálás 1938 táján fejeződött be.

A közös szocialista gazdaságok megalakulása után minden köztársaságban megjelentek a modern mezőgazdasági gépek. A gépállomáshálózat az egész Szovjetunióra kiterjedt. Az első ötéves terv végén Ukrajnában 604, a közép-ázsiai köztársaságokban és Kazahsztánban 205, a Kaukázusontúl 61 gépállomás működött. Az első ötéves tervvel megindult a hatalmas építőmunka valamennyi nemzet életére rányomta bélyegét. Bármilyen nagyok voltak az eredmények, az egyes területek közti gazdasági különbségek jelentősek maradtak. Márcsak azért is, mert a fejlettebb vidékek iparosításáról sem lehetett lemondani.

A szovjet-orsz művelődés kibontakozása (1921–1932)

A szovjet közoktatásügyi politika a békés építés első évtizedében az írástudatlanság felszámolását tekintette központi feladatának. 1920-ban 1000 felnőtt férfira és nőre még mindig 319 analfabéta jutott.

1923-ban „Le az írástudatlansággal!” elnevezésű országos társaság alakult. A „likbez”-bizottságok (likvidacija bezgramotnosztyi – az írástudatlanság felszámolása) felrázták és megszervezték a demokratikus értelmiséget. 1920 és 1926 között 8 160 000 embert tanítottak meg a betűvetésre.

Bár az államnak ebben az időszakban még az iskolákon is takarékoskodnia kellett, növekedett az elemi és középiskolák tanulóinak száma. Különösen az első ötéves terv éveiben jelentős az emelkedés. 1929-ben 14 millió diák járt iskolába, 1933-ban már 26 millió. Az 1930–1931-es tanévben elrendelték az általános, kötelező elemi iskolai oktatást. A forradalom utáni első esztendőkből a szovjet közoktatás kísérletezett: kutatta a szocialista iskolaügy kifejlesztésének útját, lehetőségeit. Igyekeztek közelebb vinni az iskolákat az élethez, a gyakorlati követelményekhez. Jelentős szerepet kapott a politechnikai képzés. Az oktatásügy akkori irányítói közül néhányan a régi oktatásügy eredményeivel is szakítani akartak. Az iskolák „elhalásának” ultraforradalmi jelszavát hangoztatták, és az üzemek, vállalatok keretében akarták megoldani a gyermekek tanítását. A konkrét tudásanyag jelentőségét lebecsülték, s több tantárgyban egyoldalúan az elvont elméleti tételek oktatását szorgalmazták. A történelmet mint külön tantárgyat eltörölték, helyette szociológiai „képzést” adtak, amelyben a történelmi események ismeretén alapuló marxista történelemszemléletet holt ideológiai sémák helyettesítették. A tapasztalatok nyomán azonban a kormány később visszaállította a hagyományos oktatási formákat. Ismét bevezették a kötött órarendet, új tanterveket dolgoztak ki, állandó tankönyveket készítettek. Az alsó- és középfokú oktatás a következőképpen tagozódott: négy elemi, három általános és három középiskolai évfolyam követte egymást. 1933-ban 491 000 egyetemi és főiskolai hallgatóval több mint 600 felsőoktatási intézmény működött az országban.

A szervezett *tudományos kutatás* a cári Oroszországban kezdetleges fokon állt, mostoha elbánásban részesült. A vegyészeti terén például Sz. V. Lebegyev javarészt saját költségen fenntartott vegyészeti kutatóján kívül más kutatóintézet nem működött, s még ez is felrobbant 1913-ban. Az egyetemi tanároktól a cárizmus nem kívánta meg, hogy oktatótevékenységük mellett tudományos kutatással foglalkozzanak, s ez természetesen meglátszott az egyetemi tanszékek kutatómunkáján. Abban az országban, ahol német lámpával világítottak, svéd telefonon beszéltek és angol-amerikai gépekkel dolgoztak, a szakemberek jelen-

tős részét is importálták. Ennélfogva a szovjet művelődéspolitikai első teendői közé tartozott a tudományos kutatóintézetek hálózatának kiépítése. A húszas évek derekára csak az OSZSZSZK Népművelési Népbiztosságához 95 tudományos intézmény tartozott, amelyek 24 tudományág terén folytattak vizsgálatokat. A Tudományos Akadémiának ekkor hat intézete, két laboratóriumi, biológiai állomása és több más alapítványa volt.

1925. július 27-én az Orosz Tudományos Akadémiát a Szovjetunió legfelsőbb tudományos intézményévé nyilvánították, és nevét a Szovjetunió Tudományos Akadémiájára változtatták. Ugyanakkor, a tudományos élet képviselőinek javaslatára, a szovjet kormány elrendelte, hogy a kiemelkedő tudományos eredményeket rendszeresen Lenin-díjjal jutalmazták.

A marxizmus-leninizmus terjesztésében és a munkásmozgalom történetének tudományos feldolgozásában jelentős szerepet játszott az 1920 végén létrehozott Marx-Engels Intézet és az 1923-ban megszervezett Lenin Intézet. 1925-ben az utóbbi gondozásában napvilágot látott Lenin Műveinek első kiadása.

A húszas évek második felében és az ötéves terv idején mindennek előtt olyan tudományos intézmények alakultak, amelyek a népgazdaság legegésztőbb szükségleteit szolgálták: fémipari, szállítási, fizikai-technikai, szénipari, geológiai, energetikai, vegyészeti-fizikai, műanyagipari kutatóintézetek. 1929-ben állították fel az Össz-szövetségi Mezőgazdasági Akadémiát. 1929-ben az Akadémia 42 új rendes tagot választott. Az új tagok többsége a szocialista építéssel közvetlen kapcsolatban álló tudósok és mérnökök soraiból került ki. Az Akadémia szocialista átszervezése is jelezte, hogy a régi értelmiség és annak legfontosabb része, a műszaki értelmiség többsége a húszas években a gazdasági és kulturális építőmunkába bekapcsolódva, fokozatosan a szocializmus híve lett. Legtöbbjük a húszas évek elején csak a szmenovizmusz színvonalát érte el. Az ellenséges magatartáshoz, a bizalmatlansághoz képest már ez is számottevő lépés volt. Az első ötéves terv idejére általánosnak mondható a régi értelmiség többségének pozitív politikai magatartása. Ez tette lehetővé, hogy az Akadémia átszervezése során az új értelmiség képviselői mellett a szovjethatalom szilárd híveivé vált régi tudósok is helyet kaphattak az új tagok sorában. Az átszervezés hatékonyságát gyengítette, hogy olyan tudósok akadémiai tagságát is megszüntették, akikre számítani lehetett volna és megfordítva: az új tagok nem mindegyike igazolta a bizalmat.

A geológusok a Volga–Urál-i olajmezők feltárásával nagy segítséget adtak a szocialista építéshez. 1926–1928-ban Lebegyev vegyészprofesszor világszerte ismertté vált a szintetikus kaucsukra vonatkozó kutatásaival. A harmincas évek elején a tudósok és mérnökök új típusú, szovjet gyártmányú gépeket, gáz- és hidraulikus turbinákat, gőz- és villanymozdonyokat, traktorokat, aratógépeket és repülőgépeket szerkesztettek. Számottevő sikereket ért el a fizika, a matematika és a biológia. P. L. Kapica és D. V. Szkobelcin 1927-ben, a magfolyamatoknak a mágneses térbe helyezett Wilson-kamra segítségével történő kutatásával nemzetközi elismerést aratott. 1928-ban L. I. Mandelstam és G. I. Landszberg fénytani felfedezései jelentősek. Ny. M. Krilov, Ny. Ny. Bogoljubov, L. I. Mandelstam, Ny. D. Papalekszi és munkatársaik a fizika új területein végezték vizsgálataikat, és elősegítették a rádiófizika és rádióelektronika fejlődését. I. P. Pavlov, a világhírű materialista fiziológus és az általa vezetett tudományos iskola tovább folytatta munkáját. 1927-ben fejeződött be az „Előadások az agyvelő fiziológiájáról” című pavlovi mű kiadása. A Szovjetunió határain túl is visszhangot keltett I. V. Micsurin biológiai, K. E. Ciolkovszkij rakéatechnikai és asztronautikai munkássága.

A történettudományban a régi polgári szakemberek zöme ezekben az években sajátította el a dialektikus materializmus történetiszemléletét és módszerét. Ezt a jelenséget példázta B. D. Grekov történész munkássága, aki a harmincas évek fordulójára az orosz középkor legjelentősebb marxista tudósává fejlődött. A konzervatív polgári-földesúri történeti iskolák marxista bírálatával és az új szocialista történettudomány felnevelésével nagy érdemeket szerzett M. Ny. Pokrovszkij akadémikus, a közoktatásügyi népbiztos helyettese. „Az orosz történelem a kezdetektől” című, 1922-ben negyedik kiadásban is napvilágot látott rövid összefoglaló munkáját Lenin örömmel üdvözölte.

A fiatal szovjet irodalom Gorkij hatása alatt bontakozott ki annak ellenére, hogy maga Gorkij 1921-től Itáliában élt, és csak 1928-ban tért vissza hazájába. Addigi életművével és újabb alkotásaival („Egyetemeim”, „Az Artomonovok”, „Lenin” című emlékezése stb.) marandó eszmei és művészi befolyást gyakorolt kortársaira. Nagy szerepe volt abban, hogy a szovjet írók a formalista túlzások, „izmusok” szűk köntösét levetve (de a formai újításokat alkalmazva), utat törtek a szocialista realizmus áramlatai felé. 1924 és 1926 között a doni harcokról szóló, személyes élményanyagból táplálkozó elbeszélésekkel

(„Történetek a Don mellől”, „Azúrkék síkság”) mutatkozott be az irodalmi életben M. A. Solohov.

A húszas években és a harmincas évek elején jelentek meg I. Babel megdöbbentő erejű, tömör novellái, amelyek egy része a szerzőnek, a Bugyonnij-lovashadsereg egykori katonájának történelmi élményeit emeli magas irodalmi szintre. Értékes drámai alkotásai a forradalom előtti idők gyermekkori emléanyagából merítettek.

A szovjet regényirodalom tematikája javarészt szintén a polgárháború eseményeihez kapcsolódott. (Furmanov „Csapajev”, Fagyjev „Tizenkilencen”, Szerafimovics „Vasáradat”). Az írók többsége csak nem rég cserélte fel tollal a fegyvert. De Gladkov „Cement”-jéhez hasonlóan, már ebben az időszakban is jelentkeztek a felszabadult munkát, a szocialista építést ábrázoló művek. Az írók egy része az orosz értelmiség problémái felé fordult, a forradalmi változások nyomán az értelmiségben végbemenő bonyolult lelki folyamatok művészi tükrözésére törekedett. (Fegyin „Városok és évek”, Alekszej Tolsztoj a „Nővérek”). A forradalmi romantika és az alkotás hevülete sugárzott a költészetből (Bednij „Főutca”, Majakovszkij „Vlagyimir Iljics Lenin”, Tyihonov balladáit, Jeszenyin „Anna Sznyegina”).

Az irodalmi életből azonban ekkor sem hiányoztak az éles politikai és csoportellentétek. A szmenovehista ideológusok az irodalmi fórumokat is igyekeztek felhasználni a kapitalista restauráció érdekében. A marxizmussal frissen megismerkedett írók elavult gondolatoknak és hangulatoknak is kifejezést adtak. Trockij „Az irodalom és forradalom” című, 1923-ban írt, 1924-ben kiadott munkájában ugyan szembefordult a Proletkult hibáival, de egyúttal arra a következtetésre jutott, hogy hibás dolog szembeállítani a polgári irodalmat a proletáriródalommal. Ezzel olyan megfogalmazást nyújtott, amely alaposan alábecsülte az új szocialista irodalom eredetiségét, egyediségét. (Jellemző, hogy egy 1930-ban írt cikkében így vélekedett Majakovszkijról: „Majakovszkij nem lett és nem is lehetett a proletáriródalom megalapítója ugyanazért, amiért a szocializmust nem lehet egy országban építeni.”) A munkásmozgalmi múltú írók egy részénél szektás elzárkózás mutatkozott, ami sok esetben a marxizmus felé őszintén közeledő írók helytelen megítéléséhez, türelmetlen szidalmazásához vezetett. Ilyen zaklatások is közrejátszottak abban, hogy Szergej Jeszenyin, a szovjethatalom oldalára állt, kiváló tehetségű költő eldobta életét.

Ezért volt különösen nagy jelentősége a Központi Bizottság 1925.

június 18-i (még Jeszenyin halála előtt megjelent) irodalompolitikai határozatának. A Központi Bizottság megállapította, hogy az irodalmi életben a proletárellenes és forradalomellenes elemek száma jelentéktelen. A parasztlókat és az ún. útítársakat a legnagyobb türelemmel és elvtársi segítséggel kell a párt felé vezetni. Ismét hangsúlyozta a régi kulturális örökség fontosságát, és megbecsülést követelt a művészi stílus elismert mestereinek. Elítélte az irodalmi vezényszó-politikát, és kifejtette, hogy a párt nem azonosíthatja magát egyetlen művészi stílusiránnyal sem. Ugyanakkor a kapituláns jelenségeket is elutasította.

A határozat segítette a szovjet írók tömörülését, és ez a segítség a Szovjet Írók Szövetségének megalakulásában is kifejezésre jutott. A korszak bonyolult politikai küzdelmei azonban nem tették lehetővé a határozatban megjelölt szektás és kapituláns jelenségek teljes kiküszöbölését. A Szovjet Írók Szövetsége éveken át csak a formai egységet biztosította. Valójában különböző irodalmi csoportok között osztott meg az irodalmi élet irányítása. Tömegszervezet jellegű volt a Proletárirók Oroszországi Egyesülete (RAPP), amely a Proletárirók Össz-szövetségi Egyesüléséhez tartozott (VAPP). Tagjai közé tartozott Fagyeev, Libegyinszkij, Panfjorov, Solohov, Szerafimovics. A VAPP taglétszáma 4300, a RAPP létszáma 3000 körül mozgott. Szűk irodalmi csoportot jelentett a Baloldali Front a Művészetben (LEF) nevű, Majakovszkij, Borisz Paszternak (1927-ig) és mások irányzatát képviselő szervezet. A Konstruktívok Irodalmi Központjában (LCK) többek között Szelvinszkij és Inber, a Hágó (Pereval) nevű szervezetben Prisvin, Ognyev és Bagrickij tevékenykedett. A pártvitákkal és politikai összecsapásokkal zsúfolt években a szemben álló felek igyekeztek támpontot találni az irodalmi csoportosulásokban. Így a szovjet írók csoportmegoszlása nem csupán az irodalmi stílusirányzatok különbözőségét tükrözte.

A szétagoltság ellenére a szovjet irodalom újabb sikereket mutatott fel. Értékes alkotásokban rögzítették az ötéves terv országépítő lendületét (Leonov „Megindul az erdő”, Katajev „Hajrá!”, Ehrenburg „Megfeszített erővel”, Gladkov „Energia”). A mezőgazdaság szocialista átépítésének témájából Solohov formált kiemelkedő alkotást az „Új barázdát szánt az eke” („Feltört ugar”) című, 1932-ben megjelent regényében.

A szocialista ember formálódásáról adott hírt Makarenko „Az új ember kovácsa” című munkájában és Krimov „A Derbent tankhajó”

című alkotásában. Folytatódott a forradalmi és polgárháborús élmények irodalmi feldolgozása (Solohov „Csendes Don”, A. Tolsztoj „Golgota”, Visnyevszkij „Optimista tragédia”). Ny. A. Osztrovszkij „Az acélt megedzik” című, 1932–1934-ben napvilágot látott munkája nagy szerepet játszott a szovjet ifjúság eszmei nevelésében.

Az új történelemszemlélet alapján gazdag történeti regényirodalom fejlődött ki. Csapigin „Sztjepan Razin”-ja a parasztfelkelések hőseinek állított emléket, Novikov-Priboj regénye, a „Csuzima” a cári uralmat ostromozta kíméletlen művészi kritikával, Alekszej Tolsztoj „I. Péter”-je a reformpolitikus uralkodó életrajzával serkentette a kortársakat, Olga Fors az orosz forradalmi mozgalomról írt népszerű regénysorozatot. Gorkij különösen Alekszej Tolsztoj történelmi életrajzát becsülte sokra. A szerzőhöz intézett levelében maradandó alkotásnak nevezte az „I. Péter”-t. Az Októberi Forradalom 10. évfordulóján, 1927-ben fejezte be Majakovszkij „Csudajó” című nagyszabású költeményét. „Az Októberi Forradalom ez, bronzba öntve” – jellemezte a művet Lunacsarszkij közoktatásügyi népbiztos. Közkedvelt-ségnek örvendtek Bednij, Marsak és Iszakovszkij versei.

Az irodalmi élet szervezeti szétagoltságának a Központi Bizottság 1932. április 23-i határozata vetett véget, amely javaslatot tett a Proletárfírók Oroszországi Egyesülésének (RAPP) és a többi irodalmi szervezetnek a felosztatására. Időközben ugyanis nyilvánvalóvá lett, hogy a RAPP szektás, álforradalmi törekvések melegágya, s a többi szervezet munkájában is számottevő hibák és fogyatékoságok mutatkoztak. Az irodalmi élet áldatlan belharcaiból következett Majakovszkij öngyilkossága (1930. április 14.). A határozat végrehajtása után a Gorkij elnökletével újjászerveződő Szovjet Írószövetség eredményeket ért el a szocialista írók tömörítésében. Az 1932-es párthatározat hosszú időre megszabta az irodalmi élet szervezeti kereteit. A szubjektivizmus és a személyi kultusz kialakulása folytán azonban távolról sem sikerült kiaknázni az új szervezeti formában rejlő lehetőségeket.

A szovjet irodalmi élet állandó kísérőjelensége volt az emigráns írókkal vívott eszmei-politikai küzdelem. Nagy kár, hogy tehetséges művészek kerültek az ellenforradalom táborába: Szologub, Balmont, Ivanov, Vereszajev, Andrejev, Bunyin, Belij és mások. Közülük Bunyin Nobel-díjat kapott.

A húszas évek első felében a színjátszás végleg elutasította a „Le a hivatalos színházzal!” jelszóval fellépő forradalminak álcázott, modernkedő irányzatot, és kiválasztotta a régi színházkultúra tovább fej-

leszthető elemeit. A legjelentősebb színházak műsorát a forradalmi múlt és a szocialista építés témái jellemezték. A Moszkvai Akadémiai Művész Színház Trenyov „A Pugacsov-felkelés” című népi tragédiáját adta elő nagy sikerrel. Az előadások színvonala azonban nem mindig volt megfelelő. A szovjet színház még nem találta meg sajátos hangját. 1925-ben a moszkvai munkásság igényeinek kielégítésére a városi tanács új színházat alapított (a mai Moszszovjet Színház), amely már művészien adta elő Bill-Belocerkovszkij „Vihar” című aktuális tárgyú darabját. A Vahtangov Színház műsorából Szejfullina és Pravduhin „Asszonyors”-a emelkedett ki, ez a darab témáját a szovjet falu életéből merítette.

Kiépült a vidéki színházak hálózata. A magánszínházak egykori tagjai színházi kollektívákba tömörülve dolgoztak, majd megkezdődött az egyes csoportok „letelepedése” és állandó színházzá alakulása. A vidéki színházak műsorában is fokozatosan háttérbe szorították a „kasszasikerre” vadászó polgári fércműveket. A húszas évek második felében a szovjet színjátszás nagyobb mértékben fordult az orosz és külföldi klasszikus remekművek felé. Az orosz színművészek 1924., 1926. és 1929. évi magyarországi vendégjátékai (Geraszimova társulata) öregbítették a klasszikus orosz irodalom és az orosz színjátszás realista hagyományainak hazai tekintélyét.

1927 áprilisában az OSZSZSZK színházigazgatóinak I. kongresszusa különösen a forradalom után létrehozott új színházak megerősítésére hívta fel a figyelmet.

1926 és 1932 között gyors fejlődésnek indult a szovjet drámairodalom. Trenyov „Ljubov Jarovaja”, Ivanov „Páncélvonat” című darabjait Majakovszkij kiváló szatirikus alkotásai, a bürokratizmust, a kispolgári gondolkodásmódot és kulturálatlanságot kigúnyoló „Poloska”, a „Gőzfürdő” és más kiváló alkotások követték. Új, tehetséges drámaírók tűntek fel: Afinogenov, Leonov, Kirson és Pogogyin.

A drámairodalom kibontakozására továbbra is nagy hatást gyakorolt az ekkor már elismertebb, a szovjet irodalom mesterének tekintett Gorkij munkássága, aki ezekben az években alkotta meg a „Jegor Bulicsov és a többiek” című, 1932-ben bemutatott színdarabját. 1929-ben hozták létre a Vörös Hadsereg Központi Színházát. Új színházat alapítottak Ivanovóban, Cseljabinszkban, Novoszibirszkben és sok más városban.

A gazdasági helyreállítás éveiben újjászervezték a filmipart. Lenin már a kulturális forradalom kezdetén felhívta Lunacsarszkij figyel-

mét, hogy a filmművészet – tömeghatása folytán – a szovjethatalom számára a legfontosabb művészeti ág. A szovjet művelődéspolitikai erőfeszítései meghozták gyümölcsüket. A húszas évek derekán a zseniális Sz. M. Eizenstejn irányításával a szovjet filmipar jobbnál jobb filmeket készített. 1925-ben mutatták be a „Sztrájk” című filmet, majd 1926-ban minden idők egyik legnagyobbnak tartott filmjét, a „Patyomkin páncélos”-t. 1926-ban a szovjet filmművészet másik nagy alkotója, V. I. Pudovkin rendezésében megfilmesítették Gorkij „Anyá”-ját. A fiatal szovjet filmművészet már a kezdet kezdetén jelentékeny befolyást gyakorolt a világ filmművészetére. A harmincas évek fordulóján készültek el az első szovjet hangosfilmek.

A zenei életben nagy szerepet játszottak a mozgalmi indulók. Ezen a téren Davigyenko és Koval végzett eredményes munkát. A húszas években Kasztalszkij, az orosz népdalok kitűnő ismerője szerzett érdemeket a kórusmozgalom kibontakoztatásában.

Eredményesen fejlődött a szimfónikus és kamarazene. Ny. Mjaszkovszkij több szimfóniát alkotott. VI. szimfóniáját az Októberi Forradalomnak és a polgárháborúnak szentelte. Elismeréssel fogadták a fiatal Sosztakovics I. szimfóniáját. A zenei előadóművészet színvonalát tükrözte, hogy Oborin elnyerte az 1927. évi varsói nemzetközi zongoraverseny első díját. Szofronyickij, a másik világhírű zongorista szintén ekkortájt aratta legnagyobb sikerét.

1929-ben – amint más vonatkozásban már említettük – Bartók Béla szovjetunióbeli hangversenykörútra kapott meghívást. Mindenütt nagy ünneplésben volt része. A szovjet munkások szép bundával lepték meg.

A párt Központi Bizottságának 1932. április 23-i határozata a zenei élet szervezetét is átalakította: A Proletárzenészek Oroszországi Szövetsége (RAPM) és a többi zenei csoportosulás feloszlott, helyükben megalakult a Szovjet Zeneszerzők Szövetsége.

A képzőművészetben szintén komoly gondot okoztak a túlzó, formaközpontú irányzatok. Lenin művészi szakkérdésekben általában tartózkodott a vélemény-nyilvánítástól, de a futurista „madárijesztőket” határozottan elítélte, és Marx egyik készülő, ideiglenes szobrával kapcsolatban külön figyelmeztette Lunacsarszkijt, hogy vigyázzon Marx hajára, nehogy a szobor az öncélú modernkedés, a történelmietlen ábrázolás áldozata legyen. 1922-ben a szovjet képzőművészek többsége létrehozta a Forradalmi Oroszország Képzőművészeinek Szövetségét, amely nem kívánt elzárkózni az új formai eredményektől és

a konstruktív kísérletektől, de a múlt képzőművészeti értékeit is felhasználó és a szocialista eszmeiséggel áthatott művészet mellett tört lándzsát. Ezt az irányzatot képviselte Brodskij és Grekov polgárháborús csatakép-festészete, a Szokolov-Szkalja, Bogorodszkij és Gyejnyeka munkássága. Alapos technikai tudás, tehetség és pártos szenvedély jellemezte művészetüket, igaz hogy néhány elavult festői megoldás, a fényképszerűség is felbukkant vásznaikon. A szovjet festészetben a formalizmussal vívott éles harc visszahatásaként aránylag korán megfigyelhető a realizmus köntösjében jelentkező naturalizmus beszivárgása.

A szobrászatban Andrejev „Leniniana” sorozata és a különös tehetségű „orosz Rodin”, Sadr művészete érdemel említést. Sadr a húszas évek első felében alkotta meg „Munkás”-át, „Paraszt”-ját, „Vető”-jét és „Vörösgárdistát”-ját; ezeket a szovjet pénzerméken és postabélyegeken is felhasználták. 1929 és 1930-ban az ötéves terv alkotásain jelennek meg a szobrászok monumentális alkotásai (Sadr „Lenin”, a Kaukázusi Vízierőművön). Muhina „Parasztasszony”-ával eredeti tehetségű szobrásznő tűnt fel.

A húszas évek második felében Geraszimov paraszti arcképsorozata és Brodskij Lenin-ábrázolásai jelzik a szovjet festészet fejlődésirányát. A szovjet tájképfestészetben Kotov, Trohimenko, Prohorov és mások festményeivel meghonosodtak a szocialista iparosítás mozzanatait ábrázoló képek.

A heves politikai küzdelmek kedveztek a politikai grafikának, a plakátfestészetnek és a szocializmus ellenfeleit kipellengérező karikatúrának. Moor, Gyenyi és Jefimov rajzai mellett a „Kukriniksz” (Kuprijanov, Krilov, Szokolov) alkotó kollektíva találó gúnyrajzai a Szovjetunióban és határain túl is hasznos segítséget adtak a forradalmi és nemzeti felszabadító mozgalmaknak.

A táncművészetben az Októberi Forradalom a népi táncegyüttesek felvirágzásához vezetett. Míg a nyugati országokban a különböző mozgásművészeti törekvések meggyengítették a régi klasszikus balettiskolákat, a nagy hagyományokra visszatekintő szovjet-orosz balettművészet továbbra is megőrizte nemzetközi szerepét. A formalizmus elleni harc túlhajtásai azonban odavezettek, hogy a harmincas évek fordulóján a szovjet balettben is a megmerevedés jelei mutatkoztak.

A szovjet művészetek sikereiben óriási szerepet játszott Lunacsarszkij művelődéspolitikai, szervezői és kritikusi tevékenysége. Luna-

csarszkij 1917-től 1929-ig megszákítás nélkül végezte a népművelés-ügyi népbiztos munkáját. Az ideológiai-művészeti harcok bonyolult cselvetéseiben néha ő is botladozott, Lenin és a Központi Bizottság bírálta következetlenségeiért és hibáiért, de feladatkörét egészében a lenini iskola szellemében, nagy hozzáértéssel és energiával látta el. 1927-től egyre gyakrabban járt alkalmoszerű nyugati diplomáciai küldetésben, majd 1929 után a külügyi szolgálatban kapott megbízásokat. Kiküldetései sajnos nemcsak ragyogó diplomáciai érzékének, de személyének is szóltak, amelyre Csicserinhez hasonlóan, rávetődött az indokolatlan bizalmatlanság árnyéka. 1933-ban spanyolországi állomáshelyére utaztában, francia földön elhunyt. A szovjet kultúrforradalom „Lunacsarszkij-féle” korszaka megcáfolta a szocializmus művészet- és tudományellenességéről terjesztett rágalmakat, megmutatta az új társadalmi rendszerben rejlő alkotó kulturális energiákat.

Erkölc és egyházpolitika

A kulturális forradalom első szakaszáról alkotott kép nem lenne teljes a kor erkölcsi viszonyainak és az egyházpolitika kérdéseinek áttekintése nélkül.

A békés építés természetesen előtérbe állította a szocialista erkölcs kialakításának, az új erkölcsi szabályok részletes kidolgozásának feladatát. A szovjet kormány a meggyőzés, a segítségnyújtás és a megtorlás kombinálásával elérte a háborús állapotokkal járó anarchisztikus jelenségek, a tömeges fosztogatások, a banditizmus felszámolását. A gondozók nélkül maradt gyermekek felnevelése céljából emberséges, szocialista légkörű otthonokat szervezett. A korrupszió híres régi orosz államapparátus helyére olyan szovjet államgépezet került, amelynek közszelleme főbenjáró bűnként üldözte a nepotizmust. A szocialista gazdaság kialakulása nyomán megváltozott az emberek közötti viszony. A régi, kasztszerű társadalmi válaszfalakat porig rombolták. Az ember megaláztatásának országa fokozatosan az emberi méltóság hazája lett, bár a folyamat lezárulása még váratott magára.

A nemi erkölcs terén a szocialista hatalom elérte, hogy a kapitalista társadalomban oly gyakori érdekházasság mindinkább kivételes jelenséggé vált. A házasság kötelékének értelmezése körül már viták és bonyodalmak támadtak. A forradalom előtt a bolsevik párt kíméletlenül feltárta: hogyan torzítja el a kapitalizmus a legemberibb kapcso-

latokat. Éles bírálatban részesítette a polgári házasság tökéletesnek tartott intézményét. A XIX. századi orosz és külföldi kispolgári forradalmi mozgalmak ideológiája a polgári házasság torzulásai miatt általában a házasság intézménye ellen fordult. Ezért az Októberi Forradalom után sokan azt hitték, hogy a szocializmus eltörli vagy lenyegtelenné teszi a házasság intézményét. Ez a felfogás még a bolsevik pártban is visszhangra talált. Főleg Kollontaj asszony és baráti köre hajlott a „szabad szerelem” eszméje felé. Azt hirdették, hogy a szocializmusban az ember olyan egyszerűen létesít majd nemi kapcsolatot, s olyan egyszerűen változtat ezen, mintha „egy pohár vizet hajtana fel”. Lenin és a párt vezetőinek túlnyomó többsége határozottan szembefordult a nemi erkölcsről hangoztatott kispolgári nézetekkel, és rámutatott, hogy éppen a szocializmus teremti meg a tartós és tiszta emberi, családi kapcsolatok feltételeit. A párt a forradalmat követő első esztendőik tapasztalatai alapján félresöpörte a „szexuális anarchia” ideológiáját és megnyilvánulásait, és megnövelte a család becsületét.

A pravoszláv egyház és az állam kapcsolata bizonyos mértékig már a februári forradalom után megváltozott, amennyiben a cárizmus bukása után felszámolták a szinódus (az egyházat irányító testület) intézményét. A szinódus I. Péter kora óta egyre nagyobb mértékben örködött az uralkodó világi hatalmának érvényesülése felett az egyház ügyeiben. Alapvető változás azonban csak az Októberi Forradalom után következett be. A szovjethatalom nemcsak hirdette a lelkiismeret szabadságát, de érvényt is szerzett neki. A cári reakcióval összeforrt pravoszláv egyházi vezetők ellenségesen fogadták a szocialista forradalmat. Az októberi napokban túlélő egyházi zsinat „a sátán mesterkedésének” nevezte a gyökeres társadalmi megújulást. A szinódus felszámolása után a pravoszláv egyház, a hívők nyomásának és a régi egyházi tradícióknak megfelelően, a patriarchátust (vagyis az I. Péter előtti állapotot) szeretne volna visszaállítani. Az egyházi tanács az Októberi Forradalom idején tette meg ezt a lépést, de olyanképpen, hogy a szocialista forradalom elleni támadások szolgálatába állította. A patriarchátus visszaállításakor hangsúlyozta: „az új harcban vezért kíván adni az egyháznak”. Pátriárkának Tyihon püspököt, a szinódus volt tagját választották, aki azonban átkozta a szovjethatalmat, és ellenséges szellemű felhívást intézett a lakossághoz. A papság többsége ekkor a pátriárka befolyása alá került, és pogromprédikációkban szólította fel a híveket a bolsevikok elleni küzdelemre.

A pravoszláv egyház példáját a többi egyház is követte. Az egyház és az állam, valamint az egyház és az iskoláztatás ügyének szétválasztásáról szóló rendeletet (1918 január) a pravoszláv és más egyházak előljárói újabb antikommunista kampánnyal fogadták. A rendelet a földről szóló dekrétumhoz hasonlóan, érzékenyen érintette a papság anyagi privilégiumait. A pátriárka ismét megátkozta a szovjethatalmat, és a feketeszázas szellemű egyházi tanácsot együtt tartva, felhívásokat intézett a világ keresztényeihez: mentsék meg őket a bolsevikok állítólagos vallásüldözésétől.

A polgárháború idején a magas egyházi méltóságok jelentős része szovjetellenes emigrációba vonult, vagy Jevlogij volinyi püspökhöz hasonlóan, közvetlenül részt vett a fehérgárdista és intervenciós csapatok fegyveres harcaiban. A szovjethatalom bölcsességre intő és békés szellemű figyelmeztetései ellenére, a polgárháború alatt a papság nagyobb része az ellenforradalom oldalára állt, felforgató munkát végzett, szovjetellenes agitációt folytatott. A fehérgárdistákat ünnepi harangzúgással fogadta. A vöröskatonákat elárulták, és kiszolgáltatták a fehérek kegyetlen bosszújának. A templomokat, a monostorokat és az egyházi épületeket gyakran az ellenforradalom vezérkarának búvóhelyeként, konspirációs központokként használták.

A reakciós papság szélsőjobboldali politikai álláspontja világosan tükröződött a karlovaci (károlyvárosi) zsinat (Jugoszlávia, 1921 december) tevékenységében. A tanácskozást Antonyij Hrapovickij, az ismert feketeszázas szellemű metropolita vezette. A zsinat felszólította a hívőket, imádkozzanak a Romanov-monarchia visszaállíttatásáért.

Amikor a Népbiztosok Tanácsa 1922. február 23-án, az éhséggel vívott küzdelem idején, végső szükségből elrendelte az egyházi értéktárgyak lefoglalását, és ezzel emberek százazreinek életét mentette meg, a reakciós egyházi körök ismét szovjetellenes rágalomhadjáratba kezdtek. Venyamin petrográdi püspök és más ellenforradalmi érzelmű egyházi személyek nyilvános pere rávilágított az értéktárgyak körül kibontakoztatott egyházi propaganda politikai hátterére. A pravoszláv egyház irányítói már 1916-ban, Nyikodim novgorodi kolostori előljáró (igumen) hívására hozzájárultak, hogy az egyházi kincseket „feláldozzák a győzelem oltárán”, vagyis felajánlották az imperalista vérfürdő céljaira. A pravoszláv egyház nem lépett fel akkor sem, amikor Mamontov fehérgárdista támadása idején az ellenforradalmárok templomokat raboltak ki, és tonnaszámbaadtak az egyházi

értéktárgyakat az intervenció hatalmak képviselőinek. Amikor azonban a szovjet kormánynak humanista célokból kellett rendkívüli intézkedésekhez folyamodnia, egyszeriben érinthetetlennek nyilvánították „Isten tulajdonát”. Tyihon pátriárka szovjetellenes politikai tevékenysége annyira elfajult, hogy 1922-ben a szovjet állambiztonsági szervek kénytelenek voltak letartóztatni.

A szovjethatalom ebben az időben különös erőfeszítéseket tett, hogy az ellenforradalom ne tudja kihasználni a hívők vallásos érzelmeit. A politikai felvilágosító munka mellett a vallási ideológia ellen is széles körű ateista mozgalom bontakozott ki. Irányításában jelentős eredményeket szerzett Jaroszlavszkij és Boncs-Brujevics. Szerte az országban ateista körök és brigádok alakultak; 1922-ben megjelent az „Ateista” című folyóirat, amelyet több hasonló kiadvány követett. 1925-ben összeült a harcos ateisták I. kongresszusa. Az üzemekben és az intézményekben ateista tanfolyamok indultak. Az egyház a körmeneteket is kihasználta a szovjethatalom ellen. Az ateista mozgalom viszont a maga részéről tüntetéseket szervezett, ezekben az egyházi vezetők reakciós mesterkedéseire és a vallás tudományellenességére figyelemztető táblákat és ábrákat vittek. 1928-ban ateista egyetem alakult. 1929-ben létrehozták a moszkvai Planetáriumot, amelynek jelentős szerepet szántak a vallásos előítéletek elleni felvilágosító munkában. Megkezdte munkáját az ateista irodalom könyvkiadója. A húszas évek ateista mozgalmában sok felesleges, külsődleges elem volt. Sokan túlzott várakozásokat fűztek hozzá, mégis kétségtelen, hogy ebben az időszakban eredményesen fejlődött a marxista tudományos valláskritika, a mozgalom viszonylag széles tömegekkel ismertette meg az elért eredményeket és a párt egyházpolitikai álláspontját. A hívők száma jelentősen csökkent.

A szocialista építés sikereivel és a reakciós egyházi vezetők lelepleződésével párhuzamosan az egyházakon belül is erjedési folyamat kezdődött. Már az Októberi Forradalom idején akadtak olyan kivételnek számító lelkészek, akik nem szálltak szembe a munkás vagy paraszt hívek érdekeit szolgáló intézkedésekkel. A húszas évek derekára nemcsak az alsópapságban, de a főpapság egy részében is mutatkoztak megbékélésre hajló törekvések. Ezt az egyházpolitikai áramlatot saját tagjai „megújulás”-mozgalomnak nevezték. Amikor Tyihon pátriárkát letartóztatták, az irányzat megerősödött. 1923-ban ideiglenes egyházi vezetőség alakult, amely április 29-ére zsinatot hívott össze. A zsinat megfosztotta Tyihont pátriárkai méltóságától, papi tisztségé-

től, és üdvözölte a szovjet kormányt. 1923. június 16-án az „Izvesztijj”-nak adott, s a Legfelsőbb Bírósághoz forduló nyilatkozatában maga Tyihon is kijelentette, hogy megbánta magatartását, s többé nem ellensége a Szovjetuniónak. Kiszabadulása után folytatta egyházvezetői tevékenységét. 1925. április 7-én kiadott végrendelete felszólította a híveket az államhatalom elismerésére. Miután Tyihon még ebben a hónapban elhunyt, Szergej, Nyizsnyij Novgorod-i metropolita vette át az egyház irányítását.

A polgárháború időszakához hasonlóan, az egyház több képviselője leplezetlenül kimutatta a szocializmussal szemben táplált gyűlöletét, és igyekezett meggátolni a modern nagyüzemi mezőgazdaság kiépítését. A feszült helyzetben a párt- és állami szervek, a kolhozok megteremtése és a kulák-papi befolyás leküzdése után, több helyütt közigazgatási úton bezáratták a templomokat. Meggondolatlan és a szovjet állam egyházpolitikai elveinek ellentmondó intézkedéseik szerves kapcsolatban álltak a túlfokozott „hajrá-hangulattal” és a „baloskodással”. A templomok bezárása azonnal éreztetten kedvezőtlen hatását a hívő parasztok politikai hangulatában, s ez visszahatott a kolhozok fejlődésére. A párt Központi Bizottsága 1930. március 15-én hozott határozatában a legszigorúbban meghagyta a pártszervezeteknek, számolják fel az elkövetett hibákat és akadályozzák meg hasonló esetek megismétlődését. A harmincas évek második felében győzedelmeskedett az egyházban a szocialista állammal való együttműködés irányzata.

A népgazdaság szocialista átépítésének befejezése. A szocializmus győzelme (1933—1937)

A második ötéves terv célkitűzései

A második ötéves népgazdaság-fejlesztési terv kidolgozása már 1932-ben megkezdődött. Az 1933–1937-re vonatkozó terv politikai téren a kapitalista elemek teljes felszámolását, az osztályokat és a kizsákmányolást előidéző gazdasági viszonyok végleges kiküszöbölését, a kapitalista tudat maradványainak háttérbe szorítását és az új szocialista munkaerkölcs általánossá tételét irányozta elő.

Gazdasági téren a második ötéves tervnek mindenekelőtt az ipar, a szállítás és a mezőgazdaság technikai átszervezését kellett befejeznie. A munkásság és a parasztság fogyasztási színvonalát átlagban két és fél, háromszorosára kívánták emelni.

Míg 1932-ben az ipari termelés értéke (az 1926–1927-es gazdasági év áraiban) 43 milliárd rubelt tett ki, a második ötéves terv 92,7 milliárd rubel értékű ipari terméket követelt. Az ipari termelés évi átlagnövekedését 16,5%-ban jelölte meg. A nyersvastermelést 16, az acélét 17, a hengerelt vasét 12, az olajkitermelést 46,8, a kőszénét 152,5 millió tonnára, az előállított villamos energiát pedig 38 milliárd kilowattóra óhajtotta növelni. Amíg az első ötéves terv idején a munka termelékenysége 41%-kal emelkedett, a második ötéves terv a termelékenységet kívánatos emelkedését 63%-ban állapította meg.

A mezőgazdasági termelés értékének 26,2 millió rubelt kellett elérnie (az első ötéves tervben: 13,1 millió). A terv az 1932. évi 2446 helyett 1937-re 6000 gép- és traktorállomást ígért az országnak. Előírta a kollektivizálás befejezését és a mezőgazdaság minden ágának az új technika alapján történő átalakítását. A szállítás területén a teherforgalom kétszeresére történő növelését írta elő. Mindez a munkások és alkalmazottak számának 26%-kal történő növelését tette szükségessé.

A kulturális célkitűzések közül a következők emelkedtek ki: a munkások művelődési-jóléti ellátottságának több mint kétszeresére emelése; a városokban már kibontakozó hétéves általános, kötelező okta-

tásnak a falura történő kiszélesítése; az elemi és középiskolák, valamint a felsőoktatási intézmények tanulóinak 36 millióra emelése (1932-ben 24,2 millió); mintegy ötmillió munkás szakképesítése az iskolákban és a tanfolyamokon.

1933 nyarán megkezdtek a szocialista építés egyik nagyszabású alkotásának, az Urál Nehézgépgyár (Uralmas) építését. Augusztusban adták át a forgalomnak a Fehér-tengertől a Balti-tengerig vezető csatornát. Befejeződött a cseljabinszki traktorgyár, a luganszki mozdonygyár, a bobriki vegyikombinát és több más üzem építkezése.

1933-ban a kolhozok száma elérte a 224 500-at. 15,2 millió parasztgazdaságot egyesítettek. Ebben az évben több mint 5000 szovhoz a gabona-vetésterület 10,6%-án gazdálkodott. Az egyéni parasztok gazdasága ekkor már csak a vetésterület 15,5%-ára terjedt ki. 1933-ban a gép- és traktorállomások száma 2860-ra emelkedett. A kolhozok szervezeti-gazdasági megszilárdításában nagy szerepet játszott a Központi Bizottság 1933 januárjában tartott teljes ülésének határozata, amely a gép- és traktorállomások, valamint a szovhozok keretében politikai osztályok felállítását javasolta. Rövid időn belül több mint 5000 politikai osztályt szerveztek. Munkatársaik a kolhozok pártszervezeteinek megszilárdítását, a kolhoztagok politikai nevelését és az ellenséges propaganda ellensúlyozását tartották fő feladatuknak. 1933 februárjában ülésezett az élmunkás kolhozparasztok I. össz-szövetségi kongresszusa. A résztvevők hozzáértő javaslatai segítséget nyújtottak a kormánynak.

A XVII. pártkongresszus

1934 januárjában került sor a XVII. pártkongresszusra, amely végleges formában jóváhagyta a második ötéves tervet. A szocialista építés óriási sikerei az egykori ellenzéki áramlatok vezetőit arra kényszerítették, hogy elismerjék tévedéseiket. A XVII. kongresszuson ebben az értelemben szólalt fel a reaktívált Zinovjev, Kamenyev, Buharin, Rikov és Tomszkij. A kongresszuson „új ellenzék” sem mutatkozott.

A Központi Bizottság beszámolóját Sztálin, a Központi Ellenőrző Bizottság beszámolóját M. F. Vlagyimirszkij, az egyesített Központi Ellenőrző Bizottság és Munkás-Paraszt Felügyelet jelentését Rudzutak, az OK(b)P Komintern-beli küldöttségének beszámolóját Manuil-szkij, a második ötéves tervről szóló beszámolót Kujbisev és Molotov,

a szervezeti kérdésekről szóló jelentést L. M. Kaganovics terjesztette elő. A küldöttek vitája az alapvető kérdések tekintetében teljes elvi egységet mutatott. A kongresszus vitájában többek között felszólalt Ny. Sz. Hruscsov, a moszkvai pártszervezet akkori titkára, akinek ez volt az első nagyobb jelentőségű politikai bemutatkozása.

A XVII. kongresszus elé terjesztett indítvány alapján az egységes párt- és állami ellenőrzési szerv (Központi Ellenőrző Bizottság – Munkás-Paraszt Felügyelet) helyett két ellenőrzési központot hoztak létre: a párt Központi Bizottsága mellett működő Ellenőrzési Bizottságot és a Népbiztosok Tanácsa mellett létesült Állami Ellenőrző Bizottságot.

A XVII. kongresszus meggyőzően bizonyította a szocialista társadalom hatalmas energiáit, a párt leküzdhetetlen életerejét, de fényt vetett a pártélet egészségtelen torzulásaira is. A pártban és az állami élet terén mutatkozó rendellenes jelenségek nyugtalanságot keltettek a kommunisták egy részénél, különösen a régi lenini káderek körében. Krupszkaja 1933 novemberében bírálta a „Pionyerszkaja Pravda” egyik cikkét, amely a szocialista forradalom történetéről szólva, egyedül Sztálin vezető szerepét hangsúlyozta.

Sztálin bonyolult egyéniségének és a harmincas években játszott szerepének megítélésekor azt is figyelembe kell venni, hogy továbbra is az ő vezetése mellett folyt a szocializmus sikeres építése. Sztálin – képességeit és pozitív teljesítményét tekintve – valóban a történelem kimagasló személyiségei, a „nagy emberek” közé tartozott. Hibái miatt azonban politikai vezetőként és emberi megnyilatkozásaiban, különösen a harmincas években, egyre ellentmondásosabb szerepet játszott.

A szocialista építés 1934–1935-ben

1934-ben az ipari termelés értéke 7,8 milliárd rubellel növekedett, amire addig nem találunk példát. A kohászat felzárkózott. A sikerekben jelentős érdemeket szerzett Ordzsonikidze, aki a rá jellemző energiával igyekezett előmozdítani a nehézipar fejlődését.

Az Urál–Kuznyeck-i Kohókombinát építését alapján véve befejezték. A szocialista építés három óriás üzeme, a Magnyitogorszki, a Kuznyeck-i és a Makejevskai Kohókombinát már több vasat adott, mint amennyit az egész forradalom előtti Oroszországban gyártottak.

Megkezdődött a Novokramatorszki Nehézgépgyártó Üzem építése. A szovjet gépgyártás ekkoriban sajátította el a világszínvonalon álló betakarító gépek, a kombájnok készítését.

Befejeződött a cseljabinszki cinküzem, a pribalhasszki és szrednyeuurszki rézkombinátok és más üzemek építése. Nagy teljesítményű alumíniumipar jött létre. 1934-ben a hosszú ideig elmaradt Donyec-medence teljesítette évi tervét, és 60 millió tonna szenet adott az országnak. 1935-ben a Szovjetunióban már háromszor annyi villamosenergiát termeltek, mint amennyit 15 évvel korábban a GOELRO-terv előírányzott.

1934-ben eltörölték a kenyér-, a liszt- és darajegyeket. 1935 folyamán a jegyrendszert a többi közszükségleti cikknél is megszüntették. A gép- és traktorállomások politikai osztályai rendes pártszervezetekké alakultak át, s csak a szovhozokban maradt meg a politikai osztály intézménye. 1935 februárjában tartották az élmunkás kolhozparaszatok II. kongresszusát, amely jóváhagyta a kolhozok minta-alapszabályzatának javított változatát.

Politikai perek és törvénytelen megtorlások 1935–1938-ban

1934 nyarán feloszlatták az Állami Politikai Hatóságot (GPU), és feladatkörét átruházták a Belügyi Népbiztosságra. A következő hónapokban Sztálin az állambiztonsági szerveket fokozottan saját ellenőrzése alá helyezte.

1934. december 1-én Leningrádban, a Szmolnij épületében, egy Nyikolajev nevű egyetemi hallgató meggyilkolta Kirovot, a kiváló bolsevik vezetőt. A párt és a párt vezetői iránt gyűlölettel eltelt, a szocializmus építésének lenini irányvonalát megátalkodottan ellenző merénylőt a helyszínen letartóztatták. Kiderült, hogy már korábban kizárták a pártból, s a Szmolnijba hamis párttagsági igazolvánnyal jutott be.

A gyilkosságot egy Sztálin elnökletével működő bizottság vizsgálta ki. A merénylőt kivégezték. 1935-ben Kirov helyére, a leningrádi pártszervezet élére A. A. Zsdanov került.

A Központi Bizottság már 1934 októberében elhatározta, hogy ellenőrzi és kicseréli a tagsági könyveket. Az 1935–1936-ban lefolytatott tagkönyvcserét több helyütt alaptalan zaklatások kísérték.

1936–1937–1938-ban a volt trockista–zinovjevista–buharinista ellenzék tagjait bíróság elé állították és nagy részüket kivégezték.

Sztálin önkényes politikája következtében az SZKP és a szovjet állam több jeles személyiségét törvénytelenül letartóztatták. Így például Tuhacsevszkij mellett a tisztikar számos tapasztalt kádere is az áldozatok közé került.

A perekkel kapcsolatban megfosztották szabadságuktól és törvénytelenül kivégezték a nemzetközi kommunista mozgalom több Szovjetunióban tartózkodó vezetőjét, közöttük Kun Bélát, aki a börtönben halt meg.

Büntetőtáborokban bűnözőkkel és ellenforradalmárokkal összezárván tartottak sok igaz kommunistát, alaptalanul gyanúsított szovjet polgárt.

1938 decemberében Jezsovot, az NKVD népbiztosát eltávolították tisztségéből, majd kivégezték. Jezsov helyére L. P. Berija, a Kaukázusontúli Területi Pártbizottság és a grúz párt addigi első titkára került.

A törvénytelen büntetések esetében nemcsak a közvélemény, de a letartóztatottak maguk sem voltak képesek megállapítani, hogy tulajdonképpen milyen körülmények között szabják ki az ítéleteket. Többen azt hitték, hogy mindez Sztálin tudta nélkül történik. Volt, aki kivégzésekor Sztálint éltette.

A szocialista munkaverseny új szakasza

A szovjet történelem súlypontja a perek időszakában is változatlanul a nagy eredményeket felmutató gazdasági-társadalmi építőmunka volt.

Az üzemekben eredményesen megvalósították a munkások technikai oktatását. 1936 végére a nehézipar munkásainak kétharmada már elvégezte a tervbe vett iskolákat, tanfolyamokat. 1937-ben négy és félmillió munkás látogatta a technikai oktatási intézményeket. Megnövekedett a felsőfokú képzettséget szerzett fiatal szakemberek száma. (Míg 1928 és 1932 között 170 000 diplomás hagyta el a főiskolákat és az egyetemeket, a második ötéves terv éveiben 370 000-en fejezték be tanulmányaikat.)

A harmincas évek derekán kibontakozó munkaverseny elsősorban az új technikai eljárásokhoz, fogásokhoz kapcsolódott, az újjátmozga-

lommal párosult. 1935 augusztus-szeptemberében a közvélemény figyelmének középpontjába került Alekszej Sztahanov donyec-medencei vájár kezdeményezése, aki újításával tizennégyszer több szenet termelt egy váltásban, mint amennyit a korábbi norma előírt, majd rövid időn belül saját rekordját is megkettőzte. A kezdeményezést mindenütt felkarolták az állami intézmények és a pártszervezetek, s tömegmozgalommá fejlesztették. Az ukrán Pasa Angelina, az első traktorosnő neve is híressé vált; új munkamódszerével meglepő eredményeket ért el. A tömegek őszinte lelkesedését és munkalendületét azonban fékeztek a munkaverseny szervezésében meghonosított bürokratikus munkamódszerek: a formális vállalások, a látszatversenyek, az élenjáró dolgozók munkateljesítményének néha túlságosan gyors, körültekintés nélküli általánosítása, egyes elmunkások nem mindig mértéktartó népszerűsítése. Mindehhez bizonyos irreálisan heroikus elvárások is kapcsolódtak. Az újtómozgalom így is értékesen járult hozzá a munka termelékenységének emelését célzó erőfeszítésekhez. A második ötéves terv a termelékenység 63%-os növekedését irányozta elő, a tényleges emelkedés pedig 82%-os volt.

A szovjet külpolitika a kollektív biztonságért

1933 első hónapjaiban fordulat történt a nemzetközi politikában. A német fasizmus hatalomra kerülése és Japán kínai agressziós kalandja már előrevetette a világháború árnyékát. 1933 márciusában Japán, októberében Németország szakított a Népszövetséggel.

1933 februárjában a nemzetközi leszerelési konferencián a Szovjetunió nyilatkozattervezetet nyújtott be az agresszor meghatározásáról. A nyugati hatalmak nem utasíthatták el a javaslatot, halogató taktikával mégis sikerült megakadályozniuk az erről szóló konvenció aláírását. A Szovjetunió képviselői 1933 júliusában, a londoni nemzetközi gazdasági konferencián ismét előterjesztették az agresszor meghatározására vonatkozó tervezetüket. A kapitalista nagyhatalmak itt is ellenálltak. Az agresszió által különösen fenyegetett kisebb államok kedvezően fogadták a szovjet kezdeményezést. Az erről szóló határozat aláírói közt szerepelt Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia, Törökország, Irán és Afganisztán. A kis kelet-európai kapitalista államok az újjáéledő német mili-

tarizmus láttán kezdték felismerni, hogy a Szovjetunió támogatása létérdekük lehet.

Ebben a helyzetben hirdette meg a szovjet diplomácia a kollektív biztonság új gondolatát, amelyet 1933 végén dolgozott ki a párt Központi Bizottsága. A kollektív biztonság eszméje abból a felismerésből indult ki, hogy az új körülmények között a polgári demokratikus államoknak és a Szovjetuniónak közösen lehet és kell visszaverniük az agresszív fasiszta kísérleteket.

Németország és Japán kilépése a Népszövetségből, valamint a nyugati államoknak az a törekvése, hogy a fasiszta hatalmakkal szemben megvédjék saját pozícióikat, lehetővé tette, hogy a nemzetközi szervezet haladó állásponthoz közeledjék. Ezért határozta el a Szovjetunió, hogy a Népszövetség demokratikus erőinek támogatása és eszmei irányítása céljából elfoglalja helyét az államok világszervezetében. A polgári demokratikus országok jelentős része ekkor maga is óhajtotta a Szovjetunió belépését. 1934 szeptemberében a Külügyi Népbiztosságot 30 ország kérte fel a belépésre.

A Népszövetségben M. M. Litvinov – aki még 1930-ban átvette Csicserinőtől a Külügyi Népbiztosság vezetését –, nemzetközi visszhangot keltő beszédekben ismertette a béke védelmének szovjet akcióprogramját. Litvinov a bolsevik értelmiségiek, a hivatásos forradalmárok legrégebb csoportjához tartozott. 1907 és 1918 között Angliában élt, a bolsevik emigránsok londoni csoportjának titkáráként tevékenykedett. Az Októberi Forradalom után ő lett a Szovjetunió első angliai nagykövete (politikai képviselője), majd a Külügyi Népbiztosság kollégiumának tagjaként dolgozott 1930-ig. Kiválóan ismerte a nyugat-európai országok politikai életét, s jó hivatali kapcsolatokat létesített befolyásos angol politikai körökkel; ebben angol származású felesége is segítségére volt. Szaktudására és tiszteletet ébresztő egyéniségére különösen nagy szükség volt ebben az időszakban. Tekintélye és jelleme kivétel számba ment az újonnan alakult kormányban. Litvinov munkatársaival együtt az egyre bonyolultabbá váló politikai viszonyok között is állhatatosan küzdött a lenini külpolitikai elvekért. Csakhamar neki is vitái támadtak Sztálinnal, aki több területen konzerválni kívánta a régi külpolitikának a változó állapotokra már nem illő elemeit. Sztálin például csak lassan ismerte fel, hogy Franciaország a német fasiszta fenyegetés miatt ellenségből potenciális szövetségessé változott.

A kollektív biztonság eszméjét a szélesebb látókörű európai polgári

politikusok egy csoportja is támogatta, különösen Franciaországban. Barthou külügyminiszter, a francia nemzeti érdekeket szem előtt tartva, nagy figyelemmel tanulmányozta a Szovjetunió javaslatait. Felismerte a Szovjetunió szerepét a fasizmus ellen vívott küzdelemben, és megkezdte egy ún. keleti egyezmény előkészítését, amelynek keretében a Szovjetunió, Németország, Lengyelország, Csehszlovákia, Észtország, Lettország, Litvánia és Finnország kinyilatkoztatták volna, hogy nem kívánják megtámadni egymást és kölcsönösen segítséget nyújtanak egy külső fél támadása esetén. Barthou terve előíranyozta, hogy a Szovjetunió lépjen be a locarnói egyezmény tagjai közé, miáltal az elveszti szovjetellenes jellegét. A keleti egyezményt azonban megakadályozta Németország, amelyet ebben a kérdésben Anglia és Lengyelország is támogatott. Az Egyesült Államok szintén fellépett a keleti egyezmény tervével szemben. A hitleristák terrorcselekedetektől sem riadtak vissza, hogy útját állják a kelet-európai népek békeszerető összefogásának. 1934 októberében Marseille-ben meggyilkoltatták Sándor jugoszláv királyt, aki a keleti egyezmény tárgyalására érkezett. Ez alkalommal Barthou is halálos sebet kapott. A merénylet előkészítéséhez a magyar reakció is segítséget nyújtott a horvát nacionalista tetteseknek.

A Szovjetunió a kollektív összefogásért vívott küzdelem mellett kétoldali egyezményeket is felhasznált nemzetközi kapcsolatainak kiszélesítésére és megerősítésére. 1933-ban létrejöttek a diplomáciai kapcsolatok az Egyesült Államokkal és Spanyolországgal, 1934-ben pedig Csehszlovákiával, Romániával, Bulgáriával, Albániával és Magyarországgal.

A magyar-szovjet diplomáciai és gazdasági kapcsolatok kiépítését a Szovjetunió már a húszas évek eleje óta szorgalmazta. A rapallói egyezmény és az angol munkáspárti kormány megalakulása után a magyar uralkodó osztály egy része – elsősorban az ipari és kereskedelmi burzsoázia – hajlott is a teljes elszigeteltség felszámolására. 1924-ben érdemben is tárgyalások indultak, sőt megszületett az egyezmény is, amely csak ratifikálásra várt. A jóváhagyásnak azonban az uralkodó körökben határozott ellenzéke támadt. Az angol munkáspárti kormány bukása és más tényezők szintén hozzájárultak, hogy a szerződés megghiúsult. 1934-ben azonban a szovjet kormány újabb kezdeményezése kedvezőbb fogadtatásra talált. Olaszország, amely akkor taktikai okokból közeledett a Szovjetunióhoz, hasonló külpolitikai lépést kért Magyarországtól. A Horthy-rezsim a diplomáciai kap-

csolatok kiépítésével meg akarta előzni a kisantant államait, és abban reménykedett, hogy ezt a lépést valamiképpen revíziós törekvéseinek szolgálatába állíthatja. A magyar-szovjet megállapodást Rómában magyar részről Arnóthy-Jungerth Mihály (a Horthy-diplomácia szovjet specialistája), szovjet részről V. P. Patyomkin római szovjet nagykövet (az ismert diplomáciatörténész) írta alá. 1934 elején Budapestre érkezett Petrovskij bécsi szovjet követ, akit a szovjet kormány a magyar kormány mellé is akkreditált. Ez év április 28-án Arnóthy-Jungerth moszkvai magyar követ átnyújtotta megbízólevelét Kalinyinnak, az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság elnökének. Mivel a magyar fasiszta kormány csakhamar német járszalagra került, a két állam kapcsolata Horthyék hibájából ismét megromlott, majd 1939 februárjában hivatalosan is megszakadt.

A nyugati polgári demokratikus kormányoknak a kollektív biztonsági intézkedésekkel szembeszegülő politikája felbátorította a fasiszta hatalmakat. 1935 októberében Olaszország hadüzenet nélkül megtámadta Abesszíniát (Etiópiát). Az etióp kormány a Népszövetséghez fordult. A Népszövetség ugyan agresszorra nyilvánította Olaszországot, de Anglia, Franciaország, valamint az Egyesült Államok nem járultak hozzá az agresszor megfékezését célzó határozott intézkedésekhez. A Szovjetunió erőteljesen tiltakozott a Népszövetség polgári demokratikus hatalmainak következetlensége ellen, a maga részéről pedig teljes gazdasági bojkott alá vette Olaszországot.

1935 és 1936 folyamán a hitleri Németország nyíltan megszegte a versailles-i békeszerződés katonai korlátozó rendelkezéseit. A nyugati hatalmak ekkor sem fogadták el a kollektív védekezés szovjet javaslatát, és szemlátomást azon igyekeztek, hogy a német agressziót Kelet felé tereljék. Litvinov több ízben rámutatott: nem fordult még elő olyan eset a történelemben, hogy egy talpig fegyverben álló, hódító hatalom csak egy irányban óhajtott tért nyerni.

1936 júliusában Németország és Olaszország fegyveresen avatkozott be a spanyol polgárháborúba. Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország ekkor is a „be nem avatkozás” semlegesnek tűnő álláspontjára helyezkedett, és ez további ösztönzést adott az agresszoroknak.

A Szovjetunió támogatta a spanyol nép igazságos, felszabadító küzdelmét. A fasiszta hatalmak intervencióját, illetve más kapitalista országok formális „be nem avatkozását” látva, a szovjet kormány 1936. október 23-án kinyilatkoztatta, hogy csak abban a mértékben marad semleges, mint a többi érintett állam. A Szovjetunió polgárai

ez év október végéig 47 millió rubelt adományoztak a spanyol forradalmárok megsegítésére. A szovjet kormány 85 millió dollár értékű hitelt nyújtott a köztársaságnak. Segélyszállítmányok mellett szovjet önkéntesek százai érkeztek Spanyolországba a nemzetközi brigádok tagjaiként. Magas rangú tisztek segítették a demokratikus spanyol hadsereget. G. M. Stern és J. M. Szmuskevics különösen nagy szerepet játszottak a katonai tanácsadásban. Spanyolországban találjuk ekkor R. J. Malinovszkijt, K. A. Mereckovot, A. I. Rogyimcevet és más neves szovjet főtisztakat. A Szovjetunióból ment a spanyol polgárháborúba Zalka Máté és több magyar kommunistá emigráns. A szovjet állam a lehetőségekhez képest erősítette a spanyol forradalom katonai erejét. A nemzetközi szervezetekben a szovjet diplomaták felemelték szavukat a fasiszta intervenció ellen, és követelték a betolakodók megbüntetését.

A szocialista diplomácia további kétoldali egyezményekkel igyekezett megvalósítani az antifasiszta hatalmak közeledését. 1935-ben sikerült diplomáciai kapcsolatokat létesíteni Belgiummal. Ugyanebben az évben kölcsönös segélynyújtási egyezmény jött létre Franciaország és a Szovjetunió között. Hasonló szerződést írtak alá Csehszlovákiával. A francia s hozzá hasonlóan a csehszlovák kormány azonban nem ismerte fel az egyezmény jelentőségét, átmeneti taktikai lépésnek tekintette, hogy segítségével annál előnyösebben egyezhessen meg Németországgal. 1936-ban meghosszabbították a szovjet–török barátsági, semlegességi és kölcsönös megnemtámadási szerződést. A Szovjetunió még ebben az évben kölcsönös segélynyújtási egyezményt írt alá a Mongol Népköztársasággal. Az egyezmény kimondotta, hogy a Szovjetunió saját határaihoz hasonlóan védelmezi Mongólia határait, ha azt külső veszély fenyegeti. 1937 nyarán kölcsönös megnemtámadási szerződés jött létre a Szovjetunió és Kína között. A Szovjetunió repülőgépekkel, harckocsikkal, lövegekkel, hadfelszerelési cikkekkel támogatta a Közép- és Dél-Kínába behatoló japán imperialisták ellen védekező kínai népet. Szovjet katonai szakértők és önkéntes repülő-tisztek érkeztek Kínába.

Ezek a szerződések érzékenyen érintették a fasiszta hatalmakat, és elévülhetetlen érdemeket szereztek a harmincas évek szovjet diplomáciájának az európai és az ázsiai fasizmus elleni nemzetközi harcban. A szovjet diplomácia más országokban is felvetette az antifasiszta koalíció gondolatát.

Hitler és bűntársai nem válogattak az eszközökben, és mindent elkövettek, hogy megakasszák ezt a folyamatot. Közreműködtek

Titulescu szovjetbarát román külügyminiszter megbuktatásában. Katonai akciókkal és a nyugati hatalmakra gyakorolt diplomáciai nyomással mintegy szuggerálni igyekeztek egész Európát. Kezükre játszottak az elvakult angol konzervatívok, akik Churchill figyelmeztetése ellenére, az 1938. évi müncheni egyezményben behódoltak Hitler előtt. Kétségtelen, hogy a szovjet belpolitika néhány kedvezőtlen jelensége is hozzájárult a fasiszták térnyeréséhez. A törvénytelen perek több szovjet diplomatát érintettek, és a szocialista törvényesség rendszeres megsértése az ingadozó nyugati polgári demokratákra rossz hatást gyakorolt. Végül egy időre megtorpant a szovjet diplomácia világtörténelmi jelentőségű offenzívája. A Szovjetunió 1938 végére egyedül maradt az antifasiszta koalíció gondolatával.

A második ötéves terv gazdasági eredményei

A második ötéves tervet egészében véve határidő előtt teljesítették. 1937-ben az ipari termelés több mint 80%-át újonnan épített vagy teljes technikai rekonstrukción átment üzemek szolgáltatták.

Az ipari össztermelés mennyiségét tekintve a Szovjetunió Európában az első, világviszonylatban pedig a második helyre került. A gépgyártás termékmennyisége szerint a Szovjetunió a nemzetközi ranglistán a második helyet foglalta el annak ellenére, hogy nem sokkal korábban még a szó szoros értelmében elmaradott országnak számított. A második ötéves terv éveiben 270 új gépfajta gyártását sajátította el a szovjet ipar. Később már nem volt szükség arra, hogy gépkocsikat és más fontos iparcikkeket külföldön vásároljanak. 1933 és 1937 között több mint 4500 új üzem kapcsolódott be a termelésbe. 1932-höz viszonyítva az ipar össztermelése több mint kétszeresére emelkedett. A lenini tanításoknak megfelelően, elsősorban a nehézipar növekedett. A gépgyártó és fémmegmunkáló üzemek termelése a forradalom előtti időkhöz képest 20-szorosára emelkedett. Nem sikerült maradéktalanul teljesíteni a könnyűipar tervfeladatait. A háborús veszély fokozódása a honvédelem szempontjából fontos iparágak gyorsabb fejlesztését tette szükségessé, s ehhez az anyagi eszközöket a könnyűipartól vonták el. Ennek ellenére mégis fellendült a közszükségleti cikkek termelése, javult a választék és a minőség.

1937 végén már a parasztgazdaságok 93%-át találjuk a kolhozokban. A kolhozrendszer további megszilárdulására mutatott, hogy a

terv időszakában megháromszorozódott a kolhozok pénzüvédelme. Nem tudott azonban kellőképpen kibontakozni a kolhozokba tömörült parasztság öntevékenysége, munkalendülete. A kolhozok nem vásárolhattak traktorokat és más munkagépeket, hanem az állami gép- és traktorállomásokra voltak utalva, amelyek azonban ritkán tudták jól kihasználni gépparkjukat. A második öt éves terv idején sem fordítottak elég figyelmet a falusi építkezésekre és a modern úthálózat kiépítésére.

1937-re több mint félmillió traktor dolgozott a földeken. A kolhozok és szovhozok tulajdonában 145 000 teherautó és 123 000 kombájn volt. A vetésterület 40%-án már géppel takarították be a termést. A gép- és traktorállomások száma több mint kétszeresére nőtt.

A terv időszaka alatt 42 millió négyzetméter lakótér épült. Új városok és városnegyedek nőttek ki a földből. 1935 májusában átadták a forgalomnak a moszkvai földalatti vasút első vonalát. A munkások és alkalmazottak kulturális és jóléti kiadásaira az állam csaknem négyszer annyi pénzt folyósított, mint az első öt éves tervben. A fogyasztás emelkedését kétszeresére becsülte a második öt éves tervről kiadott jelentés.

A második öt éves terv újabb lépéssel hozta közelebb a nemzeti közvéleményt az orosz területek ipari színvonalához. Ukrajna ipari termelése ebben az időszakban több mint kétszeresére, 1913-hoz viszonyítva pedig több mint hétszeresére emelkedett. 1937-ben Ukrajna egymaga annyi ipari cikket állított elő, mint egykor az egész cári Oroszország. A kazah területeken 1920-ban az ipar csak 6,3%-kal képviseltette magát a népgazdaság össztermelésében, a második öt éves terv végére már 57%-kal.

Az öt éves tervek társadalmi hatása

1937-tel lényegében befejeződött az átmenet a kapitalizmusból a szocializmusba. Megszűnt a termelési eszközök magántulajdona, megsemmisült a kizsákmányolás gazdasági alapja. A szocialista gazdaság egységes, mindent átfogó rendszerre vált.

További nagy változáson ment keresztül a szovjet társadalom osztályszerkezete. Eltűnt az utolsó kizsákmányoló osztály, a kulákság. A szocialista építés éveiben a munkásosztály létszáma a forradalom előttihez viszonyítva négy és félszeresére nőtt. Nagymértékben emelkedett a munkásosztály kulturális-technikai színvonala.

A lakosság 58%-át kitevő kolhozparaszság képében új társadalmi osztály jelent meg. Eredményesen megkezdődött annak a jellegzetes paraszti elmaradottságnak a felszámolása, amelyet a tudományos szocializmus alapítói „a falusi élet idiotizmusának” neveztek, s amely a cári Oroszországban általános volt.

A régi értelmiség a szocialista építés sikereinek hatására jórészt már szovjet értelmiséggé alakult át. Ezt a feladatot nagymértékben előmozdította a munkásság és parasztság soraiból kikerülő új értelmiség megjelenése.

A proletárdiktatúra állama megindult az egységes népi államhoz vezető úton. A szocialista társadalomátalakító munka győzelme az emberi haladás nemzetközi sikerét jelentette. Az Októberi Forradalom 20. évfordulóján Theodore Dreiser, Lion Feuchtwanger, Romain Rolland, Bernard Shaw és a szellemi élet más kiválóságai úgy üdvözölték a Szovjetuniót, mint azt az országot, amely megvalósítja az emberiség évszázados álmait.

A szovjet társadalom történetéről sok vita folyik a marxista és a polgári történészek között. Arról a kérdésről azonban, hogy a szovjethatalom eredményesen véghezvitte-e az ipari termelőerők gyors kibontakoztatását, nincs és nem is lehet vita. Sőt, az újabb polgári szakmunkák előszeretettel Kelet-Európa ipari forradalmának nevezik a harmincas évek szovjet iparosítását. (Ez persze távolról sem pontos megjelölés, hiszen Kelet-Európában a kapitalista ipari forradalom sok helyütt már a századforduló előtt kibontakozott, a szocialista iparosítás pedig nem egyszerűen a polgári industrializálás folytatása.)

Napjainkban általános tiszteletet ébresztenek a szovjet atomfizika, rakéatechnika és sok más tudományág szenzációs sikerei. A mostani, valóban látványos szovjet teljesítmények azonban elképzelhetetlenek a harmincas évek merész, lobogó szenvedélyű, de aszketikusan önfeláldozó tevékenysége nélkül. Többek között ez az alapvetés emeli világtörténelmi rangra a harmincas esztendőket.

„Azok az évek a nagy szellemi fellendülés éveit voltak – emlékezett vissza 1970-ben Solohov. – A kommunista párt, a mi soknemzetiségű egész dolgozó népünk erőfeszítései megteremtették a szocializmus alapját. S vajon kis dolog ez?! A koldusok országából gazdag országot teremtettek. A 30-as évek úgy kerülnek a történelem lapjaira, mint nagy esztendők. Nagyok lendületüknél, a feladatok óriási mivoltánál, valamint annál fogva is, amit a szovjet emberek alkottak.”

A szovjetek VII. kongresszusa 1935 februárjában határozatot hozott az új alkotmány kidolgozásáról. Az új alkotmány elkészítését a végbement társadalmi-politikai változások tették szükségessé. 1936 júniusában a párt Központi Bizottsága és az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottság jóváhagyta az elkészített tervezetet, amelyet június 12-én nyilvánosságra hoztak, majd felszólították a lakosságot, tegye meg észrevételeit, javaslatait.

1936 novemberében a tervezetet megvitatásra és jóváhagyásra a szovjetek VIII. rendkívüli kongresszusa elé utalták. A vitát Kalinyin nyitotta meg. Többek között arra hívta fel a figyelmet, hogy amíg sok kapitalista országban a fasizmus már a polgári demokratikus szabadságjogokat is felszámolja, a Szovjetunió alkotmánytervezetében a szocialista demokrácia ölt testet. Az alkotmánytervezetről Sztálin tartott beszámolót. A kongresszus beható vita után 1936. december 5-én a javított változat alapján fogadta el a Szovjetunió második alkotmányát – az 1918. évi alkotmány egyébként csak az OSZSZSZK-ra vonatkozott. Utasította továbbá a Központi Végrehajtó Bizottságot, tűzze ki a választások időpontját és az alkotmány alapján dolgozza ki a választások lebonyolításáról szóló rendeletet.

Az 1924. évi alkotmányhoz képest az új alkotmány több olyan cikkellyel bővült, amelyek rögzítették az időközben kivívott eredményeket és tükrözték a végbement társadalmi-politikai változásokat. 1936-ban elhagyták a korábbi alkotmányok választójogi korlátozó intézkedéseit, és minden szovjet állampolgár számára – tehát a volt kizsákmányoló osztályok egykori tagjai számára is – megadták a szavazati jogot, feltéve, ha azt bírói úton nem vonták meg tőlük, vagy nem szenvedtek elmebajban.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának, a szovjet parlamentnek választásait 1937 decemberére tűzték ki. A választások előtt a párt, a szakszervezetek és a Komszomol széles körű politikai felvilágosító munkát fejtettek ki. A választási előkészületek és a szocialista demokrácia kibontakozása szempontjából bonyodalmakhoz vezetett Sztálinnak a Központi Bizottság 1937 február–márciusi teljes ülésén elhangzott beszéde, amely most már végleges, kiforrott formában, tételszerűen hirdette, hogy az osztályharc a szocialista viszonyok győzelme után is egyre inkább kiéleződik.

A szocialista rendszer életerejére vall, hogy a választások így is győ-

zelemmel végződtek. A 94 millió választójogosult közül 91 millió jelent meg az urnák előtt, s 90 millió a kommunisták és a pártonkívüliek blokkjára adta le szavazatát. Az újonnan választott Legfelsőbb Tanács 1143 küldötte közül 870-en a kommunisták, 273-an a pártonkívüliek közül kerültek ki.

A szovjet államszövetség fejlődése és az 1936. évi alkotmány

A Lenin halálát követő évtizedben a történelmi fejlődés „ravasz-sága”, kerülő útjai ellenére, a hibák és visszaélések ellenére, a szovjet államszövetség több vonatkozásban továbbfejlődött.

A nemzeti államszervező munka során 1926-ban a Karakirgiz Autonóm Területet (amely a közép-ázsiai nemzeti elhatárolás idején az OSZSZSZK-hoz került) autonóm köztársasággá alakították. Előkészületeket tettek a kirgizek szövetséges köztársasági államának létrehozására. 1929-ben az Üzbég SZSZK-hoz tartozó Tadzsik ASZSZK-t a szövetséges köztársaság jogaival ruházták fel, területét pedig jelentősen megnövelték. Ezzel a Tadzsik Köztársaság kivált az Üzbég SZSZK-ból, és hetedik tagállamként közvetlenül csatlakozott a Szovjetunióhoz.

1931-ben az SZKP Központi Bizottsága megvizsgálta a kaukázusontúli köztársaságok helyzetét. A KSZSZSZK tevékenységéről szóló határozat megállapította, hogy a Kaukázusontúli Területi Pártbizottság hibát követett el, amikor támogatta a Kaukázusontúli Föderáció túlzott gazdasági és kulturális központosítását, amelynek következtében egyes köztársasági hatóságok szerepe jelentéktelenné vált. A határozat kötelezte a helyi pártszervezeteket, hogy a föderáció irányításának bizonyos decentralizálásával erősítsék meg Grúzia, Örményország és Azerbajdzsán nemzeti szuverenitását, öntevékenységet és gazdasági kezdeményező készségének kibontakozását.

A határozat nem tárta ugyan fel kellő alapossággal az elmúlt évtized történetének problematikus mozzanatait, de lényegében helyes irányban igyekezett javítani a hibákat. A Szovjetunió 1936-ban elfogadott alkotmánya a Kaukázusontúli Föderáció megszüntetésével önálló szövetséges köztársaságokká nyilvánította Grúziát, Örményországot és Azerbajdzsánt.

Az OSZSZSZK-hoz tartozó Karakirgiz ASZSZK-t és a Kazah

ASZSZK-t (korábban ezt a köztársaságot hívták Kirgiz ASZS7K-nak, a téves elnevezést – amely a terület etnikai viszonyainak hiányos ismeretéből következett – már 1925-ben megváltoztatták) az 1936. évi alkotmány a szövetséges köztársaságok közé sorolta, vagyis ettől kezdve a Szovjetunióban 11 szövetséges köztársaság egyesült.

Az alkotmány a Szovjetunió legfelsőbb államhatalmi szervének nevét (Központi Végrehajtó Bizottság) Legfelsőbb Tanácsra változtatta, egyébként azonban meghagyta az 1924-ben megállapított rendszert: továbbra is a Szövetségi Tanácsból és a Nemzetiségi Tanácsból tevődött össze, s e két kamara egybehangzó, egyszerű szótöbbséggel hozott döntése emelte törvényerőre a javaslatokat.

Ugyanakkor, amikor a szomszédos kapitalista országokban tetőfokára hágott a nacionalista önzés, és a fasiszta farkasmorált hirdették, a Szovjetunió alkotmánya isn.ét kinyilatkoztatta a különböző nemzeti-ségű és fajú állampolgárok jogegyenlőségét. A bizalmatlanság légköre azonban a szovjet államszövetség túlzott centralizálásához vezetett. A szövetségi és autonóm köztársaságok jogkörét több helyütt feleslegesen megnyírbálták, korlátozták. Az 1936. évi alkotmány ugyan több népbiztosságot össz-szövetségi hatáskörből szövetségi köztársasági hatáskörbe utalt, ugyanakkor azonban csökkentette a köztársasági népbiztosságok számát.

Az 1924. évi alkotmány csak a szövetségi köztársaságok határainak megváltoztatását sorolta össz-szövetségi hatáskörbe, 1936-ban pedig a szövetségi köztársaságokon belüli területváltoztatások jóváhagyása is idekerült. A régi alkotmány nem rögzítette konkrétan a szövetségi köztársaságok belső területi, közigazgatási felosztását; az új alkotmány ezt megtette, méghozzá olyan módon, hogy egymás mellett szerepeltek az autonóm köztársaságok, területek és az egyéb, pusztán közigazgatási jellegű övezetek. Így elmosódtak az autonóm köztársaságok és a területek sajátos nemzeti jogai, s a területi beosztás túlzottan aprólékos felsorolása miatt, a legkisebb helyi közigazgatási változtatás azonnal szükségessé tette a Szovjetunió alkotmányának módosítását.

Az 1924. évi alkotmány csak a polgári és büntetőjogi törvényhozás alapelveinek megállapítását tartotta fenn a Szovjetunió legfelső szervei számára, míg az 1936. évi az egész polgári és büntetőjogi törvényhozást össz-szövetségi hatáskörbe helyezte. Hasonló különbség mutatkozott a bírósági szervezetre és a bírósági eljárásra vonatkozó rendelkezésekben.

Az 1939. évi népszámlálás adatai szerint az ország kilenc éven felüli lakosságának 81,2%-a már tudott írni-olvasni. Ez az eredmény ugyan még nem volt kielégítő, a forradalom előtti időkhöz képest mégis alapvető fordulatot jelentett.

A könyvkiadás fejlődése tükrözte az ország kulturális emelkedését. 1933 és 1937 között 2 milliárd 690 millió példány jelent meg (az 1913-ban megjelent könyvek példányszáma nem haladta meg a 86 milliót).

A második ötéves terv éveit a lendületes iskolaépítés jellemezte. 1933 és 1937 között a városokban és a munkástelepeken 3670, a falvakban több mint 15 000 új iskolát állítottak fel. Az elemi és középiskolák tanulóinak száma 1937-ben elérte a 29 milliót. A pedagógusok száma egymillió körül mozgott. 1937-ben 600 000-re emelkedett a felsőoktatási intézmények hallgatóinak száma.

A népoktatás minőségi fejlődésében nagy szerepet játszott a párt Központi Bizottságának 1933 és 1936 között megjelent határozatsorozata. 1933 februárjában a Központi Bizottság ismét megvizsgálta az elemi és középiskolákban folyó tanítást és korábbi határozatainak végrehajtását. Megállapította, hogy az iskolák még mindig nem nyújtanak megfelelő konkrét ismeretanyagot a tanulóknak. A határozat 1918-ig visszanyúlóan élesen bírálta az iskolák elhalásáról, a tankönyvek feleslegességéről terjesztett elméleteket és az ennek megfelelően kialakult gyakorlatot. 1936 júniusában a felsőoktatás helyzetével foglalkozott a Központi Bizottság egyik határozata. Nyomtatékosan felhívta a figyelmet, hogy anyagi nehézségek és más tényezők miatt, az egyetemi és főiskolai oktatás színvonala alig múlja felül a középiskolákét. A határozat megfelelő javaslatokat tett a hiányosságok kiküszöbölésére. Ugyancsak 1936 júniusában jelent meg a Központi Bizottság pedológiáról (a biológiai tényezőket előtérbe állító kísérleti pedagógiai irányzatról) szóló határozata, amely elítélte a polgári pedológia tanításainak kritikátlan alkalmazását és az ezzel kapcsolatban elkövetett hibákat. Helytelenítette a gyermekekre és szülőkre zúdított kérdőív özönyt, a nehezen nevelhetőknak nyilvánított gyermekek külön iskolákba tömörítését, a pedológusok hálózatát és a pedagógusoknak pedológusokkal történő ellenőrzését. A pedológiáról szóló határozat, jelentős pozitívumai ellenére, nem mutatott rá kellőképpen a marxista pedagógiai kutatás fontosságára, nem eléggé alapos indoklá-

sával és türelmetlen hangnemével pedig előnytelenül különbözött az előző évek hasonló oktatásügyi rendelkezéseitől.

A tudományos élet irányításában és szervezésében mind nagyobb szerepet játszó Tudományos Akadémia 1934-ben Leningrádból Moszkvába költözött. A tudományos kutatás számottevő elméleti és gyakorlati eredményeket ért el az automata gépek, az energetikai gépek és a színesfémek kohászata terén. Mikulin és munkatársai megvetették a szovjet repülőgépmotor-gyártás alapjait. 1929-ben Sztjecs-kinnek a reaktív hajtóművekre vonatkozó elmélete értékes tudományos eredményt jelentett. Makovszkij és mások a gázturbinák fejlesztésével tették ismertté nevüket. Ciolkovszkij (halála előtt, 1935 szeptemberében), levelet intézett a párt Központi Bizottságához, amelyben bejelentette, hogy a repülésre, a rakétahajtóművekre és a bolygóközi közlekedésre vonatkozó kutatási eredményeit átadja a bolsevikok pártjának és a szovjethatalomnak, amelyeket az emberi haladás képviselőinek tekint.

A harmincas évek derekára a szovjet repüléstechnika világviszhangot keltő egyéni eredményeket mutatott fel. Különösen Cskalov és pilótatársainak 1937. évi repülőútja vonta magára a figyelmet, amikor az Északi-sark felett Amerikába repültek.

A szovjet fizika eredményei közül kiemelkedik A. F. Joffének és iskolájának a félvezetőkre vonatkozó munkássága. A matematikában Luzin, Vinogradov és Alekszandrov neve jelzi az újabb kutatásokat. A magfizikában és a kozmikus sugarak vizsgálata terén Miszovszkij, Szkobelcin, Kurcsatov és Alihanov tevékenységéhez fűződnek új felfedezések. Vavilov és iskolája a fénytán több fontos problémáját oldotta meg újszerűen. A biológia és agrobiológia művelői Cicintől kaptak értékes ösztönzést. A. I. Belov 1933-ban segítséget nyújtott a rizs magyarországi meghonosításához.

A szovjet történettudomány fejlődésében jelentős szerepet játszott a párt Központi Bizottságának Pokrovszkij történetírására vonatkozó, két évvel a tudós halála után, 1934-ben kelt határozata. A határozat rámutatott Pokrovszkij munkásságának több olyan fogyatékosására, amely a szovjet történetírás kialakulásának időszakában majdnem minden marxista történetírónál jelentkezett. A politikai jelenségek mechanikus, áttételek nélküli kapcsolása a gazdasági folyamatokhoz, a kereskedelem történeti szerepének túlzott értékelése, a történelmi személyek és események árnyalás nélküli ábrázolása, a marxizmus által feltárt klasszikus történelmi törvényszerűségek sematikus alkalma-

zása - mindez törvényszerű gyermekbetegségként jelentkezett a húszas évek történettudományában. E módszertani kiforratlanság és a konkrét politikai viszonyok (amelyek mindenekelőtt a régi polgári-földbirtokos orosz történetírás sovínisza túlzásainak bírálását tették szükségessé) befolyása okozta elsősorban, hogy Pokrovszkij és több kortársa hibákat követett el a nemzeti történet értékelésében. Viszonylag hosszú ideig csak a társadalmi forradalom hagyományait dolgozták ki és értékelték pozitívan, míg a hazafias mozgalmak és személyek tevékenységében (például Minyin és Pozsarszkij vagy az 1812. évi háború) nem látták meg a haladó mozzanatokat.

A Központi Bizottság módszertani megjegyzései, valamint a hazafias hagyományokra való apellálás hozzájárult a szovjet történetírás további fejlődéséhez, de hozzájárultak a tömegeknek a szocialista hazafiság szellemében történő neveléséhez, amelyre a teljes kapitalista elszigeteltség viszonyai között, a burzsoázia gúnyáradatával szemben különösen szükség volt. A határozat egészében véve mégis méltánytalan képet rajzolt Pokrovszkij munkásságáról. Nem világított rá, hogy e fogyatékok jórészt még Pokrovszkij forradalom előtti írásaiban jelentkeztek, s hogy közben e fogyatékok és hibák jelentős részét maga Pokrovszkij is észrevette, és csupán halála akadályozta meg, hogy ki is javítsa ezeket. A határozat nem említette Pokrovszkij jelentős történetírói érdemeit: a szenvedélyes igazságkeresést, a régi történetírói szemlélet általában véve meggyőző kritikáját, a kutatói felkészültséget, az ehhez szerencsésen párosuló szerénységet, valamint a szép stílust. Politikai és nevelői érdemei szintén objektívabb mérlegelést érdemeltek volna. A határozat negatív vonásait elmélyítették a megjelenése után hozzáfűzött egyoldalú kommentárok, amelyekben befeketítették a kiváló marxista tudós emlékét. A határozat hibái is lehetővé tették, hogy Pokrovszkij kritikájának ürügyén nacionalista nézetek szivárogtassanak a szovjet történetírásba.

A harmincas évek derekán bontakozott ki J. V. Tarle történetírói munkássága, akinek tevékenysége a korábbi években gyakran bizalmatlanságba ütközött, úgyannyira, hogy 1931-ben átmenetileg a kazahsztáni Alma-Atában kellett megtelepednie.

1934-ben tartották a szovjet írók I. kongresszusát. Gorkij előadói beszéde a szovjet irodalom alkotó módszerére, a szocialista realizmus elvi kérdéseire irányította a figyelmet. A kongresszuson a haladó magyar írókat Illyés Gyula és Nagy Lajos képviselte. 1935–1937-ben értékes művekkel gazdagodott az irodalom. Megjelent Gorkij „Klim

Szamgin élete”, Makarenko „Igor és társai” című írása és Gorbátov „Nemzedékem” című alkotása. Ny. Osztrovszkijt 1935-ben Lenin-díjjal tüntették ki. A következő évben megjelent regénye: „A vihar szülöttei”. E korszak tehetséges és termékeny költői Gyemjan Bednij, Aszejev, Iszakovszkij és Anna Ahmatova.

Ekkortájt bontakozott ki a Majakovszkij-kultusz. Az árnyaltabb történelemfelfogás lehetővé tette, hogy 1937-ben, Puskin halálának 100. évfordulóján a szovjet közvélemény nagyobb megértéssel közeledjen a költő életművéhez, jobban megértse Tolsztoj és a klasszikus orosz irodalom más kiválóságainak történelmi szerepét. A szovjet irodalom nemzetközi hatása egyre növekedett. 1935-ben Magyarországon is megjelent a „Csendes Don” első fordítása. Solohov műve nemcsak a magyar szocialista irodalom, de a népi írók figyelmét is felkeltette. Veres Péter a kiváló parasztregegy példájának nevezte a „Gondolat” című folyóirat egyik akkor megjelent cikkében. Nagy szolgálatot tett a szovjet irodalom hazai népszerűsítésének az 1936-ban Illyés Gyula előtanulmányával megjelent „Mai orosz dekameron” című gyűjteményes kötet. Majakovszkij több versét jól ismerték és gyakran szavalták a hazai munkásmozgalom forradalmi csoportjai; verseinek kiadása azonban érthető akadályokba ütközött. Amikor például Képes Géza 1937-ben megjelent műfordításkötetébe be akarta iktatni az általa lefordított Majakovszkij- és Jeszenyin-verseket, a reakciós irodalmi cenzúra törölte azokat, s így csak kéziratban terjedhettek, elsősorban az írók és költők között.

A párt az irodalomban és a művészetben tovább folytatta a harcot a szocialista realizmus alkotói módszerének következetes érvényesüléséért, az idegen eszmei hatások és a túlzó formakultusz ellen. A „Pravda” vezércikkei az aktuális művészeti események kapcsán bírálták a formalista elemeket tartalmazó vagy a polgári ideológia más jeleit mutató műveket. E bírálatok értékeiből levont, hogy többször türelmetlenül, a művészeket személyükben sértve, gyanúsítgatva szóltak a szocialista művészet kérdéseiről; gyakran a szocialista realista alkotói módszer új hajtásaival szemben igyekeztek „megvédeni” a szocialista realizmust. A formalizmus elleni harcot nem kapcsolták eléggé össze a művészi nívótlanság, a tespedtség és a naturalizmus elleni küzdelemmel. 1936-ban például súlyos támadás érte Gyemjan Bednijt, aki a „Daliák” című vígopera szövegkönyvében tréfás beállításban ábrázolta a kijevi Ruszról szóló népmondák hőseit, a daliákat (bogatiri). A mű történelmi ábrázolását valóban több ponton kifogá-

solni lehetett, de ez még nem adott alapot a műfajt figyelmen kívül hagyó támadásra, annak a költőnek ledorongolására, akinek írásait Lenin igazi proletárművészetnek nevezte. A törvénytelenségek az írókat is érintették. Tragikus körülmények között tűnt el az irodalmi életből a mesteri novellista, Babel.

A szovjet színházak több aktuális témájú, sikeres művet adtak elő (Afinogenov „Félelem”, Kornyejcsuk „Platon Krecset”, Virta „Föld”, Romasov „Harcosok”). Az előadóművészet színvonalának emelését célozta „A Szovjetunió népművésze” cím rendszeres adományozása, amelyet 1936-ban alapítottak.

A szovjet filmművészet maradandó alkotásai közé tartozik a harmincas években készült „Csapajev” és a „Lenin októbere”. A szovjet filmművészet leplezte le először a fasiszta embertelenséget. A filmművészet fejlődését egyre inkább gátolta az önkényeskedő művelődéspolitikai. Eizenstejn „Rettegett Iván”-jának készítésébe Sztálin személyesen is beleszólt, és követelte, hogy IV. Ivánból egyértelműen pozitív hőst formáljanak.

A festészetben Joganszon éles konfliktusokra épített vásznai keltek feltűnést („A kommunisták kihallgatása”, „A régi uráli gyárban”). Grekov csataképfestő elhunytáról 1934-ben megemlékezett a Honvédelmi Népbiztosság. Nyesztyerov folytatta művészi portré-sorozatát; értékes arcképet festett Pavlovról, Muhináról és másokról. A szobrászat Merkurov és Tomszkij alkotásaival gazdagodott. 1937-ben Muhina megalkotta a „Munkás és kolhozparaszt nő” szoborcsoportját, amely a győztes szocializmus szimbólumává vált.

A szovjet zeneművészek több figyelemre méltó kísérletet tettek az opera műfajának új tartalommal való megtöltésére, felvirágoztatására. I. Dzerzsinszkij dalművet szerzett a „Csendes Don”-ból, Hrennyikov „Viharban”, Prokofjev pedig „Szemjon Kotko” címmel alkotott operát. Nagy nemzetközi elismerésben részesült Sosztakovics V. szimfóniája. Az előadóművészek közül Ojsztrah hegedűművész és Gilelsz zongoraművész ekkor indultak el a világsiker útján.

*

A mélyreható kulturális változások nyomán továbbtűnt a húszas évek erkölcsi problémáinak jelentős része. Szilárd közbiztonság, a családi élet tekintélyének emelkedése jellemezte a szovjet társadalmat. A harmincas évek adókedvezményeket és családi pótlékot hoztak a

több gyermekes családoknak. Az államnak az erkölcsi szabadság felszámolására irányuló erőfeszítései ebben az időben helyenként már túlzásokba hajlottak. Egy 1936 júniusában kiadott törvény például a terhesség-megszakítást, amely korábban az anya akaratától függött, büntetés terhe mellett eltiltotta, s kivételt csak orvosilag indokolt esetekben tett.

Az egyházak és az állam kapcsolatának rendeződésével a hívők zavartalanabban gyakorolhatták vallásukat. A szovjet történetírás és a pártpropaganda továbbra is leleplezte az egyházak múltban játszott reakciós politikai szerepét, de most már arra is történtek kísérletek, hogy a keresztény egyházak történetének bizonyos, a haladást elősegítő mozzanatait is alaposabban megvilágítsák. Pozitívabban értékelték például a kereszténység felvételét a kijevi Ruszban.

A szovjet nemzetek és a kultúrforradalom

Az évtizedes munkával kiépített államszövetség kereteiben a szovjet népek nemzeti művelődése gyors ütemben fejlődhetett. Már az Októberi Forradalom után mindazokon a területeken, ahol létrejött a szovjethatalom, a nemzetek a legteljesebb szabadsággal láthattak hozzá a cárizmus (és az Ideiglenes Kormány) sovíniszta kultúrpolitikai örökségének felszámolásához. A szovjetekben senkit sem akadályoztak az anyanyelv használatában. A Vörös Hadseregbe nemzeti különbség nélkül felvették a jelentkezőket (a keleti népek fiait is, akiket a cárizmus eltiltott a katonáskodástól), és a legénység, a tisztikar egyaránt élhetett nyelvével. A szocialista állam a polgárháború körülményeihez képest mindent megtett a nemzeti iskolaügyért és a nemzeti művelődési intézmények életre hívásáért.

1924-től kezdve fokozatosan javult a nemzetiségi iskolák helyzete. Amikor 1930-ban össz-szövetségi méretekben elrendelték az általános, ingyenes és kötelező elemi iskolai népoktatást, a városokban és az ipari központokban pedig a hétéves iskolát, az európai nemzeti köztársaságokban szinte teljes mértékben végrehajtották a rendeletet. A közép-ázsiai köztársaságok ilyen rövid idő alatt nem tudtak eleget tenni követelményeinek, de alapvető fordulatot értek el a beiskolázásban. 1938-ban Türkmeniában 33-szor, Üzbegisztánban 68-szor, Tadzsikisztánban 660-szor annyi diák tanult, mint 1914-ben.

Az elemi iskolák megfelelő hálózatának kiépítése után, sőt részben

már a közben, a szovjet kormányzat gyors ütemben fejleszteni kezdte a középiskolai oktatást. Beszédese adat: a Honvédő Háború előestéjén a Kirgiz SZSZK-ban több középiskola volt, mint a cári birodalom falusi körzeteiben együttvéve.

A nemzeti köztársaságok felsőoktatása a következőképp alakult. Ukrajnában, ahol a forradalom előtt mindössze 19 felsőoktatási intézmény volt, 1925-ben 35 főiskola és egyetem működött, 1932 végén pedig 203. Belorusszijában a cárizmus idején főiskola vagy egyetem nem működött. A Belorusz SZSZK 1925-ben 3, 1932 végén 31 felsőoktatási intézménnyel rendelkezett. Grúziában 1928-ig 6 intézményt, 1932 végére 20 intézményt állítottak fel. Közép-Ázsiában és Azerbajdzsánban a forradalom előtt egyáltalában nem folyt felsőfokú oktatás. A szovjethatalom idején, az 1939–1940-es tanévben Üzbegisztánban 29, Kazahsztánban 19, a Kirgiz SZSZK-ban 5, Azerbajdzsánban pedig 14 főiskolát, illetve egyetemet hoztak létre. Azáltal, hogy a felsőoktatási intézmények jelentős részét a nemzeti köztársaságokban állították fel, megváltozott a felsőoktatás régi térképe. A cári Oroszországban ugyanis a főiskolák és egyetemek 60%-át Petrográdon és Moszkvában összpontosították. 1939-ig 140 szovjet városban alapítottak felsőoktatási intézményt.

A nemzeti köztársaságokban felállított intézetek nyelve a szövetségi vagy az autonóm köztársaság, terület, körzet nyelve lett. A húszas években és a harmincas évek első felében az orosz nyelvet még rendes tantárgyként sem tanították. Ez a helyzet a cári idők oroszosításának visszahatása volt, amelyet a párt, mint a népek közötti bizalmatlanság gyökeres felszámolását célzó nemes túlzást, nem ellenzett. Idővel a nemzeti köztársaságok tömegei meggyőződtek arról, hogy a szocialista hatalom valóban szabadságot biztosít a nemzeti nyelvhasználatnak, és megnyugodtak. A tisztult légkörben megélénkült az érdeklődés az orosz nyelv iránt. Mind erősebbé vált az a meggyőződés, hogy a világnyelvvé fejlődő orosz nyelv tanulmányozására a Szovjetunióban egyesült nemzeteknek különösen szükségük van. Ezáltal nemcsak a szövetségi állam legnagyobb nemzetével érthetik meg magukat, de orosz nyelven érintkezhetnek legkönnyebben az államszövetségben élő többi néppel is. A szocializmus építése gazdasági és kulturális téren újabb és újabb komplex feladatokat jelölt ki, amelyeket nem lehetett volna megoldani teljes nyelvi elszigeteltségben. A szövetségi köztársaságok fejlődésének üteme a magasabb színvonalú orosz szakirodalom és az oroszra fordított nyugati szakirodalom felhasználásától is függött.

És megfordítva: a szövetségi köztársaságok tudósainak, íróinak és költőinek eredeti alkotásai a leggyorsabban orosz nyelvre átültetve válhattak a Szovjetunióban és világszerte ismertté. Az államszövetség biztonsága a hadvezetés legfelső szövetségi szintjén természetesen megkövetelte a nyelvi egységet. E tapasztalatokból és megfontolásokból kiindulva, a szövetségi kormány 1938-ban elrendelte, hogy az orosz nyelvet – a nemzeti tannyelv érintetlenül hagyásával – rendes tantárgyként vezessék be minden köztársaságban.

Az írástudatlanság elleni harc és az iskolahálózat kiépítése szinte elháríthatatlannak látszó akadályba ütközött azoknál a kisebb, különösen elmaradt nemzeteknél, amelyeknek még nem volt saját ábécéjük (például az abházok, aleuták, baskarok, baskírok, kalmükök, karacsajok, lezginék, mordvinok, tabasszaránok, udmurtok és hakaszok). Itt az első teendő a nemzeti nyelv tanulmányozása és a megfelelő ábécé kialakítása volt. A tárgyalt időszakban a szovjet-orosz nyelvtudósok tevékeny közreműködésével 42 nép jutott ábécéhez, s így nemzeti művelődésük a szovjethatalom idején léphetett az írásbeliség korszakába.

Vitára adott alkalmat, hogy az új ábécék milyen betűtípus szerint készüljenek. A szakmai viták és a gyakorlati tapasztalatok a cirill írás előnyeit hangoztató irányzat győzelméhez vezettek. A szovjet nyelvtudósok többsége arra a meggyőződésre jutott, hogy a cirillábécé alkalmazása új írásbeliség esetében – főként az arab írásmódot elvető nyelveknél – nem sért nemzeti tradíciót, a betűvetés alapjaival ismerkedőket pedig megkíméli a két ábécé egyidejű tanulásának nehéz feladatától, végül megkönnyíti az orosz nyelv elsajátítását. E felismerés alapján azoknál a nyelveknél is a cirillikát vezették be, ahol kezdetben a latinnal kísérleteztek. A viták mögött, az objektív nehézségeken túl, a cirillábécé jövőjével kapcsolatos nézeteltérések húzódtak meg. Akkortájt még az orosz nyelvtudósok egy része is idejétmúltnak tekintette a keleti és a déli szlávok által használt cirillábécét.

Előfordult, hogy egyesek a cirillikát ajánlották a más alfabétumot használó, régi írásbeliséggel rendelkező népeknek (örmények, grúzok stb.). A párt és a szovjet állam e nézetek ellen is fellépett, megvédte a szóban forgó nyelvek nemzeti hagyománnyá alakult ábécéjét. Még a balti tanácsköztársaságok idején például, a cári gyakorlattal szakítva, a helyi nyelvű állami ügyintézés latin betűkkel történt.

Egy állam nyelvi politikáját mindig tükrözi az állami könyvkiadás. A cári Oroszország könyvkiadása (beleértve még a magánkönyvkiadást

is) egyszerűen nem vett tudomást számos oroszországi nemzet nyelvéről. A Szovjetunióban néhány évtized leforgása alatt esztendőnként milliós példányszámot értek el a nemzeti nyelveken kiadott könyvek. Ebben az időszakban szinte felfedezték egymást a Szovjetunió nemzetei. Csupán 1940-ben Moszkvában több nemzeti nyelvű munkát fordítottak oroszra, mint 1900–1917 között az egész cári birodalomban.

A megújhodott Akadémia évek hosszú során át folytatott tervszerű és szívós munkával segítette az egykor elnyomott nemzeteket, hogy létrehozzák, illetve megfelelőképpen kiegészítsék szakértő gárdájukat és a nemzeti tudományos intézményeket. 1929-ben a már működő Ukrán Tudományos Akadémia mellett felállították a Belorusz Tudományos Akadémiát. Az önálló akadémiák felállításának előkészítésére a Szovjetunió Tudományos Akadémiája fiókinézeteket hozott létre Azerbajdzsánban, Örményországban, Grúziában, a Kazah, az Üzbég és a Türkmen SZSZK-ban. Hasonló céllal kutatóintézeteket alapítottak a Baskír, Burját-Mongol, Dagesztáni és a Mari ASZSZK-ban. Az akadémiák irányításával a Szovjetunió számos nemzete hozzáfogott saját története modern marxista szintézisének kidolgozásához.

A tudomány „közkatonáinak” sorából egyre-másra emelkedtek ki tehetséges kutatók, nagy tudósok, akik a szocializmus nyújtotta lehetőségek kihasználásával össz-szövetségi, sőt világhírnevet vívtak ki. V. A. Ambarcumjan örmény csillagász, Ny. I. Muszhelisvili grúz matematikus vagy P. Picseta belorusz történész alkotómunkájának kibontakozása jól szimbolizálja a szövetséges köztársaságok tudósainak útját.

A nemzeti szabadságjogok védelme alatt megizmosodott a modern művelődésre támaszkodó népek irodalma és művészete. A többi népnek pedig szinte az ábécével együtt születtek meg első íróik és művészeik. Ezekhez a népekhez egyszerre jutott el Shakespeare és Maja-kovszkij. Az irodalmi élet gazdagodására mutat, hogy 1934-ben, a Szovjetunió íróinak I. kongresszusán 52 nemzet képviseltette magát. A Szovjet Írószövetség akkor 3000 tagja közül 1300 nem orosz nyelven alkotott.

Kibontakozott a nemzeti színművészet. 1939-ben a Szovjetunióban 787 hivatásos együttest számláltak össze, s ebből több tucat a nemzeti köztársaságok nyelvein beszélt a színpadon. Gyakran előfordult, hogy ugyanaz a színház – a közönség összetételének megfelelően – különböző nyelvű színdarabokat tűzött műsorra. 1941-ben 926 hivatásos színház működött, az előadások 40-nél is több nyelven folytak.

A zeneművészet terén az örmény Hacsaturjan és a grúz M. A. Balancsivadze népszerűségében nem utolsósorban a nemzeti zenei hagyományok és formák tisztelete jutott kifejezésre.

A filmgyártás kifejlődésekor először Ukrajnában alakult helyi vállalat, majd a grúziai Tbiliszipben hoztak létre egy csakhamar ismertté vált filmstúdiót. E filmgyárak s a később alakult szövetséges köztársasági vállalatok máig is nemzeti nyelveken készítik filmjeiket.

A szocialista államnak az eddigiekben vázolt művelődés- és nemzetiségpolitikai tevékenysége során két sajátos övezet okozott különös gondot. Az első ilyen övezet Közép-Ázsia, ahol a nemzetek igazi érdekeinek megfelelően feltétlenül szükség volt egyes nemzeti hagyományoknak számító szokások, intézmények felszámolására. Fel kellett szabadítani a keleti köztársaságok leányait és asszonyait a mohamedán feudalizmus rabszolgasága alól. El kellett törölni a többnejűséget. A muzulmán szokásjog helyébe modern szocialista törvények kínáltak.

A művelődési nemzetiségi politika másik jellegzetes övezete az északi népek és a fejlődésükben rendkívül elmaradt egyéb népcsoportok településterülete. A manysik, hantik, komik, szamojédok, mordvinok, nyenyecék, udmurtok, csuvasok, jakutok és más apró népek – részben finnugor nyelvrokonaink – a cári Oroszországban már a nemzeti pusztulás küszöbén álltak, s nemzeti konszolidálásukhoz a baráti népek erőfeszítésére volt szükség. Ezt a munkát a Távol-Észak Népeit Támogató Bizottság irányította, amelyet a szovjet kormány 1924-ben állított fel. 1926-ban Leningrádon az északi népek értelmiségének képzése céljából létrehozták az Északi Népek Intézetét. 1938-ban 355-en tanultak az intézet falai között. Később az akció a sarkkörön túl élő népekre is kiterjedt, ahonnan 1938-ban mintegy 1200 diák került különböző felsőoktatási intézményekbe és technikumokba. A szocialista kultúrforradalom a nemzeti művelődés erőforrásainak teljes kiaknázásával ment végbe.

A szocialista nemzetek kialakulása

A népek közti barátság kibontakozása nem kevésbé fontos vívmánya a szocialista nemzetiségi politikának. A népek közelítésének roppant feladatát mindenekelőtt az orosz munkásosztály, az orosz nép példamutató segítségével következtekben sikerült megvalósítani. Az ipari be-

ruházások pénzügyi fedezetének biztosításától kezdve, az iparosítás gyakorlati kivitelezéséig, mindenben önzetlen áldozatokat hozott az orosz nemzet. Az új gyárak kezdetben nem találtak megfelelően képzett helybeli munkásokat. Ekkor a párt felhívására orosz munkások és szakértők ezrei hagyták el megszokott, előnyösebb munkahelyüket, hogy a távoli köztársaságokban szolgálják a szocializmus és a népek barátsága ügyét.

A polgári történetírás – mint említettük – nem tagadhatja, hogy a szovjethatalom valóságos ipari forradalmat bontakoztatott ki a nemzeti köztársaságokban. Sajátságos módon azonban éppen az orosz segítségnyújtás példáit használja fel arra, hogy „újfajta, ipari gyarmatbirodalom” kiépítésével vádolja az OSZSZSZK-t. Ám az orosz szakmunkások és mérnökök azért mentek a nemzeti köztársaságokba, hogy részt vállaljanak a gazdasági élet fellendítésében, és felneveljék az új nemzeti munkás- és szakértő gárdát.

Kazahsztánban például 1929-ben, tehát még az általános iparosítás előtt, a munkásosztály 20,5%-a tartozott a kazah nemzethez. A dolgoknak ez az állapota Kazahsztán történeti fejlődéséből következett: a század elején a munkásosztály szinte teljes egészében európaiakból került ki. 1936-ban, a nagyszabású iparosítás első éveitől – annak ellenére, hogy éppen ebben az időszakban érkezett a legtöbb orosz munkás és szakértő a köztársaságba –, a kazah munkások arányszáma 46,5%-ra emelkedett.

A köztársaságokban megszokott jelenséggé vált egymás művészeti és tudományos értékeinek kölcsönös propagandája. Az irodalomban és a társadalomtudományokban előtérbe került a népek barátságának tematikája. A történettudomány mind hatásosabban mutatott rá a népek múltjában található közös mozzanatokra, az összefogás példáira. A politikában és az eszmék terén kérlelhetetlen harc folyt a nacionalista önzés ellen. A népek háborítatlan egymás mellett éléséhez nagymértékben hozzájárult a szétszórta élő népek, nemzetrészek (például zsidók, lengyelek, németek) sorsának rendezése.

A zsidóság magát külön nemzetnek tekintő része a szovjethatalomtól teljes nemzeti és vallási szabadságot kapott. A szocialista kormányzat nem elégedett meg a szégyenletes megkülönböztető intézkedések felszámolásával, hanem segítséget nyújtott ahhoz, hogy a zsidók leküzdjék az évszázados elnyomatás következményeit. Az egykori gettóvidék helyén állami segítséggel zsidó ipari termelőszövetkezeteket, üzemeket hoztak létre, ahol a modern ipari munkától régebben elzárt

zsidó szegénység bekapcsolódhatott a normális termelőmunkába. A cári elnyomatás mintegy stabilizálta a régi zsidó közösséget; a szovjethatalom által biztosított szabadság légkörében ez az idejétmúlt bezárkózottság gyorsan megszűnt. A zsidó szórványoknál működésbe léptek a természetes asszimiláció addig mesterségesen ellensúlyozott törvényei. Elsősorban ez magyarázza, hogy néhány évtized múlva jórészt eltűnt az a nyugati népcsoport, amely jiddis nyelvén is különbözött a vele együtt élő népektől. A zsidóság egy része azonban a cári uralom keserves évtizedeiben szinte meggyűlölte a börtönül kijelölt nyugati övezetet. Emellett az antiszemitizmus és a cionizmus mérgét még a szovjethatalom következetes politikájával sem lehetett egyik napról a másikra felszámolni. Ez is szerepet játszott abban, hogy 1934-ben a Távol-Keleten alakították meg a Birobidzsán Zsidó Autonóm Területet.

A Szovjetunió szövetségi köztársaságaiban szétszórt lengyelek és németek hosszú esztendőkön át zavartalanul élhettek az alkotmányban rögzített nemzeti szabadságjogokkal. Végül a népek közti barátság megteremtése érdekében még a III. szovjetkongresszus (1925) megfelelőképpen szabályozta a nemzeti köztársaságokban élő egyéb nemzetiségek helyzetét.

A szovjet nemzetiségi politika gazdasági és kulturális téren elért eredményei, valamint a népek közelítéséért végzett tevékenysége alapján a Szovjetunió nemzeti szocialista nemzetekké alakultak át. E nemzeteket korábban földbirtokosok és kapitalisták vezették, most a vezetés a munkásosztály politikai képviselőinek kezébe került. A feudális maradványokkal terhelt kapitalizmus gazdaságformái a szocialista gazdaság új formáinak adták át helyüket. A kizsákmányoló osztályok világnézete egykor természetes tünetekként állíthatta be a nemzeti önzést és a területtrábló háborúkat, s ebben az irányban befolyásolta a népek nemzeti karakterét, lelkivilágát. A szocialista államban az új társadalom élén álló munkásosztály internacionalizmusa és szocialista hazafisága lett a meghatározó, ha úgy tetszik, a „hivatalos” ideológia, amely szintén nagy hatást gyakorolt az etnopszichológiára. A hosszú történeti fejlődés eredményeként kialakult nemzeti karakter ugyan nem változott meg alapjaiban, de a mai napig mindinkább megszabadul az elavult, káros mozzanatoktól és újakkal gazdagodik.

Rendhagyó nemzetfejlődést példáz a szibériai jakutok, burjátok és néhány más nép sorsa. Ezek a Szovjetunió többi nemzetének segítségével a kapitalizmust, a kapitalista nemzetfejlődést mintegy átugorva,

azonnal szocialista nemzetként jelennek meg. E népeknél kialakult a szocialista nagyipar és vele a nemzetfejlődés legjelentősebb tényezője, a nemzeti munkásosztály. A szibériai és a dagesztáni népek egy csoportjánál, a szovjethatalom nemzeti és társadalmi politikájának eredményeképpen, megfigyelhető gazdaságuk erősödése, művelődési szintjük emelkedése, s feltételezhető, hogy idővel szocialista nemzetté konszolidálódnak. Idesorolhatjuk például a tuvaiakat és a hakaszokat.

Végül a különösen elmaradt, igen kis lélekszámú és rendkívül mostoha körülmények között gazdálkodó néptörzsek helyzetének alakulása azt mutatja, hogy a szovjet társadalom további fejlődésében nem okvetlenül történik meg, hogy minden egyes etnikai csoport közvetlenül nemzetté alakul.

A szelkupok, a nyivhák, az udegék lélekszáma 5000 körül mozog. A keták, tofalárok, ulicsik, orocsik és a hozzájuk hasonló etnikai csoportok még ennél is kevesebben vannak. A Szahalin keleti partvidékén élő orokok mindössze néhány száz családból állnak. Nagyipari munkásságuk nincs. Előfordul, hogy hatalmas területeken elszórtan élnek, s néha 1000 kilométer választja el e néprészeket. Szibériában gyakori eset, hogy a kis népek nemzeti kolhozokba egyesülve folytatják gazdálkodásukat. Az orokok például egyetlen kolhozot alkotnak. E népek nyelvének egy része annyira elmaradott, hogy nem alkalmas a modern élet jelenségeinek kifejezésére. Részben ezért, részben a kis lélekszám miatt megtörténik, hogy az iskoláztatás nem saját nyelven, hanem valamely más nyelven – leggyakrabban oroszul – folyik. Még arra is van példa, hogy nem hasznosítják a számukra készített ábécét: más nyelven írnak és olvasnak, míg saját nyelvüket beszélik (szelkupok, nyivhák, keták stb.).

Ha ilyen etnikai csoportok más, fejlettebb gazdaságú és művelődésű népek közelében, esetleg éppen más népek területének kellős közepén élnek, valamilyen formában elkerülhetetlenül a beolvadás útjára lépnek. A jukagirok, evjenek és dolgánok beolvadnak a jakutokba, a tuvaiak a burját-mongolokba. A szelkupok, a keták, az északi sorcok, a kumandinok, a melecki tatárok és más népcsoportok egy része orosz-szá válik.

Mindez természetes úton, objektív folyamatként, bármiféle erőszak kizárásával megy végbe. A szovjethatalom nem kívánja hatalmi szóval egyesíteni a kis népcsoportokat, a legkisebbek nemzeti törekvéseit is méltányolja. Ha az összeolvadás mégis bekövetkezik, azt természetesen

nem gátolja meg. Haladó jelenségnek tekinti, amely elősegíti az adott népcsoport gazdasági és kulturális fejlődését, közvetett úton – nemzetté válását.

A nemzetiségi politika pozitív és negatív vonásai

A Lenin halála utáni három évtizedben – az alapvető sikerek mellett – a szovjet kormánypolitika meghatározott területein a nemzeti kérdésről szóló marxi-lenini tanok megsértése, illetve fogyatékos alkalmazása is megfigyelhető. A negatív mozzanatok számbavételénél nem kerülheti el figyelmünket, hogy a Szovjetunió nemzeteinek együttélését rendkívül bonyolult feltételek között kellett rendezni. A nemzetek egymásba ékeltsége, kevertisége eleve nehéz feladat elé állította a kommunistákat. A szibériai, közép-ázsiai és a kaukázusi nemzetiségi viszonyok több problémája teljesen ismeretlen volt, s előzetes tanulmányokat igényelt. A nemzetek megbékéltetését a szocialista iparosítás és kollektivizálás egyébként is hallatlan erőfeszítéseket kívánó munkájával párhuzamosan kellett elérni. A párt és a kormány nemzetiségi politikájának érvényesítése közben harcot folytatott a nagyorosz sovinizmus és a helyi nacionalizmus ellen. A helyi nacionalista jelszavakkal dolgozó ellenforradalmárok elszigetelt illegális szervezkedései, fegyveres lázadásai még a harmincas évek fordulóján, sőt később is gondot okoztak. Az imperialista hatalmak szovjetellenes aknamunkájuk során kétségtelenül keresték a kapcsolatokat a nacionalista ellenforradalmárokkal, és minden rendelkezésükre álló eszközzel erősíteni igyekeztek a sovinszta tudatmaradványokat.

E körülmények valóban sok hibalehetőséget nyújtottak. Az említett torzítások elsősorban mégis szubjektív eredetűek voltak. A személyi kultusz következményei, nemzetiségi különbség nélkül, az egész Szovjetuniót egyképpen érintették. A nemzeti köztársaságokban azonban a szocialista demokrácia csorbításának természetsszerűleg nemzetiségpolitikai következményei is voltak, annál inkább, mert az itt végrehajtott „tisztogatási” akciókat a legtöbb esetben kifejezetten nemzetiségpolitikai ürügyekkel indokolták.

Egyre erőteljesebben felütötte fejét a nemzeti köztársaságok értelmiségével szembeni gyanakvás. Több szövetséges köztársaságban a gyakorlatban eltértek a XII. kongresszus határozatától, amely a

nagyorosz elhajlásban jelölte meg a fő veszélyt. A húszas évek végén már nyílt kísérletek is történtek a XII. kongresszus által adott helyzetelemzés kétségbe vonására. Belorusszijában például 1929-ben és 1930-ban a pártsajtó széles körben hangoztatta, hogy az adott történelmi időszakban a helyi nacionalizmus ellen kell összpontosítani az erőket. Kétségtelen: nacionalista megnyilvánulások az értelmiség körében és azon kívül is előfordultak, de ezt a veszélyt felnagyították.

A szövetséges köztársaságok művelődéspolitikai kezdeményezéseit jelentékeny módon gátolta, hogy a szakirányú felső- és középfokú oktatást az össz-szövetségi szervek irányították. A túlzott centralizálás és a helyi körülmények figyelembevételének elhanyagolása sértette a nemzeti köztársaságok sajátos gazdasági érdekeit. A Szovjetunió évi költségvetései a szövetséges köztársaságok tételeit felesleges részletezéssel tartalmazták, s ez a tény megkötötte a köztársasági vezető szervek kezét. Az össz-szövetségi népbiztosságok és a Tervhivatal szervei a költségvetésben megállapított összegeket több esetben önkényesen, aránytalanul osztották fel a köztársaságok között. A Belorusz SZSZK például, annak ellenére, hogy szüntelenül növelte villamosenergia-termelését, mégsem tudta elérni a Szovjetunió átlagát.

Különösen nagy károkat okozott a mezőgazdaság irányításának szeretlen központosítása. A mezőgazdaság fejlesztésének tervei megkövetelték, hogy a helyi körülményektől függetlenül alkalmazzák a Viljamsz-féle füves vetésforgót. Egyes növényfajták termelését megfelelő feltételek hiányában is a szövetségi köztársaságokra erőszakolták. Ugyanakkor nem gondoltak a speciális termelési övezetek lehetőségeire.

Az elszórtan élő nemzetiségeket egyes időszakokban sértő bizalmatlansággal kezelték vagy zaklatásoknak tették ki (például a lengyeleket és a németeket a harmincas években). Vulgarizálták azt a helyes gondolatot, hogy a Szovjetunió népeinek történetében ki kell emelni a közös vonásokat.

Mindez nem tudta hatástalanná tenni a szocialista forradalom alapvető nemzeti vívmányait. A szovjethatalom által nyújtott gazdasági, művelődési és politikai lehetőségeket felhasználva, az egykor elnyomott népek kiegyenesítették hátukat. A nemzeti művelődés, gazdaság és politika eredményeire a szocialista rendszer segítségével tettek szert. A szovjet rendszer alapvető nemzetiségpolitikai tendenciája akkor tűnik ki igazán, ha összehasonlítjuk a kelet-európai soknemzetiségű kapitalista államok két világháború közti történetével.

Míg az Orosz Birodalom egykori népei fokozatosan háttérbe szorították a nemzeti elnyomást és gyűlölködést, az állami intézményekből száműzték a hivalkodó sovinizmust, addig a polgári Lengyelországban, Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában – és nem utolsósorban Magyarországon – a kormánypolitika szintjére emelték az uralkodó nemzet tökésoztályának nacionalista ideológiáját. A nemzeti elnyomás ezekben az országokban olyan durva formákat öltött, a nemzeti ellentétek olyan viharos összecsapásaihoz vezetett, amelyeket az első világháború előtti korszak nem ismert.

1938-ban már a szélsőséges sovinizta szenvedélyek és a fajelmélet tombolása jellemezte a kelet-európai államok közéletét. Az úri Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia tulajdonképpen még a fasiszta agresszorok támadása előtt jórészt meghasonlott önmagával, s ebben oroszlánrésze van a burzsoázia érdekeinek szempontjából is rövidlító nacionalista nemzetiségi politikának. A soknemzetiségű kapitalista államokat a két világháború között fokozatosan a polgárháború felé sodorta, belülről őrlöte fel a nemzetiségi kérdés.

A Szovjetunió fejlődésvonala – ha nem is volt végig nyíleggyenesen felfelé ívelő – másképpen alakult: állami és társadalmi berendezkedése megszilárdult, népeinek kapcsolata minden nehézség ellenére sokkal jobb volt, mint bármikor történelmük során. A soknemzetiségű tökésoállamok fojtogató nacionalista légkörében élő haladó politikusok, írók és tudósok éppen ezért elismeréssel nyilatkoztak a szovjet nemzetiségi politikáról.

Stjepan Radić, a Horvát Köztársasági Parasztpárt vezetője és a horvát nemzeti felszabadító mozgalom egyik irányítója már a szovjet államszövetség megalakulásakor így írt a szovjet nemzetiségi politikáról: „A legnagyobb és legtökéletesebb konföderáció a világon ma a Szovjet-Oroszország tíz egynéhány egyesült köztársasága, amelyek ezekben a napokban megteremtették és kikiáltották közös szövetségi alkotmányukat, amely jobb és tökéletesebb az észak-amerikai unió alkotmányánál és a brit országok nagy közösségénél.”

Illyés Gyulát, a magyar népi írók mozgalmának kiemelkedő alakját szintén megragadták a szovjet népek egészséges fejlődésének jelei. „A háború előtt – írta Illyés 1934-ben szovjetunióbeli úti élményeiről szóló könyvében – a mordvinoknak csak 9%-a tudott írni-olvasni. Most 92%-a tud; a forradalom óta van saját napilapjuk, irodalmi folyóirataik és persze egész írógárdájuk. Főleg költők és drámaírók. Ebben az évben 50 000 mordvin hallgató iratkozott be különböző egyetemekre.

Csak Moszkvában 5000 tanul.” Zsirai Miklós nyelvtudós az északi kis népek felemelését 1937-ben „a finom érzéssel és bölcs energiával végzett kulturteremtő munka eredményének” nevezte.

De nemcsak a kelet-európai megfigyelők emelték ki a szocialista rendszernek azt a vonását, hogy a népeket testvérekké varázsolja. Amerikai diplomaták egy 1938-ban kelt összesítő jelentése is megerősítette, hogy „a szovjet kormányzat nagylelkűen elismerte a nemzeti kisebbségek jogosultságát, sőt nemzeti kultúrájuk ápolásában igen messzire ment”.

A harmincas években ezért léphetett be a szovjet államszövetség a megszilárdult föderáció, az autonómiák „nagykorúsításának” korszakába.

A szocialista társadalom megszilárdítása és fejlesztése a második világháború előestéjén (1938—1941)

A harmadik ötéves terv

A következő ötéves tervet 1938–1942-re állították össze. Teljesítése már megkezdődött, amikor alapelveit 1939 márciusában a párt XVIII. kongresszusa véglegesen jóváhagyta. Célkitűzéseinek megállapításakor abból a távlati feladatból indultak ki, hogy a Szovjetuniónak viszonylag rövid idő alatt utol kell érnie, sőt túl kell szárnyalnia a legfejlettebb kapitalista országok gazdasági teljesítményeit. (A tervfeladatnak ez a perspektívája a később kitört háborútól függetlenül is irreálisnak bizonyult.) A terv elkészítői az egyre fenyegetőbb háborús veszélyt is figyelembe vették. Az ipar, különösen pedig a nehézipar további gyors fejlesztése érdekében a harmadik ötéves terv többet kívánt beruházni, mint az első és a második ötéves terv együttesévé. A megnövekedett olajszükségletet a Volga és az Urál közötti olajmezők, a „második Baku” teljes kiépítésével kívánták elérni, ami egyszersemind stratégiailag biztosabb olajbázist teremtett volna. A szénbányászat gyors kifejlesztését főleg az Urál vidéken, Moszkva környékén, Közép-Ázsiában és a Távols-Keleten irányozták elő. A harmadik ötéves terv a mezőgazdaság fejlesztéséről is megemlékezett, erre vonatkozólag azonban nem dolgozott ki megfelelő alkotó programot. Egészében véve a tervtől azt várták, hogy a nemzeti jövedelem kétszeresére, a fogyasztás pedig másfél, kétszeresére emelkedik.

A háború megszakította és túlhaladottá tette a harmadik ötéves tervet, ám a háborúig eltelt három év is számottevő eredményeket hozott. 1941 nyarán az ipari termelés mennyisége már 86%-ra megközelítette az 1942-re előirányzott színvonalat. A keleti övezetek ipara másfélszer annyit termelt, mint 1937-ben. Három év leforgása alatt – a helyi ipart nem számítva – 3000 új gyárat, bányát, villanyerőművet és más ipari vállalatot helyeztek üzembe, vagyis nem sokkal kevesebbet, mint a második ötéves tervben. Különösen gyorsan nőtt a gépipar teljesítménye: 1937-től 1940-ig 76%-kal emelkedett! Előrehaladt a „második Baku” építése. 1939-ben a szovjet ipar kilenc-

millió munkásnőt foglalkoztatott, míg 1929-ben csak hárommilliót alkalmaztak.

A kollektív mezőgazdaság eredményeit az 1939-ben létrehozott Moszkvai Mezőgazdasági Kiállítás szemléltette. Az itt bemutatott terméseredmények azonban még nem váltak általánossá. A kolhozrendszer fejlődését gátolta, hogy a gazdaságpolitika megszegte a kolhozparaszatok anyagi érdekelttségének elvét. Ez főleg abban jutott kifejezésre, hogy a kolhozok állami beszolgáltatási kötelezettségét nem a szántóföldek és az egyéb területek megkülönböztetésével, hanem a gazdaság összes művelés alá vett földjének mennyisége szerint állapították meg. A közös termelésben anyagilag nem eléggé érdekelt kolhoztagok elhanyagolták a kollektív munkát, és elsősorban saját háztáji földjükkel törődtek. Több helyütt előfordult, hogy a közös épületeket, felszereléseket eltulajdonították. Sztálinnak a XVIII. kongresszuson a gabonakérdés megoldásáról tett bejelentése nem felelt meg a tényleges helyzetnek. Igaz, hogy 1940-ben a begyűjtött gabonamennyiség valamivel meghaladta az 1913. évit, csak hogy közben a városi lakosság megkétszereződött, s más tényezők is fokozott szükségletet támasztottak. A Központi Bizottság több intézkedést hozott a visszas állapothoz felszámolására. 1939 májusában kelt határozatában felvette a harcot a közös vagyon herdálói ellen. 1940 márciusában az anyagi érdekeltség ügyét némileg előmozdította az a határozat, amelynek alapján elrendelték a hektárok szerinti beszolgáltatást, illetve felvásárlást. Csak így sikerült megteremteni a legszükségesebb háborús gabonataralékokat.

Anglia és Franciaország elutasító magatartása.

A német-szovjet meg nem támadási szerződés

A harmincas évek végén a fasizmus elleni küzdelem legkövetkezetesebb harcosa, a Szovjetunió, igen veszélyes helyzetbe került. Az ellenséges tőkés hatalmak gyűrűjében, az állig felfegyverzett, rablásra éhes militarista államok közelségében elterülő egyedülálló szocialista ország történelmének nagy próbatétele elé került. Félő volt, hogy a kapitalista országok egységes szovjetellenes hadjáratra tömörülnek. Ilyen körülmények között a szovjet diplomáciára hárult az a rendkívül felelősségteljes feladat, hogy az imperialista hatalmak ellentéteit kihasználva, ügyesen lavírozva küzdjön a világháború kirobbantása

ellen, vagy ha ez sikertelen lenne, legalább a nagyhatalmak egyik csoportja felől biztosítsa a szovjet csapatok hátát, s ameddig csak lehet, odázza el a Szovjetunió hadba lépését. Nemcsak a szovjetország, de az egész emberi haladás ügye függött e feladat eredményes megvalósításától.

1938 nyarán a japán militaristák a Haszan-tó környékén igyekeztek kipuhatolni a Szovjetunió erőit, támadásukat azonban a szovjet hadsereg néhány hét leforgása alatt visszaverte.

1938 őszén a fasiszta Németország előkészítette Csehszlovákia megszállását. 1938 szeptemberében a müncheni találkozón a nyugati hatalmak ismét kelet felé, a Szovjetunió irányába terelték a német agressziót. 1939 márciusában Hitler csapatai megszállták Csehországot. A Szovjetunió megbélyegezte a müncheni összeesküvést, valamint Csehszlovákia lerohanását, szétzúzását. A szovjet kormány a nehéz helyzetben is felajánlotta támogatását Csehszlovákiának azzal a feltétellel, ha Csehszlovákia maga is védekezik és kéri a Szovjetunió segítségét.

1939 májusában Japán a Halhin-Göl-nél megtámadta a Mongol Népköztársaságot, augusztusban azonban az egyesült mongol és szovjet csapatok szétzúzták a betolakodókat.

A világháború előestéjén kialakult bonyolult politikai helyzetben a Szovjetunió természetesen a nyugati polgári demokratikus hatalmakkal igyekezett antifasiszta koalícióra lépni. Evégett tárgyalásokat kezdett Angliával és Franciaországgal. A megbeszélések 1939 augusztusáig folytak. Anglia és Franciaország másodrangú személyekkel képviseltette magát, közben titkos játékot folytatott a németekkel. A nyugati államok ekkor nem voltak hajlandók becsületes szövetséget kötni. Míg egyrészt azt követelték a Szovjetuniótól, hogy minden olyan államnak adjon segítséget, amely a hitleri agresszió áldozatául esett, megtagadták, hogy Lengyelországhoz és Görögországhoz hasonlóan, a német agresszió által fenyegetett Észtország, Lettország és Litvánia szuverenitását is garantálják.

A szovjet külpolitika ezután két lehetőség között választhatott: vagy vállalja az azonnali háborút Németországgal és szövetségeseivel, miközben a polgári demokratikus államok cinkos együttérzéssel figyelik, esetleg közvetlenül segítik Hitler több ízben kilátásba helyezett antibolsevista hadjáratát, vagy egy merész lépéssel, egy újabb Rapallo-szerű mesteri sakkhúzással (természetesen más viszonyok között, mint 1922-ben) ideiglenesen semlegesíti Németországot, és valósággal

kényszeríti a polgári demokráciákat az antifasiszta koalícióra. Nem volt kétséges, hogy csakis az utóbbi megoldás jöhetett számításba.

1939. május 2-án Litvinov helyett Molotov, a Népbiztosok Tanácsának elnöke, a Külügyi Népbiztosság irányítását is átvette. Ebben az időben már Visinszkij volt a külügyi népbiztos helyettese.

1939. augusztus 23-án a Szovjetunió megneemtámadási szerződést kötött Németországgal. Ez a kényszerből született taktikai sakkhúzás halomra döntötte a nyugati imperialisták számításait, s a Szovjetuniót másfél esztendőre megmentette a világháború borzalmaitól.

A megneemtámadási szerződésnek negatív következményei is voltak: a fordulat váratlanul érte a nemzetközi munkásmozgalmat, s ez – főleg a polgári demokratikus országokban – zavart okozott. Bonyolította a helyzetet, hogy a sztálini politikai vezetés a sikerek láttán túlzott reményeket fűzött az 1939-es manőverhez. Mindennek ellenére a szerződés elsősorban pozitív szerepet játszott. Éket vert Japán és Németország közé, s ezzel elérte, hogy később a Szovjetuniónak nem kellett kétfrontos háborút viselnie Európában és a Távol-Keleten. A szerződés folytán sok kommunistát sikerült kimenteni a fasiszta országok (például Magyarország) börtöneiből. A kedvező világpolitikai hatások mellett a szerződés elszigetelte a Szovjetunióval szomszédos kis kapitalista államok reakciós diplomáciáját. A Szovjetunió az utóbbi évek során hiába fáradozott azon, hogy baráti kapcsolatokat építsen ki a balti államokkal, Lengyelországgal és Romániával. Teljesen eredménytelenül figyelmeztette a szomszédos reakciós kormányokat országaik igazi ellenségeire, a fasiszta agresszorokra. A népellenes kormányok politikai rövidlátásának iskolapéldája az úri Lengyelország, amely mind szorosabbra fűzte kapcsolatait Németországgal. A harmincas években a szóban forgó országok gyors ütemben fasizálódtak, s ami ebből következett: német járszalagra kerültek, vagy ilyen állapot felé közeledtek. Ezzel nemcsak a Szovjetuniótól, de a nyugati polgári demokráciáktól is mindinkább elhatárolták magukat. Az 1939. évi szerződés lehetetlenné tette Németország számára, hogy nyíltan támogassa a Szovjetunióval szomszédos országok reakciós kormányait. Hitler a szerződés aláírása utáni első hónapokban nyugati katonai terveinek rendelte alá baltikumi, lengyelországi és romániai politikáját a meggondolással, hogy a nyugati győzelem után majd visszatér kelet-európai hódító terveihez. Ebből következett, hogy a Szovjetunió számára lehetségessé vált a nyugati köztársaságok több függő nemzeti

problémájának békés rendezése és stratégiai helyzetének megszilárdítása.

A német–szovjet meg nem támadási szerződés utat nyitott a magyar–szovjet államközi kapcsolatok megjavításához. A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok – amint említettük – 1939 februárjában szakadtak meg azzal kapcsolatban, hogy Magyarország csatlakozott az anti-komintern paktumhoz. Az akkorra már teljesen formálissá vált hivatalos érintkezés megszakítását a szovjet kormány javasolta. 1939 októberében azonban, az új világpolitikai fejleményeknek megfelelően, a Szovjetunió felajánlotta a magyar kormánynak a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételét, ami csakhamar meg is történt. Ez alkalommal Kristóffy Józsefet nevezték ki moszkvai nagykövetté. 1941. március 24-én a szovjet kormány ünnepélyesen visszaküldte a cári csapatok által 1849-ben zsákmányolt honvédszászlókat. Ezek a zászlók is figyelemztették a magyar népet arra a veszélyre, amely nemzeti függetlenségét Németország oldaláról fenyegette. Ugyanebben az évben a Szovjetunió nagy kiállítási anyaggal vett részt a Budapesti Nemzetközi Vásáron. A szovjet pavilon erőteljes hatást gyakorolt a főváros közvéleményére.

Az ún. keleti front kiépítése

A Hitler kelet-európai agressziójának elreteszelésére vonatkozó terveket Churchill és a nyugati politikusok „a keleti front létrehozásának” nevezték. A Szovjetunió a maga részéről több intézkedést tett e „keleti front” kiépítése érdekében.

Amikor az úri Lengyelország összeomlott a reakciós lengyel politikusok által sokáig barátként kezelt német fasiszták csapásai alatt, a Szovjetunió csapatai 1939. szeptember 17-én bevonultak Nyugat-Belorusszijába és Nyugat-Ukrajnába. Felszabadították az elnyomott beloruszokat és ukránokat, egyesítették őket nemzettestvéreikkel. Az 1939. évi szerződés lefogta a német fasiszták kezét, s az akció nem járt együtt a régi Lengyelország szívében találkozó német és szovjet csapatok összecsapásával.

A szovjet kormány azonban számolt a német–szovjet háború eshetőségével (ha nem is gondolta, hogy olyan gyorsan bekövetkezik, amint történt), s Észtországot, Lettországot és Litvániát felszólította, hogy a Szovjetunió és a balti államok biztonságának érdekében kössenek

olyan kölcsönös segélynyújtási egyezményt, amelynek értelmében a szovjet hadsereg támaszpontokat létesíthet a part menti szigeteken.

A balti országokban erre az időre már erős népfrontmozgalom bontakozott ki. Az antifasiszták követelték, hogy a fenyegető német agresszióval szemben, kormányaik vegyék igénybe a Szovjetunió által ismételten felajánlott segítséget. A népfrontmozgalom hatása különösen a Lengyelországot ért német támadás után erősödött meg, amikor a balti népek meggyőződhettek Németország szándékairól. A demokratikus mozgalmak fellendüléséhez nagymértékben hozzájárult, hogy a háború elzárta a Balti-tenger bejáratát. Az egyoldalú, nyugati kivitelre épített észt, lett és litván gazdasági élet válságba került. A balti burzsoáziára, amely hosszú időn keresztül elzárkózott a Szovjetunió kereskedelmi javaslatai elől, most saját gazdaságpolitikája ütött vissza. A reakciós kormányok, amelyeken a szovjet–német szerződést és a néptömegek fellépését látva fejvesztett pánik lett úrrá, nem folytathatták töretlenül régi politikájukat, ezért elfogadták a Szovjetunió javaslatát.

1939 szeptember végén és október elején a balti államok kölcsönös segélynyújtási és együttműködési egyezményt kötöttek a Szovjetunióval. Ennek értelmében a szerződő felek kötelezték magukat, hogy harmadik fél támadása esetén katonai segítséget nyújtanak egymásnak, s a kölcsönös előnyök alapján kiépítik gazdasági és művelődési kapcsolataikat. Az egyezmény kikötötte, hogy a szerződő felek egymás tudta nélkül harmadik hatalommal nem kezdenek tárgyalásokat. A Vörös Hadsereg a Balti-tenger partján fekvő szigeteken támaszpontokat építhetett ki. A támaszpontok utánpótlásának biztosítása céljából igénybe vehette az érintett országok közlekedési hálózatát. Az egyezményt a régi, továbbra is hatalmon maradt balti kormányok és hatalmi szervek annak rendje és módja szerint törvényesen megerősítették.

Ezzel ritka és sajátságos helyzet alakult ki a Baltikumban. Észtországban, Lettországbán és Litvániában egyelőre még a fasiszta jellegű rendszerek uralkodtak, s közben a kormányok kényszerű beleegyezésével a Vörös Hadsereg egységei átvonultak az országon, és a nyugati határvidéken támaszpontokat létesítettek. Érthető, hogy ez a fordulat nagy lökést adott a Baltikum forradalmasodásához.

A reakciós kormányok az első ijedtség után szabotálni kezdték a saját maguk által aláírt egyezmények végrehajtását, majd megszegették azokat. Titokban tárgyalásokat kezdtek egymással és Németországgal. Az a veszély fenyegetett, hogy ráveszik a német kormányt a Baltikum

megszállására, s ami ezzel egyértelmű: a német–szovjet megnem-támadási egyezmény felrúgására. Így nemcsak a német megszállás, de a szovjetellenes háborúba, a nagy világégésbe való azonnali belesodródás lett volna a balti népek osztályrésze.

Az észti, a lett és a litván kommunisták – az SZK(b)P-val egyet-értésben – elhatározták, hogy a reakció terveinek keresztülhúzása cél-jából, a fasiszta kormányok megdöntésére szólítják fel népeiket. A for-radalmak előkészítésekor a balti kommunista pártok nagy figyelmet fordítottak az ellenzéki polgári és kispolgári pártokkal kötött anti-fasiszta szövetségük továbbfejlesztésére, és felhasználták azt a körülményt, hogy az uralmon levő németbarát kormányok a nyugati hatal-maktól is elszigetelték magukat. 1940 júniusában népmozgalmak söpörtek végig Észtországon, Lettországon és Litvánián.

Ezzel egy időben a Szovjetunió a szerződések betartását követelő ultimátumot intézett a balti államokhoz. Bejelentette, hogy a balti eseményekre és a fenyegető világpolitikai helyzetre való tekintettel, újabb csapatokkal kívánja megerősíteni támaszpontjait. Az újabb szov-jet katonai egységek bevonulása végképpen lehetetlenné tette, hogy a reakció polgárháborút robbanthasson ki a demokratikus erők ellen. 1940 júniusában az észti, a lett és a litván néptömegek így viszonylag békés körülmények között távolíthatták el gyűlöletes fasiszta kormá-nyaikat, gyors és vértelen győzelmet aratott a szocialista forradalom. A lakosság tömeggyűléseken ünnepelte a kivívott demokratikus joga-t.

Az új választások alapján összeülő népparlamentek szocialista álla-mokká nyilvánították Észtországot, Lettországot, Litvániát, és kimon-dották, hogy csatlakoznak a Szovjetunióhoz. Megalakult az Észt, a Lett és a Litván SZSZK. (Litvánia az egykori lengyelországi területekből 1939-ben megkapta Vilnát [ma: Vilnius] és környékét. A városban ekkor már kisebbséget alkottak a litvánok, a várost javarészt lengyelek lakták, de a szovjet kormány azzal indokolta döntését, hogy Vilna a litván történelmi múlt szimbóluma.)

A balti válság közben a Szovjetunió jegyzékben kérte fel Finnorszá-got, hogy adja át a Karél-félsziget egy részét, s cserébe fogadjon el egy kétszer akkora, finn lakosságú területet. A finn fasiszták ugyanis Leningrád határában fenyegető csapatmozdulatokkal, határprovoká-ciókkal és tüzéséggel megerősített erődvonalukkal közvetlenül fenye-gették a szovjet nagyváros biztonságát. A konfliktus 1939 novemberé-ben háborúhoz vezetett. Ezért a háborúért a finn fasiszta-soviniszta

körök voltak felelősek, amelyek elmérgeztették a Szovjetunió és Finnország kapcsolatait, s a hitleristákkal együtt szovjetellenes háborúra készültek a harmincas években. A finn–szovjet háborút lezáró, 1940. március 12-én aláírt egyezmény értelmében a Szovjetunió megkapta a Karél-félszigetet Viborg (Viipuri) városával, valamint a Ladoga-tó nyugati és északi partvidékét, több kisebb várossal. Az új területeket a Karél ASZSZK-val egyesítették, amely átalakult Karél–Finn SZSZK-vá.

1940. június 26-án a szovjet kormány felszólította Romániát, hogy a polgárháború idején szerződészegéssel és erőszakkal elragadott Besszarábiát haladéktalanul adja át. A Szovjetunió sohasem ismerte el Besszarábia megszállását, és minden alkalommal kifejezte tiltakozását. A két világháború közti román királyi kormányok ellenséges magatartása nem tette lehetővé – bár a keleti blokk tervének kapcsán felmerült egy ilyen megoldás gondolata –, hogy a szovjet kormány más álláspontra helyezkedjen a besszarábiai kérdésben. A burzsoá-földesúri román kormány – mivel a német–szovjet megneemtámadási szerződés miatt ezúttal nem támaszkodhatott a németekre, a nyugati hatalmaktól pedig már korábban elszigetelődött –, engedni kényszerült. 1940 augusztusában Besszarábia és a kárpótlás fejében követelt Észak-Bukovina (amely a két világháború között Romániához, azelőtt pedig Ausztriához tartozott) a Szovjetunió birtokába került. Az ukrán többségű észak-bukovinai területet az Ukrán SZSZK-hoz csatolták. Besszarábia a Moldavai ASZSZK-val egyesült, amely az Ukrán SZSZSZK-ból kilépve, Moldavai SZSZK-vá alakult. Az 1939–1940. évi események nyomán a Szovjetunió szövetségi köztársaságainak száma 16-ra emelkedett.

A honvédelmi előkészületek fokozása

A japánokkal vívott határküzdelem, a finn–szovjet háború, nem utolsósorban pedig a már kirobbant második világháború arra kényszerítették a Szovjetuniót, hogy fokozza honvédelmi felkészültségét.

1937–1939-ben, az ipar jelentős sikerei ellenére, a tervben megjelölt szükségletekhez képest elmaradás mutatkozott a kohászatban, a szén- és olajkitermelésben. Kevés volt a mozdony. A katonaság és a polgári szervek nem kapták meg a szükséges gépkocsikat. 1939 júniusában a Népbiztosok Tanácsa Mikojan, Voznyeszenszkij, Tyevoszjan,

valamint Bargyin akadémikus és más szakértők bevonásával bizottságot küldött ki a kohászat problémáinak tanulmányozására.

1940. május 6-án Sztálin vette át Molotovtól a Népbiztosok Tanácsának elnöki tisztét (Molotov továbbra is külügyi népbiztos maradt). Sztálin hosszú idő óta először vállalt állami funkciót.

1940 júniusában a párt Központi Bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa több rendelettel igyekezett gyorsítani a honvédelmi felkészülés ütemét. A különleges kohászati bizottság jelentése alapján sikerült orvosolni a legkirívóbb hibákat, így 1940 második felétől ismét a kívánt ütemben haladt előre a vas- és acélgyártás, a hengerelés. A rendkívüli körülményekre való tekintettel – a szakszervezetek jóváhagyásával – a hat- és hétórai munkaidőről ismét visszatértek a nyolcórás munkaidőre. A hatnapos munkahét helyébe a hétnapos munkahét (hét nap munka, egy nap pihenés) lépett. Megtiltották a munkahely önkényes elhagyását. Ez az erőfeszítés ugrásszerűen megnövelte a teljesítményt. A gorkiji gépkocsigyár évente 30 000 tehergépkocsival gyártott többet. Egy 1940 júliusában megjelent rendelet büntetőjogi felelősséget hárított a selejtes cikkek termelőire. Ősszel törvényes intézkedés látott napvilágot a munkaerő szervezett utánpótlásáról.

A Vörös Hadsereg ellátása rohamléptekben haladt előre. 1939-re, 1930-hoz képest a tüzérség fegyverzete hétszeresére, a harckocsik száma negyvenháromszorosára, a repülőgépeké hat és félszeresére, a harckocsi-elhárító lövegek és az önjáró lövegek száma hetvenszeresére emelkedett. Megkétszereződött a hajóhad egységeinek száma. A hadianyaggyártó üzemek teljesítménye 1938-ban 36%-kal, 1939-ben 46%-kal nőtt, s 1940-ben is ugrásszerű az emelkedés. Új harckocsi- és repülőgéptípusokat dolgoztak ki; tömeges gyártásuk azonban vontatottan haladt vagy késett. Megfeszített ütemben folyt a tisztképzés, de a törvénytelenségek következményeit így sem sikerült felszámolni.

A hadsereg újabb reformja még a harmincas évek derekán megkezdődött. Megerősítették a parancsnokok tekintélyét, eltörölték a politikai biztosok intézményét. Bevezették a tábornoki rangfokozatokat, a szolgálati büntetéseket, a rendjeleket és kitüntetéseket. Megszüntették a területi milícia kisegítő csapatait. A hadsereget és a tisztikart regulárisrá tették. Érvényt szereztek az új alkotmány rendelkezésének, amely kimondotta az általános hadkötelezettséget, s a volt kizsákmányoló osztályok egykori tagjaival sem tett kivételt. A Tuhacsevszkij-per ürügyén azonban indokolatlanul megállították ezt a nagy jelentőségű munkát, sőt egyik-másik részletintézkedést vissza is vonták –

például 1937-ben ismét bevezették a politikai biztosok intézményét. Az események alakulása azonban rákényszerítette a kormányzatot, hogy folytassa a reformokat. 1939 januárjában, 1940 májusában és augusztusában ismét érvényesítették a korábbi rendelkezéseket; ekkor újra eltörölték a politikai biztosok intézményét. 1941 februárjában Voznyeszenszkij, a tehetséges közgazdász, az Állami Tervbizottság elnöke és az SZK(b)P Központi Bizottságának tagja előterjesztésére a XVII. pártkonferencia határozatot hozott a legújabb vívmányok sürgős haditechnikai alkalmazásáról.

A kulturális élet 1938–1941-ben

A háború előtti években a párt és a kormány különös figyelmet szentelt az ideológiai munkának. Az új nemzedékek körében is tudatosította a szocialista forradalom vívmányait és a Szovjetunió nemzetközi jelentőségét. Százvezrek tanulmányozták a párttörténetet. A munka értékéből sokat levont, hogy „A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Rövid tanfolyam” című kiadvány, amelyet 1938. szeptember 9-étől először a „Pravda” közölt folytatásokban, a sztálini személyi kultusz jegyében fogant, ezért nem volt képes az igazságnak megfelelően, objektíven bemutatni a párt történetének számos kérdését.

Hasonlóképpen zavaró mozzanatot vitt a kulturális életbe, hogy az ekkor alapított Sztálin-díjjal háttérbe szorították a Lenin-díjat, a tudományos és művészi érdemek legmagasabb rangú kitüntetését, s azt több esetben a személyi kultuszt szolgáló, kisebb értékű teljesítményekért is odaítélték.

A közoktatás eredményesen munkálkodott falun a hétosztályos képzés, városokban a középiskolai tanítás teljes mértékű kiépítésén. Az 1938–1939-es tanévben az elemi iskolák tanulóinak száma elérte a 21 milliót, s a középiskolákban több mint 12 millió diákot tanítottak. A háború előestéjén a felsőoktatási intézmények hallgatóinak száma 817 000-re emelkedett.

Az irodalom nevezetes alkotásai között foglalt helyet Alekszej Tolsztoj „Borús reggel” című regénye, a „Golgota”-trilógia harmadik része. Solohov ez idő tájt fejezte be a „Csendes Don”-t. 1937–1938-ban jelent meg Szergejev-Censzkij háromkötetes regénye, a „Szevasztopol megpróbáltatása”. Az egoizmus ellen irányult Kornyejsuk

„Ukrajna mezőin” című komédiája. Az irodalom a maga eszközeivel igyekezett felkészíteni a népet az esetleges imperialista támadásra.

A filmművészet az 1935 és 1939 között gyártott „Maxim”-trilógiával aratott nagy közönségsikert. A film egy bolsevik munkás életútját ábrázolta. Fokozták a szovjet nép harckészségét és hozzájárultak hazafias neveléséhez a „Nagy Péter”, az „Alekszandr Nyevszkij”, a „Szuvorov”, a „Minyin és Pozsarszkij” című filmek, bár ezeken már nyomot hagyott az orosz feudalizmus nagyjainak idealizálása, a személyiség történeti szerepének túlzása.

A szovjet nép békés életét ezen a ponton megszakította a hitleri Németország és szövetségeseinek támadása.

A Nagy Honvédő Háború (1941 június—1945 szeptember)

A fasiszta Németország támadása

1941. június 22-én Németország fasiszta kormánya felrúgta a meg nemtámadási szerződést. Németország, valamint – néhány nappal később – szövetségesei: Finnország, Magyarország (június 27), Románia, Olaszország és Szlovákia orvul megtámadták a Szovjetuniót. A frontvonal a Barents-tengertől a Fekete-tengerig húzódott. Németország 153 hadosztályt, szövetségesei összesen 37 hadosztályt vetettek harcba. Németországot Bulgária, Spanyolország és Japán is segítette. Az utóbbi a Szovjetunió keleti határai mentén összpontosította az erős Kvantung-hadsereget.

A magyar kormány Kassa állítólagos szovjet bombázására hivatkozva csatlakozott a hadjáráshoz. A magyar közvéleményt azonban tudatosan megtévesztették. Kassa bombázását szovjet (átfestett) felségjelű német gépek hajtották végre. E tényt Horthy Miklós emlékiratai is elismerik.

A finn kormány csatlakozása Hitler támadó háborújához végleg leplezte a finn fasisztákat, akik eddig a „honvédelem” jelszavával operáltak.

A fasiszta támadás rabló jellegű, mélységesen reakciós vállalkozás volt. Az agresszorok meg akarták semmisíteni a szocialista államhatalmat, hogy ismét visszaállíthassák a kapitalista diktatúrát, sőt annak egy fasiszta gyarmatosító változatát. (A rosenbergi koncepcióval szemben, amely inkább „fehérorosz” rendet akart létrehozni, kezdettől fogva nyomasztóan érvényesült a hitleri–himmleri felfogás: az „Untermensch”, az „alacsonyabb rendű” szlávok rabszolga-jellegű alávetése.) A német parancsnokság már jó előre kidolgozta a szovjet ipar felszámolására, az ipari felszerelések Németországba szállítására vonatkozó terveket. Felkészültek a szovjet nyersanyagok és a szovjet embertartalékok „kiaknázására”.

A szovjet csapatok igazságos ügyért, a világ első szocialista államá-

nak függetlenségeért, a fasiszmus által leigázott népek felszabadításáért harcoltak. A szovjet nép ezért nevezte el küzdelmét Nagy Honvédő Háborúnak.

A szovjet hadsereg kényszerű visszavonulása

A fasiszta csapatok három irányban törtek előre. Északkeletre a Baltikum és Leningrád irányában, keletre Minszk és Szmolenszk irányában és délkeletre Ukrajna, a Donyec-medence és a Krim-félsziget irányában. A német parancsnokság gyors győzelemre számított; másfél, legfeljebb két hónapot szántak a Szovjetunió meghódítására.

A szovjet csapatok szívósan védekeztek. Halder tábornok emlékirataiban megállapítja, hogy a meglepetésszerű támadás ellenére, már tulajdonképpen az első napok fejleményei keresztülhúzták a németek konkrét katonai terveit, megcáfolták képtelenül derülátó várakozásait. Egy másik náci főtiszt, Blumentritt tábornok memoárja azt a személyes tapasztalatát emeli ki, hogy a szovjet parancsnokság viselkedése a nagy vereségek és a bekerítettség viszonyai között is eltért a nyugati államok és a lengyelek hasonló helyzetbe került tisztikarának defetista magatartásától. A szovjet egységek a legreménytelenebb helyzetben is kemény ellenállást tanúsítottak. A breszti erőd például 32 napig tartotta magát. Az ellenfél nyomása alatt azonban a szovjet hadseregnek hátrálnia kellett. 1941 júliusára a németek megszállták Litvániát, Lettország egy részét, Nyugat-Belorussziját, Nyugat-Ukrajna egy részét és elérték a Nyugati-Dvinát.

Mivel magyarázhatók a szovjet hadsereg kezdeti vereségei?

A szovjet hadsereg végső soron, történelmi távlatban képes volt az imperialista agresszió visszaverésére. A háború kezdetén azonban több körülmény rendkívül kedvezőtlen helyzetet teremtett.

Németország már évekkel azelőtt teljes mértékben átszervezte gazdaságát, kifejlesztette a fegyverek és hadianyagok tömeges gyártását. Ezenkívül a fasiszta parancsnokság felhasználhatta Európa jelentős részének erőforrásait. Németország, a németekkel szövetséges országok, valamint a fasiszták által megszállt hatalmak katonai-gazdasági erőforrásai kétszeresen meghaladták a Szovjetunió hasonló tartalékait.

A Szovjetunió nem összpontosíthatta teljes mértékben csapatait a nyugati határra, mert keleten állandóan tartania kellett Japán meg-

lepetésszerű offenzívájától. 1941 áprilisában sikerült ugyan Japánnal semlegességi szerződést kötni, de nyilvánvaló volt, hogy a japán militaristák hódító terveik megvalósításához csak a kedvező alkalomra várnak.

Németország a támadás előtt már mozgósította hadseregét. A német hadsereg felszerelése a legújabb haditechnikai vívmányok terén több vonatkozásban felülmúlta a Vörös Hadseregét: bőven ellátták harckocsikkal, repülőgépekkel, gyalogsági önműködő fegyverekkel és gépesítették. Ez nagy ütőerőt és jó manőverező képességet biztosított a hitlerista egységeknek. A két éve folyó világháborúban a német hadsereg gyakorlatot szerzett a nagy tömegekkel és gépesített alakulatok kombinálásával végrehajtott modern hadviselésben.

A Szovjetunió – ha fel is emelte katonaságának létszámát – a támadásig nem mozgósította hadseregét. A védekezést kedvezőtlenül befolyásolta, hogy a vöröskatonák az újabb típusú harckocsikból, repülőgépekből és más felszerelésekből még csak kis mennyiséget kaptak. A tüzérségnek aknavetőkre, harckocsi- és légelhárító ágyúkra lett volna szüksége. A szovjet csapatokat nem gépesítették a megfelelő mértékben. Ennek következtében nem tudott gyors átcsoportosításokat végrehajtani. A Vörös Hadsereg átszervezését és technikai felújítását a háború kezdetéig nem fejezték be. Most hiányzott igazán némely olyan tapasztalt hadvezér és tiszt, mint Bljuher, Jegorov, Tuhacsevszkij, Uborevics, Jakir és a törvényteleniségek más áldozatai.

Németország a mindenkori orvtámadó óriási előnyét is élvezte. A fasiszta csapatok a háború első napjaiban mélyen benyomultak a szovjet csapatok állásaiba, és szétzilálták kapcsolataikat. Különösen június 22-én mutatkozott zavar, ami azonban távolról sem emlékeztetett a Hitler által megtámadott Franciaország és más fejlett polgári államok hadvezetőségének fejvesztettségére. A Vörös Hadsereg különösen repülőgépekben szenvedett igen nagy veszteségeket. Az ellenfél uralkodó helyzetet vívott ki a levegőben. A német légierők bombázásai gátolták a csapatok utánpótlását és megfelelő ellátását. A határmenti övezetekben az ellenség elfoglalta a hadianyagraktárakat, mielőtt a szovjet csapatok kiüríthették volna őket. A szovjet harcosok csakhamar lőszerhiánnyal küzdöttek; nem tudták felhasználni a haditechnikai felszerelést és a közlekedési eszközöket. Mindez még inkább az ellenfél javára billentette a mérleget.

A kényszerű visszavonulás egyik oka Sztálinnak a német fasiszták támadásának várható időpontját illető tévedése volt. Sztálin ekkor nem tartotta valószínűnek a Szovjetunió megtámadását. Diplomáciai laví-

rozásra is készen állt azért, hogy az országot — ameddig csak lehet — megmentse a háborútól. De ez a törekvés 1940 végén és 1941 elején már nem felelt meg az újabb veszélyes fordulatot jelentő eseményeknek. Jóllehet Sztálin megbízható adatokkal rendelkezett a német csapatok keleti övezetekben történő összpontosításáról, sőt a támadás napjáról is kapott híreket, még mindig a német—szovjet meg nem támadási szerződés megmentésén fáradozott. Nem számolt kellőképpen az ellenfél álnokságával, és nem tett megfelelő biztonsági intézkedéseket.

A fasiszta fenyegetés heteiben Sztálin görcsösen ragaszkodott téves helyzetmegítéléséhez. Politikai ügyességét maximálisan latbavetve, sajtóságos rábeszélési, meggyőzési taktikát folytatott Hitlerrel szemben. Ezekben a hetekben szinte tüntetett azzal, hogy a Szovjetunió nem számol német támadással. Különösen Németországgal szemben dokumentálta, hogy a Szovjetunió nem kíván támadni. A sajtó és a rádió megnyugtató hangon kommentálta a nemzetközi eseményeket. A TASZSZ hírügynökség 1941. június 14-én közleményt adott ki, amelyben provokatív rágalomnak nevezte a küszöbönálló német támadásról keringő híreket. (Természetesen ez a közlemény is elsősorban Hitler megnyugtatótását, jobb belátásra térítését célozta.) Mindez, ha a végletekig menően bizonyította is a Szovjetunió békés szándékait, már elkésett kísérlet volt.

A Németországgal kötött meg nem támadási egyezmény aláírása óta eltelt másfél évet különben erőteljesen kihasználták az ország katonai erejének fokozására. Olyan hadsereget hoztak létre, amely minden tekintetben alkalmas volt bármely agresszor megsemmisítésére, a háborús győzelem kivívására. A gyalogos hadosztályok száma 1939 ősze és 1941 júniusa között több mint kétszeresére emelkedett. 1941 derekán a hadsereg és a hajóhad legénysége elérte az öt milliót, ami csaknem háromszorosa volt az 1939. évinek. A védelmi fegyverkezés dinamikusán folyt, befejezni azonban már nem tudták.

Mindennek ellenére az elszámítás a támadás várható időpontjának értékelésében, továbbá a seregek hadrafoghatóságának késedelmesége kedvezőtlenül befolyásolta a háború kezdeti szakaszát.

A Szovjetunió háború előtti védelmi felkészültsége volt az az alap, amelyre támaszkodva már 1941-ben sikerült Moszkva alatt megállítani a németeket, s ezzel megkezdődhetett a gyökeres fordulat a háború menetében.

Egyelőre azonban az orvtámadók mélyen benyomultak a Szovjetunió területére.

„Mindent a frontért, mindent a győzelemért!”

Június 22-én elrendelték a hadiállapotot, és megalakították a Főparancsnokság Főhadiszállását. A mozgósítás és a kialakult helyzet értékelését először a Népbiztosok Tanácsának és a párt Központi Bizottságának június 29-én kiadott közös irányelvei közölték a hadszíntér körzetébe eső pártszervezetekkel és állami testületekkel. Az itt lefektetett értékelés alapján mondotta el Sztálin 1941. július 3-i rádióbeszédét. A párt és a kormány felhívta a szovjet népet, hogy minden erejével támogassa a hadsereg küzdelmét, bontakoztassa ki széles körűen a partizánmozgalmat.

A Központi Bizottság, a Legfelsőbb Tanács elnöke és a Népbiztosok Tanácsának 1941. június 30-án kelt rendelete létrehozta Sztálin vezetése alatt az Állami Honvédelmi Bizottságot (orosz kezdőbetűivel rövidítve: GKO).

A német támadás kibontakozásakor Sztálin – ha ezt nyíltan nem is vallotta be – felismerte hibáját és tisztázta feladatait. A „Pravdá”-ban és az egész pártsajtóban már a támadást követő napon teljes fordulat figyelhető meg, amely az állami propagandaszervek munkájában is érvényesült. Sztálin ezután a rá jellemző rendkívüli akaraterőt, szervező tehetségét – félelmetes gorombaságával együtt – teljes mértékben a jó ügy, a honvédő küzdelem szolgálatába állította. Ebben az időben még személyiségének negatív tulajdonságai is mintha teljesen visszajára fordultak volna. Az első órák zavarodottsága után átvette a harc határozott, központi irányítását.

Közvetlenül a háború kitörése után tett olyan lépéseket is, amelyekkel kizárólag a vezérkar és a Hadügyi Népbiztosság vezetőire (így többek között G. K. Zsukovra és Sz. Ny. Tyimosenkóra) látszott hárítani az elszámítás és a visszavonulás felelősségét, idővel azonban tanácsaikra és szakértelmükre is mind jobban hallgatott.

A Központi Bizottság tagjainak egyharmada a hadszíntérre utazott. Tevékenyen részt vettek a csapatok irányításában a párt ismert vezetői: Vorosilov, Zsdanov, Manuilszkij, Hruscsov, Scserbakov. Gyakran kiutazott a lövészárkokhoz és az arcvonal mögötti városokba Kalinyin, a Legfelsőbb Tanács elnöke. Voznyeszenszkij, Mikojan és a GKO más tagjai, valamint Andrejev, a Központi Bizottság titkára fontos gazdasági feladatokat kaptak. A párt több mint másfél millió tagját küldte a frontra. Elrendelték a polgári lakosság katonai kiképzését.

1941. augusztus 8-án a fegyveres erők főparancsnokává Sztálint nevezték ki, aki a GKO elnöki tisztét továbbra is ellátta.

1941 végére és 1942-re új gazdasági tervet dolgoztak ki, amely első-sorban a keleti területek hadiiparának kiépítését irányozta elő. A szinte leküzdhetetlennek látszó akadályok ellenére is százzszámra sikerült keletre telepíteni teljes üzemeket. A visszavonuló hadsereg mögött milliós állatsordát hajtottak az ország belseje felé.

A meglepetésszerű támadás első napjaiban nagy leleményességről és helytállásról tettek tanúbizonyságot a hadműveletek által érintett szövetséges köztársaságok pártszervezetei, a párttagság tömegei.

A Legfelsőbb Tanács elrendelte a munkanap további meghosszabbítását, a rendes és pótszabadságok eltörlését, a szabadságok pénzzel történő megváltását. 1942-re az iparban foglalkoztatott nők száma elérte az alkalmazottak 52%-át. Az egyetemi hallgatók és diákok jelentős része munkát vállalt. Visszatértek munkahelyükre a nyugdíjasok.

Gyűjtés indult a Honvédő Háború céljaira. 1941 végéig az önkéntes adományokból közel 588 millió rubel, több mint 1 milliárd 383 millió rubel értékű külföldi valuta, 875 millió rubel értékű államkölcsonkötvény és jelentős mennyiségű nemesfém gyűlt be. Nagy visszhangra és támogatásra talált a hadsereg felszerelését szolgáló ruhaségély-akció.

Megszüntették a mezőgazdaság gépellátását.

A hadiesemények következtében 1941 novemberéig az ipar teljesítménye felére csökkent. Az ellenség által elfoglalt területek szolgáltatták a háború előtt a gabona 38%-át, a cukor 84%-át, a szarvasmarha-állomány 38%-át és az egész állatállomány 60%-át. A kormánynak be kellett vezetnie a jegyrendszert.

A rendkívüli nehézségek ellenére megghiúsultak az ellenség reményei: a szovjet népgazdaságot nem sikerült felbomlasztania.

A szovjet hadsereg védekező harcai 1941 nyarán és őszén

A németek és szövetségeseik fokozódó ellenállásba ütköztek. Különösen Minszk, Mogiljov, Gomel, Vityebszk és Velikije Luki előtt lángolt fel az elkeseredett küzdelem. A Moszkvára fenekedő ellenséget szeptemberig távol tartották az ország központi övezetétől. Júliusban a Leningrád és Kijev irányába törő fasisztákat is feltartóztatták egy időre. Az első heteket a szovjet hadsereg igen nagy embervesztesége jellemezte. Sokan német fogságba estek. Ősszel azonban már a német hadsereg megérezte az erős szovjet ellencsapásokat.

1941 szeptemberében a német hadvezetőség nagy áldozatok árán kierőszakolta Leningrád megközelítését, majd a Ladoga-tóhoz érve, blokád alá vette a várost. Ezzel kezdetét vette Leningrád több mint 900 napig tartó hősie védelme. A város Moszkva kulcsa volt.

Szeptember 20-án ádáz harcok után elesett Kijev, majd 69 napos védekezés után Ogyesszát is át kellett adni. Itt a német és román csapatok több mint 110 000 embert vesztek.

A hitleri haderők folytatták támadásukat. 1941 őszére már az egész Baltikum, Belorusszija, Moldava, Ukrajna, a Krím egy része és Karélia jelentős területe is kezükre került. Helyenként az OSZSZSZK-ba is behatoltak.

A Szovjetunió az antifasiszta koalíció döntő ereje

A szovjet–német fronttal a második világháború legfontosabb arcvonala jött létre, amely nagy hatást gyakorolt a népek antifasiszta tömörülésére.

A német támadás után az angol és amerikai kormány kinyilatkozta, hogy kész támogatást nyújtani a Szovjetuniónak. Döntésüket több körülmény alakította ki. Mindenekelőtt az angol–amerikai és másrésről a német tőke kiéleződött ellentétei játszottak közre, amelyek már 1939-ben háborúhoz vezettek Németország és Anglia között. Akkorra az angol burzsoázia többsége is belátta, hogy a továbbiakban sem segíthetnek a „münchenek”. De része volt ebben, hogy Franciaország leverése után megnövekedett a fasiszta veszély, fokozódott az amerikai és angol közvélemény nyomása, az európai népek antifasiszta mozgalma.

1941. július 12-én aláírták a Németország elleni közös eljárásról

szóló angol-szovjet megállapodást. Ugyancsak júliusban hasonló egyezményt írtak alá Csehszlovákia és Lengyelország emigráns kormányai-val. 1941. szeptember 29-én Moszkvában megnyílt a Szovjetunió, az Észak-Amerikai Egyesült Államok és Anglia képviselőinek konferenciája, amely rögzítette a Szovjetuniónak stratégiai nyersanyag ellenében nyújtandó angol-amerikai fegyver-, hadifelszerelés- és élelmiszer-szállítások tervét. Litvinovot a külügyi népbiztos helyettesévé nevezték ki. (Litvinov már korábban fellépett a német-szovjet megnem-támadási szövetséghez fűzött túlzott remények ellen. Ezért Sztálin, méltatlan vádak kíséretében, 1941 februárjában felmentette a Központi Bizottságban viselt tagsága alól az egyik legrégebb bolsevikot.)

Litvinov ebben a tisztségében is jó munkát végzett. Ahogy azt a szovjet politikusok 1933-ban megálmodták, segített létrehozni a tengelyhatalmakkal szemben az antifasiszta hatalmak koalícióját. Ezzel adva volt Hitler legyőzésének legfontosabb külpolitikai előfeltétele.

A Szovjetunió belépése a Németország és szövetségesei ellen folyó háborúba megerősítette a második világháború felszabadító, haladó jellegét.

1941 augusztusában a Szovjetunió Angliával együttműködve megakadályozta, hogy Iránban fasisztabarát államcsínyt hajtsanak végre.

A szovjet nép ebben az időben szinte teljesen egyedül küzdött az európai fasiszta koalícióval. A polgári demokratikus szövetségesek Észak-Afrikában még csak minimális erő kifejtéssel vettek részt a küzdelemben.

A fasiszta csapatok visszaverése Moszkva alól

1941 őszén a német hadsereg válogatott egységeit Moszkva ellen összpontosították. Hitler továbbra is Moszkva bevételeit tekintette a hadsereg legfontosabb feladatának. A fasiszta hadvezetőség és diplomácia úgy számított, hogy Moszkva elfoglalása eleve eldönti a háború sorsát, rábírja Japánt, hogy csatlakozzon a Szovjetunió ellen folyó háborúhoz.

Szeptember 30-a és október 2-a között megindult az első általános támadás Moszkva ellen. Október 19-én elrendelték Moszkvában az ostromállapotot. Az ellenséget azonban már a főváros előtt feltartóztatták és visszavetették, ami kudarcra kárhoztatta az első német támadó hullámot.

Közben a fasiszták délen elfoglalták a Donyec-medencét, s a szovjet csapatok Rosztov város vonalába vonultak vissza. Ezt kihasználva, a németek és a románok elfoglalták a perekopi átkelőt, s a szovjet csapatokat Szevasztopolhoz, illetve a Kercs-félszigetre szorították, 1941. november 5-én kezdődött meg Szevasztopol hősie védelme. A szovjet hadsereg északon, Murmanszk övezetében sikeresen visszaverte a németek hídfőalakítási kísérletét.

1941. november 7-én, az Októberi Forradalom évfordulóján Moszkvában lezajlott a fegyveres erők szokásos díszfelvonulása. Ezúttal szenvedélyes tüntetést jelentett Hitler hódító tervei ellen.

1941. november 15-én a német hadsereg megkezdte második általános támadását. A szovjet fővárost védő katonaság és a polgári lakosság összeforrott egységben állta el a fasiszták útját. Világszerte ismertté vált a Panfilov tábornok parancsnoksága alatt álló 316. lövészhadosztály harcosainak önfeláldozó küzdelme. „Oroszország nagy, de nincs hova visszavonulnunk; Moszkva van a hátunk mögött” – az alakulat egyik tisztjének e szavai a főváros védőinek általános hangulatát fejezték ki.

A Vörös Hadsereg Főparancsnoksága tartalékokat gyűjtött, és kidolgozta az ellenség visszaverésének haditervét. A tervben meghatározott módon a Zsukov tábornok parancsnoksága alatt álló Nyugati Front, az I. Sz. Konyev parancsnoksága alatt álló Kalinyini Front és a Tyimosenko vezette Délnyugati Front katonái 1941. december 5–6-án ellentámadásba kezdtek.

A vállalkozás sikerrel járt. 1941. december 6-a és 1942 január 15-e között a németek mintegy 300 000 katonát és tisztet vesztek. Február végén a szovjet hadsereg helyenként már 400 kilométerre szorította vissza Moszkvától az ellenséget, és így felszabadította az egész moszkvai és tulai területet.

Egyre súlyosabb lett az ellenség által körülzárt Leningrád helyzete. Mintegy nyolcszázezer ember halt éhen, mások harcolva estek el. A német tüzérség szüntelenül lőtte, a légierő pedig bombázta a várost. A leningrádiak szinte emberfeletti kitartással védelmezték a forradalom szülővárosát. Az ostromgyűrűbe szorultakat kívülről a Leningrádi és Volhovi Frontok katonái, valamint a Balti-tengeri Flotta tengerészei segítették.

A két szovjet világváros körül zajló események véget vetettek a hitleri „villámháborús” terveknek, és eloszlatták a német hadsereg ellenállhatatlan erejéről terjesztett legendákat. A hitleristák a moszk-

vai csatában a szovjet néptől szenvedték el első nagy katonai vereségüket. A háború történetében gyökeres fordulat kezdődött.

A moszkvai csata megszilárdította a Szovjetunió nemzetközi tekintélyét. Míg a háború előtt a szovjet állam csak 25 országgal állt diplomáciai kapcsolatban, 1942-re már 34 ország képviseltette magát Moszkvában. A hadiesemények nyomán kialakult helyzetet figyelembe véve, az amerikai és az angol kormány tovább fejlesztette a Szovjetunióval kötött szövetséget. 1942. május 26-án Londonban szovjet–angol szerződést írtak alá a Németország és európai csatlósai ellen folytatott háborús szövetségről és a háború utáni kölcsönös segélynyújtásról. 1942. június 11-én Washingtonban is létrejött a kölcsönös segélynyújtásról és az agresszió elleni közös harcról szóló szovjet–amerikai egyezmény.

A moszkvai győzelem felvillanyozta a leigázott európai nemzetek ellenállási küzdelmét.

A partizánmozgalom kialakulása

A meghódított területeken a fasiszták kegyetlen terroruralmat vezettek be. Kényszermunkára szállították a munkaképeseket, sőt több helyütt hozzákezdték a lakosság fizikai megsemmisítéséhez. A párt Központi Bizottságának felhívására az illegalitásban működő pártszervezetek megkezdték a partizánegységek kiépítését. 1941 végére minden elfoglalt köztársaságban sikerült megteremteni a partizánmozgalom alapvető egységeit. Több körzetben már ekkor ismét létrejött a szovjethatalom, működni kezdtek a szovjet iskolák, sajtóságos „partizánországok” alakultak. Csak a moszkvai területen 40 egység létesült, amelyek mintegy 10 000 partizánt és partizánnt egyesítettek. A tulai területen 31 partizáncsoport működött. Zoja Koszmo-gyemjanszkaja, Alekszandr Csekalin, Liza Csajkina és sokan mások, már ekkor örökre beírták nevüket a történelembe. Krasznodonban a Gestapo által halálra kínzott Oleg Kosevoj és társainak emléke ösztönözte a nép ellenállását.

1942. május 30-án a Főparancsnokság Főhadiszállása Vorosilov és Ponomarenko vezetésével létrehozta a partizánmozgalom vezérkarát. A mozgalom csakhamar félelmetes erőre tett szert.

Az 1942 nyarán végrehajtott fasiszta támadás és a Volga menti harcok

A német és a szövetséges csapatok parancsnoksága 1942 nyarán déli irányban nagyarányú hadműveletbe kezdett.

A második európai front még nem jött létre. Ez lehetővé tette az ellenség számára, hogy a Szovjetunió területén ez alkalommal 216 hadosztályt és 2 brigádot vessen harcba. A támadásban 20 harckocsi-, 15 gépesített és 5 lovashadosztály vett részt.

A németek arra törekedtek, hogy Orjol alatt vereséget mérjenek a szovjet csapatokra, s így kijussanak a Don-kanyarhoz. Innen Sztálingrád irányába akartak tovább nyomulni, hogy azután délre, a Kaukázus ellen forduljanak. A déli állásokat megerősítve, fő erőiket ismét északra irányították volna.

250 napos szívós védelem után elesett Szevasztopol. A betolakodóknak 300 000 katonájukkal kellett megfizetni ezt a győzelmet.

Július végén a fasiszták megszállták a Don mentét, és Krasznodar, Sztavropol, Majkop irányába fordultak. Az ellenséges csapatok Baku felé törtek.

1942. július 12-én A. I. Jerjomenko vezérezredes parancsnoksága alatt megalakult a Sztálingrádi Front. Július 17-étől elkecseredett harcok kezdődtek Sztálingrád környékén.

A volgai város valóságos erődde változott. A területi pártbizottság felhívására ezrek és ezrek jelentkeztek a népfelkelő egységekbe. A hitleristák ádáz ostromba fogtak. Szeptember 12-én a körzet védelmét V. I. Csujkov tábornok 62. hadserege vette át.

A hadsereg és a lakosság hőskölteménybe illő állhatatossággal védelmezett minden háztömböt, minden épületet. A helytállás jelképévé vált Pavlov őrmester és kis gárdista csoportja, akik egy négyemeletes házból két hónapig visszaverték az ellenség minden támadását. „Pavlov házának” védői közt találjuk az ukrán Gluscsenkót, a grúz Poszijasvilit, az üzbég Turgunovot, a kazah Murzajevet, a tadzsik Tirgyinyevet, a tatár Romazanovot és a szovjet nemzetiségek más fiait.

A harcok közben megváltoztak az erőviszonyok. 1942 november közepére kb. 180 000 ellenséges katona esett el, s mintegy 600 000

megsebesült. A fasiszta erők lekötése céljából a szovjet csapatok támadásba kezdtek a többi arcvonalon, s a Kaukázus nyugati előhegyeinél sikerült feltartóztatni a németeket.

A teljes fordulat előkészítése

A párt mindvégig megőrizte, sőt növelte tekintélyét a néptömegek és a Vörös Hadsereg körében. A legnehezebb időben, 1942 folyamán, 1 349 000 ember kérte felvételét a bolsevikok pártjába. A szovjet-hatalom a nép bizalmát élvezve, határozott intézkedésekkel teremtette meg a fordulat kiteljesedésének előfeltételeit. 1941 decemberében megállt az ipari termelés hanyatlása. A kibocsátott termékmennyiség ettől kezdve fokozatosan növekedett. Minden anyagi erőforrás mozgósításával óriási hadiipari építkezés bontakozott ki a keleti övezetekben. 1942 telén jelentősen megnőtt a szén- és olajkitermelés, ami biztosította az ipar folyamatos munkáját. Erre az időre a legfontosabb iparágakban nagyjában-egészében betöltötték a bevonultak helyét. 1942-ben hat és félszer annyi aknavetőt gyártottak, mint 1940-ben. A fegyverek és hadianyagok mennyiségét tekintve, a Szovjetunió már 1942 végén kétszer annyi harckocsit és repülőgépet, valamint négyszer annyi ágyút gyártott, mint Németország. A repülőgépek és a hadfelszerelési cikkek mennyisége azonban ekkor még nem fedezte a szükségletet.

A fasiszta csapatok bekerítése és szétverése Sztálingrádnál

1942. november 19-én a Sztálingrádtól északnyugatra és délre állomásozó Vatutyin tábornok parancsnoksága alatt álló Délnyugati Front, a Rokosszovszkij tábornok parancsnoksága alatt álló Doni Front és a Jerjomenko tábornok vezette Sztálingrádi Front összehangolt csapásokat mért az ellenségre. A szovjet csapatok olyan elemi erejű támadást kezdtek, hogy négy nap múlva már a Don bal partján álltak és Kalacs község körzetében az ellenfél háta mögött egyesültek. Ezzel ragyogóan befejeződött a 330 000 főből álló ellenséges hadseregrész bekerítése.

A hitlerista hadvezetőség légi úton igyekezett támogatni a bekerítetteket. Majd felmentéssel kísérletezett, de mindhiába. A felesleges vérontás elkerülése érdekében a szovjet parancsnokság feltétel nélküli

megadásra szólította fel a gyűrűbe zárt egységeket. A határozott elutasító válasz után a Doni Front katonái 1943. január 10-én megkezdték a bekerítettek felszámolását. Január 27-én a Vörös Hadsereg foglyaivá vált német egységeket két részre tagolták. Január 31-én a fasiszta csapatok Paulus tábornaggal, a 6. német hadsereg parancsnokával és vezérkarával az élükön megadták magukat. Február 2-án a szovjet csapatok befejezték a Sztálingrád északi részén bekerített ellenséges erők megsemmisítését.

A sztálingrádi győzelem óriási hatást gyakorolt a világ közvéleményére. Megkezdődött a fasiszta országok szövetségi rendszerének válsága. A szovjet fegyverek erejéről megbizonyosodva, Japán elállt a szovjetellenes háború tervétől, s Törökországban is végleg visszaszorultak a szovjetellenes háború hívei.

A nagy téli támadás (1942–1943)

A kezdeményezést magához ragadó Vörös Hadsereg támadásba lendült a Leningrádtól a Kaukázusig húzódó fronton. Megkezdődött az ellenség gyors kiűzése. 1943. január 12-én, erős tüzérségi előkészítés után, a Leningrádi és Volhovi Front csapatai is rohamra lendültek. Január 18-án a két front egyesült. Hét nappal később kemény harcok után áttörték a Leningrád körül húzódó ostromgyűrűt.

Ez idő tájt vált ismertté Alekszandr Matroszov közlegény neve, aki a Kalinyini Front harcaiban saját testével torlaszolta el az ellenséges gépfegyver kilövőnyílását, hogy megmentse bajtársai életét. Matroszov hőstettét a következő hónapokban még mintegy 200-an megismételték.

1943 márciusában megalakult és eredményes küzdelmet folytatott a csehszlovák különítmény.

A téli támadás eredményeképp 112 ellenséges hadosztályt sikerült megsemmisíteni. A németeket és szövetségeseiket kiűzték az Észak-Kaukázus vidékéről a voronyezsi, sztálingrádi, rosztovi, kurszki, szmolenszki és orjoli területről. A szovjet csapatok helyenként 600–700 kilométerre törtek előre nyugat felé.

A kurszki csata. Harc a Dnyeperért. Kijev felszabadítása

1943 nyarán a hitleri hadvezetés újabb általános támadással kívánta megfordítani hadiesemények menetét. Kezére játszott, hogy a Szovjetunió szövetségesei még mindig halogatták a döntő katonai vállalkozást. 1943 tavaszán a fasiszták 257 hadosztályt összpontosítottak a szovjet fronton, míg 1942-ben 240-nel rendelkeztek.

Az új arcvonal Kurszk táján mélyen beékelődött az ellenség állásaiba. A fasiszta parancsnokság ezt a kb. 170 kilométer széles éket kívánta átvágni. Ebből a célból szűk frontszakaszon 50 hadosztályt összpontosított, köztük 17 harckocsizó és 3 gépesített hadosztályt.

1943. július 5-én megkezdődött a német támadás. Az ellenség már az ütközet első napjaiban olyan súlyos veszteségeket szenvedett, amelyre nem találunk példát a második világháború addigi történetében. Három nap leforgása alatt a fasiszta hadsereg 30 000 katonája esett el, 1539 harckocsi és 649 repülőgép semmisült meg.

A nagy kurszki csata az ellenség teljes vereségével fejeződött be.

Augusztus 5-én a győzelmet kiaknázva felszabadították Orjolt és Belgorodot. Rövid idő leforgása alatt a Dnyeper bal partján fekvő Ukrainát és a Donyec-medencét is sikerült felszabadítani. A Vörös Hadsereg a Dnyeperhez ért.

A hitleri hadvezetés a Dnyepernél akarta feltartóztatni a szovjet hadsereget. A folyó mentén erődtípusrendszerrel emeltek. A technikailag kellőképpen felkészített Vörös Hadsereg október elején átkelt a Dnyeperen, és Kijevtől északra, valamint a folyó más pontjain hídfőállásokat létesített.

Az Októberi Forradalom 26. évfordulójának előestéjén, 1943. november 6-án a szovjet csapatok felszabadították Ukrajna fővárosát, Kijevet.

1943. október 12-én a Lengyel Hazafiak Szövetségének Tadeusz Kościuszko hadosztálya is csatlakozott a Vörös Hadsereg küzdelméhez.

A szovjet hátság további megszilárdulása

1943-tól lendületesen működött a hadiszükségleteknek megfelelően átszervezett népgazdaság.

A nyugati területek kiürítése és a honvédelem szempontjából fontos újabb üzemek építése jelentősen megváltoztatta az Üzbég, Kirgiz és

Lőállásban,
a Nagy Honvédő Háború
idején

A nevezetes breszti erőd, amelynek helyőrsége
bekerítve is 32 napig védekezett
az ostromgyűrűben

Moszkvaiak az erősítési munkálatoknál (1941)

1941. november 7-én is megtartották a szokásos katonai diszszemlét.
A csapatok innen egyenesen a „moszkvai csatá”-ba vonultak

Ny. A. Voznyeszenszkij,
a szovjet hadigazdálkodás
egyik irányítója

Vadászrepülőgépek
a szerelőcsarnokban

Gyász és döbbenet a fasiszta tömeggyilkosságok egyik színhelyén

Német foglyok a lerombolt, de győztes Sztálingrádban

Szerszám helyett fegyver. Sztálingrádi munkások a városért vívott csata legnehezebb óráiban

Paulus német tábornagy
a fogságban

Az antifasiszta nagyhatalmak vezetői Teheránban (1943)
Roosevelt, Churchill és Sztálin

Az ukrajnai partizánoknál Rudnyev jelentést tesz a hírneves Kovpaknak
(a jobboldalon)

Kovpak partizánjai (1943)

A bolgár néptömegek üdvözlik a felszabadító Vörös Hadsereget
(1944 szeptember)

A krakkóiak köszöntik a szovjet katonákat
(1945 január)

Az Ausztriát felszabadító
szovjet hadsereg küldöttsége
Johann Strauss sírjánál

Szovjet katonai egységek Berlinben

A jaltai
konferencia
nagyjai.
Jobbról:
Sztálin,
Roosevelt
és Churchill
(1945
február)

Sztálin,
Truman
és Churchill
Potsdamban
(balról jobbra,
1945 július)

Kazah Köztársaságok arculatát. Közép-Ázsia ekkor tett újabb nagy lépést az iparosodás felé.

A gabona vetésterülete kiszélesült. A Népbiztosok Tanácsa és a párt Központi Bizottságának közös határozata alapján 1943. március 2-ától ismét megindult a mezőgazdaság gépellátása.

Eredménnyel zárult a Vörös Hadsereg megsegítését célzó újabb gyűjtés.

A pravoszláv egyház 1943 szeptemberében Szergej (a korábbi ügyvivő, Nyizsnyij Novgorod-i metropolita) személyében választotta meg új pátriárkáját. A Honvédő Háború idején az egyház és a szovjet állam közti kapcsolatok tovább javultak.

A gyökeres fordulat kiteljesedése a háború menetében

Az 1943-as esztendő a fordulat kiteljesedésének éve a Nagy Honvédő Háború és a második világháború történetében. A szovjet hadsereg ekkor tudta kibontakoztatni első nyári támadását, amelynek eredményeképpen visszahódította az ellenség által megszállt területek kétharmadát. A szovjet egységek csapásai alatt lényegében véve megsemmisült a Szovjetunióban tevékenykedő olasz hadsereg. A finn, magyar, román és más csatlós hadseregek is az összeomlás küszöbére kerültek.

E nagy jelentőségű fordulat a partizánmozgalom újabb hullámát váltotta ki. A Kovpak, Fjodorov, Rudnyev, Kozlov és a többi híres partizánvezér által irányított különítmények nagyszabású vállalkozásokat bonyolítottak le; a Brjanszki erdőktől Dél-Belorussziáig és Dél-Ukrajnáig vonultak, s közben érzékeny csapásokkal zilálták szét az ellenség utánpótlási vonalait. Különösen az ukrán partizánok hadjáratának híre terjedt el, akik Poleszjéből Nyugat-Ukrajnán keresztül a Kárpátokig, sőt azon túl Csehszlovákiáig nyomultak előre az ellenséges csapatok háta mögött.

A partizánmozgalom érezhető segítséget adott a hadra kelt seregeknek. A kurszki csata idején például a népfelkelők több helyen elvágták a Lvov–Tarnopol–Zsmerinka vasúti fővonalat, és ezzel arra kényszerítették a fasisztákat, hogy Románián és Ogyesszán keresztül irányítsák az utánpótlást. 1943 őszén a partizánok teljesen megbénították Belorusszija vasúti forgalmát.

A szovjet nép részvétele az európai ellenállási mozgalmakban

A fasiszták százezrével hurcolták Németországba és az általuk megszállt országokba a szovjet állampolgárokat. A szovjet kényszermunkások és a koncentrációs táborok szovjet foglyai öntudatos antifasiszta magatartásukkal és harci készségükkel tűntek ki. A szovjet nép ápolja D. M. Karbisev tábornoknak, Minszk hősie védelmezőjének emlékét, akit halálra kínoztak a fasiszta pribékek. Az elvi tisztánlátás és a szovjet-hatalom iránti rendíthetetlen odaadás jellemezte a moabiti börtönben elhunyt tatár költő, Musza Dzsailil életének utolsó hónapjait.

Nagy visszhangot váltott ki Gyevjatajev harci repülő leleményessége, aki megszökött a fogságból, és egy ellenséges repülőgéphez ugorva szerencsésen hazamenekült.

A koncentrációs táborokban a szovjet foglyok több nagyszabású szökést kezdeményeztek. Buchenwaldban a német antifasisztákkal együttműködve felkelést robbantottak ki.

Franciaország északkeleti részén Posztnyikov vezetése alatt harcolt egy szovjet partizánbrigád. Az ország más területein hasonló csoportok alakultak.

Olaszországban Róma környékén, az emiliai területen, Friuli és Velence körzetében harcolt több szovjet partizánegység. Figyelemre méltó, hogy Olaszországban is a legkülönbözőbb szovjet nemzetek fiait találjuk a felkelő alakulatokban. Az ellenállási mozgalomban szerzett érdemeiért az orosz Pereladov mellett az oszét Giojevet, az ukrán Litovkót, az örmény Koleszjant és a szovjet nemzetek több más képviselőjét is olasz kitüntetésben részesítették.

A rabtartóiktól megszökött szovjet állampolgárok Csehszlovákiában is részt vettek a kialakulóban levő fegyveres antifasiszta mozgalomban. Lengyelországban közös lengyel-szovjet egységek alakultak. De Jugoszlávia, Bulgária, Albánia, Görögország és a többi, szabadságért küzdő nemzet felszabadító vállalkozásaiban is megtaláljuk a szovjet embereket.

A háború menetében bekövetkezett fordulat nemzetközi jelentősége

Megkezdődött a fasiszta tömb széthullása. 1943 szeptemberében Olaszország kapitulált, és októberben hadat üzent Németországnak. Megélénkült a kínai nép és a kelet-európai elnyomott vagy függésbe vont népek harca, amely szinte második frontként kezdte támogatni a Szovjetunió küzdelmét. 1943-ban a szlovák egységek jelentős része átalált a szovjet hadsereghez.

1943 októberében Moszkvában összeült a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok külügyminisztereinek konferenciája.

A konferencia befejezésekor közzétett nyilatkozat hangsúlyozta: a) a szövetségesek Németország kapitulációjáig folytatják a háborút; b) a háború befejezése után a béke és biztonság megteremtésére összpontosítják törekvéseiket; c) rövid időn belül megteremtik a béke és biztonság nemzetközi szervezetét; d) a háború után a vitás kérdések megoldásánál nem nyúlnak fegyverhez a vélemények előzetes kicserélése nélkül.

A moszkvai konferencia megjelölte Olaszország demokratizálásának, Ausztria függetlensége helyreállításának, a háborús bűnösök és a terrorcselekményekért felelős személyek megbüntetésének részletes teendőit.

1943. november 28. és december 1. között Teheránban került sor a három nagyhatalom, a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia kormányfőinek találkozására. A szovjet küldöttség sürgette, hogy mihamarább nyissák meg a második európai arcvonalat, azonban ne a Balkán félszigeten, ahol Churchill kívánta, hanem a La Manche-csatornán átkelve, Franciaországon keresztül. Anglia és az Egyesült Államok képviselői azt javasolták, hogy a háború után ismét bontsák apró államokra Németországot. A Szovjetunió az egységes Németországot kívánta demokratizálni.

Hiú reménynek bizonyultak a demokratikus szövetség megbomlásához fűzött fasiszta számítások. A véleményeltérések ellenére, a konferencia résztvevői összehangolt döntéseket hoztak a fasiszta Németország végleges szétveréséről.

A konferencia eredményei is realizálódtak Benešnek, az emigráns csehszlovák kormányelnöknek utazásában, aki több éves habozás, majd az angolok által történt akadályoztatása után 1943 decemberében

érkezett meg Moszkvába. Az itt aláírt újabb szovjet-csehszlovák barátsági, kölcsönös segélynyújtási szerződés kimondotta, hogy a két állam a háború után is együtt kíván működni.

A jobb parti Ukrajna és a Krím-félsziget felszabadítása

1944 elején a németek és szövetségeseik még mindig 236 hadosztályt tartottak a Keleti Fronton, mert a szövetségesek második nagyszabású európai frontja váratott magára. 1944 januárjában a szovjet csapatok végleg kiszabadították Leningrádot az ellenséges gyűrűből, és Novgorodnál áttörték a fasiszták védelmi vonalát. Február végén Észtország területére értek.

Ezzel párhuzamosan az ukrán frontok csapatai február közepén Korszuny-Sevcsenkovszkij körzetében tíz ellenséges hadosztályt kerítették be és semmisítették meg. 1944 márciusában Sepetovka és Csernovci térségében is csapást mértek a hitleristákra, ami lehetővé tette, hogy a Vörös Hadsereg átlépje a Szovjetunió határait. A Malinovszkij parancsnoksága alatt álló 3. Ukrán Front és a Tolbuhin parancsnoksága alatt álló 4. Ukrán Front elfoglalta Krivoj Rogot, majd a fekete-tengeri hadihajóhad segítségével felszabadította Ogyesszát. E hadműveletek következményeképp ismét szovjet kézre került a jobb parti Ukrajna. A szovjet alakulatok, miközben két részre tagolták a szemben álló seregeket, április 8-án a Kárpátokhoz, Csehszlovákia határához értek. A Vörös Hadsereg átkelt a Pruton és benyomult Romániába. Április 8-a és május 12-e között a Krím-félszigetet is megtisztították az ellenségtől.

A második európai front létrejötte

A szovjet hadsereg gyors előretörése arra kényszerítette a német hadvezetést, hogy újabb és újabb hadosztályokat vonjon el a nyugat-európai övezetekből. Ez kedvező helyzetet teremtett a szövetségesek számára. 1944. június 6-án Normandiában Eisenhower tábornok parancsnoksága alatt angol-amerikai csapatok szálltak partra, majd megkezdték előrenyomulásukat. A partraszállás a szövetségesek között létrejött egyezménynek megfelelően történt, és megkönnyítette a szovjet hadsereg helyzetét. A nyugati hatalmak viszonylag hosszú

ideig halogatták az európai támadást. Amikor végre rászánták magukat, döntésükben az a megfontolás is közrejátszott, hogy ha a Szovjetunió nagyszabású offenzíváját folytatva egymaga is döntő csapást mér a fasisztákra, a nyugati hatalmak nem érvényesíthetik szavukat az európai kérdésekben. A partraszállás nem változtatta meg döntő módon a szovjet–német front alakulását. A német parancsnokság továbbra is a Szovjetunió ellen összpontosította erőinek kétharmadát. 1944 nyarán a keleti fronton 228 ellenséges hadosztály harcolt. A szovjet–német arcvonal ezután is a világháború fő és legaktívabb frontja maradt.

Karélia és Belorusszija felszabadítása

1944 nyarán a szovjet hadsereg újabb támadást kezdett. Június 10-én megindultak a Leningrádi és Karéliai Front csapatai; rövidesen kézre kerítették Petrozavodszkot, majd július második felében átlépték a finn határt. Finnországnak békéért kellett folyamodnia; a finn kormány hadat üzent Németországnak.

Június 23-án a Dvinától a Pripjatig terjedő széles sávban támadásba lendültek a szovjet egységek. Július 3-án felszabadították Belorusszija fővárosát, Minszket, tíz nap múlva pedig a Litván SZSZK fővárosát, Vilniust (Vilnát). Az offenzíva eredményeként Lengyelország egy része is felszabadult. A Vörös Hadsereg elérte a német határt.

1944. szeptember 14-én a szovjet csapatok és az első, Kościuszkóról elnevezett lengyel hadosztály katonái megközelítették, majd felszabadították Varsó elővárosát: Pragát.

Nyugat-Ukrajna, Moldava és Románia felszabadítása

1944 augusztusában a Konyev marsall parancsnoksága alatt harcoló 1. Ukrán Front csapatai benyomultak Lvovba. Az ukrán frontok egységei Iași és Kisinyov térségében augusztus végén 22 ellenséges hadosztályt kerítettek be, majd Románia irányába törtek előre. A belső demokratikus erők augusztus 23-án megdöntötték a fasiszta román kormányt. Románia két nap múlva hadat üzent Németországnak és szövetségeseinek, majd 18 hadosztályt vetett harcba a Vörös Hadsereg oldalán.

Szeptember elején befejeződött a Iaşinál körülvárt ellenséges egységek megsemmisítése. A fasiszták ezúttal kb. 250 000 embert vesztek.

Augusztus 30-án a szovjet csapatok bevonultak Bukarestbe.

Bulgária felszabadítása és a déli támadás

A monarcho-fasiszta bolgár kormány formálisan nem üzent hadat a Szovjetuniónak, de a gyakorlatban készségesen támogatta a német hadvezetőséget. 1944. szeptember 5-én a moszkvai bolgár követhez jegyzéket juttatott el a szovjet kormány, amelyben közölte, hogy ettől kezdve nemcsak Bulgária áll ténylegesen hadiállapotban a Szovjetunióval, hanem a Szovjetunió is Bulgáriával. A szovjet csapatok szeptember 8-án elérték a bolgár határt. Szeptember 9-én, mielőtt a Vörös Hadsereg bevonult volna az ország központi vidékeire, Szófiában a demokratikus erők megdöntötték a fasiszta kormányt. A népi hatalom azonnal kiépült. A szovjet hadsereg még a felkelés napján be is fejezhette bulgáriai felvonulását. Bulgária hadat üzent a fasiszta hatalmaknak, és a Vörös Hadsereg oldalán harcba küldte csapatait.

Ezután az ukrán frontok Csehszlovákiában és Jugoszláviában tettek eleget felszabadító küldetésüknek. Szeptember elején kemény harcok folytak a Duklai-hágó birtokáért. Október 6-án a szovjet egységek, a csehszlovák alakulatokkal együttműködve, elfoglalták a hágót, s ezzel utat törtek Csehszlovákia felé. A jugoszláv népi felszabadító hadsereg és a szovjet hadsereg találkozása 1944. szeptember elején következett be Negotin körzetében. Október 20-án a szorosán együttműködő szovjet és jugoszláv csapatok felszabadították Belgrádot. E déli hadjárat a végső lökést is megadta a balkáni fasiszta megszállási rendszer összeomlásához.

A Baltikum és a sarkkörön túli területek megtisztítása

1944. szeptember 14-én a három baltikumi front támadásba kezdett. Szeptember 22-én elfoglalta Tallinnt, az Észt SZSZK fővárosát, majd október 13-án Rigát, a lett SZSZK fővárosát. A kurlandi félszigeten 33 német hadosztályt kerítettek be, amelyek hosszú harc után, 1945 májusában adták meg magukat.

A Karéliai Front az Északi Hajóhaddal együttműködve döntő csapást mért a sarkkörön túl elhelyezkedett német egységekre, felszabadította Pecsengát és behatolt Norvégiába.

Ezzel tulajdonképpen véget ért a Szovjetunió területének megtisztítása.

A hátság a háború befejező szakaszában

A Szovjetunió katonai sikerei a hátság eredményes munkájára támaszkodtak. 1944-ben már nemcsak a nehézipar, de az egész ipar a termelés gyors kiszélesedésének állapotába került. 1940-ben a munkások és parasztok száma 31 200 000 körül mozgott. Ez a szám 1942-ben 18 400 000-re csökkent, 1944-ben azonban 27 300 000-re emelkedett. Az újonnan felszabadított területeken több nagyüzemet már ekkor helyreállítottak (például a Novokramatorszki Gépgyárat, a Dzerzsinszkij Traktorgyárat).

A fegyver- és hadianyaggyártás a következő hónapokban is felfelé ívelt. 1944-ben – a havi átlagot tekintve – 440%-kal, 1945-ben pedig 500%-kal több repülőgépet gyártottak, mint 1941-ben.

Csak 1944 júliusáig 35 000 kilométer megrongált vasútvonalat állítottak helyre. A háború végéig a helyreállított vonalak hossza 51 000 kilométerre emelkedett, míg 15 000 kilométernyi vasútvonalat új területeken fektettek le.

A mezőgazdaságilag különösen értékes felszabadított nyugati vidékeken azonnal hozzáfogtak a földek megműveléséhez. 1944 januárjáig az OSZSZSZK felszabadított területeire több mint 15 000 traktort küldött a kormány.

1944 nyarán a szovjet ipar egy részét már átszervezték a háború után felmerülő szükségletek kielégítésére.

Ez év október 4-én a Népbiztosok Tanácsa rendeletet hozott a Németországba hurcolt szovjet állampolgárok hazatérési akciójának lebonyolításáról.

A háború időszaka alatt szükségszerűen nagyobb mértékben bontakozhatott ki a néptömegek kezdeményező szerepe, teremtő energiája. A legnehezebb években Sztálin és kormányszata felhagyott a törvényteleniségekkel, és ismét teret engedett a szocialista demokrácia erőteljesebb kibontakozásának. Azonban a személyi kultusz és a hozzá kapcsolódó rendszeres hatalmi visszaélések ekkor is súlyos károkat

okoztak. A német fogságból visszatért vagy onnan megszökött állampolgárokat gyakran bizalmatlanul kezelték, meghurcolták vagy alaptalan vádak alapján kivégezték.

Sztálin nagy érdemeket szerzett a Honvédő Háború irányító közösségének összefogásában és vezetésében. De az mégsem volt helyes, hogy a szovjet hazafiak millióinak küzdelme, a szovjet vezérkar (Szaposnyikov, Vaszilevszkij, Antonov és mások) szakszerű irányítása nyomán kivívott győzelmet mindenekelőtt Sztálin katonai „lángelméjével” magyarázták. Sztálin 1943 márciusában történt ünnepélyes marsalli kinevezése is ezt a dicsőítést szolgálta.

A szovjet államszövetség fejlődése

A kétségbevonhatatlan bizonyíték, hogy a szovjet nemzetek magukénak tekintették a szovjethatalmat: a Honvédő Háború. A nagy világégés igazolta, hogy a szovjet nemzetek fiai életük árán is készek megvédeni soknemzetiségű szocialista hazájukat. A németek még ott is lesújtó eredménnyel zárták a nacionalista érzelmek felszítását célzó akciójukat, ahol a megszállási rendszer védelme alatt akadálytalanul kifejthették uszító és szervező tevékenységüket.

1941 júniusában a német fasiszták támadása közvetlenül a nemzeti köztársaságokat érte. Ha valamikor, úgy a Nagy Honvédő Háború idején igazolódott be, hogy a Szovjetunióban megtestesülő összefogás az egyes nemzetek szuverenitásának is szilárd támasza. Az OSZSZSZK és a keleti köztársaságok csapatai nagy szerepet játszottak a nyugati köztársaságok felszabadításában. De a legközvetlenebbül fenyegetett köztársaságok népe is kivette részét a harcokból. A nemzeti katonai egységek szervezése, amely a harmincas években megtorpant, most ismét kibontakozott. A háború kezdetekor például a lett nemzetiségű csapatokból megszervezték a lett lövészhadosztályt. Amikor a hadosztály kiment a frontra, létrehozták a lett tartalék különítményt. 1942 őszén a lett hadosztály elnyerte a gárdahadosztály címét. A háború meggyorsította a nemzeti köztársaságok katonai kádereinek kialakulását. 1944-re a beloruszok 157 tábornokkal, 4 tengernaggyal és több ezer tiszttel képviseltették magukat a Vörös Hadseregben. A nemzeti parancsnoki kar ugrásszerű fejlődése könnyebben lehetővé tette a nemzeti katonai alakulatok szélesebb körű alkalmazását. 1944. február 1-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa az alkotmány módosításával

elrendelte a szövetségi köztársaságok nemzeti katonai alakulatainak felállítását, s a Honvédelmi Népbiztosságot össz-szövetségi hatáskörből szövetségi hatáskörbe utalta.

A Legfelsőbb Tanács ugyanezen ülése elrendelte a szövetségi köztársaságok külügyi népbiztosságainak felállítását. Az Össz-szövetségi Népbiztosság helyébe szövetségi köztársasági népbiztóságok kerültek. Az alkotmánymódosítás szoros kapcsolatban állt azokkal a nemzetközi diplomáciai feladatokkal, amelyek a háború befejezésével kapcsolatban vártak a Szovjetunióra. A vitában felszólaló küldöttek között a litván Paleckis rámutatott, hogy a közvetlen külügyi kapcsolat megkönnyíti a litván kormány sajátos feladatát, amelynek munkája során állandóan figyelembe kell vennie, hogy a litván nép közel egyharmada külföldön él. Lacisz, Lettország küldötte, az Egyesült Államokba menekült lett fasiszta emigráció eredményesebb ellensúlyozását remélte a Legfelsőbb Tanács határozatától. Bogomolec ukrán küldött azt kérte az új ukrán Külügyi Népbiztosságtól, hogy szoros baráti kapcsolatokat építsen ki a szomszédos szláv népekkel, a lengyelekkel és a csehszlovákokkal.

A szovjet diplomácia harcot folytatott a nyugati imperialista hatalmakkal, hogy ismerjék el a szövetségi köztársaságok nemzeti szuverenitását, ismerjék el külügyi szerveiket és hívják meg őket a nemzetközi konferenciákra, a nemzetközi szervezetekbe.

A háború idején is előfordult azonban, hogy Sztálin utasítására burkoltan vagy nyíltan megsértették egyes népek szuverenitását.

A legkirívóbb törvénytelenséget néhány észak-kaukázusi és Volgatorkolatvidéki nép ellen követték el. 1943 végén és 1944 elején kitelepítették autonóm köztársaságaikból, illetve autonóm területeikről a balkarokat, a kalmüköket, csecsenceket, ingusokat, a karacsájokat, a volgai németeket stb. Autonómiájukat önkényesen megszüntették. Új, közép-ázsiai lakóhelyükön korlátozó intézkedéseket foganatosítottak ellenük. A kitelepítés előzményeihez tartozik, hogy a német fasiszták gátlástalan nacionalista uszítással igyekeztek szembefordítani a népeket a szovjethatalommal. (A csecsenceket, ingusokat és a többi Kaukázus-vidéki népet a cárizmus különösen kegyetlen eszközökkel nyomta el. A mély nemzeti sérelemérzet miatt ezek körében nagyon szívósak voltak az oroszellenes nacionalista előítéletek maradványai. Erre számítottak, ezt akarták kihasználni a fasiszta agresszorok.) A németek propaganda-hadjárata nem volt teljesen hatástalan, de az ingusok, csecsencek, kalmükök, balkarok és karacsájok többsége hű

maradt a szocialista társadalmi rendszerhez, a Szovjetunióhoz. A ki-telepítés és még inkább a vissza nem telepítés azért volt értelmetlen és politikailag káros intézkedés, mert azokat sújtotta, akik bebizonyították hűségüket.

A téli támadás 1945 elején

A szovjet hadsereg előtt az a feladat állt, hogy újabb csapásokkal saját barlangjában terítse le a fasiszta fenevadat. Az elmúlt évek sikerei öntudattal töltötték el a szovjet közvéleményt. A szovjet-rendszer, a szocializmus tekintélye még inkább megnövekedett.

Az újabb kombinált hadjárat előtt a szovjet parancsnokság átcsoportosította erőit. A német hadvezetés arra számítván, hogy az átszervezés jelentős időt vesz igénybe, 1944 december derekán támadást intézett az Ardennekből az angol–amerikai csapatok ellen. A nyugati hatalmak védelmi vonalát sikerült áttörni. Az angolok és amerikaiak kritikus helyzetbe kerültek.

Ekkor a nyugati kormányok azzal a kéréssel fordultak a Szovjetunióhoz, hogy hamarabb indítsa el az újabb nagy támadást. A Szovjetunió bajtársiasan eleget tett a kérésnek, és a január 20-ára kitűzött támadást 12-én indította el. A Baltikumtól a Kárpátokig terjedő térségben gyors mozgásba jött a szovjet hadigépezet.

1945. január 17-én felszabadult Varsó, két nap múlva Łódź. Rövid időn belül bekerítették Poznańt. A szovjet csapatok fő erői megkerülték a németek erődítvány-szigeteit; ostromlásukra csak kisebb egységeket hagytak hátra és lendületesen előretörték nyugat felé. Lengyelország egész területe felszabadult.

Január 26-án Kelet-Poroszországot elvágták Németország többi részétől. Április 6-án megkezdődött Königsberg ostroma. Háromnapos heves küzdelem után a védők megadták magukat.

A német hadvezetőség a megerősített Odera-vonalhoz fűzte minden reményességét.

Magyarország felszabadítása

A lengyelországi és poroszországi harcok közben a 2. és 3. Ukrán Front csapatai körülférták, majd bevették Budapestet. A Vörös Hadsereg január 18-ig felszabadította a pesti oldalt, s február 13-ig Budát is megtisztította a német csapatoktól és csatlósaitól.

A magyarországi hadműveletben a román és bolgár hadsereg is részt vett.

A németek Székesfehérvár körzetében 11 harckocsi hadosztállyal igyekeztek visszaszorítani a szovjet hadsereget, de csakhamar elvéreztek, és a szovjet katonák folytathatták nyugati előrenyomulásukat. Április 4-ére Magyarország egész területe felszabadult.

Április 23-án a 2. és 3. Ukrán Front bevette Bécset, s ezzel megnyitotta az utat Dél-Németország felé. A német arcvonal és a hátszország alapjaiban rendült meg. A fasiszta hadvezetőség arra kényszerült, hogy a nyugati frontról tucatjával dobja át a szovjet frontra hadosztályait és elálljon a tervbe vett téli hadjáratától. Mindez lehetővé tette a nyugati szövetségesek számára, hogy viszonylag könnyen átkeljenek a Rajnán és előrehatoljanak az Elba felé.

A krími konferencia

1945 februárjában a Krím-félszigeten értekezletre gyűltek össze a három nagyhatalom vezető politikusai. A konferencián egyeztették a német fasizmus teljes katonai szétzúzására vonatkozó terveket. Határozat született a német fegyveres erők megsemmisítéséről és olyan biztosítékok megteremtéséről, amelyek megakadályozzák, hogy Németország ismét megzavarja a békét. Döntést hoztak a német hadiipar leszereléséről, a német vezérkar, a német fasiszta párt és annak intézményei, valamint a fasiszta párt által teremtetett társadalmi berendezkedés felszámolásáról.

A konferencia a szovjet küldöttség kívánságára kiadta „A felszabadult Európáról szóló nyilatkozat”-ot, amely arra kötelezte a szövetségeseket, hogy összehangolt demokratikus politikát folytassanak. A béke megszilárdítása érdekében a nagyhatalmak vezetői elhatározták az Egyesült Nemzetek Szervezetének megalakítását és úgy döntöttek, hogy a Biztonsági Tanács az egyhangú határozat elve alapján tevékenykedik.

Egyezmény jött létre arról, hogy a háború gyors befejezése érdekében a német fasizmus leverését követő két-három hónapon belül a Szovjetunió is háborút indít Japán ellen.

A fasiszta Németország kapitulációja

1945. április 16-án megindult a berlini csata.

Hétnapos, páratlanul heves küzdelem után a Vörös Hadsereg megtörte a Hitler által bevehetetlennek hitt védővonalat. Április 23-án már Berlin külvárosaiban folytak a harcok. Két nap múlva az 1. Belorusz és az 1. Ukrán Front csapatai elvágták a Berlinből nyugatra vezető utakat, s balszárnyukkal az Elba menti Torgaunál egyesültek az ott előretörő amerikai csapatokkal. A fasiszta hadsereget ezzel két részre szakították.

A Berlinért vívott csata tíz napig tartott. A hitleristák a halálraftéltek elszántságával harcoltak. A szovjet csapatoknak minden talpalatnyi helyért, minden szögletért súlyos véráldozatot kellett fizetniük.

Április 30-án a szovjet harcosok elérték a Reichstag épületéhez. Május 1-én, a munka nemzetközi ünnepén már szovjet győzelmi zászló lengett Berlin felett. A lobogót M. A. Jegorov és M. V. Kantarija közatonak tűzték a Reichstagra.

Május 2-án a berlini helyőrség megadta magát. Május 8-án a német fővárosban írták alá a feltétel nélküli kapitulációról szóló nyilatkozatot. A következő napon a szovjet csapatok felszabadították Prágát. Május 9-én a szovjet nép túláradó örömmel ünnepelte meg a győzelem napját.

Az európai háború befejezése után a Németország sorsával kapcsolatos további feladatok meghatározására ült össze Potsdamban a négy nagyhatalom kormányfőinek konferenciája, amely 1945. július 17-től augusztus 2-ig folytatta munkáját. A kormányfők részletesen megjelölték a Németország demokratizálásához, demilitarizálásához és náciitlanításához szükséges intézkedéseket. Elhatározták, hogy létrehozzák az öt nagyhatalom (a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország és Kína) külügyminisztereinek állandó tanácsát. Ezt a szervet bízták meg a Németországgal és egykori szövetségeseivel kötendő békeszerződések tervezetének kidolgozásával. Döntést hoztak a fasiszták által okozott hatalmas pusztítások kártérítéséről.

A Szovjetunió jogot kapott, hogy a jóvátétel keretében elszállíthassa az általa megszállt zónában levő felszerelések és termékek egy részét. Ezenkívül a Szovjetuniónak ítelték a nyugati zónákból elszállításra kerülő felhasználható és teljes egységet alkotó ipari felszerelések 15%-át és egyéb felszerelések 10%-át. A potsdami konferencia határozata alapján Königsberg és környéke a Szovjetunióhoz került. A szovjetország ezzel egész évben jégmentes kikötőhöz jutott a Balti-tenger térségében.

Az európai háború befejezése után Finnország és a Szovjetunió között helyreállt az 1940-ben megállapított határ. Ezenkívül a Szovjetunióhoz került Pecsenga és környéke, valamint a szovjet állam jogot kapott arra, hogy a finnországi Porkkala-Udd területén 50 évig katonai támaszpontot létesítsen. A Baltikumban a német megszállás alól felszabadult Klaipédát (Memelt) a Litván SZSZK-hoz csatolták. A Csehszlovák Köztársasággal kötött szerződés értelmében Kárpát-Ukrajna egyesült az Ukrán SZSZK-val. Így a csehszlovákiai magyarok egy csoportja – amely kisebbségben volt Kárpát-Ukrajna elsősorban ukrán (ruszin) lakossága között – szintén a Szovjetunió keretei közé került. (Lélekszámukat az 1959. évi szovjet népszámlálás 155 000-ben jelölte meg.)

Az imperialista Japán leverése

Németország legyőzése után a béke megteremtésének legfőbb akadálya Japán lett. Az Egyesült Államok, Anglia, Kína és a hozzájuk csatlakozó Szovjetunió nyilatkozatban szólították fel a japán kormányt a feltétel nélküli kapitulációra. Japán nem adott választ a felhívásra.

A béke mielőbbi kivívása érdekében a Szovjetunió is hadat üzent Japánnak. Augusztus 8-án a Malinovszkij marsall parancsnoksága alatt álló Bajkálontúli Front és más szovjet egységek katonái a Csendes-óceáni Haditengerészeti Flottával együttműködve több mint 4000 kilométeres arcvonalon megkezdték a hadműveleteket. A mandzúriai japán védelmi vonal áttörése után gyors ütemben nyomultak előre. Rövid idő alatt 500–1000 kilométeres úton üldözték az ellenséget. Mukden (Senjang), Dalnyij (Lüta) és Port Arthur (Lüsun) elfoglalását követően kemény csapásokkal megadásra szorították a több mint egymillió katonával rendelkező Kvantung-hadsereget. Ezzel Japán elvesztette a további ellenállás egyik legfontosabb eszközét.

A szövetségesek együttes erőfeszítései (amerikai részről az első atombomba bevetése) arra kényszerítették a japán kormányt, hogy elfogadja a potsdami konferencia határozatait. Szeptember 2-án aláírták a feltétel nélküli megadásról szóló nyilatkozatot.

A háború eredményeképpen a Szovjetunió ismét megkapta Dél-Szahalint, valamint a Kuril-szigeteket.

Japán leverésével befejeződött a második világháború. A Szovjetunió nyugaton és keleten becsülettel végrehajtotta felszabadító küldetését. A nemzetközi fasiszta reakció fő erői vereséget szenvedtek és harc képtelenné váltak.

A Honvédő Háború időszakának művelődése

A háború a nyugati köztársaságokban jórészt romba döntötte az előző évek során felépített iskolákat, egyetemeket. A megszállt, illetve az ellenség által fenyegett övezetekből a keleti övezetekbe telepítették át a legfontosabb oktatási intézményeket. A hadiesemények által támasztott, s szinte leküzdhetetlennek látszó akadályok ellenére a hátszországban sikerült biztosítani a középiskolai, szakiskolai és az egyetemi oktatás folyamatosságát.

Több új tudományos intézmény létesült. 1943 és 1945 között létrehozták az Üzbég, Örmény és Azerbajdzsán SZSZK tudományos akadémiait. Megkezdte munkáját a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának nyugat-szibériai fiókinstitútuma. Ekkor alapították az Orvostudományi és Pedagógiai Akadémiát.

Új eredményeket ért el az elméleti és alkalmazott géptanban Csaplugin iskolája, a szerves és szervetlen kémiában Nyeszmejanov kutatócsoportja, az elméleti fizika különböző ágazataiban Ambarcumjan, Saljnnyikov, Subnyikov és Vekszer. A közvetlen honvédelmi érdekek szempontjából is nagy nyereséget jelentettek Ferszmann akadémikusnak a keleti övezetek ásványkincsei kutatása közben elért felfedezései.

A háború idején gyors fejlődésnek indult a repülőgépgyártás. Az Iljusin, Lavocskin, Petljakov és Tupoljev által megalkotott repülőgéptípusok azonnal bevonultak a Vörös Hadsereg fegyvertárába.

1942-ben Bahcsivandzszi pilóta a világon elsőként repült folyékony üzemanyaggal működő lökhajtásos repülőgéppel.

A Kotyin és Morozov által vezetett szerkesztő csoportok alakították ki a híressé vált T-34-es és ISZ jelzésű harckocsitípusokat.

1942—1943 között a szovjet fegyverszakértők több új típusú harci eszközt hoztak létre, köztük a katonaság által „Katyusának” nevezett nagy hatású rakétafegyvert.

Az irodalomra súlyos csapást mért a háború. Az írók nagy csoportja személyes részt vállalt a fegyveres harcokban. A Szovjet Írószövetség tagjai közül több mint ezen a fronton teljesítettek szolgálatot. Két-százan életüket veszítették.

A fasiszta agresszió és a hitleristák által elkövetett rémtettek hatására írta meg Solohov „A Gyűlölet iskolája” című elbeszélését, és ekkor kezdte el „A hazáért harcoltak” című regényének kidolgozását. A regény első fejezeteit a „Pravda” 1943 májusától folyamatosan közölte.

A szovjet hazafiság érzését igyekezett elmélyíteni Alekszej Tolsztoj a halála (1945) előtt megjelent utolsó történelmi tárgyú publicisztikai írásaiban és „Ivan Szudarev elbeszélései” című sorozatában.

A háború első időszakának élményeiből formálta meg Grosszman „A nép halhatatlan” című, 1942-ben megjelent művét. 1943-ban látott napvilágot Szimonov „Nappalok és éjszakák” című regénye. Tyihonov Leningrád védőinek szentelte írásait.

Ilja Ehrenburg, aki a „Párizs bukása” és a „Vihar” című műveiben maradandó módon örököltette meg e nagy világégés számos mozzanatát, a Honvédő Háború idején gyűjtő hatású cikkeivel támogatta az antifasiszta propagandát.

1945-ben jelent meg Fagyeev „Az ifjú gárda” című regényének első változata.

A költészet legjelentősebb műve Tvardovszkij „Vaszilij Tyorkin” című, több mint 5000 sorból álló elbeszélő költeménye, amelyben művészi módon rajzolta meg egy szovjet katona sorsát a háború viszontagságai közepette.

A képzőművészet mestereinek egy része a frontlapoknál szolgált. Feléledt a polgárháború rajzos agitációjának hagyománya.

Geraszimov „A partizán anyja” című szobra jelzi, hogy a hátszágban alkotó művészek is az arcvonalakon és a megszállt területeken lezajló események felé fordultak.

A filmművészet dolgozói leginkább haditudósítókként járultak hozzá a szovjet nép erőfeszítéseivel.

A zeneművészet érdekes mestere, Sosztakovics, a háború elején

alkotta meg VII. ún. „Leningrád” szimfóniáját. A harcterek küzdelmei nyertek művészi tükrözést Prokofjev V. és Hacsaturjan II. szimfóniájában.

A színházak együttesei újra és újra felkeresték a katonai alakulatokat. Cserkaszov ismert szovjet színész jegyezte fel emlékirataiban, hogy a leningrádi Puskin Színház művészei több mint 2500 vendégelőadást tartottak. A műsorlapokon ekkor tűntek fel Kornyejcsuk „Partizánok Ukrajna sztyeppéin”, „Front”, Szimonov „Orosz emberek” című darabjai.

A népgazdaság újjáépítése és továbbfejlesztése (1945—1953)

Áttérés a békés építésre. A negyedik ötéves terv feladatai

A háború szinte felmérhetetlen kárt okozott a népgazdaságnak és a lakosságnak. Egyedül az állami vagyon vesztesége és az 1941–1945 közötti hadikiadások összege 826 milliárd rubelt tett ki. A megszállók 1710 várost és több mint 70 000 községet és falut romboltak földig vagy rongáltak meg súlyosan. A harcokban kerekén 25 millió szovjet ember vesztette életét.

A hadműveleti körzetekben 1135 bánya semmisült meg, ezek korábban több mint százmillió tonna szenet adtak az országnak. A veszteség súlyát az a számadat érzékelteti, hogy 1940-ben a Szovjetunió összes bányái 166 millió tonna szenet termeltek.

Megsemmisült 98 000 kolhoz, 1876 szovhoz, 1890 gép- és traktorállomás. Németországba szállították vagy a hadiesemények során leöltek 7 millió lovat és 17 millió szarvasmarhát. Egészében véve a szovjet állam és a szovjet polgárok vagyoni károsodását 2 trillió 569 milliárd rubelre becsülik!

Az Egyesült Államok és Anglia reakciós körei szinte bizonyosra vették, hogy ilyen veszteségek után a Szovjetunió nem lesz képes nyugati segítség nélkül talpra állítani a népgazdaságát.

1945 nyarától kezdve azonban lényeges külső támogatás nélkül eredményesen megindult a népgazdaság átépítése és helyreállítása.

A munkások és alkalmazottak számára visszaállították a nyolcórás munkaidőt; eltörölték a kötelező túlórázást; ismét megkezdődtek a szabadságolások. 1945-ben két leszerelési törvény elbocsátotta a hadseregből az idősebb korosztályokat. 1945 szeptemberéig 4 491 000-en tértek vissza fasiszta fogságból, s a hatalmas embertömeget sikerült elhelyezni. 1945 szeptember elején a Legfelsőbb Tanács elrendelte az Állami Honvédelmi Bizottság (GKO) megszüntetését, és megmaradt feladatkörét a Népbiztosok Tanácsára bízta. 1945 októberében és novemberében a Népbiztosok Tanácsa rendeletet hozott a régi orosz

városok (Brjanszk, Voronyezs, Kalinyin, Kurszk, Orjol, Rosztov, Szmolenszk, Sztálingrád stb.) újjáépítéséről.

1946 februárjában tartották meg a Legfelsőbb Tanács választásait. A kommunisták és a pártonkívüliek blokkja az 1936. évi választásoknál is teljesebb sikert aratott.

1945 augusztusában a párt Központi Bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa utasítást adott az Állami Tervhivatalnak, hogy állítsa össze az 1946–1950-re érvényes negyedik ötéves tervet. A kidolgozott irányelveket a Központi Bizottság 1946 márciusi teljes ülése hagyta jóvá, majd az újonnan összeülő Legfelsőbb Tanács döntése emelte törvényerőre.

A negyedik ötéves terv legfőbb feladata a népgazdaság újjáépítése, majd a háború előtti színvonal túlszárnyalása volt. 1948-ra irányozták elő a Donyec-medencei és Krivoj Rog-i bányavidék vasúthálózatának, valamint a Donyec-medencét Moszkvával, Leningráddal és a Kaukázus-vidékkel összekötő útvonal felújítását. A mezőgazdaság területén a háború előtti színvonal 27%-kal való túlszárnyalását kívánta. A terv fontos célkitűzései közé tartozott a jegyrendszer 1946–1947-ben történő eltörlése és a háború előtti fogyasztási normák elérése.

Az ipar újjáépítése

Mindenekelőtt a déli övezetek kohóüzemeit állították helyre. Ismét megkezdték munkájukat a Donyec-medence és Krivoj Rog bányái. Majkop körzetében és Nyugat-Ukrajnában újra működésbe léptek az olajkutak. Különösen gyors fejlődésen mentek keresztül a balti köztársaságok. A kormány a háború idején megszállt és letarolt területekre összpontosította a beruházások 40%-át. A nyugati köztársaságok újjáépítéséhez segítséget adtak a keleti köztársaságok. Az iparosítás Közép-Ázsiában és Kazahsztánban, valamint a Kaukázusontúl is tovább folytatódott.

Ismét széles körben kibontakozott a munkaverseny-mozgalom. A Komszomol védnökséget vállalt 15 város és sok ipari üzem újjáépítése felett. A helyreállítási munkák során a korszerű építéstechnikai eredményeket is felhasználták.

1947 végén pénzreformot hajtottak végre; kivonták a forgalomból az elértéktelenedett bankjegyeket. Ugyanekkor megszüntették az élelmicikkek és ipari termékek jegyrendszerét.

1947 utolsó hónapjaiban az elért eredmények és a lehetőségek látán, a párt és a kormány kiadta a „Négy év alatt az ötéves tervet” jelszót. 1948-ban az ipar valóban elérte a háború előtti színvonalat, sőt 18%-kal túl is haladta. Az ötéves terv utolsó két esztendejében a kormány a népgazdasági tartalékok felszabadításával fokozta az ipari építkezések lendületét, és nagyobb gondot fordított a termelési folyamat automatizálására. 1950-ben Uljanovszkban felépült az első teljesen önműködő gépkocsidugattyú-gyár, 1950 júliusára az ipar határidő előtt befejezte a negyedik ötéves tervet.

A nagy eredmények ellenére több üzem nem teljesítette tervét. A gyárak és a vállalatok termelése egyenlőtlenül alakult. Sok iparág korszerűtlen technikával dolgozott. Lassan és részlegesen gépesítették az építőipart. A gazdaságpolitika akkori irányítói lebecsülték a külföldi tudományos és technikai vívmányokat, nem harcoltak alkalmazásukért. Az új szovjet technikai eredményeket is lassan hasznosították. Nem fordítottak megfelelő figyelmet a nagy termelékenyséű gépek és berendezések tervezésére és gyártására. A munkaverseny-mozgalom szervezésében továbbra is károkat okozott a formalizmus és a kiugró egyéni rekordok hajszolása. A munkástömegek gyakran kívül maradtak a tényleges versenyen.

A mezőgazdaság helyreállításának kérdései

Sokkal nehezebb és bonyolultabb feladatot jelentett a mezőgazdaság helyreállítása. 1946-ban a Szovjetunió több övezetét olyan súlyos aszály érte, amilyenre ötven év óta nem volt példa. Még az emlékezetes 1921. évi szárazságnál is nagyobb kár keletkezett. Az aszály által sújtott vidékek nem tudtak gabonát szolgáltatni az államnak, sőt támogatást kértek. Az OSZSZSZK negyven területének, öt szövetségi és öt autonóm köztársaságnak kellett nagyobb élelmiszer- és vetőmagsegélyt juttatni. Az élelmiszer-ellátásban sok helyen súlyos zavarok és hiányok mutatkoztak. A jegyrendszer eltörlését ezért kellett 1946-ról 1947-re halasztani.

A háború rendkívüli viszonyai közepette sok helyütt megsértették a kolhozalapszabályokat. Szétosztották a vagyontárgyakat; a munkanapok megállapításánál eltértek az előírásoktól; nem tartották be a vezetés demokratizmusára vonatkozó rendelkezéseket. 1946 szeptemberében a párt Központi Bizottsága és a Szovjetunió minisztertanácsa

(1946 márciusában a szovjet kormánysszervek új elnevezést kaptak: a népbiztosságok minisztériumokká, a népbiztosi tanácsok pedig minisztertanácsokká alakultak) közös határozata alapján a kolhozok több mint 4 700 000 hektár földet, 140 000 darab állatot és 15 millió rubel készpénzt kaptak vissza azoktól a személyektől és intézményektől, amelyek ezeket törvénytelenül elsajátították.

A Központi Bizottság 1947 februári határozata nyomán visszaállították a kolhozokban a termelőbrigádok rendszerét. Intézkedtek a mezőgazdaság gépellátásának megjavítására. 1947-ben kétszer annyi traktor készült, mint az előző évben.

A balti köztársaságokban és a Szovjetunióhoz 1939–1940-ben került területeken végrehajtott forradalmi agrárreform eredményeképpen megszűnt a nagybirtok-rendszer, de nem épült ki azonnal a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság. Még a háború után is több éves előkészületi időre volt szükség a kollektivizáláshoz. 1948–1949-ben azonban Észtországban, Lettországban, Litvániában, Nyugat-Belorusszijában, Nyugat-Ukrajnában, a Moldovai SZSZK egy részén és Észak-Bukovinában végrehajtották a mezőgazdaság szocialista átszervezését.

1950. május 30-án a párt Központi Bizottsága kötelezte a pártsszervezeteket és az állami intézményeket, hogy az önköltség alapján igyekezzenek összevonni az apró, életképtelen szövetkezeteket. Ebben az időben 254 000 kolhoz működött, s e kolhozok átlag 81 parasztagzdaságot egyesítettek. Sok helyütt mindössze 10–30 parasztagzdaság alkotott egy kolhozot. Az összevonási mozgalom nyomán 1953-ban 93 000 kolhozot számoltak össze. Az összevonások következtében a jobban gazdálkodó kolhozok – ha áldozatok árán is – új vérkeringést vittek a gazdaságilag leromlott szövetkezetek életébe. Végül 1953-ban ismét elrendelték az Össz-szövetségi Mezőgazdasági Kiállítás megnyitását.

Gyökeres változások a nemzetközi helyzetben

A Szovjetunió – háborús veszteségei ellenére – politikailag megerősödve került ki a nagy világégésből. Tekintélye rendkívül megnőtt, s összehasonlíthatatlanul nagyobb befolyást gyakorolt a nemzetközi események alakulására.

A második világháború a kapitalista társadalmi rendszer válságának elmélyüléséhez vezetett. 1944 és 1949 között népforradalmak sora zajlott le Európában és Ázsiában mintegy 700 millió ember szabadult fel

az imperializmus uralma alól. A népi demokratikus államok létrejöttével a szocializmus világrendszerévé vált.

A szocializmus erőinek gyors fejlődése nem maradt hatástalan a gyarmati és a függő országokra. A népi demokratikus forradalmak győzelmei meggyorsították az antiimperialista nemzeti felszabadító mozgalmak kibontakozását. 1945 és 1949 között Ázsiában halálos sebet kapott az imperializmus gyarmati rendszere. Az ázsiai gyarmatok zöme kivívta a nemzeti önállóságot.

A háború befejezése után a békeszerződések megkötése lett a győztes hatalmak egyik legfontosabb politikai feladata. A szerződések előkészítése és kidolgozása másfél évet vett igénybe, mivel a nyugati hatalmak olyan feltételeket támasztottak Németország egykori szövetségeseivel szemben, amelyeket nem lehetett összeegyeztetni a nemzeti szuverenitással. A Szovjetunió igazságos és demokratikus békekötést követelt, és tiltakozott az ellen, hogy a nyugati hatalmak beavatkozzanak Bulgária, Magyarország, Románia és más országok belügyeibe. 1947. február 10-én Párizsban Bulgáriával, Magyarországgal, Olaszországgal, Romániával és Finnországgal aláírták a békeszerződést.

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok között – a nehézségek és az alább még említésre kerülő hibák ellenére – új típusú, szocialista jellegű államközi kapcsolatok alakultak ki, amelyekben a proletár internacionalizmus eszméi, a nemzetek egyenjogúságának és baráti együttműködésének elvei váltak meghatározóvá. A Szovjetunió és a népi demokratikus országok közti barátság 1945 és 1953 között több egyezményben jutott kifejezésre.

Az egyezmények alapján a Szovjetunió segítséget nyújtott a népi demokráciáknak nemzetközi, politikai és gazdasági kérdések megoldásában; ipari felszereléseket, gépeket szállított és hosszú lejáratú kölcsönöket folyósított. A szovjet egyetemeken és főiskolákon a baráti országok sok fiatal szakembere nyert képesítést. Ugyanakkor a népi demokráciák jelentős termelési-technikai és más jellegű segítséget nyújtottak a Szovjetuniónak. (A Szovjetunió tapasztalatainak átvétele ebben az időben többször az átvevő állam nemzeti sajátosságainak kellő figyelembevétele nélkül történt.)

1949-ben létrehozták a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát, a Szovjetunió és az európai népi demokratikus országok közös gazdasági összehangoló szervezetét. Az ázsiai szocialista államok nem csatlakoztak a KGST-hez, de részt vettek e szervezet munkájában.

1945 júniusában jóváhagyták az ENSZ szervezeti szabályzatát. A Szovjetunió ugyan tisztában volt a világszervezet hiányosságaival és a benne képviselt hatalmak egy részének agresszív törekvéseivel, mégis úgy döntött, hogy a béke fórumaként a legteljesebb mértékben kihasználja ENSZ-tagságát. Már 1946 szeptemberében, az ENSZ első közgyűlésén javaslatot terjesztett be a fegyverzet általános csökkentéséről. Ugyanez év december 14-én a Szovjetunió javaslata alapján fogadták el a fegyverzet általános csökkentéséről szóló nyilatkozatot. Az imperialista hatalmak azonban nem a nyilatkozat szellemében jártak el.

A szovjet diplomácia harcot folytatott az atomfegyver eltiltásáért. Az ENSZ első közgyűlése a szovjet küldöttek javaslatára alakította meg az atomenergia ellenőrzésére hivatott bizottságot, amelyben a Biztonsági Tanács öt állandó tagja és Kanada kapott helyet. A közgyűlés a bizottság feladatává tette az atomfegyver és a többi tömegpusztító fegyver eltiltására vonatkozó megegyezés szövegének kidolgozását.

Az Egyesült Államok, Anglia és a többi kapitalista ország vezető körei gátolni igyekeztek a szovjet kezdeményezés megvalósítását. A nyugati hatalmak a második világháború után letértek a fasiszmussal szemben kialakult együttműködés útjáról. Mindent elkövettek, hogy megakadályozzák a szocialista erők növekedését, a nemzeti felszabadító küzdelem kibontakozását.

1947. március 12-én Truman elnök üzenetet intézett az amerikai kongresszushoz. Az ebben kifejtett külpolitikai program, a „Truman-elv” nyilvánvalóvá tette, hogy az Egyesült Államok kormánya nem kívánja folytatni a nemzetközi kérdések közösen történő megbeszélésének és eldöntésének kialakult gyakorlatát, hanem áttér a katonai, diplomáciai és gazdasági nyomás módszerére. A „Truman-elv” meghirdetését időzítették. Akkor vált közismertté, amikor Moszkvában összeült a nagyhatalmak külügyminisztereinek értekezlete, amelynek a német kérdést kellett volna rendeznie. A moszkvai értekezlet az antifasiszta koalíció végleges felbomlásáról tanúskodott. 1947 júniusában Marshall, az Egyesült Államok külügyminisztere, az európai országoknak nyújtandó segélyprogram címén olyan tervet terjesztett elő, amely a nyugat-európai államok szovjetellenes tömörítésére és a kelet-európai államok gazdasági és politikai leigázására irányult. A Szovjetunió elvben nem zárkózott el a segélynyújtástól, az elfogad-

hatatlan feltételek miatt mégis kénytelen volt elutasítani a Marshall-tervet. A nyugati kapitalista államok megkezdték a hidegháborút, miközben a Szovjetuniót vádolták a „vasfüggöny” lebocsátásával.

A szovjet diplomácia erőfeszítései nyomán az Ukrán és a Belorusz SZSZK meghívást kapott a San Franciscó-i konferenciára, s alapító tagként vehetett részt az ENSZ alapszabályainak kidolgozásában. Az alapszabályt a Belorusz és az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsainak Elnökségei is ratifikálták. Ukrajna és Belorusszija 1947 februárjában részt vett a párizsi békekonferencia szerződéseinek megalkotásában. 1947 novemberében Ukrajnát a Biztonsági Tanács tagjává választották. Nem a Szovjetunió múlt, hogy a többi szövetségi köztársaság nem nyert bebocsátást a nemzetközi diplomáciai élet fórumaira.

Mivel az imperialista nagyhatalmak elsősorban németországi politikájukkal tértek el a jaltai és a potsdami konferencia határozataiban előírt demokratikus és antifasiszta elvektől, a Szovjetunió újra és újra rámutatott, hogy ez a politika a német katonai ütőerő visszaállításához, az agresszív német erők újjáélesztéséhez vezet. A szovjet külpolitika képviselői többször is felemelték szavukat Németország széttago-lása ellen, az egységes demokratikus német állam érdekében. Miután azonban a nyugati hatalmak közreműködésével megalakult a Német Szövetségi Köztársaság, a Szovjetunió szilárdan támogatta az 1949-ben megalakult Német Demokratikus Köztársaságot.

1948 szeptemberében szovjet részről javasolták az ENSZ közgyűlé-sének, hogy a Biztonsági Tanács állandó tagjai mutassanak jó példát: szereljék le fegyveres erőik harmadrészét. A Szovjetunió a háború utáni években kivonta csapatait Kínából, Koreából, Norvégiából, Cseh-szlovákiából, Bulgáriából, Iránból, amelyek területére az antifasiszta küzdelem kényszeréből lépett. 1948 márciusában a szovjet hadsereg létszámát a háború előtti színvonalra csökkentették. Ezzel szemben az imperialista hatalmak halogatták a leszerelési javaslat megvitatását, majd kivívták annak elutasítását.

1948-ban a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (1947–1956) megvitatta a Jugoszláv Kommunista Pártban tapasztal-ható nyugtalanító jelenségeket. E tanácskozó szervezetnek a Jugoszláv Kommunista Párt is tagja volt. A vita elsősorban a Szovjetunió és Jugoszlávia közötti súrlódásokról folyt. A Tájékoztató Irodában egye-sült pártok határozata rámutatott a Jugoszláv Kommunista Párt né-hány hibás elvi és gyakorlati állásfoglalására. A JKP nem fogadta el a bírálatot, s tiltakozása jeléül a továbbiakban nem vett részt a Tájékoz-

tató Iroda munkájában. Sztálin, ahelyett hogy megmaradt volna az elvi eszmecserénél, mérhetetlenül felnagyította a nézeteltéréseket, és semmivel sem indokolható módon, hatalmi szóval kívánta eldönteni a vitát. Személyi manőverekkel kísérletezett a jugoszláv párton belül, majd megszakította a normális állam- és pártközi kapcsolatokat. Az SZKP akkori vezetősége nem méltányolta megfelelően a jugoszláv kommunisták törekvését, amellyel maximálisan alkalmazkodni igyekeztek országuk adottságaihoz. 1949-ben és 1950-ben, Sztálin nyomására, a Tájékoztató Iroda imperialista ügynököknek, kémeknek, sőt fasisztáknak nyilvánította a JKP vezetőségét, azt állítva, hogy Jugoszláviában megszűnt a szocializmus. Jóllehet, a jugoszláv kommunisták ezekre az alaptalan vádakra idővel hasonló vádaskodással feleltek, a Jugoszlávia és a többi szocialista állam között kialakult nyolcévi rendkívül súlyos konfliktus kirobbantásában és élezésében oroszánrésze volt Sztálinnak és segítőtársainak. A szovjet külpolitika hibás lépéseiért felelősség terhelte Visinszkijt is, akit 1949 márciusában neveztek ki külügyminiszterré.

1949-ben a Szovjetunió felhívta a világ közvéleményének figyelmét az akkor alakult Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) szocializmus- és demokráciaellenes törekvéseire. 1950 nyarától a koreai háború kapcsán kiéleződött a Szovjetunió és a nyugati kapitalista államok közötti viszony. A koreai és kínai ellenforradalmárokat támogató Egyesült Államok és több nyugati állam gazdasági blokád alá vette a szocialista országokat, köztük elsősorban a Szovjetuniót. A megkülönböztető intézkedések jelentőségére vall, hogy a blokád elrendelése után a Szovjetunió és az Egyesült Államok kereskedelmi forgalma 1951-ben az 1937. évi árucseré egytizedére csökkent. A gazdasági megtorló intézkedéseket a szocialista államok piaci kapcsolataik szélesebb körű kiépítésével, a szocialista világpiac kifejlesztésével ellensúlyozták.

1951 júniusában a Szovjetunió ENSZ-megbízottja egy amerikai rádióállomáson mondott beszédében javasolta, hogy az érdekelt hatalmak kezdjenek tárgyalásokat a koreai háború befejezéséről, csapataik kölcsönös visszavonásáról a 38. szélességi fokra.

1948 és 1953 között a szovjet nép küldöttei tevékenyen részt vettek a nemzetközi békemozgalomban. A béke híveinek első, 1948-ban Wrocławban tartott kongresszusán Solohov, Tarle, Ehrenburg, Pudovkin, Leonov és Fagyeev képviselte a Szovjetuniót. A szovjet békeharcosok is bekapcsolódtak az 1950-ben és 1951-ben indított aláírásgyűjtő-mozgalomba. A Szovjetunió Legfelső Tanácsa törvényt

fogadott el a béke védelméről. A szovjet nép békeszerető törekvései ellenére, 1946 és 1953 között rendkívül feszült nemzetközi helyzetben folyt tovább a Szovjetunió építőmunkája.

A negyedik ötéves terv eredményei

1946–1950-ben több mint 6000 nagyüzemet építettek. A nehézipar teljesítőképessége ebben az időszakban még a háború előtti fejlődési ütemhez képest is gyorsabban haladt előre. A vas- és acélgyártás, a hengerelt áruk előállítás 1949-től 1951-ig olyan mértékben emelte termelését, amelyhez a háború előtt 8–12 évre volt szükség.

A mezőgazdaság sikerei szerényebbek voltak. A gabonafélék vetésterülete 1946–1950-ben mintegy 20%-kal növekedett. Javult a gépellátás. Az ötéves terv alatt 536 000 traktort, 93 000 aratógépet kapott a mezőgazdaság. 1950 végéig 18 500 kolhozba és 6700 gép- és traktorállomásra vezették be a villanyt. A falusi villanyerőtelepek teljesítő képessége a háború előttihez viszonyítva megháromszorozódott. A vetésterület azonban 1950-ben így sem érte el a háború előtti színvonalat. A gabonafélék terméshozama ugyan lassú növekedést mutatott, mégis messze elmaradt az ország szükségletei mögött. A zöldségfélék vetésterülete 1950-ben kisebb volt, mint 1940-ben. Az állam igen kevés burgonyát kapott. A szarvasmarhák száma ugyan 2 600 000-rel emelkedett, de távolról sem érte el a háború előtti állományt. Még 1953-ban is három és fél millióval volt kisebb a szarvasmarha-állomány, mint az utolsó háború előtti évben, és csaknem kilencmillióval kevesebb mint 1929-ben. Nem fejlődött a tejgazdaság. Az ország kevesebb húst kapott, mint a háború előtt, és ez a helyzet 1953-ig sem változott.

A kolhozokban, a szovhozokban, a gép- és traktorállomásokon állandó munkaerőhiány mutatkozott. A munkafegyelem nem emelkedett mindenütt a megfelelő szintre. Belorusszijában például a kolhozok több mint 20%-ának teljesítménye nem érte el a munkanap-minimumot. A mezőgazdaság fejlődése tehát messze elmaradt az iparé mögött. Míg az ipar 1940 és 1952 között több mint kétszeresére emelte teljesítményét, a mezőgazdaság össztermelése csak 10%-kal növekedett. A mezőgazdaság tehát nem volt képes a háborús csapások következményeinek teljes leküzdésére, nem tudta teljesíteni a negyedik öt-

éves tervben megjelölt legfontosabb célkitűzéseket. Lemaradása folytán az élelmiszeripar több ága sem teljesítette tervét.

A szovjet falu súlyos problémái ellenére, a negyedik ötéves terv idején számos népjóléti eredmény született. 102 millió négyzetméter lakótér épült. A város és a falu kulturális-jóléti intézkedéseire 524 milliárd rubelt fordítottak. Három alkalommal néhány százalékkal leszállították a közszükségleti cikkek árait. Emelkedett a nemzeti jövedelem.

A háború utáni évek művelődése

1950–1951-ben az elemi és középiskolákban tanuló diákok száma meghaladta a 37 milliót, ami jelentősen felülmúlta az 1940. évi létszámot. 1949-től általánossá kezdett válni a hétéosztályos oktatás. A felsőoktatási intézményekben 1950–1951-ben közel 1 247 000 hallgató készült hivatására (1940-ben csak 812 000). A felsőoktatás minősége nem mindig tartott lépést a mennyiségi fejlődéssel. A természettudományi karok technikai-anyagi ellátása nem volt kielégítő. A társadalomtudományok oktatásának színvonala messze elmaradt a követelmények mögött.

A Szovjetunióhoz 1939 és 1940 folyamán került területek sajátos övezetet jelentettek a szovjet iskolapolitikában. Itt csak ekkor bontakozhatott ki a szocialista oktatás. Emellett az iskolarendszer modernizálásával párhuzamosan nemzeti feladatok is felvetődtek. Nyugat-Belorusszijában és Nyugat-Ukrajnában a húszas és harmincas években erőszakos lengyelesítés folyt, így a szovjethatalom kezdetleges állapotban találta az ukrán és belorusz iskolahálózatot. A felsőoktatásban hasonló volt a helyzet: mind a hat egyetem lengyelül tanított. Az ukrán tudományosság egyetlen támasza a Lvovi (Lembergi) Tudományos Társaság volt, amely azonban állami támogatás nélkül nem volt képes megfelelő tevékenységet kifejteni. A Belorusz és az Ukrán SZSZK művelődéspolitikája felszámolta e visszás helyzetet, és a lakosság nemzeti összetételének arányában építette ki a belorusz és ukrán iskolákat, egyetemeket. A balti köztársaságokban rendezték az egykori kisebbségek sorsát, és ezzel egy időben kiszélesítették az észt, a lett és a litván felsőoktatást.

1948-ban a Moszkvában és Leningrádban felállított televízió-stúdiók megkezdték műsoruk sugárzását. Hozzáfogtak a nemzeti köz-

társaságok televízió-adóállomásainak felszereléséhez. A televízió műsorszolgáltatásában is érvényesítették a nemzeti, nyelvi jogokat.

A tudományos kutatás kiszélesítését szolgálta a Tudományos Akadémia rádiótechnikai, elektronikai, szlavisztikai és más intézeteinek felállítása. Az Észt, a Lett és a Litván SZSZK tudományos akadémiái újjászervezve folytatták munkájukat. Kazahsztánban, Türkmenióban, a Kirgiz és a Tadzsik SZSZK-ban megalakult a Tudományos Akadémia.

1947 és 1951 között a párt Központi Bizottságának kezdeményezésére, a tudományos élet több területén nagy visszhangot keltett viták zajlottak le. A Honvédő Háború idején különböző irányokból fokozódott az ellenséges ideológia befolyása. A megszállt területeken a fasiszták igyekeztek befolyásolni a szovjet emberek eszmevilágát. De a nyugati hatalmakkal kötött szövetség révén is sok ideológiai dugáru jutott a Szovjetunióba. A polgári befolyás visszaszorítását és a háború előtti eszmei tisztázás folytatását szolgálták az újabb eszmecserék. A vitasorozat első részének irányításában jelentős szerepet játszott A. A. Zsdanov, aki 1948 augusztusában hunyt el.

A. A. Zsdanov 1915-től volt a bolsevik párt tagja. 1934-ben a Központi Bizottság titkára lett. Kirov utódjaként került a Leningrádi Pártbizottság élére. 1939-től az SZKP Politikai Bizottságának tagja. 1945 után a legfelsőbb pártvezetőségben dolgozott. A kulturális élet egyik irányítójává, fő ideológusává vált. Művelődéspolitikai munkásságát az önkényesség elhatalmasodása, a szocialista realizmus dogmatikus értelmezése jellemezte.

1947-ben G. F. Alekszandrov „A nyugat-európai filozófia története” című könyvével kapcsolatban bontakozott ki a filozófiai vita. Zsdanov és a vita résztvevőinek egy csoportja rámutatott a vita alapjául szolgáló könyvben és általában a filozófiai front munkájában tapasztalható néhány hibára és hiányosságra: bírálták az elviség, a pártosság elhanyagolását, a marxizmus-leninizmus és más filozófiai irányzatok különbségének elmosását, az elfordulást a jelenkor élő filozófiai kérdéseitől. A vita felhívta a figyelmet az orosz filozófia történetének kidolgozására. Mivel a vita kezdeményezői nem hangsúlyozták kellőképpen a haladó nyugat-európai gondolkodók progresszív történeti szerepét, nagy filozófiai jelentőségét, és nem mutattak rá az orosz filozófia kialakulását gátló kedvezőtlen történelmi körülményekre, maguk is hozzájárultak ahhoz, hogy az eszmecsere lebonyolítása után egyoldalúan alkalmazták a felmerült szempontokat. Gyak-

ran történelmietlenül alábecsülték a Marx előtti filozófia nagyjainak életművét, mellőzték vagy tagadták az orosz haladó filozófiára gyakorolt befolyásukat, s az orosz gondolkodókat alaptalanul és mesterségesen szembeállították a nyugat-európai haladó filozófusokkal.

1948-ban Ny. L. Rubinszejn „Az orosz történetírás története” című könyvével kapcsolatban zajlott le a történeti vita, amely a filozófiai vitában felmerült kérdésekhez kapcsolódott. A vita pozitív eredményei között említhetjük, hogy nyomatékosan rámutatott az új- és a legújabb kor alaposabb művelésének szükségességére. Oroszország egykori nemzetközi kapcsolatainak feldolgozásakor – a vita nyomán – jobban kiaknázták a szovjet levéltári anyagokat. A régi orosz külpolitika értékelésénél kritikusabban közeledtek a külföldi szerzők munkáihoz. A cári Oroszországban ideiglenesen vagy véglegesen megtelepedett külföldi szakértők, tudósok, művészek, politikusok tevékenységének negatív oldalaira is felfigyeltek. Az eszmecsere során azonban történelmietlenül alábecsülték az Oroszországban tevékenykedett XVIII. századi és XIX. század eleji német történészek (például Schlözer) szerepét, általában véve pedig a nyugati haladó kultúra, a nyugati haladó történelmi kapcsolatok jelentőségét. Az eszmecsere továbbhullámozása során Sztálin befolyásos segítőtársai tagadták Samil észak-kaukázusi szabadságharcának alapvetően pozitív tulajdonságait.

Ugyancsak 1948-ban tartották a biológiai tudomány helyzetével foglalkozó vitát. A materialista biológiai hagyományok fontosságának hangsúlyozása elősegítette a további fejlődést, de a polémiában vulgáris nézetek is elhangzottak, méltánylásra találtak, s a vita eredményeinek alkalmazásában a tudományos irányító apparátus és Liszenko akadémikus súlyos hibákat követett el.

A többi tudományágban is hasonló véleménycserére került sor. A vitasorozat meghatározott területeken kétségtelenül előrevitte a szovjet tudományos élet fejlődését. Sztálin személyi kultuszának, szektás és dogmatikus művelődéspolitikájának körülményei között azonban érezhetően negatív következményekkel is járt. Az említett konkrét hibákon túl, a vitákban gyakran előfordult, hogy a szakemberek más véleményen levő csoportjai nem fejthették ki érveiket. Kedvezőtlenül befolyásolta a tudományos élet egészséges fejlődését, hogy nem egy esetben élesen szembeállították egymással a kutatókat vagy a kollektívákat.

A művészetek eszmei hatóerejének fokozására és színvonaluk emelésére irányultak a Központi Bizottság irodalmi, filmművészeti és zenei

tárgyú határozatait, amelyek szorosan összefüggtek a tudományos élet területén lezajlott vitákkal. Kidolgozásukban és előterjesztésükben szintén Zsdanov játszott a közvetlen vezető szerepet.

1946 augusztusában megjelent a „Zvezda” és a „Leningrád” című irodalmi folyóiratokról szóló határozat, ezt követte ugyanebben a hónapban a drámai színházak műsorával kapcsolatos állásfoglalás. Az irodalmi eszmeietlenség és apolitikusság megnyilvánulásait bírálták. Kifogásolták, hogy értéktelen nyugati polgári irodalmi alkotások is helyet kapnak a szovjet színházak műsorában, megjelennek a folyóiratokban. A határozatok pozitív hatását csökkentette, hogy általánosságban beszéltek polgári irodalomról, nem különböztették meg a haladó nyugati irodalmat az irodalmi züllés, az irodalmi üzletszerűség megnyilvánulásaitól.

1946 szeptemberében jelent meg a „Nagy élet” című filmmel foglalkozó központi bizottsági határozat, amely kifogásolta, hogy a film az élettől elszakadt módon ábrázolta a donyeci bányászok küzdelmeit. De azt is a film alkotóinak rovására írta, hogy olyan munkáskezdeményezést mutattak be, amely a helyi állami szervek részéről ellenállásra talált. Ezzel a határozat a „konfliktusnélküliség” káros elméletének kialakulásához vezetett.

1948 februárjában a Központi Bizottság elítélte V. Muragyeli „Nagy barátság” című operáját. Állást foglalt a zenei formalizmussal szemben, és hangoztatta, hogy a szovjet zeneművészek sem becsülhetik le, nem nélkülözhetik a klasszikus zenei tradíciókat. Nézeteinek konkretizálásakor mégsem az igazi formalistákat, hanem Sosztakovicsot, Prokofjevet, Hacsaturjánt, Sebalint, Popovot, Mjaszkovszkijt és Muragyelit, vagyis a tehetséges és értékes zeneművészeket bírálta, sőt azt állította, hogy éppen ők képviselik a formalista irányzatot. A határozat a nyugati zeneművészetet egészében hanyatló jellegűnek nevezte, és hibáját azzal tetézte, hogy a világ operakultúrájának csúcspontját – az egyébként rendkívül értékes és megbecsülésre érdemes – orosz operában jelölte meg.

A különböző viták és határozatok után szubjektivizmus, parancsolgatás és szektarianizmus uralkodott el a művelődéspolitikában. A patriotizmus propagandája során túlzó nézeteket hirdettek.

A szovjet irodalom a háború utáni években érthetően a Nagy Honvédő Háború élményei felé fordult. Kazakevics „Tavas az Oderán”, Polevoj „Egy igaz ember” és Goncsár „Zászlóvivők” című alkotásai ezt a tematikai csoportot képviselik. Nyikolajeva „Aratás”-ában és

Kocsetov „A Zsurbin-család” című regényében már a helyreállítás időszakának békés problémái merülnek fel. A szovjet olvasók ekkor ismerkedtek meg a balti köztársaságok két világháború közti haladó irodalmával. Nagy sikert aratott a lett Lacis „Zúg a vihar”-ja. Sok színházi előadást megért Fagyejev „Az ifjú gárdá”-jának dramatizált változata. A filmművészet sikerei között említhetjük Donszkoj „Egy életen át”, Rosal „Muszorgszkij” című alkotásait.

A festészet különösen megsínylette a sztálini művelődéspolitikát következtében előtörő naturalizmust, akadémizmust, Joganszon és tanítványainak „Lenin felszólalása a Komszomol III. kongresszusán” című alkotása mégis említést érdemel.

A kedvezőtlen körülmények ellenére a zeneművészek újabb értékes művekkel ajándékozták meg a zenekedvelőket. Elkészült Sosztakovics X. szimfóniája, Mjaszkovszkij XXVII. szimfóniája és Prokofjev VII. szimfóniája. Mejtusz ukrán zeneszerző megalkotta „Az Ifjú Gárda” operaváltozatát. Az észt Kapp nevét és operáit („A bosszú lángja”, „A szabadság dalnoka”) ekkor kedvelte meg a szovjet közönség.

A XIX. pártkongresszus

1952 októberében rendezték meg a XIX. kongresszust, amely véglegesen jóváhagyta az 1951–1955-re vonatkozó ötödik ötéves tervet. Az új terv – amelynek teljesítése már megkezdődött – 70%-kal kívánta emelni az ipari termelést. A termelési eszközöket gyártó iparágakban ennél gyorsabb, 80%-os emelkedést irányoztak elő. A mezőgazdaságban a terméseredmények és az állattenyésztés javítását jelölték meg a legfőbb feladatnak, de nem állapították meg a tervteljesítéshez vezető helyes utat.

A Központi Bizottság beszámolóját ez alkalommal nem Sztálin, hanem Malenkov terjesztette elő. A párt szervezeti szabályzatának változásairól Hruscsov tartott előadást. Sztálin a kongresszus záróülésén mondott rövid beszédet. Ebben a fasiszta Németország és Japán felett aratott győzelemre utalva, méltatta az SZKP úttörő szerepét a nemzetközi munkásmozgalomban, valamint hangsúlyozta a kommunista pártok szolidaritásának fontosságát. Ugyanakkor egyoldalúan világította meg a gyarmati és függő országok népeinek helyzetét, amikor tagadta, hogy a nemzeti burzsoázia még jelentős szerepet játszhat a felszabadító mozgalmak irányításában. Felszólalásából is kitént, hogy

elszakadt az élettől, a tömegektől, nem alkotott reális képet az ország helyzetéről. A XIX. pártkongresszus idején a sztálini személyi kultusz csúcspontjára hágott.

A XVIII. és XIX. pártkongresszus között csaknem 14 esztendő telt el. Ha ebből le is vonjuk a háborús éveket, pusztán ez a tény rávilágít: a háború utáni években sem fejlődött megfelelő mértékben a párton belüli demokrácia. A parancsolgatás módszerének elemei továbbra is érvényesültek. A pártpolitikai munka színvonala elmaradt a tömegek növekvő igényei mögött. Mindez visszahatott a pártszervezetek munkájára, csökkentette a kommunisták aktivitását. Folytatódtak a durva törvénysértések. Berija és Abakumov – az utóbbi töltötte be 1949 és 1952 között az állambiztonsági miniszter tisztségét –, Sztálin jóváhagyásával újabb „ügyeket” koholtak. A „leningrádi ügy” következtében 1949 és 1952 között életét veszteszte Voznyeszenszkij, a Politikai Bizottság tagja, A. A. Kuznyecov, a Központi Bizottság titkára, M. I. Rogyionov, az OSZSZSZK minisztertanácsának elnöke és sokan mások.

A kaukázusontúli, közép-ázsiai és a balti köztársaságokban is megsértették a törvényességet.

1953 januárjában orvosprofesszorok egy csoportját állították bíróság elé imperialista-ügynökség és cionizmus hamis vádjával.

Ilyen körülmények között Sztálin 1953. március 5-én bekövetkezett halála egyszerre idézett elő nagy veszteségérzetet és tűzte napirendre a korábbi visszasságok felszámolását. A szovjet társadalom egészséges ereje a következő években egymás után távolította el a személyi kultusz gátrendszerének oszlopait.

A szocialista építés lezárása (1953—1958)

A szocialista demokrácia újjáéledésének első időszaka

Sztálin halálakor a szocializmus ellenségei arra számítottak, hogy olyan válság és zűrzavar támad a pártban, amely meggátolja a szovjet társadalom fő feladatának, a szocialista építésnek eredményes folytatását, vagy éppen bukásra kárhoztatja a szovjethatalmat. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy Sztálin halálakor a szovjetország politikai életére súlyos tehertételek nehezedtek. Az összkép lényegesen eltért attól, amit Lenin halálakor tapasztaltunk: 1924-ben inkább a jövő, semmint a múlt okozott politikai problémákat. A kapitalista vágyálmok azonban nem teljesültek. A párttagság és a néptömegek által támogatott Központi Bizottság viszonylag rövid idő alatt felszámolta a visszaéléseket, és ezzel mérhetetlenül megsokszorozta a szocialista társadalom, a Szovjetunió erejét.

A nagy megújulás feltételei azonban nem jöttek létre azonnal. A párt lenini többsége fokozatosan érvényesíthette akaratát.

1953. március 6-án a párt Központi Bizottsága, a minisztertanács és a Legfelsőbb Tanács Elnöksége együttes ülést tartott. A pártmunka irányítását az első titkári teendőkkal megbízott Ny. Sz. Hruscsovra ruházta, aki a párt vezető szerveiben kifejtett két évtizedes munkája során, különösen pedig a Sztálin halálát megelőző esztendőkhöz a szocialista építés tényeivel szoros kapcsolatot tartó, alkotó leninista kezdeményezéseivel szerzett megbecsülést.

Malenkov miniszterelnöki, Molotov miniszterelnök-helyettesi és külügyminiszteri, Berija miniszterelnök-helyettesi és belügyminiszteri kinevezést nyert. Sztálin temetésén ők mondtak beszédet. A Legfelsőbb Tanács elnökévé Vorosilovot választották (Kalinyin 1946-ban bekövetkezett halála óta ezt a tisztséget Ny. M. Svernyik viselte).

A Központi Bizottság lenini többsége Hruscsov köré tömörült. A párt első titkára a személyi kultusz gyökeres felszámolásáért küzdő irányzat vezetőjévé vált. Kezdeményezésére a Központi Bizottság

Kijevben
megindul
az újjáépítés

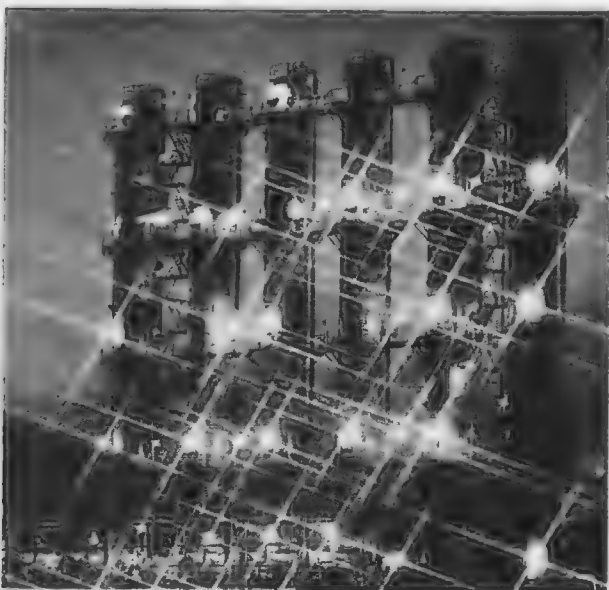
A „Zaporozssztalj”
erőmű üzemben
(1947)

Szavaznak a küldöttek az SZKP történelmi jelentőségű XX. kongresszusán (1956)

Az SZKP XXII. kongresszusának elnöksége (1961 október)

A novo-kujbisevi
olajkémiai
kombinát
esti
megvilágításban
(1968)

azonnal megkezdte a pártmunka lenini normáinak, mindenekelőtt a kollektív vezetésnek érvényesítését.

A személyi kultusz időszakának lezárása felé az első jelentős lépést a Legfelsőbb Tanács Elnöksége és a minisztertanács akkor tette meg, amikor 1953 júniusában Beriját bűnös tevékenysége miatt leváltotta tisztségeiből, letartóztatta és átadta a bíróságnak. Ugyanekkor letartóztatták Abakumovot, a volt állambiztonsági minisztert, valamint Berija több közvetlen segítőtársát. A párt Központi Bizottságának 1953 júliusában tartott teljes ülése jóváhagyta a kormány eljárását. Berija eltávolítása, majd kivégzése (1953 december) véget vetett az állambiztonsági szervek munkájában tapasztalható rendellenességeknek. A párt új kádereket küldött az állambiztonsági szervekbe; a központi és a helyi vezetést szigorú pártellenőrzés alá helyezte. Megkezdődött az igazságtalanul elítéltek és meghurcoltak rehabilitálása; az áldozatok jelentős részét azonban csak haláluk után lehetett erkölcsi elégtételben részesíteni.

Abakumovnak és társainak 1954-ben lefolytatott pere részletesen bebizonyította: hogyan koholtak újabb és újabb ügyeket Berija és emberei, miként alkalmaztak tiltott és bűnös nyomozási módszereket. A perről megjelent közleményből értesült a lakosság a „leningrádi ügy” és más ügyek törvénytelenységéről. A közvélemény meglegedéssel fogadta a példás büntetést. Abakumovot és néhány társát kivégezték, másokat javító munkatáborba küldtek.

1954 márciusában újjáválasztották a Legfelsőbb Tanács küldötteit. Több mint 120 millió ember élt állampolgári jogával, vagyis csaknem az ország egész felnőtt lakossága. A kommunisták és pártonkívüliek blokkjára szavazott a választók 99,8%-a.

A mezőgazdaság fellendítése

1953 végére a mezőgazdaság – lassú fejlődés útján – újabb részletteredményeket ért el. A falvakban 74%-kal több traktor dolgozott, mint a háború előtt. Hasonlóképpen alakult az aratógép-állomány.

1940-hez képest az egész vetésterület hétmillió hektárral szélesedett, mégis több fontos növénykultúra vetésterülete a háború előttihez viszonyítva 13 millió hektárral csökkent. A Szovjetunió mezőgazdasága terméshozamának évi növekedése tekintetében az Egyesült Államok mögött maradt (1,7 : 1,6%). A gabona terméshozama sokáig

a cári Oroszország színvonalán mozgott. A Központi Bizottság 1953 szeptemberében és 1954 február-márciusában lezajlott történelmi jelentőségű teljes ülése az előadói beszédek alapján feltárta a mezőgazdaság elmaradásának objektív és szubjektív okait.

Az objektív okok között említhető, hogy a Szovjetunió évtizedeken keresztül a nehézipar gyors ütemű fejlesztésére összpontosította erőfeszítéseit, így nem tudta hasonló ütemben fejleszteni a mezőgazdaságot és a könnyűipart. Azonkívül a mezőgazdaság – mint említettük – súlyosan megsínylette a fasiszta támadás következményeit.

A mezőgazdaság elmaradására vezető szubjektív tényezők a gazdasági vezetés hibáiban keresendők. Korábban a központi és helyi mezőgazdasági irányító szervek, a pártszervezetek és szovjetek belenyugodtak a mezőgazdaság elmaradásába. A mezőgazdaság helyzetét a valóságosnál jobbnak tüntették fel. A begyűjtendő gabona mennyiségének megállapítását éveken keresztül a „biológiai termés” alapján (a terület és egy feltételezett termésátlag szorzata) végezték, s ennek mutatószámai távolról sem egyeztek a tényleges eredményekkel. Nem tanulmányozták megfelelő módon a mezőgazdaság felvirágoztatásának lehetőségeit, rendszeresen megsértették a kolhoztagok anyagi érdekeltségének elvét. Nem gépesítették megfelelőképpen a munkadígyényes termelési folyamatokat, nem biztosították a mezőgazdaság kellő technikai ellátottságát. Helytelenül használták fel a mezőgazdasági kádereket. Az agronómusokat és más szakértőket jórészt a vezető hivatalokba osztották be. 1953-ban a hivatalokban 350 000 szakképzett mezőgazda, a kolhozokban 13 000 agronómus dolgozott. A gép- és traktorállomásoknak nem voltak állandó gépészkádereik.

A kolhozparasztság anyagi érdekeltségének megteremtése végett, a Központi Bizottság határozatai nyomán, felemelték a begyűjtési és felvásárlási árakat. Az állati termékek és a baromfi árát például több mint öt és félszeresére, a tej és a burgonya árát kétszeresére és így tovább. Jelentősen csökkentették a kolhozok beszolgáltatási kötelezettségét.

1953 augusztusában a Legfelsőbb Tanács új törvényt fogadott el a mezőgazdasági adóról. Eltörölték a kolhozparasztok addigi adótartozásait és felére csökkentették a háztáji gazdaságokra kivetett adókat. Ugyanakkor 50%-kal emelték azoknak az adóját, akiknek munkaképes családtagja elfogadható indokok nélkül nem teljesítette a munkanap-minimumot.

1954–1955-ben a kolhozok, szovhozok, gép- és traktorállomások 404 000 traktort, 83 000 gabona-aratógépet, 228 000 teherautót és

más mezőgazdasági gépeket kaptak. 1955 végére már 133 000 agrónomus dolgozott a kolhozokban. A gép- és traktorállomásokra kétmillió szakmunkást, 23 000 mérnököt és technikust osztottak be.

A Központi Bizottság 1954 február-márciusában lezajlott teljes ülése jóváhagyta a szűzföldek és a parlagföldek megművelésére kidolgozott nagyszabású tervezetet. A vetésterületet elsősorban az OSZSZSZK szibériai és uráli vidékein (kb. hétmillió hektár) és a Kazah SZSZK-ban (több mint hatmillió hektár) kívánták kiszélesíteni. Ezt a gondolatot már a század elején vitatták-érlelték mezőgazdasági szakkörökben, anyagi eszközök és politikai feltételek hiányában azonban tervezgetés maradt.

A Központi Bizottság határozata alapján mozgalom indult a szűz- és parlagföldek meghódításáért. 1954 májusáig a Komszomol több mint 60 000 tagját küldte el a „gabonacsata” frontjaira. A keleti területekre utazott fiatalok száma csakhamar 350 000-re emelkedett. A szűzföldek megművelését minden köztársaság támogatta. Ukrajna 93 000 traktoristát és más szakmunkást küldött, a belorusz komszomolisták 24 szovhoz alakítottak Kazahsztánban stb. A kormánysszervek nagy beruházással gépek tömegét küldték ebbe az övezetbe.

Kazahsztánban, Szibériában és az Urál vidéken csupán 1954-ben 124 új óriás szovhoz és mintegy 10 000 új kolhoz alakítottak; ezek csaknem 16 millió hektár szűz- és parlagföldet vontak művelés alá. Az átgondolt intézkedések nyomán megélnékült a mezőgazdaság. 1954-ben eredményesen teljesítették a gabonafélék begyűjtési tervét. 271 millió puddal több gabona gyűlt össze, mint az előző évben.

A Központi Bizottság 1955 januári teljes ülésén határozat született az állattenyésztésről, a mezőgazdaság másik elmaradt területéről. A Központi Bizottság mindenekelőtt az állattenyésztés megjavításának előfeltételeit kívánta biztosítani. Javasolta a takarmányok vetésterületének mielőbbi kiszélesítését. Különösen a kukorica jelentőségét hangsúlyozta. A határozat kitűzte a feladatot: 1960-ra meg kell kettőzni a legfontosabb állattenyésztési árucikkek mennyiségét.

1955 tavaszán 30 000 önként jelentkező kommunista kapcsolódott be elnökként vagy elnökhelyettesként a kolhozok munkájába. Ez év márciusában a Központi Bizottság és a minisztertanács közös határozata módosította a mezőgazdasági tervezés addigi előírásait, a tervek kialakításában pedig nagyobb jogokat biztosított maguknak a kolhozparasztoknak.

A párt folytatta a nehézipar elsődleges fejlesztésének bevált gyakorlatát. Lendületesen haladt a Cserepoveci és az Orszk-Halilovai Fémipari Kombinát építése. 1954-ben kezdte meg munkáját a Kámai Vízierőmű. 1955 decemberében szolgáltatott először áramot a Kujbisevi Vízierőmű. 1954. június 17-én avatták fel a világ első atomenergiával működő villanyerőművét, amely azonnal bekapcsolódott az energiahálózatba.

Az ipar sikerei azonban nem leplezték el a párt előtt a termelés fogyatékoságait. 1955 júliusában a módszeresen dolgozó Központi Bizottság az ipar kérdéseit vitatta meg és állította a figyelem középpontjába. Bulganyin előterjesztése és az elhangzott felszólalások megállapították, hogy a gépek és a felszerelések nagy részének minősége rosszabb, mint a legjobb hasonló külföldi termékeké. Élesen bírálták a kapitalista országok technikai eredményeit lenéző, azokat tulajdonképpen nem is ismerő szűk látókörű gazdasági vezetőket. Az ipar fejlesztéséről szóló határozat a legújabb technikai vívmányokért vívott harcot jelölte meg az ipar területén dolgozó kommunisták központi feladatáknak. Utasítást adott az ipar irányításának gyökeres átszervezésére: a felesleges „közbülső” hivatalok kiiktatására.

A Szovjetunió harca a nemzetközi helyzet enyhítéséért

1953 májusában a szovjet kormány a német kérdés megoldása érdekében több intézkedést tett. Megszüntette a németországi Szovjet Ellenőrző Bizottságot és felmentette a Fegyveres Erők Főparancsnokságát a Német Demokratikus Köztársaságban addig gyakorolt ellenőrzési kötelezettsége alól. Augusztusban Moszkvában tárgyalások indultak az NDK és a Szovjetunió között. A tárgyalások sikeres befejezéséről szóló jegyzőkönyv kimondotta, hogy az NDK 1954. január 1-től nem fizet jóvátételt, a Szovjetunió elengedi a fennmaradt 2 milliárd 537 millió dolláros követelését. A Szovjetunió térítés nélkül átadta az NDK-nak azt a 33 ipari üzemet, amelyet előzőleg jóvátétel címén átvett. Csökkentették a szovjet megszálló csapatok fenntartását szolgáló fizetések összegét (az NDK bevételének nem több mint 5%-ára). A Szovjetunió 485 millió rubel hitelt biztosított az NDK részére. Megegyezés történt arra nézve, hogy a Szovjetunió hazaengedi a terü-

letén levő elítélt német hadifoglyokat. 1954 márciusában a Szovjetunió elismerte a Német Demokratikus Köztársaság szuverenitását.

1953 júliusában a szovjet diplomácia tevékeny közreműködésével írták alá a koreai fegyverszünetet.

1953 végén a szovjet kormány értesítette az Egyesült Államokat, Angliát és Franciaországot, hogy a nemzetközi feszültség enyhítése céljából kész tárgyalásokat folytatni, ha azok az egyenlőség és egymás érdekeinek kölcsönös tiszteletben tartása alapján folynak. 1954 január-februárjában Berlinben valóban összeült a négy nagyhatalom külügyminisztereinek értekezlete. A berlini értekezlet viszonylag hosszú idő óta először tette ismét lehetővé a nagyhatalmak közvetlen tárgyalásait.

A szovjet kormány kezdeményezte az 1954 április-júliusában tartott genfi értekezletet, amely a Kínai Népköztársaság részvételével a koreai kérdést és a vietnami harcok problémáit vitatta meg. Az utóbbival kapcsolatban döntés született a háború befejezéséről. A koreai kérdés a nyugati országok elutasító magatartása miatt függőben maradt. A Szovjetunió, a Kínai Népköztársaság és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság az egységes demokratikus koreai államért szálltak síkra.

A koreai és a vietnami népköztársaságok megszilárdulásától megriadt agresszív imperialista körök 1954 szeptemberében, az ázsiai forradalmi és nemzeti felszabadító mozgalmak visszaszorítása céljából, megalakították a Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezetét, a SEATO-t.

Mivel 1955 tavaszán a nyugati hatalmak párizsi egyezményei felvették a Német Szövetségi Köztársaságot a NATO-ba és engedélyezték a nyugatnémet militaristák újrafelfegyverzését, a szocialista országok biztonságuk érdekében kénytelenek voltak további intézkedéseket fogatosítani. 1955. május 14-én a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária és Albánia barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződést írtak alá Varsóban. A Varsói Szerződést a védelem szükségszerűsége hozta létre. Tizenegyedik cikkelye bármely állam számára biztosítja a csatlakozás lehetőségét, függetlenül állami és társadalmi rendszerétől. A szerződés aláírásánál megjelentek a Kínai Népköztársaság képviselői, és kijelentették, hogy Kína teljes mértékben egyetért a szerződésben rögzített megállapodásokkal, támogatja azok végrehajtását. 1955. május 15-én a szövetséges hatalmak a Szovjetunió tevékeny közreműködésével aláírták az osztrák államszerződést, amely visszaállította a demokratikus Ausztria függetlenségét. A Szovjetunió és háborús szövetségesei le-

mondtak a jóvátételről. A szovjet csapatokat még a többi szövetséges csapatok előtt kivonták Ausztriából.

A szovjet diplomaták 1955 májusában, az ENSZ leszerelési bizottságában javasolták, hogy a leszerelés érdekében tiltsák el az atomfegyver-kísérleteket, majd az államok szereljék le fegyveres erőik felét. Jóllehet, a nyugati hatalmak is tettek korábban hasonló javaslatot, ebben az esetben nem támogatták az indítványt.

1955 tavaszán a szovjet kormány felülvizsgálta a szovjet–jugoszláv kapcsolatokat, majd kezdeményező ajánlatot tett az államközi kapcsolatok normalizálására. 1955 május–júniusában folytak le a két állam közti tárgyalások. Világszerte nagy visszhangot keltett Ny. Sz. Hruscsovnek a belgrádi repülőtéren elhangzott nyilatkozata, amely alaptalannak nevezte a jugoszláv vezetők ellen korábban hangoztatott súlyos vádakát és kijelentette: „határozottan kisöpörjük annak az időszaknak minden lerakódását”. A látogatáskor aláírt közös kormánynyilatkozat többek között megállapította, hogy a két állam külpolitikájának egyik alapelve „a kölcsönös megbecsülés és a más országok belügyeibe való be nem avatkozás elvének tiszteletben tartása, legyen az akár gazdasági, akár politikai, akár ideológiai jellegű beavatkozás, minthogy a különböző társadalmi berendezkedések és a szocializmus fejlődésének különböző formái kizárólag az egyes országok népeinek belügye”. 1955 augusztusában Moszkvában szovjet–jugoszláv áruforgalmi megállapodást kötöttek és a pénzügyi kérdéseket is rendezték. 1955–1956-ban a két állam egyezményeket kötött a tudományos és kulturális együttműködésről, az atomenergia békés felhasználásáról stb.

1955 júniusában a Szovjetunió és a szocialista országok az államközi kapcsolatok normalizálása céljából tárgyalásokat kezdtek Japánnal. Az eszmecsere több ízben is megszakadt, de 1956 októberében végül eredményhez vezetett. Moszkvában nyilatkozatot írtak alá a két állam között fennálló hadiállapot megszüntetéséről és a diplomáciai kapcsolatok felvételéről.

1955 júniusában a szovjet kormány felhívta a Német Szövetségi Köztársaság kormányát: kezdjenek tárgyalásokat a diplomáciai, kereskedelmi és kulturális kapcsolatok kiépítése érdekében. 1955 októberében Moszkvában sikerült megegyezni a diplomáciai kapcsolatok felvételéről. A Német Szövetségi Köztársaság azonban elutasította a Német Demokratikus Köztársasággal való tárgyalások gondolatát.

A Legfelsőbb Tanács 1955 nyarán megalakította a Szovjetunió par-

lamenti csoportját, amely elfoglalta helyét az Interparlamentáris Unióban.

1955 júliusában Genfben gyűltek össze a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormányfői, hogy megtárgyalják a német kérdést, a leszerelés, valamint a Nyugat és Kelet közti kapcsolatok megjavításának problémáját. A tárgyalások kölcsönösen megértő szelleme általános tetszést váltott ki a világ közvéleményéből, s a „genfi szellem” azóta is a türelmet és jóindulatot jelzi a diplomácia szótárában.

A szovjet kormány fokozódó erővel támogatta a gyarmati rabságból felszabadult vagy felszabadulóban levő ázsiai és afrikai országokat. Elfogadta a békés egymás mellett élés tíz elvéről szóló felhívást, amelyet a 29 ázsiai és afrikai ország Bandungban 1955-ben lezajlott értekezlete intézett az emberiséghez. 1955 februárjában szovjet–indiai egyezményt írtak alá; ebben a Szovjetunió vállalta, hogy Indiában az ország gazdasági fejlődésének érdekében olyan kohóművet épít, amely évente egymillió tonna acélt termel. India 12 évi lejáratra szovjet hitelt kapott. A Szovjetunió kötelezte magát, hogy segítséget nyújt az indiai szakemberek kiképzésében. 1955 júniusában Jawaharlal Nehru, az indiai kormány miniszterelnöke a Szovjetunióba látogatott. 1955 júliusában Burmával írtak alá kereskedelmi megállapodásokat. Ugyanaz év októberében U Nu, Burma miniszterelnöke felkereste a Szovjetuniót. 1955 november–decemberében a vezető szovjet államférfiak Indiába, Burmába és Afganisztánba utaztak.

A nemzetközi helyzet feszültségének enyhítése érdekében a Szovjetunió – miután kivonta csapatait Ausztriából – 640 000 fővel csökkentette fegyveres erőinek létszámát. 1955-ben a szovjet csapatokat kivonták a finnországi Porkkala-Uddból. A Kínai Népköztársaság területén levő Port-Arthurból is visszarendelték a szovjet egységeket.

Az ötödik ötéves terv eredményei

Az ipar 1955 végére négy év és négy hónap alatt 70%-kal túlteljesítette ötéves tervét. Az ipari termelés mennyisége 1950-hez képest 85%-kal emelkedett. Háromezer új üzem kezdte meg termelőmunkáját. Határidő előtt helyezték üzembe a Cimljanszki és a Narvai Vízi-erőműveket.

Az ipar munkájában továbbra is sok gondot okozott a munka terme-

lékenységének nem kielégítő színvonala. Ebben a tekintetben az ipar nem teljesítette tervét. Az új technikai vívmányokat még mindig lassan alkalmazták.

A vetésterületek 40 millió hektárral növekedtek a terv időszaka alatt. Főleg a gabona és a kukorica hódított tért. A vetésterület növekedését elsősorban a szűzföldek megművelése biztosította. 1954-ben és 1955-ben 33 millió hektár szűzföldet vettek művelés alá. (Az újonnan megművelt területek hozamát szeszélyessé tette a kritikus övezetek rendkívül változékonny időjárása.) 1950-hez képest 18%-kal növekedett a gabonafélék termelékenysége. Némileg előrehaladt az állattenyésztés. A kolhozok munkanap-teljesítménye 30%-kal emelkedett.

A népjólét emelésében az előző öt éves terveknel is nagyobb eredményeket mutat fel ez a tervidőszak. A kiskereskedelmi árak 26%-kal csökkentek. A munkások és alkalmazottak reálbére 39%-kal emelkedett. A kolhoztagok reáljövedelme még ennél is gyorsabban, 50%-kal nőtt. Közegészségügyi és szociális kiadásokra 689 millió rubelt fordítottak. A lakásépítésre két és félszer annyit utaltak ki, mint a háborút követő öt éves terv idején. A városokban 154 millió négyzetméter lakótér épült. A falvakban két és fél millió családi házat építettek. A Szovjetunió térképein Angarszk, Zsiguljovszk és más újonnan létesült városok nevei jelentek meg. A moszkvai földalatti hálózat új vonalakkal bővült; megindult a forgalom a leningrádi földalatti vasút első út-vonalán.

Ezeket a sikereket a dogmatikus és szektás nézetek ellen vívott harc nagymértékben előmozdította. A Központi Bizottság lenini többsége lépésről lépésre szorította vissza a szocialista építést gátló nézeteket és ezek makacs képviselőit. 1955. február 8-án Malenkov lemondott miniszterelnöki tisztségéről, s arra kényszerült, hogy az erről kiadott nyilatkozatban a mezőgazdaság irányításában elkövetett hibáira és a gyakorlati állami munkában való járatlanságára is utaljon. Utódjává Ny. A. Bulganyint nevezték ki, aki hajlandóságot mutatott a Központi Bizottság többsége által megjelölt újszerű irányvonal érvényesítésére. Február 28-án kiszélesítették a miniszterelnök-helyettesek körét. Többek között A. I. Mikojan, a személyi kultusz felszámolásának híve is miniszterelnök-helyettesi kinevezést nyert. Március 2-án az addigi szovhozügyi és szénipari minisztereket felmentették tisztségük alól, mert nem tudtak megbirkózni munkájukkal. Még ebben a hónapban gyökeresen átszervezték az egész kormányt. Ezután nemcsak a gazda-

sági építés, de a szocialista demokrácia kibontakoztatásának, a rehabilitációnak ügye is gyorsabban haladt előre.

1955 szeptemberében amnesztiát kaptak a megszállókkal való együttműködés miatt elítélt személyek (kivéve a szovjet állampolgárok meggyilkolásáért vagy megkínzásáért felelősségre vont bűnösöket). A szovjet kormány az amnesztiát a külföldön tartózkodó állampolgárookra is kiterjesztette, és megkönnyítette hazatérésüket. 1955 júliusában a Központi Bizottság teljes ülése határozatot hozott a XX. pártkongresszus összehívásáról.

A XX. kongresszus

1956. február 14-én megnyílt az SZKP történelmi jelentőségű XX. kongresszusa. A Központi Bizottság beszámolóját Hruscsov terjesztette elő. Míg az 1953–1955-ben keletkezett határozatok és törvények inkább a szovjet élet egy-egy meghatározott szakaszán vették szemügyre az elmúlt korszak hibás és elavult intézkedéseit, addig a XX. kongresszus egészében mondott kemény ítéletet a személyi kultusz éveiről. A sztálini önkény kíméletlen és mélyreható kritikája eltávolította a dogmatikus pártellenzék támasztotta akadályok jelentős részét. A lezajlott vita után olyan határozatot fogadtak el, amely valóban a párt akaratát és kollektív bölcsességét fejezte ki, s amelyhez hasonló a XVI. pártkongresszus (1930) óta nem jöhetett létre. A kongresszusnak a személyi kultuszról és következményeiről szóló határozata utasította a Központi Bizottságot, hogy folytassa a megkezdett munkát.

A kongresszus jóváhagyta az 1956–1960-ra vonatkozó – 1956 januárjában közzétett – hatodik népgazdaság-fejlesztési tervet, amelyet Bulganyin terjesztett elő. 1960-ra az ipar 65%-os emelést és az évente begyűjtött gabona 11 milliárd pudra történő emelését irányozta elő. A terv a közszükségleti cikkek termelését az 1950. évihez képest meg akarta háromszorozni.

Molotov, Kaganovics, Malenkov és mások még a XX. kongresszus előtt rendszeresen szembehelyezkedtek a párt irányvonalával; gátolták a szocialista demokrácia kibontakoztatását, a hatalmi visszaélések elítélését és kijavítását, a bűnösök felderítését. Magatartásukat mindezekelőtt az határozta meg, hogy az előző évtizedekben magas párt- és állami tisztségeket viseltek, tehát részesei voltak a személyi kultuszhoz kapcsolódó hibáknak és visszaéléseknek. A XX. kongresszuson azonban

nem léptek fel nyíltan. Tudták, hogy kisebbségben maradnának, ezért a kivárás taktikájához folyamodtak. Arra számítottak, hogy alkalmas pillanatban megváltoztathatják a politikai irányvonalat.

A XX. kongresszus után a pártellenes frakciós csoport tevékenysége megélénkült. A frakciósok híveket kezdtek toborozni a Központi Bizottság elnökségében. Megszerezték Bulganyin, Pervuhin, Szaburov és a hozzájuk csatlakozott Sepilov támogatását. Segítségükkel a párt vezető szerveiben nyílt támadásokat intéztek a Központi Bizottság politikája ellen, majd 1957 júniusában puccsszerűen, a Központi Bizottságot megkerülve, el akarták távolítani a párt éléről a lenini normák helyreállításáért küzdő többségi irányzat vezetőit.

A Központi Bizottság júniusi teljes ülése azonban megghiúsította kísérletüket, és kizárta sorai közül Molotovot, Malenkovot, Kaganovicsot és Sepilovot, a frakciós csoport irányítóit. Pervuhint, a KB Elnöksége tagját, az Elnökség tagjelöltjévé minősítette vissza. Szaburovot visszahívták az Elnökségből. Bulganyint utolsó figyelmeztetéssel szigorú megrovásban részesítették. Kötelezték, hogy a párt politikájáért folytatott harccal tegye jóvá hibáit. Vorosilov a júniusi teljes ülés során önkritikát gyakorolt, elítélte a pártellenes frakciós csoportot, s ezzel hozzájárult leleplezésükhöz. Ennélfogva a Központi Bizottság csupán Vorosilov hibáinak bírálatára szorítkozott. A teljes ülésről megjelent közlemény nem említette Bulganyin és Vorosilov szerepét.

Csakhamar kiderült azonban, hogy – amint ez a szovjet hivatalos indoklásokból kitűnik – Bulganyin nem tartotta meg ígéretét, nem igazolta az előlegezett bizalmat, ezért felmentették a minisztertanács elnökének tisztsége alól, majd a Központi Bizottság visszahívta az Elnökség tagjai közül.

1957 szeptemberében G. K. Zsukov ügyével foglalkozott a Központi Bizottság ülése. A volt honvédelmi miniszter korábbi kinevezése tulajdonképpen a rehabilitálásához kapcsolódott, mivel Zsukovot, a tehetséges stratégát Sztálin részéről mellőzés érte. Zsukov azonban – a Központi Bizottság akkori közleménye szerint – megsértette a fegyveres erők irányításának lenini elveit. Igyekezett kivonni a hadsereget a párt irányítása alól. A szovjet hadsereg kötelékeinél – a miniszter személyes közreműködésével – dicsőíteni kezdték Zsukov személyét, és mértéktelenül felnagyították a Honvédő Háborúban játszott szerepét. A Központi Bizottság elítélte Zsukov magatartását, visszahívta őt a párt vezető szerveiből. A minisztertanács Zsukov helyébe R. J. Malinovszkijt nevezte ki honvédelmi miniszterré.

1957 novemberében, az Októberi Forradalom 40. évfordulóján Hruscsov ünnepi beszédében bejelentette, hogy a hatodik ötéves terv helyett a párt és a kormány 1959–1965-re hétéves tervet készít elő. A hétéves tervet az ország gyorsabb fejlesztése és a nagyobb távlatú tervezés végett kívánták kidolgozni.

A kommunista és munkáspártok 1957. november 14–16-án Moszkvában ülésező tanácskozása nyilatkozatot fogadott el, amelyben teljes mértékben magáévá tette az SZKP XX. kongresszusának határozatait. A tanácskozáson megjelentek a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége képviselői is, de nem írták alá a többi párt által elfogadott nyilatkozatot.

1958 márciusában a Legfelsőbb Tanács Nyikita Szergejevics Hruscsovot nevezte ki a minisztertanács elnökévé. A Központi Bizottság döntése alapján Hruscsov továbbra is a párt első titkára maradt. A pártellenes frakciós csoport felett aratott győzelem utat nyitott a szocialista demokrácia érvényesítéséhez. A Szovjetunió alkotó erejének teljében érkezett történetének ötödik évtizedéhez.

Az állam és a kolhozok kapcsolatának rendezése

A dogmatikusok és szektások vezető csoportjának félreállítása után a párt és a kormány sorra napirendre tűzte az előző években egyszer már megvizsgált munkaterületeket, hogy még következetesebben érvényesítse a korábbi határozatokat.

1956 márciusában a Központi Bizottság és a minisztertanács határozatban szólította fel a kolhoztagokat: változtassák meg, illetve egészítsék ki a kolhoz alapszabályának a háztáji föld meghatározására, a személyes tulajdonban levő állatok mennyiségére, a munkanap-minimumra és a helyi feltételekre vonatkozó cikkelyeit.

Az 1956. évi gabonabegyűjtés 20%-kal haladta meg az előző évit. 1958 márciusában a Legfelsőbb Tanács elrendelte a gép- és traktorállomások javító-technikai állomásokká történő átszervezését. A gép- és traktorállomások állományában levő traktorokat, kombájnokat és más mezőgazdasági gépeket eladták azoknak a kolhozoknak, amelyek bejelentették igényüket. Ezzel a szovjet kormány közvetlenül a kolhozok rendelkezésére bocsátotta a termelési eszközök egy részét, amelyet azután gazdaságosabban tudtak kihasználni. Feleslegessé vált a gép- és traktorállomásokat irányító költséges apparátus.

1958 júniusában a Központi Bizottság ülése jóváhagyta a kolhozok kötelező beszolgáltatási rendszerének, valamint a gép- és traktorállomások, a javító-technikai állomások természetben történő fizetésének eltörlését. A beszerzés egyetlen formájaként a felvásárlást jelölte meg. Az új intézkedések számottevő módon növelték a kolhozparaszság anyagi érdekeltiségét, ami a termelés fokozódásában éreztette hatását.

A Szovjetunió külpolitikája 1956 és 1958 között

1956 őszén a Szovjetunió nagy segítséget nyújtott a magyar népnek az ellenforradalom leverésében. Internacionalista kötelességét teljesítette, amikor a magyar forradalmi munkás-paraszt kormány kérésére támogatta a szocializmushoz hű magyar néptömegek harcát a nemzetközi imperializmussal szövetkezett kapitalista restaurációs erőkkel szemben. Ma már azok is belátják, hogy a Szovjetunió a munkásszolidaritás áldozatos kötelességének tett eleget, akik nem tartoztak a tudatos ellenforradalmárok közé, de e tragikus történelmi megpróbáltatás idején elvesztették tisztánlátásukat.

1956. október 30-án jelent meg „A Szovjetunió kormányának nyilatkozata a Szovjetunió és más szocialista államok közti barátság és együttműködés fejlesztésének és további megerősítésének alapjairól” címet viselő fontos dokumentum, amely első ízben utalt arra, hogy Sztálin nemcsak a Szovjetunió nemzeteivel, hanem a népi demokratikus országokkal szemben is súlyos hibákat követett el.

1956 és 1958 között Moszkvában tárgyalásokat folytattak Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia, Románia, Magyarország, Bulgária, Albánia, a Mongol Népköztársaság, Korea és más szocialista országok kormányaival. A megállapodások eredményesen törekedtek a sztálini időszakból fennmaradt zavaró gazdasági, politikai és kulturális problémák kiküszöbölésére.

A Szovjetunió tovább szélesítette az ázsiai és afrikai antiimperialista nemzeti mozgalomnak nyújtott segítségét. 1956 őszén a szovjet diplomácia fontos szerepet játszott az Egyiptom elleni imperialista agresszió felszámolásában. 1957 januárjában leleplezte az „Eisenhower doktrínát”. 1956 és 1958 között az Egyesült Arab Köztársaság, Afganisztán, Jemen, Indonézia, Kambodzsa, Szíria, Ceylon, valamint más ázsiai és afrikai országok kormányküldöttségei látogatták meg a Szovjetuniót.

1956 március–áprilisában Mikojan kereste fel a Burmai Köztársaságot.

A szovjet kormány – egyoldalú elhatározással – 1956 májusában 1 200 000 fővel, 1958 novemberében pedig újabb 300 000 fővel csökkentette fegyveres erőinek létszámát.

Amikor 1957 júliusában az NDK a két német állam konföderációjának megteremtését javasolta, a Szovjetunió erőteljesen támogatta ezt a kezdeményezést. 1958 januárjában, majd ugyanez év júliusában szovjet javaslatot nyújtottak át a nyugati hatalmak képviselőinek, amelyben a Szovjetunió a szocialista és kapitalista országok közti kollektív biztonsági szerződés megteremtését kérte.

1958 márciusában a Legfelsőbb Tanács elhatározta, hogy megszünteti az atom- és hidrogénbombával folytatott kísérleteket. A szovjet kormány békeszerető lépéseit a vezető kapitalista hatalmak nem viszonozták.

A művelődés fellendülése

A szovjet tudomány és technika világraszóló sikerekkel bizonyította be a szocialista társadalmi rendszer előnyét. A szovjet tudósok és technikai szakemberek elsőnek kezdhettek hozzá a világűr meghódításához. 1957 szeptemberében nagy hatótávolságú interkontinentális rakétát próbáltak ki a Szovjetunióban. Október 4-én, nem sokkal az Októberi Forradalom 40. évfordulója előtt, útjára bocsátották a Föld első mesterséges holdját. Az egész emberiség megtanulta a „szputnyik” elnevezést. A második mesterséges holdat 1957. november 3-án, a harmadikat 1958 májusában vezérelték föld körüli pályára.

Beérrett Ciolkovszkij, Mescserszkij, Kondratyuk és Cangyer vetése, akik még a szovjethatalom első évtizedeiben kezdték meg a rakéta-technikára és az asztronautikára, az űrhajózásra vonatkozó kutatásait. A mesterséges holdakat pályájukra juttató hordozórakéták megsokszorozták a Szovjetunió védelmi erejét, és öregbítették politikai és kulturális tekintélyét.

A szovjet kormány több új tudományos kutatóintézetet alapított. (Magfizikai Intézet, Elektrotechnikai Intézet stb.) Az űrrepüléshez hasonló eredményeket ért el a szovjet atomfizika. Kurcsatov, Zsdanov, Cserenkov, Tamm, Szkobelcin, Petrzsak, Fljorov és mások nagymértékben hozzájárultak a szovjet atomtudomány és technika élre-

töréséhez. 1957 áprilisában a Moszkva környéki Dubnában felépült a világ legnagyobb teljesítőképességű atomrészgyorsítója, és ugyanitt a szocialista országok tudósainak részvételével létrejött az Egyesült Atomkutató Intézet. 1958-ban újabb atomerőmű épült Novo-Voronyezsben és más városokban. Kiszélesült a radioaktív izotópok ipari alkalmazása. Arcimovics, Leontovics és munkatársaik felfedezések sorával gazdagították a termonukleáris reakcióval foglalkozó tudományágat. Szemjonov a láncreakciók elméletének kidolgozásával tett szert világhírré.

A szovjet geológusok Jakutföldön és másutt több olyan fém lelőhelyét tárták fel, amely nélkülözhetetlen az atomenergia kutatásában és az űrrepülésben. A Nemzetközi Geofizikai Év kapcsán szovjet kutatóállomásokat építettek az Antarktiszon.

A repülőgép-szerkesztés gyors fejlődését nyugtázta a szovjet kormány, amikor Tupoljevet, a TU-104 jelzésű óriásgép és sok más konstrukció alkotóját Lenin-díjban részesítette.

A párt és a kormány szorgalmazta a szocialista országok közti szorosabb tudományos és technikai együttműködést. A Szovjetunió akkor több mint 200 tudományos intézete 250 népi demokratikus intézettel tartott fenn állandó kapcsolatot. A Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság egyezményt kötött, amely 1958–1962 folyamán 12 fontos tudományos-technikai feladat közös kidolgozását irányozta elő. A Szovjetunió több mint 2000 szakembert küldött tanulmányútra a népi demokratikus országokba, s 2500 szocialista szakembert fogadott. 1956-ban a népi demokratikus országok 14 000 egyetemi hallgatója és aspiránsa tanult a Szovjetunióban.

A szovjet közművelődés tartalmára nagy hatást gyakorolt az az ideológiai hadjárat, amelyet a párt a dogmatizmus és betűragás ellen, a marxizmus-leninizmus következetes érvényesítéséért indított. 1955-ben megkezdtek Marx és Engels Művei második kiadásának közrebocsátását. Lenin több fontos munkáját és levelét, amelyek kiadását a személyi kultusz idején nem engedélyezték, Lenin Művei negyedik kiadásának pótköteteiként jelentették meg. (Így láttak napvilágot a „lenini végrendeletnek” nevezett utolsó írások.) 1958-ban nagy vállalkozásba fogott a szovjet könyvkiadás: megindultak Lenin Összes művei 55 kötetre tervezett sorozatának munkálatai. Megjelentek „A marxista filozófia alapjai” és a „Politikai gazdaságtan” című munkák, amelyek fontos lépést jelentettek a dogmatikus nézetek leküzdésében s a modern revizionizmus leleplezésében. 1959-ben látott

napvilágot „A Szovjetunió Kommunista Pártjának története” című tankönyv, majd 1962-ben ugyanennek a munkának második, javított kiadása. Az újabb párttörténet kellőképpen megvilágítja Lenin szerepét, és élesen megbélyegzi a harmincas és negyvenes évek hatalmi visszaéléseit. A Központi Bizottság utasítására megerősítették a tudományos ateista propagandát. A pártoktatásban megindult a formalizmus felszámolása.

Erre az időre a Szovjetunióban már mindenütt kiépült a hétéves oktatás, a városokban pedig általánossá vált a középiskolai képzés. 1958-ban a lenini útmutatások alapján megkezdődött a szovjet iskola-reform, amelynek fő célja: közelebb vinni az iskolát az élethez. Az 1953 előtti korszakban ugyanis a húszas évek oktatási szabadosságát a régi, konzervatív oktatási formákhoz való túlzott visszatérés váltotta fel.

A XX. kongresszus azt a feladatot állította az irodalom és a többi művészet elé, hogy ne csak az eszmei tartalomban, de a megformálás-ban, a „szakmai mesterségben” is első helyet vívjon ki magának. 1957-ben a Központi Bizottság baráti beszélgetésekre hívta meg a művészeti élet kiválóságait. A találkozásokat ettől kezdve rendszeresítették. A párt vezetőivel fenntartott közvetlen kapcsolat felvillanyozta a szovjet művészeket.

Az írók olyan jelentős művekben szóltak a jelenkor problémáiról, mint Solohov „Emberi sors”, Leonov „Orosz erdő”, Nyikolajeva „Útközben”, Ehrenburg „Olvasás” című alkotásai. A költészetben ekkor kezdett kialakulni egy főleg fiatalokból álló, Jevgenyij Jevtusenko körül tömörülő, friss hangú, bár politikailag még kiforratlan irányzat.

Az írók és a művészek körében a személyi kultusz feltárása után mély önvizsgálat kezdődött. Mind erőteljesebben megbélyegezték a „lakkozást”, a társadalmi valóság megszépítését. Életteli, a nép igazságát kifejező, a kommunista építést helyesen szolgáló művek felé törtek.

A párt a képzőművészetben is eszméltető és felelősségtudatra intő ösztönzéseket adott. A „Pravda” rendszeresen ostromozni kezdte az álmonumentális, csupán méreteiben nagy, kiabáló színekkel és jellegtelen alakokkal teletömött vásznakat. Név szerint is bírálat érte Geraszimov, Nalbandjan és mások alkotásait.

Az idős Konyenkov „Muszorgszkij” című alkotása és „Önarckép”-e a korszak kiemelkedő szobrászati eredményeihez tartozik. Kibalnyikov

„Majakovszkij” és „Csernisevszkij” emlékműve az új szobrászszemzedék útkeresését tükrözte.

A zenében ismét Sosztakovics tette meg a legjelentősebb lépést „1905” (XI. szimfónia) című alkotásával. Richter és más szovjet előadóművészek nagy sikerrel szerepeltek külföldi útjaikon.

A művelődéspolitikában elkövetett torzítások kijavításának jó példája az SZKP Központi Bizottságának 1958. május 28-án elfogadott határozata, amely visszatért a Zsdanov-korszak művelődéspolitikai határozataira, és érvénytelenítette azok hibás és káros tételeit. Rehabilitálták Muragyelit, Sosztakovicsot, Hacsaturjant és a szovjet művészeti élet más kiválóságait. Hacsaturjant Lenin-díjjal tüntették ki.

Az építőművészet újabb és újabb bírálatokban részesült. A húszas években és a harmincas évek elején a szovjet építőművészetre a modern nyugati építkezés eredményeinek közvetlen átvétele volt jellemző. Sokszor teljesen dísztelen, lehangoló, a szovjet éghajlati viszonyoknak meg nem felelő házakat építettek. Az építők nem keresték a kapcsolatot a hagyományos nemzeti formákkal. A harmincas évek második felében, de különösen a második világháború után annyiban pozitív előrelépés történt, hogy a lakóházak, a középületek, a gazdasági építmények tervezésénél érvényesülni kezdett a díszítés, az éghajlati viszony és a nemzeti tradíció szempontja. A gyakorlatban azonban túlcifrázott, felesleges tornyokkal és kiugrókkal elhalmozott, rengeteg anyagot és pénzt felemésztő, palotaszerű épületeket emeltek, miközben a lakáskérdés egyre égetőbbé vált. A nemzeti hagyomány szempontjának helytelen alkalmazása a régi építőművészeti irányzatok erőszakos felújulásához vezetett. Kiáltó ellentmondás támadt az építkezés technikája és stílusa között. A párt ezért felszólította a műépítészeket, hogy a legmodernebb technikai megoldások alkalmazásával, a helyi körülmények figyelembevételével olcsó, tartós és életvidám épületeket tervezzenek. Díszítőmotívumaikban használják fel a nemzeti művészet hagyományait, de ne igyekezzenek valamiféle kínai fallal elzárkózni a XX. század egyetemes építőművészeti vívmányaitól.

A magyar-szovjet kulturális kapcsolatok alakulása szempontjából az ötvenes évek második fele abban a tekintetben eredményezett fordulatot, hogy ekkortájt szélesedett ki a Szovjetunióban a magyar művészet népszerűsítése. Mikszáth és Móricz művei, Veres Péter és más élő írók munkái, valamint a magyar költészet legszebb alkotásai hozzáférhetővé váltak a szovjet olvasók milliói számára. A szovjet

Ilja Ehrenburg szovjet író
Budapesten dedikálja műveit (1964)

Konsztantyin Szimonov szovjet író
Magyarországon

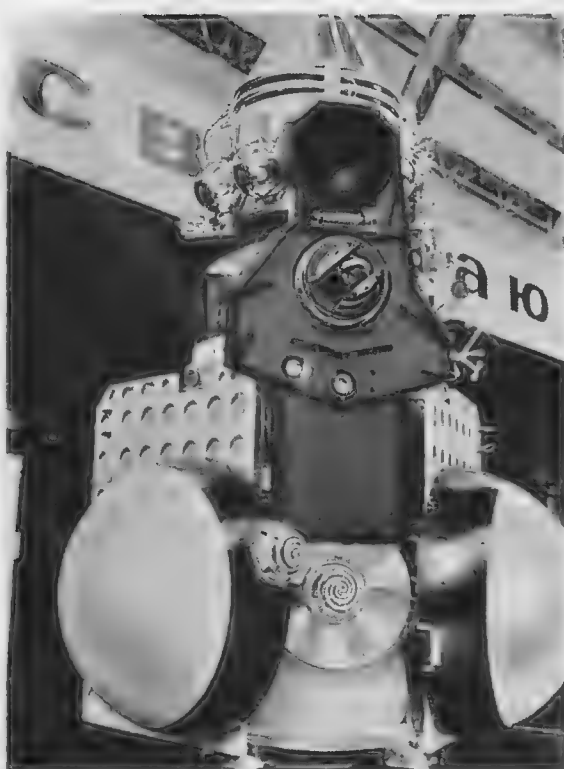
Jevgenyij Jevtusenko
költeményeiből szaval

Bella Ahmadulina
költőnő

Andrej
Vozneszenszkij
költő (a kép
középpontjában)
és felesége
a magyar
Írószövetség
fogadásán
(1968)

A szovjet űrrepülés
hőskorának
jelképe.
A Vénusz—5
űrállomás másolata
a szovjet
népgazdaság
kiállításán

Dobi István,
az Elnöki Tanács
egykori elnöke
Gagarinnal,
Tyitovval és más
űrhajósokkal
a Szovjetunióban

operaszínpadon is megjelent és nagy sikert aratott a „Bánk bán”. Bartók és Kodály műveit ugyancsak szeretettel fogadták a művészet szovjet barátai.

Harc a nemzetiségpolitikai torzítások kijavításáért

Amikor az SZKP Központi Bizottságának 1953 szeptemberében tartott teljes ülése kimondotta a helyi körülmények figyelembevételének feltétlen szükségességét, döntő segítséget adott a nemzeti köztársaságokban elkövetett gazdaságpolitikai hibák kijavításához. A szeptemberi plénum határozatai lehetővé tették, hogy az OSZSZSZK északnyugati övezetei, a balti köztársaságok, Belorusszija több körzete és Ukrajna egyes részei – az ottani természeti feltételeknek és termelési hagyományoknak megfelelően – a tejgazdaságra, a húsos szalonna előállítására és néhány fontos technikai növénykultúra termesztésére szakosodjanak.

A mezőgazdaságról szóló határozatokat az SZKP Központi Bizottságának 1954 február-márciusában tartott teljes ülése fejlesztette tovább. Feltárta a vetésterületek központi tervezésében, a Viljamsz-féle füves vetésforgó alkalmazásában elkövetett durva hibákat; így az orosz területekkel együtt végre a nemzeti köztársaságok gazdasági életét is helyes kerékvágásba zökkenettette.

1954. április 26-án a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa törvényt fogadott el az OSZSZSZK-hoz tartozó krími területnek az Ukrán SZSZK számára történő átengedéséről. A stratégiailag és gazdaságilag fontos terület átengedése az Ukrán SZSZK iránti bizalom megnyilvánulása volt; a krími területen ugyanis az idők folyamán ukrán többség alakult ki.

A szövetségi köztársaságok jogainak kiszélesítése tekintetében nagy horderejű intézkedést jelentett az SZKP Központi Bizottságának és a Szovjetunió minisztertanácsának 1955. március 9-i határozata a mezőgazdasági termelés tervezésében végrehajtandó gyakorlati változásokról. Ehhez járult 1955. május 4-én a minisztertanácsnak a szövetségi köztársaságok gazdasági tervezéséről és pénzügyi ellátásáról szóló törvényerejű határozata. Ez a két határozat, valamint a nyomukban kiadott rendeletek kiküszöbölték a gazdasági tervezés felesleges központosítását, serkentették a helyi kezdeményezést és növelték a szö-

vetségi köztársaságok minisztertanácsainak, főhivatalainak hatáskörét, felelősségét.

Az SZKP Központi Bizottságának 1955 júliusában tartott teljes ülésén a nemzeti köztársaságok sajátos ipari problémáinak felülvizsgálata is megkezdődött. A XX. kongresszus után szélesebb keretek között bontakozhatott ki a nemzeti köztársaságok megnyírbált jogainak visszaállítását és további kiszélesítését célzó munka. 1956. május 30-án az SZKP Központi Bizottságának és a Szovjetunió minisztertanácsának határozata alapján kb. 3500 ipari vállalatot adtak át össz-szövetségi hatáskörből a szövetségi köztársaságok gazdasági szerveinek hatáskörébe. Az átengedett vállalatok főleg a textilipar, a gépkocsi-szállítmányozás és a folyami szállítás körébe tartoztak.

Új módon szabályozták az évi költségvetés összeállításának folyamatát. Korábban a költségvetés meghatározott tételeknél limitálta a szövetségi köztársaságok által erre a célra fordítható összegeket. Ettől kezdve a költségvetés a szövetségi köztársaságok tételeinél nem tűntette fel külön a „köztársasági” és a „helyi” összegeket. Az új rendelkezés eltörölte a limitálást.

Több köztársasági érdekű iparág irányítását kivették az össz-szövetségi intézmények közvetlen irányítása alól és új szövetségi-köztársasági minisztériumok alakításával a szövetségi köztársaságok hatáskörébe utalták. Így alakult meg Ukrajnában a kohó- és szénipari, Azerbajdzsánban az olajipari, Kazahsztánban pedig a színesfémipari minisztérium. Az OSZSZSZK köztársaságainak, területeinek és körzeteinek operatívabb gazdasági irányítása céljából az SZKP Központi Bizottsága létrehozta az OSZSZSZK ügyeivel foglalkozó Irodáját.

1956 júliusában zajlott le a Legfelsőbb Tanács V. ülészaka, amely jóváhagyta a szövetségi köztársaságok jogainak kiszélesítésére irányuló kormánypolitikát és a Legfelsőbb Tanács Elnökségének erre vonatkozó törvényerejű határozatait, továbbá rendezett néhány területi kérdést. A közép-ázsiai gyapottermesztés fellendítése érdekében jóváhagyta a Kazah SZSZK Legfelsőbb Tanácsának kérelmét az „Éhség sztyeppe” egy részének az Üzbég SZSZK javára történő átadásáról. Hasonlóképpen megvizsgálta a Karél-Finn SZSZK Legfelsőbb Tanácsának arra vonatkozó kérelmét, hogy a Karél-Finn Szocialista Szovjet Köztársaságot alakítsák át Karél Autonóm Köztársasággá és vegyék fel az OSZSZSZK kötelékébe. A köztársaság karélokból és finnekből álló őslakossága az idők folyamán kisebbségbe került;

1956-ban már csak az összlakosság negyedrészt alkotja, a lakosság zöme oroszokból állt.

1956. december 20–24-én zajlott le az SZKP Központi Bizottságának teljes ülése. A decemberi plénum a szövetségi köztársaságok államigazgatási, törvényhozási és gazdasági jogainak további szélesítésére adott utasítást.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának VI. ülészsaka (1957. február 5–12.) valóra váltotta a Központi Bizottság elképzeléseit. A Legfelsőbb Tanács február 11-én kelt egyik törvénye alkotmánymódosítást hajtott végre: törölte az alkotmányból a pusztán közigazgatási jellegű területek és körzetek felsorolását, s a szövetségi köztársaságok hatáskörébe utalta ezek felállítását. Az alkotmány tehát ettől fogva csak a nemzeti jogokkal felruházott szövetségi és autonóm köztársaságokat sorolja fel, s csak ezek jóváhagyását tartja fenn a szövetségi törvényhozás számára.

A Legfelsőbb Tanács ugyanezen a napon kelt másik törvénye jóváhagyta a Szovjetunió minisztertanácsának a csecsenc-ingus, balkar, kalmük és karacsáj nép nemzeti autonómiájának visszaállításáról szóló 1957. január 9-i rendeletét. Eszerint a Legfelsőbb Tanács kimondotta, hogy a Kabard ASZSZK-t Kabard-Balkar ASZSZK-vá, a Cserkesz Autonóm Területet Karacsáj-Cserkesz Autonóm Területté kell átalakítani, az OSZSZSZK keretében létre kell hozni a Kalmük Autonóm Területet, s végül az OSZSZSZK kötelékében vissza kell állítani a Csecsenc-Ingus ASZSZK-t. E népek visszatérhettek ősi település-helyükre, és a kormány segítségével ismét berendezkedhettek.

A Legfelsőbb Tanács Nemzetiségi Tanácsa 1957. február 11-én határozatot hozott a Nemzetiségek Gazdasági Bizottságának felállításáról. A harminc tagból s egy elnökből álló Gazdasági Bizottságot oly módon választják a Nemzetiségek Tanácsa tagjaiból, hogy minden szövetségi köztársaságot két tag képviseljen. Az autonóm köztársaságok, területek és nemzeti körzetek képviselőit be kell vonni a rájuk vonatkozó ügyek tárgyalásába. A Gazdasági Bizottság bármely köztársaságtól és minisztériumtól kikérheti a munkájához szükséges adatokat. Ilyen módon javaslatokat tehet a Nemzetiségi Tanácsnak, közreműködhet a tervezett gazdasági rendeletek nemzetiségpolitikai mérlegelésénél.

A Legfelsőbb Tanács 1957. február 11-én alkotmánymódosító törvényt fogadott el, amely a szövetségi köztársaságok hatáskörébe sorolta az igazságszolgáltatás szervezésére, a perrendtartásra, a bün-

tető és polgári törvénykönyvre vonatkozó törvényhozást. Az összszövetségi törvényhozás ezen a téren csak az alapelvek megállapítását tartotta fenn magának – vagyis az 1924. évi alkotmány rendelkezését ismételte meg.

A Legfelsőbb Tanács 1957. február 12-én fogadta el a Szovjetunió Legfelső Bíróságára vonatkozó alkotmánymódosító törvényt. Míg az 1936. évi alkotmány 104. szakasza a Legfelső Bíróságnak feltétel nélkül jogot adott a szövetségi köztársaságok igazságszolgáltatási szerveinek felülvizsgálatára, a módosítás kiemeli, hogy a szövetségi köztársaságok igazságszolgáltatási szerveinek felülvizsgálata csak a törvény (az újabb rendelkezések) által megállapított határok között történhet. Az alkotmány 105. szakaszát módosítva a törvény kimondotta, hogy a szövetségi köztársaságok legfelső bíróságainak elnökei hivataluknál fogva tagjai a Szovjetunió Legfelső Bíróságának. A 105. szakaszban korábban nem szerepelt az utóbbi megkötés.

A Legfelsőbb Tanács VII., 1957 májusában lezajlott ülészaka kimondotta, hogy az operatív vezetésben az addigi miniszteriális-hivatali elv helyett a területi elvet juttatja érvényre. A legfelsőbb irányítást továbbra is a minisztériumok és az összszövetségi főhivatalok kezében hagyta, de a közvetlen vezetés lebonyolítására új, addig ismeretlen területi szerveket, népgazdasági tanácsokat hívott életre. Az erről szóló törvény elrendelte gazdasági közigazgatási körzetek alakítását és körzetenként egy népgazdasági tanács (Szovnarhoz) felállítását. A népgazdasági tanácsok munkájának összehangolására, a köztársaságok közti gazdasági kapcsolatok biztosítására szolgáltak a gazdasági közigazgatási körzetekre épített gazdasági övezetek.

1958-ban a Kalmük Autonóm Területet Autonóm Köztársasággá szervezték át. A Legfelsőbb Tanács intézkedésével elismerte a kalmükek eredményes fejlődését, és ismételten bizalmát fejezte ki a sztálini vezetés idején megpróbáltatásoknak kitett nép iránt.

A Központi Bizottság 1958. május 28-i, Muragyelit és társait rehabilitáló határozata a nemzetiségi művelődéspolitikában is fontos intézkedést jelentett, mert elítélte a nemzeti köztársaságok művészeinek alaptalan meggyanúsítását, és megbélyegezte a kaukázusi népek szembeállítására irányuló korábbi törekvéseket.

Gazdasági eredmények 1956–1958-ban

Mivel a Legfelsőbb Tanács döntése alapján 1959–1965-re hétéves gazdaságfejlesztési tervet készítettek elő, a hatodik ötéves terv tulajdonképpen idő előtt, 1958 végén lezárult. E csonka tervidőszakban az ipar rendszeresen túlteljesítette évi tervfeladatát; 1958-ban például a kiszabott 7,6%-os növekedés helyett 10%-kal több árucikket gyártott. A hatodik ötéves terv utolsó évében 3,5 milliárd pud gabonát szereztek be az állami szervek, vagyis 1,6 milliárddal többet, mint 1953-ban. Az állattenyésztés 1960-ra kijelölt feladatait már 1957-ben sikerült teljesíteni. 1958-ban kétszer annyi tejet, 56%-kal több vajat és 60%-kal több gyapjút vásárolt az állam, mint 1953-ban.

A Legfelsőbb Tanács még 1956-ban törvényt hozott a nyugdíjak emeléséről; ennek alapján rövid időn belül megkétszereződött a nyugdíjakra fordított állami kiadások összege. 1956-1958 között minden iparágban és hivatalban két órával csökkentették a munkaszüneti nap előtti munkanap idejét. A 16 és 18 év közti munkásoknak azóta csak hat órát kell dolgozniuk. Megkezdődött a szénipari munkások rövidebb munkanapjának bevezetése. A kormány eltörölte a középiskolai és egyetemi tandíjakat. Felemelték a szülési szabadságot. 1957. január elsejétől felemelték az alacsony fizetésű munkások és alkalmazottak munkabérét.

Közben állandóan folyt a hétéves terv kidolgozása. A terv alapvető problémáit még a tervidőszak előtt tisztázták, így nem került sor arra – mint az előző években –, hogy jóval a terv megkezdését követően, utólag kellett elfogadtatni a távlati gazdaságpolitikai célkitűzéseket.

A kommunista építés kibontakozása

A hétéves terv jóváhagyása. A XXI. kongresszus.

A terv első eredményei

1958 novemberében a párt Központi Bizottsága elfogadta és vitára bocsátotta a hétéves terv (1959–1965) téziseit. A vita befejezése után az 1959. január 17-én összeült XXI. rendkívüli pártkongresszus fogadta el a hétéves tervet. A KB előterjesztése megállapította, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődésben, valamint a nemzetközi erőviszonyokban végbement gyökeres változások eredményeképpen a Szovjetunióban nemcsak teljesen, de véglegesen is győzelmet aratott a szocializmus. A szocialista építés kommunista építésbe nőtt át.

A hétéves terv fő célkitűzéseit ismertetve leszögezte, hogy a terv-időszak alatt az ipar teljesítményének 80%-kal kell emelkednie. Ezen belül a gépgyártás és a fémfeldolgozó ipar megkétszerezi termelését, és 1965-ben 500-szor annyi terméket állít elő, mint a cári Oroszország. Hét esztendő leforgása alatt a szovjet erőművek több villamos energiát termelnek, mint az akkori Anglia, Franciaország és Nyugat-Németország együttesen. A Szovjetunió európai részének energetikai rendszerét egyesítik Közép-Szibéria villamos hálózatával. Hasonlóképpen létrehozzák az északnyugati és nyugati övezetek, a Kaukázusontúl és Közép-Ázsia egyesített energetikai rendszerét. Az ipar minden ágában a legfontosabb feladatok között szerepelt a termelés automatizálása.

A gabonatermesztést 1,7-szeresére, vagyis évente 10–11 milliárd pudra, a vajtermelést kétszeresére, a tejhozamot 1,7–1,8-szorosára, a gyapjútermelést 1,7-szeresére irányozták elő.

A jóléti célkitűzések közül kiemelkedik a világ legalacsonyabb munkanapjának és legrövidebb, 30–35 órás munkahetének megvalósítása. Az alacsony és közepes fizetések, a nyugdíjak újabb emelését, a városi lakótér másfélszeresére emelését is tervbe vették. Az utóbbi célkitűzés teljesítése azt jelenti, hogy a Szovjetunió lakosságának 40%-a új, egészséges és kényelmes lakásokba költözik.

A hétéves terv első négy esztendeje alatt az ipari termelés 45%-kal

emelkedett az előírányzott 39% helyett. 1963 elejére világossá vált, hogy a tervidőszak végére az ipar nem csupán 80%-kal emeli, hanem egyenesen megkétszerezi a termelést. Csupán 1962-ben több ipari terméket állítottak elő, mint a háború utáni öt éves terv éveiben. Ez annyit jelentett, hogy az ipari fejlődés egy esztendeje kb. 13 második világháború előtti év teljesítményének felel meg. A szovjet ipar 1962-ben a világ ipari termelésének egyötödét szolgáltatta, vagyis többet mint Anglia, Franciaország, Olaszország, Kanada, Japán, Belgium és Hollandia együttvéve. A hét éves terv első három esztendejében 15,8 milliárd tonnával több acélt állítottak elő, ami Franciaország egész acéltermelésének felel meg. Ugyancsak három év alatt oly mértékben fokozták a villamos energia előállítását, mintha 30 Dnyeprogeszt, Dnyeperi Vízierőművet építettek volna. Az 1961. év végén üzembe helyezett Bratszki Vízierőmű annyi energiát termel, mint 1948-ban a Szovjetunió egész erőműhálózata. A szovjet vízierőmű-telepeket és az egyenáramú villamos távvezetéseket tanulmányozó amerikai küldöttségek megállapították, hogy e területeken a Szovjetunió megelőzte az Egyesült Államokat. 1961 végére átadták a forgalomnak a Moszkvát a Bajkál-tóval összekötő 5500 kilométeres villamosított vasútvonalat, amely hosszúságát tekintve páratlanul áll a világon. Az ipari fejlődés ütemét jól érzékelteti, hogy 1961 utolsó hónapjaiban az ipar termelési alapjainak egyharmadát már azok a termelési alapok képezték, amelyeket a hét éves terv első három esztendejében hoztak létre.

A mezőgazdaság fejlődésében 1959-ben és 1960-ban még súlyos nehézségek mutatkoztak. Egyes helyi pártszervek és állami testületek, ahelyett, hogy erőteljes küzdelmet vívtak volna a termelékenység emeléséért, hamis jelentésekkel tévesztették meg a Szovjetunió kormányát és népét. A párt Központi Bizottságának 1959 decemberi, különösen pedig 1961 januári teljes ülése éles bírálatban részesítette ezt az eljárást, leváltatta és szigorúan felelősségre vonatta a bűnösöket, valamint bejelentette, hogy a továbbiakban is így kíván eljárni. A párt és kormány határozott fellépése eredménnyel járt, így 1960-ban 8 milliárd 203 millió pud gabonát takarítottak be, ami megközelítette a hét éves terv végére kijelölt feladatot (1953: 5 milliárd 36 millió pud).

Nem teljesítették kellőképpen a munka termelékenységének az iparban, az építőiparban és a mezőgazdaságban előírt követelményeit. A terv első három esztendejében az előírányzott összegnél két és fél-milliárd rubellel többet fordítottak a szövetek, cipők és más közszük-

ségleti cikkek termelésének fokozására. 1960 májusában törvényt hoztak a munkások és alkalmazottak hét- és hatórás munkanapjának bevezetéséről, amit még ugyanabban az évben meg is valósítottak. Sohasem látott ütemben folyt a lakásépítkezés. 1961 végéig a munkások és parasztok reáljövedelme 27%-kal, a kolhozparasztoké 33%-kal nőtt.

A szovjet nemzetek kulturális és gazdasági felemelkedése

A művelődéspolitikai feladatok helyesebb megoldása érdekében a Szovjetunió minisztertanácsának 1959 júniusi döntése a szövetségi köztársaságok hatáskörébe utalta a szakirányú felső- és középfokú oktatási intézményeket. Azóta a szövetségi köztársaságok döntenek az iskolák személyi és anyagi ellátásának, a nevelés és a tudományos kutatás ügyeiben.

1959 októberében a Legfelsőbb Tanács által kiadott törvény továbbfejlesztette a Szovjetunió költségvetéséről szóló 1956-ban hozott rendelkezéseket és kimondotta, hogy az össz-szövetségi költségvetésben csak a szövetségi köztársaságok kiadásainak és bevételeinek végösszegét kell feltüntetni. A rendelkezésre álló pénzüsszegek beruházása, a beruházás arányainak kialakítása a szövetségi köztársaságok szuverén joga.

A párt Központi Bizottsága és a szovjet kormány a helyi nacionalizmus különböző megjelenési formái ellen is felvette a harcot. Erre annál nagyobb szükség volt, mert az imperialista propaganda – miután teljes kudarcot vallott a szovjet gazdaság válságának és a szocialista termelés hanyatlásának jelszavaival – minden reményét a burzsoá nacionalizmus felszításába vetette. A szovjethatalom óriási technikai és gazdasági sikereinek korában a nyugati tőkésállamok kormányai a nacionalista uszításban látják utolsó ütőkártyájukat. Különösen a személyi kultusz örökségének eltakarítása körüli politikai harcok idején fokozták a nemzeti viszálykeltésre irányuló, mélységesen haladásellenes tevékenységüket.

Amikor a Központi Bizottság minden szépítés nélkül feltárta az elmúlt évek hibáit, a nemzeti köztársaságokban – részben a sztálini bűnök és torzítások reakciójaként, részben pedig az imperialista propaganda hatására – bizonyos rétegekben megerősödtek a nacionalista tudatmaradványok. Ez a hangulathullám a szövetségi köztársaságok kommunista pártjainak, sőt azok vezető köreinek munkájában is nyo-

mot hagyott. Egyes állhatatlan elemek, a nacionalista törekvések szellemében téves értelmezést igyekeztek adni az SZKP politikájának.

Litvániában például, a szövetségi köztársaságok jogkörének visszaállítása és kiszélesítése kapcsán, a nacionalizmus szószólói a nemzeti elzárkózást propagálták, és a káderek nemzetiség szerinti osztályozásával ellentéteket szítottak a pártban (minthogy a Litvániában élő oroszok, beloruszok és más nemzetbeliek is képviselve voltak az LKP-ben). Amikor a párt az értelmetlen és felesleges központosítást ostorozta, a nacionalizmus hangadói kétségbe vonták a demokratikus centralizmus alapelveinek helyességét. Hasonló jelenségek mutatkoztak Azerbajdzsánban és Lettországbán, ahol nemzeti veszélynek tüntették fel az orosz nyelv tanítását. (Lettországbán a tanítás lett nyelven folyik, az orosz nyelv kötelező tantárgy.)

A nacionalista elhajlás legkírívóbban Türkmenisztán Kommunista Pártja vezetőségében mutatkozott. Itt Babajev, a párt első titkára és Durdijev, a párt titkára megszegték a pártkáderek kiválasztásának internacionalista elveit, bizalmatlan és fölényes magatartást tanúsítottak a más nemzetiségű pártmunkások iránt. A türkméniai párt Központi Bizottsága 1958 decemberében összehívott teljes ülésen elítélte Babajev és Durdijev pártellenes cselekedeteit, és leváltotta őket tisztükből.

Az SZKP Központi Bizottsága 1960. január 9-i, „A pártpropaganda feladatai a jelen körülmények között” címet viselő határozatában levonta az eseményekből a megfelelő ideológiai következtetéseket. A szövetségi köztársaságok jogainak bővítésével megnőtt a helyi elzárkózás és a köztársasági sovinizmus veszélye. A határozat rámutatott, hogy a kommunistáknak különösen ügyelniük kell erre a lehetőségre, tehát nem szabad megengedniük, hogy mesterségesen szembeállítsák a rosszul értelmezett helyi érdekeket a szovjet nemzetek közös érdekeivel. A Központi Bizottság kötelezte a pártszervezeteket és a kommunistákat: felvilágosító munkájukkal akadályozzák meg, hogy a nemzeti hagyományok ápolásának ürügyén az elavult szokásokat és erkölcsöket is felevenítsék. (Ez utóbbi figyelmeztetés főleg a keleti és délkeleti köztársaságokra vonatkozott.)

1961. október 10-én az OSZSZSZK-hoz tartozó Tuvai Autonóm Területet Autonóm Köztársasággá alakították. A szovjet kormány és a Legfelsőbb Tanács döntése a legfiatalabb szovjet autonómia (Tuva ti. 1944-ben került a Szovjetunióhoz) eredményes fejlődéséről tanúskodott.

Tuva átszervezését is számítva, a Szovjetunió 1961 végén 15 szövetségi köztársaságból, 20 autonóm köztársaságból, 8 autonóm területből és 10 nemzeti körzetből állt. Az OSZSZSZK-ban 15 autonóm köztársaság, 6 autonóm terület és 10 nemzeti körzet egyesült.

Az utóbbi években még jobban kiszélesedett a nemzeti nyelvű irodalom köre. Míg 1956-ban a szovjet újságok 60 nyelven jelentek meg, 1961-ben már 119 nyelven láttak napvilágot. A könyveket és folyóiratokat – a külföldi nyelveket nem számítva – 89 nyelven adták ki.

A művelődésügy fejlettségére mutat, hogy a balti köztársaságokban, ahol az 1914–1915-ös tanévben 5 felsőoktatási intézmény működött, az 1959–1960-as tanévben 27-et tartottak fenn. A hallgatók száma 5400-ról 57 200-ra emelkedett. Ukrajnában a forradalom előtt 27 felsőoktatási intézmény volt 35 200 hallgatóval, ezzel szemben 1959–1960-ban 138 felsőoktatási intézményt és 401 600 hallgatót számláltak össze. Grúziában egy felsőoktatási intézményt állítottak fel a forradalom előtt, s itt is csak 300 hallgatót tanítottak. 1959–1960-ban 18 felsőoktatási intézménnyel és 51 100 hallgatóval büszkélkedhetett Szovjet-Grúzia. Belorusszijában, Üzbegisztánban, Kazahsztánban, Tadzsikisztánban, Kirgizföldön, Türkmeniában, Azerbajdzsánban, Örményországban és a mai Moldavai SZSZK területén a cárizmus idején egyetlen felsőoktatási intézmény sem működött. 1959–1960-ban a felsorolt szövetségi köztársaságok 132 intézményében 399 800 hallgató készült hivatására.

A felsőoktatás növekedését jellemzi, hogy a Kirgiz SZSZK-ban 10 000 lakosra 80 főiskolai és egyetemi hallgató jut, s ez az arány lényegesen felülmúlja Franciaország, Belgium és Olaszország átlagait. A szovjet kormány mindent elkövet, hogy a felsőoktatás számszerű fejlődését a minőségi fejlődés is nyomon kövesse.

A szovjet művelődéspolitika elérte, hogy Azerbajdzsánban, az egyik „mohamedán” köztársaságban, a nők számaránya az orvosok körében 67%-ra emelkedett (az Egyesült Államokban az orvosoknak csak 7%-a nő). A tanítói karban a nők arányszáma elérte a 44%-ot.

A szövetségi köztársaságok ipari fejlődése a háború utáni években is folytatódott. Az 1940. év eredményeihez képest 1960-ban az ipari össztermelés Észtországban 11,5-szeresére, Lettországon 11-szeresére, Litvániában 10-szeresére emelkedett. Lettorság ipari termelése a háború utáni 17 évi békés szocialista építés alatt 1961-ig 12-szeresére emelkedett. Ezenbelül a gépgyártó és fémmegmunkáló ipar meg-

nyolcvanszorozta a termelését. A Moldavai SZSZK az 1940. évihez képest 9-szeresére, a közép-ázsiai köztársaságok pedig 3,5–4-szeresére emelték ipari termelésüket.

Különösen erőteljes fejlődés figyelhető meg az 1955 utáni években. Ukrajna 1961. évi termelése 83%-kal meghaladta az 1955. évit. Kazahsztán öt év alatt (1956–1961) 72%-kal emelte termelését. Örményország az egy főre számított elektromos energia tekintetében maga mögött hagyta Olaszországot és Japánt.

A szövetségi köztársaságok mezőgazdasága az SZKP 1953 szeptemberi nevezetes teljes ülése után indult gyorsabb fejlődésnek. Erre mutat, hogy Ukrajnában az 1956 és 1960 közti öt esztendőben évente átlag 211 millió pud gabonával többet takarítottak be, mint a megelőző öt esztendőben. 1961-ben jelentősen túlteljesítették az állami gabonafelvásárlási tervet. A hatalmas kazahsztáni szűzföldek hasznosítása nemzetiségpolitikai szempontból is figyelemre méltó.

A szovjet nemzetiségi politika nyomán a nemzetek fejlődésében két, egymással szoros kapcsolatban levő tendencia mutatkozik. Egyrészt gazdagabbá válik, kiszélesül az egyes nemzetek anyagi és szellemi kultúrája, másrészt a népek közti bizalmatlanság újabb és újabb falainak ledöntése a népek közeledésével jár. Korunkban a szovjet népek sokkal jobban ismerik egymás nyelvét, főleg az orosz nyelvet, mint bármikor. A köztársaságok határainak jelentősége állandóan csökken. A lakosság nagy mozgékonytságot mutat. Az oroszlakta területeken is állandóan nő a más nemzetiségű lakosság, s a nemzeti köztársaságok népessége is egyre tarkább. Az emberek élethivatásuk, családi kapcsolataik, anyagi okok vagy más motívumok miatt ma nyugodtan elhagyják szűkebb hazájukat, s nem tartanak attól, hogy új lakóhelyükön nemzeti megkülönböztetés, elnyomás vagy éppen véres pogrompolitika vár rájuk, mint a cári időkben. A közeledési tendencia jól kivehető az újabb általános népszámlálás adataiból.

Az 1959. évi népszámlálás

Az 1959. január 15-én kezdődött népszámlálás szerint 209 827 000 ember élt a Szovjetunióban. A Honvédő Háború előtti időszakhoz képest a lakosság 18 millió fővel gyarapodott. Az évi népszaporulat átlagban 3,5 milliót tett ki. Az orosz nemzetiségűek száma valamivel meghaladta a 114 milliót (az összlakosság 54,65%-a). Az utóbbi fél

évszázad alatt megnövekedett az oroszok, ukránok, tatárok és azerbajdzsánok, üzbégek, grúzok, örmények, csuvasok, moldovánok, románok lélek- és arányszáma. A beloruszok, litvánok és mordvinok is szaporodtak, arányszámuk mégis csökkent. Lélekszám és arányszám tekintetében 1959-ig csökkenő tendenciát mutatnak a kirgizek, zsidók, németek, baskírok, lettek, észtek, lezginék és a kaukázusi hegyi lakók. Az orosz nemzet után a következő két legnagyobb nemzet az ukrán (37 millió) és a belorusz (8 millió). A nemzetek zöme eredeti településhelyén él, de számottevő részét az 1959. évi népszámlálás az anyaköztársaságok határain kívül találta.

Az oroszok közül az OSZSZSZK-ban él 97 864 000 (86%); az oroszok arányszáma az OSZSZSZK-ban 83%. Az Ukrán SZSZK-ban 7 091 000, a Kazah SZSZK-ban 3 974 000, az Üzbég SZSZK-ban 1 091 000, a Belorusz SZSZK-ban 659 000, a Kirgiz SZSZK-ban 624 000, a Lett SZSZK-ban 556 000, az Azerbajdzsáni SZSZK-ban 501 000 orosz él. Az ukránok jelentős része az OSZSZSZK-ban (3 359 000), a Kazah SZSZK-ban (762 000) és a Moldavai SZSZK-ban (421 000) él.

A beloruszok megoszlása: az OSZSZSZK-ban 844 000, az Ukrán SZSZK-ban 291 000.

Leginkább a grúzok, lettek, litvánok, türkmének, észtek, magyarok, oroszok, ukránok, kirgizek, azerbajdzsánok, moldovaiak, üzbégek, beloruszok maradnak köztársaságukban, illetve lakóhelyükön. Ugyanakkor a grúzok, lettek, türkmének, kirgizek, azerbajdzsánok, moldovaiak és üzbégek arányszáma saját köztársaságukban viszonylag alacsony. A szövetségi köztársaságok nemzetei közül legkevésbé az örmények élnek szűkebb hazájukban (56%), bár Örményország lakosságának 88%-a közülük kerül ki. Az autonóm köztársaságok nemzetei közül a tatárok és a mordvinok hagyják el legszívesebben eredeti településhelyüket. A nemzeti egymásba ékeltség a cári Oroszországban is gyakori volt, de a népek kevertsége 1959-re még inkább megnőtt.

A szovjet külpolitika 1959–1961-ben

A négy nagyhatalom külügyminisztereinek 1959 májusi genfi tanácskozásán a szovjet diplomaták ismét javaslatot tettek a német kérdés rendezésére. A nyugati tárgyalófelek elutasító magatartása

miatt a szovjet kormány az NSZK kormányához intézett üzeneteiben kénytelen volt kijelenteni, hogy amennyiben az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország továbbra is halogatják a békeszerződés aláírását az NDK-val és az NSZK-val, a Szovjetunió a maga részéről békeszerződést köt az NDK-val és hasonló lépésre szólítja fel a hitleri Németország ellen háborút viselt országokat.

1959 szeptemberében Hruscsov az Egyesült Államokba látogatott, és az ENSZ közgyűlésének XIV. ülészakán javaslatot terjesztett elő az általános leszerelésről. Amerikai tartózkodása előmozdította a két hatalom közti problémák tisztázását. 1960 február-márciusában a szovjet miniszterelnök Indiába, Indonéziába, Burmába és Afganisztánba utzott. Az afrikai és ázsiai nemzetek szakemberképzésének támogatására 1960 februárjában Moszkvában megalakult a Népek Barátsága (Lumumba) Egyetem.

A Szovjetunió kezdettől fogva támogatta a forradalmi Kubát, amely még 1959 januárjában vívta ki szabadságát. 1960 februárjában szovjet kiállítás nyílt Kuba fővárosában. A kiállítás megnyitására Havannába érkezett Mikojan, a szovjet minisztertanács elnökhelyettese.

1960. május 16-ára Párizsba hívták össze a négy nagyhatalom kormányfőinek értekezletét. Május 1-én egy U-2 típusú amerikai kémrepülőgép szovjet felségterület fölé hatolt be. Szverdlovszk környékén a légvédelem egyetlen lövéssel megsemmisítette a gépet. Az ejtőernyővel kiugrott pilóta fogságba esett. Hruscsov elutazott Párizsba, leleplezte az amerikai katonai körök provokációját, és megfelelő elégtételt követelt. Az Egyesült Államok kormánya nem volt hajlandó erre, és lehetetlenné tette a négyhatalmi értekezlet megtartását.

Még az év folyamán a szovjet miniszterelnök látogatást tett Berlinben és Ausztriában.

1960 júniusában a Román Munkáspárt II. kongresszusára érkezett pártküldöttségek bukaresti tanácskozása a szovjet delegáció aktív részvételével megvitatta a nemzetközi kommunista mozgalom időszzerű kérdéseit, és jóváhagyta a kommunista és munkáspártok 1957-es moszkvai nyilatkozatát.

Ez év októberében Moszkvában gyűlt össze a kommunista és munkáspártok újabb tanácskozása; ezen 81 párt képviseltette magát. A tanácskozás egyhangú nyilatkozatot fogadott el, és felhívással fordult a világ népeihez. A nyilatkozat és a felhívás tovább fejlesztette és részletezte az 1957. évi tanácskozás határozatait. A tanácskozásról megjelent

szovjet közleményből kitűnt, hogy az albán küldöttség idő előtt távozott a tárgyalásokról.

A Szovjetunió 1960-ban Kongót, 1961 tavaszán pedig Kubát részesítette határozott támogatásban az imperialista agresszióval szemben. A szovjet külpolitika a laoszi népnek is segítséget nyújtott, hogy elháríthassa az Egyesült Államok által erőszakolt agresszív katonai szövetséget.

1961 nyarán kiéleződött a nemzetközi helyzet. Jóllehet az Egyesült Államok és Anglia kényszerűen követte a Szovjetuniót, felfüggesztve atom- és hidrogénbomba-kísérleteit, szövetségesük, Franciaország azonban folytatta azokat, sőt 1961-ben egyezményt kötött az Egyesült Államokkal, melynek értelmében kölcsönösen kicserélik tapasztalataikat. A Szovjetunió figyelmeztette a nyugati hatalmakat, hogy amennyiben Franciaország tovább folytatja a kísérleteket, a szovjet kormány hatályon kívül helyezi a felfüggesztésre vonatkozó korábbi határozatát. A Szovjetunió valóban arra kényszerült, hogy felújítsa kísérleteit, megállítsa leszerelésének folyamatát és nagyobb összeget utaljon ki a nukleáris bombák és fegyverek tökéletesítésére.

1961. augusztus 13-án, a Varsói Szerződés valamennyi tagállamához hasonlóan, a szovjet kormány is teljes mértékben helyeselte és támogatta az NDK kormányának a berlini államhatár lezárására foganatosított intézkedéseit.

1959–1961 a művelődésben

A szovjet tudomány és technika az űr meghódításával folytatta világszenzációt keltő sikersorozatát. 1959. január 2-án többlépcsős űrrakétát bocsátottak fel, amely első ízben haladta meg a második kozmikus sebességet. Ez év szeptember 14-én – a szovjet kormányfő amerikai látogatása előtt – egy újabb űrrakéta elérte a Hold felszínét. Az október 4-én felbocsátott rakéta felvételt készített a Hold nem látható, addig ismeretlen túlsó oldaláról, és azt televíziós kép formájában rögzítette. 1960 februárjában és júliusában kísérleti célokból újabb típusú ballisztikus rakétákat lőttek ki a Csendes-óceán meghatározott területére. 1960 májusában, állatokkal a fedélzetén, felbocsátották az első űrhajót. 1961-ben először Gagarin, az űrhajózás későbbi mártírja, majd Tyitov hajtott végre űrrepülést.

Az atomkutatások előrehaladását szolgálta egy új, 50 milliárd elekt-

ronvoltos részecskegyorsító felépítése. Ebben az időben bontakozott ki a szovjet nagy teljesítményű elektromos számítógépek és a televíziókészülékek gyártása is.

Az a kevésbé látványos megújulási folyamat, amely a szovjet társadalomtudományokban végbement, jelentőségét, későbbi hatását tekintve, méltán állítható a természettudományok eredményei mellé. Elemi igényként jelentkezik a tények felderítésének feltétlen tisztelete, a feltárt tényanyag bátor, alkotó szellemű marxista általánosítása. A párt harcol a tudományos kutatás belső demokratizmusáért, szakzerűségéért.

Különösen a szovjet irodalomtörténet kutatásában tört előre a marxista összehasonlító történeti módszer alkalmazása. A történettudomány alapvető feladatának tartja a történeti fejlődés törvényszerűségeinek feltárását. Fiatal szovjet történész kutatók egész nemzedéke kezdte meg a népi demokratikus forradalmak előzményeinek és történeti összefüggéseinek vizsgálatát. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének kiadásában megjelent tízkötetes szovjet „Világtörténet” – amely már ízelítőt ad az újabb eredményekből is – ekkor került kiadásra és keltett nemzetközi érdeklődést.

A szovjet irodalom eszmei fejlődésére hatást gyakorolt a pártvezetés állásfoglalása a Szovjet Írószövetség 1959-ben megtartott III. kongresszusán. Az irodalom pártyszerűségének és népiségének helyes értelmezésére vonatkozó elgondolások a párt Központi Bizottságának 1959 júniusában tartott ülésén ismét hangot kaptak. 1960. július 17-én a párt és a kormány vezetői ismét elvtársi eszmecserére hívták meg a legkiválóbb művészeket és tudósokat. E találkozások arra vallottak, hogy az SZKP-nak gondot okoztak az irodalmi életben fellépő szélsőséges áramlatok, amelyek túlzásaikkal egymást erősítették.

1960-ban Lenin-díjjal tüntették ki Solohovot a „Feltört ugar” című alkotásának I. és II. kötetéért. Vele egy időben kapott Lenin-díjat két kiváló költő: Rilszkij és Turszun-Zade. A zeneművészet terméséből Szviridov „Patetikus oratórium”-át részesítették Lenin-díjban. Külföldön az „Emberi sors” című film sikere bizonyította be azt, hogy a szovjet filmművészet újabb nagy korszaka előtt áll.

A Központi Bizottság a XX. kongresszus határozatainak eleget téve, még 1961 nyarán elkészítette a párt új programjának és szervezeti szabályzatának tervezetét, amelyet széles körű vitára bocsátott.

E két nagy fontosságú tervezetről az 1961. október 17–31-én ülő XXII. kongresszus döntött.

A Központi Bizottság jelentését Hruscsov terjesztette elő. A beszámoló megvitatása után a kongresszus elhatározta, hogy a nehézipar egyes ágazatainak tervfeladatát felemeli, és az ipar tervének túlteljesítéséből befolyó összegeket a mezőgazdaság, valamint a könnyűipar és az élelmiszeripar beruházásaihoz csatolja. A határozatok felhívták a figyelmet a mezőgazdasági termelés megoldatlan kérdéseire; különösen az állattenyésztés problémáinak jelentőségét hangsúlyozták. A kongresszus utasítást adott a vetésterületek szerkezetének megjavítására, a füves vetésforgónak belterjesebb rendszerrel történő felváltására. Kimondotta, hogy az ország védelmi képességének fokozása céljából időszerű és szükséges a szovjet hadsereg hagyományos fegyverzetének nukleáris fegyverekkel történő felcserélése.

A Központi Bizottság beszámolója és a lezajlott vita rámutatott: annak ellenére, hogy a párt megbélyegezte és eltakarította a sztálini korszak visszaéléseinek legdurvább megnyilvánulási formáit, a személyi kultusz és azzal kapcsolatban Molotov, Kaganovics, Malenkov frakciós csoportjának kérdése még nem vált időszerűtlenné. Az SZKP további feladatai, a nemzetközi helyzet és a kommunista mozgalomban felmerült nézeteltérések megkövetelték, hogy a párt ismét visszatérjen erre a problémakörre. A szovjet társadalomban tovább éltek a személyi kultusz korszakának kevésbé kiáltó, de igen káros maradványai. Ezek is szükségessé tették az elmúlt évtizedek alaposabb elemzését. A párt és a kormány vezetői ez alkalommal mintegy végigtekintettek a Szovjetunió által megtett úton. Avégett, hogy az önkényeskedés és a visszaélések megismétlődését lehetetlenné tegyék, a teljes nyilvánosság előtt ismertették az elkövetett bűnöket, megbélyegezve a bűnösöket.

A szenvedélyes felszólalások és Hruscsov zárszava tényszerűen is részletezték a harmincas és negyvenes években lezajlott törvénytelen-ségek folyamatát, amelyet a Központi Bizottság és a kormány az ügyiratok tanulmányozása nyomán fokozatosan tárt fel. A kongresszus tárgyalásának újszerűsége elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a

bírálat élét Sztálin és közvetlen munkatársai, Molotov, Kaganovics és Malenkov tevékenysége ellen irányította. A vita során került nyilvánosságra Vorosilov ügye. A Legfelsőbb Tanács Elnöksége még 1960-ban elfogadta Vorosilovnak, az Elnökség elnökének lemondását, és helyébe L. I. Brezsnyevet választotta. A küldöttek méltányolták, hogy Vorosilov az 1957. évi júniusi teljes ülés drámai vitáiban beismerte hibáit, ezért a kongresszus el is különítette személyét a pártellenes csoporttól. Vorosilovnak a kongresszuson történt megjelenése (akár csak a sztavropoli népgazdasági tanács elnökségével megbízott Bulganyinnak 1958 decemberében, a Központi Bizottság ülésén elhangzott önkritikája) azt bizonyította, hogy a párt szakított a sztálini korszak személyi politikájával, és lenini szellemben lehetőséget ad a hibák kijavítására.

A kongresszus jelképesen is kifejezésre juttatta a személyi kultusz gyökeres felszámolására irányuló eltökéltségét: egyhangú határozatot hozott Lenin Mauzoleumáról. Kimondotta, hogy a lenini végakarat megsértése, a hatalommal való rendszeres visszaélés és a szovjet emberek tömegei ellen foganatosított alaptalan megtorló intézkedések lehetetlenné teszik, hogy Sztálin szarkofágja továbbra is Lenin Mauzoleumában maradjon. Elrendelte, hogy Sztálin hamvait a Kreml fala melletti temetőben helyezték el, ahol a munkásmozgalom több ismert vezetője nyugszik.

A küldöttek megállapították, hogy teljesült a párt 1919-ben, a VIII. kongresszuson elfogadott programja. Az elfogadott új program részletesen megjelölte a kommunista építés elkövetkező húsz esztendejének fő feladatait. 1961 és 1970 között az egy főre eső termelés tekintetében túl kell szárnyalni a legfejlettebb kapitalista államokat, majd 1971 és 1980 között véglegesen meg kell teremteni a kommunizmus anyagi-technikai alapját. A program húsz esztendő alatt hatszorosára kívánta emelni az ipari termelést. (Azóta bebizonyosodott, hogy ezek a célkitűzések – amelyekért a politikai felelősség elsősorban Hruscsovra hárul – összességükben túlzottak voltak.)

A Sztálin halálát követő évtized sebeket gyógyító és új távlatokat nyitó nemzetiségpolitikai kezdeményezéseit ez a kongresszus tetőzte be. Az új pártprogram előírja, hogy az elkövetkező évtizedekben teljesen ki kell használni a szovjet föderalizmus és autonómia elvei, a nemzeti államiság formái által nyújtott lehetőségeket, továbbá gondoskodni kell az államiság formáinak tökéletesítéséről. A program felhívja a figyelmet a termelés ésszerű megoszlásával kapcsolatos nemzetiségi

feladatokra, a köztársaságközi övezeti együttműködés biztosítására, a nemzeti köztársaságok iparának és egész gazdaságának fejlesztésére. Továbbra is nagy fontosságúnak tartja az egyes nemzetek művelődésének és a szovjet népek egységes internacionalista kultúrájának támogatását. Ismételten hangsúlyozza a teljes nyelvi szabadság elvét, a szülők jogát gyermekeik oktatási nyelvének meghatározására, a nacionalizmus és a sovinizmus elleni harc szükségességét, a történeti múlt reális feltárásának követelményét.

Az új szervezeti szabályzat, amelyet Kozlov előterjesztése alapján fogadott el a kongresszus, érvényt szerzett a párton belüli demokrácia, a kollektív vezetés követelményeinek. Kötelezővé tette a vezető párt-szervek rendszeres újjáválasztását, sőt felfrissítését. Megnövelte a helyi pártszervezetek önállóságát.

Az új Központi Bizottság egyesíti soraiban a párt régi, leninista harcosait a fiatalabb nemzedéknek alkotó marxizmustól fűtött, tehetséges képviselőivel. A Központi Bizottság Elnökségének tagjaivá választották Brezsnyevet, Voronovot, Kirilenkót, Kozlovot, Koszigint, Kuusinent, Mikojant, Podgornijt, Poljanszkijt, Szuszlovot, Hruscsovot és Svernyiket. A Központi Bizottság titkárságába megválasztották Hruscsovot (első titkár), Kozlovot, Gyemicsevet, Iljicsovot, Kuusinent, Ponomarjovot, Szuszlovot és Seljepint.

A kongresszus foglalkozott a nemzetközi munkásmozgalom időszerű kérdéseivel. Az Albán Munkáspárt vezetői 1960 második felétől kezdve a kommunista pártok moszkvai nyilatkozataitól eltérő külpolitikai irányvonalra tértek, nyíltan védelmükbe vették a személyi kultusz rendszerét, és helytelenítették az SZKP-nek a törvénytelenségek felszámolására és megelőzésére irányuló politikáját. Mivel az előzetes figyelmeztetések nem jártak kellő eredménnyel, a XXII. kongresszus kénytelen volt bírálni az albán vezetők dogmatikus nézeteit. Csou En-laj, a Kínai Kommunista Párt küldöttségének vezetője, a kongresszuson elhangzott felszólalásában védelmébe vette a szektarianizmus albán képviselőit. A záróbeszéd azonban felhívta a Kínai Kommunista Párt vezetőinek figyelmét, hogy elsősorban a kínai vezetők feladata lenne közbenjárni az Albán Munkáspártnál, hogy a nemzetközi kommunista mozgalomban teljes mértékben, osztatlanul érvényesülhessenek a marxizmus-leninizmus eszméi.

A XXII. kongresszus egész tevékenységét a forradalmi újítás hatotta át. Az alkotás szelleme győzedelmeskedett a konzervativizmus maradványai felett. A politikában vereséget szenvedett a személyi kultusz,

a gazdasági életben a szubjektivizmus, a technikában a távlattalan rutinmunka, az elméletben a dogmatizmus, végül a propagandában a betűragás.

A XXII. kongresszus határozatainak megvalósításáért

A kongresszust követő napokban a párt és a kormány energikus intézkedésekkel szerzett érvényt az elfogadott határozatoknak. Moszkva legforgalmasabb terén szobrot állítottak Marxnak, s az egyik legnagyobb sugárutat is róla nevezték el. (A személyi kultusz időszakájában egyetlen szabadtéri szobrot sem állítottak a tudományos szocializmus alapítójának, és csupán egy szűk mellékutcát neveztek Marx–Engels utcának.) A Sztálinról elnevezett városok (Sztálingrád — Volgográd), utcák, terek, intézmények nevének megváltoztatása, valamint az ő személyi kultusza szobrokban, képekben és más külsődleges jelekben megtestesülő szimbólumainak eltávolítása a szovjet emberek nulliói és a világ közvéleménye előtt nyilvánvalóvá tette a végbement változásokat. A Lenin-díjat ismét a legmagasabb kitüntetés rangjára emelték. A Sztálin-díjak okleveleit visszamenőleg a Szovjetunió Állami Díja elnevezésű oklevelekre cserélték ki.

A Központi Bizottság 1962 márciusi teljes ülése átalakította a mezőgazdaság állami irányításának rendszerét. Elvileg új szerveket hozott létre a kolhozok és szovhozok irányítására: a területi termelési igazgatóságokat. A Központi Bizottság 1962. november 19-én kezdődött ülésének a napirendjén az ipar, az építőipar és a mezőgazdaság pártirányításának megjavítása szerepelt.

A Központi Bizottság elhatározta, hogy a termelési elv alapján szervezi át az egész pártapparátust. Megszüntették a vidéki kerületi pártbizottságokat, és helyükbe – lényegesen kisebb apparátussal – felállították a mezőgazdasági termelési igazgatóságok pártbizottságait. A vidéki ipari vállalatok pártirányítására övezeti ipari termelési pártbizottságokat hívtak életre. Hamarosan kiütköztek azonban az új szervezeti forma árnyoldalai, és később, 1964 novemberében, visszaállították a pártirányítás területi rendszerét.

A Központi Bizottság határozatot hozott a vállalati igazgatás demokratizmusának kiszélesítésére. Hangsúlyozta, hogy továbbra is a népgazdaság centralizálását és egységes terv alapján történő irányítását kívánja, de a vállalatoknál és az építkezéseken széles körű képviseleti

jellegű szervek (termelési, üzemi, gyári bizottságok, a nagyvállalatoknál műhelybizottságok) megválasztását tartja szükségesnek.

A novemberi plénum bírálta Sztálint, aki felszámolta a Lenin által javasolt ellenőrzési rendszert. Határozat született az egységes Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság és a megfelelő helyi ellenőrzési szervek létrehozására.

Megkezdődött az új szovjet alkotmány előkészítése. (Könyvünk megjelenéséig az új alkotmány tervezete nem készült el.) A novemberi plénum elrendelte, hogy egységes szervet hozzanak létre a közép-ázsiai köztársaságok iparának irányítására. Felállították a közép-ázsiai gyapottermesztés, öntözés és szovhozépítés külön igazgatóságait. Megalakult az SZKP Központi Bizottságának közép-ázsiai irodája, amely a húszas évek elején már működött. 1962. november 24-én az SZKP Központi Bizottsága, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége és a minisztertanács létrehozta az SZKP KB és a minisztertanács Párt- és Állami Ellenőrző Bizottságát.

1962–1963-ban a kormány felemelte a vágóállatok, a baromfi, a cukorrépa és a gyapot felvásárlási árát. Az SZKP Központi Bizottságának 1964 februári teljes ülése tervet fogadott el a mezőgazdasági termelés fellendítéséről a vegyi anyagok, a komplex gépesítés és a villamosítás alkalmazása alapján.

A művészetek a XXII. kongresszus után

A kongresszus után a pezsgés és új tehetségek feltűnése jellemezte a szovjet irodalmi életet. Tvardovszkij „Egyre messzebb” címmel tiszta eszmeiségű, s nagy művészi erejű poémát alkotott. Jelentős visszhangot keltettek a fiatal költő- és írónemzedék művei. Jevtusenko „Sztálin örökösei” című versét, amely megrendítő művészi vádbeszédet jelent a személyi kultusz időszaka és annak védelmezői felett, a „Pravda” is közölte. Voznyeszenszkij „Háromszögletű körte” címen ismert alkotása a gondolatiság és a legújabb művészi formák ötvöztetésével vonta magára a figyelmet. Bella Ahmadulina költőnő „Párbaj” című verse és más alkotásai az emberiségértől fűtött orosz irodalom klasszikus alkotásait idézik. 1962 szeptemberében a Szovjet Írószövetség egyhangú határozattal felvette tagjai közé a bátor hangú fiatal művészek csoportját, akiknek egy részét nem is olyan régen a szűkeblű értetlenség adminisztratív büntetésekkel sújtotta. 1962 novem-

berében jelent meg Szolzsenyicin „Ivan Gyenyiszovics egy napja” című elbeszélése. Az akkori szovjet kritika egyöntetűen megállapította, hogy ezzel a művel sajátos hangú és érett művész lépett az olvasóközönség elé. Szolzsenyicin a sztálini idők büntetőtáborának egyetlen napját ábrázolja hatásvadászat nélkül, személyes élményeinek felhasználásával. (Későbbi közéleti megnyilatkozásai határozott bírálatot és vitát váltottak ki. 1970-ben kizárták a Szovjet Írószövetségből.)

A szovjet irodalom további eredményes kibontakozását a túlzó tendenciák is fékeztek. A naturalizmus bírálata ürügyén most az üres formalizmus is létjogot követelt. Az irodalom témaválasztásában a hatalommal való visszaélés mozzanatai mellett nem kaptak kellő helyet a társadalom építőmunkájának, szellemi életének időszerű kérdései. A történelmi vonatkozású művekben és emlékiratokban gyakran kizárólag sötét színekben ábrázolták a szovjethatalom elmúlt évtizedeit. A személyi kultusz elleni harc címén a művész társadalomban több helyütt felütötte fejét a burzsoá ideológia különféle megnyilvánulásaival való megbékélés. A politikailag még nem eléggé tapasztalt fiatal írónemzedék egyes képviselői olyan kijelentéseket tettek, amelyek objektíve szembeállították a szovjet emberek idősebb és fiatalabb generációit. Néhány író bel- és külföldön adott nyilatkozatai eszmei értetlenségről, illetve ingadozásról tanúskodtak. Az egészségtelen tendenciák elleni eszmei harc jegyében zajlott le 1963. március 8-án a párt és a kormány vezetőinek az írókkal és művészekkel folytatott újabb tanácskozása. A párt központi bizottsága figyelmeztette mindazokat, akik a személyi kultusz korszakából csak a hibákat hajlamosak észrevenni, továbbá hangoztatta, hogy a szovjet társadalom fejlődése azokban az években sem állt meg, a kommunista eszme újabb és újabb győzelmeket aratott, s a Szovjetunió technikai és tudományos eredményei szoros kapcsolatban vannak az akkori gazdasági eredményekkel.

A karib-tengeri válság és a nemzetközi kommunista mozgalom nézeteltérései

1962 őszén súlyos nemzetközi válság körvonalai bontakoztak ki a Karib-tenger térségében. Az Egyesült Államok reakciós körei le akartak számolni a forradalmi Kubával. A szigetország közvetlen veszélyeztetettsége láttán a Szovjetunió, a kubai kormány kérésére – szovjet

tisztek parancsnoksága alatt – elküldte a szigetre közép-hatósugarú rakétafegyvereit. Az imperialistákra igen nagy hatást gyakorolt a bátor és a kubai nép iránti rokonszenvtől áthatott intézkedés, s hajlandónak mutatkoztak a meghátrálásra azzal a feltétellel, ha a Szovjetunió is visszavonja fegyvereit Kubából. A szovjet kormány a különböző társadalmi rendszerek békés együttélésének gondolatától vezérelve mérséketlet és józanságot tanúsított, amikor elrendelte a fegyverek visszaszállítását. Az Egyesült Államok kormánya arra kényszerült, hogy leállítsa a Kuba elleni invázió előkészületeit. Nyilvánosan kijelentette – amire addig nem volt hajlandó –, hogy nem kívánja megtámadni Kubát. A rakéták elszállításával a Szovjetunió ésszerű engedményt tett, de a szovjet fegyverek tulajdonképpen így is betöltötték szerepüket: megmentették Kubát a támadástól. A karib-tengeri válság megoldásában, a rugalmasságot és manőverezési képességet kívánó diplomáciai küzdelem gyakorlati irányításában jelentős szerepet játszott Mikojan kubai küldetése.

A bolgár, a magyar, a csehszlovák és az olasz kommunista pártok kongresszusai helyeselték a Szovjetuniónak a karib-tengeri válság idején folytatott politikáját. Az albán vezetők azonban a kubai válság kapcsán azzal vádolták a Szovjetuniót, hogy meghátrált az imperialisták előtt. Ezt a felfogást a kínai küldöttség vezetői is védelmükbe vették a bolgár, a magyar, a csehszlovák és az olasz pártok kongresszusain. Albán és kínai részről azt állították, hogy Jugoszlávia nem szocialista állam, ezért helytelenítették a szovjet kormánynak a szovjet–jugoszláv viszony normalizására irányuló erőfeszítéseit. E nézetekre méltó választ adtak a Német Szocialista Egységpárt Berlinben tartott VI. kongresszusára, 1963 januárjában összegyűlt kommunista küldöttségek, amikor – a kínai küldöttség kivételével – egyetértésüket fejezték ki az SZKP Központi Bizottsága és a szovjet kormány politikai irányvonálával. A szovjet pártküldöttség a Szovjetunió további hathatós támogatásáról biztosította az imperialisták által fenyegetett Német Demokratikus Köztársaságot, cáfolta a szektás és dogmatikus nézeteket, majd javaslatot tett a kommunista mozgalom egységének megszilárdítására.

A kommunista- és munkáspártok, valamint a szocialista országok antiimperialista tömörülését igyekezett előbbre vinni az SZKP Központi Bizottságának a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságához intézett, 1963. február 21-én kelt levele. Ebben a Német Szocialista Egységpárt VI. kongresszusán elhangzott szovjet állásfoglalásnak meg-

felelően javaslatot tett az SZKP és a KKP közti kétoldalú találkozó megszervezésére és a marxista-leninista pártok tanácskozásának előkészítésére. Ezután levelezés kezdődött a két párt között a nemzetközi kommunista mozgalomban támadt nézeteltérések felszámolására.

A KKP egyrészt nem értett egyet a személyi kultusz és az önkényességek felszámolásának szovjet irányvonalával (Teng Hsziao-ping már a kommunista és munkáspártok 1960. évi tanácskozásán azt követelte, hogy a közös nyilatkozatból hagyják ki az SZKP XX. és XXI. kongresszusára történő utalásokat), másrészt mind erőteljesebb nacionalista elhajlással ítélte meg a szovjet-kínai kapcsolatok alakulását. A kínai párt vezetőségének véleménye több tekintetben károsan befolyásolta az albán és más kommunista pártok politikai helyzetmegítélését.

A KKP a szovjet párt levelének kézhezvétele után sem adta fel nézeteit, folytatta a kommunista pártok egységét gyengítő aknamunkáját, válaszlevelében mégis olyan fogalmazásokat alkalmazott, amelyek arra engedtek következtetni, hogy a KKP is támogatja a kommunista pártok újabb nemzetközi értekezletének gondolatát. 1963 júliusában nem sikerült eredményt elérni a két párt képviselőinek moszkvai találkozásán.

1963. október 25-én a pártvezetés állásfoglalása, majd ugyanez év novemberében az SZKP Központi Bizottságának a KKP-hoz intézett újabb levele megismételte a korábbi szovjet javaslatokat, és sürgette a gyakorlati lépéseket. Annak érdekében, hogy előmozdítsák a javaslatok kedvező fogadtatását, szovjet részről 1963 végén és 1964 januárjában tartózkodtak attól, hogy a Szovjetunió sajtója vitacikkeket tegyen közzé a nézeteltérésekről.

A KKP ezt a gyengeség jeleként fogta fel, ezért 1964 első heteiben már nemcsak a szovjet külpolitikát, de a szovjet belpolitikát is nyíltan bírálni kezdte.

Az SZKP Központi Bizottságának 1964. február 14-i teljes ülésén A. A. Szuszlov előadói beszéde részletesen foglalkozott a szovjet-kínai és a szovjet-albán nézeteltérések elmélyülésével, és a nemzetközi kommunista mozgalom egységének helyreállítása érdekében bírálta a mind szélsőségesebbé váló kínai nézeteket. Többek között visszautasította a KKP állítását, amely kétségbe vonta a jugoszláv nép szocialista vívmányainak meglétét.

A teljes ülés tanácskozásai alapján, 1964. március 7-én az SZKP újabb levélben fordult a KKP-hoz. Válasz csak május 7-én érkezett.

Ebből az SZKP Központi Bizottsága – amint erről 1964. június 15-i levelében említést tett – azt a következtetést vonta le, hogy a KKP feladva addigi halogató magatartását, nyíltan a pártok közös tanácskozása, illetve a kétoldalú szovjet–kínai megbeszélések ellen fordult. „Ily módon csak az vetheti fel a kérdést – olvassuk a KKP-hoz címzett június 15-i levélben – és jósolhatja meg előre, hogy az értekezlet szakadáshoz vezet, aki maga is elszánta magát a szakításra.”

A KKP-val folyó levélváltásokkal párhuzamosan az SZKP az Albán Munkáspárttal is levelezést folytatott, de az albán párt és kormány ellenséges magatartása miatt a párbeszéd csakhamar megszakadt. Az albán pártvezetés oly mértékben csatlakozott az SZKP és több más párt Központi Bizottságát „revizionistának” nevező KKP mellé, hogy propaganda-hadjáratában az albán nép körében végzett nyílt szovjetellenes uszítástól sem riadt vissza. Tiranában például nagy tömeg jelenlétében lerombolták egy szovjet segítséggel épülő létesítmény már felépült részeit. Ilyen körülmények között 1964 nyarától még súlyosabbá vált az SZKP és a KKP közti konfliktus.

Személyi változás a szovjet párt- és állami vezetésben

Annak ellenére, hogy Hruscsov két ízben is megemlítette lemondásának, visszavonulásának lehetőségét – egy ízben W. Gomulkának 1963 őszén, másodszor pedig 1964-ben, svédországi látogatásakor –, mégis meglepetésként érte a világ közvéleményét az SZKP Központi Bizottságának és a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának bejelentése, hogy az SZKP Központi Bizottságának 1964. október 14-én tartott teljes ülése, illetve a Legfelsőbb Tanács október 15-i ülése megvitatta és elfogadta Hruscsov kérését, hogy „előrehaladott korára és egészségi állapotának rosszabbodására való tekintettel”, mentse fel az SZKP első titkárának funkciójából és miniszterelnöki tisztségéből.

Főleg az okozott problémát, hogy a felmentésről szóló közlemények nem utaltak Hruscsov érdemeire. Ez arra mutatott, hogy a párt- és állami vezetésben bekövetkezett személycsere az 1964 őszére felgyülemlett külpolitikai bonyodalmakkal, a hétéves terv végrehajtásában felmerült nehézségekkel és azok megítélésével is összefüggött. Az SZKP Központi Bizottságának 1964. októberi, novemberi, továbbá 1965 márciusi és szeptemberi pléniumain közzétett adatok fő vonalaiban megvilágítják ezeket a nehézségeket.

A hétéves terv teljesítése során elért termelési és technikai sikerek mellett, 1962–1964-ben bizonyos fokú megtorpanás következett be a szovjet gazdaság dinamikus fejlődésében. 1963-ban az ipar teljes termelése 8,1%-kal, 1964-ben csak 7,3%-kal növekedett, ez a teljesítmény elmaradt a hétéves terv előirányzatától. 1963-ban kétmilliárd puddal kevesebb gabonát gyűjtöttek be, kereken 750 millió puddal csökkent az állam rendelkezésére álló kenyérgabona készlet. Mintegy felére esett vissza a sertésállomány, s csökkent a tejhozam is. Nehézségek léptek fel a városok élelmiszerellátásában, s ez nyugtalanságot keltett a szovjet népben.

A mezőgazdasági termelés hanyatlásában közrejátszottak a rendkívül kedvezőtlen időjárási viszonyok. Mindamellet a hibák és hiányosságok vezetési, szervezési és gazdálkodási problémákat jeleztek. Az iparirányításnak a korábbi években történt módosítása nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, az újabb és újabb átszervezések nem változtattak gyökeresen a helyzeten. Nem folyt megfelelő ütemben a mezőgazdaság gépparkjának kicserélése és felújítása, akadozott a mezőgazdasági termékek felvásárlása, elsősorban árpolitikai okokból.

Emellett – mint arra az SZKP Központi Bizottságának 1964 októberi plénuma rámutatott – újra szükségessé vált a vezetés kollektivitásának erősítése, ismételten időszerű lett a szubjektivizmus, a „rögtönzés” és a kapkodás elítélése, minthogy az ilyen hibákkal terhes vezetési stílus jelentős károkat okozott a szovjet társadalom és gazdaság előrehaladásában.

Az SZKP Központi Bizottságának teljes ülése L. I. Brezsnyevet választotta az SZKP első titkárává. Az 1906-ban született Leonyid Brezsnyev eredetileg kohómérnökként tevékenykedett Dnyeprodzerszinszkben. 1937-ben lett ugyanott a városi szovjet végrehajtó bizottságának elnöke. 1938-ban az SZKP Dnyepropetrovszki Terület Pártbizottságának titkára. A Honvédő Háború éveiben a hadseregben végzett politikai munkát. 1943-ban vezérőrnagy, később altábornagy lett. 1946-tól 1950-ig felelős párttisztiségekre választották meg Ukrajnában. 1950 júliusától a Moldavai Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára lett. Az SZKP XIX. kongresszusán (1952) Brezsnyevet a Központi Bizottság tagjává, később a Központi Bizottság teljes ülésén a Központi Bizottság elnökségének pótagjává és a Központi Bizottság titkárává választották. Az SZKP XX. kongresszusán (1956) ismét megválasztották e tisztiségekre. 1954-től a Kazahsztáni Kommunista Párt vezetője lett. 1957 júniusában az SZKP Elnökségének tagjává választ-

tották, majd – amint említettük – 1960 májusában a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke lett. 1963 júniusától az SZKP Központi Bizottságának titkári funkcióját látta el. 1964 júliusában a Központi Bizottságban végzett pártmunkájából következő elfoglaltsága miatt felmentették a Legfelsőbb Tanács elnöki tiszte alól (helyébe Mikojant választották meg, aki e tisztséget 1965 decemberéig töltötte be, hogy helyébe Ny. V. Podgornij kerüljön.)

Az új szovjet miniszterelnök, A. Ny. Koszigin 1904-ben született, és ugyancsak mérnöki képesítést szerzett. 1935–1938 között egy leningrádi textilüzem műszaki vezetője, majd igazgatója. 1938–1939-ben a Leningrádi Szovjet Végrehajtó Bizottságának elnöke. 1939–1940-ben textilipari népbiztos. 1939 óta az SZKP Központi Bizottságának tagja. 1940-től 1953-ig a Népbiztosok Tanácsa, illetve a minisztertanács elnökének helyettese. E tisztsége mellett 1943-tól 1946-ig az OSZSZSZK Népbiztosi Tanácsa elnöke. 1946–1948-ban az SZKP Központi Bizottsága elnökségének póttagja, 1948–1952 között tagja. 1948-ban pénzügyminiszter, 1948–1953 között könnyűipari miniszter. 1953-ban a közszükségleti cikkek iparának minisztere és ismét a minisztertanács elnökének helyettese. 1959–1960-ban egyúttal az Állami Tervbizottság elnöke. 1952–1953-ban és 1957-től 1960-ig az SZKP Elnökségének póttagja, 1960 májusától tagja. 1960 és 1964 között a Szovjetunió minisztertanácsának első elnökhelyettese.

A hétéves terv eredményei

Az 1959–1965. évi hétéves népgazdasági terv eredményeinek átfogó felmérésére már az SZKP Központi Bizottságának 1965 márciusában tartott ülése megtette az első lépést. Leonyid Brezsnyev az ülésen elhangzott beszámolójában utalt arra, hogy – a terv sikerei mellett – nagyobb lemaradás mutatkozott az előírt feladatok megoldásában a mezőgazdaság területén. A mezőgazdaság össztermelésének hét esztendő alatt 70%-kal kellett volna emelkednie, ehelyett az előző hat év során a növekedés 10%-os volt. A hétéves terv végleges eredményeit a tervidőszak befejezésének statisztikai adatai tükrözik. Egészében véve a Szovjetunió ebben az időszakban nagymértékben előrehaladt a kommunizmus anyagi-technikai megalapozásában. Az ipar sikerrel teljesítette tervét, s az előírt 80%-os növekedés helyett 84%-kal több árut adott az országnak. A tervidőszakban mintegy 5500 új üzem

épült. Néhány fő ágazatot tekintve a következő abszolút számok jellemezték a Szovjetunió ipari termelését 1965-ben (zárójelbe tettük az 1958. évi adatokat) 507 (235) milliárd kilowattóra villamos energia, 91 (55) millió tonna acél, 243 (113) millió tonna olaj, 129 (30) milliárd köbméter gáz, 578 (493) millió tonna cement, 355 ezer (220 ezer) traktor, több mint 10 (7,4) milliárd méter szövetanyag, 486 (356) millió pár bőrlábbeli. Az adatok tükrében különösen az energiaellátottság és a fűtőanyagkészlet javulása szembeszökő. Az ipari munka termelékenysége alakulását a terv 45–50%-ra írta elő; ezt a színvonalat a 42%-os fejlődés nem érte el egészen, de lényegesen megközelítette. 1964-re a Szovjetunió ipari termelésének mennyisége az Egyesült Államok ipari termelésének 65%-át tette ki, míg 1957-ben ez az arány 47% volt.

A könnyű- és élelmezési ipar nem tudta tervét megfelelőképpen teljesíteni, ami kapcsolatban állt az 1959-ig lendületesen fejlődő mezőgazdaság megtorpanásával. Az 1960-tól 1964-ig eltelt öt esztendő alatt a mezőgazdasági termelvények átlag 1,9%-kal növekedtek, ami négyszer kevesebb, mint a megelőző öt esztendő megfelelő arányszáma. A hétéves terv időszakában csökkent a sertések, a juhok és a baromfiak száma, továbbá valamivel alacsonyabb lett a tejhozam. A szarvasmarha-állomány növekedésének üteme mintegy felére csökkent. Ezek a jelenségek különös kontrasztot mutattak a túlzó módon megállapított mezőgazdasági tervfeladatok tükrében. A mezőgazdasági fejlődés nehézségei kapcsolatban voltak a csökkentett agrárberuházásokkal. Míg 1954-től 1958-ig az állami beruházásokból 11,3% jutott a mezőgazdaságnak, a hétéves tervidőszakban csak 7,5%. A mezőgazdasági beruházás abszolút mértékét is kedvezőtlenül befolyásolta a kieleázódó nemzetközi helyzet, amely nagyobb katonai kiadásokat hárított az államháztartásra.

Az ipar és a mezőgazdaság teljesítményei alapján, illetőleg a külső körülmények eredményeként, némileg lassult a Szovjetunió nemzeti jövedelmének növekedése (1956–1960: 8,2%, 1961–1965: 6%). 1965-ben azonban több mint 190 milliárd rubelt tett ki a nemzeti jövedelem, ami 53%-kal múlta felül az 1958. évit; így nagyobb mértékben tette lehetővé az életszínvonal emelésére irányuló intézkedéseket.

Ezek közül említést érdemel a kolhozparasztok nyugdíjának bevezetése (1964 július). 1964–1965-ben átlagban 25%-kal emelték a közoktatásügy, az egészségügy, a lakásépítés, a kereskedelem és néhány más terület dolgozóinak fizetését. 1965 januárjában rendelet írta elő,

hogy a minimális munkabér a Szovjetunióban nem lehet alacsonyabb 40–45 rubelnél (1961. január 1-én tíz régi rubelt egy új rubelre cseréltek ki, így a minimum 400–450 régi rubelnek felel meg). 1965-ben leszállították több gyógyszer árát, ugyanakkor 20%-kal növelték a gyógyszerekre előírányzott kiadások összegét.

A közoktatás a hétéves terv időszakában egészséges fejlődést mutatott. Az 1964–1965-ös tanévben 218 000 általános képzést nyújtó középiskolában 46,7 millió diák tanult (1958–1959: 19 millió). 1965-ben az egyetemeken 3,8 millióan készültek hivatásukra, a technikumokban pedig 3,7 millióan (1958–1959: 2,2 és 1,9 millió). Az általános képzést nyújtó középiskolákban 1958-ban bevezetett tizenegy éves képzés helyett, 1964 végétől a szovjet oktatásügy visszatért a tízéves képzéshez. Ugyanekkor elrendelték a politechnikai oktatásban mutakozó túlzások és hibák kiküszöbölését.

A tudományos kutatás fellendülésére mutat, hogy az 1958. évi 3200 tudományos intézettel szemben, 1965-ben már 4700 működött. A tudományos munkatársak száma még gyorsabban szaporodott: 1958-ban 284 000, 1965-ben 660 000.

A szovjet tudomány sikerei közül továbbra is az űrkutatás állt a figyelem előterében. 1962-ben Popovics és Nyikolajev páros űrrepülése keltett figyelmet. 1963-ban csoportos repülésre került sor: Bikovszkij, a „Vosztok 5” űrhajosa és Tyereskova, a „Vosztok 6” pilótája (a világ első női űrhajosa) párhuzamos repülést hajtottak végre. 1964-ben az „űr-trojka”: Komarov, Feoktyisztov és Jegorov közös föld körüli utazására került sor a „Voszhod I.” űrhajón. Leonov szovjet űrhajós volt az első a világon, aki különleges öltözetben kilépett az űrhajóból a világűrbe. 1962 és 1965 között több mint 80 mesterséges égitestet bocsátottak fel a szovjet tudósok a híres „Kozmosz”-sorozatból. 1966. február 3-án a „Luna 9” űrhajó simán leszállt a Hold Oceanus Procellarum nevű területére, és televíziós felvételeket sugárzott a földi állomásokra.

A világűr fizikájában Vernov és Csudakov a Föld külső radioaktív zónájának kutatásával, Puskov és Dolginov pedig a Föld mágneses terének vizsgálatával tette híressé nevét.

Az atomkutatás előrehaladására utal, hogy a hétéves terv időszakában Üzbegisztánban, Tbilisiziben, Leningrádban, Kijevben, Salasnisban (Lett SZSZK) újabb kísérleti célokat szolgáló atomreaktorok létesültek. A Szovjet Akadémia Elméleti és Kísérleti Fizikai Intézetében óriási teljesítményű részecskegyorsító kezdte meg működését. A Kur-

csatovról elnevezett atomenergetikai intézetben, a „Romaska” magfizikai berendezés segítségével, a világon első ízben sikerült atomreaktor által termelt hőenergiát közvetlenül elektromos energiává alakítani.

1964 végére a villamos áramot termelő atomerőművek összteljesítménye elérte a 900 000 kilowattórát. Hordozható atomvillanytelepek kezdtek meg munkájukat.

Landau, Tamm, Frank, Cserenkov, Bászov és Prohorov fizikusok új felfedezéseikért elnyerték a Nobel-díjat.

Az agrártudományok területéről kiemelkedik Lukjanyenko akadémikusnak a „Bezosztaja 1” gabonafajta nemesítőjének teljesítménye, valamint Pusztovojt akadémikus eredménye a napraforgók egy nagy olajtartalmú fajtájának kitermesztésében.

A szovjet társadalomtudományok összes ágazatára nagy hatást gyakorolt az Akadémia 1962 októberében tartott nagygyűlése, amely az SZKP XXII. kongresszusának fényében vizsgálta a társadalomtudományok művelőire háruló feladatokat. Ennek nyomán zajlott le 1962 decemberében a történészek össz-szövetségi tanácskozása. Az itt lefolyt alapos eszmecsere – amelynek jegyzőkönyve külön kötetben is megjelent – a szovjet népek és a világtörténelem számos tudományos problémája kapcsán vette fel a harcot a szubjektivizmus, a dogmatizmus és a szektarianizmus ellen, a marxizmus alkotó alkalmazása érdekében.

A hatvanas évek elején fellendült a tudományos ateizmus színvonalas propagandája; az értékes felvilágosító művek közé tartozott Kurocskin „A pravoszlávia és a humanizmus” című könyve. Előfordult azonban, hogy egyes rosszul előkészített könyvek és brosúrák még mindig a türelmetlenség jeleit viselték magukon, vagy éppen kárt okoztak az eszmei nevelőmunkában. Az SZKP KB Ideológiai Bizottsága 1964 áprilisában tartott ülésén például bírálta azokat a hibákat, amelyeket Kicsko „A judaizmus álarc nélkül” című füzetében (1963) követett el. Az ukrainai szerző munkájában olyan megállapításokat és illusztrációkat találtak, amelyek sérthették a hívők érzéseit, amelyeket az antiszemitizmus kihasználhatott – hangoztatta az Ideológiai Bizottságnak a „Pravdá”-ban megjelent közleménye.

A szovjet egyházpolitika érdekes fejleménye volt a Vatikánnal kezdett párbeszéd. 1956 előtt több körülmény folytán, főleg pedig a Vatikánban uralkodó politikai türelmetlenség és hidegháborús szellem

miatt, a Szovjetunióknak nem sikerült közeledést elérnie a Vatikánnal. XXIII. János pápa újszerű, a realitások iránt fogékony főpásztorsága alkalmasabb légkört teremtett.

Külpolitika 1963–1971

A Szovjetunióban kedvezően fogadták, hogy XXIII. János pápa az atomháború elleni harcot az egyik legfontosabb feladatként tűzte egyháza elé. Érdeklődéssel tanulmányozta és pozitívan értékelte a szovjet kormány XXIII. János „Pacem in terris” kezdetű enciklikáját, amelyet 1963 áprilisában hoztak nyilvánosságra. A pápaság több más intézkedése is alapot adott bizonyos közeledésre. Ezek az események megnyitották az utat a Szovjetunióban levő betöltetlen katolikus püspöki tisztségek ügyének rendezése előtt. A pozitív kapcsolatok kiépítését a pravoszláv egyház is támogatta. Alekszij pátriárka a „l’Europeo” című olasz folyóiratnak adott nyilatkozatában hangsúlyozta, hogy a Szovjetunióban normális az állam és az egyház kapcsolata, majd annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a pravoszláv és a katolikus egyház kapcsolatainak megjavításában nagy szerepe lehet a béke védelmére foganatosított akcióközösségnek. A rövid ideig uralkodó XXIII. János pápa után trónra lépő VI. Pálra várt elődje hasznos kezdeményezéseinek továbbvitele. A Szovjetunióban kedvező visszhangot keltett, hogy VI. Pál pápa nemcsak Dél-Vietnam lakosságának, de a Vietnami Demokratikus Köztársaságnak is segítséget igyekezett nyújtani a Caritas szervezeten keresztül. Bár a szovjet kormány és a Vatikán között nincs diplomáciai kapcsolat, a szovjet kormány igyekezett továbbra is biztosítani, hogy a kapcsolatok javuljanak, sőt még jobban kibontakozzon a marxisták és a katolikusok békét szolgáló párbeszéde.

A Szovjetunió és a szocialista országok közös diplomáciai akciói révén több fontos területen sikerült hasznos kezdeményezéssel szorosabbra fűzni a szocialista világrendszer baráti kapcsolatait. 1963 júliusában összeült a Kolcsönös Gazdasági Segítség Tanácsába tartozó államok kommunista pártjai vezetőinek és kormányfőinek tanácskozása. A tanácskozás megvitatta a KGST Végrehajtó Bizottságának jelentését, és – újításként – szükségesnek mondogta ki az 1966–1970-re vonatkozó népgazdasági tervek összehangolását, és ezen az alapon a nemzetközi munkamegosztás és specializáció továbbfejlesztését. A tanácskozás résztvevői egyetértettek azzal a tervvel, hogy létre kell hozni

a KGST bankját. A kollektív eszmecsere nyomán tovább fejlődtek a KGST-országok gazdasági kapcsolatai. Közös akarattal és együttes munkával készült el például a Barátság (Druzsba) kőolajvezeték, amely a Szovjetunióból juttat olajat Lengyelországba, Magyarországra, Csehszlovákiába és a Német Demokratikus Köztársaságba.

A tanácskozást a párt- és kormánydelegációk rendszeres cserelátogatása követte. Élénk tevékenységet fejtett ki a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete, és ez eredményesen szolgálta a szocialista országok közti politikai kapcsolatok kiszélesítését.

1964. június 12-én a Szovjetunió barátsági, kölcsönös segélynyújtási és együttműködési szerződést kötött a Német Demokratikus Köztársasággal.

1964 decemberében a szovjet kormány kezdeményezésére ültek össze Taskentben India és Pakisztán politikai vezetői. Koszigin szovjet miniszterelnök személyes közvetítésével sikerült elérni az India és Pakisztán közti fegyveres összetűzés békés rendezését.

1965 januárjában a Szovjetunió tevékeny részvételével zajlott le a Varsói Szerződés tagállamainak értekezlete, amely tiltakozását jelentette be az ellen, hogy a NATO atomfegyverhez juttassa a nyugat-német militaristákat, és határozott retorziókat helyezett kilátásba arra az esetre, ha ez mégis megtörténne.

Míg a szovjet külpolitika több fontos kérdésben jelentős eredményeket ért el, továbbra is komoly gondot jelentett a KKP Mao Ce-tung által irányított vezetőségének, valamint szövetségeseinek álbaloldali, ugyanakkor a nagyhatalmi sovínisza elhajlás ismérveit is kimerítő magatartása.

Hruscsov lemondása után a KKP, amely addig taktikai okokból elsősorban az egykori szovjet párt- és államvezető személyét vette célba, távolról sem szüntette be szektás és nacionalista türelmetlenségtől fűtött támadásait. Ellenkezőleg, 1964 végétől szovjetellenes fellépésük még tűrhetetlenebbé, károsabbá vált, rágalmaikat kiterjesztették az SZKP egész vezető kollektívájára. Az európai szocialista országok csaknem kivétel nélkül kellő határozottsággal utasították el a KKP kispolgári jellegű kalandor irányvonalát, és szolidaritásukat fejezték ki az SZKP és a Szovjetunió iránt.

Az utóbbi öt esztendőben a szovjet külpolitika figyelmének homlokterében a szocialista államok szövetségének megszilárdítása és továbbfejlesztése állott. A Szovjetunió újabb barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződést kötött Bul-

gáriával, az NDK-val, Lengyelországgal, Magyarországgal, Csehszlovákiával és Romániával. A szocialista népgazdaságok integrációjának tökéletesítése érdekében a KGST-ben képviselt kormányok összehangolták az 1971—1975-re vonatkozó terveiket.

A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete 1966 júliusában Bukarestben lezajlott ülésén nyilatkozatot fogadott el az európai béke és biztonság megszilárdításáról. Berlini ülésén pedig, 1970 decemberében, a szocialista államok kétoldalú konzultációinak szükségére hívta fel a figyelmet.

A Varsói Szerződés katonai erejének egybehangolását elősegítették a szovjet hadsereg részvételével megrendezett „Dvina”, „Odera” és „Fegyverbarátság” hadgyakorlatok.

A szocialista országok egységének, együttműködésének útja azonban nem volt teljesen probléma- és zökkenőmentes. A Szovjetunió nagy erőfeszítést tett a Kínai Népköztársasággal való kapcsolatainak megjavítására. Az 1969 tavaszán és nyarán lezajlott határincidensek után 1969 szeptemberében találkoztak a két ország kormányfői. A szovjet kormány kezdeményezéséből tárgyalások folytak Pekingben és megállapodás született az áruforgalomról és a fizetési egyezményről.

1970 végén sor került a nagykövetek cseréjére. A Szovjetunió szilárd-ságot tanúsított állami érdekeinek és határainak védelmében, de békés megoldásra törekedett.

Komoly erőpróba elé állították a szocialista országokat az 1968. évi csehszlovákiai események, ahol a belső szocialistaellenes erők, a nemzetközi reakcióval szövetszerve, az ellenforradalom küszöbére taszították az országot. 1968 márciusában Bulgária, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság, Lengyelország és a Szovjetunió képviselői, a csehszlovák nép iránti szolidaritás érzésétől áthatva, drezdai találkozójukon megtárgyalták feladataikat és éberségre szólították fel kormányaikat. 1968 áprilisában az SZKP Központi Bizottságának teljes ülése jóváhagyta a Drezdában járt szovjet küldöttség munkáját. 1968 júniusában Pozsonyban került sor a szocialista országok kommunista és munkáspártjainak soron következő találkozására, amelyen leszögezték, hogy a szocialista országok számára kiharcolt vívmányaik védelme közös ügyet képvisel. 1968 augusztusában a Szovjetunió és a Varsói Szerződés tagállamai internacionalista segítséget nyújtottak a csehszlovák népnek, amikor a CSKP-val összefogva megghiúsították az ellenség kísérletét.

Miután az Egyesült Államok kiterjesztette indokínai agresszióját,

a szovjet kormány továbbra is erőteljes támogatásban részesítette a vietnami szabadságharcosokat.

1967 nyarán a szovjet külpolitika az izraeli támadás áldozatává lett arab népek pártját fogta. Azt az elvet képviselte, hogy a támadó nem juthat előnyökhöz áldozata rovására.

1967. november 22-én a szovjet kormány nyilatkozatban bírálta az amerikai imperializmus ciprusi politikáját; kibékülésre szólította fel a ciprusi görögöket és a ciprusi törököket, s rámutatott a görögországi reakció által tervezett elcsatolás (enozisz) politikai hátterére.

Az utóbbi években sikerült további közeledést elérni Franciaországgal. Pompidou köztársasági elnök moszkvai látogatása (1970 október) nyomán és a politikai konzultálásokról szóló jegyzőkönyv aláírását követően javultak az együttműködés lehetőségei.

Javultak a kapcsolatok Olaszországgal. A Szovjetunió kölcsönösen előnyös feltételek mellett együttműködik Olaszországgal a volgai autógyár építésében. Napjainkban a Szovjetunió a legtöbb európai országgal lényegesen szorosabbra fűzte diplomáciai kapcsolatait.

1968 szeptemberében megkezdődött a szovjet—nyugatnémet kétoldalú tárgyalások előkészítése. A magasszintű megbeszélések 1969 végén kezdődtek meg Gromiko külügyminiszter és Helmuth Allardt, az NSZK moszkvai nagykövete között. 1970 januárjában Egon Bahr, a kancellári hivatal titkára utazott Moszkvába a tárgyalások folytatása végett. Az eszmecserek előkészítő szakasza 1969. május 24-én zárult le. Walter Scheel nyugatnémet külügyminiszter szovjetunióbeli látogatása során, 1969. július 26-án eredményesen befejeződött a két ország között a jelenlegi határok sérthetetlenségéről és az erőszakkal való fenyegetés elutasításáról szóló egyezmény megszövegezése, 1969. augusztus 7-én a két külügyminiszter parafálta az egyezményt, majd augusztus 12-én a Kreml Katalin-termében Koszigin és Brandt írták alá a békés egymás mellett élés szovjet politikájának sikerét képviselő, új távlatokat nyitó megállapodást. A szovjet—nyugatnémet megegyezés elősegítette a Lengyelország és az NSZK közötti hasonló jellegű szerződés megkötését. E szerződések még ratifikálásra várnak.

Bővültek a Szovjetunió baráti kapcsolatai Finnországgal és Afganisztánnal. Szívélyesebb érintkezés alakult ki Iránnal, amelynek kormánya nem engedélyezte, hogy országa területén külföldi támaszpontokat létesítsenek.

Diplomáciai kapcsolat jött létre több latin-amerikai országgal: Bolíviával, Peruval, Kolumbiával, Ecuadorral és Venezuelával.

481. oldal, 18. sor — 1968 szeptemberében helyett: 1969 októberében

481. oldal, 23. sor — 1969. május 24-én helyett: 1970. május 24-én

481. oldal, 25. sor — 1969. július 26-án helyett: 1970. július 26-án

481. oldal, 27. sor — 1969 helyett: 1970

Ázsiában sikeresen fejlődik az együttműködés Indiával és Pakisztánnal. A szovjet—indiai kapcsolatok elmélyítését szolgálta Giri elnök szovjetunióbeli útja.

A Szovjetunió érdeme az atomsorompó-szerződés tető alá hozása (1969) és annak a tervezetnek kidolgozása, amely megtiltotta, hogy a tengerek mélyén atomfegyvereket helyezzenek el. Az Egyesült Államokkal kétoldalú tárgyalások indultak a stratégiai nukleáris fegyverek korlátozása érdekében.

A SZKP XXIII. kongresszusa

Az új pártkongresszus összehívását az SZKP KB 1965 szeptemberében lezajlott teljes ülése rendelte el. A kongresszus 1966. március 29. és április 8. között tanácskozott Moszkvában a Kreml Kongresszusi Palotájában. A Központi Bizottság beszámolóját Leonyid Brezsnyev terjesztette elő. A kongresszus, megállapítva, hogy a Központi Bizottság és az SZKP tagsága az előző években „a XX—XXII. kongresszus irányvonala alapján” végezte munkáját, jóváhagyta a beszámolót.

Az 1966—1970. évi új ötéves terv irányelveit Koszigin miniszterelnök tárta az egybegyűlték elé. A terv fő gazdasági célként a munka termelékenységének növelését és a mezőgazdaság fejlesztésének szilárd és gyors ütemét jelölte meg. Az ipar össztermelésének 47—50%-kal, a mezőgazdasági termelésnek pedig 25%-kal kell növekednie a tervidőszak végére. A mezőgazdaság fejlesztési arányszámának viszonylagos alacsonysága arra mutatott, hogy a szovjet kormányzat felmérte a hétéves terv során elkövetett számítási és egyéb hibákat, s az új ötéves tervben valamivel szerényebb, de realisabb célokat tűzött ki.

A nemzeti jövedelem gyarapítását 38—41%-ban írták elő. A kitűzött feladatok között szerepelt a nehézipar és a könnyűipar ágazatainak egymáshoz viszonyított arányosabb ütemű fejlesztése. Az ipar „A” csoportja (a nehézipar) eszerint 49—52%-kal, a „B” csoport (könnyűipar) pedig 43—46%-kal növeli termelését 1970-re. (Az előző ötéves tervben az „A” csoport 58%-kal, míg a „B” csoport csak 36%-kal növekedett.)

Nagyon gyors fejlődést írtak elő a korszerű, tartós fogyasztási cikkeket gyártó iparágak számára. A televíziókészülékek termelése évi 3,7 millióról 7,5—8 millióra, a hűtőgépeké évi 1,7 millióról 5,3—5,6 millióra, a személygépkocsik gyártási darabszáma pedig mintegy

200 000-ról 700 000–800 000-re emelkedik a tervszámok szerint. Az ipar feladatai közül kitűnik az acéltermelés felemelése 124–129 millió tonnára.

Az új terv jellemző vonásai közé tartozott a beruházások növelése. Öt év alatt 310 milliárdot kívántak befektetni a Szovjetunió népgazdaságába, vagyis másfélszer többet, mint a megelőző öt esztendőben. A beruházásokból jóval több jutott a mezőgazdaságnak: 71 milliárd rubel. A felemelt összeg lehetővé tette, hogy a mezőgazdaság a tervidőszak alatt 1 790 000 traktorhoz jusson, annyihoz, amennyit a megelőző tíz esztendőben együttvéve kapott.

Tervbe vették a munkások és alkalmazottak fizetésének további legalább 20%-os emelését, egyúttal a terv kimondotta, hogy a minimális munkabérnek 60 rubelra kell emelkednie.

A XXIII. kongresszus jóváhagyta a KB 1964 októberében lezajlott teljes ülésének határozatait, valamint a KB 1965 szeptemberében tartott plénumának határozatát az ipar irányításának és az államigazgatás néhány más vezető testületének átszervezéséről. Az utóbbi alapján a Legfelsőbb Tanács 1965. október 2-án kiadott törvényerejű rendeletében megváltoztatta az ipar területi irányításának rendszerét, és bevezette az ágazati iparigazgatást. A törvény ilyen módon megszüntette a gazdasági körzetek, a köztársaságok és a szovjet államszövetség néhány évvel korábban létrehozott népgazdasági tanácsait, és helyükbe össz-szövetségi köztársasági iparágazati minisztériumokat, illetve igazgatóságokat állított, vagyis ebben a tekintetben visszatért az 1957 előtti formákhoz.

A XXIII. kongresszus megválasztotta az SZKP új vezető szerveit. A Politikai Bizottság tagja lett Leonyid Brezsnyev, Andrej Kirilenko, Alekszej Koszigin, Kirill Mazurov, Arvid Pelse, Nyikolaj Podgornij, Dmitrij Poljanszkij, Alekszandr Seljepin, Pjotr Seleszt, Mihail Szuszlov, Gennagyij Voronov. A Központi Revíziós Bizottság elnöke Gennagyij Szipov, a Pártellenőrzési Bizottság elnöke Arvid Pelse.

A küldöttek egyhangúlag elfogadták az SZKP szervezeti szabályzatának módosítására tett javaslatokat. Eszerint a pártfelvételüket kérő fiatalok 23 éves korukig a Komszomolon keresztül terjeszthetik elő kérelmüket. A pártfelvételeknél az ajánló párttagoknak legalább öt éves párttagsággal kell rendelkezniük (előzőleg három év). Érvénytelenítették a néhány évvel azelőtti szervezeti szabályzatnak a pártfunkcionáriusok újjáválasztásának periodikusságát előíró paragrafusát, bár a módosított szervezeti szabályzat is kíváncsnak tartja a pártser-

vek rendszeres megújítását. Az SZKP KB Elnöksége helyébe a korábbi elnevezésű Politikai Bizottság (Politburo) lépett. Az első titkár megjelölés helyett a párt legfőbb vezetője ismét a főtitkári címet kapja.

Az elfogadott határozatok szükségesnek tartották a szovjetek tevékenységének fokozását, megjavítását, munkájuk állandó demokratizálása alapján.

A XXIII. kongresszus nyilatkozatban ítélte el az Egyesült Államok vietnami agresszióját.

A kongresszus után, 1966. augusztus 2-án a Legfelsőbb Tanács ülészaka ismét Koszigin-t bízta meg az új kormány megalakításával.

A nyolcadik ötéves terv (1966–1970)

Az új ötéves terv előtt mind az SZKP 1964 októberi teljes ülése nyomán keletkezett elemzések, mind pedig a XXIII. kongresszus beszámolóí, hozzászólásai és határozatai a mezőgazdaság fejlődésében mutatkozó nehézségekre irányították a figyelmet. Az 1966–1970. évi terv egyik alapvető próbaköve tehát a szovjet falu előrehaladása; a fejlődés ütemét most óvatosabb becslések alapján irányozták elő.

A szovjet agrárviszonyokról az első átfogó helyzetjelentést az SZKP KB 1968. október 30–31-i ülése adta, amely megvitatta és jóváhagyta a Politikai Bizottság által kidolgozott és Leonyid Brezsnyev beszámolójában kifejtett javaslatokat a mezőgazdasági tervezés feladatairól. A KB-határozat szerint az ötéves terv első három esztendejében az egy főre jutó mezőgazdasági termelés 11%-kal emelkedett (az egész terv-időszak alatt 25%-os emelkedést vártak). Figyelemre méltóan fejlődött a gabona- és a hústermelés. A határozat ugyanakkor rámutatott, hogy a mezőgazdaságban továbbra is vannak hiányosságok és megoldatlan kérdések. „Sok termék előállítása és a munka termelékenységének növekedése tekintetében a mezőgazdaság még nem érte el a XXIII. kongresszus által kijelölt célokat.” A Központi Bizottság energikus intézkedésekkel biztosította, hogy a hátralevő időszakban a szovjet mezőgazdaság behozza viszonylagos elmaradását.

Mindenesetre az újabb ötéves terv tapasztalatai is azt bizonyítják, hogy a mezőgazdaság fejlesztésének problémái – amelyek évtizedeken keresztül szükségszerűen az iparfejlesztés kérdései mögé szorultak, s amelyek részben a cári Oroszország iparánál is sokkal fejletlenebb régi,

archaikus agrárállapotok következményei – ma is csak hosszú távú, több ötéves terv időszakát felölelő gyakorlati munkával oldhatók meg.

Az ipar, mint a szocialista iparosítás során mindig, most is nagy lendülettel haladt előre. 1966–1967-ben, tehát az első két tervévben, a szovjet ipari termelés kereken 20%-kal növekedett. Az egyes iparágak közül a szerszámgépgyártás áll első helyen (26%-kal), de ezúttal a könnyűipar az átlagot meghaladó 21%-kal szerepel az első két esztendőről szóló jelentésekben. A Szovjet Statisztikai Hivatalnak az 1968. évről közzétett adataiból kiderül, hogy az ipar továbbra is töretlenül ütemben fokozta termelését: 1968-ban 8,1%-kal több terméket állított elő, mint az előző esztendőben. A Szovjetunió villamosenergia-termelése 1970-ben elérte a 740 milliárd kilowattórát, ami csaknem annyi, mint Anglia, Franciaország, Olaszország és az NSZK termelése együttvéve. (A cári Oroszország 1913-ban 2 milliárd kilowattórát termelt, Szovjet-Oroszország 1920-ban 0,5 milliárdot. A GOELRO-terv 8,8 milliárdot irányzott elő, amit 1931-re értek el.)

A nyolcadik ötéves terv végére tovább javult a Szovjetuniónak az Egyesült Államokhoz viszonyított gazdasági teljesítménye. 1913-ban az oroszországi ipari termelés 13%-a volt az USA-énak; 1969-ben ez az arány mintegy 70%. Ugyanez a mezőgazdasági termelés számadataiban: 1909–1913-ban 65%, 1966–1969-ben 80%. A beruházások alakulása: 1950-ben 30%, 1969-ben kb. 95%. A nemzeti jövedelem aránya 1950-ben 31%-ot, 1969-ben kb. 65%-ot mutatott. Végül az ipar termelékenysége 1913-ban kb. 13%-os, 1969-ben már 50%-os volt.

Az utóbbi években a szovjet tervezés sikeresen leküzdötte a „komputerizmus gyermekbetegségének” nevezett jelenséget, vagyis a számítógépek egyre növekvő alkalmazása mellett is fokozottan vette figyelembe a helyi kezdeményezések, a váratlan, szubjektív eredetű fordulatok lehetőségét.

Az ipari termelés sikereiben jelentős szerepet játszott a szovjet gazdaságpolitika új kezdeményezése. 1966-ban fokozatos reformmunka kezdődött az ipar irányításában, amelyet „a tervezés és gazdasági ösztönzés új rendszerének” neveznek. A nyolcadik ötéves terv így a szovjet gazdasági reform első korszakává lett. A reformintézkedések több vonatkozásban a gazdasági mechanizmus magyarországi (és más szocialista országokbeli) reformjára emlékeztetnek. Az ösztönzés új rendszerének elméleti előkészítése több évre nyúlik vissza, és Trapeznikov akadémikus, Liberman harkovi professzor, Nyemcsikov, Leon-

tyev, valamint sok más szovjet közgazdász és politikus alkotó szellemű útkereséséhez kapcsolódik.

A közgazdaság irányításának problémáiról tulajdonképpen a „Pravdá”-ban 1954-ben közölt cikkekkel indult meg a vita. Ezekben elsősorban a termelés technikai megújítására hívták fel a figyelmet. 1957-ben a Szovjetunió Közgazdasági Intézetének tudományos ülései és más szakértői konferenciák mélyítették el az eszmecserét, de éveken keresztül inkább csak a gazdasági élet némely elszigetelt közgazdasági kérdéseire találtak feleletet. 1962. március 19-én az „Ekonomszesszkaja Gazetá”-nak az egyes üzemek és az állami szervek kapcsolatára vonatkozó körkérdése lendítette tovább az új megoldások keresését. A vita során a termelés folyamatának tökéletesítése mellett – de azzal összhangban – a tervezés és a gazdaságirányítás széles körű reformjának szükségessége is mind jobban tudatosult. 1962-ben a voronyezsi közgazdászok javasolták, hogy területükön engedélyezzenek egy helyi próbareformot. Javaslatuk akkor még nem talált elfogadásra, de 1964–1965-ben több könnyűipari üzemben és másutt megindult a kísérletezés.

A változtatás hívei kétirányú eszmei küzdelmet folytattak. Egyrészt befelé kimutatták, hogy feltétlenül szükség van a reformra, az irányítás gazdasági módszereinek fokozott igénybevételére, az iparágazatok, illetve vállalatok hatáskörének bővítésére. Másrészt rámutattak arra az alapvető különbségre, amely köztük és a nyugati polgári közgazdászok között mutatkozik a szovjet gazdasági élet elemzésében. Míg az imperialista „kremlinológusok” a szovjet ipar állítólagos válságából vezetik le az új intézkedések szükségességét, és a kapitalista, valamint a szocialista gazdasági elvek valamiféle eklektikus vegyületének tekintik az új intézkedésekből kialakuló reformot, addig a szovjet közgazdaságtudomány élenjáró képviselői a növekedés nehézségeivel magyarázták az újítás szükségét és bebizonyították, hogy a reform által lényegesen tovább erősödik a szocialista alapelveken nyugvó gazdaság.

A reform hőskora 1966. január 1-én kezdődött, amikor 43 szovjet vállalat – kísérleti jelleggel – a gazdasági ösztönzés új módszereivel kezdett gazdálkodni. A reform „felderítőinek” száma 1966 végéig 704-re szaporodott. A kísérletre kiszemelt vállalatok jobb gazdasági eredményei megnyitották az utat az új elvek szélesebb körű alkalmazása előtt. A gazdaságirányítás tökéletesítése a mezőgazdaságot is érinteni kezdte. 1967-ben négyszáz szovhoz tért át a teljes önelszámolásra

Az SZKP XXIII. kongresszusának elnöksége (1965)
Leonvid Brezsnev előterjeszti a Központi Bizottság beszámolóját

Kádár János és Fock Jenő vezetésével magyar párt- és kormányküldöttség látogatott a Szovjetunióba. A delegáció Moszkvában elhelyezte koszorúját a Kreml falánál (1968)

Moszkva új arca: részlet a Kalinyin sugárútról

A KGST moszkvai székháza, baloldalt a szállodával

Május elsejei ünnepség a Vörös téren

Az SZKP XXIV. kongresszusa (1971)

Jelen és múlt

A 340 méter magas osztankinói televíziotorony és régi időkre emlékeztető környezete

(hozvaszcso). 1967. június 1-én bevezették az értéket valószínűsággabban tükröző ipari termelői árakat. 1967 végén mintegy 5000 vállalatot érintett a fordulat. Míg az említett vállalatok 12%-kal növelték termelésüket, addig az egész ipar átlaga 10,5% volt. 1968-ban több ezer vállalat csatlakozott az úttörő kezdeményezéshez. Ezzel az új gazdasági elvek alkalmazása a kibontakozás szakaszába lépett.

Az iparban dolgozók munkakedvét megnövelte, hogy 1968-ban bevezették a havi 60 rubeles minimális munkabért, ezenkívül béremeléseket hajtottak végre az ország északi és távol-keleti vidékein, ahol nehezebbek a munkakörülmények. 1968 januárjától, 1956 és 1964 után harmadízben, felemelték a kolhozparasztok nyugdíját. A népgazdaságban foglalkoztatott munkások és alkalmazottak száma csupán 1968-ban 2,8 millióval növekedett. (A Szovjetunió lakossága ebben az esztendőben elérte a 239 milliót, 1971 januárjában pedig a 243,9 milliót.)

A szovjet népgazdaság egészséges növekedése kedvezően befolyásolja a szovjet külkereskedelmet. Különösen örvendetes, hogy még intenzívebbé váltak a Szovjetunió külkereskedelmi kapcsolatai a KGST-országokkal. A szóban forgó országokkal 1969-ben több mint tízmilliárd rubel értékű kereskedelmi forgalmat bonyolított le a Szovjetunió, ami rekordösszegnek számít. A Szovjetunió legjelentősebb kereskedelmi partnere továbbra is a Német Demokratikus Köztársaság. A szovjet-NDK kereskedelem összege 1969-ben elérte a hárommilliárd rubelt. Az NDK-t sorrendben Csehszlovákia, Lengyelország és Bulgária követi. Az ötödik helyre Magyarország kerül. Megkezdődött a Barátság olajvezetők második szakaszának építése. A Szovjetunió az európai szocialista országok többségének legfontosabb energia- („Mir” energetikai rendszerek) és nyersanyagszállítója. Fedezi a KGST-országok kőolajszükségletének nagyobb hányadát és kétharmad részben kőszén-szükségletét. 1970-re a Szovjetunió 70%-ban, sőt még annál is nagyobb arányban elégíti ki a KGST tagállamainak és más szocialista országoknak az importszükségletét egy sereg fontos nyersanyag- és tüzelőanyag-fajtából. A KGST-országok által importált gépek és berendezések egyharmadát a Szovjetunió szállítja. Ugyanakkor a szocialista közösség országai fontos szerepet játszanak a Szovjetunió ipari termék importjában. A szovjet népgazdaság a nyolcadik ötéves terv időszakában 54 vegyiüzemhez szükséges berendezést és az ötéves terv új kereskedelmi tengerjáró hajóinak 38%-át a KGST-országoktól szerezte be.

A Szovjetunió gépekre és berendezésekre vonatkozó megrendeléseinek kétharmadát juttatja ezeknek az országoknak.

A Szovjetunió tevékenyen segítette, türelemmel kezelte a szocialista integráció nehézségek közepette kibontakozó, rendkívül sokoldalú folyamatát. Amíg a KGST-országok kölcsönös kereskedelmi forgalma 1950-ben 4,7 milliárd rubel volt, 1969-re már 30 milliárdot tett ki, vagyis több mint hatszorosára emelkedett. (A Szovjetunió külkereskedelmének forgalma 1969-ben körülbelül 20 milliárd rubelra tehető.) Jelenleg a 346 millió embert képviselő KGST a világ legnagyobb ipari összefogása.

Magyar vonatkozásban említésre méltó, hogy az 1966—1970-re vonatkozó államközi megállapodások szerint szovjet importunk — az előző öt évhez viszonyítva — nyersolajból 7 millió tonnáról 16 millió tonnára, vasércből 5,3 millióról 7,1 millió tonnára, nyersvasból 371 000 tonnáról 905 000 tonnára, hengerelt áruból 0,5 millióról 1,4 millió tonnára növekedett. Közvetett villamosenergia-importot jelent számkra, hogy 1967-ben megkezdtek a magyar—szovjet timföld-alumínium egyezmény végrehajtását, s 1970-re 120 000 tonna magyar timföldet kohósítottak a volgai vízi erőművekben termelt árammal, a belőle nyert 60 000 tonna alumíniumot pedig teljes egészében idehaza dolgozzuk fel késztermékké.

Az 1966—1970. évi szovjet ötéves terv roppant arányú rendelkezéssel látta el feldolgozó iparunkat. Öt esztendő alatt 90 sajtgyárat, 100 univerzális baromfi-feldolgozó üzemet, 200 zöldség- és gyümölcskonzerváló berendezést, 246 hajót és úszó objektumot, 215 négyrészes motorvonat-szerelvényt stb. szállítottunk szovjet rendelésre. Gyógyszerexportunk csaknem kétharmad részét vásárolta meg a Szovjetunió.

Munkaigényes cikkek szállításával Magyarország is hozzájárult a szovjet ötéves terv teljes sikeréhez.

Az SZKP XXIV. kongresszusa

1971. március 30-án kezdte meg munkáját az SZKP XXIV. kongresszusa. A Központi Bizottság beszámolóját Leonyid Brezsnyev, a Központi Revíziós Bizottság jelentését Gennyadij Szipov, a népgazdaság 1971—1975. évi fejlesztési tervét pedig Alekszej Koszigin előadói beszéde terjesztette elő.

A XXIV. pártkongresszus összegezte az 1966—1970. évi tervidőszak

eredményeit. Megállapította, hogy a szovjet népgazdaság általában sikeresen teljesítette a nyolcadik ötéves tervet.

A nemzeti jövedelem 41%-kal emelkedett (az előirányzat 38—41% volt). A reáljövedelem 33%-kal nőtt (az előirányzat 30%).

Az ipari termelés 50%-kal emelkedett (47—50%). Ezen belül a nehézipar 51%-kal (49—52%), a könnyűipar pedig 49%-kal (43—46%) növelte teljesítményét. Egyedül az 1970. évben kb. kétszer akkora volt az ipari termelés, mint a háború előtti összes ötéves tervben együttvéve. A Káma-folyónál megkezdődött egy, évi 150 000 nagy teljesítményű tehergépkocsit előállító üzem építése. Abakanban hozzáláttak az új vasgyár-óriás létesítéséhez. Megkezdte termelését a krasznajarszki erőmű, a világ jelenleg legnagyobb vízi erőműve. „Elektromos híd” létesült a Szovjet-Kelet és a központi iparvidék között.

A mezőgazdaság 21%-kal növelte hozamát (25%). Országosan először érték el gabonából hektáronként 15,6 mázsát, gyapjúból pedig 25 mázsát. Az 1970. évi jó termés ellensúlyozta az 1967. évi aszály által okozott kiesést. Számos ok miatt azonban a mezőgazdaság ma is a szovjet népgazdaság legbonyolultabb és legnehezebb részlege. Továbbra is kulcskérdés a gabonatermesztés.

Öt év alatt több mint félmilliárd négyzetméter lakóter épült; ez annyi, mintha 50 új, egyenként egymillió lakosú nagyvárost építettek volna fel.

A szovjet munkások és alkalmazottak többsége már ötnapos, két pihenőnapos munkahétben dolgozik.

Míg korábban csak a városokban volt általános a középiskolai oktatás, a nyolcadik ötéves terv idején végbement változások eredményeként a tanulók mintegy 80%-a szerez középfokú végzettséget. Ez megközelíti az előirányzott általános középiskolai oktatást. 60 új főiskola létesült, köztük 9 egyetem.

A kongresszus jóváhagyta az SZKP Központi Bizottságának 1966 májusi és 1970 júliusi teljes ülésének munkáját, amelyeken kidolgozták a mezőgazdaság fejlesztésének hosszú távú, komplex programját, valamint helybenhagyólag tudomásul vette a KB 1969 decemberében megtartott teljes ülésének eredményeit, amelyen a termelés hatékonyságának és az irányítás tökéletesítésének kérdéseit vitatták meg. Az utóbbi határozottan bírálta a termelés ún. nem gazdasági megközelítésének gyakorlatát.

Méltató szavakkal szóltak a szovjet űrkutatás utolsó öt esztendejének eredményeiről: a Luna 16-ról, amely holdközetet szállított a földre,

a Luna 17 robotgépéről, a Lunohodról, a holdjáróról, végül az első Vénusz-repülésekről.

A kongresszus jóváhagyta a kilencedik ötéves terv előirányzatait. Eszerint 1971—1975-ben az ipar 42—46%-os növelését tervezik. A nehézipar továbbra is gyorsan fejlődik, de a már létrehozott termelési kapacitás lehetővé teszi, hogy a könnyűiparnak a nehéziparhoz viszonyított fejlődése valamivel gyorsabb legyen, ami első ízben fordul elő a szovjet tervezésben. A könnyűiparban sohasem tapasztalt méretű korszerűsítési korszak kezdődik. A fontosabb tervszámok között szerepel a villamosenergia-termelésnek több mint egy billió kilowattóra, a kőolajtermelésnek 480—500 millió tonnára történő felemelése. 1975-ben majdnem négyszer annyi gépkocsit gyártanak, mint 1970-ben.

A mezőgazdaságnak 20—22%-kal kell növelnie hozamát a következő öt esztendőben. Az évi átlagos szemestermény-termelést minimálisan 195 millió tonnára (az előző ötéves tervben 167,5 millió tonna), a hústermelést 14 millió tonnára (előzőleg 11,6 millió tonna) kívánják növelni.

A kilencedik ötéves terv átveszi a nyolcadiktól a gazdaságirányítási reform stafétáját. Olyan feltételek közé óhajtja helyezni az üzemet, hogy azok lehetőleg csak a legkorszerűbb termékeket bocsássák ki, s hogy szinte hajszolják a tudományos-technikai újdonságokat. A mennyiségi mutatók mellett nagyobb figyelmet fordítanak a minőségre. A gazdasági irányítás és ösztönzés új rendszere jobban be kívánja vonni a dolgozókat a termelés irányításába.

A nemzetközi élet fejleményeit elemezve megállapítást nyert, hogy a szocialista országok kapcsolatában a barátság és az együttműködés erősödése az alapvető tendencia. Ugyanakkor a kongresszus sajnálattal vette tudomásul, hogy a Kínai Kommunista Párt politikájában tovább folytatódik a szovjetellenes vonal. Kifejezte azt a meggyőződését, hogy végső soron majd sikerrel járnak a Szovjetunió erőfeszítései a kapcsolatok normalizálására. A modern kapitalizmus sajátosságai közül a XXIV. kongresszuson különös hangsúllyal mutattak rá a tőkés rendszer alkalmazkodási taktikájára, ami azonban nem vezethet a kapitalizmus stabilizálódásához.

A szovjet belpolitikát és a pártéletet érintő határozatok közül az új tanács törvény kidolgozását előíró utasítás emelkedett ki. Ez a szovjet demokrácia fejlesztését, a jobb államigazgatást lesz hivatott szolgálni. A kongresszus jóváhagyta a szervezeti szabályzat olyan értelmű módó-

sítását, hogy ezentúl az SZKP legfelsőbb tanácskozó és vezető szerve ne négyévenként, hanem ötévenként — a népgazdasági tervek ciklusai-val összehangolva — tartsa üléseit.

A kongresszus jóváhagyta az előző esztendőök fontos ideológiai határozatait. Így a Központi Bizottság 1967. augusztus 14-én hozott határozatát a társadalomtudományok továbbfejlesztéséről és a kommunista építésben játszott szerepének növeléséről, amely többek között az egykori antileninista pártonbelüli csoportok történeti bírálatát és a nemzetközi kommunista mozgalom egységéért vívott fokozott harcot sürgette. Továbbá a KB 1968 áprilisi, 1968 júliusi és 1969 júniusi teljes ülésének határozatait is jóváhagyták. Az utóbbiak az élesedő eszmei harc követelményére hívták fel a figyelmet és a következetesebb harcot írtak elő a polgári ideológia, a jobb- és „baloldali” oportunizmus ellen.

A kongresszus megválasztotta a párt vezető szerveit. A Központi Bizottság Politikai Bizottságának addigi tagjait kivétel nélkül újraválasztották. Az addigi póttagokat a PB tagjává választották, vagyis kiszélesítették a testületet. Mindez újabb bizonyítékaul szolgált annak a világsajtót bejárt megállapításnak, hogy a Szovjetunió „a világ legszilárdabb politikai vezetésével rendelkezik”.

A kongresszus ismét Leonyid Brezsnyevet választotta meg az SZKP főtitkárává. Az SZKP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának tagja lett: Leonyid Brezsnyev, Viktor Grisin, Andrej Kirilenko, Alekszej Koszigin, Fjodor Kulalakov, Dinmuhammed Kunajev, Kirill Mazurov, Arvid Pelse, Nyikolaj Podgornij, Dmitrij Poljanszkij, Vlagyimir Scserbickij, Alekszandr Seljepin, Pjotr Seleszt, Mihail Szuszlov és Gennyagyij Voronov.

Egészeiben véve a XXIV. kongresszus a kommunizmus építésével foglalkozó munkakongresszusnak nevezhető. Egy új korszak kongresszusának, amelyben a párt döntő mértékben a gazdasági munkának szentelhette figyelmét. Lenin előre látta egy ilyen korszak eljövételét és arról, vágyódva, mint a „legboldogabb korszakról” emlékezett meg tervezéseiben.

Az ötven év előtti romantikus forradalmi küzdelmekről a statisztikai adatok első pillantásra kevésbé látványos, néha talán szürkének tűnő világába vezettük el olvasónkat. Tartunk tőle, hogy a teljesítményszámok oszlopain nem akadt meg annyira a tekintete, mint a forradalom munkás-falanxain. Figyelme talán lankadt is, amíg könyvünk végére ért.

Bevalljuk, makacs tudatosság vezetett bennünket a szovjet gazdasági fejlődés lehetőleg minél konkrétabb, kifejezetten a statisztikára támaszkodó ábrázolása közben. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a Szovjetunióban végbement szocialista forradalom döntő sikerének és reális eredményének a fokozatos gazdasági átalakulás mértéke az egyik legfontosabb mutatója.

A tervciklusok láncolata egészében véve történelmi horderejű változáshoz vezetett: az egykori, rendkívül elmaradott Oroszországot, amely Október révén szocialista politikai hatalomra tett szert, s az utóbbi segítségével szocialista társadalmi viszonyokat alakított ki, a termelőerők valóságos forradalmával a modern technika és gazdaság megbízható talapzatára állította.

Mert Oroszország – forradalmának sajátosságánál fogva – egyszerre teremtette meg a szocialista társadalmi viszonyokat, és egyetlen lendületes erőfeszítéssel lépett ki szinte a patriarchalizmusból. Éppen e különlegesség folytán vált sokszor élet-halál kérdésévé a gazdaságpolitika alakulása, lehettek (és maradtak) valóságos győzelmi jelentések a terv teljesítésének önmagukban száraz adatai. (Egy eleve erősen fejlett ipari államban a szocialista társadalmi viszonyok kiépítése nyilván nem feltételezi a kampányszerű iparosító-modernizáló rohamokat. Ott bizonyára jobban összpontosul majd a figyelem az élet más szféráira, például a fejlett kapitalizmus szélesebb körű lelki beidegzettségének [itt most a negatív beidegzettségekre gondolunk] kigyomlálására – s ez ugyancsak kemény munkának ígérkezik.)

Érdemes pontosabban körülírni, hogy az elmúlt fél évszázad szovjet gazdaságpolitikája milyen értelemben teremtette meg a szocialista tár-

sadalmi rendszer előbb említett „megbízható” technikai és gazdasági alapját.

Válasszuk kiindulópontként azt a történettudományban külföldön is, nálunk is felbukkanó gondolatot, hogy az Októberi Forradalom világtörténeti szerepét nem az angol forradalom, hanem a francia forradalom funkciójához kell hasonlítani. E koncepció mögött világosabban kifejezve az a felfogás húzódik meg, hogy századunk egyetemes történelmi fejlődésében az Októberi Forradalom országának csak a politikai felrázás, az eszmei ösztönzés jut osztályrészül, de az emberiség technikai-gazdasági sorsának kialakításában a szocialista jövőben szegény rokonként szorul ki majd a magasan fejlett egykori tőkésállamok mellől.

E gondolat fejlődéstörténetében bizonyára nagy szerepe volt annak a másik szélsőséget jelentő, könyvünkben is bírált felfogásnak, amely viszont az emberiség technikai-gazdasági jövőjét elsősorban és döntően a szovjet technika és gazdaság „meghosszabbítása”-ként fogta fel. A szovjet technikát általában a modern technika csúcsának állította be.

Véleményünk szerint, ezt a régebbi keletű – gazdaságilag és politikailag egyaránt nagyon káros – propagandisztikus túlzást nem ellenkező előjelű túlzással kell jóvátennünk. (Még kevésbé történelmi sé mák alkalmazásával.)

Könyvünk adataiból is bizonyítottnak tekintjük, hogy a Szovjetunió máris alkotó részese a század technikai és gazdasági megújító munkájának. Az űrhajózás, az atomkutatás és más, jellegzetesen korunkhoz kapcsolódó tudomány- és iparágakban az első szocialista ország egyáltalában nem a szegény rokon szerepét játssza.

Addigra pedig, amikor elkövetkezik a szocialista világforradalom nagy „randevúja” – ha logikusan és történelmileg gondolkodunk –, a Szovjetunió és más szocialista országok még előnyösebb helyzetben, érettebb ipari hatalmakként üdvözölhetik a közben persze szintén gyorsan továbbfejlődött egykori kapitalista államokat. A szovjet történelem elmúlt fél évszázada azt bizonyítja, hogy az idő múlásával az első szocialista hatalom a Nyugathoz viszonyítva is jelentősebb technikai-gazdasági teljesítményeket képes felmutatni. Ha ebben valaki kételkedne, idézze lelki szemei elé 1917 Amerikáját és Oroszországát, majd tegye meg ugyanezt 1970 Szovjetuniójával és Amerikájával. Hiába iramodott előre az Egyesült Államok, a technikai és gazdasági arányok igen fontos területeken a szocialista övezet javára változtak meg. Nincs történelmi alapunk annak feltételezésére, hogy az arányoknak ez a javulása nem folytatódik.

Amennyire bizonyosak vagyunk az eddig kifejtettekben, annyira szükségesnek tartjuk, hogy más oldalról is mérlegeljük a Szovjetunió technikai és gazdasági létesítményét a belső differenciáltság, a szovjet népgazdaságban jelentkező szintkülönbségek oldaláról. Az önelégült túlzások meggyőző cáfolatát az adja, ha rámutatva a Szovjetunió nagy technikai vívmányaira, e fejlődés rendkívül erős ágazati eltéréseit, szembeszökő kontrasztjait is figyelemre méltatjuk. Hogy a legnagyobb és legjelentősebb különbségre utaljunk, a szovjet kormányzat is világosan látja az ipar és a mezőgazdaság előrehaladásának szinte kínzóan jelentkező ütemkülönbségét. Vagy az iparon belül a nehéz- és a könnyűipar eltéréseit, az utóbbi nagy lemaradását, s a legtöbb iparág átlagtermékeinél a minőségi és esztétikai mutatóknak több nyugati állam termékeivel szemben jelentkező kívánnivalóit.

Bár a fejlődés a nivellálódás irányába vezet, a szintkülönbségeknek ez a markáns egyenlőtlensége az egész elmúlt fél évszázadban jelen volt a szovjet népgazdaságban. Bizonyos, hogy még hosszú időn keresztül kell dolgozni az ellentétek tompításaért.

Ez mindenekelőtt azért van így, mert az oroszországi szocialista forradalom technikai-gazdasági előzményei közismerten sanyarúak voltak; az egyenlőtlenséget főleg a történelem objektív alakulása idézte elő és részben tartja még fenn. (Ide tartozik a nagy anyagi erőfeszítéseket követelő, korszerű fegyverkezés szükségessége az imperialista fenyegetéssel szemben. A szocialista országok és a „harmadik világ” megsegítése, valamint a nemzetközi összeköttetésekben következő pénzügyi kiadások szintén összefüggésben állnak a szovjet társadalom fejlődését befolyásoló objektív tényezőkkel.)

A különbségek bizonyos konzerválódásában a szubjektív tényezőknek is volt szerepe. Amikor a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején divat volt lebecsülni a nyugati polgári államok munkásosztálya és műszaki értelmisége által évszázadokon keresztül felhalmozott technikai szakismereteket, akkor a belső differenciálódás leküzdése és a külső arányok megjavítása sem haladt megfelelően. (Igaz: az első két ötéves terv idején messzemenően felhasználták az amerikai, német stb. tapasztalatokat, sőt sokszor személy szerint magukat a külföldi specialistákat is.)

A fejlődés szubjektív akadályainak leküzdésében volt és van a szovjet (s általában a szocialista) gazdaságpolitika egyik nagy tartaléka.

Az eddigiekben arra igyekeztünk rávilágítani, hogy a különböző végletektől és sémáktól eltérően, hogyan lehet reálisan megközelíteni

a szovjet gazdasági élet óriási pozitívumait és nehéz problémáit. Most ehhez az eszmefuttatáshoz azt a gondolatot fűzzük, hogy természetesen az áttekintett fél évszázadban a világeseményekre elsősorban a Szovjetunió politikai hatása volt döntő. Még romokban állt az ország, százezrével haltak éhen az emberek, amikor a kommunizmus eszméi és a szocialista hatalom léte már átjárta a világot. A Lenin személyes vezetése alatt eltelt esztendőkből (ez a korszak nem 1924-ig, hanem csak 1923 elejéig tartott) és még néhány évig – a belső fejlemények szempontjából tekintve – zavartalanul érvényesült Szovjet-Oroszország, illetve a Szovjetunió forradalmasító, a földkerekség millióinak rokonszenvét megnyerő kommunista magnetizmusa.

Sztálin idején – anélkül, hogy a kommunizmus fejlődése megtorpant, a Szovjetunió forradalmi világközpontot jelentő funkciója pedig megszűnt volna – egyenetlenné vált, súlyos belső tehertételekkel párosult a Szovjetunió nemzetközi politikai tevékenysége. Ebben a korszakban távolról sem használták ki eléggé a szovjetrendszerben rejlő vonzerőt Nyugat és Kelet tömegeinek forradalmasítása érdekében, noha éppen ekkor szélesült országok világrendszerévé a szocialista társadalmi forma.

Ezért bármilyen tiszteletet parancsolnak is a szovjetország újabb technikai és gazdasági sikerei, még ezeknél is nagyobb jelentősége volt annak a belpolitikai fordulatnak, az SZKP által kezdeményezett szocialista megújulásnak, amely eredeti fényében óhajtja visszaállítani a leninizmus vonzerejét. Ennek nyomán a Szovjetunió politikai tekintélye hallatlan mértékben megnövekedett a Sztálin halála óta eltelt években. S ez az öröndetes presztízsgyarapítás abban a mértékben halad előre, ahogy sikerül eltávolítani a lenini normák, a következetes marxista munkamódszerek megsértésének súlyos lerakódását. (A jobb politika jobb gazdaságot eredményez.)

Az utóbbi évek eseményeinek áttekintése során sajnos azt is tapasztaltuk, hogy a nemzetközi forradalmi munkásmozgalmon belül mutatkozó nézeteltérések nehéz gondokat okoztak a Szovjetunióknak és minden kommunista pártnak, minden szocialista államnak. Sokszor kérdezik a Szovjetunió múltjával foglalkozó történészt, hogy milyen módon, milyen biztosítékok megteremtésével lehet leküzdeni a konfliktusokká növekedett véleményeltéréseket?

A Szovjetunió oldaláról szemlélve ezt a problémát, az eddigi történelmi tapasztalatok fényében csak azt a választ adhatjuk, hogy a nemzetközi munkásmozgalom egységének megszilárdítása szintén az 1953

óta kibontakozott nagy belső megújulás sikeres végigviteléhez kapcsolódik. Az a tény, hogy 1969 júniusában a kommunista és munkáspártok újabb moszkvai nemzetközi találkozója előrehaladást jelenthetett korunk világproblémáinak és a munkásmozgalom vitás kérdéseinek megoldásában, és erőteljesebben demonstrálta az SZKP és a többi párt szolidaritását, szoros összefüggésben van ezzel a folyamattal.

S ami érvényes a Szovjetunióra, az a többi szocialista államra és minden kommunista pártra is áll. Csak a proletár internacionalizmus elvei alapján, a szocialista demokrácia követelményeinek szigorú betartásával, az alkotó marxizmus jegyében sikerülhet a lényeges nézeteltéréseket, az összeütközéseket felszámolni, az újabbaknak elejét venni.

A szovjet korszak öt évtizedes történelmének áttekintésekor úgy érezzük, hogy ezek a szép, bár tragikus, valamint később a tragikus és mégis szép évek megismerése nemcsak példaként, okulásul szolgálhat számunkra. Megbecsülésünket, szeretetünket, érzelmi elkötelezettségünket is növelik a szovjet nép iránt, amely roppant áldozatokkal tört utat az egész emberiség jövője, a szocializmus felé.

Szekfű Gyula, a neves magyar történétíró, közvetlenül a második világháború után, a Magyar Köztársaság első moszkvai követeként járt a Szovjetunióban. Ideillőnek tartjuk a meghatott elismerést tükröző szavakat, amelyeket az élményeiről írt egyik újságcikkében olvashatunk:

„A legelső, amivel szembejövünk és ami egyúttal a legmélyebb benyomást teszi az idegenre, aki ily történeti nézőpontra helyezkedett el, a pusztulás nyomain keresztül annak meglátása, hogy ez a nép olyan szenvedésekkel vásárolta meg győzelmét, amilyeneket csak a hatalmas szervezetű mitológiai óriásokról képzelhettünk el, hogy kiállják és átszenvedik őket.”

A második világháború szörnyű utcai sebeit azóta már beheggedtek. Akit ma, mondjuk, a KGST-szálloda kilencedik emeletén helyeznek el, s onnan még feltekint az új Kalinyin sugárút égbe törő házaira, pompás esti fényözönt lát; a magasházak tetején ott világítanak a repülőkhöz számára kitett modern vörös fényjelzések (ezekre szükség is van, hiszen erős repülő- és helikopterforgalom húz át a prospekt felett), méltán hiheti magát Amerikában vagy a Föld más, nagyobb technikai múltú és sokkal szerencsésebb történelmi előzményekkel rendelkező országában. Legfeljebb, ha mélyen lenéz a házóriások tövében álló hagymakupolás templomokra, ha kikeresi a kis – itt már lakatlanná vált s lebontásra ítélt – régi faházikók körvonalait, akkor

jón rá, hol is van pontosan és milyen történelmi előrelépésnek lehet tanúja.

Könyvünkben a világtörténelemnek ezt a nagy ugrását igyekeztünk érzékeltetni. Hatalmas szervezetű óriásunk – ha nem is mitológiai, „csupán” szocialista – ma még serényebben munkálkodik, és szerencsére túl van a nagy szenvedések korán.

Tartalom

Előszó

Bevezetés

A középkori Oroszország helye az egyetemes történelmi fejlődésben	9
Az orosz önkényuralom jellege és társadalmi alapjai	15
Az egyház a feudális Oroszországban	22
Nyugat-európai hatások a feudális Oroszország történetében	26
A magyar–orosz történelmi kapcsolatokról	34
Az orosz külpolitika főbb útjai a XIX. századig	35
A soknemzetiségű Orosz Birodalom kialakulása	40
Az orosz nemzet kialakulása	42
A feudalizmus válsága Oroszországban	43
Reform vagy forradalom?	45
Nemesi forradalmárok és forradalmi demokraták	50
A forradalmi narodnyikoktól Plehanovig	55
Az oroszországi munkásmozgalmak kezdetei	61
A cárizmus a századfordulón	64
Lenin és az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt megalakulása	68
Az 1905. évi polgári demokratikus forradalom kirobbanása	75
A szovjetek létrejötte	76
A forradalom leverése és a sztoliپini reakció	82
A munkásmozgalom a reakció és az új fellendülés éveiben	82
A IV. Állami Duma választásai és a forradalmi harc kiéleződése	87
Harc az imperialista háború ellen	90
A forradalmi válság és Raszputyin	91
<i>A februári polgári demokratikus forradalom. A cárizmus bukása</i>	97
A forradalom előzményei	97
A petrográdi felkelés	99
A Petrográdi Szovjet megalakulása	102
Az Állami Duma Ideiglenes Bizottsága	103
A Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjeinek egyesülése	105
Az Ideiglenes Forradalmi Kormány megalakulása	106
A kettőshatalom	112
A februári forradalom vidéken	113
A második orosz forradalom külföldi visszhangja	114
A februári forradalom és a történetírás	115

<i>A Nagy Októberi Szocialista Forradalom előkészítése</i>	119
Az Ideiglenes Kormány belpolitikája	119
A kormány külpolitikája	122
Lenin hazatérése Oroszországba	124
A polgári hatalom első válsága	126
A bolsevikok harca a tömegekért	128
A szovjetek I. összoroszországi kongresszusa	130
A júniusi válság	131
A katonai támadás kudarca. A júliusi tüntetés. A kettőshatalom felszámolása	132
A fegyveres felkelés távlata	134
Az ellenforradalom erőinek mozgósítása. Az Állami Tanácskozás. A Kornyilov-lázadás elfojtása	136
Válság az Ideiglenes Kormány táborában	138
A szovjetek bolsevizálása	140
A gazdasági csőd elmélyülése	140
„A válság megérett!”	141
A tengerészek küzdelme Petrográd megvédéséért	144
Lenin Petrográdon. A fegyveres felkelés előkészítése	144
Az ellenforradalom mozgósító kísérletei	149
A néphangulat a felkelés mellett	150
 <i>A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme</i>	152
A felkelés kezdete	152
Lenin, a felkelés irányítója	153
A Téli Palota ostroma. A fegyveres felkelés győzelme	154
A szovjetek II. összoroszországi kongresszusa (október 25–27)	155
Dekrétum a békéről	156
Dekrétum a földről	156
A szovjet kormány megalakulása	157
Kerenszkij és Krasznov lázadásának leverése. Ellenforradalmi kísérletek	159
A fegyveres felkelés győzelme Moszkvában	160
A forradalom győzelme a fronton és a központi vidékeken	162
A szocialista forradalom győzelme Belorusszijában, a Baltikumban és Ukrajnában	163
A Don-vidéki ellenforradalmi erők szétverése	165
A Dutov-lázadás kudarca	166
Harc a szovjethatalomért a Kaukázusontúl és Közép-Ázsiában ...	166
Az Októberi Forradalom és a történetírás	167
 <i>A szovjethatalom megszilárdításáért folytatott harc</i>	177
A polgári-földesúri államgépezet szétzúzása	177
A feudalizmus maradványainak eltörlése	178
Harc az ellenforradalommal és a szabotázssal, a VCSK megalakulása	179
A munkásellenőrzés bevezetése. A gazdasági átépítés első lépései ..	180

Az Alkotmányozó Gyűlés összehívása és szétkergetése	181
A szovjetek III. összoroszországi kongresszusa	184
Harc az imperialista háborúból való kilépésért. A tárgyalások kezdete	184
A beavatkozók feltartóztatása	187
Lenin álláspontjának győzelme a különbéke kérdésében	187
A szovjetek IV. összoroszországi rendkívüli kongresszusa	189
A szocialista gazdaság alapvetése	189
Az agrárforradalom kibontakozása	190
A szovjetek V. összoroszországi kongresszusa	194
Az első szovjet alkotmány	195
A kultúrforradalom kezdetei	198

<i>A szovjetköztársaságok a polgárháború és a külföldi katonai beavatkozás időszakában (1918–1920)</i>	<i>201</i>
A polgárháború és a külföldi intervenció okai	201
Az antantdiplomácia és az Októberi Forradalom	201
Az intervenció kezdete	206
A szovjetország mozgósít	209
A Keleti Front – 1918 nyarán a fő front	210
A világ dolgozóinak testvéri szolidaritása	211
A szovjetek VI. összoroszországi kongresszusa	213
A német megszállási rendszer összeomlása	213
A szovjetellenes intervenció kiszélesedése	219
A Déli Front küzdelmei	220
A hadikommunizmus politikája	221
Fordulat a középparaszttal kötött szövetség felé	223
A Komintern megalakulása	226
Kolcsak hadjárata	227
„A nagy kezdeményezés”	227
A Vörös Hadsereg ellentámadása	228
Petrográd védelme 1919 nyarán	229
A baltikumi ellenforradalom	230
A szovjetköztársaságok katonai-politikai szövetsége	231
Gyenyikin csapatainak támadása	231
Lélegzetvételnyi szünet	234
A szovjetköztársaságok belpolitikai helyzete	234
A lélegzetvételnyi szünet vége. Lengyel támadás Ukrajna ellen ..	236
A Vörös Hadsereg ellentámadása	237
Vrangel hadseregének szétverése	238
A Horezmi és Buharai Népi Köztársaság megalakulása	239
A kaukázusontúli szovjetköztársaságok létrejötte	239
A távol-keleti és mongóliai harcok	240
A kultúrforradalom kibontakozása	240
Az Októberi Forradalom győzelmének és a polgárháború sikerének okai és nemzetközi jelentősége	243

<i>A szovjetköztársaságok a népgazdaság helyreállításának időszakában.</i>	
<i>A Szovjetunió megalakulása (1921–1925)</i>	245
A szovjet külpolitika sikerei	245
A szovjetköztársaságok belső helyzete	247
A lenini villamosítási terv	247
Vita a szakszervezetekről	248
A belső nehézségek felhalmozódása 1921 elején	249
A gazdaságpolitikai fordulat	251
A NEP első intézkedései	253
Az 1921. évi aszály és következményei	254
A NEP első eredményei	256
Az osztályharc kiéleződése	258
A gazdasági leigázás kísérlete	260
A Távol-Kelet végleges felszabadítása	262
A szovjetköztársaságok egyesülésének előfeltételei	263
Az „autonomizálási” tervzet és fogadtatása	265
A Kaukázusontúli Föderáció megalakulása	266
Lenin szerepe a Szovjetunió megalakulásában	266
A XII. kongresszus és a nemzetiségi politika	270
A Szovjetunió alkotmányának kidolgozása	270
Nemzeti-állami építés az OSZSZSZK-ban	271
A közép-ázsiai nemzeti elhatárolás	272
A Belorusz Köztársaság kiszélesítése	273
Az Ukrán SZSZK nemzeti politikája	274
A Kaukázusontúli Föderáció fejlődése	275
Lenin utolsó munkáinak történelmi jelentősége	277
A gazdasági helyreállítás nehézségei	281
Nemzetközi bonyodalmak	283
Lenin halála	284
A XIII. pártkongresszus	285
A helyreállítási munka sikerei	287
Az „elismerés éve”	287
A katonai reform	288
Az iparosítás programjának elfogadása	289
 <i>A szocialista gazdaság alapjainak lerakása (1926–1932)</i>	 291
A szocialista iparosítás erőforrásai	291
A szovjet szervek munkájának átépítése	292
Az iparosítás kezdetei	293
Az Októberi Forradalom 10. évfordulója	294
A trockista–zinovjevista ellenzék eszmei veresége	294
A Szovjetunió nemzetközi helyzete	299
A mezőgazdaság kollektivizálásának programja. A „gabonaválság”	302
A sahti ügy	304
A jobboldali ellenzék veresége	305
Az első ötéves terv kezdete	307

„Négy év alatt az ötéves tervet!”	309
A nagy fordulat éve	310
Az általános kollektivizálás	310
A szovjetek a kollektivizálásért	317
A szovjet ötéves terv külföldi és magyarországi visszhangja	317
A Szovjetunió nemzetközi helyzete a gazdasági világválság éveiben	320
A szocialista építés sikerei 1930-ban	323
Az „Iparpárt” és más ellenséges szervezetek felfedése	323
Erőfeszítések a terv határidő előtti teljesítésére	324
A VI. szovjetkongresszus. Az első ötéves terv ipari és mezőgazdasági eredményei	325
A népiólét részleges emelkedése	326
A szocialista építés és a Szovjetunió nemzetei	327
A szovjet-orosz művelődés kibontakozása (1921–1932)	328
Erkölc és egyházpolitika	338
<i>A népgazdaság szocialista átépítésének befejezése. A szocializmus győ- zelme (1933–1937)</i>	<i>343</i>
A második ötéves terv célkitűzései	343
A XVII. pártkongresszus	344
A szocialista építés 1934–1935-ben	345
Politikai perek és törvénytelen megtorlások 1935–1938-ban	346
A szocialista munkaverseny új szakasza	347
A szovjet külpolitika a kollektív biztonságért	348
A második ötéves terv gazdasági eredményei	353
Az ötéves tervek társadalmi hatása	354
Az 1936. évi alkotmány	356
A szovjet államszövetség fejlődése és az 1936. évi alkotmány	357
A kultúrforradalom második szakasza	359
A szovjet nemzetek és a kultúrforradalom	364
A szocialista nemzetek kialakulása	368
A nemzetiségi politika pozitív és negatív vonásai	372
<i>A szocialista társadalom megszilárdítása és fejlesztése a második világ- háború előestéjén (1938–1941)</i>	<i>376</i>
A harmadik ötéves terv	376
Anglia és Franciaország elutasító magatartása. A német–szovjet megnemtámadási szerződés	377
Az ún. keleti front kiépítése	380
A honvédelmi előkészületek fokozása	383
A kulturális élet 1938–1941-ben	385
<i>A Nagy Honvédő Háború (1941 június–1945 szeptember)</i>	<i>387</i>
A fasiszta Németország támadása	387
A szovjet hadsereg kényszerű visszavonulása	388
„Mindent a frontért, mindent a győzelemért!”	391

A szovjet hadsereg védekező harcai 1941 nyarán és őszén	393
A Szovjetunió az antifasiszta koalíció döntő ereje	393
A fasiszta csapatok visszaverése Moszkva alól	394
A partizánmozgalom kialakulása	396
Az 1942 nyarán végrehajtott fasiszta támadás és a Volga menti harok	397
A teljes fordulat előkészítése	398
A fasiszta csapatok bekerítése és szétverése Sztálingrádnál	398
A nagy téli támadás (1942–1943)	399
A kurszki csata. Harc a Dnyeperért. Kijev felszabadítása	400
A szovjet hátszárak további megszállásának	400
A gyökeres fordulat kiteljesedése a háború menetében	401
A szovjet nép részvétele az európai ellenállási mozgalmakban ...	402
A háború menetében bekövetkezett fordulat nemzetközi jelentősége	403
A jobb parti Ukrajna és a Krím-félsziget felszabadítása	404
A második európai front létrejötte	404
Karélia és Belorusszija felszabadítása	405
Nyugat-Ukrajna, Moldava és Románia felszabadítása	405
Bulgária felszabadítása és a déli támadás	406
A Baltikum és a sarkkörön túli területek megtisztítása	406
A hátszárak a háború befejező szakaszában	407
A szovjet államszövetség fejlődése	408
A téli támadás 1945 elején	410
Magyarország felszabadítása	411
A krími konferencia	411
A fasiszta Németország kapitulációja	412
Az imperialista Japán leverése	413
A Honvéd Háború időszakának művelődése	414
<i>A népgazdaság újjáépítése és továbbfejlesztése (1945–1953)</i>	417
Áttérés a békés építésre. A negyedik ötéves terv feladatai	417
Az ipar újjáépítése	418
A mezőgazdaság helyreállításának kérdései	419
Gyökeres változások a nemzetközi helyzetben	420
A Szovjetunió harca a béke megszállásáért	422
A negyedik ötéves terv eredményei	425
A háború utáni évek művelődése	426
A XIX. pártkongresszus	430
<i>A szocialista építés lezárása (1953–1958)</i>	432
A szocialista demokrácia újjáéledésének első időszaka	432
A mezőgazdaság fellendítése	433
Az ipari termelés megjavítása	436
A Szovjetunió harca a nemzetközi helyzet enyhítéséért	436
Az ötödik ötéves terv eredményei	439
A XX. kongresszus	441

Az állam és a kolhozok kapcsolatának rendezése	443
A Szovjetunió külpolitikája 1956 és 1958 között	444
A művelődés fellendülése	445
Harc a nemzetiségpolitikai torzítások kijavításáért	449
Gazdasági eredmények 1956–1958-ban	453

<i>A kommunista építés kibontakozása</i>	454
A hétéves terv jóváhagyása. A XXI. kongresszus. A terv első eredményei	454
A szovjet nemzetek kulturális és gazdasági felemelkedése	456
Az 1959. évi népszámlálás	459
A szovjet külpolitika 1959–1961-ben	460
1959–1961 a művelődésben	462
A XXII. pártkongresszus	464
A XXII. kongresszus határozatainak megvalósításáért	467
A művészetek a XXII. kongresszus után	468
A karib-tengeri válság és a nemzetközi kommunista mozgalom nézeteltérései	469
Személyi változás a szovjet párt- és állami vezetésben	472
A hétéves terv eredményei	474
Külpolitika 1963–1971	478
Az SZKP XXIII. kongresszusa	482
A nyolcadik ötéves terv (1966–1970)	484
Az SZKP XXIV. kongresszusa	488
Utószó	493

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója. Szerkesztette Szuhay-Havas Ervin. A borító, a kötésterv és a tipográfia Haimann György munkája. Műszaki vezető Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő Gyenes L. György. Képszerkesztő Fábri Magda. A szedést 1970. IX. 24-én kezdték meg. Megjelent 1971. szept. 28-án 10 000 példányban. Terjedelme 38,1 (A/5) ív + $2\frac{1}{2}$ ív képmelléklet + 2 térképmelléklet. P1—30—K—7174

70.4135 Athenaeum Nyomda, Budapest — Íves magas- és mélynyomás

Felelős vezető: Soproni Béla igazgató